

Tehetség PONT

‘DE LEGE FERENDA’

VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK
JOGHALLGATÓK TOLLÁBÓL

Szerkesztette

POGÁCSÁS Anett – SZILÁGYI Pál

LÁNCOS Petra Lea – KOVÁCS Krisztián

PÁZMÁNY PRESS

‘De lege ferenda’

Válogatott tanulmányok joghallgatók tollából

A PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
JOG- ÉS ÁLLAMTUDOMÁNYI KARÁNAK
KÖNYVEI

TehetségPONT 4.

Sorozatszerkesztők: *Pogácsás Anett és Szilágyi Pál*

‘DE LEGE FERENDA’

VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK
JOGHALLGATÓK TOLLÁBÓL

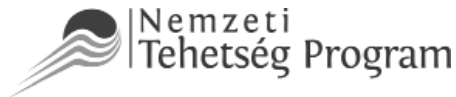
Szerkesztette:

POGÁCSÁS Anett – SZILÁGYI Pál

LÁNCOS Petra Lea – KOVÁCS Krisztián

PÁZMÁNY PRESS
Budapest 2016

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

A kötet a Pázmány Péter Katolikus Egyetem NTP-HHTDK-15-0019 sz.
„PPKE JÁK TDK műhelyek a tehetségek kibontakoztatásáért”
projektje keretében jelent meg.

©Szerzők, Szerkesztők, 2016
© PPKE JÁK, 2016

ISSN 2064-1508
ISBN 978-963-308-277-5

Kiadja: a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kara
1088 Budapest, Szentkirályi u. 28–30. • www.jak.ppke.hu

Felelős kiadó: Dr. Varga Zs. András dékán

Szerkesztés, nyomdai előkészítés: Szakaliné Szeder Andrea

Nyomás: DunaMix Kft.
www.dunamix.hu

TARTALOM

Előszó	7
ANDRASOVSKY ZSÓFIA Jogági jogellenesség a szomszédjogokban, különös tekintettel a szabad kilátáshoz való jog kérdésére – hazánkban és Németországban	9
BÁNYAI BOTOND Az ártatlanság vélelmének érvényesülése a büntetőeljárásban	49
BENEDEK BORBÁLA VIRÁG – FEIGL DÓRA – NAGY RITA Az Európai Unió menekültügyi politikájának áttekintése	65
BIRÓ KRISZTINA Vita a „Tokaj”-ról. De kié legyen a „tokaji”?	77
BOGÁTI NORBERT – PARDY BALÁZS Az Európai Unió menekültügyi politikája	99
BOGNÁR TIBOR A Ptk. előreláthatósági klauzulája a kontraktuális szerződésszegés esetén és kapcsolata az adekvát kauzalitás elméletével	117
CZIBULYA BALÁZS Néhány gondolat Mommsenről és magister equitumáról	135
GYULAY DÁNIEL Segítségnyújtás elmulasztása vízből mentés esetén	151
KÁLLAI NÓRA A pszichiátriai betegek gyógykezelésének jelenlegi helyzete – problémák és javaslatok a jövőre nézve	167
KÁRPÁTI ZSUZSANNA A közös jogkezelés zenei vetülete és az irányelvben rejlő lehetőségek	185
KATALÁN GERGELY TAMÁS Az alapjogok korlátozásának speciális szabályai a büntetés-végrehajtásban, különös tekintettel a lelkiismereti- és vallásszabadságra	205
KISS FERENC A kiskorúak védelme az Európai Unió médiajogában. A védelem megvalósulásának eszközei a lineáris és a lekérhető médiaszolgáltatások esetében	223

KOVÁCS ESZTER	
Az igazságos háború etikai és jogi kérdései, különös tekintettel napjaink fegyveres konfliktusaira	241
KŐRÖS KINGA	
Az özvegyi jog intézményének fejlődése, különös tekintettel annak korlátozására	259
KUNDRÁK VILLŐ	
A jogellenes gyermekelviteli eljárások bemutatása	277
LANGBEIN RÉKA	
A személyek szabad áramlásának legitim korlátja. Az állampolgárság megkövetelése a közhatalom körébe tartozó foglalkozásoknál, különös tekintettel a közjegyzőkre	297
LEHOCZKI ANDREA	
Egészséges gyermek mint kár? Jogi és erkölcsi dilemmák kereszttüzében	315
LIKTOR ZOLTÁN ATTILA	
A nemesi vármegye felépítése és a végrehajtásban játszott szerepe, különös tekintettel a Jagelló-korra	331
MÉSZÁROS ANNA	
A sportfinanszírozási szisztéma változása a látvány-csapatsportok támogatásával	347
PÖSTYÉNI RÉKA	
Az erőszakos többszörös visszaesők helyzetének bemutatása empirikus kutatás tükrében – különös tekintettel a büntetés-végrehajtási helyzetükre	363
REICH BIANKA – VINCZE GRÉTA	
Menekültválság és útkeresés. Mérlegen a német, magyar és uniós menekültpolitika	381
SZITA NATASA	
Barát vagy ellenség? A vállalatfelvásárlás szabályozása az Európai Unióban	397
TAKÁCS TÍMEA	
Az azonos nemű partnerkapcsolatok szabályozása tekintetében megjelenő alternatívák az európai kontinensen	425
VADÁSZ VANDA	
A jogellenesen külföldre vitt kulturális javak visszaszolgáltatása Nagy-Britanniában	437

ELŐSZÓ

A legújabb kutatások szerint a Gutenberg-galaxisnak korántsem áldozott le a csillaga: sőt, a technikai lehetőségek és a nyílt hozzáférés kitágítják határait. A PPKE JÁK is minden évben több kiadvány megjelenését támogatja, s évről-évre a legkiválóbb hallgatóink is lehetőséget kapnak arra, hogy tudományos eredményeiket méltó formában juttassák el a nagyközönséghez. A hallgatók publikációs tevékenysége olyan plusz, ami a növekvő versenyben jó eséllyel bilentheti a mérleg nyelvét – a TehetségPONT idén is ezen gondolatmenet mentén kívánja segíteni kiváló hallgatóinkat későbbi pályafutásukban.

A kötet címe 'De lege ferenda', mely három szavában úgy foglalja össze a jogtudománnyal szemben támasztott elvárásokat, hogy hosszú mondatokkal is nehéz jobban visszaadni: a jövőbeli jogra nézve. A kötetben szereplő tanulmányok a szivárvány minden színében pompáznak: változnak jogágról jogágra, kitekintenek más államokra vagy visszarévednek a múltba, teszik mindezt azért, hogy olyan biztos alapokat teremtsenek, amire a jövő jogszabályait és joggyakorlatát lehet építeni. A nagy elődökre emlékezve hajlamosak vagyunk elfeledni korai szárnypróbálgatásaikat, melyek során sokszor még nem kellően érett, megalapozott vagy alátámasztott gondolatokat vetettek papírra, ugyanakkor elvitathatatlan szerepük volt későbbi kiteljesedésükben. Szerzőink, csakúgy mint nagy elődeik, a dolgozatok írása során elsajátítottak egy hatékony forráskutató, a megismert forrásokat elemezni tudó módszertant, az elemzésekből következtetéseket képesek levonni, s mindezt tudományos alapossággal be is tudják mutatni. Nem pusztán arról van szó, hogy az egyes területekben elmélyedve elsajátították annak kánonját, s a néhány vonatkozó jogeset tanulságát rá tudják vetíteni az előttük álló problémára, hanem sokszor pont ennek ellenkezője az igaz: a jogtechnikus képes arra, hogy fellelje a vonatkozó jogeseteket, s a neki tetszőeket kiemelje argumentuma alátámasztására. Jogásznak lenni több, s ezt mutatják a keretbe foglalt dolgozatok is: felismerni, hogy valakinek akár

az uralkodó joggyakorlat ellenére van igaza egy jogkérdésben, s képesnek lenni mindarra, hogy ezt alá is támassza. A kötet szerzői az első lépést már megtették a valódi jogásszá váláshoz vezető hosszú úton, s reméljük, hogy évek múltán, már sikeres akadémiai, bírói, ügyvédi, ügyészi vagy más jogász hivatásrend tagjaként befutott karrierrel a hátuk mögött sem felejtik el, hogy ez az út is – csak úgy, mint egy maraton – az első, meghatározó lépéssel kezdődött.

a Szerkesztők

JOGÁGI JOGELLENESSÉG A SZOMSZÉDJOGOKBAN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A SZABAD KILÁTÁSHOZ VALÓ JOG KÉRDÉSÉRE – HAZÁNKBAN ÉS NÉMETORSZÁGBAN

ANDRASOVSKY Zsófia

1. Bevezetés

„»Több az ember a maga földjén« – éneklik a Kalevala hősei. Így van ez az ősidők óta. Az ember a tulajdonaként megszerzett földdarabon igyekszik magának, családjának megfelelő élet- és lakáskörülményeket teremteni, vágyait megvalósítani.”¹

Az emberek alkotta közösség szükségszerű velejárója az együttélés, melynek színhelye és eszközei mind a tulajdonjoghoz kapcsolódnak, mely az egyik legteljesebb jogunk. A dolgok osztályozásakor² azonban ez a ‘színhely’ és ez az ‘eszköz’ elválik egymástól, a tulajdonjog tárgyai ingó és ingatlan dolgokra oszthatóak. Az ingatlan jellegében különbözik az ingó dolgoktól; körülhatárolása ellenére kapcsolatban marad a földterülettel, így az egyébként rendeltetésszerű használat is járhat a szomszédokra nézve áthatással.³ A szomszédjogok létjogosultságát ez az áthatásból fakadó kapcsolat teremti meg, hiszen a földtulajdon szükségszerűen ‘egymás mellett élést’ jelent. „A szomszédjogok azoknak a határoknak a kijelölésére vannak hivatva, amely határok között a szomszédok az egymás tulajdonosi érdekkörébe való szükségszerű áthatásokat tűrni köte-

¹ KÁRPÁTI Zoltán – KOZMA György – MADARÁSZ Gabriella – PETRIK Ferenc: *Az építésügy kézikönyve*. HVG-Orac, Budapest, 2001. 7.

² Lásd még: SERÁK István: Átkelők a dolog-fogalom határain – a jogirodalom szemszögéből. *Iustum Aequum Salutare*, 2007/4. 218.

³ LENKOVICS Barnabás: *Dologi jog*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2001. 100–106.

lesek.⁷⁴ Ezen jogok tekintetében tehát nehéz a jogalkotók dolga; határaitak jogi normával nem lehet pontosan körülírni. Ebből nemcsak hogy viták fakadnak, de e vitákban született döntések gyakran ébresztenek kétséget valamelyik félben az igazságosság és jogbiztonság (elvárt) követelményének teljesülését illetően. A tanulmányban felvázolt speciális probléma a szomszédjogok egyik típusát érinti, mely nem a szó szoros értelmében vett áthatások ellen véd; a szabad kilátáshoz való jog inkább értékbeli, mintsem fizikai károsodással jár. Egy ingatlan élvezeti értéke komoly csorbát szenvedhet, különösen akkor, ha a vevő éppen a kilátás miatt döntött az ingatlan megvásárlása mellett. E mindennapi 'élménycsökkenés' mellett az ingatlan értékcsökkenése is súlyos kárt okozhat a szomszédnak, komoly különbözettől eshet el általa.

A fent említett problematika részletes felvázolása előtt szükségesnek tartom annak rendszerbeli elhelyezkedését bemutatni, tágabb aspektusból is szemlélni, illetve a tanulmány felépítését előrebecsátani.

1.1. A szomszédjogokról általában

A szabad kilátáshoz való jog problematikájának megismeréséhez és megértéséhez érdemes először a szomszédjogok rendszerbeli elhelyezkedését és természetét áttekinteni. A dologi jogok csoportosításának legelfogadottabb szempontja a dolog feletti hatalom dologi jogosult számára biztosított terjedelme; eszerint megkülönböztetünk teljes jogi hatalmat biztosító és korlátolt dologi jogokat. A szomszédjogok ez utóbbi csoportba tartoznak, megjegyzendő azonban, hogy ezen dologi jogok köre jogrendszerenként eltérő lehet. Például egy jogintézmény az egyik jogrendszerben létezik, a másikban nem (vagy nem ilyen formában, elnevezés alatt), vagy a jogintézmény az egyik jogrendszerben dologi, a másikban kötelmi hatállyal bír (esetleg mindkettő által szabályozott).⁵ Ilyen például a német jogban az elővásárlási jog,⁶ mely kötelmi és dologi szempontból, két helyen is szabályozva van.

Szomszédjog alatt tehát azon jogszabályokat értjük, amelyek a határos vagy szomszéd telek tulajdonosai közt fennforgó viszonyokat rendezik; más szóval azon tételek és elvek tárgyalása, melyek által a szomszédok közt a tulajdon

⁴ SZLADITS Károly (szerk.): *Magyar Magánjog V. kötet*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1939–1942. 151.

⁵ LENKOVICS (2001) i. m. 16–17.

⁶ SZLADITS (1942) i. m. 353.

használása alkalmával felmerülő érdek-összeütközések és súrlódások elintézését nyernek, a tulajdonjog egymás melletti érvényesítése szabályoztatik.⁷ Ez a megfogalmazás is jól mutatja, hogy a megoldás kulcsa az, hogy a szemben álló felek érdekeinek egyenlő módon engedjen teret a szabályozás. Ha ugyanis a dolog feletti hatalom korlátlanágát csak az egyik fél vonatkozásában ismerjük el, az pontosan a szabályozás céljának ellenkezőjéhez vezet. A sérelmet szenvedett fél jogai teljesen lekorlátozódnak, s így a dolog feletti hatalom is értelmét veszítené.

Bar a szomszédjogi viszonyok esetében a vitának sokféle kimenetele lehet, megállapítható, hogy minden esetben egy kétoldalú jogviszonyról van szó, melyben a felek jogainak és igényeinek összessége 'zavaró' és 'zavart' fél szerepére koncentrálódhatnak.⁸ Szladits Károly szerint a korlátolt dologi jog szükségképpen nemleges tartalmú, vagyis a joggal szembenállót tűrésre vagy abbahagyásra ('nemtevésre') kötelezi. A másik fél oldaláról nézve tehát ez egy tevési jogosultság, mely a korlátolt dologi jogot kísérő kötelmi viszony (legálobligáció).⁹

Fontos megemlíteni azt is, hogy amellet, hogy a zavaró fél a telken igyekszik megteremteni önmagának a tökéletes környezetet, nagyon gyakran gazdasági tevékenységet végez saját javára, akár első számú pénzkereseti forrásként. A tanulmányban használatos zavaró fél fogalma tehát inkább a jogaiiban megsértett fél szempontjából nevezendő így.

1.1.1. A szomszédjogok története és kialakulása

Mint a jog egész területén, az első szabályok kialakulását és szükségességét itt is az élet hozta. A szomszédjogi viszonyok első írásos megjelenése a Kr.e. 451-450. között keletkezett XII táblás törvényekhez köthető. Előírta a házak közti távolság minimumát, illetve tiltotta az építkezést, ha az elveszi a szomszéd elől a minimális fényt.¹⁰ IV. Béla idején a nagyuraknak a szomszédjog biztosította a szomszédos telekre elővételi jogukat.¹¹ A porosz Allgemeines Landrecht

⁷ KATONA MÓR: *A szomszédjog*. Franklin-társulat Könyvnyomdája, Budapest, 1882. 1.

⁸ Achim SEIDEL: *Öffentlich-rechtlicher und Privatrechtlicher Nachbarschutz*. Verlag C.H. Beck, München, 2000. 8.

⁹ SZLADITS KÁROLY: *Dologi jog*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1930. 239.

¹⁰ Lásd még: Cristoph Christian DABELOW: *Über die servitus luminum der Römer gegen Herrn Professor Feuerbach*. Halle und Leipzig in der Ruffschén Verlagshandlung, 1804.

¹¹ BÉLI GÁBOR: *Vagyongyűjtő nagyurak IV. Béla idején. Rubicon*, 2013. évfolyam. <http://goo.gl/kV0EAF> [letöltve: 2015.11.14.]

(1794) már tilos cselekvésekről szóló rendelkezést is tartalmaz. A Code Civil (1804) a tulajdon korlátlanágát fogalmazza meg, ahogyan az Osztrák Polgári Törvénykönyv is. A szomszédokat ilyenformán nem védi. A Szász Polgári Törvénykönyv (1865) a jogok gyakorlását annyiban korlátozza, amennyiben a tevékenység a szomszédot saját jogainak gyakorlásában zavarná. A Svájci Törvénykönyv rendőri segítséget enged meg az olyan szomszédok ellen, akik pusztán bosszantásból használják így telküket.¹² Szomszédjogi elemeket tartalmazott a magyar jog már az 1872. évi ipartörvény szövegében: hatósági engedélyhez kötött az üzemek létesítése, ha „minémőségük által a szomszéd birtokosokat vagy lakókat, avagy egyáltalában a közönséget háborgatják, megkárosítják vagy veszélyeztethetik.”¹³

A szomszédjogi jellegű problémák köre azonban az idők során szélesedett; ma már a panaszok javarészt az ingatlanok értékcsökkenésével összefüggésben érkeznek: beárnyékolás, zaj, kellemetlen szagok, illetve amelyre tanulmányom is kitér: az építkezés következtében elvesztett panoráma.¹⁴ Az értékcsökkenés kérdéséről a negyedik fejezetben ejtek szót.

1.1.2. Chicane a szomszédjogokban

Az olyan lakónak, aki csak bosszantásból, szándékosan okoz kellemetlenséget a szomszédnak, természetesen más jogi következményekkel is számolnia kell. Az ilyen ‘rosszindulatú’ építkezést nevezzük a római jogban *aemulatio*-nak, a német jogban pedig *Neidbau*-nak (a *Neidbau* kifejezés már a 15. században ismert volt, mára azonban elavultnak számít, a német Polgári Törvénykönyv a hasonló tevékenységeket a 226. §-ban, ‘chicane tilalom’ – *Chikaneverbot* elnevezés alatt szabályozza). Ezek a tevékenységek is saját telken történnek, azonban az áthatás folytán (bűz, hő, stb.) kárt okoz a szomszédnak. Ezen tevékenységek egy része rendes körülmények között eltűrhető lehetne, de pontosan

¹² KATONA i. m. 16–22.

¹³ 1872. évi VIII. törvénycikk: az ipartörvény 8. §, lásd bővebben: SÁNDOR István: A dologi jog története és legújabb fejlődési tendenciái. In: *Nyugat-Európában. Állam- és jogtudomány*, 40. évfolyam, 1999/3–4. 283–320.

¹⁴ JULESZ Máté: A szomszédjog, mint diszpozíció – környezetjogi és jogszociológiai szempontok. In: *Jogtudományi Közlöny*, 2013/3. 135–139., Vö.: Szomszédjogok. *Infójegyzet* 2013/31. 2013. szeptember 25. <http://goo.gl/VpG6nx> [letöltve: 2015.11.14.]

a rosszindulatú volta miatt merül fel kérdésként (pl. trágyaégetés szándékosan a szomszéd lakodalom idején).¹⁵

Ennek a jelenségnek a megítéléséről máig megoszlanak a vélemények. Katona Mór már többször idézett művében remekül mutatja be a két eltérő álláspontot: Windscheid, Wangerow es követőik szerint tiltandó az ilyen magánérdeket nem szolgáló, pusztán bosszantó szándékú magatartás. A szomszéd csak addig köteles tűrni a tevékenységet, amíg egymás mellett élésük gazdaságilag biztosítottnak tekinthető. E nézettel helyezkedett szembe többek között Jhering, Unger és Wächter. Szerintük nehéz megállapítani azt, hogy milyen szándék vezérli a zavaró felet magatartása kifejtése közben, és ilyen szubjektív tényezőt figyelembe venni a jogi hatás megítélésakor nem vezet megfelelő eredményre. Érvelésükben arra is kitérnek, hogy ha feltételezzük azt, hogy mégis befolyásoló hatással lehet a szándék e cselekedet jogi szempontból való megítélésére, az ilyen belső indíttatás fennállását bizonyítani igen nehéz, gyakran lehetetlen feladat. Ezért nem látják célszerűnek e nézet követői ilyen belső aspektusok értékelését.

Katona Mór saját álláspontja szerint – melyet magam is helyén valónak tartok – a törvényben írt teljes szabadság és abszolút védelem mások ellenében addig terjedhet, amíg az valóban egyéni érdekek és szükségletek kielégítésére irányul. Ez egy elfogadható érv, azonban álljon itt ellenpéldaként Jhering fenti érvelésének az a része, amely szerint a zavaró fél könnyen találhat olyan indokot magatartása kifejtésére, mely saját érdekeit (is) szolgálja. Katona szembeállítja a gazdasági tevékenység céljából végzett tevékenységet az emberi, személyi tényezőkkel; irigység, szenvedély, stb., melyek nélkülözik a gazdasági alapokat. Ezzel a megszűnéssel a törvény oltalmát is elveszíti, hiszen társadalmi érdekeket e magatartás nem szolgál. Véleménye szerint a jogalkotás feladata korlátozódjon le a gazdasági érdek nélküli magatartások tiltására (melyek csak a szomszédokat zavarják), s a bírónak legyen szabad keze az egyedi körülmények figyelembevételére, személyes ellenszenv felfedezésére és tekintetbe vételére. Így fenntartható az egyensúly a gazdasági érdek és a személyes motivációk latba vételekor. Ennek megvan az a hátránya, hogy a bíró így megint fogalmak értelmezésére szorul, például mi minősül gazdasági tevékenységnek, mettől számítjuk ennek? Határozzuk meg pénzüsszegben, vagy soroljuk fel taxatívum a magatartásokat? Történelmi időszakoként és jogrendszerenként is változóak a válaszok: A porosz Allgemeines Landrecht tiltja a kizárólag mások bosszantását célul tűző áthatásokat, ha a szomszéd

¹⁵ KATONA i. m. 10.

több lehetőség közül szándékosan az ilyet választja.¹⁶ Hasonlóan fogalmaz az Osztrák Polgári Törvénykönyv és a Szász Polgári Törvénykönyv is. A Code Civil a tulajdon korlátlanságából indul ki, a legtöbb régi (és így újabb) bírói gyakorlat is azonban inkább abból indul ki, hogy a jog gyakorlása nem fajulhat el a visszaélésig.¹⁷

1.2. A szabad kilátáshoz való jog

A szabad kilátáshoz való jog egy specifikus területe a jognak: két jogág határán helyezkedik el. Bár az egyes jogterületek között nehéz éles határvonalat húzni, ennél a jognál további vitának szolgáltat alapot, hogy míg a polgári jog a magánjogi jogágak, a közigazgatási jog a közjogi jogágak közé tartozik. A két terület szabályai egészen más jellegűek, más szempontrendszerrel alkalmasznak, s emiatt merül fel a kérdés: kizárja-e a közigazgatási jogi engedély a polgári jogi jogellenességet? Élvez-e az egyik prioritást a másikkal szemben? Általános esetben ezek a normák külön eljárásokban realizálódnak, de mi a helyzet olyankor, mikor nem lehet az ügyet csak az egyik kategóriába sorolni? Valóban fennáll-e veszély, vagy csak a szomszéd 'rigolyás'? A problémakörben ezen kívül is hangsúlyos szerephez jut a szubjektivitás: mennyiben egyezik a szomszédos telkek funkciója? Milyen a telken tartózkodók életvitele, s ehhez kapcsolódóan toleranciája? Mennyi 'kedve, ideje, energiája' van a feleknek a jogi eljárás megindításához, a részvételhez?

Ahogy már a szomszédjogoknál említettem, a római jog ismerte (bár nyilvánvalóan nem pontosan ugyanebben a formában) a szabad kilátáshoz való jogot, melyet a városi telki szolgálomák (*servitutes praediorum urbanorum*) közé sorolt.¹⁸ A középkorban szintén a telki szolgálomák egyik fajtája az ablakjog, az ablakvágás joga, mely biztosítja, hogy a szomszéd felé eső falon is lehessen ablakot nyitni.¹⁹ Magyar felfogás szerint erre a szomszéd külön engedélye szükséges, a római jog szerint azonban a tulajdonos tulajdona szabadságából

¹⁶ „Er muß aber denselben vergüten, wenn aus den Umständen klar erhellet, daß er unter mehreren möglichen Arten der Ausübung seines Rechts diejenige, welche dem Andern nachtheilig wird, in der Absicht, denselben zu beschädigen, gewählt habe.” (Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten, I. rész, 6. cím, 37.§)

¹⁷ KATONA i. m. 10–17.

¹⁸ FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és institúciói*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2011. 358.

¹⁹ ORTUTAY Gyula: *Magyar Néprajzi Lexikon* I. kötet. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, 1977–1982. 21–22.

kifolyóan bárhol jogosult ablakot nyitni, és erre szolgalmat alapítani (servitus luminum).²⁰ A külföldi jogok nagy része szomszédjogi problémának aposztrofálja az ablakjogot (pl. Code Civil, Allgemeines Landrecht). Ez a jog azonban csak a világosság és levegő igényét fedezi, a kilátását már nem. Ennek külön szolgálma volt: servitus de prospectu/servitus ne prospectui officiat.²¹

Láthatjuk tehát, hogy egy elég szerteágazó, a jog különböző területeit lefedő, és kétségkívül mindig aktuális problémával állunk szemben, mely sosem veszít jelentőségéből. Érdemesnek tartom a téma részletesebb kutatását, hiszen a szomszédjogok specifikumai mellett (melyeket a 2. fejezetben fejtek ki) a szabad kilátáshoz való jog érdekessége, hogy mivel törvény betűje konkrétan nem szabályozza, a judikatúra feladata – és nagy kihívása – e problémák megoldása.

A harmadik fejezetben részletesen foglalkozom a szabad kilátáshoz való joggal.

1.3. Kitekintés

A kutatás témájától függetlenül minden esetben tanulságos más országok, jogrendszerek mintáit is megfigyelni. A tanulmányban Németország vonatkozó elméleti és gyakorlati joganyagát is bemutatom.

Németország parlamentáris szövetségi köztársasági államformájának bevezetése a jellegéből adódóan egy sajátos, kettős jogrendet hozott létre, amely kettősséghez hozzájárulnak a történelmi hagyományok is. A ma is létező modern nemzetállami forma 1871-ben jött létre, mikor a porosz-francia háborúban Franciaország vereséget szenvedett. A Német Császárságot ekkor kiáltották ki, melynek legnagyobb részét a Porosz Királyság tette ki. Németországot azért érdemes górcső alá venni, mert – figyelemmel arra, hogy a közeg természetesen eltérő –, ránk nézve is tanulságos lehet. Joggyakorlata ugyanis hasznos eredményeket, meglátásokat tartalmaz, és a téma is részletesebben feldolgozott. Munkám során egy félévet töltöttem ott Erasmus-ösztöndíjjal, így lehetőségem adódott a jogirodalom részletes áttanulmányozására, jogesetek megismerésére. Ennek eredményeiről és a tapasztalataimról az egyes fejezetek végén számolok be.

²⁰ Lásd még: BLAZOVICH László: A szomszédjog intézménye a középkori jogkönyvekben. In: MIKÓ Gábor – PÉTERFI Bence – VADAS András (szerk.): *Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2012. 537–544.

²¹ VERES Zoltán: Környezetvédelmi szempontok a tulajdonjog korlátozásához. *De iures prudentia et iure publico*, 2011/1.

Tanulmányomban a szomszédjogok, illetve ezen belül a szabad kilátáshoz való jog természetének bemutatása mellett arra vállalkozom, hogy végig követve a legtanulságosabb jogeseteket, a magyar és német bírói gyakorlatból, részletesen feltárjam a problémát, és a következtetéseket levonva megoldási lehetőségeket vázoljak fel.

A bevezetés és az elméleti megalapozás után konkrétan rátérek a tárgyalt problémára, melyet a bírói gyakorlaton keresztül találok a legcélszerűbbnek bemutatni. Az egyes fejezetekben bemutatok néhány fogalmat külön is, melyek gyakran használatosak tankönyvekben, ítéletekben, közelebbről megnézve azonban korántsem olyan egyértelműek, mint amilyenek elsőre tűnnek. A 4. fejezetben kitérek néhány egyéb, a polgári joghoz nem olyan szorosan kapcsolódó, de az átfogó elemzéshez szükséges aspektusra; a jogi lehetőségekre, ezek természetére, a bizonyítás, a felelősség és a kimentés kérdéseire, illetve az értékcsökkenésre, mint konkrét kárra. Az utolsó fejezetben pedig egy rövid összefoglaló után néhány előremutató javaslatot teszek.

2. A szomszédjogok különleges természete

„A legbékésebbnek sincsen ma nyugta, ha rossz szomszédja rosszul néz reá.”²²

A bevezetésben ugyan már egy mondat erejéig utaltam az ingó és ingatlan dolgok elválasztására, azonban fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a szomszédjogok differentia specificája pontosan e jellegen alapszik. Az ingó dolog feltétlen uralmat tesz lehetővé, nincs szükségszerűen összeköttetésben valami más dologgal, mint az ingatlan azokkal a földterületekkel, amelyen fekszik, illetve amelyek körülveszik. Az elhatárolás, felosztás, kerítéssel leválasztás nem teszi lehetővé a feltétlen és kizárólagos uralmat, a használat olyan módját, mely a minket körülvevő emberekre egyáltalán nincs hatással. Ezek tehát fiktív határvonalak.

A konfliktusok ebből a szükségszerű egymásra hatásból származnak, hiszen a matematikailag elválasztott területek akkor is járhatnak egymásra áthatással, ha a tevékenységet saját tulajdonunkon belül gyakoroljuk (ezek az ún. direkt áthatások). E nézeteltérések gyakoriságát, már-már általánosságát mind a magyar, mind a német szólások és közmondások is őrzik.²³

²² Részlet Friedrich Schiller Tell Vilmos című drámájából (IV. felvonás).

²³ KATONA i. m. 2–3.

E fejezet a továbbiakban bemutatja a szomszédjogok különleges helyzetét és az ebből származó problémákat; a tulajdon szabadsága és korlátozhatósága közti érzékeny egyensúlyt és az ilyen ügyekben született gyakorlati megoldásokat. A továbbiakban a problémát fokozatosan bontva a szabad kilátáshoz való jog szomszédjogok körében való elméleti elhelyezkedését és az e jogokkal kapcsolatban felmerülő jogági jogellenesség problémakörét vázolom.

2.1. A szomszédjogok természete: egyensúly a tulajdon szabadsága és korlátozhatósága között

A magántulajdon szerepe nem csupán az, hogy a privátautonómia záloga legyen, de egyben a közjó előmozdítását is szolgálja. Ezek az eltérő szerepek egyúttal belső feszültséget is teremtenek, így gondosan ügyelnünk kell arra, hogy a tulajdon szabadsága és korlátozása között megtaláljuk a megfelelő egyensúlyt.²⁴

A szomszédjog a tulajdonosok kizárólagos jogába üt rést. De miből áll ez a jog? „A tulajdonjog tartalmát egyfelől a tulajdonost megillető alanyi jogokkal, másfelől a tulajdonost terhelő kötelezettségekkel lehet jellemezni. A terhek viselésének kötelezettsége éppúgy a tulajdonjog tartalmát alkotja, mint a tulajdonost megillető jogosultságok rendszere.”²⁵ Bár ez a legszélesebb spektrumú dologi jog, korlátját képezik többek között mások jogai: „Sic utere tuo ut alienum non laedas”, azaz: Úgy használd a magadét, hogy másét ne sértsd. De hol a határ? Meddig védhető a tulajdonjog? A régi és a hatályos Ptk. szóhasználata meg-egyeznek: a határ a ‘szükségtelen zavarás’. De mi számít *zavarásnak*? Mikortól *szükségtelen* a zavarás? Mind-mind olyan kérdések, melyek eldöntésekor olyan körülményeket kell figyelembe venni, melyeket nem lehet jogszabályi szövegbe foglalni. Az eseteket egyedileg, minden körülmény és érdek mérlegelésével kell eldönteni, hiszen amilyen mértékben a bíróság a zavarást szükségtelennek ítéli, olyan mértékben kötelezettséget ró a szomszédra.²⁶ Éppen az teszi e témát mindig aktuálissá, hogy a felmerülő problémák megoldása során újabb és újabb kereteket kell szabnia a bíróságnak, rendszeresen újítva a figyelembe vehető és veendő szempontokat. Ezen keretek szükségszerűen az adott (változó) gazdasági és társadalmi igényekhez igazodnak,²⁷ tehát állandó mozgásban vannak.

²⁴ MENYHÁRD Attila: *Dologi jog*. Osiris, Budapest, 2011. 147., 159., 154–165.

²⁵ OBH 1067/2002.

²⁶ LENKOVICS Barnabás: *Dologi jog*. Eötvös József Könyv- és Lapkiadó Bt., Budapest, 1999. 107.

²⁷ IZSÁK Orsolya: *Panorámajog, panorámaperek*. <http://goo.gl/11eMQk> [letöltve: 2015.11.14.]

A szükségtelen zavarás fogalmával és annak elemeivel a következő alpontban foglalkozom.

A jogalkalmazó tehát a bírói gyakorlatból meríthet. Álljon itt néhány példa bevezetésként:

- a benzinkút szomszéd telken történő építése és rendeltetésszerű használata szükségszerű zavarásnak minősül, melyet a szomszédok túrni kötelesek,
- a vízelvezetés megakadályozása szükségtelen zavarásnak minősülhet,²⁸
- az ingatlan rendeltetésszerű használatához hozzátartozik az állattartás (főleg mezőgazdasággal foglalkozó területeken),²⁹
- a zeneoktatás időtartama munkanapokra/óraszámra korlátozható.³⁰

Megjegyzendő, hogy bár „a szabályozás természetesen ‘telekszomszédok’, illetőleg lakástulajdonosok egymás közti viszonyára modellezett, kiterjed azonban bármely dolog használatára és bárki más jogainak és törvényes érdekeinek a védelmére is, ha azokat a dolog használata sérti, vagy jogtalanul zavarja.”³¹ Ilyen értelemben tehát egy füst- vagy zajártalom akár több tíz, száz kilométerrel távolabb is jelentkezhet attól a helyszíntől, ahol az ezt okozó tevékenység ténylegesen történik. Ahogy Lord Atkin fogalmaz: „Szomszédnak tekinthető bárki, akire a zavaró hatás szerzőjének tevékenysége közvetlen hatást gyakorol.”³² Sőt, az előbb idézett megállapítás analógiájára ez a szabályrendszer alkalmazandó az üzemi létesítményekkel szemben is. A magyar Ptk.-t értelmezve is egyértelmű,³³ hogy a szomszéd fogalma alatt nem csak a közvetlen telekszomszédokat kell érteni. Akár nemzetközi jogi problémákhoz is vezethet, ha az áthatás az országhatárokon is átnyúlik, az ilyen jellegű konfliktus (‘transboundary harm’) azonban nem képezi e tanulmány témáját.

²⁸ PTKM I. 261.

²⁹ PTKM I. 259.

³⁰ PTKM I. 258.

³¹ LENKOVICS Barnabás: *Dologi jog*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2006. 96.

³² „persons who are so closely and directly affected by my act”; Donoghue vs. Stevenson ügy, 1932.

³³ BEDŐ Katalin – HIDASI Gábor – HORVÁTH Gyula – KÖSZEGI Gábor: *Az ingatlanjog nagy kézikönyve*. Complex, Budapest, 2007.122.

2.2. Szükségtelen zavarás

A szükségtelen zavarás fogalma a jogalkalmazót hivatott segíteni a tényállás jogsértő voltának megállapításában.

Az ingatlan jellegéből adódóan a földdel összekötött jószág, mely azt is magában foglalja, hogy szükségszerűen kapcsolatban van az őt körülvevő ingatlanokkal és lakókkal. Ez a leszűkített keret pedig együtt járhat – és gyakran jár is – a szomszéd telkére való áthatással. A ‘szükségtelen’ és a ‘zavarás’ fogalmi ezen áthatásoknak kívánnak határt szabni, tartalmuk azonban szerteágazó, értelmezésük sokfélekeppen történhet, az egyedi esetek pedig e fogalmak jelentését jelentősen meg tudják változtatni. Ami tehát az egyik esetben egyértelműen zavarás, az a másik esetben teljesen szokásos lehet. A helyben szokásos tevékenységről részletesen a következő alpontban ejtek szót.

Serák István helyes megfogalmazása szerint ez az általános absztrakció a joggal való visszaélés tilalmának egy formája.³⁴

A régi Ptk. 100. § és az új Ptk. 5:23. § megfogalmazása szerint a tulajdonosnak tartózkodnia kell minden, e fogalomkörbe tartozó magatartástól. A fogalom az új Ptk.-ban szintén következetesen nem került konkretizálásra, hiszen „határának holléte az elválasztott jogi terek között továbbra is kérdés maradt volna. A bírói ítéletekben használt fogalmak (melyeket a későbbiekben táblázatban is összefoglalok) gyakran homályosak, és más körülményektől függnék. Így azonban a fogalom és a határvonal hollétének meghatározása szempontjából továbbra is a bírói gyakorlatban előfordult jogesetek során kikristályosodott elvek nyújthatnak segítséget.”³⁵

A tulajdonos fogalma tágan értelmezendő; olyannyira, hogy a birtoklás jogszerűségére és a birtokló jóhiszeműségére tekintet nélkül vonatkozik a magatartás előidézőjére. A fogalom két részből áll, mely egyben a felelősség megállapításának két konjunktív feltételét hordozza magában. A tevékenységnek tehát zavarónak kell lennie, és e zavarásnak pedig egy szükségtelen mérték kell elérnie.³⁶

A zavarás fogalma definícióval nem tisztázható, olyan magatartásokat, eseteket jelent, melyek hatása révén a „környező ingatlanok mindennapi használata nehezülhet.”³⁷ Ennek megítélése szintén újabb kérdéseket vet fel. A különböző

³⁴ SERÁK István: A szükségtelen zavarás néhány fogalmi kérdése. *Magyar Jog*, 2009/10. 613.

³⁵ BISZTRICZKI i. m. 74. A szomszédjogi törvény és a szükségtelen zavarások gyakorlata. *Kodifikáció és közigazgatás*, 2014/1. 76.

³⁶ SERÁK (2009) i. m. 614.

³⁷ Uo. 614.

nemzetek jogirodalma is többfajta megközelítést alkalmaz; mérések alapján vagy konkrét történéseket vizsgálva ítélik meg. Hazánk szabályozásában erre a kérdésre sem a Ptk., sem a szomszédjogi törvény nem ad sem meghatározást, sem példákat vagy taxatív felsorolást. A BGB már említett 906. §-a példálózó jelleggel felsorolja, hogy mik lehetnek ilyen áthatások (szó szerinti fordításban): gázok, gőz, szagok, füst, korom, hő, zajok, rázkódás és hasonló behatások. Teszi ezt annak reményében, hogy analógia segítségével a kifejezetten nem említett problémákra is megoldást találhat a jogalkalmazó. Véleményem szerint a fogalom definiálásának a törvény szövegéből való elhagyása helyes, a bíró sokkal hatékonyabban tud igazságot szolgáltatni, azonban felvetődhet a kérdés, hogy melyik a jobb módszer: semmilyen támpontot nem adni a jogalkotónak, csak korábbi esetekből, precedens jelleggel meríthetnek segítséget (mint hazánkban), vagy egy lista törvénybe foglalása (mely természetesen sosem lehet teljes), mint Németországban. Mindkét módszernek megvannak a maga előnyei és hátrányai; talán előfordulhat, hogy létezik egy olyan eset, amely pontosan ugyanazt a problémát vetette fel, és így a jogalkalmazónak nincsen különösebb feladata vele, de ha nem talál ilyet, vagy a tényállás csak apró részletében különbözik egy korábbtól, első jogalkotóként kell megoldania a problémát. Az utóbbi módszer könnyebbsége lehet, hogy valamely áthatás besorolható a már létező kategóriák alá; ez azonban pontatlan judikatúrához, torzulásokhoz vezethet.

A konjunktív jellegből adódóan önmagában a zavarás még nem alapozza meg a felelősséget; szükségtelennek is kell lennie. A szükségtelenség tulajdonképpen a zavarás mértékét jelenti; ez jelentheti annak jellegét, intenzitását, időtartamát. A szükségtelenség az arányossággal is összefügg; e szubjektív szemlélet szükségszerűen kívánja a feladat igazságszolgáltatásra történő áthelyezését.³⁸

E körben fontos szerephez juthat a következő alponthoz kifejtett közgazdaságtani elmélet, ugyanis több következtetés levonható abból, hogy az egyes jogrendszerek milyen módszerekkel állapítják meg e fogalmak határait.

Szintén a német jog eltérő megkülönböztetéséből adódik, hogy az az áthatások megengedhetőségének fogalmával operál – szükségességtől függetlenül. A megengedhető magatartások esetében az áthatás akár nagyobb mértékű is lehet, ha mód van annak fizikai csökkentésére, elhárítására.³⁹

A felelősség létének és mértékének megítélésének mércéje tehát a törvényben megfogalmazott zavarás és annak szükségtelensége. Azonban ez az absztrakt

³⁸ Uo. 615.

³⁹ Uo. 614.

kifejezés a pontos megállapítás terhét – mint láthattuk – a bírói gyakorlatra helyezi át.

2.3. Helyben szokásosság

A helyben szokásosság fogalma hazánkban csak a jogirodalomban fellelhető. A szomszédjogi törvény⁴⁰ tervezett, de végül kimaradt szabálya összefoglalta volna a helyben szokásos tevékenység fogalmi elemeit, mely megkönnyítette volna a mérlegelést a bíróság számára. A német jogirodalom a szükségtelen zavarás megállapításához e fogalmat és kritériumait általánosan, összefoglaló jelleggel alkalmazza, melyek hosszú idő alatt kristályosodtak ki, majd megszilárdultak, és jól használható alapot adtak és adnak a bírók kezébe. Magyarországon ez a fejlődés még korai fázisában van. A helyben szokásos tevékenység fogalma – ahogyan a szomszédjog jellegéből következik – a környező ingatlanok hasznosítása, a rajta végzett tevékenység szempontjából relatív.⁴¹ Relatív abban az értelemben, hogy ha a tárgyalt területen több vagy minden ingatlan hasonló tevékenységgel foglalkozik, a zavaró áthatások ellenére ez helyben szokásosnak minősül. Ez a megközelítés a zavaró ingatlan rendeltetését tartja szem előtt, de a valós korlátozás megállapítása a zavart szomszéd szempontjából történik. Azonban egyik szempontrendszer sem érvényesül a másik figyelembevétel nélkül; egy luxus lakóövezetben is lehet helyben szokásos az állattartás, ha ritkásabb a beépítés.⁴²

A zavarás tehát két esetben türeendő: ha nem szükségtelen, illetve szükségtelen volta ellenére is, ha mások jogait nem korlátozza aránytalanul. A csekély mértékű korlátozást a BGB 906. § (1) említi, míg a Ptk. nem. A (3) bekezdés azonban nem várja el a szomszéd semmilyen mértékű tűrését, ha a zavarást valaki a saját ingatlanjáról a szomszédéra vezeti. Emellett egyes ítéletek, – melyek hatására a megszületett a PK 3. számú állásfoglalása – a szomszéd elvárható időben tiltakozási kötelezettséget írja elő a növényzet eltávolítása iránti perekben.

⁴⁰ 2013. évi CLXXIV. törvény a szomszédjogok és a tulajdonjog korlátainak különös szabályairól, a továbbiakban Szomszédjogi tv.

⁴¹ SERÁK (2009) i. m. 614.

⁴² HUGO GLASER: *Das Nachbarrecht in der Rechtsprechung*. Verl. Neue Wirtschafts-Briefe, 1967. 75.

2.4. Jogági jogellenesség

A szomszédjogok körében tehát két probléma okozza a visszásságokat: egymás jogának korlátozása, melyet fentebb tárgyaltam, illetve a szabályozás kettőssége. A szomszédjogi viszonyban a dologi (abszolút) hatályú tulajdonjog ütközik más személyek magánjogi jogosultságával; a telkem a saját tulajdonom, de vannak szomszédjaim, akiket zavarhat a telkemen végzett tevékenységem. Ebből a jellegből adódóan már az 1959. évi Ptk. is tartalmazott erre szabályt: „a tulajdonos a dolog használata során köteles tartózkodni minden olyan magatartástól, amellyel másokat, különösen szomszédjait szükségtelenül zavarná, vagy amellyel jogaik gyakorlását veszélyeztetné.”⁷⁴³ A 2014. március 15-én hatályba lépett Polgári Törvénykönyv szinte szó szerint átvette ezt a szabályt (5:23. §), és ehhez igazodóan megszületett a korábban említett Szomszédjogi tv., mely a speciális kérdésköröket hivatott rendezni. E törvény (javaslata) eredetileg szűkítette, illetve kiegészítette volna a generálklauzulát a következő szabállyal: „Az ingatlan tulajdonosa köteles tűrni minden olyan zavarást, amely a szomszédos ingatlan helyben szokásos használatából ered, feltéve, hogy a zavarás nem eredményezi az ingatlan használatának aránytalan vagy jelentős mértékű korlátozását. A jogszabályoknak megfelelően, a hatóság engedélye alapján folytatott tevékenység az ellenkező bizonyításáig helyben szokásosnak minősül.”⁷⁴⁴ Ez azonban – mint fentebb említettem – végül nem került bele a hatályba lépett törvény szövegébe. Egyebekben ez a kiegészítő törvény csak érintőlegesen tárgyalja a szomszédjogokat: különös szabályokat csak az új Ptk.-ban szereplő kiemelt szomszédjogokkal kapcsolatban tartalmaz. Erre bővebben az utolsó fejezetben térek ki.

A konfliktusokban központi szerepet játszik az építkezés. „Az építés az egyik legősibb emberi tevékenység. Az építési tevékenységgel az ember kreativitása száll szembe a környezet ártalmaival, biztosítva a megfelelő lét követelményeit. Az építési tevékenység azonban nemcsak az egyén számára jelent meghatározó életteret, hanem egyúttal a közösségi léthez kapcsolódás formáját is meghatározza. Az emberi közösség joggal várja el tagjától, hogy egyéni életkörülményeit ne a közösség hátrányára és kárára, hanem annak érdekeit figyelembe véve hozza létre és alakítsa ki.”⁷⁴⁵ Éppen ezek biztosítása érdekében engedélyhez kötik az építést. A szomszédjogon belül az egyik leggyakoribb probléma a

⁴³ 1959. évi IV. törvény a Polgári Törvénykönyvről (a továbbiakban: régi Ptk.), 100. §

⁴⁴ SEREG András: *Jog a szomszédban*. Jogi fórum, <http://goo.gl/hH0dZ8> [letöltve: 2015.11.14.]

⁴⁵ KÁRPÁTI – KOZMA – MADARÁSZ – PETRIK i. m. 35.

jogerős (közigazgatási) építési engedély alapján történő építkezés, mely mégis együtt járhat a szomszéd szükségtelen zavarásával: beárnyékolással, zajhatással, az intimitás elvesztésével, vagy éppen a kilátás elvonásával, melyek miatt (magánjogi) kártérítési igénnyel élhet a sértett fél. Az 1937. évi VI. törvénycikk, mely a városrendezésről és az építésügyről rendelkezik, határozottan kimondja, hogy az építésügyi hatóság nem adhat építési engedélyt olyan esetben, amikor nyilvánvaló, hogy a tervezett építmény a szomszédos telkek előtt a kilátást és a napsütést és a szabad levegőt túlságos mértékben el fogja vonni.⁴⁶

Ehhez képest napjaink gyakorlata a „közjogi és közigazgatási felhatalmazás alapján végzett tevékenységet csak a közjogi és közigazgatási normák szempontjából tekinti jogszerűnek, a magánjogi szabályok alkalmazása szempontjából azonban a magánjogi elvárásoknak való megfelelést követeli meg.”⁴⁷ Erre mutat rá egy 1994-es bírósági határozat is: „Az építési engedély nem zárja ki a szomszédjog megsértésén alapuló polgári jogi igény érvényesítését.”⁴⁸ (Ugyanis a közigazgatási szerv az engedély kiadásakor sajátos rendszert alkalmaz, melyben építési és városrendezési szempontok kerülnek mérlegelésre.⁴⁹) Ezzel szemben viszont „az építési engedélytől való eltérés sem elégséges önmagában a kártérítési felelősség megállapításához.”⁵⁰ Egyedül a lentebb kifejtett P.törv. III.20.646/1970-es számú esetben bizonyította az építési engedély a jogszerűséget.

Érdemes megfigyelni alább az általam összeállított táblázatban a két jogág szempontrendszerét; míg a közigazgatási jog objektív (és törvényben meghatározott), a polgári jog szubjektív (bírói mérlegelés körébe tartozó) elemeket vesz figyelembe az engedélyek kiadása során, illetve az ítéletek meghozatala során. Ezt a kettősséget a következő alpontban bővebben is tárgyalom.

⁴⁶ SZLADITS i. m. 153.

⁴⁷ MENYHÁRD Attila: *Dologi jog*. Osiris, Budapest, 2007. 184.

⁴⁸ BH 1994. 245.

⁴⁹ GELLÉRT György (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv magyarázata*. KJK-KERSZÖV, Budapest, 2004. 367.

⁵⁰ BH 1992. 235.

Szemponatok és követelmények	
Polgári jog	Közigazgatási jog
<ul style="list-style-type: none"> • A szomszédos telkek funkciója, • a telken tartózkodók életvitele, • toleranciája, • helyi szokás, • időbeli szempontok, • elvárhatóság • tekintet a szomszéd igényeire, • az esettel kapcsolatban bármilyen felmerülő körülmény (pl. életkor, egészségi állapot). 	<ul style="list-style-type: none"> • Illeszkedés és településkép, • a meglévő állapotot rögzítő építészeti műszaki dokumentáció a valóságnak való megfelelése, • megvalósíthatóság,⁵¹ • földvédelem,⁵² • műemlékvédelem és régészet, • természet- és környezetvédelem, • életvédelem, • telekalakítás, építészeti kialakítás, • beépítés és bontás, • közegészségügyi és • műszaki követelmények.⁵³

Összegezve: az építési engedélynek megfelelő kivitelezés is vonhat maga után kártérítést, de az attól való eltérés nem feltétlenül alapozza ezt meg. Az egyik tehát nem zárja ki a másikat, de a korokkal együtt ez a megítélés is változott. Ez okozza az ítéletek sokszínűségét is.

2.4.1. *Rules vs. standards*

Leszögezhető, és a tanulmány eddigi részeiből is határozottan kitűnik, hogy a jogalkotás folyamata alatt a jogalkotó nem tud minden olyan körülményt és helyzetet előre látni, melyek körében az általa alkotott norma felhasználásra kerül. Bármilyen norma kerül megalkotásra, mindig lesz egy olyan elkerülhetetlen, lefedetlen rész, melynél a jogalkalmazó saját értelmezésére és az alapelvek speciális esetre történő alkalmazására van szükség.⁵⁴

Ezen közgazdaságtani elmélet a közigazgatás és igazságszolgáltatás költségeinek szemszögéből indul ki, és különbözteti meg a normák két fajtáját. A 'rule'-ok (a továbbiakban az egyszerűség kedvéért nevezem előírásoknak, mely jól rámutat funkciójukra) olyan normák, melyek a jogalkalmazó számára pontos határokat jelölnek ki (általában számszerűen). Egy példa ilyenre az

⁵¹ Lakossági tájékoztató az építési engedélyezési eljárásról. e-építés, <http://goo.gl/GSX71J> [letöltve: 2015.11.14.]

⁵² 1994. évi LV. törvény a termőföldről, 46. §

⁵³ 1997. évi LXXVIII. törvény az elvi engedélyezés szabályozása az épített környezet alakításáról és védelméről.

⁵⁴ William M. LANDES – Richard A. POSNER: An Economic Analysis of Copyright Law. *Journal of Legal Studies*, Volume 18. 1989. 325– 33, 344– 53.

építési engedélyezési eljárásban az egyes magasságok, távolságok minimális megadása, mely a döntéshozatal menetét annyiban könnyíti meg, hogy amely kérelmek e számoknak nem felelnek meg, minden különösebb mérlegelés nélkül elutasításra kerülnek. Ezek precíz előírások, melyek a jogalkalmazó pusztán mechanikai közreműködését igénylik, a bírónak döntési szabadsága nincs, vagy erősen korlátozott. A normák másik fajtája az ún. 'standard'-ek (fordítása szabvány, de célszerűbbnek tartom az angolos kifejezést megtartani, a szabvány ebben az értelemben a magyar nyelvben inkább köznapias, tehát a továbbiakban sztenderd), melyek funkciója – ahogy nevük is mutatja –, irányadó jellegű. Ezek inkább kevésbé meghatározott, sokszor inkább célorientált szabályok, melyek a jogalkotást szinte teljes egészében a jogalkalmazóra és a közigazgatásra delegálják.⁵⁵ A sztenderdek tehát a körülményektől függenek, 'nyitva hagyottak' az ítélkezés számára, a bírónak tehát mérlegelési teret biztosít, a törvény determináló funkcióját rájuk helyezi át. A ráfordítások összege (nem csak pénzbeli) itt a törvény tartalmának utólagos értékelésében rejlik (ex post), illetve hátránya, hogy hosszú távon kevésbé lehet következetes, mint egy konkrétan megfogalmazott szabály.

Az előírások sokkal specifikusabbak, egyes körülményeket kizárnak a relevanciából. Éles vonalat húz *jogos* és *jogtalan* között, s bár az ítélkezés folyamatát egyszerűsítheti, gyakran ennek rovására veszít rugalmasságából. Emellett a magasabb specializáció megköveteli előzetesen (ex ante) a jogi kutatást, annak kiderítésére, hogy mely megfogalmazás, mely fogalmi elemek képesek megfelelően ellátni funkciójukat. Ezért tehát a jogalkotók számára egy ilyen szabály életbe léptetése sokkal több ráfordítással jár.

Mind a két fajta szabálynak vannak előnyei és hátrányai, céljuk a jogalkalmazó praktikus eligazítása a normák konkrét helyzetre való interpretálása során.⁵⁶ Arra nincsen kifejezett egységes álláspont, hogy egyik jobb lenne a másiknál, inkább megközelítés, perspektíva kérdése.

Ezen elmélet vonatkozásában a külföldi szakirodalom nagyon bő, e tanulmányban azonban csak fel kívánom vázolni, hogy milyen párhuzamokat vélek felfedezni a témával kapcsolatban. A kutatás során szerzett tapasztalatok alapján megállapítottam, hogy míg a közigazgatás szabályai inkább 'rule' típusúak,

⁵⁵ Hans-Bernd SCHÄFER: Rules versus Standards in Rich and Poor Countries: Precise Legal Norms as Substitutes for Human Capital in Low-Income Countries. In: Francesco PARISI, Daniel D. POLSBY, Lloyd R. COHEN (szerk.): *The Supreme Court Economic Review*, Volume 14. 2006. 113.

⁵⁶ Rules versus standards (public choice). what-when-how, <http://goo.gl/JSuRsN> [letöltve: 2015.10.23.]

objektív szempontrendszer, számszerű határokat alkalmaznak, a polgári jogi típusú szabályok inkább ‘standard’, mérlegelési jogkört hagyó, az egyes körülményeket látótérbe engedő normák. Ez természetesen annak a jele is, hogy míg a közigazgatás például az építésre vonatkozóan a jövőre nézve alkot jogot (a ház építése előtt vizsgálja a terveket; *ex ante*), a polgári jog szabályai csak akkor kerülnek bevonásra, ha a ház már megépült, és utólag próbál reagálni a kialakult helyzetre (*ex post*). Ez a magyarázata annak, hogy az *in integrum restitutio* helyett (mely a kilátás esetében a ház lebontását jelentené) inkább a kártérítés felé orientált a gyakorlat. Az már egy másik kérdés, hogy a jogában sérelmet szenvedett fél kártérítéssel elérte-e az eredeti célját.

E kettősség mutatkozik szintén az eljárások terén, melyre a 4. fejezet 1. pontjában térek ki.

2.5. A német szomszédjog

Ahogy már a bevezetőben is említettem, a hazai jogszabályi környezet és bírói gyakorlat elemzését követően hasznos lehet egy olyan jogrendszer megoldását is áttanulmányozni, amely a magyar helyzet továbbfejlesztéséhez is segítségül szolgálhat – hiszen ezzel a problémával minden jogrendszerben szembesülnek. Ehhez kiváló Németországot alapul venni, szintén a fent említett okokból kifolyólag. A teljes szabályozás átemelése nyilván nem lehetséges, hiszen más a szabályozás kialakulásának társadalmi és jogi indokrendszere, de számunkra tanulságos lehet.

A német jogban a korlátolt dologi jogok (*beschränkte dingliche Rechte*) szintén az abszolút tulajdonjog önálló részjogosultságait jelentik, ám a további csoportosítás eltérő; a német jogban pl. az elővásárlási jog is ide tartozik. Ahogy az első fejezetben már említettem, a szomszédjog korlátait a BGB elválasztja; nem teljes egészében a magánjogi korlátok közé sorolja, hanem a közjogi vonatkozású korlátokat külön nevesíti; ilyenek például az építési engedéllyel kapcsolatos, ill. agrárjogi kötöttségek.⁵⁷

Mint arra már többször utaltam, a német jogrendszer megkülönbözteti a ‘magán- és közszomszédjogokat’. A két terület egymástól független, a megkülönböztetés abban rejlik, hogy egyes közigazgatási normák szomszédjogi

⁵⁷ Dorothea ASSMANN – SZÜCS Tünde: A német BGB dologi jogi része. *Forvm*, II. évfolyam, 2. szám. 5–49.

védelmi karakterrel rendelkeznek. Ez a megfogalmazás utal ennek másodlagosságára is.⁵⁸

Gyakorlati példával szemléltetve: ha a szomszéd macskája rendszeresen a mi kertünkben 'végzi a dolgát', az két magánszemély közti, magánjogi vita. Az azonban, hogy a szomszéd építkezhet-e, közjogi vita, hiszen belép (minimum) egy közjogi szereplő: az építésügyi hatóság, mely az építési engedélyt kiadja. Bár a szomszédnak az engedélyezés eljárás alatt lehet beleszólási joga, a végső döntést a hatóság hozza meg. Döntését szintén közjogi előírások alapján hozza meg: építésügyi és egyéb építési jogi normák figyelembevételével. A vita jellegétől függően a jogi út sem egyforma: a személyes problémákkal a rendes bírósághoz lehet fordulni, viszont ha közjogi szereplő is részt vesz, az egyes igények szerint adott esetben mindkét jogi utat egyszerre kell igénybe venni, hiszen a közigazgatási hatóság csak az építési engedély kibocsátójaként dönthet az ügyben.⁵⁹ A rendes bírósághoz tartozó ügyet el kell választani, es külön keresetet kell benyújtani. Bár ez logikusan hangozhat, véleményem szerint csak bonyolítja a helyzetet, hogy a kilátással kapcsolatos eseteket gyakran több ügyé kell szétválasztani, illetve a hivatkozható jogszabályok köre is változik. A szakirodalom szerint is nehéz eldönteni, hogy milyen magánjogi igényei lehetnek a szomszédnak, ha az engedély egy hatóságtól származik.⁶⁰ Nem építkezésből fakadó viták esetén (pl. beültetés) a viszony egyértelműen polgári jogi természetű. Bár valamiféle elválasztás hazánk jogában is felfedezhető, nem olyan kihangsúlyozott, mint a német szabályozásban.

A Német Polgári Törvénykönyv⁶¹ 906. §-a védi a szomszédokat az őket érő behatásoktól (Immissionen). A magyar jogtól eltérően e paragrafusban nem a tartózkodást írja elő a norma, hanem másik oldalról közelíti meg, a 'zavart' szomszéd túrési kötelezettséget fogalmazza meg. E behatások megengedhetőségére egy kétszintű tesztet határoz meg e paragrafus (2) bekezdése: az első kérdés, hogy a behatás *jelentős*-e, ha igen, akkor pedig az a kérdés, hogy a tevékenység, melyet a zavaró telken végeznek, *helyben szokásos*-e. Amennyiben a behatás jelentéktelen, az megengedett, és semmilyen körülmények között nem korlátozható. Ennek megállapításakor a figyelembe veendő szempontok: a behatás időtartama, illetve annak célja.⁶² Példával szemléltetve: jelentéktelen

⁵⁸ Lehrbuch *Nachbarrecht*. Verlag C.H. Beck, München, 2007. XII.

⁵⁹ Antwort zum Thema: Nachbarrecht. <http://goo.gl/vt1s8B> [letöltve: 2014.11.02.]

⁶⁰ Helmward ALHEIT: *Nachbarrecht von A-Z*. Verlag C.H. Beck 2004. 271.

⁶¹ Bürgerliches Gesetzbuch vom 18.08.1896

⁶² Manfred WOLF: *Sachenrecht*. Verlag C.H. Beck, München, 1989. 127.

a behatás, ha a szomszéd évente egyszer grillpartit szervez, és a füst átszáll a szomszédhoz. Ezzel szemben jelentékeny a behatás, ha a szomszédban például egy fogadó van, ahol minden nap hangos zene és szórakozás zavarja a pihenni vágyókat.⁶³ Ha a jelentékeny behatás helyben nem szokásos, az nem megengedett, a szomszédnak lehetősége van ezt megakadályozni, kivéve, ha a gyakorlat szerint megengedhető. Még ha a behatás helyben szokásos is, a gazdasági ésszerűség határait átlépő zavarást nem kötelező tűrni. Egyebekben a szomszédnak tűrés kötelezettsége van.

A helyben szokásosság fogalmát a bírói gyakorlat alakította ki; a hely fogalmát a kerület területére értik.⁶⁴ (Egy döntés szerint ilyen terület azonban akár egy repülőtér is lehet önmagában).⁶⁵ Ezek a döntések azt mutatják, hogy a döntő nem maga a beépítési terv célja, hanem sokkal inkább a terület tényleges karaktere, a tényleges cselekvés.

A tartományi és szövetségi törvények egymás mellett létezése a másik kettősség. A főszabály: a szövetségi törvény megelőzi a tartományi törvényeket, de a Bundesgerichtshof egyik döntése értelmében a szomszédjogi különös előírások is mérvadóak szövetségi döntésekkor.⁶⁶ Egyéb esetben a szövetségi törvény követelményeit (A német Ptk., Baugesetzbuch)⁶⁷ a tartományok különböző részletszabályai egészítik ki, illetve konkretizálják (Bajorországban kifejezetten építésre vonatkozóan pl. a Bayerische Bauordnung,⁶⁸ de a tartományi környezetvédelmi törvényben is találhatóak az építkezésre vonatkozó előírások). Bajorországban egyébként – egy reform következtében – a tartományi törvények a hatóság által többnyire nem ellenőrzöttek. A legtöbb eljárásban csak a Baugesetzbuch mérvadó, habár nagyobb projekteknél a Bayerische Bauordnung előírásait is vizsgálni szokták.

Összefoglalásként elmondható tehát, hogy a német jog inkább arra fókuszál, hogy a felek egyes jogait pozitívan meghatározva írja elő, előterbe helyezve a tulajdonos ingatlanán gyakorolható jogait, és a zavart szomszéd tűrés kötelezettséget. A szükségtelen zavarás fogalmi kérdésénél már rámutattam a magyar szabályozás különbözőségére, de álljon itt most egymás mellett is a két megközelítés: A jelenleg hatályos Ptk. 5. könyv 23. § szerint tartózkodási kötelezettség

⁶³ Urteil v. Bundesgerichtshof, *Neue Juristische Wochenschrift*, 1984. 2207.

⁶⁴ Entscheidungen des Bundesgerichtshofs in Zivilsachen 15.146 es Urteil v. Bundesgerichtshof, *Neue Juristische Wochenschrift*, 1976. 1205

⁶⁵ Entscheidungen des Bundesgerichtshofs in Zivilsachen 69.105

⁶⁶ 2007. i. M. XII.

⁶⁷ 1960. október 30-án hatályba lépett német építési törvény (a továbbiakban: BauGB).

⁶⁸ 2008. január 1-jén hatályba lépett bajor építési törvény (a továbbiakban: BayBO).

áll fenn a tulajdonos részéről, a BGB 906. § szerint tűrési kötelezettsége van a zavart szomszédnak. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a szembenálló felet nem illeti a normában nem említett jog, hanem érdekes annak megfigyelése, hogy hova helyeződik a hangsúly.

3. A szabad kilátáshoz való jog

A szabad kilátáshoz való jogot általánosságban már bemutattam, az alábbi alpontokban rátérek a már tárgyalt szempontok tükrében történő vizsgálatra.

3.1. Jogági jogellenesség a szabad kilátáshoz való jogban

A jogági jogellenesség miatti kettősség konkrét esetekben a szabad kilátáshoz való joggal kapcsolatban is felmerül. Az 1999. 499 számú bírósági határozatban olvashatjuk, hogy az építető alperesek eltértek az építési engedélytől – mely önmagában tehát nem alapozza meg a kártérítési igényt –, az eltérés azonban többek között a homlokzat kivitelezésekor is jelentkezett. Magasabb lett, mint a tervben, és így már – a bíróság helyes megállapítása szerint – korlátozta a felperes szabad kilátáshoz való jogát. Emellett természetesen az építési engedélynek nem megfelelő kivitelezés is következményeket von maga után.

Egy másik, városi bíróság elé került ügyben az alperes eredetileg papíripari vállalkozása profilváltás következtében építőanyagokkal kezdett kereskedni – mely jogot az Alaptörvény XII. cikk (1) bekezdésében foglalt szabad foglalkozásválasztás és szabad vállalkozás joga legitimál. A felperes szomszéd bírósághoz fordult a megnövekedett járműforgalom, a zaj és a por, valamint a panoráma miatt is, mely negatív irányba változott az építőanyagok felhalmozásával. Az ügy a megyei bíróságig jutott, ahol is a bíróság kompromisszumot hozott létre a felek között; a tehergépjármű-használatot időben korlátozta, a kilátással kapcsolatos panaszt azonban nem találta szükségtelen zavarásnak, bár indoklásában kifejtette, hogy esztétikailag valóban kedvezőtlen. Mint láthatjuk, egy ilyen megállapítás nem elég tehát a kártérítéshez. A fokmérő a szükségtelen zavarás. E fogalommal már az előbbieken foglalkoztam, de vegyük szemügyre konkrétan a szabad kilátáshoz való joggal kapcsolatosan is.

3.2. Kilátás: szükségtelen zavarás

A törvény értelmében kártérítés akkor illetheti a szomszédot, ha a szükséges mértéket meghaladja a zavarás. Ez függhet attól is, hol szeretnénk építkezni: városban a szükségképpen vele járó kilátástól való megfosztás – természetesen építési engedéllyel – felelősséget nem keletkeztet.⁶⁹ Ahol azonban kifejezetten a kilátás határozza meg az építkezést (így például a Balaton partján és környékén), ott a kilátás, sőt, maga a parti jelleg védelemben részesül: „Ha a Balaton partjának rendezése következtében valamely parti ingatlan a közvetlen parti jellegét elveszti, a tulajdonost a külön jogszabályban meghatározott mértékű kártalanítás illeti meg. Az ingatlan forgalmi értékének 10%-át a tulajdonos akkor is igényelheti, ha az ingatlan egyéb – a forgalmi értéket befolyásoló – adottságai kedvezőbbé váltak. A kártalanítási igény akkor nyílik meg, amikor az ingatlan elveszti közvetlen parti jellegét.”⁷⁰

Egy – szintén balatoni – esetben egy házaspár olyan helyre építtetett prэшázatot, illetve pincét, mely a szomszéd egyik szobájának kilátását teljesen elvonta. Az első fokon eljáró bíróság megállapította, hogy az alperes házaspár úgy is építhette volna a prэшázatot, hogy az a kilátást nem zavarja ilyen mértékben, de nem voltak tekintettel a szomszéd igényeire. Így tehát az alpereseket kártérítés fizetésére kötelezte. A másodfokon eljáró bíróság megváltoztatta az ítéletet, ugyanis álláspontjuk szerint az építési szabályzatoknak megfelelt az ingatlan (bár a kilátást tényleg elvonta). Így tehát nem találtak alapot a kártérítési igényre. Az ezen ítélet ellen emelt törvényességi óvás alapos volt, hiszen az akkor hatályos Ptk. 100. §-a szerint az ilyen építkezés jogellenesnek tekintendő.⁷¹ Ebben az ítéletben a bíró tehát jogi hatást tulajdonított annak a cselekvésnek, hogy a szomszédok nem voltak tekintettel a szomszéd igényeire.

A bírói gyakorlat a parti jelleg megállapítása mellett egyéb határokat jelölt ki:

- két esetben a bíróság megállapította, hogy a tulajdonos a szomszéd már meglévő kerítése mellé a saját oldalára saját kerítést építhet, hiszen a földterület az ő tulajdona, mellyel szabadon rendelkezhet,⁷²
- a városi együttéléssel szükségképpen együtt járó zavarás mértékét nem lépi túl a szomszéd ingatlan általi csekély beárnyékolás,⁷³

⁶⁹ P. törv. III. 21 145/1970.

⁷⁰ BH 1986. 143.

⁷¹ MÉSZÁROS Máttyás: *Polgári jog 1970-1995*. HVG-ORAC, Budapest, 1996. 462.

⁷² BH 1977. 3. és BH 1993. 2.

⁷³ BH 1994. 5.

– a növényzet zavaró, károsító hatása miatti eltávolítása iránti perben a szükségtelen zavarás vizsgálendő, eltávolítására csak kivételesen kerülhet sor.⁷⁴

Ezek az esetek alapot szolgáltatnak a későbbiekben felmerülő ügyek megoldására, azonban hangsúlyozom, hogy megfelelő ítéletet csak a körülmények együttes és összességében való mérlegelésével lehetséges hozni.

A szükségtelenség további megállapítása tehát a bírói gyakorlatra van bízva. Ennek eszköze pedig a szemben álló felek érdekeinek összevetése.⁷⁵

3.3. Recht auf freie Aussicht – a szabad kilátás a német jogban

A szabad kilátáshoz való jog a német jogban kifejezetten – a magyar joghoz hasonlóan – szintén nem védett. A Bundesgerichtshof egy döntésében konkrétan kimondta: önmagában az, hogy a szomszéd telke csak esztétikai szempontból szenvedett csorbát, a 906. paragrafus szerint nem részesül védelemben. A tulajdon szabadsága egyértelműen előbbre helyezett; a kilátás nem tartozik a telektulajdonos jogai közé. A német jog tehát nem védi kifejezetten a szabad kilátást; csökkenése, és ezzel az ingatlan forgalmi értékének csökkenése nem kapcsolódik a tulajdonjoghoz, a zavartalan kilátás fenntartása pusztán egy lehetőség.⁷⁶ Alapvetően minden telektulajdonosnak számolnia kell a különböző építési tevékenységekkel, és az ebből adódó kilátásvesztéssel is (pl. hegyoldal). Az ebből adódó viták elkerülése tehát magánjogi megegyezéssel biztosítható,⁷⁷ (például telki szolgálat alapításával). A kilátással kapcsolatban inkább a tulajdon felőli megközelítést alkalmazzák.

3.3.1. Német példák a gyakorlatból

Az alább bemutatott esetek közjogi jellegű, ‘szabadtérre’ (Außenbereich), beruházók által épített felépítményekre vonatkoznak. Az ilyen jellegű vitákat túlnyomó többségben a Baugesetzbuch 35. §-a alapján döntenek el, mely a szabadtéri építményekre vonatkozik. Érdekesség egyébként, hogy az ilyen szabadtéri

⁷⁴ BH 1985. 1. és BH 1985. 2., ill. BH 1985. 58.

⁷⁵ BH 2002. 357.

⁷⁶ Erre mutat rá például a Német Alkotmánybíróság Urt. v. 13. 6. 1969 számú határozata.

⁷⁷ Bayerischer Verwaltungsgerichtshof, Urt. v. 22. 11. 1971 - 83 II 71.

építményekre nem építési tervet, hanem területhasznosítási tervet adnak ki, melynek nincsen kötőereje.

Ezen paragrafus (3) bekezdésének 5. pontja védi közvetetten a kilátást: előírja a természet védelme mellett a táj rombolásának tilalmát, egyénisége megőrzését.

Az egyik híressé vált eset Bajorország tartomány ansbachi közigazgatási bírósága előtt zajlott,⁷⁸ melyben a tartományi részletszabályok is előkerültek: a beruházó egy mobiltelefon-átjátszótorony építését tervezte, mely azonban a lakók (szomszédok) szerint – akik ezen a területen a vendéglátásból éltek – negatív hatással van a turizmusra. A BauGB fentebb idézett pontja valóban védelemben részesíti a tájat, azonban a (3) bekezdés 1. pontja védi a közüzemi létesítményeket: pl. az áram-, gáz-, és vízvezetékeket és így a telekommunikációs szolgáltatásokat is. Annak megállapítása tehát a bíróságra volt bízva, hogy melyik élvez prioritást a másikkal szemben. A felperesek a bajor környezetvédelmi törvényre⁷⁹ hivatkozva, a táj rongálásért kártérítést követeltek. Az alperes azzal védekezett, hogy a törvény a tájat védi, nem pedig az ott lakókat, ezért itt nem alkalmazható. Az bíróság megállapította, hogy az engedély jogszerű volt, és a felperesek jogai nem sérültek. Álláspontjuk szerint az idézett törvények valóban a tájat, és nem az egyéneket védik, és ezen nem változtat, ha esetleg emiatt a lakók gazdasági hátrányt szenvednek: az egyénnek nincs védett joga a szép kilátáshoz, ezek az előírások a tájat védik.

4. Egyéb aspektusok

Ebben a fejezetben kitérek néhány olyan témára, melyek közvetlenül nem képezik a tanulmány témáját, de hasznosnak találok legalább utaló jelleggel néhány sort írni róluk az átfogóbb megértés érdekében.

4.1. Eljárások

A jogában sérelmet szenvedett fél a szabad kilátással kapcsolatban két választási lehetőséggel rendelkezik; polgári eljárás keretében megtámadja az építési

⁷⁸ Verwaltungsgerichtshof Ansbach, B. v. 26.04.2005 - AN 9 S 05.00072.

⁷⁹ Gesetz v. 23.02.2011. über den Schutz der Natur, die Pflege der Landschaft und die Erholung in der freien Natur

engedélyt, vagy ha lehetséges a helyreállítás vagy abbahagyás, közigazgatási úton birtokvédelemhez folyamodhat. Ezen igények párhuzamos érvényesítése azonban kizárt. A választás joga kizárólag a szomszédot illeti meg, akkor is, ha például a jóhiszemű túlépítő ajánlatot tesz. Azonban ez a választott jog a bíróságot nem köti.⁸⁰ A birtokvédelem a tulajdonoson kívül más birtokosokat is megillet, ha őket a birtokaiktól jogalap nélkül megfosztják, vagy a birtoklásban zavarják.⁸¹ Ezek összefoglaló neve a tilos önhatalom. Ilyenkor birtokvédelemért a 'zavart' szomszéd a jegyzőhöz fordulhat, ahol kérheti az eredeti birtokállapot helyreállítását (in integrum restitutio), vagy a zavarás megszüntetését. A jegyző ezt meg is teszi, kivéve, ha nyilvánvaló, hogy a hozzá fordult személy nem jogosult a birtoklásra, vagy köteles a zavarást tűrni. Ha maga a birtoklásához való jogosultság fennállása is kétes, a birtokos a bírósághoz fordulhat.⁸² Az ingatlanok esetében azonban az építkezés félbehagyása, a bontás nem megfelelő megoldás, a gyakorlat is a kár megtérítése felé orientált; a magyar joggyakorlat a kártérítés elsőbbségét tükrözi, hiszen általában az áthatás abbahagyása nagyobb költségekkel járna (pl. egy üzem bezárása), mint a tűrés kötelezettségéért cserébe fizetett összeg. Az eszközök közti választás azonban jogrendszerenként eltérő, és jogpolitikai szempontok mérlegelésétől sem mentes.⁸³

4.2. Bizonyítás

A már megindult polgári eljárás során érdekes kérdés a szükségtelen zavarás bizonyítása. A polgári perrendtartás⁸⁴ alapelvei közt szerepel, hogy a polgári eljárásokban a bizonyítás a feleket terheli, még hozzá főszabály szerint azt a felet, akinek érdekében áll az állítás valónak történő elfogadása. Két, szomszédjogi per eredményeképp született bírósági határozatban⁸⁵ is a felperes bizonyítási kötelezettségét állapította meg a bíróság. Azt azonban az alperesnek kell bizonyítania, hogy mindent megtett a szükségtelen zavarás elkerülése ér-

⁸⁰ LENKOVICS (2001) i. m. 108.

⁸¹ LENKOVICS (2001) i. m. 267. Lásd még: Birtok és birtokvédelem. ingatlanjog.hu, <http://goo.gl/SRhzGg> [letöltve: 2015.11.14.]

⁸² VÉKÁS Lajos (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal*. Complex, Budapest, 372. (a továbbiakban: Ptk. Kommentár)

⁸³ SÓLYOM László i. m. 18.

⁸⁴ 1952. évi III. törvény a polgári perrendtartásról, 3. § (a továbbiakban: Pp.)

⁸⁵ BH 2006.184. II. és EBH 2007.1600.

dekében.⁸⁶ Ezt a megállapítást a bíróság – a fent említett konkrét esetekben – az akkor hatályos Ptk. 339. §-ára alapozta, mely értelmében a károkozó mentesül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy úgy járt el, ahogyan ez az adott helyzetben elvárható volt. Az új Ptk. ezt felróhatóságként nevezi meg, és kifejti, hogy a mentesülés a felróhatóságtól függ; ha az alperes bizonyítja, hogy magatartása nem volt felróható, mentesül a felelősség alól.⁸⁷ A két megfogalmazás tehát ugyanazt jelenti; maga a szabály nem változott.⁸⁸

A közigazgatási eljárásban a bizonyítás egy egészen más megközelítést alkalmaz. A bizonyítás szabályait a Ket.⁸⁹ 50. §-a határozza meg. A kérelem beérkezése után a hatóság feladata az ügy szempontjából fontos tények tisztázása. Ezen tények valóságának megállapítása tulajdonképpen a bizonyítás a hatósági eljárásban. A bizonyítási eljárásra ugyanazon általános alapelvek és szabályok vonatkoznak, mint a büntetőeljárás körében (hiszen annyiban hasonlítanak, hogy ennek keretében is a hatóság köteles bizonyítani). A bizonyítás módjának megválasztása, a bizonyítási eszközök tehát megegyeznek.⁹⁰ Az építéssel kapcsolatosan gyakori bizonyítási eszköz a szakértői vélemény és a szemle.

4.3. Felelősség és kimentés

A tulajdonjog felelősségkeletkeztető.⁹¹ Az 1959. évi Polgári Törvénykönyv nem tett különbséget a szerződésszegéssel okozott, és a szerződésen kívül okozott károk között abban a tekintetben, hogy mindkettő a károkozó felróhatóságán alapult, az új Polgári Törvénykönyv ezzel szemben ilyen vonatkozásban is különbséget tesz kontraktuális és deliktuális felelősség között. Jól szemlélteti ezt Lábady Tamás magyarázata: „a deliktuális felelősségnél van egy abszolút szerkezetű jogviszony, amely tartózkodásra kötelező tiltó rendelkezést tartalmaz: van a tulajdonos és vele szemben mindenki más, aki tartózkodásra illetőleg tilalom teljesítésére köteles. Ennek megsértése esetén relativizálódik

⁸⁶ BDT 2007.1567.

⁸⁷ 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről (továbbiakban: új Ptk.) 6:519. §

⁸⁸ Ptk. Kommentár 943.

⁸⁹ 2004. évi CXL. törvény a közigazgatási hatóság eljárás és szolgáltatás általános szabályairól (a továbbiakban: Ket.)

⁹⁰ Jámbor Attila: Bizonyítás a hatósági eljárásban. Építési jog, <https://goo.gl/a47BWk> [letöltve: 2015.10.23.]

⁹¹ PETRIK (2007) i. m. 43.

a jogviszony, mert a jogsértő, a károkozó fog helytállni a károsult irányában. A kontraktuális felelősségnél azonban mások a gyökerek, van eleve egy relatív szerkezetű jogviszony a felek között, és ez a szerződés. Itt nem másnak történik károkozás, hanem a szerződő partnernek. Tehát az új Ptk. a kontraktuális felelősséget elszakítja a felróhatóság elvétől; objektivizálja a felelősséget. A szerződéskötéskor ugyanakkor csak az előrelátható károkra korlátozza a felelősséget, a következményi károk és a *lucrum cessans* tekintetében. Egyfelől objektív felelősség, másfelől a kártérítés nagyságának korlátozásával megpróbál az új törvény egyfajta egyensúlyt teremteni.⁹² A szomszédjogi viszony tipikusan szerződésen kívüli viszony, erre vonatkozóan pedig a szabályozás nem változott; a deliktális felelősség a károkozó felróhatóságán alapul. Sólyom László a kilátás romlását környezeti terhelésként értékeli. „A környezeti terhelések jelentős része olyan, amelyet a hagyományos kárfelelősségi rendszerek nem ismernek el megtérítendő kárként (zaj, ‘esztétikai károk’, általános idegrendszeri megterhelés, ‘rossz közérzet’).”⁹³

A Polgári Törvénykönyv a dolog használatának általános korlátját fogalmazza meg: „A tulajdonos a dolog használata során köteles tartózkodni minden olyan magatartástól, amellyel másokat, különösen a szomszédokat szükségtelenül zavarná, vagy amellyel jogaik gyakorlását veszélyeztetné.”⁹⁴ Néhány szomszédjogot említ meg az általános szabály mellett: a földtámasz jogát, és a szomszédos telek igénybevitelén belül pl. az állatok befogását.⁹⁵ Az új Ptk. az újabb bírói gyakorlatban megjelent álláspontot rögzíti: a jogellenes károkozás általános tilalmát fogalmazza meg, tehát nem szükséges a jogellenesség külön bizonyítása; a károkozás ténye önmagában megteszi ezt (pl. BDT 2007. 1689.). De mitől lesz jogellenes a károkozás? A Törvény négy felmentési esetet fogalmaz meg: a károsult beleegyezését, a jogos védelmi helyzetben elkövetett károkozást, a szükséghelyzetben történő károkozást, ill. jogszabály által engedett magatartást.⁹⁶ Jelen esetben az utolsó érdekes számunkra: itt vetődik fel a jogági jogellenesség problémája, melynek elbírálása a gyakorlatban nehézségekbe ütközik. Összefoglalva tehát „önmagában az a tény, hogy a károkozó a

⁹² LÁBADY Tamás: A kártérítési jog változásai. Budapest (2014.01.13.) A Budapesti Ügyvédi Kamara Konferenciasorozata az új Ptk. hatálybalépéséről, <http://goo.gl/9GSLAF> [letöltve: 2015.11.14.]

⁹³ SÓLYOM László: *Környezetvédelem és polgári jog*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 13.

⁹⁴ Új Ptk. 5:23. §

⁹⁵ OSZTOVITS András (szerk.): *A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja*. II. kötet. Opten, Budapest, 2014. 527–528.

⁹⁶ PETRIK Ferenc – POMEISL András: *Az új Ptk. magyarázata. Polgári jog, dologi jog. IV/VI. HVG-Orac*, Budapest, 2013. 431.

kárt jogszabály által megengedett magatartással okozta, nem teszi jogszerűvé a károkozást”.⁹⁷

Az új polgári jogi törvény megalkotásakor is felmerült a kérdés, az igény az absztrakció valamiféle feloldására. „A kodifikáció során erős törekvés volt arra, hogy kifejezetten kimondja az új Ptk., hogy ami polgári jogilag, vagyis magánjogilag jogellenes, az a magánjog jogellenességi károkozási szabálya szerint bírálendő el.”⁹⁸ Bár az új törvény ez előbbi expressis verbis nem mondja ki, az új Ptk. 520. §-a értelmében jogellenesség nem áll fenn, „ha a [...] magatartás más személy jogilag védett érdekét nem sérti, vagy a jogszabály a károkozót kártalanításra kötelezi”.⁹⁹ De ha még ki is mondta volna, a jogági jogellenesség problémáját nem oldotta volna fel. Itt olyan vitákról van szó, melyek mindkét jog olyan erős vonásait tartalmazzák, hogy kizárólag a polgári jog, vagy kizárólag a közigazgatási jog eszközeivel történő ítélezés nyilvánvalóan méltánytalan és igazságtalan lenne, és az eljáró bírók jogérzetét is sértené.

Azonban „a gyakorlati problémát sok esetben nem az érdekmérlegelés okozza, hanem a megfelelő jogkövetkezmény alkalmazása”,¹⁰⁰ hiszen ezek a jogsértés jellegétől függenek. A sértett választása szerint ez az új Ptk. értelmében már nem lehet abbahagyási kereset, korlátozás, hanem kártérítés, illetve a jogalap nélküli gazdagodás iránti, vagy birtokvédelmi igény. „Kilátáselvonás miatt általában az értékcsökkenés megfizetésére kötelez a bíróság, de meg kell vizsgálni annak a lehetőségét is, hogy más terv alapján lehet-e kevésbé zavaró épületet emelni (amennyiben az építkezés még nem kezdődött el).”¹⁰¹

Itt jegyezném meg végül, hogy a kilátás korlátozása folytán felmerülő károkkért a közösen építkezők egyetemleges felelősségét állapítja meg az 1999. 449. számú bírósági határozat.

4.3.1. Közérdek mint kimentési ok

Egy lehetséges ok a kimentésre a közérdek védelmére való hivatkozás; a közfeladatok ellátása szélesebb behatást enged a tulajdonjogba.¹⁰² „A szom-

⁹⁷ Ptk. Kommentár 943–944.

⁹⁸ LÁBADY Tamás: Deliktuális felelősség. Pécs (2013.10.12.) A Pécsi Ügyvédi Kamara Konferenciasorozata az új Ptk.-ról, <http://goo.gl/K73318> [letöltve: 2015.11.14.]

⁹⁹ Új Ptk. 6:520. §

¹⁰⁰ MENYHÁRD i. m. 180.

¹⁰¹ NAGY Éva – PECZE Dóra: *Polgári jog I.* Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2007. 136.

¹⁰² LENKOVICS (1999) i. m. 112.

szédok egymás közötti viszonyainak szabályozása a ‘békés egymás mellett élés’ és a közösség érdekében legalább olyan fontos, mint a köz érdekében való tulajdonosi korlátozás.¹⁰³

Az épített környezet alakításáról és védelméről szóló 1997. évi LXXVIII. törvény II. fejezetében, a 8. szakasz (1) bekezdése 2013. január 1-ig így szólt: „a településrendezés során biztosítani kell az emberhez méltó környezet folyamatos alakítását, értékeinek védelmét. Ennek során figyelembe kell venni többek között az értékes építmény és tájrészlet látványát (rálátás), továbbá az ingatlanról feltáruuló kilátás védelmét, annak mértékéig, hogy az az érintett telkek szabályos beépítését ne akadályozza; továbbá a környezet-, a természetvédelem, a tájhasználat és a tájkép formálásának összehangolt érdekeit, különös tekintettel a víz, a levegő, a talaj, a klíma és az élővilág védelmét.”¹⁰⁴ A technika és így a beépítettség felgyorsulásával azonban sajnos a fent említett védendő értékek rovására ez a szakasz kikerült a törvényből, jobban fogalmazva szabályból céllá ‘alacsonyodott’. Ilyen jellegű utalás csak a törvény céljai között, illetve a záró rendelkezésben az együttműködésről szóló részben található. A kivett szakasz helyébe egy általánosabb, tágabb megfogalmazás lépett, mely a stratégia, koncepció figyelembevételét írja elő.

Szladits álláspontja szerint az ilyen korlátozások a közigazgatási joghoz tartoznak, mert a tulajdonost közvetlenül az államhatalommal szemben (hivatalból) kötelezik, s így a közigazgatás útján öröködnék a szabályok megtartása felett.¹⁰⁵ A régi Ptk. 108. §-a – melynek szövegét az új Ptk. 5:27. §-a szó szerint átvette – akként rendelkezik, hogy „az ingatlan tulajdonosa túrni köteles, hogy a jogszabályban erre feljogosított szervek – szakfeladataik ellátásához szükséges mértékben – az ingatlant időlegesen használják, arra használati jogot szerezzenek, vagy a tulajdonjogot egyébként korlátozzák.” Erre hivatkozva a Szegedi Ítéltábla a mobiltelefon-átjátszótorony miatti ingatlan-értékvesztéssel kapcsolatos ítéletében kifejtette: „a jogerős hatósági engedély alapján végzett közérdekű tevékenységből származó hátrányokat a szomszédok is túrni kötelesek, és nincs semmiféle indok arra, hogy a közérdekből végzett jogszerű tevékenység hátrányait az egyes ingatlan tulajdonosok kártalanítás nélkül szenvedjék el.”¹⁰⁶ Ha azonban a közszükséglet kielégítése mellett az épített cégnek haszna is származik, felróhatóságtól függetlenül meg kell térítenie a

¹⁰³ HARGITAI Vera: *Dologi jog*. Budapest, Zsigmond Király Főiskola, 2006. 74.

¹⁰⁴ JULESZ Máté: *A környezetvédelem polgári jogi vonatkozásai*. PhD-értekezés, 2007. 93.

¹⁰⁵ SZLADITS (1930). i. m. 74.

¹⁰⁶ Szegedi Ítéltábla Pf. III. 20 315/2004.

kárt: bár „az üzemeltető társadalmilag széles körben igényelt, hasznos szolgáltatást nyújt, amikor a kommunikáció terén közcélú, közérdekű tevékenységet fejt ki, [...] közszolgáltatási tevékenységét piaci, üzleti alapon, nyereségorientált módon, versenyhelyzetben fejt ki.”¹⁰⁷

Ezen paragrafus és az egyéb közérdekű korlátozásokról szóló jogszabályok alapján 90-es évek első felében több ítélet is született, mely példálózó felsorolást is ad az ilyen jellegű tevékenységekről:

- vezetékjog engedélyezhető a villamosműhöz tartozó hálózat idegen telken történő elhelyezéséhez, az üzemeltetésre és karbantartásra pedig a használati jog szabályai irányadóak,¹⁰⁸
- az ingatlan tulajdonosa köteles túrni a bányavállalkozó által a tulajdonán végzett méréseket és egyéb tevékenységeket,¹⁰⁹
- a vasút jogosult az ingatlanon jelzőköveket, tartószerkezetet elhelyezni, ill. a zavaró, nem biztonságos növényzetet eltávolítani.¹¹⁰

Sólyom László meglátása, hogy „az igazgatási hatóságok, saját indokolásuk szerint, általában a közérdeket érvényesítik a szomszédok jogai terhére. Utóbbiak ugyanakkor egyéni tulajdonosi pozíciójuknak kérnek bírói védelmet¹¹¹ – és rendszerint meg is kapják. [...] A tulajdonosok ezzel szembeni pernyertessége azonban nagyon viszonylagos. Igaz, hogy kártérítést kapnak – ám a zavarástól való eltiltás, az építkezés leállítása helyett a kártérítésbe való átváltás az ő gyengébb pozíciójuknak eredménye”¹¹²

Egy német ellenpélda

Ez a jogeset az észak-rajna-vesztfáliai bíróság elé került, és a lakók javára döntötte el a kérdést.¹¹³ A Deutsche Telekom egy fényreklámot tervezett egy erdős részen, egy meglévő torony tetejére, mely a felperes lakók szerint tájromboló hatású, mert a fényreklám a fák lombkoronája fölé ér, és túlságosan figyelemfelkeltő. Az alperes érvelése szerint épp ellenkezőleg: ez a reklám

¹⁰⁷ Szegedi Ítéletábla Pf. I. 20 299/2011.

¹⁰⁸ 1998. évi I. törvény a villamos energia szállításáról és szolgáltatásáról, 28-35. §

¹⁰⁹ 1993. évi XLVIII. törvény a bányászatról, 38. § (1)

¹¹⁰ 1993. évi XCV. törvény a vasútról, 13. §

¹¹¹ A hatóság így közérdeknek minősített pl. egy olyan Balaton-parti ‘orvoslakást’, mely a kilátást rontotta (Pf. I. 20.663/1964, BH. 1965. 4401)

¹¹² SÓLYOM i. m. 39.

¹¹³ Verwaltungsgerichtshof Gelsenkirchen, Urt. v. 16.12.2003 - 6 K 266/00

csak esztétikusabbá tenni a tornyot, káros behatása nincs. Alapvetően az ilyen szabadtéri területek beépítése tilos, kivéve, ha köz-, illetve magánérdek ezt megköveteli. A kérdés tehát: a beruházó érdekei, nevezetesen szolgáltatásainak reklámozása kivételt képez-e, és ezáltal megengedhető-e az építés? A bíróság ezúttal a lakók javára döntött; mivel közüzeminek nem minősül a létesítmény, az (1) bekezdés nem alkalmazható, ebben az esetben a második a vonatkozó: egyéb projektek csak abban az esetben hagyhatók jóvá, ha a kivitelezés vagy a használat közérdeket nem sért, és az infrastruktúra is ennek megfelelően biztosított. Így az engedélyt ilyen esetben sokkal nehezebb megszerezni, hiszen szigorúbb előírásoknak kell megfelelni. A táj védelmét tehát az első esetben is említett (3) bekezdés 5. pontja biztosítja: ez hivatott megvédeni a szabad tereket a tájidegen felhasználástól, esztétikai értékcsökkenéstől. Megállapította a bíróság továbbá, hogy a tervezett fényreklám rontaná az erdőterület természetes jellegét, nemcsak tájidegen, hanem erős fénye zavarná a messzebb fekvő városrészt, ill. a közelben lévő autópályát is. Felkapcsolt állapotban nappal is több kilométer távolságba ellátszana, szürkületkor és este pedig bevilágítaná az erdőt. Összehasonlításként a bíróság a repülőgépeket hozta fel, melyek fénye bár tájidegen, nem olyan feltűnő, illetve időtartama rövidebb távú. A káros behatás tehát megállapított: a reklám nem illik bele a táj természetes jellegébe.

4.3.2. Felelősség német szempontból

A német magánjogban a szabad kilátáshoz való jog a lehetséges jogkövetkezmények megítélésétől függ, melyeket a törvény az esetleges elépítéshez (Verbauung)¹¹⁴ kapcsol. Itt jönnek tekintetbe a kártérítési igények. Mivel szinte soha nincsen szerződéses kapcsolat az egymás elé építkező szomszédok között, a német jog is a szerződésen kívül okozott károkért való felelősséget hívja segítségül. Három lehetséges ide vonatkozó jogszabályhelyet találunk a BGB-ben: 823. § I, II, és a 826. §.

A 823. paragrafus 2. bekezdése alapján a német magánjog megköveteli egy olyan jogszabály létezését, amelynek alkalmasnak kell lennie arra, hogy az igénylő jogi pozícióját megvédje, tehát valamilyen jogszabály védje az érdeke-

¹¹⁴ Az elépítés szót a magyar szaknyelv nem használja, ez a német verbauen, Verbauung szó szerinti fordítása, mely véleményem szerint jól kifejezi annak jelentését, így a továbbiakban is így használom.

it.¹¹⁵ Elsőként a Német Büntető Törvénykönyv jöhetne szóba, de a büntetőjogi jellegű normák a kilátás elvonásával általában nem hozhatóak összefüggésbe. A közigazgatási normába ütközés körében az építési engedély hiánya hivatkozható lenne, amennyiben a közigazgatási hatóság és az építési engedélyt igénylő fél közti jogviszony harmadik személyekre is kihat. Ezzel kapcsolatban megoszlanak a vélemények, az uralkodó nézet szerint a közigazgatási aktusok tekintetében ilyen polgári jogi vonatkozású mérlegelés nem megengedett.¹¹⁶ Ellenkező esetben megengedett volna a hatóság és harmadik fél között polgári jogi igényt alapítani.

A 826. paragrafusra való lehetséges hivatkozás megköveteli, hogy a kár szándékos és jóerkölcsebe ütköző magatartással valósuljon meg,¹¹⁷ azonban a fentebb kifejtett, büntetőjogra vonatkozó állítás itt is igaz. Bár elméletben elképzelhető, hogy a személy kimondottan a szomszéd kilátásának elvonása miatt építkezne, ez a valóságban nehezen elképzelhető. A legtöbb eset általában nem így valósul meg, különösen az építkezés körében.

Harmadikként említem a 823. paragrafus első bekezdését, hiszen ezzel kapcsolatban születnek a legnehezebb (és legérdekesebb) esetek. Erre a rendelkezésre csak akkor alapozható a kártérítési igény, ha a kilátás elvonásával a szomszéd valamely alapvető joga sérül (élet, testi épség, egészség, szabadság, tulajdon).¹¹⁸ E jogok közül a tulajdon korlátozása jön szóba. (A birtokos ilyen jogosultsága vitatott; esetünkben ez nem is releváns, hiszen a birtokos csak birtokában védett, melyhez ilyen „előnyök”, mint a kilátás, nem társulnak). A kilátás elépítése tehát csak a tulajdonnal kapcsolatban merül fel. A német jog két esetet különböztet meg attól függően, hogy az elépítés pusztán a tulajdon használatát korlátozza, vagy a tulajdont úgy korlátozza, hogy az elveszti értelmét, például gazdaságilag úgy romlik, hogy a tulajdonos a továbbiakban egyáltalán nem tudja használni (pl. lerombolja). Ezzel kapcsolatban fogalmaz meg szempontokat a Legfelsőbb Bíróság a Fleet-ügyben.¹¹⁹ A bíróság a tulajdonjog

¹¹⁵ BGB §§ 823, II. „Die gleiche Verpflichtung trifft denjenigen, welcher gegen ein den Schutz eines anderen bezweckendes Gesetz verstößt.”

¹¹⁶ BGB §§ 823. Beck Online Kommentar, <http://goo.gl/z2jR13> [letöltve: 2015.10.23.]

¹¹⁷ BGB §§ 826. „Wer in einer gegen die guten Sitten verstoßenden Weise einem anderen vorsätzlich Schaden zufügt, ist dem anderen zum Ersatz des Schadens verpflichtet.”

¹¹⁸ „Wer vorsätzlich oder fahrlässig das Leben, den Körper, die Gesundheit, die Freiheit, das Eigentum oder ein sonstiges Recht eines anderen widerrechtlich verletzt, ist dem anderen zum Ersatz des daraus entstehenden Schadens verpflichtet.”

¹¹⁹ Bundesgerichtshof, Urteil v. 21. Dezember 1970, II ZR 133/68. Az ügy nem kapcsolódik közvetlenül a témához, így a tényállás kifejtését itt teszem meg: 1962-ben egy éjjel egy 3-4 méter hosszúságú darab levált egy szövetségi hajózási út medrének faláról, melyen malom

olyan megsértésével foglalkozik, mely a használatot korlátozza, és a hasonló ügyekhez állít fel alkalmazandó szempontokat. A Legfelsőbb Bíróság kimondta, hogy a csupán ideiglenes zavarás nem eredményezi a tulajdon sérelmét, csak akkor, ha a tárgy gazdasági értelmében rongálódik. Ez az átmeneti állapot pedig ilyen nem okozott. Ez a jogszabályi megközelítés tehát a tulajdon céljából indul ki. Ebből a szempontból könnyen elismerhetjük, hogy egy ház célja nem a kilátás, hanem a benne lakás. Az elépítés a tulajdon használatát legfeljebb csak korlátozhatja. Továbbá nehezen elképzelhető a közigazgatás által a kilátás szempontként való felvétele minden egyes építési terv tekintetében. Kijelenthető tehát, hogy a 823. § I alapján a kilátás elvonása, mint pusztán használat nem ad alapot kártérítés felelősség megállapítására.

4.4. Az ingatlan értékcsökkenése

Az utóbbi években megszorodtak az értékcsökkenés kompenzálásáért indított perek, hiszen ingatlanbecslők szerint az értékcsökkenés akár a 20-25 százalékot is meghaladhatja. A kártérítés mértékének megállapításához a 2000. 244. II. számú Bírósági Határozat ad támpontot: összege a felperes tulajdonába bekövetkezett forgalmi érték-csökkenéséhez igazodik. Az 1999. 499 számú bírósági határozatban foglalt esetben az építési engedélytől való eltérés és az ennek következtében történt kilátásvesztés mértékét az ingatlan forgalmi értékének 8 százalékában állapította meg.

Az ingatlantulajdonosok egyre inkább tisztában vannak jogaikkal, és egyre határozottabban lépnek fel a kilátásukat elvonó beruházásokkal szemben. Jó példa erre a budai Vár alatt, a Toldy Ferenc utcába tervezett (eredetileg) 23 méteres épület építése, melyet a felette lévő utca lakói egy emberként sikeresen szabotáltak. Egy bonyolultabb és hosszadalmasabb ügy a Duna-Pest Rezidenciák esete: a Petőfi és a Rákóczi híd közötti, 2002-ben épült Duna-parti luxuslakások látványával a folyamtól beljebb élők (Soroksári út 18–20.) nem tudtak megbarátkozni, hiszen pont attól a panorámától fosztotta meg őket, amellyel az új lakásokat hirdették: „A nyugati tájolású lakásokból Közép-Európa egyik különleges nevezetessége, a budapesti Duna-part látképe tárul Ön elé,

is üzemelt. A meder falán egy lakóház külső fala nyugodott. A további omlás elkerülése érdekében a hatóságok farönköket szereltek fel ideiglenesen, ezzel lehetetlenné egy hajó rakodótérből való kijutását. A felperes előadta, hogy ebben az időben nem tudta elhagyni a csatornát. Az alsóbb bíróságok megítélték a kártérítést a malom tulajdonosának, azonban a Legfelsőbb Bíróság másként döntött.

ami új irodánkból már látható. A folyóparti elhelyezkedés előnye a lenyűgöző panorámában nyilvánul meg, ami magában foglalja a Dunán átívelő hidakat, a Gellért-hegyet a Citadellával és a Szabadság-szoborral, illetve a Budai-vár és a Műszaki Egyetem történelmi épületeit, háttérben a budai hegyekkel. A szabad kilátás egyben garantálja a természetes fényben gazdag lakókörnyezetet is.”¹²⁰

A lakók felperesi társaságba tömörülve fordultak a bírósághoz, ahol a kilátás elvesztése mellett egészségügyi panaszokra is hivatkoztak. Mire azonban a bíróság elismerte ügyfélképességüket, az építkezés befejeződött, a megismételt eljárás pedig nem vezetett eredményre. 2007 novemberében a lakók egyesületként próbáltak fellépni az igazukért a Legfelsőbb Bíróságnál, de a kérelmükben foglaltakat elutasították, így most magánszemélyként küzdenek az igazukért.¹²¹ Szentpéteri Márton kritikájában egy folyamat részének tekinti a Duna-Pest Rezidenciák felépülését: „Ez a »látványos látványrombolás« még a Corona Szállót tervező Kálvin téri rém, Csontos Csaba, vulgár posztmodern Duna Házával (1995-1997) kezdődött, aztán jött a Nemzeti ízlésmeteorja, majd a Duna-Pest Rezidenciák és a Művészetek Palotájának nevezett kultúrерőműgögs kulisszái. A Csomay Zsófia és kollégái (CET) tervezte rezidenciák tömegei egyébként remekül oldják meg a területbeépítés feladatát, amennyiben azt pusztá térkitöltésként tételezzük, illetve jelen esetben a Duna Ház párkánymagasságához és tömegéhez történő rigorózus igazodás pontos megvalósításaként. Azok számára, akik más irodák idevágó terveit is ismerik – jelesül Koris Jánosékét (Budai Építész Műhely) például –, önkéntelenül felidéződik egy korábbi Duna-part ellenes merénylet is: Finta József esete a Hotel Intercontinentállal. Pontosabban a történet, ahogy Finta eredetileg sokkal megnyerőbb terve a befektetők bevétel-orientált »panorámakényszerének« köszönhetően átalakult igazi Krím-félszigeti szállodává, mindörökké hátat fordítván a Belvárosnak.”¹²²

„Az értékcsökkenés megléte nem nyújt egymagában alapot az alperesek felelősségének megállapítására. Az alperesek ugyanis építkezésük során – a tervezés és kivitelezés megvalósításakor – olyan méretű, magasságú épületet alakítottak ki, amelynél figyelemmel voltak a felperesi ingatlanra, így az építkezés a szokásos, az építkezéssel együtt járó helyzetet teremtette, ami azonban nem tartozik a szükségtelen zavarás fogalmi körébe. Ennek megítélésénél

¹²⁰ Bevezető. Duna-Pest Rezidenciák, <http://goo.gl/wfUvZ3> [letöltve: 2015.11.14.]

¹²¹ KOMÁROMI Balázs: Kilátástól vakulásig. *HVG Hetilap*, 2008/20. 43.

¹²² SZENTPÉTERI Márton: Látványos látványrombolás: A Duna-Pest Rezidenciák a Milleniumi Városközpontban. Építész Fórum, <http://goo.gl/PQkydb> [letöltve: 2015.11.14.]

jelentősége van a szakvéleményben foglaltaknak, amely szerint a felperes tetőablakából korábban sem volt rálátás a Dunára, a Bazilikára, a városra való kilátás pedig – ha a korábbihoz képest kisebb mértékben – de megmaradt.”

5. Összegzés: tanulságok és de lege ferenda javaslatok

A legfontosabb tanulság: mindkét ország jogrendje és jogi hagyományai helyesen az ilyen ügyekben való döntések során széles mérlegelési jogkörrel ruhazza fel a jogalkalmazókat. Tény azonban az is, hogy a mérlegelés szempontjai és módszerei jogrendszerenként eltérhetnek. A kutatás végére érve megállapítható, hogy erre a területre különösen nehéz olyan absztrakt szabályokat megfogalmazni, amelyek valamennyi esetre választ adhatnak, miközben nem túl általánosak. Az életben előforduló esetek sokszínűsége nehezen lefedhető olyan jogszabályokkal, melyek minden esetben kielégítő, részletes választ adnak. A feladat tehát lényegében nem változott; a cél megtalálni az egyensúlyt: hol van az a közös pont az előforduló vitákban, amelyekre olyan jogszabály alkotható, mely mégsem túl általános? Az alábbiakban a feltárt problémákat sorra veszem, továbbá javaslatokat teszek a hatékonyabb ítélelhozatal megvalósításának módszereire.

1. A szomszédjogok *példálózó* felsorolását az új *Ptk.-ban nem tartom következetesnek*: „csak a két legfontosabbat: a földtámasz jogát és a szomszédos telek igénybevételenek jogát szabályozza önálló, a használat jogának általános magánjogi generálklauzulájához képest speciális rendelkezéssel. A *Ptk.-ból* kimaradt nevesíthető szomszédjogokat – a generálklauzulára támaszkodva – külön jogszabály rendezheti.”¹²³ Bár a törvényben felsorolt klasszikus szomszédjogok valóban fontosak, nem tesz említést (egyelőre más törvény sem) a ‘modernebb’ problémákról, melyeknek véleményem szerint ugyanúgy helye lehetne, akár példálózó jelleggel. Az új *Ptk.* nyitva hagyja a lehetőséget a további jogszabályok általi pontosításnak, de a szomszédjogi törvény is csak a *Ptk.-ban* felsorolt néhány szomszédjogot fejt ki. Álláspontom szerint megoldás lehetne, ha a *Ptk.* csak a dolog használatának általános magánjogi korlátját, mint generálklauzulát tartalmazná, az egyes szomszédjogokat – akár jellegük szerint csoportosítva – pedig *külön törvény*. Az áthatások felsorolása

¹²³ *Ptk. Kommentár*, 383.

nyilvánvalóan lehetetlen és célszerűtlen, ezért felértékelődik az általános normák, *alapelvek*¹²⁴ jelentősége; különös tekintettel a jóhiszeműség és tisztesség, rendeltetészerű joggyakorlás, kölcsönös együttműködés, az adott helyzetben általában elvárható magatartás elveire.¹²⁵ Az alapelvek mellett még tágabb értelemben segítségünkre lehetnek az erkölcs, az illem, a konvenció szabályai; „Amikor nem gyűjtünk alá a rözse- vagy levélhalomnak vasárnap reggel, a tisztesség és a jóézés parancsainak engedelmeskedünk, bár jogi szabály is tiltja. Ha a kutyánk kikaparja, megbontja a kerítést, azt befonjuk, mert a kutyánk tevékenységéért felelősséget vállalunk – a tisztesség alapján, bár a jog parancsa is ezt írja elő.”¹²⁶ Az egyes szabályok kialakítása tehát egyértelműen a bírói gyakorlat kihívása, azonban munkájukat több módon is könnyíteni lehetne.

A német Ptk. az áthatásokat sorolja fel példálózó jelleggel. Ennek előnyeit és hátrányait a fentiekben már kifejtettem. Mivel a BGB a szomszédjogokat nem nevesíti a Ptk.-val ellentétben, a jogirodalomban nagyon széles skáláját¹²⁷ találhatjuk az egyes tevékenységeknek, és az az érzés sem merül fel, hogy valamelyik ‘fontosabb’, előbbre való lenne a másiknál.

2. Egyszerűsödhetne a bíróság ítélethozatala, ha *egyes szempontok* – mintegy keretként – kerülnének megadásra a döntéshez; példaként említhető itt a *parti jelleg* megállapítása, a *szükségtelen zavarás*, illetve a *helyi szokás* fogalma, amely itthon csupán a szomszédjogi törvényjavaslatban¹²⁸ szerepelt. A szükségtelen zavarás például behatárolható lenne egyes esetekben ‘rule’ típusú szabályokkal. A régi Ptk. maga után hagyott gyakorlatában azonban megmaradt, és feltételeket támaszt e szempont alkalmazhatóságának: „Ha egyes szomszédjogi kérdéseket a helyi szokások a törvénytől eltérően rendeznek és a szomszédok ezeket betartva járnak el, illetőleg megállapodással ezektől nem térnek el, a törvény helyett a helyi szokást kell alkalmazni, mint a szomszédok ráutaló magatartással kifejezett egybehangzó akaratát.”¹²⁹ Ebben az előterjesztésben

¹²⁴ Lásd még: LÁBADY Tamás: *A magánjog általános tana*. Szent István Társulat, Budapest, 2013. 114–119.

¹²⁵ LENKOVICS (1999) i. m. 107.

¹²⁶ WERTÁN Balázs: Szomszédjogok, 1. rész. wertan.hu, <http://goo.gl/5AoVjw> [letöltve: 2015.11.14.]

¹²⁷ Lásd még: Helmward ALHEIT fentebb idézett műve.

¹²⁸ T/12097. számú törvényjavaslat.

¹²⁹ LENKOVICS (1999) i. m. 111.

megdönthető vélelemként szerepelt volna az is, hogy az ellenkező bizonyításáig a tevékenység helyben szokásosnak minősül. Ennek ellenére sem a fogalmat, sem az ehhez kapcsolódó vélelmet nem találhatjuk meg a hatályba lépett törvényszövegben. „Tény, hogy a bíróság a ‘helyben szokásos használat’ fogalmának bevezetése esetén sem szabadult volna meg a mérlegelés szükségességétől, csak nem a zavarás szükségtelen mértékét kellett volna mérlegelnie, hanem azt, hogy a zavaró tevékenység belül van-e a ‘helyben szokásos használat’ fogalmi körén, vagy azon kívül esik.”¹³⁰ Érdemes lenne azonban egy másik német megoldást is mérlegelni: ahogyan az erről szóló részben említettem, Németországban elsődleges mérlegelési szempont a behatás jelentékenysége. Ez a körülményektől függően nyilvánvalóan változhat, de mégis ad egy keretet a tevékenységek osztályzásának.

3. Problémát jelent az esetek egyedisége mellett az is, hogy a legalaposabb vizsgálathoz minden, témához kapcsolódó jogszabályhelyet számba kellene venni. Ezek nem ritkán önkormányzati rendeletek, pl. a már korábban említett Balaton-parti építkezéstről szóló megyei tanácsrendelet a Pf.I.20.663/1964. (BH. 1965. 4401) számú ügy következményeként, vagy akár szerződések is lehetnek, melyeknek korlátolt területi hatályuk van, illetve gyakran a bíróságok számára nem ismertek. Az ilyen jogszabályi szintkülönbségek teljes kiküszöbölése természetesen nem megoldás. Azonban az általános szabályok kerülhetnének az egész országra vonatkozó törvénybe, az egyedi jelleggel rendelkező területek szabályai pedig az adott területen hatályos például önkormányzati rendeletekbe.
4. Gyakran hivatkoznak építető cégek az elvégzett *környezeti hatásvizsgálatra*.¹³¹ jelenleg jogszabály csak meghatározott (környezetre jelentős kihatással járó) tevékenységekkel kapcsolatosan követeli meg az elkészítését, sőt, ha van is, nem kötelező az engedélyezési kérelemhez csatolni. Készíthető azonban ‘békítő jelleggel’, illetve ha egy gazdálkodó szervezet meg szeretné ismerni, hogy a tevékenysége milyen hatással van a környezetre, vagy éppen tudományos kutatás keretein belül. Vannak azonban olyan, szakértelmet igénylő kérdések, melyekben szükséges

¹³⁰ BISZTRICZKI i. m. 74.

¹³¹ 314/2005. (XII. 25.) Korm. rendelet a környezeti hatásvizsgálati és az egységes környezet-használati engedélyezési eljárásról

szakértői vélemény beszerzése.¹³² „A beszerzett szakvélemény része a bizonyítási anyagnak, és mint ilyen, bírói mérlegelés tárgya. A mérlegelés azonban nem terjedhet odáig, hogy a bíróság a per szempontjából döntő jelentőségű és szakértelem nélkül el nem bírálható körülménynél a szakvélemény megállapítását mellőzve, meg nem felelő indokok alapján bírálja felül azt, elutasítva a felperesi igényt s magát a károsodás bekövetkezését.”¹³³ Emellett azonban a 2003. 833 számú eset kapcsán a bíróság kimondja, hogy a szükségtelen zavarás fennálltának meghatározása *nem szakértői kompetencia*.¹³⁴ Ennek – tehát egyben a jogsértésnek – a megállapítása nyilvánvalóan a bíróság feladata. Bár a hatásvizsgálat elsősorban egyes környezetvédelmi szempontokat helyez előtérbe, kötelezővé tétele következtében analóg módon akár a kilátáshoz való jog sérülése is megállapítható lehetne (pl. beárnyékolás).

5. Jogalkotói oldalról tehát több megoldás lehetséges, azonban másik oldalról megközelítve, a felek polgári jogi megállapodás kötésével megelőzhetnék az elhúzódó, bonyolult szomszédjogi pereket. Ennek a szerződési szabadság elve alapján nincsen akadálya, akár telki szolgálat formájában. A szabad kilátáshoz való jog tekintetében azonban ez nem jelent megoldást. E problémát telki szolgálommal rendezni elképzelhetetlen. Emellett pedig mivel ez a magánautonómia körébe tartozik, a feleket erre kötelezni nem lehet. Így éppen a problémás, vitás esetekben ez nem jelent megoldást. A karlsruhei rendes bíróság egyik ügyében kifejtette: a szomszédnak joga van kerítést felhúzni a saját telkére, még akkor is, ha az esztétikailag a szomszédnak nem felel meg. Ha szerződésben megegyeztek volna a kilátásról, a kifogásoló félnek joga lett volna lebontatni a kerítést, így viszont sem építési-, sem szomszédjogi normákat nem sértettek.¹³⁵ Egy komplett homlokzat esetében azonban ez a logika nem állja meg a helyét. Érdemes lenne fontolóra venni a tanulmányban fentebb említett egyik jogesettel kapcsolatban, hogy a szomszédnak az építési engedély megszerzése előtt tekintettel kellene lennie a szomszédjára is. Ez azonban közigazgatási keretek között nehezen lenne megoldható; a szükségesnél

¹³² BISZTRICZKI i. m. 78.

¹³³ BH 1998. 272

¹³⁴ BDT 2003. 833

¹³⁵ Landesgerichtshof Karlsruhe, Urt. v. 02.12.2011, Az.: 9 S 236/11.

legtöbbször valószínűleg több személyi tényezőt vonna bele a döntéshozatalba, mely lehetetlen feladat elé állítaná a hatóságokat.

„A szomszéd tiszteletében a polgári jogi szolidaritás elve testesül meg.”¹³⁶ Kivételek azonban mindig vannak, hiszen fát ültető, építkező, hangos szomszédok mindig is voltak, és lesznek. Az ehhez kapcsolódó szabályozás mindenképpen kazuisztikus, a kialakult gyakorlatra támaszkodik. Ez a tény természetesen nem menti fel a jogalkotót az alól, hogy a jogszabályokkal a bíróságok, valamint az ingatlan tulajdonosai és használói számára minél gyakorlatiasabb és használhatóbb támpontokat adjon. Ezek a támpontok nemcsak a jogalanyok számára lennének nélkülözhetetlenek, de egységes ítélkezést hoznának létre, egyes kérdésekben akár jogegységi határozatok születhetnének. Egyes országokban a bírói gyakorlat tökéletes kitöltése az ilyen problémáknak, a jogalkotó és jogalkalmazó kölcsönösen segíti egymást. A kutatásom végére arra jutottam, hogy ezen a téren sokat lehetne tenni hazánkban is. Ez a sok kis lépés egyre közelebb hozná az elméletet és a gyakorlatot, növelve így a jogbiztonságot, a kiszámíthatóságot.

Tanulmányomban felvázoltam a szomszédjogok, azon belül is a szabad kilátáshoz való jog természetét, illetve a jogági jogellenesség problematikáját itthon és Németországban. Végül a következtetéseket levonva néhány lehetőséget vázoltam fel a bírói mérlegelés és döntéshozatal megkönnyítése érdekében.

Ahogy e tanulmány tanulságai is mutatják, még ha nem is teljesen kiküszöbölhető a jogági jogellenesség, következetességgel és odafigyeléssel a jogalkalmazói és jogalkotói oldal harmonizálása megteremtené az egyensúlyt. A jog egyik legnehezebb feladata az élet változatoságát egységes normák közé szorítani, mely normák a jogágak különbözősége miatt maguk is összeütközésbe kerülhetnek. A kör azonban bezárul: az igazságszolgáltatás feladata a megalakított normák mindennapi helyzetekre történő adaptálása. Véleményem szerint a tanulmány rámutatott, hogy ez az adaptálás igazi küzdelem a jogalkalmazó számára. Ahogy hangsúlyoztam, a két jogterület közötti jogellenesség tehát nem menthetetlenül elválasztott. A teremtő és alkalmazó munka megfelelő összehangolásával a jogági jogellenesség fennállása nem szülne ilyen problémákat.

¹³⁶ SEREG András: Jog a szomszédban. *Jogi fórum*, <http://goo.gl/hH0dZ8> [letöltve: 2015.11.14.]

AZ ÁRTATLANSÁG VÉLELMÉNEK ÉRVÉNYESÜLÉSE A BÜNTETŐELJÁRÁSBAN

BÁNYAI Botond

1. Bevezető gondolatok

„Audiatur et altera pars– hallgattassék meg a másik fél is!”

Hogyan is kellene tekinteni a büntetőeljárás alá vont személyre? Milyen jogai, kötelezettségei legyenek, milyen eszközök megengedhetők az igazság kiderítése érdekében? Az emberi jogok domináljanak a büntetőeljárás során, vagy a cél szentesítse az eszközt?

A bűncselekménnyel vádolt személyekhez való viszonyulás mikéntje mind a magyar, mind a nemzetközi köz- illetve jogi gondolkodásban hangsúlyos problémaként jelenik meg, és szolgál ezáltal örökzöld vitatémául mind a laikus asztaltársaságok, mind a jogászberkek számára. A terheltek kiterjedt jogokkal rendelkeznek a büntetőeljárás során, mely jogok jelentős része emberi- és alkotmányos jogosultságokban gyökeredznek, jelezve ezzel annak kiemelt jelentőségét, és segítve gyakorlati megvalósulását.

Ám tagadhatatlan, általános tapasztalat, hogy ami elméletben tökéletes, az a gyakorlatban közel sem biztos, hogy működőképes. A büntetőeljárás számos fogaskerékből áll, és közülük elég egy, ami hosszasan nem rendeltetésszerűen működik, és a jogalkotó által megalkotott rendszer könnyedén meginoghat, akár egyik, akár másik irányba. Ezzel a gondolatattal azonosulni tudnak azok is, akik szerint a terhelti jogok gyakorlatban történő érvényesülése korán sem valósul meg maradéktalanul, és azok is, akik szerint a terhelteknek, és ezáltal védőiknek már így is túlon túl széles eszköztár áll rendelkezésükre az igazság kiderítésének megakadályozására.

Mindazonáltal ez utóbbi álláspontot nem tudom elfogadni. Az évszázados tapasztalatok mutatják, mennyire kiszolgáltatott helyzetben lehet egy terhelt a büntetőeljárás folyamán, és mennyire ingoványos talajra tévednének azok, akik a terhelti jogok megkurtításában látják a büntetőeljárás egyszerűsítésének

és rövidítésének kulcsát. A büntetőeljárás éppen a fent említett komplikáltsága annak az oka, hogy minél több garancia, minél több biztosíték kell, hogy illesse annak szereplőit.

Ám, ahogy már utaltam rá, véleményem szerint a terheltek törvényben biztosított jogai a gyakorlatban nem érvényesülnek tökéletesen, melynek megfelelően hipotézisem, hogy a megfelelően átalakított jogalkalmazói hozzáállás megállíthatná, és visszafordíthatná ezt a kedvezőtlen tendenciát. Ehhez a jogi környezet radikális átalakítására sem lenne szükség, én alapvetően nem annak alkalmatlanságában látom a probléma forrását.

A kutatásom középpontjában az ártatlanság vélelme áll melynek indoka, hogy a terhelti jogokkal kapcsolatos anomáliák túlnyomó többsége ezeknek kapcsán merül fel. Ebből kifolyólag azt követően, hogy általánosságban ismertetem a terhelt helyzetét a büntetőeljárásban, górcső alá veszem a prejudikálással kapcsolatos problémakört, az előzetes letartóztatás intézményét övező ellentmondásokkal.

2. Rövid történeti áttekintés

Európában a büntetőeljárások kapcsán az inkvizitórius eljárási forma uralkodott a középkortól a XIX. századig. Az eljárás során a nyomozás hivatalból indult, melyben az eljáró hatóság nem volt kötve a felek által előterjesztett indítványokhoz, azok elfogadásában és értékelésében kizárólag maga döntött.

Az eljárás lefolytatásában a bűnösség vélelme érvényesült, a terhelt abban tárgyként, és nem alanyként szerepelt, ennek megfelelően perbeli jogokkal rendkívül korlátozott mértékben rendelkezett, védekezésre annyiban volt lehetősége, amennyiben ezt számára a bíróság megengedte. Az „igazság” kiderítéséhez a napjaink bíróságaihoz képest nagyságrendekkel szélesebb eszköztár állt a hatóságok rendelkezésére, beleértve a kínvallatással kierőszakolt, a bizonyítékok királynőjeként aposztrofált beismerő vallomást is. A középkorban és újkorban a nyomozóelvű eljárás széles teret biztosított a bírói önkénynek, a humánus szempontok mellőzésének, és ezáltal a terhelti jogok kifejlődésének is gátat szabott.¹

Ezen áldatlan állapotok felszámolása a XIX. századtól datálható, mely nagy részben a más jogágakban végbemenő gyökeres változásoknak is köszönhető. Az ártatlanság vélelmét az 1789-es francia „Az emberi és polgári jogok

¹ KIRÁLY Tibor: *A büntetőeljárási jog*. Budapest, Osiris, 2008. 32.

nyilatkozata” rögzítette először alapelvi szinten. Kettős elvárás alakult ki a büntetőtörvényekkel szemben: egyrészt, prevenciós szerepet kell betölteniük a potenciális bűnelkövetők elrettentése céljából, illetve védelmet kellet nyújtaniuk az ártatlanok számára – minden tekintetben garantálva ezzel a személyek biztonságát.²

Ez magában foglalta a terhelt eljárásjogi védelmének kívánalmát is. Filangieri követelte a titkos feljelentések megszüntetését, illetve a vád és a leartoztatás okának késedelem nélküli közlését a gyanúsítottal. Európa-szerte előtérbe kerültek azok a nézetek, miszerint tekintettel arra, hogy egy, már őrizetbe vett személyről is kiderülhet, hogy nem követett el bűncselekményt, mindaddig, amíg bűnösségét a bíróság ítéletében meg nem állapítja, ártatlanként kell kezelni.

Látható, hogy a felvilágosodás során beiktatott reformok közvetve, vagy közvetlenül, de szinte kivétel nélkül a terhelt eljárásjogi helyzetének javítását szolgálták, megszüntetve ezzel az évszázadokig uralkodó barbár állapotokat. Ezen reformok vezettek el a magyar törvényhozásban is az 1896. évi Bünvádi perrendtartás elfogadásáig is. A törvény az ártatlanság elvéről kifejezetten nem rendelkezett, de vezérelyként döntő hatással volt a kódexre. Elmondható, hogy a magyar törvényhozás a XIX. század végén egy, a korát az egyéni jogok biztosításának tekintetében meghaladó büntető perrendtartást hozott létre, amiben a vádlottakat védelemhez való jog ténylegesen– nem csak elméleti síkon, hanem a gyakorlatban is érvényesülve– megillette, az eljárás minden szakaszában.

3. A terhelt a büntetőeljárásban

„A terhelt az, akivel szemben büntetőeljárást folytatnak.”³

A terhelt esetében összefoglaló megnevezésről van szó: a feljelentés után feljelentett személyről, a nyomozás során gyanúsítottól, a vádemelést követően vádlottról, a jogerős marasztaló ítélet esetén elítéltről beszélünk. A terheltet szokás a büntetőeljárás központi alakjának is tekinteni, hiszen a büntetőeljárás egyik – ha nem a legfontosabb– célja a bűncselekményt elkövető személy felkutatása és felelősségre vonása. Ez azonban csak a törvényben meghatározott módon és feltételek mellett, a védekezési jog biztosításával történhet.

² HAJDU Lajos: A felvilágosodás büntető eljárásjogi követelése. In: TÓTH Mihály: *Büntető eljárásjogi olvasókönyv*. Budapest, Osiris, 2003. 15–23.

³ 1998. évi XIX. törvény a Büntetőeljárásról, 43. § (1)

Terheltté voltaképpen akkor válik valaki, ha a bűncselekmény személyéhez kötődő gyanúja – ez a megalapozott gyanú – miatt bevonják az eljárásba, vagyis kihallgatás céljából a nyomozó hatóság megidézi, és közli vele a bűncselekmény gyanújának ténybeli és jogi alapjait.

A terhelte eljárásjogi helyzetének garanciáinak kiemelt jelentőségét jellemzi, hogy azoknak legfontosabb alapelveit az Alaptörvény is rögzíti, a XXVIII. cikkben. Az állam számára rendelt büntetőmonopólium egyúttal a büntető-eljárás alá vont személy cselekményének tisztességes körülmények között történő elbírálásának kívánalmát is magával hordozza. Ám azért, hogy ez minél nagyobb biztonsággal érvényesülhessen, a jogalkotó nem csak az állami szerveket ruházta fel kötelezettségekkel, hanem a terhelte számára is kiterjedt jogosultságokat biztosított.

Ám a fent említettek ellenére a gyakorlatban – főleg a nyomozóhatóságok munkája során – egyes alapjogok rendszeresen sérülnek, illetve egyes jogosultságok tartalmilag teljes mértékben kiüresedtek, melyek komoly aggályokat vethetnek fel a büntetőeljárás megfelelő működésével kapcsolatban.

3.1. Az ártatlanság védelme az Emberi Jogok Európai Bírósága gyakorlatában

Az ártatlanság védelmének elvét nemzetközi egyezmények és nemzeti jogszabályok tömegei rögzítik, melynek címzettjei lényegében mindenhol a büntetőügyekben eljáró valamennyi hatóság.⁴ Abszolút jog, tehát korlátozására nincsen lehetőség, ám ezzel együtt a vádhatóság lehetősége, és célja vélelem megdöntése a büntetőeljárás során. Mindamellett, hogy elsősorban büntetőjogi alapelv, a jogfejlődés eredményeként az ártatlanság védelmének követelménye már nem csak büntetőügyekre, hanem a közigazgatási, fegyelmi, és szabálysértési eljárásokra is kiterjed.⁵

Tamás András jogállam fogalmának tíz ismérve közül az egyik az, hogy a jog biztosítja az alapvető emberi jogokat.⁶ Magyarországon ez több módon is megvalósul: nemzeti jogszabályi szinten, az Alkotmánybíróság gyakorlatában, illetve a nemzetközi egyezményekhez való csatlakozással is. Utóbbiak közül

⁴ HALMAI Gábor – TÓTH Gábor Attila: *Emberi jogok*. Budapest, Osiris, 2003. 719.

⁵ SÁRI János – SOMODY Bernadette: *Alapjogok*. Budapest, Osiris, 2008. 121.

⁶ BALOGH–BÉKÉSI–BALOGH–CSERNY–HALÁSZ–PATYI–TÉGLÁSI–TÓTH: *Alkotmányjog*. Nemzeti Közszerkesztési és Tankönyv Kiadó Zrt., 2013. 27.

talán a legnagyobb hatással az Emberi Jogok Európai Egyezménye, illetve az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlata van a magyar ítélkezésre, mely jelenség megfigyelhető a magyar Alkotmánybíróság, és a rendesbíróságok döntései kapcsán is.⁷

Az ártatlanság véelmét hagyományosan a tisztességes eljáráshoz való jog, mint alapjog keretei között értelmezik, utóbbi az Emberi Jogok Európai Egyezménye is alapelvi szinten rögzíti. Az Egyezmény alapjai több mint hat évtizedes múltra tekintenek vissza, mely azért különösen fontos Magyarország szempontjából, mivel az emberi alapjogok feltétlen tiszteletben tartásának követelménye hazánk esetében csak a rendszerváltástól datálható- ennek is köszönhető, hogy a magyar alkotmánybíráskodás kezdetén a testület más joganyag híján különösen nagy mértékben alapozta rá döntéseit.

4. Az ártatlanság véelme

4.1. A tisztességes eljáráshoz való jog

Az ártatlanság véelme a fenti emberi jog keretein belül fejlődött ki, így mindenképpen szükséges róla szót ejteni. A tisztességes eljáráshoz való jog az igazságszolgáltatással összefüggő jogok talán legátfogóbb szegmense, amit, ahogy láthattuk, nevesít az Emberi Jogok Európai Egyezményének 6. cikke is.⁸

„Mindenkinek joga van arra, hogy ügyét a törvény által létrehozott független és pártatlan bíróság tisztességesen nyilvánosan és ésszerű időn belül tárgyalja, és hozzon határozatot a polgári jogi jogai és kötelezettségei tárgyában, illetőleg az ellene felhozott büntetőjogi vádak megalapozottságát illetően.”⁹

Ezt a meghatározást integrálta az Egyezmény összes tagállama, Magyarország mind az Alaptörvényben, mind a Be. 3. §-ban kifejezésre juttatta az általánosságban megfogalmazott elvet, melynek elemeit nem lehet elvont módon felsorolni, ám három fő csapásiránya van: a bírósághoz fordulás joga, a nyilvánosság elve, és a fegyverek egyenlőségének elve. A terhelt szempontjából az utóbbi a legmeghatározóbb, mely azt az igény testesíti meg, hogy a vádló, és a vádlott azonos perbeli eszközök igénybevételevel fejthessék ki álláspontjukat, ellen-

⁷ SOMODY Bernadette: *Alapjogi bíráskodás – Alapjogok az ítélkezésben*, Budapest, L'Harmattan, 2013. 150–160.

⁸ BÁN Tamás: A tisztességes eljárás és annak egyik fontos vonása: az ártatlanság véelme. In: TÓTH Mihály: *Büntető eljárásjogi olvasókönyv*. Budapest, Osiris, 2003. 56–57.

⁹ Emberi Jogok Európai Egyezménye, 6 cikk, 1. bekezdés.

súlyozva, hogy a vádlott sokkal inkább az eljárás tárgyának, mint alanyának tekinthető.¹⁰

A magyar Alkotmánybíróság a tisztességes eljáráshoz való jogot az irányadó nemzetközi joggyakorlatra tekintettel olyan módon értelmezte, hogy az az eljárás egészének kell, hogy megfeleljen. Ezt azzal indokolta, hogy „egyes részletek hiánya ellenére éppúgy, mint az összes részletszabály betartása dacára lehet az eljárás méltánytalan vagy igazságtalan, avagy nem tisztességes”, és egyúttal kimondja, hogy ezen jog nem korlátozható, olyan jogosultság, „mellyel szemben nem létezik mérlegelhető más alkotmányos alapjog vagy alkotmány cél, mert már maga is mérlegelés eredménye.”¹¹

4.2. Anomáliák a gyakorlatban

*„Senki sem tekinthető bűnösnek mindaddig, amíg a bűnösségét a bíróság jogerős határozatában nem állapította meg.”*¹²

Tremmel Flórián megfogalmazása szerint „Végigtekintve a terhelt jellemző körülményeit a gyakorlati bűnügyekben, minden túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a terhelt halmozottan hátrányos helyzetű...”¹³

Ezt az állítást a két fél, tehát a hatóságok és a magánszemély között húzódik, az előbbi javára dőlő „túlerővel” támasztja alá. Ez a büntetőeljárás több sajátosságát is felöleli: az eljáró hatóságok hatalmi túlsúlya, azok szervezettsége, jogi tájékozottsága szemben a többnyire laikus magánszeméllyel, a kényszerintézkedések fogantatásának lehetősége a hatóságok részéről, illetve az esetleges fogvatartást jellemző nagyfokú elzártság, kiszolgáltatottság, és az ezzel járó tájékozatlanság, tehát a védekezési lehetőségek beszűkülése.

Ám a jogalkotó éppen ezek ellensúlyozására büntető eljárásjogi alapelvként rögzítette az ártatlanság vélelmét, mely elméletben garantálja a terhelt számára, hogy mindaddig nem tekintik bűnösnek, amíg azt független és pártatlan bíróság jogerős határozatával meg nem állapítja.

*„A vád bizonyítása a vádlót terheli”*¹⁴

¹⁰ BELOVICS-TÓTH i. m. 48.

¹¹ 6/1998. (III.11.) AB határozat

¹² Be. 7. §

¹³ TREMMEL i. m. 154.

¹⁴ Be. 4. § (1)

Az ártatlanság véelmének három processzuális hatása van: a jogok jó-hiszemű gyakorlása, az in dubio pro reo elve, tehát az, hogy kétség esetén a terhelt javára kell dönten, és a bizonyítási teher hatóságokra helyezése. Ennek megfelelően, a vádhatóságnak kell bizonyítani azon tényállítását, miszerint a terhelt bűncselekményt követett el, és ha nem jár sikerrel, a terheltet a bíróság felmenti.¹⁵ Fontos kiemelni, hogy a vádlott bűnösségét kétség nélkül kell bizonyítani, amiből az is következik, hogy a terhelt nem kötelezhető ártatlanságának bizonyítására.¹⁶ Mindezen túl a védői tevékenység is az ártatlanság véelmének elvéből eredeztethető.¹⁷

A vélelem elsődleges kötelezettje a bíróság, akinek a jogalkotó ezáltal tiltja meg a prejudikálást, tehát azt, hogy előbb szülessen meg a bírói fejében az ítéletek, mint annak indokolása. Demokráciában– elméleti síkon– a büntetőeljárás nem a bűnösnek beállított személy bűnösségének igazolását jelenti, hanem annak eldöntését, hogy a terhelt ténylegesen bűnös-e.

Ám nem véletlenül hangsúlyoztam azt, hogy ez elméleti síkon érvényesül csak elsősorban.

A bűnösség véelmének kérdésköre a mai napig aktuális problémája a büntetőeljárásnak. A szakirodalom többségének véleménye szerint a bírói gyakorlat eltolódott abba, az ártatlanság véelmét sértő irányba, hogy a sértetti vallomást automatikus igaznak ítéli meg, aminek ellenkezőjéről a terheltnek kellene meggyőznie a bíróságot, ezzel rejtetten megfordítva a bizonyítási terhet. Ez annak a hozadéka, hogy a gyakorlat alkalmanként nem a bizonyítékok értékeléséből vonja le a következtetéseket, hanem a kialakult meggyőződéshez igazítja értékelését,¹⁸ ezzel egy csapásra nagyságrendekkel meggyengítve a már amúgy is kiszolgáltatott terheltet helyzetét. Ebből kifolyólag ugyanis a bíróság átszakítja az egyén számára az állammal szemben biztosított egyik legalapvetőbb védőhálót, és a már említett „túlerővel” szemben garantált legerősebb ellenszert semmisíti meg.

Természetesen meg kell jegyezni, hogy az ítélkező szervek bizonyos szempontból rá vannak kényszerítve a törvény betűjétől, ha nem is elrugaszkodásra, de annak a mélyreható értelmezésére. Ennek egyik indoka, hogy a kétségek teljes, és – a jogszabályok alapján egyébként elvárt – tökéletes kizárása a gyakorlatban

¹⁵ KIRÁLY i. m. 130–131.

¹⁶ *A büntető eljárási törvény magyarázata* 1., Complex, 2009. 52–53.

¹⁷ FENYVESI Csaba: *A védőügyvéd*. Budapest, Dialóg Campus, 2002. 27–33.

¹⁸ KOVÁCS Tamás: A bűnösség véelme. *Ügyvédek Lapja*, 2013/március–április, 11–13.

nem reális lehetőség.¹⁹ Egy egyszerűbb megítélésű büntetőügy is oly sok elemből áll, annyi szála van, hogy a büntetőeljárásnak szinte már természetes velejárója, hogy egyes, kevésbé fontos részletek homályosak maradnak. Abban az esetben, ha ezen részletekre hivatkozva az eljáró hatóságoknak nem lenne lehetőségük felelősségre vonni, a többi bizonyíték alapján nagy bizonyossággal bűnös terhelhet, az ellentmondana mind az igazságszolgáltatással szemben támasztott társadalmi elvárásoknak, mind a büntetőeljárás céljának.

A bíróságok ennek megfelelően kimondva-kimondatlanul, de egyfajta bizonyossági szintet állítanak fel, mely szintet elérve már indokoltak tartják a bűnösség megállapítását. Ez a szint, megfelelően kezelve segíti az igazságszolgáltatás mibenlétének érvényesülését, ám ezzel szemben veszélyes tendenciának lehet a melegágya. Az ugyanis, ha a bírói gyakorlat az „ésszerű kétség hiányának”²⁰ esetén felhatalmazottnak érzi magát a vádlott bűnösségének kimondására, mindenképpen üdvözölni lehet, ám ezt csak egy hajszál választja már el attól, ha a bíróság a terhelő bizonyítékok egyszerű túlsúlyára hivatkozva is marasztaló ítéletet hirdessen.

Ez már csak azért sem lehet célravezető, mivel sem a materiális, sem a processzuális igazság felderítését nem szolgálja. Mindamellet, hogy az előbbire való görcsös törekvés önmagában is veszélyezteti a terhelti jogosultságok tiszteletben tartását, az ilyen jellegű joggyakorlattal nem is szolgálja a materiális igazság érvényesülését, ugyanis ha a bíró ítéletét egyszerűen csak a terhelő bizonyítékok túlsúlyára alapozza, szükségképpen mellőzi a vádlottat mentő bizonyítékokat. Ezen felül a processzuális igazság keresésének teljes mértékben ellentmond, mivel sérül a tisztességes eljárás elve, és ezáltal a terheltet megillető eljárásjogi garanciák is.²¹

Ennek ellenére a jelenség számos szempontból gyakorlatban könnyedén tetten érhető. Aladits Beáta és Bencze Mátyás tanulmányukban rámutatnak, hogy a bírói gyakorlat hajlamos a benne kialakult meggyőződést alátámasztó bizonyítékokat részletesen elemezni, és azokra az ítéletben nagy hangsúlyt fektetni, míg az annak ellentmondó bizonyítékok értékelését már sokkal kevésbé lelkiismeretesen kifejteni. A bizonyítékok szabad bírói mérlegelésre történő hivatkozás jellemzően akkor merül fel az ítéletek indokolásában, ha

¹⁹ TÓTH Mihály: Közvetett bizonyítás, prekonceptiók és előítéletek. In: ERDEI Árpád: *A büntető ítélet igazságtartalma*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2010. 88.

²⁰ ALADITS Beáta – BENCZE Mátyás: A bírói érvelés problémái és az ártatlanság vélelmének érvényesülése. *Jogelméleti Szemle*, 2012/1. 2.

²¹ ELEK Balázs: *A jogerő a büntetőeljárásban*. Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Büntető Eljárásjogi Tanszéke, 2012. 34–35.

egyébként nem sikerült hézagmentesen bizonyítani a megállapított tényállást. Az érvek egyoldalú vizsgálatára tipikus példaként említik, hogy a bírók abban az esetben, ha mind a terhelő, mind a mentő tanúk ellenmondás és logikai buk-fencektől mentes vallomást tettek, rendszeresen az előbb említettek személyes érvelési paneljeit ítéli meg végül elfogadhatónak. Erre természetes joga van, ám ebben az esetben szükséges lenne ennek részletes megindokolása, ám az ítéletekben ez is számos alkalommal elmarad.²² Sokat mondó jelenség a szerzők vizsgálatában a bíróságok poligráfos bizonyításhoz való hozzáállása: a vizsgált ítéletekben, amennyiben azok eredménye alátámasztotta a bíróság addig kialakult álláspontját, aggály nélkül hivatkoznak rá, amennyiben viszont azzal ellentétes, minden egyes esetben elutasították, mint nem teljesen megbízható bizonyítékforrást.

Bencze Mátyás 2011-ben indokoltan tartotta a bírák attitűdjének kérdőíves vizsgálatát is, mely beszédes megállapításokat tartalmaz. Arra a kérdésre, hogy inkább az egyéni szabadság garanciáit, vagy a társadalmi rend biztosítását kellene fokozottabban érvényre juttatni, mindössze a bírák 50 százaléka választotta az előbbit. Több mint negyedük, 26,9 százalékuk egyetlen tanúvallomás alapján is kihirdetne marasztaló ítéletet. Az annak kiderítésére irányuló tesztnek, hogy a bírák mennyire ragaszkodnak az első benyomásukhoz, mennyire hajlandóak átgondolni egy probléma minden releváns aspektusát, még lesújtóbb az eredménye: mind a három feltett kérdésre csak a megkérdezettek 24 százaléka adott helyes választ.²³

A tesztből kitűnik, hogy a megkérdezett bírák fele rendpárti szemlélettől vezérelve adott esetben indokoltan tartaná a terhelt egyéni jogainak háttérbe szorítását, és egy kisebb hányaduk elenyésző mennyiségű terhelő bizonyítékra alapozva is bűnösnek mondaná ki a vádlottat.

További problémát jelent a szavahihetetlenek aposztrofált terhelt, vagy mentő tanú vallomásának teljes egészében történő elvetése, annak vizsgálata nélkül, hogy a vallomás mely részletei maradhattak hitelesek– így a bíróság azt feltételezi, hogy a szóban forgó személyek vallomásukban elejétől a végig

²² ALADITS–BENCZE i. m. 4.

²³ BENCZE Mátyás: Az ártatlanság véelmének érvényesülése a magyar büntetőbíróságok bizonyítási gyakorlatában. *Belügyi Szemle*, 2011/9. 95–123. A három kérdés a következő:

1. Egy napszemüveg és egy hozzá tartozó tok összesen 1100 forint. A napszemüveg 1000 forinttal kerül többbe, mint a tok. Hány forintba kerül a tok?
2. Egy tengeri öblöben olajfolt növekszik. A folt mindennap a kétszeresére nő. Ha 48 nap alatt lepi el a teljes öblöt, akkor hány napig tartott, amíg a felét borította be?
3. Ha 5 gép 5 perc alatt 5 karkötőt gyárt le, akkor hány percig tart, amíg 100 gép legyárt 100 karkötőt?

hazudtak. A szavahihetőség körében további problémát jelent a marasztaló ítélet meghozatalában érdekelt terhelő tanúk vallomásaiban felfedezhető, a vádlott felé táplált negatív érzelmi töltet értékelésének hiánya, annak túl nagyvonalúan történő kezelése.²⁴

Ezen felül problémát jelent a gyakorlatban a nyomozati vallomások túlsúlya az ítélkezésben, melyeket a bíróságok jellemzően egyenrangú bizonyító erejűnek tekintenek a tárgyaláson tett vallomásokkal – sértve ezzel a közvetlenség elvét – ahelyett, hogy a tárgyaláson tett nyilatkozatok hitelességét, vagy hiteltelenségét támassza velük alá.²⁵ Ezt támasztja alá a már említett Bencze-vizsgálat, melyben a bírák 69,2 százaléka válaszolt úgy, hogy az ellentmondó nyomozati vallomást venné figyelembe a tárgyaláson tett vallomás kárára. Ez azért lehet aggályos, mert a bíróságoknak csak korlátozott lehetőségeik vannak a nyomozás során felvett vallomások körülményeinek ellenőrzésére. A magyar Helsinki Bizottság 2004-ben készített átfogó tanulmányt a terheltek helyzetéről az előzetes letartóztatás folyamán. Vizsgálatukban kitértek a terhelteket ért bántalmazások, és a lélektani nyomásgyakorlás gyakoriságára is. A 477 megkérdezett személyek közel 28 százaléka, tehát 133 fő vallotta, hogy kihallgatása során megfenyegették azzal, hogy ha megtagadja a vallomást, vagy nem tesz beismerést, előzetes letartóztatásba helyezik, vagy azt meghosszabbítják.²⁶ Természetesen lehet számolni a felmérés kapcsán egy bizonyos mértékű hibahatárral, ám az, hogy a vizsgált esetek több mint negyedében próbálkoztak hasonló módszerekkel a nyomozóhatóságok, jelzi, hogy miért kelt visszas hatást, ha a bíróságok túlzott mértékben hagyatkoznak a büntetőeljárás ezen szakaszában adott vallomásokra.

Nyilvánvaló, hogy a fent említettek az esetek egészen túlnyomó többségében nem abból fakad, hogy a bíró rosszindulatú, személyes problémája van a vádlottal, és szándékosan rosszat akar neki. A jelenség széleskörűen elterjedt jellegéből kiindulva nem azzal van a gond, hogy a bírák képzetlenek, vagy intellektuálisan nem ütik meg a mércét, és ne lennének képesek megfelelő bizonyítási eljárás lefolytatására. A probléma gyökere onnan eredhet, hogy a szakma elfogadhatónak ítéli meg az olyan körülményekre alapozott ítéletet, mely alapján „nagyon valószínű” a terhelt bűnössége – ebből adódhat egyes esetekben például, hogy az indokolásból nem derül ki, hogy egyes terhelő

²⁴ ALADITS–BENCZE i. m. 8–10.

²⁵ BÓCZ Endre: *A büntetőeljárás jogunk kalandjai*. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2006. 157.

²⁶ KÁDÁR András Kristóf: *A vétkesség vélelme*. Magyar Helsinki Bizottság, Budapest, 2004. 69–70.

bizonyítékok milyen konkrét vonatkozásban támasztják alá a megállapított tényállást. Az ítékezés esetenként gyakorlatilag rutinszerűen történik, a bíró rosszabb esetben a megérzéseire, jobb esetben a tapasztalataira hagyatkozik. Ám fontos folyamatosan figyelemmel lenni arra, hogy ha két eset hasonló, akkor nem ugyanolyan, nem lehet ignorálni még az árnyalatnyi különbségeket sem, mert azok egészen más irányba terelhetik az adott ügy megítélését. Nem arról van szó, hogy az ártatlanság vélelmének megsértése miatt tömegesen vonulnak ártatlanok büntetés-végrehajtási intézetekbe, de ez által megnő ennek az esélye, mely jogállami keretek között nem megengedhető. Feltételezhető, hogy a bírák a magas ügyteher miatt érzik szükségét a gyorsabb ítélethirdetésnek, ám ha egy ember szabadsága a tét, ez nem lehet megfelelő indok a kapkodásra.

Tehát mindentől a büntetőbírónak el kell tudnia vonatkoztatni. Olyan magas fokú felelősséggel járó pozícióban van, melyben nem engedheti meg magának a szubjektivitás– tehát a rutin, az erkölcsi meggyőződés, vagy a monotonitás– győzelmét az objektivitás felett. Természetesen nem lehet elvárni a bírótól, hogy a pulpitusra ülve elhagyja teljes mértékben saját tulajdonságait, személyiségjegyeit, ám nem vezetheti ez az ítékezésben. A sztereotípiák, az előítéletek mentén való döntéshozatal jogszerűen nem történhet meg, a bírótól nem az érzelmi, ha nem az ésszerű meggyőződést lehet elvárni.²⁷ A büntetőeljárás természetéből adódóan a bíró ítéletével sorsokról, emberi életek alakulásáról dönt, így folytonosan törekednie kell a lehető legnagyobb tárgyilagosságra elérésére.

Azonban, ahogy már említésre került, nem csupán a bírói szemléleten kell változtatni. A Be. 4. § (2) bekezdése alapján: „*Kétséget kizáróan nem bizonyított tény nem értékelhető a terhelt terhére*” Ez a passzus szigorával éppen az ellenkező hatást éri el, mint szeretné. Azáltal, hogy egy teljesíthetetlen feladattal bízta meg a bírói gyakorlatot, egyúttal választás elé is állítja őket: a törvény betű szerint történő betartása jelentős mértékben megnehezítené az igazságszolgáltatás feladatának végrehajtását– tehát annak megállapítását, hogy a vádlott ténylegesen elkövette-e a terhére rótt bűncselekményt. Így adódik a másik lehetőség, hogy a gyakorlat saját szabályokat állít fel, ám ez ebben esetben együtt jár egyes eljárásjogi garanciák csorbulásával is. Tehát kívánatos lenne egy olyan szabályozás kialakítása, amely egy végrehajtható alternatívát nyújt a jogalkalmazó számára, melynek következtében nem kell „kikerülnie” a törvényi rendelkezéseket. Ez ugyanis elvezethet egy olyan kontroll nélküli ítékezéshez, melyben a törvény szava legjobb esetben is csak iránymutatásnak

²⁷ ELEK Balázs: *A sztereotípiák szerepe a bizonyítási eljárásban*, In: ERDEI Árpád: *A büntető ítélet igazságtartalma*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2010. 169.

tűnik, és melyben ezáltal jogbiztonság, tehát jog megismerhetősége és kiszámíthatósága jelentős mértékben romlik.

4.3. Az előzetes letartoztatás²⁸

Az előzetes letartoztatás a büntetőeljárás során elrendelhető legsúlyosabb kényszerintézkedés, ami a személyes szabadság teljes elvonását jelenti. Éppen ezért elrendelése, tartama, módja számos feltételhez, garanciához kötött, és a hatóságot rendszeres felülvizsgálati kötelezettség is terheli.

A törvényben nevesített négy különös okon kívül az előzetes letartoztatás elrendelésének meg kell felelnie még két általános feltételnek is. Egyik ilyen a konkrét személyre és bűncselekményre történő alapos gyanú megléte, büntetési akadályok fennállása nélkül, illetve a gyanúnak szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekményre kell irányulnia.²⁹ Ezen felül a formális feltételek közé tartozik az eljárás megindítása, a bíróság erről szóló döntése, az erre irányuló ügyész indítvány, a terhelt előzetes meghallgatása, és az indokolt végzés.

A 2004-es Bírósági Határozatban közzétett 227. számú jogeset alapján az előzetes letartoztatás intézménye nem sérti az ártatlanság vélelmének elvét, és sok esetben csak így érhető el, hogy a terhelt ténylegesen részt vegyen az eljárásban.³⁰ A vélelemből következik, hogy az előzetesen letartoztatott személyek számára biztosítani kell mindazon jogot, amit akkor gyakorolhatna, ha nem lenne fogva tartva – természetesen akkor, ha azok az eljárás céljával, vagy a

²⁸ „Az előzetes letartoztatás a terhelt személyi szabadságának bírói elvonása a jogerős ügydöntő határozat meghozatala előtt”

- (2) A terhelt előzetes letartoztatásának szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekmény miatt folytatott eljárásban, és akkor van helye, ha
- a) megszőkött, a bíróság, az ügyész, illetve a nyomozó hatóság elől elrejtőzött, vagy szökést kísérelt meg, illetőleg az eljárás során ellene újabb, szabadságvesztéssel büntetendő szándékos bűncselekmény miatt eljárás indult,
 - b) szökésének vagy elrejtőzésének veszélyére tekintettel vagy más okból megalapozottan feltehető, hogy az eljárási cselekményeknél a jelenléte másképp nem biztosítható,
 - c) megalapozottan feltehető, hogy szabadlábon hagyása esetén, különösen a tanúk befolyásolásával vagy megfélemlítésével, tárgyi bizonyítási eszköz, okirat megsemmisítésével, meghamisításával vagy elrejtésével megghiúsítaná, megnehezítené vagy veszélyeztetné a bizonyítást,
 - d) megalapozottan feltehető, hogy szabadlábon hagyása esetén a megkísérelt vagy előkészített bűncselekményt véghezvinné, vagy szabadságvesztéssel büntetendő újabb bűncselekményt követne el.

²⁹ *A büntetőeljárás törvény magyarázata*. Budapest, CompLex, 2009. 431–438.

³⁰ BENCZE Máttyás: Szabadságkorlátozások. *Fundamentum*, 2005/2. 62.

foganatosítást végző intézet rendjével nem összeegyeztethetetlenek. Ez azt is jelenti, hogy jogerős ítélet kihirdetéséig a szabadság tartós megvonása esetén is úgy kell kezelni a fogvatartottat, mint egy nem bűnöst, tehát a lehetőségekhez mérten minél inkább a büntetés végrehajtási intézeten kívüli körülményeket kell kialakítani.³¹ Az előzetes szabadságvesztés teljes idejét be kell számítani az esetlegesen kiszabott szabadságvesztésbe, az ártatlanul elszenvedett sérelemért kártalanításra pedig akkor kerülhet sor, ha a cselekmény, amelyért az előzetes letartóztatást elrendelték nem bűncselekmény, vagy nem a letartóztatott terhelt követte el.³²

Az előzetes letartóztatásnak elméleti szinten nem lehetne előrehozott büntetés jellege, ám az írott jog és a gyakorlat nem feltétlenül fedi egymást ebben a kérdésben sem. Ám ebben a problémában sem elsősorban a törvényi szabályozással, hanem annak a gyakorlati alkalmazásával van a gond. Ugyanis ezen kényszerintézkedés elrendelésekor a bírói végzések sokszor csak általánosságban igaz megállapításokat fogalmaznak meg, mellyel a letartóztatás okául a terhelt jövőbeli, feltételezett magatartásra utalnak, annak valódi megindokolása nélkül. „A terhelt előzetes letartóztatását rendelte el a bíróság, mert megalapozottan lehetett tartani attól, hogy megszökik és a hatóság elől elrejtőzi”. Ez csak a normaszöveg megisméltése, és nem tényleges indokolás.³³

Ezt a problémát járta körül Bánáti János is, hangsúlyozva, hogy sérti a védelemhez való jogot az olyan jellegű fordulat, miszerint „alaposan feltehető, hogy a gyanúsított további bűncselekményeket is elkövetett.” Ez esetben ugyanis a határozat egy olyan alapos gyanú meglétére utal, ami még nem került a terhelttel közlésre, ezáltal a védekezési jogát sem tudja gyakorolni. Kritizálja azt a gyakorlatot, hogy a bíróság mindennemű vizsgálat nélkül elrendeli az előzetes letartóztatást akkor, ha az őrizetbe kerülés elfogatóparancs útján történt, annak ellenére, hogy közel sem biztos, hogy a gyanúsított bujkált a hatóság elől – ez pedig ahhoz vezet, hogy egy valamilyen, nem feltétlenül szándékos okból át nem vett idézés szabadságkorlátozást vonhat maga után. Visszás a helyzet az előzetes letartóztatások meghosszabbításával kapcsolatban is, ami már-már automatizmussá vált, annak ellenére, hogy már önmagában az időmúlás is olyan új körülmény, ami indokolná a terhelt személy meghallgatását.³⁴ Ezt támasztja

³¹ HERKE Csongor: *A letartóztatás*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2002. 23.

³² RÓTH Erika: *Az elítélés előtti fogvatartás dilemmái*. Budapest, Osiris, 2000. 101–107.

³³ HERKE Csongor – FENYVESI Csaba – TREMMEL Flórián: *A büntető eljárásjog elmélete*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2012. 190.

³⁴ BÁNÁTI János: Az előzetes letartóztatás: szabadságjogok versus bírói munkaterhek In: TÓTH Mihály: *Büntető eljárásjogi olvasókönyv*. Budapest, Osiris, 2003. 265–269.

alá Bencze Mátyás tanulmánya is. Megállapítja, hogy a gyakorlatban a felvett jegyzőkönyvbe foglaltak megdöntése érdekében „gyakorlatilag bűncselekmény elkövetését kellene rábizonyítani a rendőrré”. Példaként említ egy Hajdú- Bihar megyében elvégzett kimutatást, mely szerint az előzetesen letartóztatottak mindössze negyedére szabtak ki a bíróságok a jogerős ítéletében letöltendő szabadságvesztést, mely statisztika azok elrendelésének indokolatlanságára is engedhet következtetni.³⁵

Ám a legnagyobb problémát mégis az előzetesen fogvatartottak elhelyezése jelenti. Németh Gyula megfogalmazása szerint a „a sors fintoraként ma azok vannak a legsúlyfoltabb intézetekben és zárkákban, akiket a jog még ártatlan személyeknek ismer el”.³⁶

Az együttes elhelyezéssel kapcsolatos rendelkezések alapján el kell különíteni a büntetlen előéletű, és a többszöröse büntetett előéletű foglyok, valamint a csekély tárgyi súlyú és a társadalomra kiemelkedően veszélyes bűncselekményeket megvalósító terhelteket – lehetőség szerint.³⁷

Ez utóbbi szó adja meg a magyar gyakorlat velejét. A Magyar Helsinki Bizottság vizsgálata alapján emberi jogi szempontból a legjelentősebb problémát a rendőrségi fogdában végrehajtott előzetes letartóztatások képezték – értve itt akár a fizikai körülményeket, akár a bánásmódot. A fogdarendelet által előírt fogvatartottanként számolandó 10 m² légtér és 4 m² mozgástér elvétele teljesült csak, a zárkák megvilágítása, szellőzése szintén bőven hagyott kívánnivalót maga után, míg a higiénias viszonyok kapcsán elképzelhetetlen állapotokról számolnak be, akár a mosdó használatának lehetőségei, akár a mosakodás gyakoriságának tekintetében.³⁸ Nem hiába fogalmazott így Bárd Károly a mű előszavában: „Nálunk (igaz sok helyütt másutt is) sanyarúbb az előzetesen letartóztatottak helyzete mint azoké, akik büntetésüket töltik”

Természetesen a zárkák állapota fokozatosan javul, ám az Európa Unió szabványai még mindig nem teljesülnek maradéktalanul, erre utal az ombudsman a Fővárosi Büntetés- végrehajtási Intézet Venyige utcai objektumában végzett vizsgálata is. Megállapítása szerint a zárkák több mint 200%-al túlsúlyfoltak,

³⁵ BENCZE (2005) i. m. 63–64.

³⁶ NÉMETH Gyula: Feszült légkörben. *Börtönügyi Szemle*, 1992. 13-15.

³⁷ BELOVICS Ervin – VÓKÓ György: *A büntetés- végrehajtási törvény magyarázata*. Budapest, HVG-Orac, 2014. 429.

³⁸ Magyar Helsinki Bizottság: *Előrehozott büntetés*. Alkotmány- és Jogpolitikai Intézet, 1997. 45–49.

túlzottan túlterhelt a személyzet, és a zsúfoltság mielőbbi megszüntetését szorgalmazta.³⁹

5. Összegzés

Kutatásom megerősített a hipotézisemben, miszerint megfelelően átalakított jogalkalmazói hozzáállás megállíthatná, és visszafordíthatná a terhelti jogosultságok megsértésével kapcsolatos kedvezőtlen tendenciát.

A probléma összetett, ám meglátásom szerint a jogi környezet radikális átalakítására nem lenne szükség, ám finomításokra nyilvánvalóan szorul. Azzal, hogy a bírák számára kötelezővé teszik, hogy minden kétséget kizáróan bizonyítsák a terhelt bűnösségét, végrehajthatatlan feladat elé állítják őket. Ahogy kifejtettem, egy büntetőügy túllontúl komplikált ahhoz, hogy minden apró részletére teljes mértékben fény derüljön, így a törvény betű szerinti értelmezése esetén az igazságszolgáltatás ellehetetlenülne, annak céljai nem lennének megvalósíthatóak. Érdemes lenne ezért a jogszabály szövegezésének átalakítására, úgy, hogy a bíróságok ne legyenek kénytelen egyfajta bizonyossági szintet felállítani. Kívánatos lenne ennek megfelelően törvényi szinten elismerni, hogy az ésszerű kétség hiányának esetén a terhelt elmarasztalható. Objektív határt ennek a kifejezésnek nehéz szabni, ám lehetséges lenne olyan keretek közé szorítani ennek értelmezését, mely során az igazságszolgáltatás célja, és a terhelti jogosultságok is érvényesülni tudnak.

Ez egyúttal gátat szabhatna az ezen kényszer indikálta, a terheltekre nézve kedvezőtlen tendenciának. Ugyanis ahogy leszögeztem, a már említett– és jelenleg csak a joggyakorlatban létező– bizonyossági szintet egy hajszál választja el attól, hogy a bírák a terhelt bizonyítékok egyszerű többségére hivatkozva is a vád igazát ismerjék el, amely rendkívül ingoványos talajra tereli az igazságszolgáltatást.

A büntető ítélet a lehető legnagyobb mértékű beavatkozás az egyén szuverenitásába, ezért elengedhetetlen az őt védő garanciák kiépítése, és azoknak az állam és szervei által történő megtartása. Azzal, hogy a bírák túllépnek ésszerű kétségek hiányán, átlépnek a garanciákon is. Nem elfogadható, hogy az ellentmondó sértetti és terhelti vallomások kapcsán az előbbieknél ítélnék már-már automatikus igazat, nem elfogadható, hogy a terheltet mentő körülményeket kisebb súllyal értékelik, mint az őket marasztalókat, és nem elfogadható,

³⁹ SZABÓ Máté: *Emberi Jogok: Alapvető jogok?* Kairosz, 2011. 265–166.

hogy ha a már bennük előzetesen kialakult képhez alakítják a körülményeket, és nem fordítva.

A megoldás egyrészt lehetne a bírák számának növelése, ezzel is csökkentve a rájuk nehezedő ügyterhet. Természetesen a bíróság nem azért nincsenek kellő figyelemmel a terheltek jogaira, mert rosszindulatúak. Az előttük heverő ügyek sokaságának minden részletére lehetetlen odafigyelni, ha mégis megtennék, az a büntetőperек ésszerűtlenül hosszúra nyúlásához vezetnének–, ám egy terheltet aligha nyugtatna meg az a magyarázat, hogy a bíróság tagjai fáradtak voltak ítélelhozatalakor, ezért nem vettek figyelembe egyes mentő körülményeket.

Nyilvánvalóan a bírói apparátus növelése elsősorban pénzügyi probléma. Mindazonáltal meglátásom szerint a jól működő államszervezet számára egyértelműnek kell lennie, hogy számára is kívánatos az egyének jogi védelmének legmagasabb fokú garantálása. Ez egy olyan kérdés, mely a társadalom minden tagjának érdeke.

Nem kerülne pénzbe viszont az előzetes letartóztatások meghosszabbításának a helyén kezelése. Azzal, hogy minden érdemi vizsgálat nélkül tartanak egyes személyeket előzetes letartóztatásban, kijelenthető, hogy bírák számára sok esetben ez is automatikusan végrehajtandó feladat lett. Érdeemes lenne elgondolkodni a fogvatartás meghosszabbításához szükséges feltételek szigorításán is.

Szikinger István szerint a bűnüldözés eredményességét az emberi jogok visszaszorítása árán javítani akarok tévúton járnak, mivel azok eredménytelenek, és veszélyes tendenciáknak adnak alapot.⁴⁰ Az büntetőügyekben eljáró hatóságok esetleges hibáit azok a jogi normák képesek kiküszöbölni, melyek a tevékenységük ellenőrzésére hoztak létre.

A jog és az erkölcs szorosan kapcsolódik, de közel sem fedik le egymást. Laikusok számára a különbség nem feltétlenül látszik kristálytisztán, de a büntetőeljárás szereplőinek látását nem szabadna, hogy elhomályosítja az a cél, hogy a bűnüldöző szervek minél imponzansabb statisztikákat tudjanak felmutatni. A terhelti jogosultságok megkurtítása ezt semmiféleképpen nem tudná, illetve tudja segíteni, ám ártatlanokat sodorhat veszélybe.

⁴⁰ SZIKINGER István: A büntetőhatalom és az egyéni jogok. *Fundamentum*, 1997/2. 57–65.

AZ EURÓPAI UNIÓ MENEKÜLTÜGYI POLITIKÁJÁNAK ÁTTEKINTÉSE

BENEDEK Borbála Virág – FEIGL Dóra – NAGY Rita

1. Bevezetés

A világ minden táján tapasztalható gazdasági problémák és háborúskodások következményeként sok harmadik országbeli állampolgár választja új lakóhelyül az Európai Unió valamely tagállamát. Emiatt az elmúlt évtizedekben az Unió fontos bevándorlási célállomás lett.

Az arab tavasz hatásai az Európai Unió területét is elérték. A bevándorlók Európa déli részén keresztül, főleg görög partokon át jutottak be az EU területére. Napjainkban az Unió legfőbb kihívásai közé tartozik az Európa határait elérő migránsáradat, azonban az Unió nem tudja megfelelően kezelni a kialakult helyzetet. Az észak-franciaországi Calais-ban folyamatosan összetűzések alakulnak ki a rendőrök és a migránsok között, akik Nagy-Britannia területére próbálnak átjutni. Tavasszal még csak néhány százan várakoztak Calais-ban, nyárra a számuk már több ezerre nőtt. 2015. november 13-án Párizsban egyszerre több helyszínen történt terrortámadás. Európában a 2004-es madridi és talán a 2005-ös londoni terrortámadások voltak ekkora horderejűek. Az utóbbi időszakban a migránsokkal radikálisok is bejutottak Európába, akiknek nem céljuk az, hogy integrálódjanak az európai társadalomba.

2. A jogi szabályozás kezdeti lépései

A migráció az Európai Unió népességszámának alakulásában fontos szerepet játszik. Megkülönböztetünk belső és külső migrációt. Előbbiről akkor beszélünk, ha a népmozgás az EU-n belül, a tagállamok között vagy a tagállamokon belül történik, külső vagy nemzetközi migráció esetén a vándorlás az Európai

Unión kívüli területekre irányul. Az Unió kívüli térségből történő bevándorlás és az EU-n kívülre irányuló kivándorlás egyenlege pozitív, tehát többen vándorolnak be az Európai Unió területére, mint ki.¹

Az 1950-es években gazdasági együttműködés céljával létrehozták az Európai Közösségeket. Ekkor még a migrációval és bevándorlással kapcsolatos kérdések állami hatáskörben maradtak. Ám a '80-as évek vége felé a körülmények változása miatt a tagállamok között harmonizációra volt szükség ezeken a területeken. A Maastrichti Szerződés létrehozta az Európai Uniót és egyben magában foglalta a közös kül- és biztonságpolitika létrehozását, illetve a tagállamok bel- és igazságügyi együttműködését.² Így a menekültügyi kérdések a közösségi ügyektől elkülönítve, a tagállami hatáskörön belül maradt, de azt közös érdekkörnek tekintették. A bel- és igazságügy magában foglalja a migrációval kapcsolatos rendelkezéseket is. A szerződés kimondja, hogy a tagállamok közös érdeke a menekült- és bevándorlási politika, valamint a harmadik országokból érkező személyek helyzetével és jogaival kapcsolatos politika is.³ A problémát az jelentette, hogy a közösségi intézmények szerepe korlátozott maradt. Így került sor a Schengeni Végrehajtási Egyezmény megalkotására, amely közös szabályokat tartalmaz a menekültügyi kérdésekkel kapcsolatosan. A schengeni rendszernek része a Schengeni Információs Rendszer (SIS), melynek célja, hogy a közrend és a közbiztonság érdekében a tagállamok egymásnak figyelmeztető jelzéseket adjanak. A SIS-hez való hozzáférés csak a kijelölt rendőri, határellenőrzési, idegenrendészeti, vám-és az igazságügyi szervek, valamint az EUROPOL és az EUROJUST számára biztosított, de mindenkinek joga van hozzáférni személyes adataihoz.⁴ Később ezt az Egyezményt a Dublini Egyezmény módosította.

A jogharmonizáció terén a következő fontos lépést az Amszterdami Szerződés jelentette. A Maastrichti Szerződés harmadik pillérjébe belekerült a *“szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térség”*, miközben az első pillérbe átkerült a vízumpolitika, a külső határellenőrzés és a menekültügyi – és bevándorlási politika is. A döntéshozók arra törekedtek, hogy ezt a két pillért összehangoltan alkalmazzák. A Szerződés felhatalmazta az Unió bizonyos intézményeit arra, hogy bevándorlási és a menekültügyi

¹ KISS Éva: *Az Európai Unió a XXI. század idején*. Budapest, Akadémia Kiadó, 2005. 215–223.

² ÁCS Viktória – BODNÁR Gergely – LÉKÓ Zoltán – MAKRA Tímea – MOLNÁR Tamás – OROSZ Péter – SÁGVÁRI Ádám: *A migrációs jog kézikönyve*. Budapest, Complex, 2009. 26–27.

³ Maastrichti Szerződés VI. Cím K1 cikke.

⁴ GOMBOS Katalin: *Az Európai Unió jogának alapjai*. Budapest, Wolters Kluwer, 2012. 237–243.

kérdésekben jogszabályokat alkothassanak.⁵ A Szerződés kapcsán a Tanács az 1999. évi ülésén pontos célokat határozott meg, melyek magukban foglalták a menekültügyi – és bevándorlási politikai alapjait is. Fontos irányelvek kerültek megfogalmazásra, úgy mint a Tanulmányi célú tartózkodásról szóló irányelv, a Családegyesítésről szóló irányelv vagy A huzamosabb idejű tartózkodásról szóló irányelv.

A fenti célok továbbvitelére fogadták el 2004-ben a Hágai Programot. Ez az első olyan dokumentum, amely csak a menekültügy kérdésével foglalkozott. A Program megvalósítása céljából 2005-ben Cselekvési Tervet fogadtak el az Európai Unió intézményei, amely tartalmazza a szükséges intézkedéseket és azok végrehajtásának lépéseit, módjait. Ez a dokumentum bevezette az *irányított migráció* fogalmát, jelezve, hogy a tagállamok felismerték a legális migráció pozitív hatását. Ez azt jelentette, hogy a tudásalapú társadalom létrehozásához irányított, szervezett migráció szükséges. A Program kiemeli annak fontosságát, hogy a tagállamok a menekültek származási országával partnerségi kapcsolatot ápoljanak, továbbá tartalmazza a közös vízumpolitika kialakítását, a rendszer egységesítését.

Ezt követte 2008-ban az Európai Bevándorlási és Menekültügyi Paktum, amely a tagállamok szükségletei szerinti migrációt vette figyelembe. A Paktum kifejti, hogy a legális bevándorlásnak mind a migráns, mind a fogadó állam szándékán kell alapulnia és a cél a közös hasznok megvalósítása kell, hogy legyen. A foglalkoztatás, oktatás és szociálpolitika területén megfogalmazódott az együttműködés és párbeszéd fontossága a harmadik országokkal. A dokumentum beemeli a körkörös migráció fogalmát, illetve annak meghatározását is. Ez a fogalom azt jelenti, hogy a két ország között van egy bizonyos fokú jogszerű oda-vissza mozgás lehetősége. Tehát a harmadik országbeli állampolgár lehetőséget kap arra, hogy az Európai Unió egyik tagállamába utazzon munkavállalás, tanulás vagy egyéb céllal, majd a meghatározott idő lejártakor ismét a származási országa szerinti államban kell lakóhelyet létesítenie⁶ Ez az új vívmány hozzájárul az erőforrások hatékonyabb felhasználáshoz, valamint a gazdasági fellendüléshez is. A Paktum felhívja az országok figyelmét arra, hogy alakítsanak ki olyan migrációs politikát, amely segíti a bevándorlók beilleszkedését. A Bizottság dokumentuma konkrét kétoldalú projekteket, partnerségi megállapodásokat is tartalmaz. Ezek közül a négy legfontosabb: Euro-mediterrán Partnerség (a Földközi-tenger régiója nem tudja tartani a lépést

⁵ ÁCS–BODNÁR–LÉKÓ–MAKRA–MOLNÁR–OROSZ–SÁGVÁRI i. m. 29–33.

⁶ Uo. 44–46.

a demográfiai növekedéssel, az ebből adódó migráció pedig az Uniót terheli), EU-AKCs-országok, (az afrikai, karibi és csendes-óceáni országokkal kötött szerződések a szegénység felszámolása és a felzárkóztatás céljával) EU-LAC együttműködés (latin-amerikai, karibi országok és az Unió közötti fokozott párbeszéd és konkrét utasítások véghezvitele a célja), Ázsia-Európa Találkozó (a bevándorlás tekintetében átfogó szemléletet kell alkalmazni, miközben figyelembe kell venni az okokat és a hatásokat is).

A hárompilléres szerkezet megszüntetésére a Lisszaboni Szerződés megalakításával került sor, amely már célként határozza meg a közös bevándorlási politika kialakítását.:

„a migrációs hullámok hatékony kezelése azok minden szakaszában, méltányos bánásmód biztosítása a harmadik országok azon állampolgárai számára, akik jogszerűen tartózkodnak valamely tagállamban, valamint az illegális bevándorlás és az emberkereskedelem megelőzése és az ezek elleni megerősített küzdelem.”⁷

A fentiekkel összhangban a Szerződés megfelelő védelmet és jogállást kínál a harmadik ország állampolgárai számára. Az alapítószerződés egy olyan rendszer létrehozását tűzi ki feladatul, amely egységes szabályokat és eljárásokat tartalmaz. A közös menekültügyi rendszerrel kapcsolatban az alábbi elemeket fogalmazza meg: egységes menekültstátusz, egységes kiegészítő védelmet biztosító jogállás, közös ideiglenes védelmi rendszer, közös eljárási szabályok, a kérelem elbírálására köteles tagállamra vonatkozó szabályok, befogadási körülmények szabályai, harmadik országokkal való együttműködés.⁸ Ugyanakkor továbbra is nemzeti hatáskörbe tartozik annak eldöntése, hogy harmadik országokból mennyi munkavállalót engednek be területükre a tagállamok.

Fontos megemlíteni a Stockholmi Programot, amely a migrációs politikával foglalkozik. A címéből is kitűnik a dokumentum prioritása: *“a szabadság, a biztonság és a jog érvényesülésén alapuló térség a polgárok szolgálatában.”* Az Európai Parlament állásfoglalásában számos pont a migrációval és menekültüggyel foglalkozik. Az előbbi kapcsán egyfajta kettősségre hívja fel a figyelmet, vagyis arra, hogy számba kell venni a bevándorlásra kényszerítő tényezőket az emberi jogok tiszteletben tartásával együtt, ugyanakkor az illegális migráció problémakörét is. A közös menekültügy kialakítása kapcsán a tagállamok a szolidaritást tekintik fontosnak, illetve a harmadik országokkal

⁷ EUMSZ. 79 cikk 1. bekezdése.

⁸ http://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/hu/FTU_5.12.2.pdf Eredmények B pontja (letöltve: 2015.11.05.)

való kapcsolattartást. A Program nagy hangsúlyt fektet az illegális migráció visszaszorítására, illetve támogatja az önkéntes hazatérést, akár pénzbeli hozzájárulással is.

A 2001-ben meghozott Nizzai Szerződés akként rendelkezett, hogy a Tanács állapítja meg a harmadik országbeli állampolgár menedéjog iránti kérelmének megvizsgálásának feltételeit, eljárási szabályait és minimumszabályait. Ezek a minimumszabályok kiterjednek a menekültstátusz megállapítására, menedékkérők befogadására.

Mint láthatjuk a történeti fejlődés során a terület szabályozása tagállami hatáskörből átkerült megosztott hatáskörbe, vagyis a szupranacionális intézmények a tagállamokkal együttesen szabályozzák a menekültügyi politikát.

3. Migráció szabályozása napjainkban

Az EU a tagállamokat együttműködésre ösztönzi. A bevándorlók integrációjának elősegítését célzó uniós alapelvek megteremtik annak a keretét, hogy a tagállamok együttműködjenek és továbbfejlesszék integrációs politikájukat. A bevándorlással összefüggő kérdések szempontjából kiemelkedő fontossága van az uniós szakpolitikák összhangjának, illetve annak, hogy az Unió milyen kapcsolatot ápol a nem uniós országokkal.

Az Európai Unió Közös Menekültügyi Rendszere több, mint 15 éves jogalkotási periódus után, 2013-ban született meg.⁹ Az Európai Parlament elfogadott egy 5 alapjogszabályból álló csomagot, melynek célja egy méltányosabb menekültügyi eljárás, illetve azonos minimumfeltételek megteremtése. Az öt jogszabályból kettő, a Kvalifikációs irányelv és a Dublin III. rendelet már korábban átültetésre került a tagállami jogszabályokba, a nemzetközi védelmet kérelmezők befogadására vonatkozó szabályok megállapításáról szóló irányelv, a nemzetközi védelem megadására és visszavonására vonatkozó közös eljárásokról szóló irányelv, valamint az Eurodac rendelet 2015 nyaratól alkalmazandó.

A Tanács 2725/2000/EK rendelete a dublini egyezmény megfelelő alkalmazása érdekében az ujjlenyomatok összehasonlítására irányuló Eurodac-rendszer létrehozásáról szól.¹⁰ Az *Eurodac* adatbázis lehetővé teszi az ujjlenyomatok összehasonlítását, ezáltal ellenőrizhető, hogy a menedékkérő a menedéjog

⁹ http://www.parlament.hu/documents/10181/303867/2015_37_menekultugy/265ef8d6-19e8-4348-a566-c3864313a7ca (letöltve: 2015.11.10)

¹⁰ GOMBOS i. m. 237–243.

iránti kérelmét korábban egy másik tagállamban is beadta-e, illetve jogellenesen lépett-e be az Unió területére.¹¹ Az Eurodac a Bizottságon belül létrehozott központi adatbázissal rendelkező egységből, valamint egy adatátvitelt biztosító rendszerből áll. 2003 óta működik, sikeres informatikai rendszernek bizonyult. Ugyanakkor szükség volt frissítésekre a továbbítás terén tapasztalt késedelem csökkentése, a terrorizmus és a súlyos bűncselekmények elleni küzdelem elősegítése érdekében.

Három adatalanyt lehet megkülönböztetni a rendszeren belül:

1. Menedékkérő (14 éves kortól)

Adatokat minden 14. életévét betöltött személyről gyűjtenek, melyet 10 évig őriznek. Ha az adott személy állampolgárságot szerez valamelyik tagállamban, azonnal törölni kell az adatait az adatbázisból.

2. Illegális határátlépő

A határ jogellenes átlépése miatt letartóztatott külföldi személyekre vonatkozó adatokat 2 évig tárolják. Ennek letelte után, ha az adatalany megszerzi valamely tagállam állampolgárságát, tartózkodási engedélyt kap, vagy végleg elhagyja az Unió területét, az adatait haladéktalanul törlik.

3. A tagállam területén illegálisan tartózkodó személy

Ha külföldi állampolgár illegálisan tartózkodik valamelyik tagállamban, az adatfelvétel célja az, hogy a hatóságok megállapítsák, nyújtott-e be már korábban menedékkérelmet az érintett személy. Ezen adatok nem kerülnek tárolásra.

A személyes adatok tagállamok által történő kezelése vonatkozásában az egyének védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról szóló 95/46/EK európai parlamenti és tanácsi irányelvet kell alkalmazni.

Az EU finanszírozási lehetőségeket biztosít a nem uniós polgárok beilleszkedésének támogatására. A tagországoknak a *Menekültügyi, Migrációs és Integrációs Alap*¹² fog segíteni abban, hogy megfelelően hajtsák végre közös európai menekültügyi rendszert. Az Unió az alap révén 3,137 milliárd eurót fordít a migrációs hullámok hatékony kezelésére.

Az Alap összességében négy cél eléréséhez járul hozzá:

- jogszerű migráció támogatása, valamint az eredményes integráció előmozdítása,

¹¹ <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=URISERV:133081> (letöltve: 2015.10.30)

¹² Asylum, Migration and Integration Fund 2014-2020.

- illegális migráció felszámolása és a visszaküldési stratégiák kidolgozása,
- a menekülthullámmal érintett tagországok számíthassanak a többi EU-ország segítségére,
- a közös európai menekültügyi rendszer megerősítése és továbbfejlesztése¹³

A bevándorlás előnyeinek kiaknázásához az kell, hogy sikeresen beilleszkedjenek a fogadó társadalomba. Ehhez a beilleszkedéshez a társadalom minden szegmensére szükség van. A befogadó társadalomban történő aktív részvétellel a bevándorlók hozzájárulhatnak a fejlődéshez és a kulturális sokszínűséghez. Tiszteletben kell tartaniuk az őket befogadó társadalom értékrendjét, szabályait, utóbbiaknak lehetőséget kell biztosítani arra, hogy a bevándorló részt vehessen a társadalomban.

4. A bevándorlás lehetséges céljai

Főként az uniós tagállamok feladata, hogy a területükre utazó bevándorlókra érvényes szabályokat megalkossák, és a fogadni kívántak számáról döntést hozzon. Az EU közös jogi keretet alkot, melybe beletartoznak a bevándorlók különböző kategóriái, mint a diákokra, munkavállalókra, kutatókra irányadó tartózkodási és beutazási feltételek, hogy számukra egyszerűsödjének a beutazási eljárások és az Unió teljes területén egyforma jogaik legyenek.¹⁴

A fentiekből kiderül, hogy többféle célú bevándorlásról beszélhetünk. Megkülönböztetünk tanulmányi vagy kutatási -, munkavállalási -, családegyesítési célú és illegális bevándorlást.

4.1. Tanulmányi vagy kutatási célú bevándorlás

Az EU harmonizálta a beruházási feltételeket (a Tanács 2004/114/EK irányelve) azon Unión kívüli állampolgárok számára, akik

- a) fizetés nélküli szakmai gyakorlaton szeretnének részt venni,
- b) középfokú oktatási programban szeretnének részt venni,

¹³ http://europa.eu/pol/pdf/flipbook/hu/migration_hu.pdf (letöltve: 2015.10.30.)

¹⁴ http://europa.eu/pol/pdf/flipbook/hu/migration_hu.pdf (letöltve: 2015.10.30.)

- c) uniós vagy országos önkéntesi programokban szeretnének részt venni,
- d) felsőoktatási képesítéshez vezető tanulmányokat kíván folytatni.

A felsorolt kategóriákba sorolt személyeknek szükséges bizonyos követelményeket teljesíteniük, hogy beléphessenek az EU-ba (egészségbiztosítás, érvényes úti okmány). Az unió tagállamai bizonyos jogokat és tartózkodási engedélyt biztosíthatnak számukra. A tanulóknak igazolniuk kell, hogy tanulmányok folytatása céljából egy felsőoktatási intézménybe kerültek, és hogy rendelkeznek a tartózkodásuk alatt a visszautazásukhoz és megélhetésükhöz szükséges anyagi fedezettel.¹⁵

Az EU számára fontos, hogy legyenek kutatói a világ minden tájáról. Ezért gyorsított eljárást dolgozott ki bizonyos kutatók számára. Az ennek során megkapott tartózkodási engedély automatikusan feljogosítja őket, hogy kutatóként dolgozhassanak.¹⁶ A harmadik országbeli diákok fogadása sok rövid, illetve hosszú távú előnyt jelent a fogadó államoknak. Ezért a harmadik országból származó diákok tanulmányaik végeztével feltehetőleg a fogadó államban maradnak. Hasonló hosszú távú pozitív előny, hogy a beutazó diákok könnyen beilleszkednek a fogadó társadalomba.¹⁷

4.2. Munkavállalási célú bevándorlás

A munkaerő bevándorlása fontos szerepet játszik a gazdasági fejlődés fellendítésében, a hiányosságok és nehézségek kezelésében. Az EU versenyképességének fejlesztése szempontjából lényeges, hogy vonzó célpont legyen a jól képzett bevándorló munkavállalók számára. Ezeknek a bevándorlónak biztosítanak uniós „kék kártyát”¹⁸, melynek segítségével könnyebben tudnak munkába állni, és társadalmi-gazdasági jogokat is biztosít számukra.

Az idenymunkásokra vonatkozó szabályoknak köszönhetően a munkáltatóknak lehetősége nyílik arra, hogy nem uniós országokból származó munkavállalókat foglalkoztassanak. Az uniós szabályok biztosítják, hogy az idenymunká-

¹⁵ SZABÓ Marcell – GYENÉY Laura – LÁNCOS Petra Lea: *Bevezetés az Európai Unió egyes politikáiba*. Budapest, Szent István Társulat, 2011.

¹⁶ http://europa.eu/pol/pdf/flipbook/hu/migration_hu.pdf (letöltve: 2015.10.30.)

¹⁷ SZABÓ–GYENÉY–LÁNCOS i. m.

¹⁸ A Tanács 2009/50/EK irányelve (2009. május 25.) a harmadik országbeli állampolgárok magas szintű képzettséget igénylő munkavállalás céljából való belépésének és tartózkodásának feltételeiről.

sokat gazdaságilag és szociálisan ne zsákmányolják ki, és gondoskodnak arról, hogy a munkavállalók az ideiglenes munka végeztével biztosan visszatérjenek hazájukba.¹⁹

4.3. Családegyesítési célú bevándorlás

A családegyesítés az EU-ba irányuló legális migráció leggyakoribb jogcíme, ezt a Tanács 2003/86/EK irányelve szabályozza, mely a harmadik országbeli polgárok családegyesítéséről szól. Az irányelv célja a tagállamok területén jogszerűen tartózkodó polgárok számára a családegyesítés jogának biztosítása,²⁰ azáltal, hogy minden tagállam számára meghatározza azokat a feltételeket, melyeket biztosítaniuk kell a családegyesítési eljárás során.²¹ Az irányelv nincs tekintettel bizonyos alapvető emberi jogi normákra, ezért bírálat érte.²²

Az eddig is az Unióban élők családi életének megőrzése fontos, hogy a fogadó társadalomba be tudjanak illeszkedni. Az EU-ban azonos feltételek vonatkoznak a családtagok jogaira és a családegyesítésre. A nem Uniós állampolgárokhoz, akik már jogszerűen az Unió területén tartózkodnak, házastársuk, annak gyermekei és közös gyermekeik csatlakozhatnak. Ez a jog tagállamonként más feltételekhez köthető. A tagállamok a családegyesítésre jogosultak körét kibővíthetik (nem házas élettársal, eltartott idős hozzátartozóval, szintén eltartott felnőtt gyermekkel). A családtagok a beutazásukkor tartózkodási engedélyt kapnak, illetve a nem uniós állampolgárokkal egyforma jogosultságaik vannak.²³ A tartózkodási engedélyt kérvényezni kell. Ezt a kérelmet annál a konzuli tisztségviselőnél, vagy a kérelem átvételére felhatalmazott egyéb helyen szükséges benyújtani, mely a kérelmező szokásos vagy állandó tartózkodási helye, vagy az állampolgársága szerinti országban működik. Ezen engedély érvényességi ideje maximum három év, alkalmanként legfeljebb három évvel lehet meghosszabbítani.²⁴

¹⁹ http://europa.eu/pol/pdf/flipbook/hu/migration_hu.pdf (letöltve:2015.10.30.)

²⁰ GYENEY Laura: *Legális bevándorlás az Európai Unióba, különös tekintettel a családi élet tiszteletben tartásának jogára*. Budapest, Pázmány Press, 2014. 277. 279.

²¹ SZABÓ–GYENEY–LÁNCOS i. m. 110.

²² Uo.

²³ http://europa.eu/pol/pdf/flipbook/hu/migration_hu.pdf (letöltve:2015.10.30.)

²⁴ http://www.bmbah.hu/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=50&Itemid=367&lang=hu (letöltve: 2015.10.31.)

4.4. Illegális bevándorlás

Az illegális bevándorlást negatív jelenségként értékelik, mert aláássa a demokratikus rendszerek alapjait. Az illegális bevándorlók kiszolgáltatottabbak az erőszakos cselekmények elkövetőinek és a korrupciónak. Az illegális bevándorlókat egy 2009-es tanulmány négy csoportra osztotta melyek a következők:

- a) az adott országban szeretne tartózkodni, közvetítővel függőségi viszonyban áll,
- b) az adott országban szeretne tartózkodni, önállóan szervezi életét és munkalehetőségeit,
- c) kezdetben közvetítőtől függő, az idők során önállósodott bevándorló,
- d) bizonyos országot átutazó országnak használó bevándorló gazdagabb EU országok felé.²⁵

A bevándorlók többféle módon próbálnak meg belépni az EU területére, például hamis úti okmánnyal, szárazföldön, légi vagy tengeri úton. Ennek során előfordul, hogy bűnszervezetek segítségét veszik igénybe, és tőlük akkor is függhetnek, miután megérkeztek az EU-ba. A legtöbb illegális bevándorló rövidtávú tartózkodásra jogosító vízummal („egy ország területére való belépésre, ott tartózkodásra, kiutazásra, vagy egy ország területén való átutazásra feljogosító engedéllyel”²⁶) lép az EU területére és ennek lejártá után is marad.

Nehézséget okoz a feketemunka, ami vonzza az illegális bevándorlókat és hozzájárul a kizsákmányolásukhoz. Az EU ez ellen megerősített szankciókkal lép fel. A származási országukba való visszaküldésük, valamint önkéntes visszatérésük fontos része a bevándorlási politikának. A visszaküldésükre vonatkozó eljárások nem sértik a bevándorlók alapvető jogait, elsődleges céljuk, hogy segítsék az önkéntes távozásukat, akár visszailleszkedési támogatás nyújtásával. Előfordul, hogy az illegálisan bevándorolt állampolgárok nem hajlandók önként visszatérni származási országukba. Ellenük keményebb szankciókat kell alkalmazni, ilyen a kitoloncolás.²⁷

²⁵ http://www.ksh.hu/statszemle_archive/2009/2009_07-08/2009_07-08_862.pdf (letöltve: 2015.10.30.)

²⁶ <https://hu.wikipedia.org/wiki/V%C3%ADzum> (letöltve: 2015.10.30.)

²⁷ http://europa.eu/pol/pdf/flipbook/hu/migration_hu.pdf (letöltve: 2015.10.30.)

5. Menedékjog megadása

A menekültügyi politika legfőbb célja az, hogy a tagállamok között egységes és harmonizált rendszert illetve eljárást teremtsen ennek kezelésére, miközben a védelmet igénylő harmadik országbeli állampolgárok számára is megfelelő jogállást biztosít. Elmondható, hogy ez az egyik olyan szakterület, amely az utóbbi időben igen komoly fejlődésen ment keresztül.

Az Európai Unió jogforrások nem határozzák meg a menekült fogalmát, hanem az 1951. évi Genfi Egyezményben kimondottakra hivatkoznak. Eszerint menekült az, aki *“faji, vallási okok, nemzeti hovatartozása, illetve meghatározott társadalmi csoporthoz való tartozása, avagy politikai meggyőződése miatti üldözéstől való megalapozott félelme miatt az állampolgársága szerinti országon kívül tartózkodik, és nem tudja, vagy az üldözéstől való félelmében nem kívánja annak az országnak a védelmét igénybe venni; vagy aki állampolgársággal nem rendelkezik és korábbi szokásos tartózkodási helyén kívül tartózkodva ilyen események következtében nem tud, vagy az üldözéstől való félelmében nem akar oda visszatérni.”*²⁸

Ezenkívül létezik egy kiegészítő védelem is az Európai Unió menekültügyi rendszerében, amelyre az a harmadik országbeli állampolgár jogosult, akivel kapcsolatban azt kell feltételezni, hogy a származási országába való visszatérése esetén kínzásnak, halálbüntetésnek vagy egyéb embertelen bánásmódnak lenne kitéve.²⁹

Menedékjogot a sérelemtől vagy üldözéstől menekülő polgárok számára lehet megadni. Alapvető emberi jognak számít és az 1951. évi genfi egyezmény alapján nemzetközi kötelezettség megadni. Az EU egész területén közösen kell megközelíteni ezt a helyzetet. A menekültáradat különbözően érinti a tagállamokat. Biztosítaniuk kell e személyek számára, hogy tisztességes eljárásban részesüljenek és ügyüket egységes szabályok alapján bírálják el.³⁰

A befogadásról szóló irányelv³¹ a kérelmük elbírálására váró menedékkérőknek biztosítandó befogadási feltételeket szabályozza. Azokra a személyekre lehet ezt a rendelkezést alkalmazni, akiket nem lehet visszaküldeni a szokásos tartózkodási hely szerinti országukba, mert ott életüket fenyegető veszélynek,

²⁸ 1951. évi Genfi egyezmény 1. cikk (2) bekezdése.

²⁹ 2004/83/EK irányelv.

³⁰ http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/e-library/docs/ceas-fact-sheets/ceas_factsheet_hu.pdf (letöltve:2015.10.30.)

³¹ A Tanács 2003. január 27-i 2003/9/EK irányelve a menedékkérők befogadása minimumszabályainak megállapításáról (HL L 31., 2003.2.6., 18. o.).

büntetésnek lennének kitéve.³² Az így kapott egy éves tartózkodási engedélyük meghosszabbítható. Ennek az irányelvnek köszönhetően a kérelmezők szállást, munkát és élelmet kaphatnak, ha szükséges egészségügyi eljárásban részesülhetnek.

6. Kitekintés

Az EU tagállami képviselői 2015. november 11-12-én Valettában tartották meg a menekültügyi csúcstalálkozójukat, melynek fő témája az Afrika felől a Földközi-tengeren keresztül Európába érkezők jelentette migrációs nyomás. A napirendi pontok között szerepelt annak az elismerése is, hogy a migrációs kérdés megoldása a tranzit – és célországok közös felelőssége. Ezen kívül tárgyaltak még a helyzetben rejlő lehetőségekről, a kiváltó okok kezeléséről, a legális migrációról, a migránsok és menedékkérők védelméről, az embercsempészet elleni fellépésről, illetve a visszaküldés és visszafogadás körében történő együttműködésről.³³

Továbbra is problémát jelent, hogy a tagállamok között nincs minden kérdésben egyetértés a migránsokat illetően. Az Európai Uniónak nincs egységes fellépése, a tagállamok különböző módokon reagálnak. Abban azonban nincs vita, hogy ez az egyik legsúlyosabb probléma, amellyel Európának szembe kell néznie és közös megoldásra van szükség.

³² ÁCS–BODNÁR–LÉKŐ–MAKRA–MOLNÁR–OROSZ–SÁGVÁRI i. m. 20–21.

³³ <http://www.consilium.europa.eu/hu/meetings/international-summit/2015/11/11-12/> (letöltve: 2015.11.13)

VITA A „TOKAJ”-RÓL. DE KIÉ LEGYEN A „TOKAJI”?

BIRÓ Krisztina

„A bor szépség és érzelem, a kötöttség és a szabadság, a valahová tartozás és a magány állandó dilemmája. A dilemma nap nap utáni újraéledése az élet motorja. A dilemma lezárása pedig a lemondás. A bor szeretete bátorság, a pillanat győzelme az örökkévalóság fölött” – olvashatjuk Alkonyi László, a Borbarát magazin alapító főszerkesztőjének, borszakírójának sorait az említett folyóirat beköszönőjében.¹

Éppen a bor, a tokaji „csoda”,² „a királyok bora és a borok királya”³ körül éleződött ki a konfliktus Magyarország és Szlovákia között az elmúlt években. A két ország hosszú éveken keresztül vitázott, utóbbi ugyanis arra hivatkozva palackozta – és palackozza napjainkban is – a saját területein termelt tokajit, hogy a trianoni békeszerződés előtt a magyar bortörvény⁴ az említett településeket a tokaji borvidékhez sorolta.⁵ A vitás felek próbáltak megoldást találni a konfliktusra, azonban nem történt érdemi előrelépés. A kérdés többször is az Európai Bizottság és az Európai Bíróság elé került, míg végül az utóbbi szerv döntése valószínűleg hosszabb időre meghatározta a helyzetet. A bíróság ítéletének értékelése eltérő módon jelent meg a magyar és a szlovák hivatalos körökben, ugyanakkor elmondható, hogy mindkét ország egyértelműen Magyarország vereségként értékelte sajtójában.⁶

¹ FRECH Magda: *Bor-ások*, Magyar Nemzet, 2001. december 15. 29.

² Goethe a „Faust”-ban a következőképpen emeli ki a tokaji bort: „Csurranjon hát a tokaji. Éljük át a természet titkait. Hidd el, ez egy csoda, cseppenként fogyasztsd és csodálattal éld át.”

³ XIV. Lajos francia király udvarában elhíresült mondás.

⁴ Ld. a későbbiekben.

⁵ KELEMEN Zoltán: *Vita a magyar-szlovák boralkuról*. HVG, 2004. május 15. 116.

⁶ HAJDÚ Zoltán: *Tokaj-Hegyalja – egy államhatár-metszete világörökségi jellegű szőlő- és bortermelő táj – a magyar-szlovák kétoldalú és az európai uniós szabályozási hálóban*. Pécs, MTA KRTK, 2014. 7.

A T-194/10. sz. Magyarország kontra Európai Bizottság elnevezésen ismert ügyben 2009. augusztus 1-jén az Európai Bizottság által összeállított, a meghatározott termelőhelytől származó minőségi borok jegyzékének helyébe lépő,⁷ – többek között a tagállamok *oltalom alatt álló eredetmegjelöléseit* és földrajzi jelzéseit tartalmazó⁸ – úgynevezett E-Bacchus nyilvántartásba Szlovákia tekintetében oltalom alatt álló eredetmegjelölésként bejegyezték a „Tokajská vinohradnícka oblast” kifejezést. Az elektronikus nyilvántartásban rögzített bejegyzéssel tovább éleződött a már régóta fennálló konfliktus Magyarország és északi szomszédja között. A nyilvántartásába azon eredetmegjelöléseket jegyezték be, melyek 2009. augusztus 1-jén a tagállamok jogszabályai alapján oltalom alatt álltak.⁹

2009. november 30-án Szlovákia azt kérte a Bizottságtól, hogy a „Tokajská vinohradnícka oblast” oltalom alatt álló eredetmegjelölést a „Vinohradnícka oblast’ Tokaj”, illetve a „Tokaj” oltalom alatt álló eredetmegjelöléssel váltsák fel. Szlovákia ugyanis jelezte, hogy a „Tokajská vinohradnícka oblast” bornév tévesen került az m. t. minőségű borok jegyzékébe, és a 2009. augusztus 1-jén hatályos nemzeti jogszabályában ténylegesen az utóbbi megnevezések szerepeltek.¹⁰

2010 februárjában a szlovák hatóságokhoz intézett levelében a Bizottság megállapította, hogy az említett rendelkezések szövegében csupán a „Vinohradnícka oblast’ Tokaj” kifejezés szerepel, így elutasította a szlovák kormány azon kérését, hogy jegyezze be a „Tokaj” eredetmegjelölést az említett nyilvántartásba.¹¹ A 2009. augusztus 1-jén hatályos szlovák rendelkezésre tekintettel „*a Bizottság [...] 2010. február 26-án úgy módosította az E-Bacchus nyilvántartásban szereplő adatokat, hogy azok megfeleljenek a szóban forgó rendelkezések pontos szövegének.*”¹²

A szlovákok jelentősen „magnövelték” a termőterület nagyságát, ugyanis 1474 hektáros tokaji termőterületet jelentettek be. A magyar kormányzat 2010

⁷ Az Európai Unió Bírósága 17/14. sz. SAJTÓKÖZLEMÉNY Luxembourg, 2014. február 13.

⁸ *E-Bacchus adatbázis*, www.ec.europa.eu/agriculture/markets/wine/e-bacchus/index.cfm?event=pwelcome&language=HU

⁹ LÁNCOS Petra Lea: *A Törvényszék ítélete a Tokaj-ügyben, Luxembourg joggyakorlat. JeMa*, 2013/1 64.

¹⁰ T-194/10 Magyarország kontra Bizottság, A Törvényszék ítélete (hetedik tanács) 2012. november 8., 4. pont.

¹¹ T-194/10 Magyarország kontra Bizottság, A Törvényszék ítélete (hetedik tanács) 2012. november 8., 5. pont.

¹² Uo. 6. pont.

márciusában ugyan ellenvetését fejezte ki a módosítással szemben,¹³ az Európai Bizottság elutasította.¹⁴

A – tokaji borászok szerint addig túlzottan türelmes¹⁵ – magyar kormány 2010. április 28-án a Törvényszék Hivatalához benyújtott keresetlevelével eljárást indított.¹⁶

1. Tokaji bor: a magyar genius borban megfogalmazott szellemisége

A magyar borok szellemiségének az elemzésében figyelembe kell venni borvidékeink földrajzi adottságait és a szőlészeti és borászati tényezőket. Már az ókor óta négy tényezőt vesznek figyelembe a minőségi borok tekintetében: a termőtalajt, az éghajlatot, a szőlőfajta adottságait, valamint az ember szőlészeti és borászati szaktudását. Szepsy István, Tokaj-Hegyalja neves borásza szerint a tokaji borok egyediségében elsősorban a riolit-vulkanikus termőtalaj és a két hungaricum szőlőfajta, a furmint és a hárslevelű játssza a legfontosabb szerepet. Véleményében van igazság, ugyanis *legegységibb, legelegánsabb, legmagyarabb* boraink jelentős hányada vulkanikus talajon terem és a szőlőfajta nagy részét hungaricum szőlőfajta képezik. A tokaji aszú egyediségében a vulkanikus talaj és a hungaricum szőlőfajta mellett meghatározó szerepet játszik a Tokaj-Hegyalja különleges mikroklímája és az aszú készítésének egyedülálló szőlészeti és borászati technikája.¹⁷

Cey-Bert Róbert Gyula, a bor világában a legrangosabb szervezetnek számító Nemzetközi Borakadémia egyetlen magyar tagja szavaival élve *„ha a magyar géniusz, igazi magyar szellemiséget egyetlen fogalommal ki akarjuk fejezni, akkor csak annyit kell mondanunk, hogy tokaji aszú. A Tokaji Borvidék a magyar borvidékek között egy kivételes paradicsomi szigetet képez, amelynek királyi presztízse a világ egyik legnagyobb borvidékévé avatja.”*¹⁸

¹³ Uo. 7. pont.

¹⁴ HAJDÚ i. m. 5.

¹⁵ HVG.HU: *Tokaji borvita: 2011-ig csak egy maradhat.* HVG, www.hvg.hu/gazdasag/20100317_ujra_kielezodott_a_tokaji_borvita [letöltve: 2016. 01.26]

¹⁶ T-194/10 – Magyarország kontra Bizottság, A Törvényszék ítélete (hetedik tanács) 2012. november 8, 9. pont

¹⁷ CEY-BERT Róbert Gyula: *A magyar bor szellemisége*, Budapest, HUN-idea Szellemi Hagyományőrző Műhely, 2006. 137.

¹⁸ CEY-BERT i. m. 138.

A IX. században érkező őseink a honfoglalás idején Tokaj körzetében alakították ki főhadiszállásukat, ahol Anonymus szerint győzelmeiket áldomásokkal ünnepelték meg, melyhez hozzátartozott az áldomás megszentelő itala, a bor. A későbbiekben a tokaji bor az aszúbor XVI. századi megszületésével egyre fontosabb szerepet játszott a magyar szellemiség és kultúra presztízsének kifejezésében: pápák, császárok, királyok, arisztokraták legkedveltebb borává vált. A tokaji bor szorosan hozzánőtt történelmünkhöz, szellemisége a legreménytelenebb időszakban is a nemzeti újjászületés reményét jelentette a magyarok számára: a Rákóczi-szabadságharc fontos bevételét jelentette a tokaji aszúbor.¹⁹ Híres borunk a magyar irodalomban is számtalanszor megjelenik, elegendő csupán Kölcsey Ferenc sorait felemlíteni: „Értünk Kunság mezein ért kalászt lengettél, Tokaj szőlővesszein nektárt csepegtettél.”²⁰

2. Tokaji aszú, a hungarikum

A magyar nemzeti értékekről és hungarikumokról szóló 2012. évi XXX. törvény a következőképpen határozza meg a hungarikum fogalmát: „gyűjtőfogalom, amely egységes osztályozási, besorolási és nyilvántartási rendszerben olyan megkülönböztetésre, kiemelésre méltó értéket jelöl, amely a magyarságra jellemző tulajdonságával, egyediségével, különlegességével és minőségével a magyarság csúcsteljesítménye.”²¹

A Hungarikumok Gyűjteményében található hungarikumok szakterületi kategóriákba sorolhatóak. Ezen kategóriák közül az agrár- és élelmiszergazdaság csoportjába sorolják a „Magyarországi Tokaji borvidéken előállított Tokaji aszút” is.²²

Tokaj a világon egyedülálló mikroklímával rendelkezik, ami meglehetősen kedvező az aszúképződésnek és ennek köszönhetően egészen a XVI. századig visszanyúló hagyománya van az Aszú borok, a nemes édes borok, valamint a magas minőségű száraz fehérborok készítésének. Tokajban az augusztus és szeptember eleje általában még száraz, ekkor a szőlő fokozatosan a teljes érettség fázisába jut, majd a túlérés hatására a bogyók héja ráncosodni kezd. Ezt követően rendszerint beköszönt egy csapadékosabb időjárás, teret nyitva

¹⁹ CEY-BERT i. m. 140–141.

²⁰ Kölcsey Ferenc: Himnusz.

²¹ 2012. évi XXX. törvény a magyar nemzeti értékekről és a hungarikumokról, 1. §

²² HUNGARIKUM.HU: *Hungarikumok gyűjteménye*, Magyar Értéktár-Hungarikumok gyűjteménye, www.hungarikum.hu/node/86, [letöltve: 2016.01.20]

az aszú képződéshez szükséges ‘Botrytis cinerea’ fertőzésnek. Tokaj-Hegyalja egyike a világ azon borvidékeinek, ahol a ‘Botrytis cinerea’ gomba jótékony hatása érvényesül, amelyet elődeink ‘nemes rothadásnak’ neveztek el.²³

Tokaj-Hegyalja egy hozzávetőleg 80 km hosszú, s mindössze 3-4 km átlagos szélességű földrajzi területet képez, ahol évente erősen változó mennyiségben, többéves átlagban mintegy 200-230 ezer hektoliter bor készülhet.²⁴

3. A Tokaji borvidékre vonatkozó különleges előírások

Az aszú-készítés megjelenésével – mely az 1600-as évek első felére tehető – a hegyaljai borok között ‘világegyediség’ jelent meg. A gazdasági, kereskedelmi, valamint az ágazat területi jelentősége miatt a termelés és a forgalmazás szabályozása korán megjelent a térségben. Kezdetben települési hegyrendszabályok, később megyei és országos jellegű szabályozások jöttek létre. Ezek hatására fokozatosan kialakult a zárt borvidék területe, az eredet- és minőségvédelem rendszere, a forgalmazás ellenőrzött és szabályozott rendje. A XVIII. században (1737) megyei előterjesztésre született országos szabályozás már egyértelműen rögzítette a szőlőtermelés és a borkészítés minden elemét. Az országos szabályozás szintjén a Tokaji borvidék a világ egyik legelső eredetvédt, pontosan körülhatárolt borvidéke lett.²⁵

A történelmi Magyarország területén – így Tokaj-Hegyalján is – az 1908. évi bortörvény szabályozta utoljára a legfőbb borászati kérdéseket. A törvény tételesen felsorolta azokat a településeket – köztük azokat, amelyek később a trianoni békeszerződéssel Csehszlovákiához, majd 1993-ban Szlovákiához kerültek – melyek minősített termőhelyein tokaji bor termelhető és forgalmazható. Az ebben a törvényben nevesített 178 hektáros területről a magyar kormány egyébként hajlandó volt tárgyalni 2001-től, ezt azonban számos borász a Brüsszelnek való megfelelés kényszerének tulajdonította, ugyanis az EU korábban jelezte, hogy célszerű lenne, ha a felek egymás között állapodnának meg.²⁶

²³ HUNGARIKUM.HU: *Hungarikum Tokaji aszú*, Magyar Értéktár-Hungarikumok gyűjteménye, www.hungarikum.hu/ertek/bc457d46814444bb198b906a6d25c11fc4868120 [letöltve: 2016.01.20]

²⁴ HAJDÚ i. m. 4.

²⁵ HAJDÚ i. m. 2.

²⁶ KELEMEN i. m. 117.

A 2004. évi XVIII. törvény a szőlőtermesztésről és a borgazdálkodásról különlegessége, hogy egy egész fejezete²⁷ vonatkozik a Tokaji borvidékre, mely mutatja ezen vidék jelentőségét is. A törvény 36. paragrafusa értelmében „a Tokaji borvidéken készített tokaji másolás, tokaji fordítás, tokaji szamorodni, tokaji aszú és tokaji eszencia tokaji borkülönlegességnek minősülnek és önálló névhasználatra jogosultak.”²⁸ Továbbá a törvény 39. paragrafusa tisztázza, hogy „a Tokaji borvidékre utaló elnevezéssel tilos közfogyasztásra forgalomba hozni mustot, továbbá olyan bort, amelyet más termőhelyről származó musttal vagy borral házasítottak.”²⁹

Nem szabad megfeledkeznünk országunk Alaptörvényéről sem, mely rendelkezik arról, hogy „a természeti erőforrások, különösen a termőföld, (...) a honos növény- és állatfajok (...) a nemzet közös örökségét képezik, amelynek védelme, fenntartása és a jövő nemzedékek számára való megőrzése az állam és mindenki kötelessége.”³⁰

4. Eredetvédelem³¹

A földrajzi árujelzők jelentős *versenyfunkciókkal* bírnak. Ebből a szempontból ki kell emelni az *eredetmegjelöléseket*, melyek jelentős gazdasági funkcióval is rendelkeznek. A bajor sörök, a francia borok, az olasz vermutok gyártásához és forgalmazásához évszázados jó hírnév társul. A földrajzi árujelző értékes hirdetési eszköz és egyben a fogyasztó számára is hiteles ajánlást jelent.

Az említett termékek presztízs fogyasztása miatt kedveltségük árfelhajtó hatású. A „márkás”, neves italokra egyértelműen magasabb árat szabhatnak ki, mint a közönséges termékek vonatkozásában. A versenytársak tekintetében a földrajzi árujelzőknek van jelentős élénkítő hatása. A konkurensok lehetőségeikhez mérten mindent megtesznek, hogy ne kerüljenek ki a versenyből, így elsősorban hasonló minőség és hírnév elérésére törekednek.

A földrajzi árujelzők másik versenyfunkciója a kiszorító, versenykorlátozó hatás. Ez a hatás abban mutatkozik meg, hogy a versenytársak az adott termék

²⁷ V. fejezet.

²⁸ 2004. évi XVIII. törvény a szőlőtermesztésről és a borgazdálkodásról 36. §

²⁹ 2004. évi XVIII. törvény a szőlőtermesztésről és a borgazdálkodásról 39. §

³⁰ Alaptörvény P) cikk.

³¹ HERPAY Balázné dr.: *A magyar borgazdaság kihívásai*. Budapest, Mezőgazdasági Szaktudás Kiadó, 1998. 25.

piacáról részben, vagy egészben kiszoríthatók, vagy jelentős árengedményekre, kereskedelmi engedményekre kényszeríthetők.

A földrajzi árujelzők több funkcióival³² is rendelkeznek – a már említett versenyfunkció mellett –, melyek közül meghatározó a *származásjelző, megkülönböztető, minőségjelző* és a *védelmi funkció*.

A *korábbi magyar Polgári Törvénykönyv*³³ szerint „*a szellemi alkotás a törvény védelme alatt áll.*” A törvény továbbá kimondja, hogy többek között az eredetmegjelölés valamint a származásjelzés is az iparjogvédelem körébe tartozik, ezek oltalmát pedig az említett törvény rendelkezésein kívül külön jogszabályok határozzák meg.³⁴

A földrajzi árujelzők speciális szabályozását a *Védjegy-törvény*³⁵ tartalmazza. A *Védjegy-törvény* rendelkezései alapján „*földrajzi árujelzőként jogi oltalomban részesülhet a kereskedelmi forgalomban a termék földrajzi származásának feltüntetésére használt földrajzi jelzés és eredetmegjelölés.*”³⁶ Tehát a földrajzi árujelzők kategóriájába sorolhatjuk az eredetmegjelölést is. A törvény pontosan meghatározza ennek fogalmát is, 103. paragrafusának 3. bekezdésében: „*az eredetmegjelölés valamely táj, helység, kivételes esetben ország neve, amelyet az e helyről származó – a meghatározott földrajzi területen termelt, feldolgozott, illetve előállított – olyan termék megjelölésére használnak, amelynek különleges minősége, hírneve vagy egyéb jellemzője kizárólag vagy lényegében az adott földrajzi környezet, az arra jellemző természeti és emberi tényezők következménye.*”³⁷

5. A földrajzi árujelzők nemzetközi oltalma³⁸

Eredetmegjelöléseink és származási jelzéseink külföldi oltalmát számos nemzetközi megállapodás biztosítja.

Az 1883-as, az *Ipari Tulajdon Oltalmára létesült Párizsi Uniós Egyezmény* jelentősége, hogy az ipari oltalom körébe sorolja egyebek között az

³² TATTAY Levente: *A bor és az agrártermékek eredetvédelme*. Budapest, Mezőgazda Kiadó, 2001. 21.

³³ 1959. évi IV. törvény a polgári törvénykönyvről.

³⁴ 1959. IV. törvény, Ptk. 86. § (1)-(2)

³⁵ A védjegyek és földrajzi árujelzők oltalmáról szóló 1997. évi XI. törvény.

³⁶ A védjegyek és földrajzi árujelzők oltalmáról szóló 1997. évi XI. törvény. 103. § (1)

³⁷ A védjegyek és földrajzi árujelzők oltalmáról szóló 1997. évi XI. törvény. 103. § (3)

³⁸ HERPAY i. m. 25–26.

eredetmegjelöléseket és származási jelzéseket³⁹ is. Az egyezmény pontosan kifejti az ipari tulajdon fogalmát is: *„az ipari tulajdont a legtágabban kell érteni, és az nem csupán a szorosan vett iparra és kereskedelemre vonatkozik, hanem egyaránt kiterjed a mezőgazdaságra és a nyersanyagtermelésre, és minden előállított vagy természetes termékre, például borokra [...] is.”*⁴⁰

Az áruk hamis és megtévesztő származási jelzéseinek megakadályozására jött létre 1891-ben a *Madridi Megállapodás*. Az egyben a védjegyek lajstromozását is célzó Madridi rendszer két párhuzamos, de egymástól független nemzetközi megállapodásból áll. Az egyik a gyári vagy kereskedelmi védjegyek nemzetközi lajstromozására vonatkozó 1891. évi Madridi Megállapodás, a másik az 1989. évi Madridi Jegyzőkönyv, amely 1996. április 1-vel lépett hatályba.⁴¹

Feltétlenül meg kell említeni az *eredetmegjelölések oltalmára és nemzetközi lajstromozásra vonatkozó 1958. évi október 31-i Lisszaboni Megállapodást*,⁴² mely alapvetően két földrajzi árujelzőt, kategóriát szabályoz: az eredetmegjelöléseket és származási jelzéseket. A megállapodás értelmében *„a hatálya alá tartozó országok az ipari tulajdon oltalmára létesült Unió keretén belül Külön Uniót alkotnak”*⁴³ egymással, továbbá kötelezik magukat arra, hogy *„a területükön oltalomban részesítik a Külön unió többi országának termékeire vonatkozó eredetmegjelöléseket, ha azokat a származási ország [...] elismeri és oltalomban részesíti, és a Szellemi Tulajdon Világszervezetét létrehozó Egyezményben megnevezett Szellemi Tulajdon Nemzetközi Irodája lajstromozta.”*⁴⁴ Tisztázza továbbá, hogy az az ország tekinthető származási országnak, *„amelynek neve a terméket hírnevéssé tette, vagy ahol az eredetmegjelölés hírnevét adó vidék vagy helység fekszik.”*⁴⁵

³⁹ PUE 1. cikk (2)

⁴⁰ PUE 1. cikk (3)

⁴¹ SZELLEMI TULAJDON NEMZETI HIVATALA: *A Madridi Megállapodás és a Madridi Jegyzőkönyv*, Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala, www.szttnh.gov.hu/hu/a-madridi-megallapodas-es-a-madridi-jegyzokonyv [letöltve: 2016.01.20]

⁴² 1982. évi 1. törvényerejű rendelet az eredetmegjelölések oltalmára és nemzetközi lajstromozására vonatkozó Lisszaboni Megállapodásnak, az 1967. évi július hó 14. napján Stockholmban felülvizsgált szövege kihirdetéséről.

⁴³ Lisszaboni Megállapodás 1. cikk (1)

⁴⁴ Lisszaboni Megállapodás 1. cikk (2)

⁴⁵ Lisszaboni Megállapodás 2. cikk (1) és (2)

6. A Tokaj-ügy előzményei⁴⁶

A „Tokaj” eredetmegjelölés szlovákiai használata évszázadok óta vitatott kérdés volt Magyarország és Szlovákia között. Az 1920-as trianoni békeszerződés kettévágta az egységes Tokaji borvidéket, azonban a történelmi borvidék nagyobb (90%) és legértékesebb része Magyarország része maradt. A két leválasztott település (Kistoronya, Szöllöske), valamint a Sátoraljaújhelytől levágott Kisújhelyből alakult önálló szlovák község (Slovenské Nové Mesto) mintegy 132 hektár művelt szőlőterülettel átkerültek Csehszlovákiához, majd az ország szétválásával Szlovákiához – mely 1993. január elsején alakult meg.⁴⁷ Ez a határváltozás ‘Bor-Trianon’, vagy ‘Szőlő-Trianon’ is ismert.⁴⁸

Sem a világháborúk,⁴⁹ sem a szocializmus⁵⁰ időszaka nem hozott jelentősebb változást, illetve megoldást a megosztott borvidék kérdésében.⁵¹

1968-ban Csehszlovákia a maga javára kívánta megszerezni a „Tokaji” eredetmegjelölést. A Lisszaboni Megállapodás keretében 1968. április 20-án nemzetközi oltalom alá helyeztette a ’Tokaji’ megjelölést ’Tokajské vino de la Region Slovaque’ elnevezéssel, AO 0545 lajstromszámon. Az oltalmi megjelölést Magyarország nem ismerte el. 1970. szeptember 15-én – tehát sajnos később, mint a szlovákok – Magyarország levédte a ‘Tokaj’, a ‘Tokay’, a ‘Tokayer’ stb. megnevezéseket a maga számára, AO 0527 lajstromszámon.⁵²

Az 1990 utáni folyamatok, illetve a privatizáció magával hozta a termelési feltételek meghatározó átalakulását mindkét oldalon. Magyarországon belül 2000-re körülbelül 5500-5600 hektárra csökkent a borvidék művelt területe. A termeléshez kapcsolódó intézményrendszer a szlovák oldalon számolódott fel jobban. A privatizáció lehetőséget adott az új magánborászatok kialakulására, melyek nagyobb figyelmet fordítottak a minőségre, s a hagyományok megtartására.⁵³

⁴⁶ HAJDÚ i. m. 1–4.

⁴⁷ HVG.HU/MTI: *Húsz éve bomlott fel Csehszlovákia*, HVG, www.hvg.hu/vilag/20130101_Husz_eve_bomlott_fel_Csehszlovakia [letöltve: 2016.01.21]

⁴⁸ HAJDÚ i. m. 1.

⁴⁹ 1914-1948, 1938-1945.

⁵⁰ 19. sz.

⁵¹ HAJDÚ i. m. 1.

⁵² HAJDÚ i. m. 3.

⁵³ Uo.

1993-tól az új Szlovákia létrejötte után a magyar-szlovák kapcsolatok többször kiéleződtek. Ezekben a kapcsolatokban és vitákban felértékelődött a „borkérdés” is.⁵⁴

1995-ben megalakult a Tokaji Borvidék Hegyközségi Tanácsa, mely új szereplőként lépett be a vitába. Egyre több szereplő kapcsolódott be a vitába: a nagyobb termelők, a szakmai szervezetek és érdekképviseltek, az agrárágazatok, s a két kormány, majd az EU is állást foglalt.⁵⁵

Az EU-hoz való csatlakozás előtt országunknak a Magyar Köztársaság és az Európai Közösség között 1993 novemberében kötött úgynevezett *bormegállapodás* értelmében kizárólagos joga volt az Európai Unió területén belül a „Tokaj” eredetmegjelölés, és annak származtatott formáinak használatára.⁵⁶ Szlovákia tehát ezzel a megjelöléssel nem szállíthatott bort az EU-ba. Ez az egyezmény tisztázza egyben azt a kérdést is, hogy 2007-től kezdve tilos az olasz ‘Tocai’ és a francia ‘Tokay’ elnevezést használni.⁵⁷

A csatlakozási okmány úgy módosította a Tanács 1493/1999/EK rendeletét a borpiac közös szervezéséről, hogy a benne felsorolt szőlőtermő övezetek közé bekerült „Szlovákiában a Tokay régió.”⁵⁸ A tokaji borvidék szlovák területe azonban nem került egyértelmű területi lehatárolásra, így bizonytalanná vált, hogy Szlovákia mely területein állítható elő tokaji bor.⁵⁹

1997-ben Szlovákia azt kérte az Európai Uniótól, hogy a borok márkavédelme és a borok minőségvédelmének ellenőrzéséről készülő megállapodás keretében ismerjék el a szlovák ‘Tokaji’ márkanevet. Magyarország tiltakozott a tervezett megállapodás ellen, mivel úgy vélte, az ország és az EU között 1993-ban kötött megállapodás ezt kizárja.⁶⁰

A Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium (továbbiakban FVM) álláspontja szerint ugyanakkor az 1993-as „bormegnevezési” megállapodás az EU és Magyarország között kötött, illetve a csatlakozással hatályát veszítette. Számos jogász úgy gondolta, hogy ennek ellenére tartható lett volna a magyar álláspont, mivel az egyezmény tartalma a meghatározó. Továbbá az EU-nak

⁵⁴ HAJDÚ i. m. 1.

⁵⁵ HAJDÚ i. m. 1.

⁵⁶ LÁNCOS Petra Lea: A Törvényszék ítélete a Tokaj-ügyben. Luxembourgi joggyakorlat. *JeMa*, 2013/1. 62.

⁵⁷ KELEMEN i. m. 117.

⁵⁸ LÁNCOS i. m. 62.

⁵⁹ FÁBIÁN Erika: *Szlovák-magyar küzdelem a Tokaji borért*. Jogi Fórum, www.jogiforum.hu/hirek/27202 [letöltve: 2016.01.21.]

⁶⁰ HAJDÚ i. m. 4.

Szlovákiával is létezett egy hasonló szerződése, melyben viszont nem szerepelt, hogy jogszerűen használhatnák a tokaji elnevezést. Ezzel kapcsolatban az FVM végső érve az volt, 2002 óta hatályos az EU azon rendelete, mely alapján Brüsszel elismerni a tízéves forgalmazási múlttal rendelkező borászati termékeket. Ha pedig nem sikerül minél előbb kompromisszumot kötni, a szlovákok több olyan minőségi borral is felléphetnek, melyek rontanák a tokaji hírnevét. Szlovákiának kedvezett még az a tény is, borvidékeik listáján szerepel a „Tokaj” név is.⁶¹

Az új szlovákiai szabályozás 1401 hektárban határozta meg a „Szlovák tokaji borvidék” területét, hét települést borászati településként határozott meg, hármat pedig a borvidék peremvidékeként. A döntést legfőképpen a már említett Tokaji Borvidék Hegyközségi Tanácsa ellenezte.⁶²

2004-ben a Szlovák Köztársaság Földművelésügyi Minisztériuma és a Magyar Köztársaság Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztériuma között egyezmény jött létre, melyben a két ország kinyilvánította, hogy a Tokaji borvidék e két ország területén fekszik, és egy egységes, határokon átnyúló borvidéket képez. *„A Magyarországra eső rész elnevezése 'Tokaji borvidék', Szlovákia területére eső résznek elnevezése pedig 'Tokajská vinohradnícka oblast', (ami magyarra fordítva szintén Tokaji borvidéket jelent).”*⁶³

A két tagállam földművelésügyi minisztere, valamint a Bizottság képviselője által aláírt úgynevezett *egyeztetett emlékeztetőben* megállapodtak arról, hogy mely feltételekkel alkalmazhatják a szlovákok a már említett eredetmegjelölést. Az egyezményben a felek abban maradtak, hogy rövid időn belül megállapodnak a határon átnyúló borvidéken alkalmazandó egységes termelési és ellenőrzési feltételekben, illetve a borvidék Szlovákiára eső részének területi lehatárolásában.⁶⁴

Marcinkó Ferenc, a Tokaji Borvidék Hegyközségi Tanácsának elnöke az ügy kapcsán vele készített interjúban azt nyilatkozta, hogy az *egyeztetett emlékeztetőbe* foglaltak szerint: *„abban az esetben lehet [...] Tokajinak nevezni a határ túloldalán is a termelt borokat, amennyiben egységes törvényi szabályozás, egységes rendeleti szabályozás, egységes helyi szabályozás vonatkozik a borok készítésére, de ilyen nem jött létre, mert a 4-5 évig tartó közös tárgyalások alkalmával Szlovákia mindig igyekezett kibújni ennek a végrehajtása alól és*

⁶¹ KELEMEN i. m.117.

⁶² HAJDÚ i. m. 4.

⁶³ ANGYAL–ASZTALOS–FAZEKAS–GYENÉY–METZINGER–MILASSIN–OSZTOVITS–SZABÓ i. m. 308.

⁶⁴ LÁNCOS i. m. 62.

*2009-ben pedig be is jelentette, hogy felfüggeszti a tárgyalásokat [...] és teljesen önálló borvidékként akar tovább működni és önálló termékleírást akar benyújtani. [...] Mi azt mondtuk, hogy amennyiben nem tudunk létrehozni közös borvidéket, akkor a szlovák elnevezés szerinti megnevezést kell használni, magyar oldalon pedig a magyar elnevezés szerinti nevet kell feltüntetni. (...) Mert addig, amíg nincs közös szabályozás, nincs közös ellenőrzés és nincs közös termékleírás, addig nem beszélhetünk azonos termékekről.*⁶⁵

Marcinkó Ferenc azt is kifejtette, hogy a 2004-ben kötött megállapodás 565,2 hektárban határozta meg Szlovákián belül azt a területnagyságot, amelyen Tokaj megnevezésű borokat lehetne előállítani. Szerinte egy magyar kompromisszumról van szó, ugyanis 2003 novemberében egy magyar szakmai delegáció 330 hektárnyi területet talált alkalmasnak szőlőtelepítésre a kérdéses területen. Magyarország ettől függetlenül mégis elfogadta azt, hogy nem csupán a trianoni békediktátummal Szlovákia részévé vált három területen, hanem 565,2 hektáron lenne Szlovákiában Tokaji-termőterület.⁶⁶

Bár az *egyeztetett emlékeztetőbe* foglalt megállapodások mindegyike nem teljesült és nem valósult meg a borvidék szlovákiai részének lehatárolása, az uniós jogszabályokban is rögzítették Szlovákia azon jogosultságát, mely szerint használhatja a Tokaji borvidékre utaló eredetmegjelölést.⁶⁷

7. A megsemmisítés iránti kérelem⁶⁸

Az E-Baccus nyilvántartásban szereplő adatok módosításról a Bizottság nem értesítette Magyarországot, holott az országunk érdekeit is érintette.⁶⁹

A problémát elsődlegesen a szlovák „Tokaj” szó megtévesztő jellege jelentette, hiszen ezek a magyar borok szigorú hazai szakmai követelményrendszer alapján előállított italok, és nem összekeverendők olyan borokkal, melyek előállítása során a vonatkozó követelmények nem teljesülnek. Magyarország szerint a „Tokaj” elnevezést tartalmazó eredetmegjelölés, illetve a palackokon erre utaló címke megtévesztheti a fogyasztót arról, hogy a szlovákok által forgalmazott bor az országunk számára védett eredetmegjelölést viselő borral

⁶⁵ MARCINKÓ FERENC: *Egységes szabályozás kell*, mandiner.bor, www.bor.mandiner.hu/cikk/20121114_marcinko_egyseges_tokaji_szabalyozas_kell [letöltve: 2016.01.21.]

⁶⁶ MEDVECZKY ATTILA: *Véget ér-e a Tokaj-borháború? Magyar Fórum*, 2011. január 27. 4.

⁶⁷ LÁNCOS i. m. 62.

⁶⁸ LÁNCOS i. m. 64.

⁶⁹ LÁNCOS i. m. 63.

azonos.⁷⁰ Ezáltal a „Tokaji” hosszú fejlődéstörténetének eredményeképpen elnyert világhírve alatt a minőségét meg sem közelítő utánzatok kerülhetnek a borfogyasztók poharaiba.⁷¹ *Marcinkó Ferenc* szavaiból kiindulva azonban ez kevésbé ad okot aggodalomra, ugyanis a terület hozamai nem számottevőek, csak belföldi fogyasztásra kerülnek értékesítésre.⁷²

A nagyobb problémát az okozza, hogy „*Szlovákiában még szakmai berkekben sem tisztázott az, hogy milyen területnagyságot szeretnének kiharcolni maguknak. 1959-ben a már említett három települést az akkori Csehszlovák állam [...] négy faluval egészítette ki. Ezzel a szőlőterület nagyságát 908 hektárra emelte [...] a szlovák állam az EU-nak folyamatosan 1474 hektárt jelöl meg a borvidék területeként [...] Mi ragszkodunk ehhez az 565⁷³ hektárhoz.*”⁷⁴

2010 márciusában a magyar hatóságok levélben fordultak a Bizottsághoz és kifogásolták a módosított bejegyzést, arra hivatkozva, hogy szerintük a helyes eredetmegjelölés nem a ’Vinohradnícka oblast’ Tokaj’, hanem a ’Tokajská vinohradnícka oblast’ lenne.⁷⁵ Országunk sérelmezte azt is, hogy Szlovákia 2009. június 30-án, azaz a nyilvántartás megalkotása szempontjából releváns időpontot – 2009. augusztus 1-jét – megelőzően egy új jogszabályt⁷⁶ fogadott el, melyben utóbbi kifejezést részesítette oltalomban.⁷⁷

Mivel Magyarország szerint a Bizottság megsértette az uniós jogot, mikor az E-Bacchus nyilvántartásban szereplő adatokat a korábbi ’Tokajská vinohradnícka oblast’ eredetmegjelölésről ’Vinohradnícka oblast’ Tokaj’-ra módosította, 2010. április 28-án keresettel fordult a Törvényszék Hivatalához az utóbbi bejegyzés megsemmisítése érdekében.⁷⁸

A magyar kormány többek között azzal az érveléssel támasztotta alá kereseti kérelmét, hogy az E-Bacchusba bejegyzendő oltalom alatt álló eredetmegjelöléseknek a 2009. augusztus 1-jén fennálló tagállami rendelkezések szerinti helyzetet kellene tükrözniük. Ebben az időpontban pedig már létezett

⁷⁰ ANGYAL–ASZTALOS–FAZEKAS–GYENEY–METZINGER–MILASSIN–OSZTOVITS–SZABÓ i. m. 308–309.

⁷¹ DR FÁBIÁN Erika: *Szlovák-magyar küzdelem a Tokaji borért*, Jogi fórum, www.jogiforum.hu/hirek/27202 [letöltve: 2016.01.21]

⁷² MEDVECKY 2011. január 27. 4.

⁷³ Az egyeztetett emlékeztetőbe foglalt megállapodás szerint.

⁷⁴ MEDVECKY 2011. január 27. 4.

⁷⁵ T-194/10 Magyarország kontra Bizottság, A Törvényszék ítélete (hetedik tanács) 2012. november 8., 7. pont

⁷⁶ 313/2009. sz. törvény.

⁷⁷ LÁNCOS i. m. 63.

⁷⁸ T-194/10 Magyarország kontra Bizottság, A Törvényszék ítélete (hetedik tanács) 2012. november 8., 9. pont

– bár csak 2009. szeptember 1-jén lépett hatályba – az a szlovák jogszabály, amely a 'Vinohradnícka oblast' Tokaj' eredetmegjelölést az eredeti 'Tokajská vinohradnícka oblast'-ra módosította.⁷⁹

A magyar kormány szerint, még ha a hatálybalépés lenne is meghatározó, a kifogásolt eredetmegjelölés akkor sem kerülhetne az eredetmegjelölések uniós nyilvántartásába.⁸⁰ Ennek oka, hogy „*mivel a 2009. augusztus 1-jét megelőzően elfogadott új szlovák törvény a 607/2009/EK rendelet 73. cikk (2) bekezdése értelmében vett, termékleírást érintő módosításnak minősül, így ezen jogszabályban szereplő elnevezést kell az E-Bacchusnak is tartalmaznia.*”⁸¹ Következésképpen az E-Bacchus nyilvántartás hibásan tartalmazta a 'Vinohradnícka oblast' Tokaj' eredetmegjelölést.

Az események fényében fontos megjegyezni, hogy 2010. április 27-én Szlovákia olyan törvényt fogadott el, amely hatályon kívül helyezte a 313/2009. sz. törvényt, és bevezette a „Tokaj” oltalom alatt álló eredetmegjelölést. Az új törvény 2010. június 1-jén lépett hatályba.⁸²

A két félnek 2011 végéig kellett benyújtania a borok termékleírását, amelyek során vizsgálták, hogy azonos eredetmegjelöléssel rendelkező boroknak lehet-e különböző termékleírása. Magyarország úgy vélte, hogy Szlovákia nem használhatja jogszerűen a „Tokaj” megnevezést, csak a 'Tokajská' kifejezés használatára lehet jogosult.⁸³

Magyarország a *gondos ügyintézés, a jóhiszemű együttműködés és a jogbiztonság elvének* megsértésére alapított joggalakra is hivatkozott.⁸⁴ Országunk szerint ugyanis a Bizottság a *gondos ügyintézés elvének* megfelelően köteles gondoskodni arról, hogy az E-Bacchus nyilvántartás *hiteles, megbízható és pontos adatokat tartalmazzon.* „*Amennyiben kétségei támadnának, [...] jogosult az érintett tagállamoktól tájékoztatást kérni, illetve kapni.*” Ráadásul hazánk többször is jelezte a Bizottságnak, hogy úgy véli, a vitatott bejegyzés nem

⁷⁹ LÁNCOS i. m. 64.

⁸⁰ T-194/10.sz. ügy Magyar Köztársaság kontra Európai Bizottság, Szlovák Köztársaság, beavatkozó – A tárgyalásra készített jelentés, 17. pont.

⁸¹ LÁNCOS i. m. 64.

⁸² T-194/10 Magyarország kontra Bizottság, A Törvényszék ítélete (hetedik tanács) 2012. november 8, 8. pont

⁸³ HAJDÚ i. m. 6.

⁸⁴ T-194/10.sz. ügy Magyar Köztársaság kontra Európai Bizottság, Szlovák Köztársaság, beavatkozó – A tárgyalásra készített jelentés, 16. pont.

jogszerű, tekintettel a 2009. június 30-án elfogadott új szlovák bortörvényre, amelyben a 'Tokajská vinohradnícka oblast' elnevezés szerepel.⁸⁵

A Magyar Köztársaság szerint a Bizottság a *jóhiszemű együttműködés* elvét is megsértette azzal, hogy elmulasztotta kormányunk tájékoztatását az E-Bacchus nyilvántartásban szereplő bejegyzések módosításáról, jóllehet az a felperes érdekeit érintheti. Megsértették továbbá a *jogbiztonság* elvét is azáltal, hogy a Bizottság visszamenőleges hatállyal módosította az adatbázist.⁸⁶

Országunk keresetében azt kérte, hogy a Törvényszék semmisítse meg a Bizottság által az E-Bacchus nyilvántartásba bevezetett azon bejegyzést, mely a 'Tokajská vinohradnícka oblast' ortalom alatt álló eredetmegjelölés helyett a 'Vinohradnícka oblast' Tokaj' kifejezést jegyezte be.⁸⁷

A Bizottság, valamint a Szlovák Köztársaság értelemszerűen azt kérte a Törvényszéktől, hogy utasítsa el a keresetet.⁸⁸

8. A Törvényszék ítéletének érvelése⁸⁹

A Törvényszék előtti tárgyalás során a Bizottság elfogadhatatlansági kifogást emelt arra hivatkozva, hogy az E-Bacchus nyilvántartásba foglalt vitatott bejegyzés nem minősül „megtámadható aktusnak”.⁹⁰ A Cuvée Palomar ügyben hozott ítélet 101. pontjára⁹¹ támaszkodva azt állította, hogy a 'Vinohradnícka oblast' Tokaj' ortalom alatt álló eredetmegjelölés a Szlovák Köztársaság nemzeti jogszabályaiból ered, így a vitatott bejegyzés nem jár önálló joghatásokkal.⁹² Az említett ítélet 101. pontja szerint a borneveknek és a nemzeti rendelkezésekre való utalásoknak a Hivatalos Lap C sorozatában történő közzététele csupán tájékoztató jellegű.⁹³

⁸⁵ Uo. 20. pont.

⁸⁶ Uo. 20. pont.

⁸⁷ T-194/10 Magyarország kontra Bizottság, A Törvényszék ítélete (hetedik tanács) 2012. november 8., 14. pont.

⁸⁸ Uo. 15. pont.

⁸⁹ LÁNCOS i. m. 64–65.

⁹⁰ T-194/10 Magyarország kontra Bizottság, A Törvényszék ítélete (hetedik tanács) 2012. november 8., 16. pont.

⁹¹ T-237/08. sz. ítélet (18.lj) 101. pont.

⁹² T-194/10 Magyarország kontra Bizottság, A Törvényszék ítélete (hetedik tanács) 2012. november 8. 16. pont.

⁹³ T-237/08. sz. ítélet (18.lj) 101. pont.

A Bizottság utalt egyben a Törvényszék eljárási szabályzatának 113. cikkére, mely szerint a testület a keresetek elfogadhatóságának feltételeit az eljárás bármely szakaszában, *akár hivatalból is vizsgálhatja*.⁹⁴

A Törvényszék végül helyt adott a Bizottság kifogásának és 2012 novemberében *elutasította Magyarország keresetét*. A Törvényszék indoklásának alapvetően három *aspektusa* volt: a joghatás hiányát érintő, az időbeliséget érintő, valamint a bizottság eljárásával kapcsolatos érvek.⁹⁵

(I) Az oltalom alatt álló eredetmegjelölésnek az E-Bacchus nyilvántartásba való bejegyzése *„nem jár semmiféle joghatással.”*⁹⁶ Az egyes bornevek 1493/1999 rendeletben megállapított közösségi oltalma ugyanis azokon a borneveken alapult, amelyeket a tagállamok jogszabályai állapítottak meg, *„az említett rendelet releváns rendelkezéseinek tiszteletben tartása mellett.”*⁹⁷ A Törvényszék ezzel visszautalt a Cuvée Palomar ítéletének 97. pontjában kimondottakra: *„ez az oltalom ugyanis nem önálló közösségi eljárásból következik.”*⁹⁸

A megnevezéseknek az EBacchus nyilvántartásba való bejegyzése nem szükséges ahhoz, hogy azok uniós szintű oltalomban részesüljenek, ugyanis a 1234/2007 rendelet alapján az oltalom automatikusan érvényes. Ebből kiindulva, mivel a ‘Vinohradnícka oblast’ Tokaj’ oltalom alatt álló eredetmegjelölés már szerepelt – az 1493/1999 rendelet alapján – az oltalom alatt álló bornevek között, ezért annak az EBacchus nyilvántartásba való bejegyzése nem volt szükséges ahhoz, hogy a szóban forgó eredetmegjelölés uniós szintű oltalmat élvezzen.⁹⁹

A Törvényszék megjegyezte, hogy a 2009-es Hivatalos Lap nem vette át helyesen az akkoriban hatályos nemzeti jogszabályt, ellenben a borneveknek és a nemzeti rendelkezésekre való utalásoknak a Hivatalos Lap C sorozatában történő közzététele csupán *tájékoztató intézkedésnek minősül*.¹⁰⁰ Ezek alapján tehát *„el kell utasítani Magyarországot azon érvét, miszerint az E-Bacchus nyilvántartás, mint az érdekeltek számára tájékoztató jellegű forrás joghatásokat keletkeztet [...] hiszen nem módosítja jelentősen az érintettek jogi helyzetét.”*¹⁰¹

⁹⁴ T-194/10 Magyarország kontra Bizottság, A Törvényszék ítélete (hetedik tanács) 2012. november 8., 17. pont.

⁹⁵ LÁNCOS i. m. 64.

⁹⁶ T-194/10 Magyarország kontra Bizottság, A Törvényszék ítélete (hetedik tanács) 2012. november 8., 19. pont.

⁹⁷ Uo. 23. pont.

⁹⁸ LÁNCOS i. m. 65.

⁹⁹ T-194/10 Magyarország kontra Bizottság, A Törvényszék ítélete (hetedik tanács) 2012. november 8., 21. pont.

¹⁰⁰ Uo. 26. pont.

¹⁰¹ Uo. 33. pont.

Magyarország érvét, mely szerint az E-Bacchus tartalma határozná meg a tagállamok által benyújtandó műszaki dokumentációkat, valamint a termékek címkézésekor és kiserelésekor kötelezően feltüntetendő adatokat, a Törvényszék ugyanazzal az indokolással utasította el. Indoklásuk szerint a tagállamok által benyújtandó műszaki dokumentáció, valamint a termékek címkézésekor és kiserelésekor kötelezően feltüntetendő eredetmegjelölés *„nem attól függ, hogy mi került bejegyzésre az E-Bacchus nyilvántartásába, hanem attól, hogy mi áll ténylegesen oltalom alatt.”*¹⁰²

(II) Országunk azon érvét, mely szerint a törvény elfogadásának időpontja a döntő jelentőségű, a következőképpen utasította el a Törvényszék: a nyilvántartásba bejegyzett eredetmegjelölések szempontjából a releváns időpont 2009. augusztus 1-je volt, és a nyilvántartásba azok az eredetmegjelölések kerülhettek bejegyzésre, melyek ekkor ténylegesen oltalom alatt álltak. A Bizottság rámutatott arra, hogy az eredetmegjelölések nyilvántartásba való bejegyzésének *„előfeltétele az, hogy nem csupán a jogszabály, hanem az oltalom is létezik.”* Így *„az érintett tagállam 2009. augusztus 1-jén hatályos törvénye tekinthető relevánsnak”*, a lejárati időpontban elfogadott, de ezen időpontban még hatályba nem lépett nemzeti rendelkezések nem.¹⁰³

A Törvényszék elutasította azt az érvet is, mely szerint *„még ha feltételezzük is, hogy az új szlovák törvény hatálybalépésének időpontját kell figyelembe venni”* a nyilvántartás összeállításánál, Szlovákia még a lejárati időpontot megelőzően kezdeményezte a termékleírás módosítását. A Törvényszék szerint a bejegyzés alapjául szolgáló, a lejárati időpontban hatályos 313/2009. sz. szlovák törvény nem értelmezhető a termékleírást érintő módosításként, mivel legfeljebb az eredetmegjelölés nevét érintő változást tartalmazott, ebben az esetben pedig a 73. cikk (2) bekezdése nem alkalmazható.¹⁰⁴ Ezek alapján a nyilvántartás helyesen tartalmazta a szlovák törvény szerint megállapított eredetmegjelölést.

(III) A testület összefoglalta a Bizottság eljárásával kapcsolatos meglátásait is, tekintettel arra az évrre, hogy a Bizottság elmulasztotta gyakorolni a gondos ügyintézés elve alapján fennálló ellenőrzési jogkörét.¹⁰⁵ Magyarország szerint ugyanis *„a Bizottság köteles lenne megvizsgálni, hogy az oltalom alatt álló*

¹⁰² Uo. 36-37. pont.

¹⁰³ T-194/10 Magyarország kontra Bizottság, A Törvényszék ítélete (hetedik tanács) 2012. november 8., 28. pont

¹⁰⁴ Uo. 29-30. pont.

¹⁰⁵ LÁNCOS i. m. 65.

*eredetmegjelölésként bejegyzett megnevezés valóban oltalom alatt állt-e a korábbi szabályozás alapján.*¹⁰⁶

A Törvényszék kimondta, hogy bár a Bizottság törölheti azon bornevek oltalmát, amelyek nem felelnek meg a közös piacszervezési rendelet 118b cikkében foglalt feltételeknek,¹⁰⁷ e jogkörét viszont ténylegesen csak a termékleírást tartalmazó műszaki dokumentáció benyújtását követően gyakorolhatja. Szlovákia azonban az E-Bacchus nyilvántartás módosításakor nem nyújtott be termékleírást tartalmazó műszaki dokumentációt, így a Bizottság nem is gyakorolhatta ellenőrzési jogkörét.¹⁰⁸

Magyarország indoklása szerint „*a gondos ügyintézés elve is arra kötelezi a Bizottságot, hogy ellenőrizze a tagállamok által szolgáltatott adatok pontosságát, naprakészségét, hitelességét és megfelelő jellegét.*” A Törvényszék szerint azonban attól függetlenül, hogy ez a kötelezettség fennáll vagy sem, nem jelentene jelentősebb hatást az érintett harmadik személyek jogi helyzetére. Mivel az eredetmegjelölések oltalma a nemzeti jogszabályokból ered, a tagállamok által szolgáltatott adatok Bizottság általi ellenőrzése sem változtatna azon, hogy mely bornevek állnak oltalom alatt – az csupán megállapító jellegű lenne.¹⁰⁹

A Törvényszék tehát 2012. november 8-án elutasította a keresetet, Magyarországot saját, valamint az Európai Bizottság költségeinek viselésére, a Szlovák Köztársaságot pedig saját költségeinek viselésére kötelezte.¹¹⁰

9. A magyar kormány fellebbezése és a Bíróság ítélete

Magyarország nem nyugodott bele az Európai Unió Törvényszéke által hozott ítéletébe. Fellebbezésében azt kérte az Európai Unió Bíróságától, hogy helyezze hatályon kívül a 2012. november 8-án az ügy kapcsán hozott ítéletet, valamint, hogy az Európai Unió Alapokmányának 61a. cikke értelmében hozzon érdemi döntést az ügyben.¹¹¹

¹⁰⁶ T-194/10 Magyarország kontra Bizottság, A Törvényszék ítélete (hetedik tanács) 2012. november 8., 34. pont.

¹⁰⁷ Közös piacszervezési rendelet 118s. cikk (4) bekezdés.

¹⁰⁸ T-194/10 Magyarország kontra Bizottság, A Törvényszék ítélete (hetedik tanács) 2012. november 8., 34. pont.

¹⁰⁹ Uo. 35. pont.

¹¹⁰ Uo. 41. pont.

¹¹¹ C-31/13 P Magyarország kontra Bizottság, A Bíróság (harmadik tanács) 2014. február 13-i ítélete – 2014. február 13, 39. pont.

A felperes ezúttal három jogalapra hivatkozott: az elsőt az EUMSZ 263. cikk értelmében vett *'megtámadható aktus'* fogalmának értelmezése során a Törvényszék hibás jogalkalmazására helyezte. Másodszer az *egyenlő bánásmód* elvének megsértését sérelmezte. A harmadik jogalapot pedig *a megtámadott ítélet indoklásának hiányára* alapította.¹¹²

(I) Országunk szerint a Bizottság helytelenül ítélte meg azt a tényt, hogy a vitatott bejegyzésnek ne lenne joghatása.¹¹³ Ezt többek között azzal az érveléssel támasztotta alá, hogy a vitatott bejegyzés elvégzésével olyan bornév nyert oltalmat, amely az uniós szabályozás alapján 2009. augusztus 1-jéig nem élvezett ilyen védelmet. Magyarország szerint ez azzal a joghatással jár, hogy uniós szintre emelkedik azokra a bornevekre vonatkozó oltalom, mely eddig csak nemzeti szinten létezett.¹¹⁴ Hazánk továbbra is fenntartotta azt az álláspontját is, hogy a Bizottságnak a nyilvántartásba való bejegyzés során el kell végeznie a bejegyzendő bornevek ellenőrzését.¹¹⁵

A Bizottság a joghatásra vonatkozó érvet azzal utasította el, hogy mivel az E-Bacchus nyilvántartás csupán tájékoztató jellegű, *„nem alkalmas arra, hogy módosítsa harmadik felek jogi helyzetét.”*¹¹⁶ Az ellenőrzési jogkörrel kapcsolatos érvekre adott válaszában a Bizottság hangsúlyozta *„a már létező oltalom alatt álló bornevek bejegyzésének automatikus jellegét, valamint az uniós szintű eljárás hiányát”*.¹¹⁷

A Bíróság elismerte, hogy a Bizottság 2010. február 26-án anélkül módosította az eredetmegjelölést 'Vinohradnícka oblast' Tokaj' elnevezésre, hogy módosította volna a vonatkozó nemzeti jogszabályra való hivatkozást.¹¹⁸ Ellenben hivatkozik arra a tényre, az eredetmegjelölések oltalmának az 1234/2007 rendelet 118s. cikke által létrehozott átmeneti rendszere a 2009. augusztus 1-jén, nemzeti jogszabályok által elismert borneveken alapul. A rendszer célja pedig az Unióban már létező eredetmegjelölések és földrajzi jelzések mentesítése az új vizsgálatok alól, illetve, hogy fenntartsák a belső jogban *már oltalom alatt álló bornevek oltalmát*. Ebből kiindulva tehát a Törvényszék jogosan állapította meg a megtámadott ítéletben a létező bornevek oltalmának automatikus jellegét.¹¹⁹

¹¹² Uo. 42. pont.

¹¹³ Uo. 43. pont.

¹¹⁴ Uo. 44. pont.

¹¹⁵ Uo. 46. pont.

¹¹⁶ Uo. 50. pont.

¹¹⁷ Uo. 51. pont.

¹¹⁸ Uo. 56. pont.

¹¹⁹ Uo. 57–58. pont.

Az ellenőrzési jogkörre vonatkozóan a Bíróság azt állította, hogy a Bizottság ellenőrzési jogkörét csak akkor gyakorolhatja, ha a tagállamok megfelelően átadták a termékleírást és a műszaki dokumentációt, márpedig „a Szlovák Köztársaság a vitatott bejegyzés időpontjáig nem nyújtott be a Bizottsághoz termékleírást.”¹²⁰

(II) Második jogalapjával Magyarország azt hangsúlyozta, hogy „a Törvényszék annak kimondásával, hogy a vitatott bejegyzés nem minősül az EUMSZ 263. cikk értelmében vett ‘megtámadható jogi aktusnak’, megsértette az egyenlő bánásmód elvét”, ugyanis valamennyi bejegyzést eltérően kezelt az újakhoz képest.¹²¹ Álláspontja szerint az *E-Bacchus* nyilvántartás egységes adatbázist alkot, ezáltal elveti azt a megállapítást, hogy csak az új eredetmegjelölésekre vonatkozó bejegyzéseknek van joghatása.¹²²

A Bizottság ezt az érvet azzal utasította el, hogy a jelenleg oltalom alatt álló, valamint az új borneveket nem lehet összehasonlítani, ugyanis „eltérő jogi és ténybeli helyzeteket érintenek.”¹²³

A Bíróság álláspontja szerint „az egyenlő bánásmód elve [...] megköveteli, hogy hasonló helyzeteket ne kezeljenek eltérő módon, és hogy az eltérő helyzeteket ne kezeljék egyenlő módon.” A Bíróság azonban azzal az indoklással vetette el a felperes érvét és utasította el a második jogalapot, hogy a jogi háttér és a Bizottságot megillető hatáskörök „nem összehasonlíthatók.”¹²⁴

(III) Harmadik jogalapjával Magyarország úgy véli, hogy a Bizottság elmulasztotta ítéletének megfelelő indoklását, mégpedig azért, mert nem válaszolt az ország által kifejtett érvekre.¹²⁵

A felperes szerint ugyanis valamely tagállamban oltalmat élvező megnevezés létezését az adott tagállam hivatalos lapjában való közzététel bizonyítja, nem az említett szabályozás hatálybalépésének időpontja.¹²⁶

Másrészt pedig a Törvényszék nem válaszolt Magyarországon azon érvére, mely szerint azokban a tagállamokban, melyekben az uniós szabályozást megelőzően nem volt kötelező a termékleírás előkészítése, „a termékleírásban feltüntetendő elemekre vonatkozó törvény vagy rendelet módosítása olyan módosításnak mi-

¹²⁰ Uo. 60–61. pont.

¹²¹ Uo. 69. pont.

¹²² Uo. 70. pont.

¹²³ Uo. 71. pont.

¹²⁴ Uo. 75. pont.

¹²⁵ Uo. 77. pont.

¹²⁶ Uo. 78. pont.

*nőstülhet, mint amely a 607/2009 rendelet [...] 73. cikkének (2) bekezdésében¹²⁷ is szerepel.*¹²⁸

Ebben a kérdésben a Bíróság azzal oszlatta el az érveket, hogy a Törvényszék nem volt köteles foglalkozni azzal a kérdéssel, hogy az E-Bacchus nyilvántartásba való bejegyzéshez szükséges szabályozást közzé kell tenni a határnapig, vagy lépjen hatályba. A 607/2009 rendelettel kapcsolatban sem volt köteles határozni, hiszen a Törvényszék kimondta, hogy a vitatott bejegyzés „*nem jár semmiféle joghatással.*”¹²⁹

Mivel a Bíróság egyik jogalapot sem találta elfogadhatónak, elutasította Magyarországot fellebbezését az ügyben.¹³⁰

10. Záró gondolatok

A Bíróság által meghozott döntés a *status quo* fennmaradását jelentette a Tokaj eredetmegjelölés kérdésében. A hosszas küzdelmek után tehát az Európai Bíróság döntése valószínűleg hosszabb időre határozta meg a helyzetet és döntötte el a két ország között kialakult vitát. A Bíróság ítéletének értékelése eltérő módon jelent meg a magyar és a szlovák oldalon, ugyanakkor elmondható, hogy mindkét ország egyértelműen Magyarország vereségeként értékelte az eseményeket hivatalos sajtójában.¹³¹

„*A fogyasztók megtévesztését eredményezheti, hogy az Európai Bíróság elutasította a magyar fellebbezést a „Tokaj” márkanév ügyében.*” – kommentálta az eseményeket a *Tokaji Borvidék Hegyközségi Tanácsa*. A tanács úgy véli, a szerv döntése lehetővé teszi a szlovákiai termelők számára, hogy továbbra is forgalmazzák a magyarnál gyengébb minőségű boraikat, a Magyarországon oltalom alatt álló „Tokaj” elnevezéshez meglehetősen hasonló márkanév

¹²⁷ „A 479/2008/EK rendelet 51. cikkének (1) bekezdése alapján oltalom alatt álló bornevekhez, illetve a 479/2008/EK rendelet 51. cikkének (1) bekezdése alapján oltalomban nem részesülő bornevekhez kapcsolódó termékleírásokat érintő, az érintett tag államhoz legkésőbb 2009. augusztus 1-jén benyújtott módosítások esetében a 479/2008/EK rendelet 51. cikkének (1) bekezdésében foglaltak szerint kell eljárni, feltéve, hogy a tag állam jóváhagyó határozatát és a 479/2008/EK rendelet 35. cikkének (1) bekezdésében előírt termékleírást legkésőbb 2011. december 31-ig eljuttatják a Bizottsághoz.”

¹²⁸ C-31/13 P – Magyarország kontra Bizottság, A Bíróság (harmadik tanács) 2014. február 13-i ítélete, 79. pont.

¹²⁹ Uo. 83. pont.

¹³⁰ Uo. 85. pont.

¹³¹ HAJDÚ i. m. 7.

alatt. „Bár a „Tokaj” megjelölést ezután sem használhatják, hiszen csak a ‘Vinohradnicka oblast’ Tokaj’ elnevezés alkalmazására kaptak jogalapot. A magyar termelőknek azonban így is hátrányos a döntés, amely piacszavató lehet.” – fejtette ki álláspontját a Tokaji Borvidék Hegyközségi Tanácsa.¹³²

Míg a magyar fél csalódottan vette tudomásul a Bíróság döntését, a szlovák borászok üdvözölték a döntést: „a régióban, a határ innenső oldalán éppen olyanok a szőlőtermesztés és a bor előállítási feltételei, mint a határ túlsó oldalán és hasonlóak a bor készítésének metódusai is, ezért sajnálatos, hogy ez a vita egyáltalán kialakult” – nyilatkozta Nagy Géza őstermelő, a szlovák tokaji térség szőlészeit és borászait tömörítő szakmai szervezet egyik tagja.¹³³

Láncos Petra Lea szerint a hazai bortermelők számára „nyilvánvalóan súlyos érdeksérelmet jelent a magyar eredetmegjelöléssel azonos szót tartalmazó szlovákiai eredetmegjelölés uniós oltalma, hiszen az eredetmegjelölések körében döntő jelentőséggel bír az oltalom alatt álló bornevek összetéveszthetetlen jellege.”¹³⁴

Ezen állásponttal teljes mértékben egyet értve úgy gondolom, bár a szlovák és a magyar bortermelésre vonatkozó követelményrendszerek, valamint a szőlőterületek minősége eltérőek,¹³⁵ az ügyben nyilvánvalóan szükség volt egy olyan kompromisszumos döntés meghozatalára, mely mindkét fél számára elfogadható következményekkel jár, lévén, hogy a trianoni és párizsi békeszerződéssel a már említett három településünk szlovák fennhatóság alá került. Megjegyezném azonban, hogy a névhasználat lehetőségét elsősorban ezen települések (Újhely, Kistornya, Cserkeszölő) vonatkozásában tartom feltétlen indokoltnak. Bár a két ország egymás között nem tudott kielégítő megoldást találni a problémára, az Európai Unió intézményeinek döntésével úgy gondolom lezártnak tekinthetőek az elmúlt évek küzdelmei.

¹³² FELVIDÉK.MA: *Elutasította Luxemburg a magyar fellebbezést a „Tokaj” márkánév ügyében*, Felvidék.ma, www.felvidek.ma/kitekinto/karpat-medence/44104-elutasította-luxemburg-a-magyar-fellebbezest-a-qtokajq-markanev-ugyeben [letöltve: 2016. 01. 26.]

¹³³ FELVIDÉK.MA: *Elutasította Luxemburg a magyar fellebbezést a „Tokaj” márkánév ügyében*, Felvidék.ma, www.felvidek.ma/kitekinto/karpat-medence/44104-elutasította-luxemburg-a-magyar-fellebbezest-a-qtokajq-markanev-ugyeben [letöltve: 2016. 01. 26.]

¹³⁴ LÁNCOS i. m. 67.

¹³⁵ FÁBIÁN Erika: *Szlovák-magyar küzdelem a Tokaji borért*, Jogi fórum, www.jogiforum.hu/hirek/27202 [letöltve: 2016. 01. 21.]

AZ EURÓPAI UNIÓ MENEKÜLTÜGYI POLITIKÁJA

BOGÁTI Norbert – PARDY Balázs

1. Bevezetés

Manapság Európában nagy figyelmet kap a migráció, amely hatalmas problémákat okoz valamennyi ország számára. Ezért érdemes megvizsgálni az Európai Unió menekültügyi politikáját különösképp a menekültügyi jogforrások vonatkozásában. Az Unió legfontosabb politikája hogy közös megközelítést alakítson ki szembeszállva az esetlegesen kialakuló nehézségekkel. Az EU emellett közös európai menekültügyi rendszert hozott létre, hogy védje azokat, akik Európában keresnek menedéket, mert hazájukban vagy üldöztetésben van részük, vagy fennáll a veszélye, hogy komoly bántódásuk esik.¹ Az Európába történő migráció szinte mindennapos mozzanat, azonban az elmúlt pár hónapban tömeges méretűvé vált.

2. Alapfogalmak

Először is érdemes tisztán látni azt is, hogy ki számít menekültnek. A menekült fogalmat alapvetően a nemzetközi jog szabályozza, konkrétan az 1951. évi Genfi Menekültügyi egyezmény. Menekültnek számít minden olyan személy, aki a származási vagy a szokásos lakhelye országán kívül tartózkodik valamely nyomós ok miatt. Ez lehet faji, vallási, nemzetiségi vagy esetleg politikai üldöztetés, vagy, mert egy üldözött csoport részét képezi. Így ez a személy menedékkérőnek minősül, addig ameddig el nem ismerik menekültnek. Az elmúlt évtizedek során számos kiegészítéssel bővült a menekült fogalom, ezek

¹ http://europa.eu/pol/pdf/flipbook/hu/migration_hu.pdf

közül is a két legfontosabbnak a háború és az ellene irányuló erőszak mondható. Előfordul, hogy a menekült fogalmat a hontalan személyekre is alkalmazzák.²

Berkes Lilla 2008-ban íródott TDK dolgozata alapján a menekültek különböző kategóriáit állíthatjuk fel. Így léteznek *konvencióos menekültek* (akik megfelelnek az egyezmény előírásainak), *de facto menekültek* (akik üldözési okai hasonlóak), *humanitárius menekültek* (akiknél enyhébbek a menekülési okok), *mandátumos menekültek* (akiket a Menekültügyi Főbiztos ismer el), illetve az ún. *sur place menekültek* (akiknél az okok hazájuk elhagyása után keletkeztek). Viselkedésük alapján a menekültek lehetnek *mozgalmárok* (lázadók), *célpontok* (hovatarozásuk miatt konkrétan keresztűzbe kerültek) vagy áldozatok (akik véletlenszerűen kerültek olyan helyzetbe, hogy menekülni kényszerülnek).³

„*Befogadott* (kiegészítő védelemre jogosult): aki hazájába vagy szokásos tartózkodási helye szerinti országba átmenetileg azért nem küldhető vissza, mert ott halálbüntetésnek, kínzásnak, embertelen vagy megalázó bánásmódnak, vagy büntetésnek lenne kitéve, és nincs olyan biztonságos harmadik ország, amely befogadná.

Menedékes: tömegesen menekülő olyan csoportjába tartozó külföldi, akit a kormány vagy az Európai Unió erre felhatalmazott intézménye azért részesít ideiglenes menedékben, mert a külföldiek hazájukból fegyveres konfliktus, polgárháború vagy etnikai összecsapás, illetve az emberi jogok módszeres megsértése miatt kényszerültek elmenekülni.”⁴

3. Nemzetközi szabályozás

Noha a dolgozat célja az Európai Unió menekültpolitikájának bemutatása, nem maradhat ki az alapvető nemzetközi jogi jogforrások bemutatása, hiszen az EU

² A menekültek helyzetére vonatkozó 1951. évi július hó 28. napján elfogadott egyezmény 1. cikk A. rész (2) bekezdése tartalmazza a menekült fogalmát, melyet az EU kisebb kiegészítésekkel, de változatlan formában alkalmaz.

„Aki 1951. január 1. előtt történt események következtében faji, vallási okok, nemzeti hovatarozása, illetve meghatározott társadalmi csoporthoz való tartozása, avagy politikai meggyőződése miatti üldözéstől való megalapozott félelme miatt az állampolgársága szerinti országon kívül tartózkodik, és nem tudja, vagy az üldözéstől való félelmében nem kívánja annak az országnak a védelmét igénybe venni; vagy aki állampolgársággal nem rendelkezve és korábbi szokásos tartózkodási helyén kívül tartózkodva ilyen események következtében nem tud, vagy az üldözéstől való félelmében nem akar oda visszatérni.”

³ BERKES Lilla: Fél lábbal a paradicsomban. Menekültügyi igazgatás nemzetközi jogi és európai jogi kitekintéssel. *Iustum Aequum Salutare*, IV. évfolyam, 2008/1. 78.

⁴ BERKES i. m. 78–79.

sok mindent átültetett e szabályokból a saját jogforrásaiba. Legfontosabb a már említett *Genfi Egyezmény*, mellyel párhuzamosan felállításra került az *Egyesült Nemzetek Menekültügyi Főbiztosa Hivatala* (UNHCR), amely felügyeli az egyezmény betartását, védelmet biztosít a menekülteknek illetve támogatja az államokat a menekültek védelmében.⁵

Megemlítendő az *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata* (1948),⁶ a *Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya* (1966) amely külön nem nevesíti ugyan a menedékhez való jogot, de nevesíti „a kínzás (7. cikk) és az önkényes őrizetbevétel (9. cikk) tilalmát, a kiutasítás feltételeit (13. cikk), illetve a háborús propaganda, a nemzeti, faji vagy vallási diszkriminációra, erőszakra, vagy ellenségeskedésre felhívás támogatás tilalmát (20. cikk)”. Fontos megemlíteni a *kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetés vagy bánásmód elleni egyezményt* (1984) és a *Gyermekek Jogairól szóló egyezményt* (1989).⁷

Regionális normák tekintetében meg kell említeni az *emberi jogok és szabadságok védelméről szóló egyezményt* (1950) melynek 3. cikke tartalmazza a kínzás, az embertelen és a megalázó bánásmód tilalmát, 6. cikke a 'fair trial' követelményét, a 4. kiegészítő jegyzőkönyve a szabad mozgás, a lakóhely és a hazatérés jogát, a külföldiek kollektív kiutasításának tilalmát, míg a 6. kiegészítő jegyzőkönyve a halálbüntetést tilalmazza. Fontos, hogy a szerződő országok létrehozták az *Emberi Jogok Európai Bíróságát* (EJEB), melynek határozatait kötelezőnek tekintik magukra nézve. E határozatok közül említést érdemel az *üldöztetés veszélyének kitett személyeknek nyújtandó menedékjogról szóló 14. számú határozat* (1967), amely javasolja a szerződő államoknak, hogy emberbaráti szellemben intézkedjen a menekültekkel szemben.⁸

4. Az Európai Unió jogforrásai

Az Európai Unió menekültügyi politikájának célja a tagállamok menekültügyi eljárásainak harmonizálása egy közös európai menekültügyi rendszer kialakítása révén azzal a szándékkal, hogy a nemzetközi védelmet igénylő harmadik

⁵ BERKES i. m. 83.

⁶ Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 14. cikke: „1. Minden személynek joga van az üldözés elől más országban menedéket keresni és a más ország nyújtotta menedéket élvezni.”

⁷ BERKES i. m. 85–86.

⁸ Uo. 86–87.

országbeli állampolgárok mindegyike számára megfelelő jogállást kínáljon és biztosítsa a visszaküldés tilalma⁹ elvének tiszteletben tartását.¹⁰

Már 1985-ben elfogadták a Schengeni egyezményt és 1990. június 19-én aláírták a Végrehajtási Egyezményt melyekben egységesített menekültpolitikában állapodtak meg a ratifikáló államok. Lényege ugyan mindenkire kötelező, „de csak az egyik államban lefolytatott menekült-elismerési eljárás volt”.¹¹ 1997. október 2-án aláírták az Amszterdami Szerződést,¹² ami a harmadik pillérből áthelyezte a menekültügyet az első pillérbe. Ennek az a jelentősége, hogy itt a döntéshozatal a többségi elvet követi – szupranacionális - míg a másik két pillérben kormányközi elv érvényesül.¹³ Az 1999-es év jelentős fordulatot hozott az Unió menekültügyi politikájában. A tagállamok Tamperében vállalták, hogy létrehoznak egy egységes menekültügyi rendszert, annak érdekében, hogy a lehető leggyorsabban kezelni tudják a felmerülő problémákat. Ezt követően az EU-ban számos joganyag került elfogadásra ezzel a kérdéskörrel kapcsolatban, abból a célból, hogy összehangolják a különböző menekültügyi rendszereket.

Kicsit visszatérve az időben, még 1990. június 15-én elfogadták a Dublini Egyezményt (Dublin I), amely kiterjesztette a Schengeni végrehajtási egyezmény menekültügyi rendelkezéseit minden tagállamra.¹⁴ 1997. szeptember 1-jén lépett hatályba az első 12 aláíró államban. Ma már a szerződés néhány, az Unión kívüli országra is kiterjed, mind például Norvégia és Izland. Svájc is aláírta a rendeletet és 2005. június 5-én 54,6% aránnyal ratifikálta; 2008. december 12-én lépett életbe. Az egyezmény fő célkitűzése annak megakadályozása, hogy egy kérelmező több tagállamban nyújtson be kérelmet.¹⁵ Az

⁹ Az 1951. évi Genfi Egyezmény 33. cikke: „A kiutasítás vagy visszaküldés („refoulement”) tilalma

1. Egyetlen Szerződő Állam sem utasítja ki vagy küldi vissza („refouler”) a menekültet azon ország területének határára, ahol élete vagy szabadsága faji, vallási okokból, nemzeti hovatartozása miatt, vagy abból az okból van veszélyeztetve, hogy bizonyos társadalmi csoporthoz tartozik, vagy bizonyos politikai véleményt vall.
2. A jelen rendelkezésből folyó kedvezmény azonban nem illeti meg azt a menekültet, akiről alaposan feltehető, hogy veszélyezteti annak az országnak biztonságát, amelynek területén van, vagy aki mivel különösen súlyos bűncselekményért jogerősen elítélték, veszélyt jelent az illető ország lakosságára nézve.”

¹⁰ http://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/hu/FTU_5.12.2.pdf

¹¹ BERKES i. m. 87–88.

¹² KOVÁCS Judit Nóra: Extern migráció és az Európai Unió. *De iurisprudencia et iure publico*, 2014/1. 2.

¹³ BERKES i. m. 87.

¹⁴ Uo. 88.

¹⁵ https://hu.wikipedia.org/wiki/Dublini_rendelet#cite_note-2

1994-es Bonni Jegyzőkönyv értelmében ez fel is váltotta a Schengeni egyezmény idevágó részeit.¹⁶

A Dublini Végrehajtási Rendeletet (Dublin II.) 2003. február 25-én fogadták el a Dublini Egyezmény (Dublin I.) felváltásaként. Ez a Tanács 343/2003/EK rendelete, amely megállapítja egy harmadik ország állampolgára által a tagállamok egyikében benyújtott menedékkérelmi kérelem megvizsgálásáért felelős tagállamra vonatkozó feltételeket és eljárási szabályokat.¹⁷ „Célja, hogy megszüntesse a menedékkeresők országról országra történő vándorlását vagy küldését.”¹⁸

A Dublin III jogszabály az Európai Parlament és az uniós tagállamokat megjelenítő Tanács 604/2013/EU számú közös rendelete. A rendelet megállapítja azon feltételeket és eljárási szabályokat, amelyek annak a meghatározására irányulnak, hogy egy harmadik országbeli állampolgár vagy hontalan személy által a tagállamok valamelyikében nemzetközi védelem iránt benyújtott kérelem megvizsgálásáért melyik tagállam lesz a felelős. Általában ezt a felelősséget az a tagállam viseli, melyen át a menedékkérő belépett az EU területére.¹⁹

Aktuálpolitikai vonatkozásban, ez is szerepet játszott Magyarország ideiglenes határzárának a megépítésében, hiszen bár az itt áthaladó menekültek Görögországban léptek az EU területére, de ott nem vették őket nyilvántartásba, ezért ez a feladat Magyarországra hárult. Ugyanakkor olyan mennyiségben érkeztek a menekültek hazánkba a kerítés felállítása előtt, hogy minden migráns nyilvántartásba vétele lehetetlen feladatnak tűnt, ezért muszáj volt leszabályozni a bevándorlást valamilyen eszközzel. Szerencsére ezt most már az Unió többi tagállama is kezdi elismerni.

Annak megállapítását, hogy mely tagállamban lépett be valaki az Unió területére, a Tanács 2725/2000/EK rendeletével létrehozott²⁰ ún. Eurodac adatbázis segíti, melyben a regisztrált menedékkérők ujjlenyomatait és egyéb adatokat tárolnak.²¹

2001-ben megalkották az átmeneti védelemről és a tagállami erőfeszítések kiegyensúlyozásáról szóló 2001/55/EK irányelvet, mely tömeges menekülés esetén segít.²²

¹⁶ BERKES i. m. 88.

¹⁷ https://hu.wikipedia.org/wiki/Dublini_rendelet#cite_note-2

¹⁸ BERKES i. m. 88.

¹⁹ <http://inforadio.hu/hir/kulfold/mit-tartalmaz-a-dublin-iii-rendelet-736869>

²⁰ BERKES i. m. 88.

²¹ http://europa.eu/pol/pdf/flipbook/hu/migration_hu.pdf

²² BERKES i. m. 89.

2005-ben elfogadták a 2004/83/EK (Kvalifikációs) irányelvet, ami sokat segített a tagállamok közti információcsere javulásáért. Ebben került meghatározásra a valamilyen védelemre jogosultak elismerésének minimumszabályai. Magyarországon a 2007. évi LXXX. törvény (a menedékjogról) ültette át a magyar jogba.²³

2007. december 1-jén hatályba lépett a Tanács 2005/85/EK irányelve, amely meghatározza a menekültstátusz megadására és visszavonására vonatkozó tagállami eljárások minimumszabályait. Tervben volt, hogy ebben az irányelvben megalkotják a biztonságos származási országok listáját, ez azonban még mindig nem valósult meg. Viszont, előrelépés, hogy megköveteli ezen országokra vonatkozó „pontos és naprakész” adatok felhasználását.²⁴

2008-ban elfogadták az Európai Bevándorlási és Menekültügyi Paktumot, amely a legális bevándorlásnak a tagállamok igényeit és helyzetét figyelembe vevő szabályozását irányozták elő. Lényeges eleme, hogy meghatározta azt a minimumszabályt, hogy a „legális bevándorlásnak kétoldalúnak kell lennie”.²⁵

Meg kell említeni a 2009-es Stockholmi Programot, mely kiterjesztette az Európai Bíróság hatáskörét a migráció területére is.²⁶

„2007 és 2013 között sor került a Külső Határok Alap, az Európai Visszatérési Alap, és az Európai Integrációs Alap létrehozására, továbbá Európai Menekültügyi Alap továbbfejlesztésére.”²⁷

A tamperei programhoz kapcsolódóan elfogadták a harmadik országok állampolgárainak családegyesítési jogáról szóló 2003/86/EK irányelvet valamint a harmadik országok huzamos tartózkodási engedéllyel rendelkező állampolgárainak jogállásáról szóló 2011/51/EK irányelvet.²⁸

A hatékony integráció kezelés érdekében létrehozták az Európai Integrációs Fórumot, és az európai integrációs honlapot.²⁹

A kutatók legális migrációját segítik elő a 2005/71/EK irányelv valamint a 2009/50/EK irányelv. Az utóbbi vezette be az ún. „EU-kékkártyát”. Ennek keretében harmadik országbeli munkavállaló kedvezőbb feltételek mellett juthat különleges (komplex) tartózkodási és munkavállalási engedélyhez. Az irányelvet 2011. június 19-ig kellett végrehajtani. Mindkét irányelv a gazdasági és

²³ Uo. 89–90.

²⁴ Uo. 90–91.

²⁵ Kovács i. m. 3.

²⁶ Uo. 2.

²⁷ Uo. 2.

²⁸ Uo. 3.

²⁹ Uo. 3.

szociális jogok biztosítását szolgálja és a munkavállalói mobilitást támogatja. A 2011/98/EK irányelv az összevont engedélyről az eljárás egyszerűsítését célozza, ezen felül meghatározza a legális migránsoknak biztosított közös jogokat.³⁰

Az illegális migráció felszámolását célozza az emberkereskedelem áldozatairól szóló 2004/81/EK irányelv és a fuvarozók felelősségéről szóló 2004/82/EK irányelv.³¹

A határok közös ellenőrzésének kérdésével foglalkozik a Schengeni határ-ellenőrzési kódexről szóló 296/2008/EK rendelet, a vízuminformációs rendszeréről szóló 810/2009/EK rendelet, a VIS-rendelet, továbbá a kishatárforgalomról szóló 1342/2011/EU rendelet.³²

Megemlítendő még a 2008/115/EK irányelv (visszatérési irányelv), amely a visszatérésre vonatkozó közös uniós normákat és eljárási szabályokat határozza meg. Míg a 2009/52/EK irányelv a harmadik országbeli tagállam területén illegálisan tartózkodó állampolgárok foglalkoztatására vonatkozó tilalmat megszegő munkáltatókkal szembeni szankciókat és intézkedéseket tartalmazza.³³

A tagállamok közötti harmonizáció érdekében született meg a migrációra és nemzetközi védelemre vonatkozó közösségi statisztikáról szóló 862/2007/EK rendelet. (ENSZ Nemzetközi Vándorlásstatisztikai Ajánlásaival összhangban). Az ENSZ ajánlásában megfogalmazott statisztikai rendszer megvalósulásához szerepeltetni kell a nemzetközi vándorlók személyes adatait (neme, életkora, családi állapota, iskolai végzettsége, foglalkozása), a velük kapcsolatos gazdasági és földrajzi jellemzők adatait, másrészt migráció típusát, okát és időtartamát. Az időtartamhoz kapcsolódóan beszélhetünk *rövid távú vándorlásról*, amikor a szokásos lakóhelyétől legkevesebb 3 hónapra, de legfeljebb 12 hónapra van távol a migráns, *hosszú távú vándorlásról* pedig akkor, amikor legalább 12 hónapig van távol szokásos lakóhelyétől olyan módon, hogy a befogadó ország válik szokásos lakóhelyévé. E rendszer működését sok nyilvántartás is segíti, így a népesség-nyilvántartás (csak 10 évente készül), illetve a határstatisztikai nyilvántartások, melyek a népességmozgást mutatják.³⁴

³⁰ Uo. 4.

³¹ Uo. 4.

³² Uo. 4.

³³ Uo. 4.

³⁴ Uo. 5.

5. Alapvető jogok és a családi élet

Az Európai Bíróság – a C-249/86 *Commission v. Germany* ügyben például – már elég korán deklarálta, hogy „a családi élet tiszteletben tartása alapvető jog”.³⁵ Az alapvető jogok elismerésében nagy szerepet játszik az ENSZ által 1948. december 10-én elfogadott Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (EJEE), a Rómában 1950. november 4-én elfogadott Emberi Jogok Európai Egyezménye (Egyezmény), az 1961-es Európai Szociális Charta és a 2000-es Alapjogi Charta, valamint a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bíróságának (EJEB) joggyakorlata.³⁶

Megemlítendő még az 1989-es Egyezmény a Gyermekek Jogairól, mely az általános jogokon felül kötelezi a befogadó államot, hogy elősegítse a családtagok felkutatását.³⁷

Az olyan hatósági aktusok, kiutasítások, melyek gyermekek, szülők illetve házastársak egymástól való elszakadását eredményezhetik, felülvizsgálhatók az Egyezmény 8. cikkelye³⁸ alapján. Az Emberi Jogok Európai több dolgot egybevetve mérlegel, így az adott személy anyaországgal illetve a fogadó országgal való kapcsolatát, esetleges bűnöző életmódját, az adott ország általános bevándorlás politikáját és, hogy az érintett családtagok között valódi családi kötelék áll-e fenn. Megemlítendő, hogy szükséges lehet valakinek a kiutasítása pusztán az ország gazdasági jóléte érdekében is, amikor az intézkedésre az illető ország bevándorláspolitikájával összefüggésben kerül sor. A bíróság azt is

³⁵ GYÉNEY Laura: A családi élet tiszteletben tartásának követelménye az Európai Bíróság migrációs tárgyú döntéseiben a strasbourgi joggyakorlat fényében. *Iustum Aequum Salutare*, 2007/3. 96.

³⁶ KOVÁCS i. m. 3.; GYÉNEY i. m. 96.; EUSz. 6.cikk (1) bekezdése: „Az Unió elismeri az Európai Unió Alapjogi Chartájának 2000. december 7-i, Strasbourgban 2007. december 12-én kiigazított szövegében foglalt jogokat, szabadságokat és elveket; e Charta ugyanolyan jogi kötőerővel bír, mint a Szerződések.” (2) bekezdése: „Az Unió csatlakozik az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló európai egyezményhez. Ez a csatlakozás nem érinti az Uniónak a Szerződésekben meghatározott hatásköreit.” (3) bekezdése: „Az alapvető jogok, ahogyan azokat az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló európai egyezmény biztosítja, továbbá ahogyan azok a tagállamok közös alkotmányos hagyományából következnek, az uniós jogrend részét képezik mint annak általános elvei.”

³⁷ BERKES i. m. 86.

³⁸ Emberi Jogok Európai Egyezményének 8. cikke: „1. Mindenkinnek joga van arra, hogy magán- és családi életét, lakását és levelezését tiszteletben tartsák.
2. E jog gyakorlásába hatóság csak a törvényben meghatározott, olyan esetekben avatkozhat be, amikor az egy demokratikus társadalomban a nemzetbiztonság, a közbiztonság vagy az ország gazdasági jóléte érdekében, zavargás vagy bűncselekmény megelőzése, a közegészség vagy az erkölcsök védelme, avagy mások jogainak és szabadságainak védelme érdekében szükséges.”

vizsgálja, hogy a család egysége megőrizhető-e a származás szerinti országba történő lakóhely áthelyezéssel.³⁹ (A bizonyítás terhe a kérelmezőn nyugodott, egészen a Yildiz ügyig. A Yildiz ügygel kapcsolatos határozatában az EJEB az államra róta a bizonyítás terhét.)⁴⁰ „Az Egyezmény tehát nem egy adott országban való családdegyesítés jogát garantálja, hanem általában véve a családi élet folytatásához való jogot bárhol, ahol ez megvalósítható.”⁴¹

6. A menekültügyi eljárásról

A másik fontos dokumentum a Menekültügyi eljárásokról szóló irányelv, amely meghatározza azokat a minimális elvárásokat, amelyeknek az egyes országok menekültügyi eljárásainak meg kell felelnie, ezáltal egy fontos hiányt pótol a nemzetközi joganyagban, mivel ezt a kérdéskört eredetileg nem szabályozza az 1951. évi Menekültügyi Egyezmény. A Kvalifikációs irányelv – az 1951. évi Menekültügyi Egyezményt kiegészítve – bevezeti a kiegészítő védelem fogalmát, amelyben olyan személyek részesülhetnek, akik jelentős veszélynek vannak kitéve.⁴²

Az Európai Unióban általában a tagállamok feladata, hogy meghatározzák az ország területére beutazó bevándorlókra vonatkozó eljárási szabályokat, valamint hogy döntsenek a befogadni kívánt bevándorló munkavállalók számát illetően. Az összehangolás érdekében azonban az EU közös jogi keretet hozott létre. Ide tartozik például a diákokra, kutatókra valamint a munkavállalókra vonatkozó beutazási valamint tartózkodási feltételek. A bevándorlóknak számos követelményt kell ahhoz teljesíteni, hogy egyáltalán beutazhassanak az Unió területére. Érvényes úti okmánnyal, egészségbiztosítással, vagy ha kiskorú személyről beszélünk, akkor szülői engedéllyel kell rendelkezni a beutazáshoz, de feltételként kiszabható hogy megfelelő anyagi háttérrel rendelkezzen a tartózkodás időtartamára, valamint hogy bizonyos szinten beszéljék a befogadó tagország nyelvét.

A menedékkérelmek elbírálása az a folyamat, melynek keretében egy ország hatóságai vagy az UNHCR⁴³ eldöntik, hogy a menedékkérelmet benyújtó sze-

³⁹ GYENÉY i. m. 100–101.

⁴⁰ Uo. 103.

⁴¹ Uo. 100–101.

⁴² <http://www.unhcr-centraleurope.org/hu/mivel-foglalkozunk/jogvedelem-biztositasa/az-europai-unio-menekultugyi-politikaja.html>

⁴³ ENSZ Menekültügyi Főbiztosa.

mély teljesíti-e a menekültstátusz kritériumait. A kérelmezőnek minden esetben el kell mondani a történetét a referensének, aki ezután még kérdéseket tesz fel neki a pontosabb összkép érdekében. Ezután összevetik a menedékkérő által elmondottakat az adott országra vonatkozó általános jelentésekkel, így el tudják dönteni, hogy az illető félelme megalapozott-e. A menekültvédelem első pontja tehát annak meghatározása, ki szorul védelemre; a folyamat kapcsán meghatározó jelentőségű a döntéshozatal és az azt megelőző eljárás minősége.

Uniós viszonylatban a 2005/85/EK irányelv szabályozza a minimumszabályokat a menekültstátusz megadásával kapcsolatban. Az irányelv előírja, mit kell biztosítani a tagállamoknak. A menedékkérőket minden esetben tájékoztatniuk kell a lefolytatandó eljárásról, az eljárásbeli jogaikról és kötelezettségeiről és a határozat eredményéről. Ha szükséges a menedékkérő számára tolmácsot kell a tagállamnak biztosítani. Lehetőséget kell biztosítani arra, hogy kapcsolatba léphessenek az Egyesült Nemzetek Menekültügyi Főbiztosával valamint, hogy konzultálhassanak egy jogi tanácsadóval. Amennyiben kiskorú személyről van szó, akkor kiegészítő garanciák is szükségesek. Azonban nem csak jogokat, hanem kötelezettségeket is ró a menedékkérőkre az irányelv. A tagállamok kötelezhetik a menedékkérőket a nemzeti hatóságokkal való együttműködésre.

Ha valaki viszont mégsem minősülne menekültnek, de származási országába sem térhet vissza, akkor megilleti őt a kiegészítő védelem. A nemzetközi védelemben részesülő személyek jogosultak bizonyos minimumjogokra, például a visszaküldés tilalmára (ami azt jelenti, hogy nem küldik vissza őket oda, ahol az üldöztetés veszélye fenyegeti),⁴⁴ tartózkodási engedélyre és a tartózkodási országon belüli vagy azon kívüli utazásra. Az ilyen személyeknek joguk van a munkavállaláshoz, a szociális védelemhez, az orvosi ellátáshoz, az oktatáshoz és a tartózkodási országba való beilleszkedésüket segítő programokhoz is. A kiegészítő védelemben részesülőket viszont bizonyos esetekben a nemzeti szabályok szerint kevésbé kedvező bánásmód illeti meg, például a szociális védelem igénybevétele terén.⁴⁵

⁴⁴ Az 1951. évi Genfi Egyezmény 33. Cikke:

A kiutasítás vagy visszaküldés („refoulement”) tilalma

1. Egyetlen Szerződő Állam sem utasítja ki vagy küldi vissza („refouler”) a menekültet azon ország területének határára, ahol élete vagy szabadsága faji, vallási okokból, nemzeti hovatartozása miatt, vagy abból az okból van veszélyeztetve, hogy bizonyos társadalmi csoporthoz tartozik, vagy bizonyos politikai véleményt vall.

2. A jelen rendelkezésből folyó kedvezmény azonban nem illeti meg azt a menekültet, akiről alaposan feltehető, hogy veszélyezteti annak az országnak biztonságát, amelynek területén van, vagy aki mivel különösen súlyos bűncselekményért jogerősen elítélték, veszélyt jelent az illető ország lakosságára nézve.

⁴⁵ http://europa.eu/pol/pdf/flipbook/hu/migration_hu.pdf

7. Az illegális bevándorlás

A bevándorlás egyik sajnálatos árnyoldala, hogy illegális formában is zajlik. Vannak akik, legálisan (vízummal), és vannak, akik engedély nélkül tartózkodnak valamely Európai Unió tagállamban. Az egyik legnagyobb problémát manapság az jelenti, hogy a 28 tagállam területén, de főleg a Schengeni egyezményt alkalmazó országok területén, a belső határok megszűnésével az emberek szabadon mozoghatnak. Így a migrációt önállóan egyik ország sem tudja meggátolni. Ezért is elengedhetetlen a tagállamok közötti feltétlen együttműködés.

Az illegális bevándorlásnak számos fajtáját különböztetjük meg. Manapság égető problémát jelent az illegális módon történő határátkelés, nemcsak Magyarországon, hanem egész Európát tekintve. Általában hamis úti okmányokkal, szárazföldön, légi vagy tengeri úton próbálnak meg belépni az EU területére.⁴⁶ A dublini egyezmény szerint azokba az országokba küldik vissza a kiutasított menedékkérőket, ahol először az unió területére léptek, jogi garancia azonban nincs arra, hogy a kitoloncolás után nem indulnak el újra. A legtöbb illegális bevándorló a közel-keletről és Afrikából érkezik, azzal a reménnyel, hogy itt jobb és nyugodtabb életre lelhetnek. Ennek érdekében igyekeznek mindent megtenni, ez pedig kedvez az embercsempész hálózatok elterjedésének. Így az EU mindent megtesz ezen hálózatok felszámolása érdekében, és próbál segítséget nyújtani az áldozatok számára. Ennek ellenére egész Európa nehéz helyzetben van, hiszen egyik ország sem volt felkészülve ilyen méretű migráns áradatra, naponta több ezrek lépnek Európa területére és kezdik meg útjukat Nyugat- vagy Észak-Európa felé.

Minden ország a tőle telhető módon igyekszik kezelni a kialakult helyzetet. Számos országot kritika is ért emiatt. Például Magyarország esetében számos európai vezető tiltakozott a déli határzár ellen. Németország a napokban kezdi el az illegális bevándorlók visszatoloncolását saját hazájukba. Ez a lépés meghatározó eleme a fenntartható illetve hiteles bevándorlási politikának. Az Európai Unió az utóbbi évtizedben számos lépést tett és tesz a hatékony és egységes menekültügyi rendszer és eljárások megvalósítása felé, de úgy tűnik, hogy a menedékkérők esélyei a menekültstátusz megszerzésére még ma is elsősorban attól függ, melyik tagállamban adtak be menedékkérelmet, mivel tagországokként jelentős eltérést mutatnak e kérelmek elbírálásának eljárásai. A

⁴⁶ <http://magyaridok.hu/kulfold/ez-a-legnagyobb-veszely-az-illegalis-bevandorlas-kapcsan-70857/>

nem legálisan érkező menekültek esetében az embercsempész hálózat is azokba a tagállamokba szállítja el a menekülő harmadik országbeli állampolgárt – vagy legalább is veszi arra az irányt –, amelyikben várhatóan könnyebben tehet szert tartózkodási engedélyre.⁴⁷ Az uniós országoknak most már lehetőségük van arra, hogy tartózkodási engedélyt adjanak azoknak az emberkereskedelem áldozatává vált személyeknek, akik együttműködnek a hatóságokkal a bűnszervezetek felgöngyölítésében.⁴⁸

Az EU egészére érvényes előírások és eljárások célja, hogy elősegítsék a bevándorlók önkéntes távozását, esetenként visszailleszkedési támogatást nyújtva. Az EU igyekszik összehangolni azokat a tagállami erőfeszítéseket, amelyek arra irányulnak, hogy az illegális bevándorlók humánus és tisztességes bánásmódban részesüljenek az eljárások során (az EU Alapjogi Chartájával összhangban). Ugyanakkor határozottabban kell fellépni azokkal az illegális bevándorlókkal szemben, akik nem hajlandók önszántukból visszatérni hazájukba. Ebbe beletartozik az EU-tagállamok közötti együttműködés, például kitoloncolásra szolgáló közös légi járatok szervezése, valamint azok a származási országokkal folytatott tárgyalások, amelyek visszafogadási megállapodások megkötésére irányulnak (a visszafogadási megállapodások rögzítik, hogy a származási országok milyen szabályok és eljárások mellett hagyják jóvá állampolgáraik visszatérését). Az illegális bevándorlók egy része Európában munkát vállal, de e munkavállalók számát nehéz megbecsülni. Az Európai Közösség Bizottságának becslése szerint 2010-ig évente mintegy ötszáz ezren érkeznek munkavállalás céljából illegálisan az Európai Közösség területére, ez a szám 2015-ben jelentősen megemelkedett. Az illegális munkások az árnyék-gazdaságban dolgoznak. A közgazdászok szerint 2005-ben Németországban a nemzeti össztermék 15,6%-át, Ausztriában a 10,3%-át, az Európai Közösség Földközi-tenger menti országaiban pedig a gazdaság egynegyedét teszik ki. Elhelyezkedni leginkább a mezőgazdaságban, emellett az építőiparban, a vendéglátóiparban, illetve háztartási munkákban tudnak az illegális munkások.⁴⁹

⁴⁷ <http://migracioestarsadalom.hu/20151/k%C3%B6z%C3%B6s-eur%C3%B3pai-menek%C3%BClt%C3%BCgy-megval%C3%B3s%C3%ADt%C3%A1s%C3%A1nak-szakaszai>

⁴⁸ http://europa.eu/pol/pdf/flipbook/hu/migration_hu.pdf

⁴⁹ http://193.224.76.2/downloads/konyvtar/digitgy/phd/2010/gorbe_attilane.pdf

8. Az EU migrációs politikája

Az Európai Bizottság által kibocsátott 2014-es kiadvány szerint A „Bevándorlás inkább lehetőség, semmint probléma”.⁵⁰ Az európai társadalom, egy öregedő, de egy jól működő, gazdasági háttérrel rendelkező társadalom. A történelem már többször bizonyította, hogy ahol jólét van, ott a gyermekvállalási kedv valamiért visszaszorul. Az EU ezért is tekint inkább pozitívumként a bevándorlásra, mint negatívumként. Az Európai Unió részt kíván venni a globális küzdelemben, mely a munkaerőért folyik és ez rendelkezéseiből is kitűnik.⁵¹ Fő célkitűzése a nemzetközi szintű versenyképesség előmozdítása.⁵²

Még a tavalyi évben is egészen hasznosnak tűnt ez a hozzáállás. A migránsok száma 1975 óta a duplájára emelkedett, a világ népességének kb. 2,9%-a szülőhazáján kívül él.⁵³ „A földünkön jelenleg 751,2 millió „menekülő” személyt tart nyilván a UNHCR. Igaz ebből „csak” 16,7 millióan élnek menekültként (refugees), és 33,3 millióan saját hazájukon belül kénytelenek menekülni (internally displaced persons – IDP), valamint 1,2 millióan még „csak” a menekült státusz kérői fázisban (asylum-seekes) vannak.”⁵⁴ Míg az EU lakossága öregszik, a tagállamok alig fele aktív munkaképességű, addig a bevándorolt külföldiek közel 70%-a 20 és 59 év közötti. Valamint a honos népesség esetében a nők többsége jellemző, míg a külföldiek esetében nagyobb a férfiak aránya.⁵⁵ 2015-ben hatalmas migrációs nyomás vette kezdetét az Európai Unió déli határain. Hazánk esetében a bevándorlók többsége Szíriából, Afganisztánból, Irakból és a Közel-Kelet egyéb háború vagy polgárháború sújtotta térségeiből érkezett. Sokan érkeztek még Pakisztánból is. Míg az EU tengeri határainál főként a Közép-Afrikai bevándorlók voltak többségben, akiket korábban a líbiai munkaerőpiac képes volt visszatartani a kontinensváltástól.^{56 57}

⁵⁰ http://europa.eu/pol/pdf/flipbook/hu/migration_hu.pdf

⁵¹ GYENÉY Laura: A harmadik országbeli polgárok szabad mozgása. *Miskolci Jogi Szemle*, 2011/1. 74.

⁵² Uo. 77.

⁵³ KOVÁCS i. m. 7.

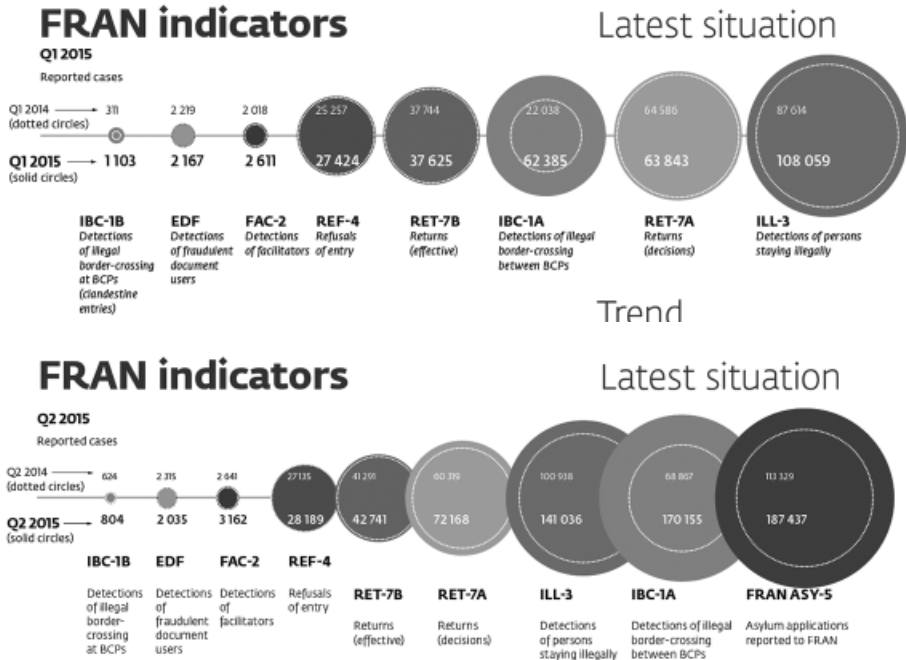
⁵⁴ RITECZ György: Gondolatok a tömeges migráció kapcsán. *Határrendészeti tanulmányok*, 2015/különszám. 38.

⁵⁵ KOVÁCS i. m. 7.

⁵⁶ BIEDERMANN Zsuzsanna – NOVÁK Tamás – SZIGETVÁRI Tamás – SZANYI Miklós – WAGNER Péter: Az Európába irányuló migráció legfontosabb kibocsátó országainak vizsgálata. *MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Világgazdasági Intézet: Kihívások*, 2015/217. 2.

⁵⁷ RITECZ i. m. 40.

A már említett kutatókra és diákokra vonatkozó irányelvekből jól látszik, hogy az Unió a harmadik országokból érkező munkaerőnek főként a magasan kvalifikált részét várja, azonban a Közel-Keletről érkező felnőtt lakosság esetében az írástudók aránya csak 78%.⁵⁸ De a probléma nyilván nem ez, hanem az, hogy olyan magas számban érkeznek bevándorlók az Unió területére, hogy erre egyik tagállam sincsen felkészülve.

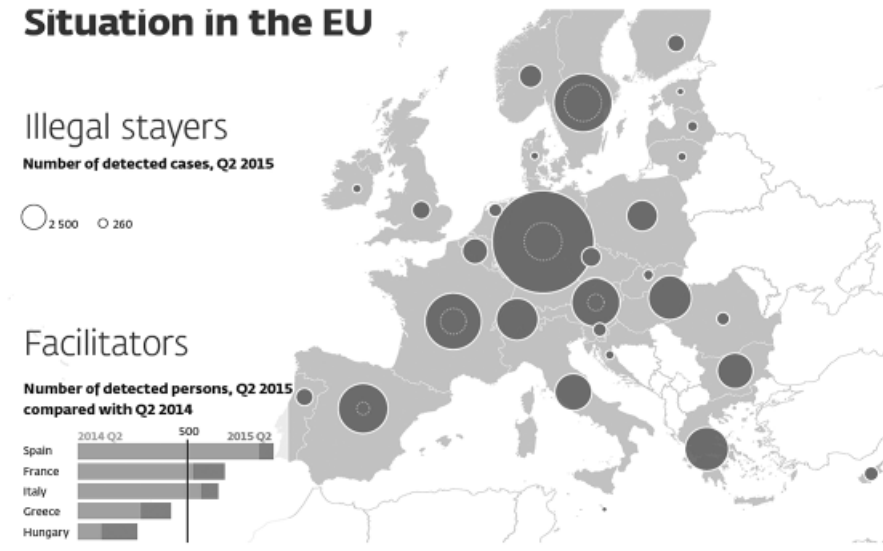
Az ábrák forrása: Frontex 1. és 2. negyedéves kiadványa.

Jól látható a Frontex statisztika adataiból, hogy míg az első negyedévben az illegális bevándorlók száma, közel azonosan alakult a tavaly első negyedéves adatokhoz, azonban a második negyedéves adatok tökéletesen mutatják, hogy mennyire megugrott ez a szám a 2014. évi ugyanakkor készült felmérés adataihoz képest.

Még 2014-ben sem voltunk felkészülve arra, hogy 2015-ben ilyen méreteket ölt a bevándorlás, különösen az illegális immigráció. Mindenki nyilván nem kaphat menekültstátuszt, hiszen egy kb. 500 000 fős tömeg hirtelen integrálása, még a német gazdaságot is összeroppantaná.

⁵⁸ BIEDERMANN i. m. 2.

Csak Magyarország vonatkozásában jól látszik a Frontex adatain, hogy mennyire megugrott az ide illegálisan érkezők száma:

Az ábrák forrása: Frontex 2. negyedéves beszámolója.

Sajnos a jövőben nem várható, hogy ez a nyomás csökken, épp ellenkezőleg. „Jelenleg a szíriai konfliktus miatt több mint 4 millióan hagyták el az országot. Törökországban közel 2 millió szír menekült él, főként táborokban. Libanonban 1,1 millió, Jordániába 630 ezer menekült érkezett.”⁵⁹ Ez azt eredményezheti, hogy a befogadó államokban is elmélyülhetnek a gazdasági problémák, és onnan is megindulnak az elszegényedő emberek. Ezen kívül fontos szerepe lehet a klímaváltozásnak is, hiszen a térség államaiban nincs túl sok édesvíz és a globális szintű felmelegedéssel ez a helyzet csak romolhat. Olyannyira, hogy nem lesz módja gazdálkodni az ott élőknek, hiszen ezzel veszélyeztetnék az ivóvízkészletet.⁶⁰

9. Megoldási javaslatok

Igazán sikeresnek ígérkező megoldási terv még nem született. Tüneti kezelés gyanánt felmerült a menekültek kvóta szerinti elosztása. Azonban ez elég abszurd, tekintve hogy a „2013-as adatok szerint a migrációs potenciál célorszá-

⁵⁹ BIEDERMANN i. m. 5.

⁶⁰ BIEDERMANN i. m. 4–6.

gai elsősorban Ausztria, Németország és Nagy-Britannia.⁶¹ Nehezen lehetne elvárni mind a szegényebb tagállamoktól, mint a menekültektől ennek teljesítését, hiszen előbbieknek sok esetben nincs elég anyagi forrása a bevándorlók integrálásához, de ami fontosabb, hogy utóbbiakat nem lehet lekötni, másként pedig elég nehezen lehetne elérni, hogy olyan helyen éljenek, ahol nem akarnak.

10. Menekültügyi Akcióterv

2015. október 26.-án az Európai Unió elfogadta a menekültügyi akció tervet. Az értekezleten Jean-Claude Juncker, az Európai Unió Bizottságának elnökének meghívására a nyugat-balkáni menekültút vonal által érintett országok vezetői vettek részt, többek között hazánk miniszterelnöke, Orbán Viktor is. A célja ennek a tervnek egy megnyugtató megoldás találása a nagyfokú illegális migrációra. Albánia, Ausztria, Bulgária, Horvátország, Macedónia, Németország, Görögország, Magyarország, Románia, Szerbia és Szlovénia vezetői egy 17-pontos cselekvési tervet fogadtak el, amely jó néhány aznap bevezetendő gyakorlati intézkedéseket tartalmaz, ilyen például a szorosabb határigazgatási együttműködést, az országok közötti zökkenő mentesebb információcserét, továbbá humanitárius segítségnyújtást az úton lévő menekültek részére. A pontok tehát a következők szerint alakultak:⁶²

- 1.–2. Állandó információcsere
3. A további vándorlási hullámok korlátozása
- 4–7. A menekültek támogatása, menedéknyújtás és egyéb ellátások
- 8–12. A migrációs hullámok közös kezelése
- 13–14. Tágabb értelemben vett intézkedések
15. Az embercsempészet és emberkereskedelem elleni fellépés az Europol, a Frontex és az Interpol segítségével
16. A menekültek és a migránsok jogairól és kötelezettségeiről való tájékoztatás
17. Monitoring

Görögország kötelezettséget vállalt a menekültkérelmek feldolgozását segíteni hivatott *hot spotok* létrehozására. A dokumentumban megtalálható még, hogy megtagadható a belépés azoktól, akik nem kérnek menekültstátust,

⁶¹ KOVÁCS i. m. 7.

⁶² http://www.portfolio.hu/gazdasag/tizenhet_pontos_menekultugyi_akciotervet_fogadtak_el_az_ejjel.221479.html

valamint minden rendelkezésükre álló eszközzel informálják a migránsokat jogaikról és kötelezettségeikről.⁶³

A menekülthelyzet 2015 novemberében sajnos nem javult, sőt még fokozódott (párizsi terrortámadás esete), november utolsó hétvégéjén az uniós és a török vezetők brüsszeli rendkívüli csúcstalálkozásának keretében zárónyilatkozatban fogadták el azt a közös akciótervet, amely a fontos láncszeme lehet a menekültválság megoldásához, és Törökország uniós csatlakozására is pozitív hatással lehet, ugyanis vízumkönnyítést, illetve az uniós csatlakozási tárgyalásokat is felpörgetik Ankarával.⁶⁴

Törökország segítséget nyújt az Európába irányuló illegális migráció megfékezésére, az EU pedig 3 milliárd euróval támogatja a szíriai menekültek törökországi ellátását kétéves periódusban. A tizenegy pontos zárónyilatkozatban egyebek közt megtalálható a terrorizmus elleni közös fellépés, a kül- és biztonságpolitikai párbeszéd megújítása.⁶⁵

Kovács István, az Alapjogokért Központ stratégiai igazgatója úgy értékelte a csúcstalálkozó eredményét, hogy az unió felismerte, hogy Törökország nélkül a migrációs probléma kezelése lehetetlen, abban azonban nem sikerült megállapodni, hogy mi az az áldozat, amit az EU vállalna. Orbán Viktor a tanácskozás után úgy tájékoztatta a médiát, hogy *„az elfogadott nyilatkozatnak nem része, hogy a migránsokat az Európai Unió országai között kötelezően szét kellene osztani.”* A nyilatkozat a miniszterelnök tájékoztatása alapján világos garanciát ad Magyarországra részére, hogy senkit sem kell kötelező jelleggel befogadnia.⁶⁶

11. Befejezés

Így most vált igazán szükségessé egy komolyabb, közös uniós bevándorlási politika. Ezért az Európai Bizottság 2015 májusában európai migrációs stratégiát fogadott el, melynek keretében több javaslat is megfogalmazást nyert.⁶⁷

⁶³ http://hvg.hu/vilag/20151026_EUcsucs_Elkeszult_a_menedekkerok_befogad

⁶⁴ http://index.hu/kulfold/eurologus/2015/11/29/18_milliot_meger_magyarorszagnak_a_migransnyomas_enyhitese/

⁶⁵ <http://magyaridok.hu/kulfold/targyalo-felek-elfogadtak-kozos-akciotervet-189772/>

⁶⁶ <http://www.origo.hu/nagyvilag/20151129-csucs-nem-kell-menekultet-befogadni-magyarorszagnak.html>

⁶⁷ http://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/hu/FTU_5.12.2.pdf
– Javaslat a Tanács határozatára a nemzetközi védelem területén Olaszország, Görögország és Magyarország érdekében elfogadott átmeneti intézkedések megállapításáról (COM(2015) 0451 final);

Idővel elválik, hogy sikeres lesz-e az említett stratégia. Addig is valószínűleg segíthetne a problémán, ha uniós szinten minimálisra tudnánk csökkenteni az illegális migrációt, melyben segítséget jelenthetne egy megerősített FRONTEX.⁶⁸ Ám e közös határvédelmi ügynökség ma nem rendelkezik sem megfelelő hatáskörrel, sem megfelelő erőforrásokkal. A témában további segítséget nyújthat, hogy a tagállamok és Törökország által november végén elfogadott menekültügyi akcióterv a remények szerint sikeres megoldás lehet a menekültprobléma kezelésében.

– Javaslat az Európai Parlament és a Tanács rendeletére a migránsok áthelyezésére vonatkozó válságkezelési mechanizmus létrehozásáról, valamint az egy harmadik országbeli állampolgár vagy egy hontalan személy által a tagállamok egyikében benyújtott nemzetközi védelem iránti kérelem megvizsgálásáért felelős tagállam meghatározására vonatkozó feltételek és eljárási szabályok megállapításáról szóló, 2013. június 26-i 604/2013/EU európai parlamenti és tanácsi rendelet módosításáról (COM(2015) 0450);

– Javaslat az Európai Parlament és a Tanács rendeletére e a nemzetközi védelem megadására és visszavonására vonatkozó közös eljárásokról szóló 2013/32/EU európai parlamenti és tanácsi irányelv alkalmazása céljából a biztonságos országok közös uniós jegyzékének létrehozásáról, valamint a 2013/32/EU irányelv módosításáról (COM(2015) 0452);

– Javaslat a Tanács határozatára a nemzetközi védelem területén Olaszország és Görögország érdekében elfogadott átmeneti intézkedések megállapításáról (COM(2015) 0286);

– A Bizottság 2015. június 8-i ajánlása az európai letelepítési programról (C(2015) 3560).

⁶⁸ http://europa.eu/about-eu/agencies/regulatory_agencies_bodies/policy_agencies/frontex/index_hu.htm Az Európai Unió Tagállamai Külső Határain Való Operatív Együttműködési Igazgatásért Felelős Európai Ügynökséget a 2004. október 26-i 2007/2004/EK tanácsi rendelet (HL L 349., 2004.11.25.) hozta létre. A FRONTEX a tagállamok közötti operatív szintű együttműködést koordinálja a külső határok kezelésének területén; támogatást nyújt a tagállamok részére a nemzeti határőrök kiképzésében, illetve a közös képzési szabványok kialakításában; kockázatelemzést végez; figyelemmel kíséri a külső határok ellenőrzésének és felügyeletének területére irányuló kutatás fejlődését; segíti a tagállamokat a külső határokon felmerülő magas technikai és operatív támogatást igénylő helyzetekben; és biztosítja a tagállamok számára a szükséges támogatást a közös visszatérítési műveletek során. A FRONTEX szoros kapcsolatot tart fenn a külső határok biztonságáért felelős többi közösségi és uniós partnerrel, például az EUROPOL -lal, az OLAF-fal, a vámügyi együttműködéssel, illetve a növény- és állategészségügyi együttműködéssel annak érdekében, hogy elősegítse a teljes koherencia megteremtését. A FRONTEX megnöveli a határok biztonságosságát azáltal, hogy a külső határok kezelésére vonatkozó közösségi intézkedések végrehajtásában biztosítja a tagállamok tevékenységének koordinációját. Ügyvezető igazgató: Ilkka Laitinen

A PTK. ELŐRELÁTHATÓSÁGI KLAUZULÁJA A KONTRAKTUÁLIS SZERZŐDÉSSZEGÉS ESETÉN ÉS KAPCSOLATA AZ ADEKVÁT KAUZALITÁS ELMÉLETÉVEL

BOGNÁR TIBOR

1. Bevezetés

A pandektatan és a középkori kánonjog egyaránt állította azt a tételt miszerint: *versari in re illicita imputantur omnia quae ex delicto sequuntur*, azaz a bírónak az elkövető terhére kell beszámítani mindazt, ami a bűncselekményének a következménye. Ez független attól, hogy az illető mit látott vagy láthatott előre, illetve attól, hogy ezek a következmények mennyire voltak közeli vagy távoli kapcsolatban a kifejtett magatartással.¹ A modern jogtudomány a *versari in re* tanát elvetette, mivel helytelennek tartotta, hogy ilyen széleskörűen kelljen helytállnia valakinek egy olyan cselekményéért, melynek következményeiről akár nem is tudhatott semmi érdemlegeset.

Walter Wilburg osztrák jogtudós „rugalmas” vagy „mozgó rendszere” szerint a kártérítési jog elemeinek – pl. a vétkesség (felróhatóság), okozatosság és a kárfogalom – olyan szisztémát kell kialakítaniuk, amelyek igazságos kockázatosztást és egyensúlyi rendet alakítanak ki.² A fogalmak tartalma jogi kultúránként eltérő, szabadon meghatározható. Lehetséges szigorúbban behatárolni a felróhatóságot, de az egyensúly miatt kívánatos szűkíteni a kártérítés mértékét. Elképzelhető a fordítottja is, azaz fenntartani a teljes kártérítés elvét, de akkor nagyvonalúbbnak kellene lenni a kimentés körülményeinek

¹ Reinhard ZIMMERMANN: *The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition*. New York, Oxford University Press Inc., 1996. 197.

² FUGLINSZKY Ádám: Megye-e kártérítési jogunk az előreláthatósági klauzula által elébb?. *Acta conventus de iure civili*, 2007/7. 226.

meghatározásánál.³ A jogtudósok sok erőfeszítést tettek, hogy a felelősséget egy igazságosnak tartott rendszer alapján ítéljék meg. A magyar törvényhozás szintén használta a *wilburgi elemeket*, amikor a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényben (a továbbiakban: Ptk.) az előreláthatósági klauzula bevezetésével szűkítette a szerződésszegő kártérítési kötelezettségét, viszont a felelősséget objektivizálta.

Jelen tanulmány célja, hogy bemutassa az előreláthatósági klauzulát, és megvizsgálja ezzel kapcsolatban az oksági elméletek közül az adekvát kauzalitás elméletét. Az okozatosság megléte esetén lehet csak vizsgálni az előreláthatóságot, amely az okozatosságnak egyben egy keretet ad. Ezen kereten belül kell a bírónak a kártérítésről ítéletet hoznia. A félreértések elkerülése végett érdemes tisztázni, hogy előreláthatósági klauzula alatt a Ptk. 6:143. § (2)-bekezdésében szabályozott előreláthatóságot értem, ez azonban nem jelenti azt, hogy egyéb előreláthatósági szabály ne kerülne szóba.

2. Az előreláthatósági klauzula gyökerei a nemzeti és a nemzetközi magánjogban

2.1. A francia jog

Robert. J. Pothier dolgozta ki az előreláthatóság fogalmát a *Traité des obligations* című művében. A Code Civil 1150. cikke azt mondja ki, hogy az adós csak azért tarozik helytállni, amit előrelátott vagy előreláthatott volna a szerződés megkötésének időpontjában, kivéve ha szándékosan (*par son dol*) szegte meg a szerződést. A 1151. cikk azonban rendelkezik a kártérítés mérsékléséről, így szándékos szerződésszegés esetén is csak azokat a károkat (beleértve a tényleges kárt és az elmaradt hasznot) kell megtéríteni, amik a szerződésszegésnek azonnali és közvetlen (*immédiate et directe*) következményei. Itt azonban látszik, hogy a kártérítés mérséklésében az előreláthatósági klauzula mellett a jogi okozatosság is szerepet játszik. Nem szándékos szerződésszegés esetén mind a kettőt kell alkalmazni, míg szándékos szerződésszegés esetén csak a jogi okozatosság (*immédiate et directe*) korlátját.⁴

³ Uo. 226.

⁴ CSÖNDES Mónika: A szerződésszegési jog előreláthatósági korlátjának joggazdaságtani modellje és annak jogi kritikája. *Állam- és Jogtudomány*, 2014/1. 16–17.

2.2. A common law országok

A precedensjogra épülő angolszász jogrendszer egyik leghíresebb perében, a *Hadley v. Baxendale* ügyben⁵ mondta ki 1854-ben a Court of Exchequer Chamber az előreláthatóság követelményét. A perben a felperes £300 kártérítést követelt az alperestől, amiért öt nap késéssel szállította le a megrendelt forgattyús tengelyt. Ez idő alatt a malma működésképtelen volt. A követelésből a bíróság azonban csak £25-öt ítélt meg.⁶ A perben az ügyvédek és az egyik bíró egy amerikai tankönyv nyomán hivatkoztak a Code Civile.⁷ Alderson bíró az ítéletben azt fogalmazta meg, hogy a károsult olyan ésszerű és méltányos kártérítésre jogosult, amely egyfelől megfelel egy ilyen szerződészegés rendszerinti, azaz szokásos következményének vagy amellyel „a felek, mint a szerződészegés valószínű következményével ilyen szerződés megkötésekor számolhattak”⁸.

A döntés két fordulata a *Hadley v. Baxendale*-ítélet első és második szabálya néven vált az angolszász jogirodalom részévé.⁹ Az ítélettel szemben támasztott bírálatok nem akadályozták meg, hogy az előreláthatósági klauzula (*contemplation rule*) legyen a szerződészegés elbírálásánál a vezető szempont.¹⁰

Az angol jogirodalom azonban azt a megállapítást is megtette, miszerint az előreláthatósági szabály tetszőlegesen használható a felelősség kiterjesztésére vagy szűkítésére, attól függően, hogy milyen szinten kérjük számon az előreláthatóságot. Így minél általánosabb az absztrakciós szint (pl.: a konkrét kárt nem, csak a típusát szükséges előrelátni), annál kevésbé tűnik úgy, hogy be tudná tölteni a szerepét.¹¹

⁵ [1854] EWHC Exch J70 (1854) 9 Ex Ch 341; 156 ER 145, <http://goo.gl/kDiig>, letöltés dátuma: 2015. 05. 01.

⁶ Melvin Aron EISENBERG: The principle of *Hadley v. Baxendale*. *California Law Review*, 1992/3. 563–564.

⁷ VÉKÁS Lajos: Előreláthatósági klauzula szerződészegésből eredő kártérítési igényeknél. *Magyar jog*, 2002/09. 516.

⁸ „[T]he damages which the other party ought to receive [...] should be such as may fairly and reasonably be considered either arising naturally [...] from such breach of contract itself, or such as may reasonably be supposed to have been in the contemplation of both parties, at the time they made the contract, as the probable result of the breach of it.”

⁹ CSÖNDES i. m. 7–8.

¹⁰ VÉKÁS (2002) i. m. 516.

¹¹ FUGLINSZKY Ádám: *A polgári jogi felelősség útjai vegyes jogrendszerben Québec, Kanada*. Budapest, ELTE Eötvös kiadó, 2010. 300.

2.3. A Bécsi Vételi Egyezmény

A legfontosabb vételi egyezmény az előreláthatósági klauzula szempontjából a Bécsi Vételi Egyezmény (1978). Az egyezmény kártérítési rezsimje három pilléren nyugszik: a felelősség előfeltételei és a kimentési okok, kártérítés mértékének kiszámítása és az előreláthatósági teszt.¹²

Az egyezmény a vétkességi rendszernél szigorúbb kimentési követelményt támaszt a 79. cikkében. Ennek mérséklésére állították fel az előreláthatósági korlátot, így úgy néz ki, hogy a kártérítési elemek egyensúlyba kerültek. A felelősségi rendszer ilyen mérvű szigorúsága mögött az a gondolat húzódik meg, hogy a szerződéses viszonyok akkor tudják betölteni szerepüket, ha nem a szerződésszegő szubjektív elmarasztalásától függ a kártérítés.

Valaki csak azokért tartozzon helytállni, amiért a szerződés megkötésekor kockázatot vállalt.¹³ Az egyezmény 74. cikke mondja ki az előreláthatóság szabályát, mely szerint: „[A] kártérítés nem haladhatja meg azt a veszteséget, amelyet a szerződésszegő fél a szerződés megkötésének időpontjában előre látott vagy amelyet előre kellett látnia azon tények és körülmények alapján, amelyekről mint a szerződésszegés lehetséges következményeiről az említett időpontban tudott vagy tudnia kellett”.

Az egyezmény joggyakorlata alapján az okozatosság meglétét a *conditio sine qua non* alapján (ténybeli okozatosság) lehet megállapítani.¹⁴ A túlzott mértékű kártérítési igényeknek megakadályozására pedig az okozatosságot az előreláthatósággal vágják el.¹⁵ A bírói gyakorlat ennek alapján többször ítelt meg kártérítést árfolyamváltozásból eredő kár kompenzálására, ha tudta bizonyítani a jogosult, hogy időben történő teljesítés esetén a pénzt magasabb árfolyamon tudta volna átváltani a helyi pénznemre.¹⁶

¹² SZABÓ Sarolta: *A Bécsi Vételi Egyezmény, mint a nemzetközi lingua franca-az egységes értelmezés és alkalmazás újabb irányai és eredményei*. Budapest, Doktori értekezés, 2009. 130. <http://goo.gl/8tjAHV>, letöltés dátuma: 2015. 04. 24.

¹³ VÉKÁS (2002) i. m. 517.

¹⁴ FUGLINSZKY Ádám: *Kártérítési jog*. Új magánjogi sorozat 7., Budapest, HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó Kft., 2015. 109.

¹⁵ Uo. 109.

¹⁶ SZABÓ i. m. 138–139.

3. Az előreláthatósági klauzula a magyar jogban

3.1. Előzmények a magyar szabályozásban

Az 1959. évi IV. törvény (a továbbiakban: régi Ptk.) fontos állomás volt a kontraktuális és deliktuális károkozás kártérítési szabályainak egységesítésében. Különbséget tett objektív és szubjektív (felróható) szerződésszegés között. Előbbi esetben a szankciók (pl.: kellékszavatosság, késedelmi kamat) a szerződésszegő fél vétkességétől függetlenül érvényesíthetők voltak. Utóbbi esetben viszont csak akkor, ha a fél jogellenes magatartása felróható volt. A felelősség alóli kimentés és a kártérítés mértékét ez utóbbi esetben egy utaló normával (318. § (1) bek.) a szerződésen kívüli okozott károkért való felelősség szabályainál (339-360. §§) határozták meg. Emiatt egységes volt a kontraktuális és a deliktuális károkozás szabályozása. Egy eltérést azonban tett a törvény, nevezetesen azt, hogy amennyiben jogszabály nem tesz kivételt, nem lehet korlátozni a kártérítés mértékét szerződésszegés esetén. Ez a teljes kártérítés elvének törvénybe iktatását jelentette.¹⁷

A bíróságok szemében a kártérítési elemek ebben a rendszerben nem voltak egyensúlyban, túl tágnak találták a megtérítendő károk körét. Az adekvát kauzalitás elméletének álcája alatt korlátozták a kártérítés mértékét. Úgy tűnik mintha olyan kép alakult volna ki a szerződésszegőről, ami őt „saját kártérítési kötelezettségének károsultjának” tekintette, és ezért őt védeni akarta.¹⁸ Ezenkívül egy másik *contra legem* joggyakorlat is kialakult. A szubjektív (felróható) felelősségről az objektív felelősségre tolódott a hangsúly.¹⁹ A szubjektív mércében olyan magas gondossági követelményeket támasztottak, ami gyakorlatilag objektivizálta a felelősséget.²⁰

A jogtudósok látva a konstrukció hibáit megoldási javaslatokat dolgoztak ki. Világhy Miklós már 1971-ben szükségesnek látta a teljes kártérítés elvének mérséklését. Ő egy előreláthatósági szabályként értelmezett, de adekvát kauzalitásnak nevezett intézményt vetett fel.²¹ 1974-ben Eörsi Gyula egy rövid cikkben felhívta a figyelmet az előreláthatósági korlátra, mint a kártérítés

¹⁷ JOBBÁGYI Gábor-FAZEKAS Judit: *Kötelmi jog*. Budapest, Szent István Társulat, 2002. 115–117.

¹⁸ SÓLYOM László: *A polgári jogi felelősség hanyatlása*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977. 36.

¹⁹ Uo. 7.

²⁰ Uo. 36.

²¹ BORONKAY .Miklós: A deliktuális felelősség határai. *Iustum Aequum salutare*, 2007/4. 184.

korlátozásának eszközére.²² Tercsák pedig az előreláthatósági korlátot minden más általa vizsgált egyéb kártérítést mérséklő módszernél (pl.: okozatosság megszakítása, a vétkességgel arányos kártérítés) hatékonyabb iránytűnek tartotta.²³ Vékás azonban megjegyzi a fuvarozó felelősségénél a régi Ptk. épített az előreláthatóságra.²⁴ Az 500. § (1) bekezdése szerint ugyanis a késedelmes fuvarozó akkor tartozik a károsultnak a fuvardíj összegének megfelelő kötbér értékét meghaladó kárának megtérítésére, ha a határidőben történő teljesítéshez fűződő érdek ismeretében vállalta írásban a határidő betartását, és nem sikerül bizonyítania, hogy késedelme a tevékenységi körén kívül eső elháríthatatlan ok idézte elő.²⁵ Magyarország részese lett az 1987. évi 20. tvr.-el kihirdetett Bécsi Vételi Egyezménynek, amelynek korábban idézett 74. cikke tartalmazza az előreláthatósági klauzulát. Ez a cikk lett a Ptk. kodifikációjának modellje.²⁶

3.2. A magyar kontraktuális és deliktuális kártérítési jog

A Ptk. az előreláthatósági klauzulát a szerződésszegésért való felelősség általános szabályai közé helyezte. E norma szerint kell megítélni a Ptk.-ban külön nem nevesített, és a külön nevesített szerződésszegéseket is, ha az adott szerződésszegés esetén nem írnak elő külön szabályt. A törvény ugyanakkor megbontotta a régi Ptk. egységét a kontraktuális és a deliktuális károkozás szabályozásánál. Ez a következő két pontban jelenik meg:

- 1.) Eltérő alapra helyezi a kimentést.
- 2.) Más szabályokat határoz meg a megtérítendő kár mértékénél.

Ennek oka az eltérő természetű jogviszonyok a két területen. A szerződéses viszonyok relatív szerkezetűek a károkozás előtt is, míg deliktuális felelősség esetén egy abszolút szerkezetű jogviszony megsértése hozza létre a relatív szerkezetű jogviszonyt. Kontraktuális jogviszony esetében a jogellenes magatartás, a szerződésben vállalt kötelezettség megsértése. Deliktuális felelősségnél a *neminem laedere* elve, azaz a károkozás általános tilalma szenved sérelmet. Az 1.)-ben meghatározott kimentés szempontjából szigorúbb, objektívebb kimentést ír elő szerződésszegés esetén, míg deliktuális károkozás esetén marad a felró-

²² VÉKÁS (2002) i. m. 514.

²³ Uo. 515.

²⁴ Uo. 514.

²⁵ Uo. 514.

²⁶ CSÖNDES i. m. 18.

hatósági elv. A 2.) esetben a következménykárok és az elmaradt vagyoni előny megtérítésének mértékét a szerződésszegő által a szerződéskötéskor előrelátható károkra korlátozza kontraktuális felelősség esetén.²⁷ Deliktuális esetén megmarad a teljes kártérítés elve, de az okozati összefüggés megszakad a jogellenes magatartás és a kár között, ha nem látta és nem láthatta előre magatartásának következményét a károkozó (6:521. §). A jogalkotó kizárta a párhuzamos igényérvényesítés lehetőségét. Korábban a felperes szabadon dönthetett, hogy szerződéses, vagy szerződésen kívüli károkozás címén perli az alperest, de ennek nem volt jelentősége. Ez azt a veszélyt hordozta volna magában, hogy a felperes meg akarja majd kerülni a kontraktuális szabályozást, és igényét deliktuális károkozás jogcímén perli, így kihasználva a teljes kártérítés elvét. Persze ez sem jelentett volna biztos sikert, hiszen az okozati összefüggés elvitatásával a bíróság így is alacsonyabb kártérítést ítélt volna meg a ténylegesnél. A jogalkotó azonban a francia jogban ismert *non-cumul elvét* iktatta törvénybe, mellyel kizárta ennek a lehetőségét.²⁸ A Ptk. 6:145. § szerint ugyanis a jogosult akkor is a kontraktuális felelősség szabályai alapján követelhet kártérítést, ha igénye megalapozza a deliktuális kártérítés szabályainak használatát. További különbség a kontraktuális és deliktuális felelősség között, hogy kontraktuális esetén a jogosultnak kell bizonyítania az előreláthatóságot a következménykárok és az elmaradt haszon esetén (*inculpációs bizonyítási rendszer*), míg deliktuálisnál a károkozónak kell bizonyítania az előreláthatóság hiányát (*exculpációs bizonyítási rendszer*). A referencia időpont is különbözik: kontraktuálisnál a szerződéskötés időpontja, deliktuálisnál a károkozás időpontja.²⁹

3.3. A kimentési klauzula

A kontraktuális felelősség szabályainál a szerződésszegés esetére a kimentési feltételeket a szerződésszegő számára a 6:142. § tartalmazza. Ez három konjunktív feltétel meglétét követeli ahhoz, hogy a kötelezett mentesülhessen a kártérítési kötelezettség alól. Ez azt jelenti, hogy a kötelezettnek bizonyítania kell, hogy szerződésszegését

²⁷ VÉKÁS Lajos (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal*. Budapest, Complex Kiadó Kft., 2013. 604.

²⁸ FUGLINSZKY Ádám: Az előreláthatósági klauzula egyes kérdései, avagy kinek, mikor és mit kell előrelátnia. *Magyar jog*, 2011/7. 413–414.

²⁹ Uo. 412.

- 1.) ellenőrzési körén kívül álló elháríthatatlan ok idézte elő (azaz a szerződészegő fél által nem befolyásolható),
- 2.) a szerződéskötés időpontjában ez nem volt előre látható (objektíven, azaz a szerződészegő fél helyzetében lévő *Idealmensch* szempontjából sem lehetett számolni a bekövetkezéssel)
- 3.) nem volt elvárható tőle, hogy a körülményt elkerülje vagy a kárt elhárítsa.

Ennek a három feltételnek egyszerre kell fennállnia, és ezt a kötelezettnak kell bizonyítania.³⁰ A törvény a régi Ptk. idején kialakult korábban ismertetett bírói gyakorlatot kívánta legalizálni ezzel az objektívizált felelősségi szabályozással, és példaként szolgált a Bécsi Vételi Egyezmény 79. cikke is.³¹ Az előreláthatósági klauzula alkalmazására csak akkor kerülhet sor, ha nem sikerül a kimentési klauzula segítségével mentesülni a felelősség alól.

3.4. Az előreláthatósági klauzula alanyi hatálya

Az alanyi kör azt mutatja meg, hogy kiknek kell előrelátnia a kárt. Az Alkotmánybíróság 32/1991. (VI. 6.) határozatában – melynek Lábady Tamás volt az előadó alkotmánybírája – kimondta, hogy „A felek szerződési akarata a szerződés megkötésekor nyilvánvalóan az, hogy a szerződéskötéskor fennálló külső feltételek mellett kívánják szerződési kötelezettségeiket teljesíteni, illetve a felek a szerződéskötéskor az esetleges későbbi változások *ésszerűen előre látható* kockázatának viselésére vállalkoznak”, így csak akkor indokolt a szerződést külső hatalomnak (pl.: jogszabály) megváltoztatnia, „ha a szerződéskötést követően beállott körülmény folytán a szerződés valamelyik fél lényeges jogos érdekét sérti, a körülményváltozás *nem volt ésszerűen előrelátható*, ugyanakkor túlmegy a normális változás kockázatán és a beavatkozás társadalmi méretű igényt elégít ki.” A bíróság így alkalmazhatja a *clausula rebus sic stantibus*, azaz a szerződésmódosítást, hogy megvédje a másik fél szerződésbe vetett bizalmát, mely társadalmi érték.³² Ezenkívül azonban a *pacta sunt servanda elve*

³⁰ WELLMANN György: A szerződések általános szabályai az új Ptk.-ban – II. Rész, Ptk2013, <http://goo.gl/oUjX1B>, letöltés dátuma: 2015. 04. 24.

³¹ VÉKÁS (2013) i. m. 605.

³² KÉSMÁRKI-MÉSZÁROS Gyöngyi: A szerződési szabadság elve. *Themis – Az ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola elektronikus folyóirata*. 2013. február. 140. http://www.ajk.elte.hu/file/THEMIS_2013_feb.pdf, letöltés dátuma: 2015. 04. 24.

érvényesül, ellenkező esetben pedig felelni kell a szerződésszegésért. Az érintett felek alapján különbséget tehetünk: A.) jogosult, B.) kötelezett, C.) kötelezett által jogszerűen igénybevett közreműködő, D.) kötelezett által jogszerűtlenül igénybevett közreműködő között.

A.) A Ptk. megalkotásakor a piacgazdaság szigorúbb követelményeit tartották szem előtt. A kimentési klauzula (6:142. §) szigorításával a törvény a jogosultnak kívánt kedvezni. Nem szerződésszerű teljesítés esetén a kártérítés megítélését a régi Ptk. alatt a kötelezett felróhatóságától tették függővé, ez azonban a jogosult gazdasági érdekét sérthette. A jogosult akkor is igényt tarthat kárának megtérítésére, ha a kötelezett úgy viselkedett, ahogy az adott helyzetben általában elvárható.³³ Ugyanakkor a törvény az előreláthatósági klauzula bevezetésével szeretné elősegíteni a jogosult és a kötelezett közötti igazságos kockázatelosztást. Arra szeretné ugyanis rábírní a jogosultat, hogy a szerződéskötést megelőzően megfelelően tájékoztassa a kötelezettet egy esetleges szerződésszegés lehetséges következményeiről. A jogosult az, aki sokat tudhat a lehetséges veszteségekről, különösen a következménykárokról és a *lucrum cessans* mértékéről.³⁴ Ezt az *információs asszimetriát* akarja megszüntetni, de legalább csökkenteni azzal a törvényhozó, hogy abban teszi érdekeltté a jogosultat, hogy információit ossza meg a kötelezettel.³⁵ A jogirodalom felhossa az üzleti titok problematikáját. Eszerint lehetnek olyan esetek, amikor a jogosult nem világosítaná fel a kötelezettet, mert az sértené üzleti érdekeit.³⁶ Ilyenkor két lehetőség lehetséges: nem világosítja fel a kötelezettet, de akkor nem kérhet erre kártérítést, vagy titoktartási szerződést is köt, ami azonban megnövelheti költségeit. Nem előnyös a törvénynek az a szabálya, mely szerint az előreláthatatlan események kárát a jogosultnak kell viselnie.³⁷ Ez azért igazságtalan, mert olyan károk elviselésére kötelezik, amelyeket a károkozó okozott, azonban a károkozót mentesítik a felelősség alól arra hivatkozva, hogy a tudata nem fogta át ennek a kárnak a lehetőségét, annak ellenére, hogy szerződésszegése nélkül ezen károk létre sem jöttek volna (itt tehát nem a Ptk. 6:142. §-a szerinti elháríthatatlan eseményekről van szó).

³³ VÉKÁS (2013) i. m. 604.

³⁴ FUGLINSZKY (2011) i. m. 413.

³⁵ CSÖNDES i. m. 26.

³⁶ FUGLINSZKY (2011) i. m. 413.

³⁷ CSÖNDES i. m. 3.

B.) A kötelezettet a törvény szigorúbb kimentési klauzulája miatt hátrányosabb helyzetbe kerül. Ennek mérséklésére csak azokért a következménykárokért, és elmaradt haszonért tartozik helytállni, amiket a szerződéskötés pillanatában előrelátott (*tényleges előreláthatóság*), vagy előre kellett volna látnia (*elvárható előreláthatóság*). Ez utóbbi objektív mércét hoz létre. Akár a tényleges, akár az elvárható előreláthatóság megállapítható, a kötelezettnek akkor is kártérítést kell fizetnie, ha maga a jogosult sem láthatta előre a kárt. Ha sem a kötelezett, sem a jogosult nem láthatta előre a kárt, akkor a *casus nocet domino* elve alapján a kárt a jogosultat terheli.³⁸ A jogirodalom felhossa a *resubjektivizáció* problémáját, azaz, hogy az objektivizált mércét (az ésszerűen eljáró gondos személy képét) kell a kötelezettre vetíteni.³⁹ Az információs asszimetria csökkenésével a kötelezett a tudomására jutott információk alapján pontosabb képet kaphat egy esetleges szerződésszegése következményeiről. Ebből kifolyólag a következő döntéseket hozhatja meg: vállalja változatlan feltételek mellett a szerződés teljesítését, megkísérli felelősségkizáró vagy korlátozó kikötéssel korlátozni felelősségét, megemeli az árat, nem köti meg a szerződést. Ez utóbbi megoldáson kívül a többi lehetőséggel párhuzamosan élhet.⁴⁰

C.) A 6:148. § (1) bekezdése szerint úgy felel a kötelezett a közreműködő magatartásáért, mintha maga járt volna el, tehát függetlenül attól, hogy mit tudott a közreműködő. Aszerint kell megítélni a kártérítést, amit a kötelezett vagy a közreműködő előrelátott vagy előre kellett volna látnia.⁴¹ A kötelezett akkor mentesülhet a felelősség alól, ha kimenti a közreműködőt.⁴²

D.) Ha a kötelezett igénybe vesz egy közreműködőt, amire pedig nem volt joga, akkor mindazokért a károkért is felelős, mely a közreműködő igénybevétele nélkül nem következtek volna be. Ebben az esetben tehát nem érvényesül az előreláthatósági klauzula, de a bíróságok az adekvát kauzalitás felhasználásával továbbra is csökkenthetik a kártérítés mértékét.

³⁸ FUGLINSZKY (2015) i. m. 172–173.

³⁹ FUGLINSZKY (2011) i. m. 416.

⁴⁰ VÉKÁS (2002) i. m. 516-517.

⁴¹ FUGLINSZKY (2015) i. m. 173.

⁴² FODOR András: A másért való felelősség szabályainak változásai az új Polgári Törvénykönyvben. *Themis – Az ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola elektronikus folyóirata*. 2013. december. 126. http://www.ajk.elte.hu/file/THEMIS_2013_dec.pdf, letöltés dátuma: 2015. 04. 24.

3.5. Az előreláthatósági klauzula tárgyi hatálya

A tárgyi hatály arra a kérdésre ad választ, hogy mit kell előrelátni. A Ptk. bevezette a sérelemdíj intézményét, mely kontraktuális és deliktuális felelősség esetén is alkalmazható lesz (2:52. §). Erre az esetre nem lesz alkalmazható az előreláthatósági klauzula. Ez csökkenti a vállalt kockázatokat, mivel szerződésszegés is járhat a személyiségi jogok sérelmével (pl.: hibás teljesítés testi sértést okoz).⁴³ Az előreláthatósági klauzulát tehát csak a vagyoni károk esetén lehet alkalmazni. Szintén nem kell alkalmazni az előreláthatósági klauzulát a szolgáltatás tárgyában bekövetkezett károkra (*tapadó kár*). Ezt minden esetben meg kell térítenie a szerződésszegőnek. Dologszolgáltatás esetén ez könnyebben meghatározható, de más tárgyak esetén már nem annyira.⁴⁴ Szándékos szerződésszegés esetén ugyanúgy nem lehet alkalmazni az előreláthatósági klauzulát. Ebben az esetben a törvény teljes kártérítést ír elő, amit a bíróságok *contra legem* csökkenthetnek az okozatosság elvitásával. Az előreláthatósági klauzula nem alkalmazható a fedezeti vételre vagy eladásra, a szerződésszegés elhárításához szükséges költségekre, a hibás teljesítés esetén a szolgáltatás hibájában lévő kárra. Ezeket mindig meg kell téríteni. Az előreláthatósági klauzulát tehát csak a jogosult vagyonában keletkezett egyéb károkra (*következménykárokra*) és az elmaradt vagyoni előnyre lehet vonatkoztatni. Ez utóbbinál viszont nem határozza meg a törvény, hogy teljes értékben vagy diszkontált összegben kell-e megtéríteni a kárt.⁴⁵ Felmerül azonban több kérdés. Hogyan kell előrelátni? Látni kell a konkrét kárt, annak összecszerúségével és bekövetkezésének pontos módjával, vagy csak azt kell látni előre, hogy bekövetkezhet egy bizonyos fajtájú kár?⁴⁶ A válasz az, hogy az esetlegesen bekövetkező kárra és annak nagyságrendjére kell kiterjednie az előreláthatóságnak. Nem kell előrelátni a szerződésszegést vagy ennek a lehetőségét, és az ok-okozati összefüggést sem.

⁴³ FUGLINSZKY (2011) i. m. 413.

⁴⁴ BERKE József – CSEHI Zoltán – KENDERES Andrea – LANDI Balázs – NOCHTA Tibor – SZILAS Péter: *Kötelmi jog a 2013. évi V. törvény alapján*. Budapest, Menedzser Praxis Szakkiadó és Gazdasági Tanácsadó Kft., 2014. 144.

⁴⁵ Uo. 144.

⁴⁶ FUGLINSZKY (2011) i. m. 418.

3.6. Az előreláthatósági klauzula időbeli hatálya

Az időbeli hatály azt határozza meg, hogy mikor kell előrelátni. A törvény referencia időpontja a szerződéskötés időpontja. A feleknek a szerződés megkötése előtt kell megegyezniük a szolgáltatás és ellenszolgáltatás viszonyáról, ekkor kell közölni a szerződésszegés esetére vonatkozó információkat. Faust megemlíti a tartós jogviszonyok problémáját⁴⁷, ami azt jelenti, hogy a hosszabb ideig szerződéses viszonyban álló felek korábban nem ismert kockázatokra figyelhetnek fel. Azonban ezeket nem lehet figyelembe venni a kártérítés megítélésénél.⁴⁸ A szerződés ugyanis már köti őt. A szerződéskötés időpontja az az időpont, amikor a másik fél által tett elfogadó jognyilatkozat hatályossá válik. Ezen időpont után ismertté váló információ csak akkor jönnek számításba a szerződésszegésnél, ha a felek a szerződést utólag módosítják.⁴⁹

4. Az okozatosság kérdései

4.1. Az oksági elméletek

Ahogy a *versari in re* tanánál látható volt, felmerül a kérdés: hol húzzuk meg a kártérítési jog határait? Az oksági elméletek fontos segédeszközök a jogellenes magatartás és a károk összekapcsolására. Sajnálatos módon több dogmatikai, értelmezési és alkalmazási probléma merül fel ezekkel kapcsolatban, amelyek magukban foglalják a következőket.

1.) Jogirodalmi ellentmondások vannak egy elmélet definiálása kapcsán. Például mást ért adekvát kauzalitás alatt Marton Géza,⁵⁰ és mást Blutman László.⁵¹

2.) A bíróságok nem alkalmazzák az oksági elméleteket megfelelően. Eörsi ítélezés szociológiai jellegű állítása szerint a bírók ugyanis „először ítélnek, utána indokolnak”, pontosabban először meghozzák az ügyben az érdemi

⁴⁷ Uo. 417.

⁴⁸ Uo. 417.

⁴⁹ FUGLINSZKY (2015) i. m. 174.

⁵⁰ MARTON Géza: *A polgári jogi felelősség*. Budapest, Triorg Kft., 1993. 125.

⁵¹ BLUTMAN László: Okozatosság, oksági mércék és a magyar bírói gyakorlat. *Jogtudományi Közlöny*, 2012/6. 311.

döntést, majd ezután keresik meg ezekhez az indoklást.⁵² A bírók intuíciójuk alapján meghatározzák a kártérítés mértékét, majd utólag a jogszabályok, illetve a jogdogmatika segítségével megindokolják. Azaz a rendelkezésükre álló eszközöket helytelenül használják.⁵³ Sok esetben a bíróságok nem is fejtik ki, hogy hogyan jutottak az adott ítélethez, milyen módszer alkalmazásával jutottak el oda. Több egészségügyi kártérítési perben miután megállapították a ténybeli okozatosságot azt vizsgálják adekvát kauzalitás alatt, hogy ha az orvos felróható magatartása elmarad, azaz gondosan jár el, akkor is bekövetkezett volna-e a kár.⁵⁴

3.) Külön dogmatikai probléma merül fel akkor, ha az okozatosságot egyfajta felelősségkorlátozó szerepben használják. Ebben az alkalmazásban ugyanis a felróhatóság fokához arányosan állapítják meg a megtérítendő kár mértékét, pedig az okozatosság egy ténykérdés, amelyhez kapcsolódna a megtérítendő károk kérdése. Marton az adekvát kauzalitást egy olyan eszköznek látta, melyben a tipizált vétkességet kivetítik a károkra.⁵⁵ Szerinte ezzel az elmélettel tudománytalanul az okozatosság ténylegére viszik azt a jogpolitikai kérdést, hogy hol húzzák meg a felelősség határait.⁵⁶

Kettő nagyobb oksági elmélet csoport alakult ki. Az egyik a *természettudományos* (ténybeli), a másik a *jogi* oksági elméletek. A természettudományos elméletek nem alkalmasak a felelősség megállapítására, mivel túl tágan határozzák meg az okok körét. Az okok és következmények természetes láncolatában így oka gyermeke sérülésének az a szülő, aki gyereket elvitte az óvodába, ahol a gyerekekre ráesett egy cserépedény. Így a jogi elméletek szűkebben határozzák meg az okok körét. Marton ezzel ellentétben azon az állásponton volt, hogy nem szabad elszakadniuk az okkiválasztó elméleteknek a természetes okozatosságtól, de ugyanakkor racionalizálni kell az okozatosság meghatározását.⁵⁷

A jogi elméletek különbséget tesznek körülmények és okok között. A körülmény az eredmény (kár) bekövetkeztében összefüggésben lévő esemény vagy tény, míg az ok az a körülmény, ami létrehozza az eredményt. A jogi oksági

⁵² FUGLINSZKY (2007) i. m. 243.

⁵³ Uo. 243.

⁵⁴ BLUTMAN i. m. 314–315.

⁵⁵ FUGLINSZKY (2007) i. m. 227–228.

⁵⁶ MARTON i. m. 125.

⁵⁷ SZALMA József: Okozatosság és polgári jogi deliktualis felelősség. *Jogtudományi Közlöny*, 1998/6. 177–178.

elméletek két nagy csoportja alakult ki. Az egyik az okozonosító mércék, amelyeknek célja, hogy meghatározzák, hogy mely körülmények az okok. A másik az okszűrő mércék, melyek ki akarják választani az azonosított okok közül azokat, amelyek alkalmasak megállapítani a jogi felelősséget.⁵⁸

4.2. Valószínűségi mércék

Két elmélet tartozik ide: az *adekvát kauzalitás* és a *regularitás elmélete*. Az előbbit külön fogjuk tárgyalni, az utóbbi alatt azt vizsgálja a bíróság, hogy egy magatartásnak mennyire szokásos következménye az eredmény bekövetkezése. A szakmai vagy akár a mindennapi tapasztalat mellett statisztikai valószínűség vagy tudományos tételek is szerepet kaphatnak. David Hume a regularitást a valószínűséghez kötötte *Tanulmány az emberi értelemről* című művében.⁵⁹ John Leslie Mackie 1980-ban Hume munkája alapján úgy határozta meg az okot⁶⁰, mint „egy elégtelen, de nem szükségtelen része egy szükségtelen, de elégséges körülménynek”.⁶¹

4.3. Az adekvát kauzalitás elmélete, és elhatárolása az előreláthatósági klauzulától

Több évtizedes bírói gyakorlat ítéletei állapították meg a jogellenes magatartás és a kár közötti összefüggés fennállását, illetve hiányát az adekvát kauzalitásra hivatkozva. A régi Ptk. 318. § (1) bekezdése kimondta, hogy a „kártérítés mérséklésének – ha a jogszabály kivételt nem tesz – nincs helye”. A bíróság azonban az adekvát kauzalitás leple alatt korlátozta a kártérítés mértékét, így az oksági kapcsolat megszakadására, a bizonyítottság hiányára alapozva utasította el részben vagy egészben a jogosult kártérítési igényét. Ezt azonban bírói önkénynek is tekintik, mivel a bíróság, így ha lehet méltányossági szempontokat

⁵⁸ BLUTMAN i. m. 310.

⁵⁹ Uo. 311.

⁶⁰ Robert YOUNG – Michael FAURE – Paul FENN: Causality and causation in tort law. *International of Law and Economics*, 2004/4. 510.

⁶¹ „[I]t is an insufficient but non-redundant part of an unnecessary but sufficient condition...” John LESLIE MACKIE: *The Cement of the Universe: A Study of Causation*. New York, Oxford University Press, 2002. 62.

figyelembe véve, *contra legem* alkalmazta az adekvát kauzalitást. Az elmélet így egy felelősségkorlátozó eszköz lett a bírók kezében.

Sajnos, nincs teljes egyezés a szakirodalomban arról, hogy hogyan definiáljuk az elméletet. Az elmélet kidolgozója Johannes von Kries volt.⁶² A matematikából ismert valószínűség fogalmát emelte be a jogi okozatosság kérdésébe. Ezek szerint az a *sine qua non* feltétel az adekvát ok, ami jelentős mértékben növeli az eredmény bekövetkezésének valószínűségét. Ludwig von Traeger megfogalmazása szerint: „Az okozati összefüggés akkor adekvát, ha a károkozó körülmény a bekövetkezett eredményfajta objektív lehetőségét általánosságban nem csekély mértékben növeli.”⁶³ Marton ezzel ellentétben azon az állásponton van, hogy az előfeltételeket aszerint kell vizsgálni, hogy azok általános természetük szerint a dolgok normális lefolyása mellett alkalmasak-e, hogy a konkrét eredményt létrehozzák vagy elősegítsék azt.⁶⁴ Ezt magyarázva hozzáfűzi, hogy a jogi beszámítás feltétele így az is, hogy a kérdéses eredmény „előrelátható volt legyen”, ha nem is magának az elkövetőnek, de egy ideáltipikus ember (*Idealmensch*) számára. A magatartásnak tehát objektíve valószínűen alkalmasnak kell lennie az eredmény létrehozására. Ami nem előrelátható, az nem is lehet okozatos.⁶⁵ Blutman szerint Marton tévesen itt nem az adekvát kauzalitást, hanem a valószínűségi mérce másik, regularitásra épülő elméletet írja le. Szerinte az az ok adekvát, amelyik nem jelentéktelen mértékben növeli az objektív valószínűségét az eredmény bekövetkezésének. Az elmélet egy tényellentétes, kontrafaktuális érvelésen alapszik. Azt vizsgálja, hogy az eredmény bekövetkezésének valószínűsége mennyire növekszik meg a jogellenes magatartás vonatkozásában egy olyan elképzelt eseménysorozathoz képest, ahol jogszerű magatartást fejtett ki az elkövető. A regularitásra épülő elmélet viszont az előzmény és a következmény kapcsolatát általános tételek (statisztikai valószínűség; szakmai, hétköznapi tapasztalat) alapján magyarázza.⁶⁶

Meggyőzőnek tartom, hogy az adekvát kauzalitást a von Kries-Traeger-Blutman által megfogalmazott módon kellene értelmezni, hiszen ők az elméletet eredeti formájában írják le. A jogirodalom azonban úgy tűnik, hogy inkább Marton megfogalmazását vette át, így kénytelenek vagyunk ezzel dolgozni.

⁶² BORONKAY i. m. 177. vö. Uljana FEEST (editor): *Historical Perspectives on Erklären and Verstehen*. Berlin, Springer Science+Business Media, 2010. 249–250.

⁶³ BORONKAY i. m. 177. vö. Ludwig VON KRIS: *Der Klausalbegriff im Straf- und Zivilrecht*. Martburg, Elwert, 1904. 159.

⁶⁴ MARTON i. m. 125.

⁶⁵ Uo. 125.

⁶⁶ BLUTMAN i. m. 311–312.

Blutman megjegyzi, hogy nem is talált olyan ítéletet, amelyik az elméletet az általa meghatározott tartalommal használta volna. A magánjogi kártérítési perekben elméletileg egy kétlépcsős módszert alkalmaznak. Első lépésben a *conditio sine qua non* elméletét használják, és ha megállapítható az ok-okozati összefüggés, akkor az adekvát kauzalitás alkalmazása következik. A bíróságok sok esetben nem határozzák meg, hogy hogyan állapították meg a felelősség fennállását, a kártérítés mértéket, vagy indoklásaikból kitűnően nem megfelelően határozzák meg az elméletet.⁶⁷ Az Eörsi által megfogalmazott adekvát kauzalitásnál is láthatjuk az előreláthatóság fogalmát. Nála fontos szempont volt a prevenció, ezért úgy tartotta, hogy a károkozónak csak azokat a károkat kell megtérítenie, amit jogellenes magatartása időpontjában előreláthatott.⁶⁸ Csöndes szerint is az adekvát kauzalitás azt a magatartást tekinti oknak, ami „valamilyen módon előrelátható” eredményt hozott létre. Ok-okozat így nem állapítható meg, ha az eredményre senki sem számíthatott.⁶⁹ Runesson is egyfajta előreláthatóságot ért („mit láthatott előre egy tapasztalt megfigyelő a károkozás időpontjában”) az adekvát kauzalitás tanában.⁷⁰ Most már látható, hogy miért is fontos látni az előreláthatósági klauzula és az adekvát kauzalitás egymáshoz való viszonyát. Ha ugyanis adekvát kauzalitás alatt a Marton által meghatározott oksági elméletet értjük, akkor rendkívül nehézé válik különválasztani a kettőt. Menyhárd megjegyzi, hogy a régi Ptk. gyakorlatában az adekvát kauzalitás leple alatt gyakran jutottak a bírók az előreláthatósági szabályhoz hasonló eredményre.⁷¹

A régi Ptk. kártérítési rendszere felróhatósági alapú volt és a teljes kártérítés elvét írta elő. Mivel úgy tűnt, hogy a kártérítési elemek nincsenek egyensúlyban, a bíróság az adekvát kauzalitást használta a kártérítés „ésszerű” korlátjának. A Ptk. azonban objektivizálta a felelősséget a szerződésszegés szabályainál. Felhagyott a teljes kártérítés elvével, kivéve szándékos károkozásnál, és a kártérítés határának az előreláthatósági klauzulát tette. Ez azonban a jogosult vagyonában bekövetkezett egyéb károkra és az elmaradt haszonra vonatkozik. A szolgáltatás tárgyában keletkezett kárt mindig meg kell térítenie. Innen válik fontossá az elhatárolás kérdése. A régi Ptk.-ban a teljes kártérítés hataraként az

⁶⁷ Uo. 314–315.

⁶⁸ FUGLINSZKY (2011) i. m. 415.

⁶⁹ CSÖNDES i. m. 31.

⁷⁰ ERIC M. RUNESSON: Foreseeability and Law & Economics. *Scandinavian Studies in Law*, 2001. 459.

⁷¹ MENYHÁRD Attila: Felelősség szerződésszegésért. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2001/3. 25–26. <http://goo.gl/leixNh>, letöltés dátuma: 2015. 04. 24.

adekvát kauzalitást használták, most azonban ennek helyét az előreláthatósági klauzula kellene, hogy átvegye. Azonban úgy tűnik, hogy az adekvát kauzalitás marad. Lehetséges, hogy az előreláthatósági klauzula idomulni fog az adekvát kauzalitáshoz, így a már kialakult bírói gyakorlathoz.⁷² Ez a lehetőség reálisnak tűnik, mivel a bíróságok nem szeretnek felhagyni megszokott módszereikkel, és jogdogmatikailag is nehezebb a különbségtevés a kettő között. Azonban nem tűnik előnyösnek a kettő egybefolyása, hiszen a bíróságok eddig is a maguk tetszése szerint alkalmazták az adekvát kauzalitást, így úgy tűnik az előreláthatósági klauzula nem fog segíteni a jogbiztonság kialakulásában. Csöndes a jogintézményeket a következő két szempont alapján különíti el.

- 1.) Az adekvát kauzalitás a károkozás időpontjában vizsgálja, hogy a károkozó mit látott vagy mit kellett volna előre látnia. Az előreláthatósági klauzula referencia időpontja pedig a szerződéskötés időpontja.
- 2.) Az adekvát kauzalitás elsődleges célja az okozatosság fennállásának, ill. hiányának megállapítása. Az előreláthatósági klauzula rendeltetése pedig a felek közötti információ áramlás elősegítése, az egyensúly kialakítása.⁷³

A jogirodalom szerint a funkciójuk annyiban azonos, hogy a teljes kártérítést korlátozzák. Lehetséges, hogy a kettő egymáshoz való kapcsolata koncentrikus körökként lesz elképzelhető. Az adekvát kauzalitás lenne a nagyobb kör, mivel ami előrelátható az egyben okozatos is, de nem minden okozatos kár lesz előre látható.⁷⁴

5. Összefoglalás

A nemzetközi példák mutatják az előreláthatósági klauzula elterjedtségét, így egyben elfogadottságát. Ugyanakkor felhívják a figyelmet az ítélkezési példák (pl.: *Hadley v. Baxendale*) arra, hogy a szabály gyakorlati alkalmazásakor igazságtalan ítéleteket hozhatnak. A bíróságok a maguk mércéjét fogják rávetíteni az adott helyzetre és azt állapíthatják meg, hogy nem volt előre látható a kár, amikor esetleg a törvény szerint azt meg kellene téríteni. Lehetséges emellett,

⁷² FUGLINSZKY (2011) i. m. 415.

⁷³ CSÖNDES i. m. 30–32.

⁷⁴ FUGLINSZKY (2011) i. m. 415–416.

hogy a Bécsi Vételi Egyezmény 74. cikkének joggyakorlata hatást fog gyakorolni az előreláthatósági klauzula hazai alkalmazására.

A magyar jogtörténet megmutatta, hogy a bíróságok *contra legem* kezdték meg azt az ítélkezési gyakorlatukat, melyet a Ptk. utóbb legalizált. A hatályos szabályozással a kártérítési elemek úgy tűnnek, hogy egyensúlyba kerültek, és nem fog előkerülni a *versari in re* elve sem jogrendszerünkben. A kimentési klauzula objektív követelményeit az előreláthatósági korlát ellensúlyozza ki, a teljes kártérítés elve pedig elméletileg a szándékosan okozott szerződészegés esetére marad csak fent.

Az okozatosság kérdésénél megállapíthatjuk, hogy az okozatosság fennálltának vagy fenn nem állásának megállapítása a jogbiztonság szempontjából problematikus. A sok ismert okozatossági elmélet közül néhány fontosabb ismertetésre került, melyek közül az adekvát kauzalitás elméletét elemeztem részletesen. Ez utóbbit azért, mert a magyar bírói gyakorlat az adekvát kauzalitás elméletére gyakran hivatkozik a polgári perekben. Azt is meg kell állapítanunk, hogy azonban ezt gyakran nem következetesen teszi, és joggal tűnik úgy, hogy a bíróságok szabadon járnak el az ok-okozati viszony megállapításánál. Az adekvát kauzalitás Marton által meghatározott fogalma emellett könnyen összefolyhat az előreláthatósági klauzulával. A két jogintézmény közötti különbségtevés aggályokat vet fel a gyakorlati alkalmazást illetően. A jogalkalmazó vajon pontosan meg fogja vizsgálni, hogy az adott ügyben mi volt adekvát és utána mi volt előre látható, vagy ezek is újabb eszközök lesznek a kezében egy tetszőleges ítélet megalkotásában?

Felmerül a kérdés: valóban egy helyes szabályrendszert hozott a törvényhozó? A fentiek alapján ez kétséges.

NÉHÁNY GONDOLAT MOMMSENŐRŐL ÉS MAGISTER EQUITUMÁRÓL

CZIBULYA Balázs

1. Bevezető

Meghalt a latin, éljen a latin! – Wilfried Stroh klasszika-filológus könyvének¹ címe érdekesítő kételyt ébreszt bennünk: végleg el kéne hát temetni?² Ha továbbolvasunk: „többször halt már meg, hogy [...] megfiatalodva újra feltámadjon.”³ Fritsch rákontráz e véleményre, szerinte a latinnak legalább hét élete van!⁴ Meg is ad egy hetes felsorolást, amelyből sajnálatos módon hiányzik a római *ius*.⁵ Gondolnánk, hogy hordozóeszközével, a nyelvvel ellentétben a jog nem élte volna túl az évszázadok viharát? A – nyilvánvalóan – nemleges választ erősíti meg Lábady: „a római jog az ezredfordulón feltámadt, virágzásnak indult és meghódította fél Európát.”⁶

A római jog diszciplínája és tartalma az eredeti értelemben vett nyugati kultúra egyik lényegi alapeleme a kereszténység és a görög filozófia mellett,⁷

¹ Wilfried STROH: *Meghalt a latin, éljen a latin*. Fordította: Dévény István, Budapest, Typotex, 2011.

² „...quibus multi eam abiciendam et sepeliendam ut mortuam censent.” Uo. 7.

³ Uo. 315–317. valamint Josef EBERLE: *Sal niger – Schwarzes Salz*. Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt, 1964. 19.

⁴ Andreas FRITSCH: *Lebendiges Latein – was ist das und wer spricht es?* In: Detlev BLANKE (szerk.): *Interlinguistische Informationen – Mitteilungsblatt der Gesellschaft für Interlinguistik e. V. Beiheft 8. Plansprachen und ihre Gemeinschaften*. Berlin, Gesellschaft für Interlinguistik e. V. 2002. 59.

⁵ Uo. 59–60. Álláspontom és eddigi tanulmányaim tapasztalatai alapján ez mindenképpen kiegészítendő a római joggal.

⁶ LÁBADY Tamás: *A magánjog általános tana*. Budapest, Szent István Társulat, 2013. 46.

⁷ „[...] drei Hügel, von denen das Abendland seinen Ausgang genommen hat: Golgatha, die Akropolis in Athen, das Capitol in Rom.” Theodor HEUSS: *Reden an die Jugend*, Tübingen, Rainer Wunderlich Verlag, 1956. 32.

egyben meghatározó jogi alapozó tantárgy az egyetemi oktatásban – még Simonyi Károly fizikus is elismerően szolt róla.⁸

Vannak azonban olyan területek, amelyeket az egyetemi tankönyvek⁹ céljukból fakadóan – és érthetően – csak érintenek.¹⁰ Ilyen a római büntetőjog¹¹ és katonai jog,¹² ezen belül a katonai büntetőjog.¹³

Szerencsére rendelkezésünkre állnak hazai, és idegennyelvű szerzők művei is.¹⁴ A római államszervezet több intézménye,¹⁵ így a *dictatura* is több perspektívából is kielemeztetett.¹⁶ Ezért sokkal nagyobb a „kásahegy”, amelyen át kell rágni magunkat, és amelynek teljes elhordására jelen szerény munka a tartalmi keretei közt nem vállalkozhat. Mire akkor?

Tanulmányomban röviden megvizsgálom a köztársaság kori *magister equitum* intézményének fogalmát, jogállását, és egy történeti példával érzékeltetem, miként működött a gyakorlatban. A császárkori lovassági főparancsnoki intézménynek a bemutatása ugyanakkor nem tárgya jelen munkának. Előljáróban tehát annyit, hogy egyfajta betekintést nyújtok a *magister equitum*

⁸ „Még emlékszem erre a szép, logikus, nagyon komoly tárgyra.” – STAAR Gyula: *De mi az igazság... Beszélgetések Simonyi Károllyal*. Budapest, Közlöny- és Lapkiadó, 1996. 42.

⁹ Ld. FÖLDI–HAMZA i. m. XI–XXV., ill. Wolfgang WALDSTEIN – Michael RAINER: *Römische Rechtsgechichte*. 10. Auflage, München, C. H. Beck, 2005. XI–XII. és 52–58. *Das Strafrecht* és MOLNÁR Imre – JAKAB Éva: *Római jog*. Szeged, 2011. 342–345.; NÓTÁRI Tamás: *Római köz- és magánjog*. Kolozsvár, Scientia, 2011. 391–448.

¹⁰ Vö. MOLNÁR Imre: Nótári Tamás: Római köz- és magánjog. (Recenzió) *Jogelméleti Szemle*, 2011/4. Jesz.hu; SZABÓ Pál: Nótári Tamás: Római köz- és magánjog. (Recenzió) *Scientia iuris*, 2012/1–2. Jog.sapientia.ro (Az internetes hivatkozások utolsó hozzáférési ideje egységesen: 2015. 12. 29.)

¹¹ Ld. FÖLDI–HAMZA i. m. 554–578.

¹² Uo. 60.

¹³ Vö. *Digesta* 49. 16. 0. – 49. 16. 16. 1.

¹⁴ Ld. ZLINSZKY János: *Római büntetőjog*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1992., valamint Theodor MOMMSEN: *Römisches Strafrecht*. Lipcse, Duncker & Humblot, 1899., ill. Theodor MOMMSEN: *Römisches Staatsrecht*. Lipcse, S. Hirzel, 1877.

¹⁵ Pl. a *sensorokkal* összefüggésben: Nadja EL BEHEIRI: *Das regimen morum der Zensoren*. Berlin, Duncker & Humblot, 2012.

¹⁶ Ld. Jochen BLEICKEN: *Die Verfassung der römischen Republik*. Paderborn, Schöningh, 1985.; В.В. ДЕМЕНТЬЕВА: Магистратура диктатора в ранней Римской республике (V–III вв. до н.э.). Ярославль, Ярославский государственный университет им. П. Г. Демидова, 1996.; Theodor MOMMSEN: *Römische Geschichte*. Berlin, Weidmannsche Buchhandlung, 1889.; Wolfgang KUNKEL: *Untersuchungen zur Entwicklung des römischen Kriminalverfahrens in vorsullanischer Zeit*. München, Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 1962.; J. Michael RAINER: *Römisches Staatsrecht. Republik und Prinzipat*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2006. 78–82.; ZLINSZKY János: *Ius publicum*. Budapest, Osiris, 1997. Primer forrásként: pl. Titus LIVIUS: *Ab Urbe condita*.; POLYBIOS: *Ἱστορίαι*.; DIONYSIUS Halicarnassensis: *Ῥωμαϊκὴ Ἀρχαιολογία*.; VEGETIUS: *Epitoma rei militaris*.; továbbá: CICERO, PLUTARCHUS és VARRO, ill. természetesen a *Digesta*.

mint római államjogi, valamint katonai jogi tényező lényegébe, hozzájárulva e „rejtélyes intézmény”¹⁷ megismeréséhez.

Teszem ezt Theodor Mommsen¹⁸ – alighanem minden korok legnagyobb római történésze, egyben római jogásza¹⁹ – nyomán haladva, elsősorban a római alkotmányjogról írt műve²⁰ alapján. MOMMSEN érdeme, hogy elsőként rendszerezte a római alkotmányjogot, valamint különösen a köztársaság korát feltérképezve sok mindenre fényt derített.²¹

2. Mommsen szerepéről²²

Simonyi később ugyan azt is kifejti, hogy eredeti elképzelésével szemben²³ mégiscsak rájött, hogy „a társadalom struktúrájának megismerésére, [...] a jog nem alkalmas.”²⁴ Kitűnő vitaindító tételmondata lehetne, ám ez esetben úgy tűnik, tévedett. Ellentmond neki Theodor Mommsen (1817-1903) munkássága.²⁵ Az első német irodalmi Nobel-díjas tudós²⁶ „megalkotta azt a fogalomtárat, ami az újkori gondolkodók számára is lehetővé tette a római közjog megismerését. [M]unkássága azért is jelentős, mert addig sok jogtudós a római közjognak még a létezését is tagadta, Mommsen viszont ezekre világosan rácsáfolt.”²⁷

Rendszerét a *polybiosi* elképzelés²⁸ három intézményére építette: a *magistratusra*, a népgyűlésekre és a *senatusra*.²⁹ A *magistratus* a főszereplő, aki *imperiummal* bír,

¹⁷ Uo. 160.; ARTHUR ROSENBERG: *Der Staat der alten Italiker*. Berlin, Weidmannsche Buchhandlung, 1913. 90.

¹⁸ Ld. OKKO BEHREND: *Zur römischen Verfassung. Ausgewählte Schriften*. Göttingen, Wallstein Verlag, 2014. *Mommsens Glaube*. 311–380.

¹⁹ FÖLDI–HAMZA i. m. 134. és BEHREND: i. m. 379.

²⁰ MOMMSEN (1877); vö. RAINER: (2006) i. m. 15.

²¹ BEHREND i. m. 315.

²² Vö. RAINER (2006) i. m. 14–16.

²³ „Tízennyolc évesen úgy gondoltam: a társadalom rendjét a jogászok szabják meg...” STAAR i. m. 42.

²⁴ Uo.

²⁵ Vö. MARCZALI Henrik: Emlékeim: VI. Vándorúton. *Nyugat*, XXII/14., 1929. Epa.oszk.hu „Mommsen előadásában nagyon csalódtam. [...] Annál jobban vonzott szemináriuma, hol [...] a dolgozatok megbeszélése [...] alkalmat adott, hogy [...] páratlan szellemét ragyogtassa.”

²⁶ 1902. *Römische Geschichte*. Ld. EL BEHEIRI Nadja: *Értékrend és pluralizmus*. Budapest, PPKÉ JÁK, 2010. 16.

²⁷ Uo.

²⁸ POLYB. 6. 11. sk. A római alkotmányosság egyszerre despotikus (*consules*), arisztokratikus (*senatus*), és demokratikus (*populus*) jellegéről.

²⁹ EL BEHEIRI (2010) i. m. 17. ill. RAINER (2006) i. m. 15.

s az alkotóerejével³⁰ alkotmányos rendet hoz létre, magát annak alárendeli – de szükséghelyzet esetén azt saját, elenyészhetetlen erejéből megújítja.³¹

Kritika nélkül nem mehetünk el munkássága mellett, ám életművének jelentősége így is hatalmas: Mommsen – mint történeti szemléletű jogász, és jogászként alkotó történész –, „génuszi” módszerének³² lényege: a teljességben való láttatás. Kritikusai nem is a történelmi tartalmat, hanem rendszerének alapját támadták.³³ Bleicken egy teljes fejezetben fejti ki kritikus álláspontját.³⁴ Véleménye szerint a *Römisches Staatsrecht*ben (a továbbiakban: RömSta.) nem a gyakorlat áll a középpontban, a cselekvő alanyok alárendelt szerepet játszanak: első a jogi fogalom, s csak azután következik a személyes akarat.³⁵ Továbbá azt is kihangsúlyozza, hogy a római alkotmány történelmi tények által és nem a hiányzó jogi fogalmakkal jött létre,³⁶ kialakulása teljességgel híján volt bármiféle rendszernek.³⁷

Fentiekkel ellentétben, méltatásként állapíthatjuk meg, hogy Mommsen az egész konstrukcióba – az örökérvényűre helyezve a hangsúlyt –³⁸ rendszert vitt, mivel meggyőződése volt, hogy a jog alapelvei a történelemben működnek – de magasabb eredettel bírnak, és szellemi és örökké újjáéledő elemként jelennek meg.³⁹

S habár Róma alkotmányjogáról, a köztársaságról hiányzott a szakirodalom, mely a *ius privatum*hoz megvolt, Mommsen mégis Savigny példáját követte.⁴⁰ „*Homo politicus*”⁴¹ és „*animal politicum*”⁴² volt, aki a római jogban bizonyos-

³⁰ BEHRENDIS i. m. 318.

³¹ Uo. 320.

³² RAINER (2006) i. m. 14.

³³ BEHRENDIS i. m. 315. Pragmatikus szemlélet: Fergus MILLAR: *The Emperor in the Roman World*. Cornell University Press, 1977. 6.

³⁴ Jochen BLEICKEN: *Lex publica – Gesetz und Recht in der römischen Republik*. Berlin, Walter de Gruyter, 1975. 16–51.

³⁵ Uo. 51. „nicht die Praxis, die Aktion, im Mittelpunkt steht, spielen auch [...] die Personen und Personengruppen, eine untergeordnete Rolle.”

³⁶ Uo. 409. „auch der Teil, der in Rechtssätzen erfaßt war, war [...] alles andere als ein klares und überschaubares Gebäude.”

³⁷ Uo. 409. „völlig unsystematische Entstehungsgeschichte der ‚Verfassung’”

³⁸ EL BEHEIRI (2010) i. m. 16.

³⁹ BEHRENDIS i. m. 312–313.

⁴⁰ Uo. 321. Vö. RAINER (2006) i. m. 14–15. „Insofern fehlen uns für das Staatsrecht der Republik jene Aussagen, die den spätclassischen Juristen wie Papinian, Ulpian oder Paulus für den Staat des Prinzipates entnommen werden können.”

⁴¹ RAINER (2006) i. m. 14.

⁴² BEHRENDIS i. m. 380. Ld. Uwe WALTER: *Theodor Mommsen – animal politicum*. 2011. Blogs.faz.net

ságot lelt arra, hogyan lehetséges egy erős kultúrállamban szabad és felelős polgárként létezni.⁴³

Mommsen a rendszerezése során alapfogalmakból indult ki.⁴⁴ A *Grundbegriff* nála nem statikus, de genetikusan elv, szerves, és szervezett, illetve kontingens elemeket is fel tud venni. Mommsen az intézményeket mind a maga sajátosságukban, az egész organizmus szerves alkotóelemeiként, mind a szervezethez való viszonyukban vizsgálta meg.⁴⁵ Rainer szerint Mommsen maradandó érdeme, hogy megnyitotta a modern kor számára a római alkotmány rendszerét, a római állam alkotóelemeit – így lehetővé téve az alkotmányjogi diskurzust – és elsőként mutatott rá egyértelműen, hogy egy fejlett államnak szükségszerűen jogilag rendezettnek kell lennie, hogy az állandó jog (szemben a változó politikával) kifejezhesse a közösség állandóságát és folytonosságát.⁴⁶

Vizsgálódásainkat jelentősen megkönnyíti, hogy Mommsen az intézményekben való gondolkodás híveként⁴⁷ a RömSta.-ben egy teljes fejezetet szentelt a *magister equitum*nak. Ezt azért fontos kiemelni, mert eme intézmény általában nem külön egységben szerepel a forrásokban, hanem történeti fejlődésében és környezetben,⁴⁸ vagy a *dictaturánál* megemlítve⁴⁹ vizsgálják. Mommsennél – ellentétben az előbbiekkal – a *magister equitum*ról összeszedett adatok nem elszórtan, hanem egységes gondolatmenetben, követhető logikai szálon jelennek meg.⁵⁰ Római közjogi öröksége mellett ezért is érdemes vele kezdeni a „nyomozást”.

3. Kis nyelvészkedés

Mommsen „különös figyelmet fordított [...] a filológiai tanulmányokra”.⁵¹ Ezért – mélyebb etimológiai fejtegetésekbe nem bocsátkozva – fontos, hogy az intéz-

⁴³ Uo. 319–320.

⁴⁴ Pl. *Willkür*. EL BEHEIRI (2010) i. m. 16–17.

⁴⁵ BEHRENDIS i. m. 319–320.

⁴⁶ RAINER (2006) i. m. 15. Vö. EL BEHEIRI (2010) i. m. 16.

⁴⁷ EL BEHEIRI (2010) i. m. 16.

⁴⁸ Vö. Ulrich von LÜBTOW: *Das römische Volk – sein Staat und sein Recht*. Frankfurt, Klostermann, 1955. 36. 48. 75. 168. sk. 198. sk. 203. 208. sk. 216.

⁴⁹ FÖLDI András: A római köztársaság államszervezete. *Rubicon*, 1996/4–5. Rubicon.hu

⁵⁰ MOMMSEN (1877) i. m. 156–164.

⁵¹ EL BEHEIRI (2010) i. m. 16.

mény nevét – még mielőtt a jogi tartalmát tüzetesebben megvizsgálánk – több nyelv perspektívájából láthassuk, már csak a jog-nyelv kölcsönhatás miatt is.⁵² Mommsen szerint a *magister equitum* kifejezés (görögül *ἵππαρχος*,⁵³ illetve *ἱππέων ἡγούμενος*)⁵⁴ az egyetlen megnevezés, amely előfordul [a forrásokban].⁵⁵

Ha röviden bepillantunk a külföldi irodalomba, akkor a következőket állapíthatjuk meg: a *magister equitum* mint fogalom fordításaként német nyelvterületen fellelhető a *Reiterbefehlshaber*⁵⁶ elnevezés, mégis inkább a *Reiterführer*⁵⁷ használatos,⁵⁸ magát az intézményt pedig *Reiterführeramtnak* hívják,⁵⁹ amely magyarul leginkább a lovasság vezetőjének hivatalát jelöli, egyben hangsúlyozza a katonai jelleget. Sander a tisztii jelleget kiemelve *Reiteroberströ*l, Niebuhr pedig szintúgy *Oberst der Ritterrö*l ír.⁶⁰ A hollandban mint *hoofd van de ruiters*⁶¹ – a lovasok vezetője –, mint *bevelhebber over de ruitery*,⁶² illetve mint *overste van*

⁵² KARCSAY Sándor: Jog és nyelv. *Jogtudományi Közöny*, 36. 1981/4. 329. „a szaknyelv az emberi munkamegosztás valamely területén a [...] kialakult fogalmak [...] kifejezésére szolgáló nyelvi kommunikációs eszközök együttese.” Hordozóeszköz: BOR Bettina: *Mi a Nemzeti Hitvallás?* 2015. arsboni.hu – „a velös kérdés, [...] hogy mi értelme is van nyelvészeti terminológiával büvészkedni, hiszen jogászok vagyunk, a nyelv számunkra csak eszköz, [...] csak hogy nem az eszköz [...] függ a jogtól, hanem a jog a nyelvtöl.” VINNAI Edina szerint pedig a nyelv több pusztá gondolatkifejező eszköznél – ld. VINNAI: A jogi nyelv nyelvészeti megközelítése. *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica*, XXVIII/1. 2010. 146.

⁵³ APPIANUS Alexandrinus: Ῥωμαϊκά. ῬΩΜΑΙΚΩΝ ΕΜΦΥΛΙΩΝ. 2. 118. („καὶ Λέπιδος ὁ ἵππαρχος”) és 3. 9. Αντόνιος ΗΠΠΗΣ: Λεξικόν Ἐλληνογαλλικόν και Γαλλοελληνικόν – Τόμος Α., Athén, Εκδοσεῖς Πελεκανος, 1908. (2014.) 1629–1630.; Σπυρίδων Π. ΒΑΣΗΣ: Ῥωμαίων Πολιτεία. Athén, Εκδοσεῖς Πελεκανος, 1903. 284. „ἀλλὰ δῆλον καθίσταται και εκ του ὅτι ο του δικτάτωρος πολιτικός και στρατιωτικός βοηθός ο υπ’ αυτου καθιστάμενος ἵππαρχος magister equitum καλεῖται”.

⁵⁴ DIONYS. 4. 6. 4. és 4. 3. 2.

⁵⁵ MOMMSEN (1877) i. m. 156.

⁵⁶ Oliver STOLL: *Römisches Heer und Gesellschaft*. Gesammelte Beiträge 1991-1999. Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2001. 272.

⁵⁷ Jochen BLEICKEN: *Die Verfassung der römischen Republik*. Paderborn, Schöningh, 1985. 90.

⁵⁸ ROSENBERG i. m. 90. „»Magister equitum«heißt natürlich der »Reiterführer«...”

⁵⁹ MOMMSEN (1877) i. m. 156.

⁶⁰ Erich SANDER: Das römische Militärstrafrecht. *Rheinisches Museum für Philologie*, 103., 1960. 294.; Barthold Georg NIEBUHR: *Römische Geschichte*. Berlin, Realschulbuchhandlung, 1811. Th. I. 362–363.

⁶¹ Stilus.nl

⁶² K. F. BECKER – Antonie DOYER – Samuel MULLER: *Algemeene geschiedenis*. Haarlem, Erven François Bohn, 1828. 204.

de ruiterij,⁶³ míg az angol nyelv a *master of (the) horse*⁶⁴ ill. *chief of cavalry*⁶⁵ és *master of cavalry*⁶⁶ kifejezéseket használja – tehát mindkét nyelvben mint az egész lovasság parancsnoka, vezetője jelenik meg.⁶⁷ Előbbihez hasonló jelentés-tartalommal bír az orosz начальник конницы fogalom is.⁶⁸

A franciák *général de cavalerie* vagy *maître de cavalerie* megjelöléssel illetik,⁶⁹ amely mind a katonatiszti miveltra utal, mind pedig a magistratusi jellegre enged következtetni.

Végül, miután „végigzongoráztunk” pár idegen nyelvet, magyarul is jó volna meghatároznunk e kifejezést, hiszen a köznapi nyelvben nem, vagy hibásan jelenik meg, így adva okot a félreértésekre.⁷⁰ Ekként álláspontom szerint a *lovasság vezér* mint kifejezés⁷¹ sem adja vissza egzakt módon a *magister equitum* eredeti funkcióját és jelentését, hiszen ebből nem következik egyértelműen a lovasság egészének parancsnoklása – szinte mint dragonyos, lovasított gyalogos,⁷² lóval csatába induló vezető jelenik meg szemünk előtt, kiemelve az egyéni harcos, és nem a hatalommal bíró intézményi jelleget.

Kunkel fogalmazza meg a *magister equitum* kapcsán, hogy annak alárendelt jogállása egyben a hadsereg lóról való vezénylésének mint korábbi királyi előjognak a „lába alól rántja ki a talajt”.⁷³ Itt jegyzendő meg, hogy ezzel szemben

⁶³ Constant de CONINCK: *Glossarium van Latijnse en Romeinse rechtstermen*. Apeldoorn, MAKLU, 1997. 126.

⁶⁴ Britannica.com és Andrew LINTOTT: *The Constitution of the Roman Republic*. Oxford University Press, New York, 1999. 110.

⁶⁵ C. E. BRAND: *Roman Military Law*. Austin, University of Texas Press, 1968. 120.

⁶⁶ John WACHER: *The Roman World*. London–New York, Routledge, 2002. 113., ill. William E. DUNSTAN: *Ancient Rome*. Plymouth, Rowman & Littlefield Publishers., 2011. 44.

⁶⁷ H. M. F. LANDOLT: *Militair woordenboek* (2 dln.). Leiden, A.W. Sijthoff, 1861. Dbnl.org

⁶⁸ А. В. КОПТЕВ: *Om praepositus celerium к magister equitum*: Целер, Брут и проблема наследования царской власти в арханическом Риме. Межвузовский сборник научных статей «Античность и средневековье Европы», Перм, Пермский ун-т, 1998. 52–63., ДЕМЕНТЬЕВА i. m. 78.

⁶⁹ Fleury de LÉCLUSE: *Lexique francais-grec, avec le mot latin*. Paris, A. Delalain, 1823. 92.

⁷⁰ Nyest.hu

⁷¹ GERÉB József: A rómaiak története. In: MARCZALI Henrik (szerk.): *Nagy képes világtörténet*. MEK, Mek.oszk.hu „a dictator [...] egy lovas vezért [...] nevezett ki.”

⁷² Vö. angol *mounted infantry* – valamint a dragonyos szó etimológiájához: Ludlow BEAMISH: *On the Uses and Application of Cavalry in War: From the Text of Bismark*. London, T. & W. Boone, 1855. 330–333.

⁷³ Wolfgang KUNKEL–Roland WITTMANN: *Staatsordnung und Staatspraxis der römischen Republik*. München, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1995. II. Absch.: Die Magistratur. 718.

a *dictator*nak engedélyt kellett kérnie a *senatustól*, hogy „lóra szállhasson”.⁷⁴ Részből ez is megerősíti a *dictatori* intézmény gyalogsághoz való társítását.⁷⁵

Bárhogyan is nézzük, a *magister equitum*ot legjobb a lovasság főparancsnokaként vagy – miként Földi, illetve Muraközy is – „lovassági főparancsnokként”⁷⁶ lefordítani. A félreértések elkerülése és a római jogi fogalomrendszer használata végett munkámban a *magister equitum* használata mellett döntöttem. Ha pedig valakit mindenáron lovas vezérnek kívánunk hívni, akkor már inkább a *dictatorral* tegyük meg.

4. Mommsen *magister equituma*

„[P]robare se dixit, neque dictatorem sine magistro equitum...”⁷⁷

De iure a dictator mellett – még akkor is, ha a *dictator*t nem katonai feladatokra nevezték ki – állt a *magister equitum*. A tisztség betöltéséhez Mommsen szerint nem voltak különös követelmények: elvileg más hivatal korábbi viselése sem volt előfeltétele a *magister equitum*má válásnak, mire ugyanis a *magistratusi* tisztségek betöltésének sorrendje megszilárdult volna, a régi típusú *dictatura* és ezzel a *magister equitum* intézménye eltűnt. Azonban kérdéses, hogy a *consuli* tisztség viselése mégis szükséges volt-e hozzá, vagy *nem consularis* személy is lehetett-e *magister equitum*.⁷⁸ Livus szerint *consularis*nak kellett lennie.⁷⁹ Ezt Mommsen a korai időszak (kb. a 433. évig) tekintetében cáfolja, ám az azt követő időre már – ha kivételeket említve is, de – elismeri e szabályt.⁸⁰ A hivatalt halmozni lehetett a rendes *magistratusi* tisztségekkel: többek közt a *tribunus militum consulari potestatei*, a *consuli*, a *censori*, s az *aedilis curulisi* hivatallal.⁸¹

⁷⁴ PLUT. *Fab.* 4. 1.; LIV. 23. 14. 2.; ZONARAS: *Επιτομή ιστοριών.* 7. 13. 13.

⁷⁵ LINTOTT i. m. 110., vö. *magister populi*

⁷⁶ FÖLDI (1996), valamint FÖLDI–HAMZA i. m. 23., illetve TITUS LIVIUS: *A római nép története a város alapításától.* Fordította: KIS Ferencné – MURAKÖZY Gyula, Mek.oszk.hu III. kötet, 95.

⁷⁷ MOMMSEN (1877) i. m. 156.; LIV. 23. 23. „nem helyénvaló, ha egy *dictator*nak nincs *magister equituma*.” Vö. KIS–MURAKÖZY i. m. III. 95.

⁷⁸ MOMMSEN (1877) i. m. 156.

⁷⁹ Vö. LIV. 2. 18. 5–6.

⁸⁰ MOMMSEN (1877): i. m. 157. és 157. 1) lábj. *Nonconsularis*ok pl. a 432. és 315.évek *magister equitum*ai. Ld. BANDEL: i. m. 23–24., 99–101.

⁸¹ LIV. 23. 24. 3.; MOMMSEN (1877) i. m. 157. 6) lábj.

A *magister equitumot* a *dictator* nevezte ki *minor collegaként*⁸² – Mommsen szerint nem bizonyított annak ténye, hogy a *senatus* a kinevezésnél a személy tekintetében korlátozta volna a *dictator*t. Ez kétféle módon történhetett: a *dictator* hivatalba lépése után vagy azonnal – még a *senatus* felhatalmazó jogi aktusának meghozatala előtt –,⁸³ vagy az *auspiciumok* megtartása után.⁸⁴ Hivatali ideje a *dictatura* – bármely okból való – végével egyidőben lejárt,⁸⁵ megszokottan a *dictator* utasította a lemondásra,⁸⁶ melyet követően először a *dictator*, majd a *magister equitum* tette le hivatalát.⁸⁷ Amennyiben a hivatali idő lejárt előtt esett volna ki, helyébe más lépett.⁸⁸ Úgy tűnik – így Mommsen –, hogy a *magister equitumot* a *dictator* nem válthatta le.⁸⁹

A többi *magistratus*hoz viszonyítva rangban az összes alacsonyabbat megelőzte, de a főtisztviségek (a *praetor*) után következett, és *praetoré*hoz hasonló hatalommal, *imperium minus*szal bírt. Ennek megfelelően megillették a *magistratusi* jelvények, mint az elefántcsont szék (*sella curulis*), a bíborszegélyű tóga (*toga praetexta*),⁹⁰ hat lictor, és katonatisztként a kardviselés joga.⁹¹

Hatáskörét elemezve Mommsen megjegyzi, nem valószínű, hogy speciálisan önálló hatáskörrel rendelkezett volna, ugyanis a korábbi alkalmazása a lovasság élén inkább megszokás volt, mint alkotmányos jogkör.⁹² A *magister equitum* ugyanazon aktusokat volt jogosult végrehajtani, mint a *dictator* – tehát a kompetenciája szinte megegyezett a *dictatoré*val –, ám köztük ennek ellenére mégis alá-fölérendeltségi viszony létezett.⁹³ A hadvezetésben a *dictator*-hadvezér után következett a ranglétrán; a *dictator* távollétében pedig képviselte felettesét,⁹⁴ és nem alacsonyabb hatalmúként működött közre a *magister equitum*, ha a

⁸² FÖLDI i. m.; KASER i. m. 39., 45.

⁸³ LIV. 9. 38. 15.

⁸⁴ MOMMSEN (1877) i. m. 157–158. Kinevezést jelentő igéket is össze gyűjt: pl. *dicere* (LIV. 3. 27. 1.), *legere* (LIV. 10. 3. 3.), *dare* (LIV. 7. 28. 8.), *addere* (LIV. 7. 12. 9.), *creare* (LIV. 4. 46. 11.), *nominare* (SENECA *ep.* 108. 31.) – ugyanakkor a *cooptare* (LIV. 6. 38. 4.) mintegy a *collegialitást* erősíti meg. *Auspiciumok*: LIV. 3. 27. 1.

⁸⁵ MOMMSEN (1877) i. m. 158–159.

⁸⁶ LIV. 4. 34. 5.

⁸⁷ MOMMSEN (1877) 159.; LIV. 8. 15. 6.

⁸⁸ LIV. 9. 22. 7.; MOMMSEN (1877) i. m. 158.

⁸⁹ LIV. 8. 36. 1. ld. *Fabius*-eset, fentebb: a *dictator* csak eltiltja jogköreinek gyakorlásától.

⁹⁰ Vö. LIV. 1. 8.

⁹¹ MOMMSEN (1877) i. m. 159. Vö. CIC. *Leg.* 3. 3. 9., FÖLDI i. m.

⁹² MOMMSEN (1877) i. m. 159–160. Ugyanakkor VARRO de L. L. 5. 14.

⁹³ Uo. 160. Vö. ROSENBERG i. m. 91. „als einzigem Menschen in Rom dem Diktator untergeben.”

⁹⁴ Uo.; Vö. LIV. 4. 27. 1., POLYB. 3. 87. 9.

dictatura más módon került volna alkalmazásra.⁹⁵ Kétség övezi a jogállását: vajon a *dictator* alárendeltje volt-e csupán, vagy hivatalaik a *consulatus*hoz hasonlóan egyenrangúságon alapultak?⁹⁶ Ez a kettősség Mommsennél is megjelenik: *Rätselhafte Institution*ként⁹⁷ a *magister equitumi* intézményben kettős elv munkál – egyszer *katonatisztként* jelenik meg, másszor *magistratus*ként. A közös tulajdonságoktól eltekintve, a katonaként való meghatározást erősíti meg Mommsen szerint az, hogy a *dictator* a *magister equitum*ot a hivatalának letévesére utasíthatta, s a *dictator* kiesése esetén a *magister equitum* tisztje is megszűnt – szorosán kötődik tehát a *dictaturához*. A katonatiszti jelleget támasztja alá a tény, hogy *plebeiusok* is lehettek e tisztség viselői: Livius úgy tudja, az első *plebeius* származású *magister equitum* *Caius Licinius* volt,⁹⁸ akit *Publius Manlius* „*deinde dictator rem in causam plebis inclinavit*” nevezett ki,⁹⁹ egyben a *patriciusok* elégedetlensége okán a *senatus* elnézését is kérve – noha „*simul negantem magistri equitum maius quam tribuni consularis imperium esse*”.¹⁰⁰

Ellenben, a *magistratusi* jellemzőkhöz sorolható, hogy valószínűleg nem volt joga *triumphust* tartani; valamint nyomós érv, hogy *magister equitum* elnevezésű rendfokozat a korai hadseregben nem létezett, a gyalogságnál (három-hat) *tribuni militum*, a lovasságnál (három) *tribuni celerum* szolgált, valamint a *decuriones (praefectus) turmae*-nál nem volt magasabb rang a lovasságnál.¹⁰¹ Mommsen ekkor tér rá a *magister equitum* intézménye eredetének vizsgálatára,¹⁰² felállítva egy elméletet, amelyben szembeállítja a rendes és a rendkívüli jogállapot esetén alkalmazott rendszereket, jelesül a *consulatus*t és a *dictaturát*. Kiemeli, amikor a régi időkben a hadsereg még maga volt egy *legio*, a két *consul* „*sich [...] in das Commando theilten*”: az egyik a gyalogosokat, a másik a lovasokat vezette, de végső soron a főparancsnokság a gyalogságot vezető volt. Következésképpen, ha a két egyenrangú *collega* mint *magister populi* ill. *equitum* a hadat felváltva, egyesével vezették, máris magyarázatot

⁹⁵ Liv. 4. 14., 9. 26.

⁹⁶ Vö. *M. Minucius Rufus* esete. Liv. 22. 24–30.; LINTOTT i. m. 112.

⁹⁷ MOMMSEN (1877) i. m. 160.

⁹⁸ Liv. 10. 8. 8. „*primus de plebe*”

⁹⁹ Vö. PLUT. *Cam.* 39. 5.

¹⁰⁰ Liv. 6. 39. 3–4.

¹⁰¹ MOMMSEN (1877) i. m. 161–162. POLYB. 6. 25. 1.

¹⁰² Rosenberg szerint az itáliai *magister iuventutis* intézménye párhuzamba vonható a római *magister equitum*éval, azzal, hogy a *mag. iuventutis*nál a polgári, ellenben római kollégájánál a katonai jelleg a meghatározó. ROSENBERG i. m. 95. sk.

kapunk a *magister equitum* intézmény létrejöttére.¹⁰³ Mivel a *dictator* egyben hadvezér is, és így esetében az *Alterniren*, a főparancsnokság váltogatása az egyenrangú *collegával* kiesik, minden adott volt a *magister equitum* jogállásának megszilárdulásához, amely tisztség viselője a nem főparancsnok *consul* helyébe lépett – így kialakítva magának egy *magistratus* és katonatiszt között „billegő helyzetet”.¹⁰⁴ E helyzet a *consuli* kollegiális egyenlőségtől a kollegiális egyenlőtlenség felé történő eltolódást eredményezett, ugyanakkor megerősítette a *magister equitum magistratusi* jellegét.¹⁰⁵ Így a *magistratusi* jogkörök is megillették, mégpedig a *ius agendi cum populo* és *patribus* is – habár Mommsen tudatja, hogy a népgyűlés összehívásának jogosultságáról nincs hiteles történeti forrás, míg a *senatusé* vitatott: Cicero és Livius elismeri e jogot, míg Varro (valószínűleg politikai okokból) nem.¹⁰⁶ Befejezésésképpen Mommsen leszögezi, hogy „[e]s hat also der Reiterführer eine zwischen Magistrat und Offizier schwankende Stellung eingenommen...”

5. Gyakorlati példa¹⁰⁷

A következőkkel célolok, hogy a *magister equitum* lényegét és rajta keresztül egynémely történést más perspektívákból is meg lehessen ragadni, úgymint: az engedetlenség, a vallás szerepe, és a *ius provocandi*, – utalva a társadalmi feszültségekre, valamint természetjog és pozitív jog kapcsolatára.

Maga az eset¹⁰⁸ a *második samnis* háború kezdetén történt meg, vélhetőleg Kr. e. 325-ben.¹⁰⁹

Történetesen *Papirius Cursor dictator Fabius Maximus Rullianus* nevezte ki *magister equitum*ának. A *dictator* később Rómába utazott, hogy az *auspiciumokat* megismételje.¹¹⁰ Elutazása előtt kifejezetten parancsba adta, hogy semmilyen katonai vállalkozást ne indítsanak távollétében. *Fabius* mégis csatába bocsátkozott és győzött. Mikor *Papirius* visszatért, felelősségre vonta,

¹⁰³ MOMMSEN (1877) i. m. 162–163.

¹⁰⁴ Uo.

¹⁰⁵ *Magistratusnak* hívja: LIV. 4. 5. 34., 8. 36. 1.

¹⁰⁶ MOMMSEN (1877) i. m. 163–164.

¹⁰⁷ Vö. CIC. *De inv.* 1. 49. „exemplum est...”, ill. EL BEHEIRI (2012) i. m. 33–35., 103–105., 152.

¹⁰⁸ LIV. 8. 30–36.

¹⁰⁹ Fritz BANDEL: *Die Römischen Diktaturen*. Inaugural-Dissertation, Hohe Philosophische Fakultät der Königlichen Universität Breslau, Breslau, Wilh. Gottl. Korn. 1910. 89–91.

¹¹⁰ LIV. 8. 30. 2.; BANDEL i. m. 89.; EL BEHEIRI i. m. 100.

majd engedetlenség miatt halálra ítélte *Fabiust*, akinek sikerült Rómába menekülnie, s ott a *senatust* összehívnia. *Papirius* újból elfogatta, de ekkor *Fabius* apja *provocatiot* intézett a *tribuni plebishez* és a néphez.¹¹¹ Eztán zajlott le a vita, melyben végül a *dictator* megkegyelmezett *Fabiush*nak.

Mommsen – aki *Röm. Strafrecht*jében a katonai (háborús) jogról összefoglalót adott – szerint Róma falain kívül jogi értelemben állandó volt a hadiállapot, ezért a *magistratus*-hadvezér olyan jogköröket gyakorolt, amelyet a parancsnoklás megkövetelt. Nemcsak a katonai szolgálatot teljesítők, de személyállapotától függetlenül mindenki a háborús jog hatálya alatt állt. E jog normái egyáltalán nem konformak a tulajdonképpeni büntetőjogéival. Az általa meghatározott deliktumok részben megegyeznek az államellenes bűncselekményekkel. Ám a *magistratusi* paranccsal szemben tanúsított engedetlenség (*contumacia*), amelyet a büntetőjog nem sorol a bűncselekmények közé, a háborús jogban az első a deliktumok közt – ezeket ugyanis a hadi célszerűség határozta meg. Elkövetését halállal büntették – amelynek kiszabása sokkal inkább függött a hadvezéri kegytől, mint a jogelvektől.¹¹² „Az engedetlenség megítélése kapcsán az sem számított enyhítő körülménynek, ha a tettet győzelem követte. [...]ugyanis csorbult a katonai felettes tekintélye...”¹¹³ Következtetésképpen Mommsen és a *Digesta* alapján (Mely szerint egyrészt: „háború idején, aki olyan dolgot tesz, amit a parancsnok megtiltott, vagy nem teljesíti a parancsot, halállal bűnhődik, mégha dolgát jól is cselekedte”, másrészt: „a parancsnokkal vagy katonai előjáróval szembeni engedetlenség mindig halállal büntetendő”),¹¹⁴ a pozitív jog szerint *Fabiush*nak kijárt a halálbüntetés.

Livius és Sander nyomán viszont megállapíthatjuk, hogy a büntetés végrehajtása esetén a hadsereg feltehetően még nagyobb ellenállást és kisebb harci kedvet mutatott volna a későbbiekben, mint eredetileg, hiszen a *magister equitum* és a *dictator* vitájában az előbbi mellé állt,¹¹⁵ mert nem értett egyet *Papirius* eltúlzott szigorúságával.¹¹⁶ Azonban a *dictator* felismerte és korrigálta e hibáját,¹¹⁷ majd győzelemre vezette csapatait.¹¹⁸

¹¹¹ LIV. 8. 30–33.

¹¹² MOMMSEN (1899) i. m. 29–32.

¹¹³ TÓTH László: Változó tendenciák a köztársaságkori Róma katonai büntetőpolitikájában. *Haditudomány*, XXIII. évf. 2013/1. Mhht.eu

¹¹⁴ DIG. 49. 16. 3. 15 (MOD.); DIG. 49. 16. 6. 2. (MENE.)

¹¹⁵ LIV. 8. 34. 1.

¹¹⁶ LIV. 8. 32. 12–13.; SANDER i. m. 294.; Vö. VEG. 3. 4. „Laudabiliores tamen...”

¹¹⁷ LIV. 8. 36. 1. vö. BANDEL i. m. 90–91.

¹¹⁸ LIV. 8. 36.

Az *auspiciumok* – tehát a vallás – perspektívájából közelíti meg az esetet RÜPKE: a háborúba induló hadvezér *auspiciumai* hiányosságának, ellentmondásosságának tényére és ennek gyakoriságára mutat rá. Feltűnő – írja, hogy a Livius által előadott legtöbb esetben¹¹⁹ a *dictator*nak vissza kellett mennie Rómába, megismételni az eljárást.¹²⁰ Eszerint a hibás *auspicium* mint állítás „vallási vészfékként” is szolgált, a jósök tudatosan vagy akaratlanul is „a senatus meghosszabbított karjaként” működtek, ellensúlyozandó a *dictator* hatalmát. Rossz ómen ugyanis, ha már az istenek sem állnak ki az ember mellett. Livius szerint azonban a rossz előjelek nem a háború kimenetelére, hanem a hadvezérekre voltak indulat- és összetűzésenkeltő hatással.¹²¹ Tehát – következtet Rüpke – az, hogy a *dictator* távollétében és parancsa ellenére a *magister equitum* mégis csatázik, – sőt, „[er] kann sich [...] freie Hand gegenüber einem zögerlichen, wegen »auguraler Bedenken« nach Rom zurückgerufenen Diktator verschaffen”¹²² – annak a jele, hogy a fent említett „obstrukció” nemcsak késleltetésre, hanem a kevésbé öntudatos és háborúzásban tétova hadvezér félreállítására is szolgált;¹²³ miként – mint El Beheiri megállapítja és Livius megerősíti – arra is következtethetünk, hogy a *dictator*nak ez esetben még a társadalmi elismertsége is gyöngé volt.¹²⁴

Lintott a *tribuni plebis* oltalomnyújtási jogának nézőpontjából¹²⁵ tárgyalja *Fabius* esetét, ugyanakkor finoman meg is kérdőjelezi LIVIUS jelen *exemplumának* tényszerűségét.¹²⁶ Szerinte az eset drámai erővel illusztrálja a *provocatio* – amelyet az idősebb *Fabius* tesz fia érdekében –¹²⁷ lényegét. Mikor *Fabiust* a *dictator* elfogatná, a *tribuni plebis* hezitálnak az *auxilium* felajánlását illetően. Kaser szerint ezzel ugyanis mindegyik *magistratus* intézkedéseinek végrehajtását megakadályozhatták, kivéve a *dictator*éit.¹²⁸ Ennek ellenére az összegyűlt nép *Fabius* mellé áll, így végső soron meggyőzik *Papiriust*, hogy

¹¹⁹ Rüpke szerint: LIV. 8. 30. 1–2., ill. 10. 3. 6. és 23. 19. 3. – Jörg RÜPKE: *Domi militiae. Die religiöse Konstruktion des Krieges in Rom*. Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 1990. 129. valamint 237.

¹²⁰ „auspiciorum renovandorum causa” RÜPKE (1990) i. m. 129.

¹²¹ LIV. 8. 30. 1. „In Samnium incertis itum auspiciis est...”

¹²² RÜPKE i. m. 237.

¹²³ Uo. 129.

¹²⁴ EL BEHEIRI (2012) i. m. 100. Vö. LIV. 8. 30–36.

¹²⁵ MAX KASER: *Römische Rechtsgeschichte*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1967. 47. „ihre älteste Aufgabe das Beistandsrecht (*ius auxilii*)”, KUNKEL–WITTMANN: i. m. 555.

¹²⁶ LINTOTT i. m. 125. „which may well have founded on fact”.

¹²⁷ LIV. 8. 33. 7.

¹²⁸ KASER i. m. 47.

álljon el a kivégzés szándékától. A *dictator* nem a *provocation*nak ad helyt: a nép és a *tribuni plebis* által tett kérésre, a *precarium*ra hivatkozva adja át *Fabiust* a kegyelmet kérőknek.¹²⁹ Az előzőekkel összefüggésben, a források leszögezik, hogy a *dictator*val szemben eredendően nem volt lehetősége *provocation*nak.¹³⁰ Mégis – jegyzi meg Lintott –, a *Fabius* és *Papirius* közti jogvita mutatja, hogy a *dictator* főhatalma nem feltétlenül terjedt ki a Város falain belülre – a „*provocatio* birodalmára”.¹³¹ Ezen megállapítás pedig igazolni látszik a csekély társadalmi támogatottsággal kapcsolatban fentebb leírtakat, valamint a közéleti változó tényezők befolyását a tisztán pozitív jogi tételekkel szemben.

Továbbgondolva *Fabius magister equitum* esetét, álláspontom szerint magatartása – hogy a *dictator* egyértelmű parancsa ellenére csatát vállalt – egyfajta kockázatvállalási elemet hordoz magában. Az eset az előjárónak való engedelmesség kötelessége és a kapott parancsnak ellentmondó, ám mégis hadi sikerhez vezető cselekmény közti feszültség története.¹³² Belovics szerint a *kockázatvállalás* olyan helyzet, amikor a *Büntető Törvénykönyv*ben szereplő bűncselekmény törvényi tényállásában meghatározott eredmény bekövetkezésének a lehetősége fennáll, ugyanakkor arra is van esély, hogy a káros eredmény elmarad, illetve, hogy a végeredmény társadalmilag előnyös lesz. Indokoltságát kizárólag objektív alapon ítélték meg.¹³³

Mint Erdős írja, később a jogirodalom bővítette a kockázatvállalás jellemzőit: alapja valamely konkrét társadalmi szükségesség, az általa előidézett veszélynek *arányosnak* kell lennie a várható társadalmi haszonnal és a kockázaton alapuló döntésnek *reálisan megalapozottnak* kell lennie – e döntést *társadalmilag hasznos* célkitűzésnek kell irányítania.¹³⁴

A *megengedett kockázat* a büntetőjogi felelősséget (a társadalomra veszélyességet)¹³⁵ kizárja.¹³⁶ E tényezőt „differentiáltan kell értelmezni, vagyis egyes

¹²⁹ LIV. 8. 35. 5. „Q. Fabius [...] sed noxae damnatus donatur populo Romano, donatur tribuniciae potestati, precarium, non iustum auxilium ferenti”.

¹³⁰ MOMMSEN (1877) i. m. 145–146., 146. 6) láb., 148. 1) láb. LINTOTT 111.; ld. LIV. 2. 18. 8.; 3. 20. 7–8.; DIONYS. 10. 24. 2.; DIG. 1. 2. 2. 18.

¹³¹ LINTOTT 111.

¹³² EL BEHEIRI (2012) i. m. 100.

¹³³ BELOVICS Ervin: *Az érték-érdek összeütközések mint a büntetendőséget kizáró okok*. Pécs, PTE ÁJK Doktori Iskola, 2007. 196.

¹³⁴ ERDŐS Emil: *Véleményeltérések a kockázatvállalás büntetőjogi értelmezésében*. Budapest, Büntetőjogi Szakirodalomgyűjtemény, Tankönyvkiadó, 1987. 397.

¹³⁵ SZENTMIHÁLYI Judit: *Az elvárhatóság követelménye a megengedett kockázatvállalás, mint büntetendőséget kizáró ok tükrében*. 2014. Arsboni.hu

¹³⁶ BELOVICS i. m. 197. Vö. NAGY Ferenc: *A magyar büntetőjog általános része*. Budapest, HVG-Orac, 2008. 156.

konkrét megnyilvánulási formái viszonylatában”.¹³⁷ Szentmihályi szerint pedig „a társadalom sokkal nagyobb előnyhöz jut, mint amekkora hátrányt szenved abban az esetben, ha a cselekmény negatív eredményre vezet”.¹³⁸ Ezen álláspont igen érdekes vetületet ad a *Fabius*-esetnek, ugyanis a két fél különböző érvekkel megtámogatott érdekeinek összecsapásával egyidőben a vita pontosan a társadalmi rétegek küzdelmeiről, tehát politikáról szólt.¹³⁹ A tényállás a fentebb leírtakat tekintve nyilvánvaló: a *magister equitum* megvalósította az engedetlenség tényállását, ezért a törvény büntetni rendeli. Kérdés, esetében alkalmazható volna-e a fenti kizáró ok. Állásponantom szerint az előbb ismertetett nézetek alapján igen. Elvileg fennállt a vereség mint negatív eredmény esélye, ám ezen eshetőséget Livius – valamint *Fabius* felderítői – objektíve megcáfolja, így a cselekmény reális megalapozottságát bizonyítja.¹⁴⁰ A bekövetkezett végeredmény¹⁴¹ társadalmilag előnyös voltát már nem is szabadna feszegetni, hiszen mi sem lehet előnyösebb egy győzelemnél.¹⁴² Természetesen megkérdőjelezhető, hogy a *magister equitum* látta-e tetteinek következményeit. Ha igen, akkor egyszer az ifjúi hevületében, a biztos siker várományában (vagy a *dictator*tal szembeni függelme okozta tétlenség miatti ellenérzés okán) hozott döntés, másszor – s ez az erősebb érv – az, hogy a társadalmi érdeket, a „kínálkozó alkalmat” helyezte önérdeke elé, hozható fel enyhítő, mentő körülményként. Hiszen az arányosság kérdését vizsgálva is arra jutunk – mert veszélyt legfeljebb a maga számára idézett elő –, hogy *Fabius*nak semmiképpen nem érte meg – ha végig is gondolta –, hogy *Papirius* bosszúvágtyól fűtve, (és a táborba tartva minden második szavával *Titus Manliust* dicsérve) kivégeztesse parancsszegés miatt.¹⁴³

A jogok és társadalmi érdekek összecsapásában a *dictator* oldalán parancsa (*dictatoris edictum*), a néptől eredő főhatalma (*imperium*), és a katonai fegyelmettség követelménye (*disciplina rei militaris*) állt, ill. a *dictator* hivatkozott az elődök példáira (*exempla*). *Fabius*sén a senatus méltósága (*senatus maiestas*), a nép támogatása (*favor populi*), a néptribunusok oltalma (*tribunicium auxilium*), s a távollévő hadsereg emlékezete (*memoria absentis*

¹³⁷ ERDŐSY i. m. 407.

¹³⁸ SZENTMIHÁLYI uo.

¹³⁹ Vö. EL BEHEIRI (2012) i. m. 100–105.

¹⁴⁰ LIV. 8. 30. 3.

¹⁴¹ LIV. 8. 30. 4–9.

¹⁴² Kivétel a 'pyrrhusi győzelem': PLUT. *Pyrrhus*. 21. 9.

¹⁴³ DIONYS. 8. 79. 2. *Manlius* kivégeztette saját fiát, mert megszegte parancsát., LIV. 8. 34. 2., 8. 30. 10–13.

exercitus).¹⁴⁴ végül közvetve a közösség döntött, állhatatosságával kiharcolva egy természet- és nem pozitív jogi formula, a *precarium* alkalmazását.¹⁴⁵

6. Befejezés

Ahogy azt Mommsen is művelte, a jogrendszer és a társadalom, így a kultúra rendjének megismeréséhez feltétlenül szükséges a vizsgált római jogi jogintézmények eredetét és egymáshoz való viszonyukat egyéb nézőpontokból is kutatni – melyek új megvilágításba helyezhetik a dolgokat –, valamint az Itáliában létezett és a rómaiakra kulturális hatást gyakorolt népek szokásait alaposabban szemügyre venni.¹⁴⁶

Ezzel párhuzamosan a rómaiak életére, szokásaira nagyban kiható *etruszk* jogintézmények (köztük a *zila[th]* (*mekh rasnal*), *lucumo*, *canthe/kamthe*, *macstarna*, *maru*, stb.) nyelvészeti és jogi oldalról történő kutatása is tartogathat meglepetéseket a számunkra, akár nem várt történelmi, kulturális, így jogi összefüggéseket és kihatásokat is a felszínre hozva.¹⁴⁷ A megismertek alapján megállapíthatjuk, hogy a bevezetőben említett „kásahegy” csak emelkedett, hiszen a *magister equitum* alaposabb megismeréséhez még további forráselemzés, miként bővebb gyakorlati bemutatása is szükséges.¹⁴⁸ Ehhez alapot nyújthat a *magister iuventutis*, és a *tribuni celerum*, illetve a *magister* intézmények eredetének és jellemzőiknek kimerítőbb vizsgálata. Kiindulásképpen ezért rövid betekintőt nyújtottam a római jog „anomáliájába”.¹⁴⁹

¹⁴⁴ EL BEHEIRI (2012) i. m. 101.; LIV. 8. 34. 1–2.

¹⁴⁵ EL BEHEIRI (2012) i. m. 101.; LIV. 8. 35. 5.

¹⁴⁶ Vö. ROSENBERG i. m. V–VI.

¹⁴⁷ Ld. Jean MACINTOSH TURFA (szerk.): *The Etruscan World*. Abingdon, Routledge, 2013. 151–179., 351–372.; Marco ALINEI: Etrusco, una forma arcaica di ungherese? Ősi kapocs. Magyar–etruszk nyelvrokonság? Budapest, *Italia & Italy*, 2005. nov–dec., 27. sz., 43–45. Italcultbudapest.hu

¹⁴⁸ Túlzott engedelmesség: LIV. 8. 35. 10–12., 8. 36. 1–4.; Jogkörkiterjesztés: LIV. 22. 24–30.; PLUT. 9. 2–3., vö. BANDEL i. m. 123–125.; *Regillus-tónál csata*: LIV. 2. 19–21.; DIONYS. 6. 1–12.; *ius provocandi*: LIV. 3. 55. 4–6. és a részletezett Fabius-eset.

¹⁴⁹ Theodor MOMMSEN: Römische Staatsrecht. In: Karl Joachim MARQUARDT–Theodor MOMMSEN (szerk.) *Handbuch der römischen Alterthümer*. Lipsce, S. Hirzel, 1887. 179. „In der Reihe der Magistraturen ist der Reiterführer eine Anomalie.”

SEGÍTSÉGNYÚJTÁS ELMULASZTÁSA VÍZBŐL MENTÉS ESETÉN

GYULAY Dániel

1. Bevezetés

A vízimentés egy fiatal szakág Magyarországon. A problémát hazánkban az jelenti, hogy viszonylag új foglalkozásként a vonatkozó szabályozás még nem minden tekintetben kiforrott, ami a segítségnyújtás elmulasztása tényállásával kapcsolatban is elmondható. Ennek a kiküszöbölése azonban létfontosságú, ugyanis évente több ezren foglalkoznak vízimentéssel hazánkban, és a legmagasabb szintű alapjogot, az életet védik.

A fuldoklóknak történő segítségnyújtás azonban nem csak a vízimentők kötelessége. A segítségnyújtás elvárható a vízi rendészettől, az úszólétesítmények vezetőitől, valamint meghatározott formában még a laikus személyektől is. A kérdés az, hogy ezektől a személyektől mikor, és mi várható el. Erre a problémára ma nincsen pontosan meghatározott szabályozás, sem joggyakorlat, pedig évente több száz fő szorul vízből mentésre országszerte.

A következőkben a magyarországi nyíltvízi vízből mentéssel, azon belül is a segítségnyújtás elmulasztásával fogok foglalkozni. Meghatározom a laikusoktól, a képzett vízimentőktől, a hajón tartózkodó személyektől és a vízi rendészettől elvárható segítségnyújtást, és pontosítom a segítségnyújtás elmulasztásának rájuk vonatkozó minőségét.

2. Vízből mentésről általában

Miért van szükség a vízből mentés szabályozására Magyarországon? Mint minden más mentés esetén, így itt is a legfontosabb érték az élet, amit az élet és az emberi méltósághoz való jog, mint kiemelt alapjog biztosít. Az Alaptörvény rendelkezik az állampolgárok mentéssel kapcsolatos jogairól, és ebbe a körbe

tartozik a vízi életmentés is. Az állam azonban nem biztosítja teljes mértékben az ehhez szükséges feltételeket, valamint a vízi mentéssel kapcsolatos rendelkezésekben számtalan joghézag található.¹

A fürdőzők és a nyaralók számából kifolyólag a 90-es évek elején óhatatlanul magas volt a vízbefulladások és az elmerülések száma. A Magyar Élet és Vízümentő Szakszövetség (továbbiakban: MÉVSZ) statisztikája alapján ez 1990-ben elérte a 327-et, 1991-ben pedig a 335-öt. A rendszerváltást követően, de főleg 2000 környékén kezdtek megalakulni a civil vízümentő szervezetek, amelyek hatására a halálozási arány 2001-re 202-re csökkent vissza.² Ezek a szervezetek szakképzett személyzetet biztosítanak mind strandokon, mind a mentőhajókon, aminek köszönhetően napjainkra a vízben történő halálesetek száma a 90-es években mért adatok töredékére esett vissza. Csak a Balatonon 2010-ben mindössze 5 vízbefulladás, viszont 216 életmentés történt. Ez a hatalmas javulás a Balatoni Vízümentési Rendőrkapitányságnak és a Vízümentők Magyarországi Szakszolgálati Egyesületnek (továbbiakban: VMSZ), a legnagyobb magyarországi vízümentő egyesületnek köszönhető.³

Az államnak mentési kötelezettsége van, amit az 1997. évi CLIV. törvény 96. §-a ír elő.⁴ Ez alapján, *a mentés biztonságos, egységes és összehangolt működéséhez szükséges feltételrendszer biztosítása* és megszervezése állami feladat, valamint a mentést elsősorban az állami mentőszolgálat látja el. Az OMSZ ezt a tevékenységét azonban csak földi és légi mentésként végzi.⁵ A vízümentést a koordinálása mellett más szervezetekre hagyja, akik a vízben történő életmentést is szakszerűen el tudják látni. Ezeket két csoportra lehet bontani. Az egyik az állami szervek által ellátott mentés, ideértve a katasztrófavédőket és a vízümentő szervezetet, a másik szekcióba pedig a civil szervezetek tartoznak.

¹ BAGYÓ Sándor – BOKOR Imre – CS. SZABÓ András – DÁRDAI Miklós – GÖNDÖCS Zsigmond – JAMRIK PÉTER – PETŐ Csilla – PRISKIN János – REISZ József – SOMOGYI Ferenc – KISZELY István – PAMUK Balázs: *A vízümentés* kézikönyve. Magyar Vöröskereszt – Balaton Fejlesztési Tanács, 2013. 10. [a továbbiakban: BAGYÓ et. al.]

² <http://goo.gl/XQ0pZj>

³ <http://goo.gl/3q0fJ9>

⁴ 1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről 96. § (1)–(2)

⁵ 322/2006. (XII.23.) Korm. rendelet az Országos Mentőszolgálatról 6. § (6)

3. A vízimentés

Ahhoz hogy a különböző csoportok közötti felelősség vizsgálatnak neki lehessen állni, először tisztázni kell néhány vízimentéssel kapcsolatos alapkérdést. Mi a vízimentők feladata? Elsősorban nem egészségügyi ellátást végeznek, hanem az alkalmazott technológia segítségével felkutatják a bajbajutott személyt, majd biztonságosabb helyzetbe helyezik, vagy szükség esetén átadják a sérültet a sürgősségi ellátást nyújtó személyzetnek. Prevenációs tevékenységként felkutatják a felszíni és a víz alatti veszélyeket, majd a tanult technikák segítségével igyekeznek megelőzni a balesetek kialakulását.⁶

A vízből mentés különböző, egymást követő szakaszokból áll. Mivel a fuldokló sok esetben nem kommunikáció képes, ezért kiemelkedő veszélyt jelenthet a segítségére siető személyre nézve. Következésképpen a közreműködésre képtelen aktív pánikoló mentését fokozott óvatossággal kell végrehajtani.⁷ Úszva történő mentés esetén a mentés sorrendje a bajbajutott észrevétele, megközelítése, megfogása, vontatása, kiemelése, és végül az ellátása. Csónakkal vagy hajóval történő beavatkozás esetén a segítségre szoruló észrevétele, megközelítése, megfogása, kiemelése, partra szállítása, végül az ellátása a mentés megfelelő menete.⁸ Ezek ismeretében a vízimentés veszélyességét elsősorban nem az orvosok, vagy a mentőtisztek munkájához hasonlítanám, hanem a katasztrófavédőkéhez, ugyanis ők is több esetben az életüket kockáztatják a segítségre szoruló megmentése érdekében, ahogyan egy vízimentő szintén az életét veszélyeztetve igyekszik a rászoruló megsegítésére.

A következőkben négy kategóriára bontva fogom vizsgálni az egyes személyeket terhelő segítségnyújtási kötelezettséget. Ez a négy csoport: a laikusok, a képzett vízimentők, a hajósok, és a vízirendőrök.

3.1. Laikusok

A laikusok hétköznapi civilek, akik semmilyen vízből mentési ismerettel, sőt gyakran a vízbiztonsághoz szükséges úszástudással sem rendelkeznek. Velük ellentétben a vízimentők képzésen szereznek gyakorlatot a mentési ismeretekről. Speciális fogásokat, szabadulásokat sajátítanak el, ami egy fuldokló fojtó

⁶ BAGYÓ et. al. i. m. 10.

⁷ Vízimentők Magyarországi Szakszolgálat: *Vízből mentési ismeretek*, 2013. 34.

⁸ BAGYÓ et. al. i. m. 56.

szorításából való szabaduláshoz szükséges. Így nem lehet összehasonlítani, és egy szinten említeni a civilek, és a képzett mentőőrök képesítéseit. Sőt, „*amint azt a Kúria is kifejtette, nem várható el például a folyóparton sétáló úszni tudó személytől sem a fuldokló kimentése.*”⁹

A vízimentés egy olyan foglalkozás, ahol a strandi mentők bármikor közvetlen veszélybe kerülhetnek, ami akár a halálukat is okozhatja. Ezek alapján nyugodtan kijelenthetjük, hogy a vízből mentés speciális tudást igényel. Ennek az ismeretnek az alkalmazása nem várható el egy hétköznapi laikus strandolótól. Nem követelhető meg továbbá senkitől sem „*saját életének kockára tétele, mások életének megmentése végett*”.¹⁰

A segítségnyújtás elmulasztása egy mulasztásos bűncselekmény. Az elkövető szándékának ki kell terjednie a cselekvési kötelességre, valamint a cselekvési képességre is. Következésképpen nem állapítható meg szándékosság a cselekvési lehetőség fel nem ismerése folytán annak az úszni nem tudónak a terhére, aki nem veszi észre, hogy a közelében egy mentőfelszerelés található, amivel a bajbajutott életét megmenthetné.¹¹

A megállapítottak alapján egy civilt nem lehet segítségnyújtás elmulasztása miatt felelősségre vonni akkor, ha nem kísérli meg a fuldokló vízből mentését. A segítségnyújtás azonban társadalmilag elvárt, viszont ennek más módja is van, mint a közvetlen társmentés. Így tehát minden civil köteles egy magasabb szintű segítségnyújtót keresni, például egy strandi mentőt, vagy egy úszólétesítmény vezetőjét, vagy riasztaniuk kell az illetékes hatóságot, hogy ők megtegyék a szükséges lépéseket. Ennek elmulasztása esetén már a Btk. 166. § (1)–(2) bekezdése alapján vonhatók felelősségre.

3.2. Képzett vízimentők

Vajon a civil vízimentő szervezetek keretében dolgozó vízimentők, segítségnyújtás elmulasztásakor alap esetért, vagy minősített esetért felelnek? Ahhoz, hogy erre a kérdésre választ kaphassunk, először át kell tekintenünk magát a civil vízimentő szervezeteket és azoknak a rendszerét. Magyarországon a vízimentők nagy része valamilyen civil szervezet alkalmazásában dolgozik.

⁹ BELOVICS ERVIN – MOLNÁR GÁBOR MIKLÓS – SINKU PÁL: *Büntetőjog II.* HVG-ORAC, Budapest, 2013. 121.

¹⁰ BELOVICS–MOLNÁR–SINKU i. m. 121.

¹¹ BELOVICS ERVIN – GELLÉR BALÁZS – NAGY FERENC – TÖTH MIHÁLY: *Büntetőjog I.* HVG-ORAC, Budapest, 2012. 194.

Ezek a szervezetek általában nonprofit egyesületek vagy alapítványok. A legnagyobb közülük a VMSZ, mely a Balatonon és számos egyéb helyen elterülő strand biztonságáért felel.

A vízimentők segítségnyújtás elmulasztása esetére vonatkozó felelősség megállapításával kapcsolatos első problémák a képzéseknél jelentkeznek, ugyanis ahhoz, hogy valaki vízimentő lehessen, sikeres vizsgát kell tennie. Ezt a nagyobb szervezetek komolyan veszik, és néhány napos tanfolyammal, szigorú vizsgákkal, majd később a strandon való betanítással tesznek eleget az újoncok felkészítésének. Vannak azonban olyan természetes fürdők, ahol drágának tartják a civil szervezetek vízimentőit, így maguk alkalmaznak egyéb helyen kiképzett mentőőröket. Ezek a strandi mentők előfordul, hogy egy „áltanfolyamon” vesznek részt, ahol még az úszástudásukról sem győződnek meg, arról nem is beszélve, hogy nem készítik fel őket, a rájuk leselkedő veszélyekre, például egy aktív pánikoló mentésére. Ezek az „áltanfolyamok” Magyarországon ugyan olyan papírt szolgáltatnak, mint a korrekt képzést nyújtó civil szervezetek, így büntetőjogi minősítésben nem lehet különbséget tenni a kettő vizsgarendszerben képesítést nyerő mentőőrök között. Ami a vízimentés szempontjából még aggasztóbb, hogy a törvény sem kívánja meg a magas szintű képzettséget. A Kormányrendelet mindössze *vízimentésben* jártas úszómesteri ügyeletet¹² tesz kötelezővé képzettségként.

Mivel nincs egységes képzési követelmény, így a különböző civil vízimentő szervezetek egyénileg állítják össze a vizsga követelményeket, amely alapján megfelelőnek vélik a kiképzett vízimentők felkészültségét. Annak érdekében, hogy a vízimentésben jól felkészült mentőőrök vegyenek részt, szigorúbb jogszabályok kellenek, amelyek meghatározzák azt az alapképzést és vizsgakövetelményt, aminek meg kell felelniük. Ezzel el lehetne kerülni, hogy az emberek biztonságáért felelős strandi mentők, úszástudás nélkül, mentési ismeretek hiányában kerüljenek egy strandra a fürdőzők életének biztosítása végett.

Egy komolyabb civil vízimentő szervezet felépítése hasonlít a katasztrófavédelemhez. Rendelkezik mentésirányító rádióközponttal, ahonnan a gyakorlatban résztvevő, mentő egységeket irányítják, és kapcsolatot tartanak a felettes szervekkel, akiknek a koordinálása mellett működnek.¹³ A Balatonra ezen kívül speciális szabályok is vonatkoznak. Itt a mentőhajók korlátozottabb kifutási en-

¹² 78/2008 (IV.3.) Korm. rendelet a természetes fürdővizek minőségi követelményeiről, valamint a természetes fürdőhelyek kijelöléséről és üzemeltetéséről, 7. melléklet 12.

¹³ 1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről 96. § (2)

gedéllyel rendelkeznek, melyekre utasítást az OMSZ, a vízi rendészet, valamint a saját figyelőszolgálat adhat.¹⁴

Mentési tevékenységet csak az illetékes szerv által arra feljogosított szervezet végezhet. Az ilyen tevékenység engedélyköteles, annak hiányában mentési tevékenység nem folytatható.¹⁵ Következésképpen Magyarországon csak olyan vízimentő szervezet működhet, amelynek az OMSZ, vagy más illetékes hatóság engedélyt adott a mentési tevékenység folytatására.

Mi alapján vonható felelősségre a strandi mentő segítségnyújtás elmulasztása esetén? A strandi vízimentés sajátossága, hogy azt csak képzett civilek végzik, viszont mint mentésre feljogosított szervezet tagjai, közfeladatot ellátó személynek minősülnek.¹⁶ Vízimentő alkalmazását azonban jogszabály írja elő.¹⁷ A civil szervezetek ennek teljesítésére mentőörököt bocsátanak a strandok rendelkezésére. A szervezetek alkalmazásában álló mentőörök elfogadják az egyesület vagy az alapítvány létesítő okiratát, valamint ezek belső szabályzatát, majd a szervezet köti meg a szerződést a stranddal.¹⁸ Ebben a szerződésben a szervezetek, és így az általuk alkalmazott strandi mentők is vállalják a vízben történő segítségnyújtást.

A minősítés megállapításához figyelembe kell venni továbbá azt is, hogy egy fürdőző nem tudja eldönteni, hogy az ő élete biztonságáért felelős vízimentő egy képzett civil, vagy magasabb szintű segítségnyújtó, akit egyéb jogszabályok is köteleznek a vízből mentésre. Ilyenkor a strandolóban joggal merül fel egy nyugalomérzet, mert akaratlanul is biztonságban érzi magát az által, hogy a tudatát áthatja egy olyan gondolat, hogy baj esetén, őt vagy a családját, az ott lévő mentőőr megmenti. Ezek alapján joggal gondolhatnánk, hogy a képzett civilek strandi mentőként segítségnyújtás elmulasztásakor a Btk. 166. § (3) bekezdésének második fordulata szerinti minősített esetért felelnek.

A problémát a minősítés megállapításánál azonban az jelenti, hogy azok a személyek, akik ellátják a strandi vízből mentést, azok csak néhány napos tanfolyamot végeznek. Hogy a korábban említettekre hivatkozzak, lehetséges az is, hogy ezek a mentőörök még képzésben sem részesültek, vagy akár még úszni sem tudnak, mert a strand rögtönzött igényei miatt csak egy gyorsított „áltanfolyamon” vettek részt. Ezen kívül a strandi mentők javarészt idenyjel-

¹⁴ 30/2003 (III.18.) Korm. rendelet 7. § (3)

¹⁵ 5/2006. (II. 7.) EüM rendelet a mentésről 10. § (1)

¹⁶ 2012. évi C. tv. 459.§ 12. g)

¹⁷ 78/2008. (IV. 3.) Korm. rendelet 7. melléklet 12. aa)

¹⁸ VMSZ megbízási szerződés 1.1. 1.

leggel, diákmunkaként vannak alkalmazva, sőt még az is lehetséges, hogy a szolgálatot teljesítő mentőőr mindössze 14 napot dolgozik vízimentőként. Így az imént felsoroltak arra a következtetésre is vezethetnek bennünket, hogy az alapesetért kell a strandi vízimentőket felelősségre vonni.

Mérlegelve a körülményeket, arra a következtetésre jutottam, hogy aki vízimentőnek jelentkezik, annak tudnia kell, hogy bármikor bármi történhet, és minden esetben készen kell állnia a bajbajutott mentésének megkezdésére. A mentőőrök a tanfolyamon általában megkapják a szükséges ismereteket, és jobb esetben csak azok válnak vízimentővé, akik képesek úszva, vagy eszközös mentéssel mások életét megóvni. Senki sincs arra kötelezve, hogy vízimentő legyen, viszont ha az válik valakiből, akkor annak át kell éreznie az emberi életért való felelősség súlyát. A jogszabály szigorú meghatározására azért lenne szükség, mert a legmagasabb alapjoggal védett értéket, az életet képviselik. Ezt minden tudásukkal és tapasztalatukkal meg kell védeniük, hogy a vízbefulladás miatti halálozási ráta tovább csökkenhessen Magyarországon. Ezen kívül *segítségnyújtásra egyébként is köteles személynek az tekinthető, akit foglalkozási szabály, jogszabály, avagy szerződés kötelez ilyen tevékenység kifejtésére.*¹⁹ A felsoroltak közül pedig, mint korábban már említettem, a mentőőrt szerződés köti, és ezért díjazást is kap. A jogszabály mindössze annyit ír elő, hogy mentőőrt kell alkalmazni.²⁰

Végezetül a szakma általános szabályainak kell a legfontosabb támpontnak lennie. Ha egy segítségnyújtás elvárható a szakma általános szabályai szerint, akkor azt egy képzett vízimentőnek, még ha csak képzett civil is, akkor is végre kell tudnia hajtania. Arra készítették fel, és azért kapja a fizetését, hogy szükség esetén beavatkozzon. Ezek alapján a strandi vízimentőt segítségnyújtás elmulasztásakor minősített esetért kell felelősségre vonni, mert *a segítségnyújtásra egyébként is köteles.*²¹

Felmerül azonban kérdésként, hogy pontosan mire kötelezhető egy képzett vízimentő? A válasz egyszerű: minden olyan segítségnyújtásra, ami a szakma általános szabályai alapján elvárható. Tehát ő sem köteles minden esetben a saját biztonságának kockáztatásával megmenteni mások életét.²² Vannak olyan

¹⁹ BELOVICS–MOLNÁR–SINKU i. m. 123.

²⁰ 78/2008 (IV.3.) Korm. rendelet 7. melléklet 12. aa)

²¹ 2012. évi C. törvény 166.§ (3)

²² BELOVICS–MOLNÁR–SINKU i. m. 121. „Az alapeset vonatkozásában egyértelműen érvényesül az a tétel, hogy senkitől sem várható el saját életének kockára tétele, mások életének megmentése végett.” Ez a minősített eset vonatkozásában a vízimentőkre vonatkozóan úgy módosul, hogy nem minden esetben várható el, az életük kockára tétele, mások megmentése érdekében.

körülmények, amelyek lehetetlenné teszik a mentést, és ilyenkor hasznosabb gyorsan más külső segítséget kérni.²³ Ilyen lehet például egy befelé forgó víz-henger, ami nagy eséllyel a segítségre siető vízimentő halálát is okozná. Tehát praktikusabb, ha a vízimentő a speciális esetekben magasabb szintű segítséget kér, és nem próbál meg lemerülni, és megkeresni a bajbajutottat.

Minden mentési szituáció egyedi, ezért nehéz lenne általánosságban megmondani, hogy mikor lehet a vízimentőt felelősségre vonni. Ez alapján a vonatkozó szakirodalom szerint dönthető el, hogy a szakma szabályai szerint járt-e el az illető, egyebekben pedig a már korábban tisztázottakat kell megfelelően alkalmazni.²⁴ Általánosan azonban ki lehet jelenteni, hogy a vízimentőnek mindig meg kell tennie a képzettségének megfelelő maximális segítségnyújtást.

3.3. A hajón tartózkodókra vonatkozó segítségnyújtási kötelezettség

A Btk. 166. § (1) bekezdése előírja, hogy tőle elvárható segítséget kell nyújtani minden olyan személynek, aki sérült, illetve élete vagy testi épsége közvetlen veszélyben van. Azonban milyen segítségnyújtás várható el egy hajóvezetőtől, és a hajón tartózkodó egyéb személyektől? Mivel a közvetlen veszélyhelyzet a nyílt vízén bármikor kialakulhat, ezért meg kell határozni az ilyen esetben való segítségnyújtási kötelezettséget. Egy görcs, egy rejtett betegség, valamilyen természeti katasztrófa, vagy akár egy havária, a nyílt vízén bárkinek könnyedén az életébe kerülhet. Ilyen helyzetben előfordulhat, hogy az egyetlen esély a túlélésre egy segítségre siető hajó lehet.

A következőekben a hétköznapi, illetve a vízimentő hajók vezetőit, valamint a hajón tartózkodó civilek, és mentőmotoroson szolgáló matrózok segítségnyújtási kötelezettségét fogom vizsgálni.

²³ BELOVICS–MOLNÁR–SINKU i. m. 121. „*Azt, hogy kitől milyen segítség várható el, az eset összes körülményére figyelemmel lehet csak eldönteni.*”

²⁴ Ilyen szakirodalom például: A vízimentés kézikönyve, a VMSZ által írt Vízből mentési ismeretek.

3.3.1. Az úszólétesítmények vezetői

Magyarországon a Hajózási Szabályzat,²⁵ valamint a 2000. évi vízi közlekedésről szóló XLII. törvény hatálya alá tartozik minden úszólétesítmény, a legkisebb csónaktól a legnagyobb hajóig.²⁶ Ezek alapján az is megállapítható, hogy a nyilvántartásba vételre nem köteles úszólétesítményekre – melyeket a 2000. évi XLII. törvény 7. § (2) bekezdés sorol fel – szintén ezeket a jogszabályokat kell alkalmazni.

Amennyiben valaki egy hajót vezetve egy bajbajutottat észlel a vízben, akkor a hajózási szabályzat alapján segítségnyújtási kötelezettsége van, és köteles a *hajójának biztonságával összeegyeztethető mértékben segítséget nyújtani*.²⁷ Ennek a kötelezettségnek a hajóvezető saját képességének és az adott körülményeknek megfelelően köteles eleget tenni.

A tőle elvárhatóság kérdésénél különbséget kell tenni a nyilvántartásba vételre köteles, és a nyilvántartásba vételre nem köteles, így jogosítvány nélkül is vezethető úszólétesítmények között. A megkülönböztetés alapját az adja, hogy az emberi erővel hajtott vízi sporteszközök, vagy például az evezős katamaránok erősebb áramlatban, nagyobb széllesekben nehezen irányíthatóak, és ilyen körülmények között egy esetleges mentés megkísérlésével magukat is veszélybe sodorhatnák. Ezáltal ők is külső beavatkozásra szorulnának. Ennek a kategóriának a felső határát pedig a 2000. évi XLII. 87. § 3. pontja adja.

A másik csoportba a nyilvántartásba vett úszólétesítmények tartoznak. Ezek a hajók már erősebb szélben, vagy akár viharban is irányíthatóak, vezetésükhöz pedig jogosítvány szükséges. Tehát a hajó vezetője egy tanfolyamon képzettséget szerzett különböző tárgyak megközelítésére, és elméleti felkészítést viharok esetére. Ezen felül minden legalább kedvtelési célú kiséghajónak minősülő úszólétesítmény kötelező felszerelése legalább egy mentőeszköz.²⁸ Ezekkel a mentőeszközökkel nem szükséges a bajbajutottat közvetlenül megközelíteni, hanem elég csak méterekre megállni tőle és a mentőgyűrű vagy a mentőpatkó használatával a hajóra segíteni. Ezek alapján az érintett úszólétesítmények hajóvezetőitől elvárható a bajbajutott hajóra segítése. Tehát helyes a megyei bíróság ítélete, amely szerint a terhelt felel a vízi közlekedés veszélyeztetésé-

²⁵ 57/2011. (XI.22.) NFM rendelet a víziközlekedés rendjéről.

²⁶ 2000. évi XLII. törvény 7. § (2)

²⁷ 57/2011. (XI.22.) NFM rendelet 1. melléklet I. rész 1. fejezet 1.16 cikk.

²⁸ 57/2011. (XI.22.) NFM rendelet a víziközlekedés rendjéről II-2. melléklet II. 6.: A Kedvtelési célú kiséghajó kötelező felszerelése a „mentőgyűrű, vagy mentőpatkó 8, vagy 25 m hosszú felúszó kötél.”

nek büntettségért és az azzal halmazatban álló cserbenhagyásért, ha a terhelt a hajójával, nagy sebességgel a sértettek kenuja körül leír egy kört, azzal a céllal, hogy a vízbe boruljanak, majd a sértettek vízbe esését látva a segítségnyújtást megtagadva elhajózik.²⁹

Ha a segítségre siető hajóvezető képes megközelíteni a bajbajutottat, akkor is csak a felszínen levő személy mentése várható el tőle. Ha a segítségre szoruló már elmerült, akkor nem tartozik a tőle elvárhatóság kategóriájába, hogy a víz alá merült, eszméletlen, vagy pánikoló személyt úszva kísérelje meg a hajóra segíteni. Ennek oka, hogy – a korábban említetteknek megfelelően – az úszva történő mentés különös képesítést igényel, és ismételen nem várható el senkitől az életének a kockáztatása, mások életének megmentése érdekében. Az viszont mindenkitől elvárható, hogy az elmerült, közvetlen életveszélyben lévő személynek az illetékes hatóság riasztásával segítséget nyújtson. Ezek alapján helyes volt a Legfelsőbb Bíróság felülvizsgálati eljárásban hozott ítélete, amely szerint a megyei bíróság törvénytelen ítéletet hozott azzal, hogy a hajóvezetőt segítségnyújtás elmulasztása miatt elítélte, mert az általa okozott balesetnél nem merült alá, és nem kezdte el a víz alatt lévő sértett felkutatását.³⁰

A jogosítvány nélkül vezethető úszólétesítmények vezetőjétől és azoktól a legalább kedvtelési célú kishajót vezetőktől, akik a vízben lévő bajbajutottat bármilyen okból kifolyólag nem tudják megközelíteni, az várható el, hogy az észlelést követően, késlekedés nélkül jelezzék az esetet az arra illetékes hatóságnak. A tőle elvárhatóság kiterjed részükről még a lehető legpontosabb tájékoztatásra is, ezzel gyorsítva a keresést és a mentést.

A hajóvezetők részére a Hajózási Szabályzaton kívül, a 2000. évi XLII. törvény írja elő a segítségnyújtási kötelezettséget, ezért *ha az úszólétesítmény vezetője tudomást szerez arról, hogy a vízben emberélet került veszélybe, köteles segítséget nyújtani.*³¹ Jelen esetben azzal a problémával találkozunk, hogy ugyan jogszabályok támasztják a mentési kötelezettséget a hajóvezetők számára, azonban ezek a jogszabályok a vízi közlekedésről szólnak. Így a Btk. 166. § (4) bekezdése alapján, nem lehet az úszólétesítmény vezetőit a (3) bekezdés utolsó fordulata szerinti minősítésért felelősségre vonni. Ennek oka, hogy a 166. § (4) bekezdését nem csak a közúti közlekedés szabályaira kell érteni, hanem a vízi, vasúti és légi közlekedés szabályaira is. Ezt támasztja alá az is, hogy a Belovics

²⁹ BH 1996. 134.

³⁰ BH 1993. 79. Ítéletében a Legfelsőbb Bíróság kifejtette, hogy a közúti és a vízi balesetek nem hasonlíthatók össze, ezért a vízben történő sérülés okozására nem lehet átalakítás nélkül alkalmazni a közúti balesetekre vonatkozó szabályokat.

³¹ 2000. évi XLII. törvény a víziközlekedésről XIII. Fejezet 64. § (1)

–Molnár–Sinku által írt Különös részi tankönyv³² nem tesz különbséget az egyes közlekedési ágazatok között a (4) bekezdés alkalmazhatósága szempontjából. Következésképpen, ha az úszólétesítmények vezetői elmulasztják a tőlük elvárható segítségnyújtást, akkor a Btk. 166. § (1)–(2) bekezdése alapján kell őket felelősségre vonni, amennyiben nem ők idézték elő a veszélyhelyzetet.

3.3.2. A hajón tartózkodó civilek segítségnyújtási kötelezettsége

Gyakran előfordul, hogy a hajóvezetőn kívül más személyek is tartózkodnak az úszólétesítményen. Ebben az esetben, amennyiben ők vesznek észre a vízben egy bajbajutottat, akkor rájuk is vonatkozik a segítségnyújtási kötelezettség. Az ilyen civilek tőle elvárhatósága csak a hajóvezető értesítésére, szükség esetén pedig az illetékes hatóság értesítésére terjed ki. Amikor észlelik a segísége szorulókat a vízben, kötelességük a legpontosabb tájékoztatást adni a bajbajutott-ról és tartózkodási helyéről.

Mivel a hajón tartózkodó civilektől ugyanúgy nem várható el az úszva történő mentés, mint ahogy a parton tartózkodó laikusoktól sem, ezért erre nem terjed ki a segítségnyújtási kötelezettségük. Ezek alapján, az úszólétesítményeken tartózkodó civileket külön jogszabály, szerződés, vagy foglalkozási szabály nem kötelezi a segítségnyújtásra, ezért a fent említettek elmulasztása esetén csupán a segítségnyújtás elmulasztásának alapesetéért lehet őket felelősségre vonni.³³

3.3.3. A mentőhajók

A mentőhajó egy olyan motoros úszólétesítmény, amely kifejezetten riasztásra áll készenlétben. Mentésre akkor alkalmazható, ha megfelel a Hajózási Szabályzat előírásainak, és azt az illetékes hatóság mentőmotorosnak besorolta, közlekedését pedig engedélyezte.³⁴ Ezeken a hajókon a szakmai gyakorlat által elfogadott, hogy a hajóvezetőn kívül, legalább egy matróz tartózkodjon, és segítse a vezető munkáját.

A Balatonon tartózkodó vízimentőkre a 30/2003. Kormányrendelet 7. §-a szigorúbb szabályozást ír elő. Itt a mentők csak a hajózási hatóság által men-

³² BELOVICS–MOLNÁR–SINKU i. m. 122.

³³ 2012. évi C. törvény 166. § (1)–(2)

³⁴ 57/2011. (XI.22.) NFM rendelet a víziközlekedés rendjéről II. RÉSZ 1. Fejezet 1.01 cikk 18.

tőmotorosnak minősített belsőégésű motorral hajtott úszólétesítményt használhatnak. Riasztást számukra pedig csak az OMSZ, a vízi rendészet, vagy a saját figyelőszolgálatuk adhat, utóbbi esetben viszont a riasztást a vízi rendészet felé haladéktalanul jelezniük kell. Végezetül pedig minden riasztásról kötelesek útvonalengedély naplót készíteni.³⁵

3.3.4. A mentőhajó hajóvezetői

A mentőhajó vezetőjére nem a civil hajóvezetőkre vonatkozó segítségnyújtási kötelezettség vonatkozik, ugyanis ő egy szervezet alkalmazásában felkészülten várja a riasztást. Fizetését azért kapja, mert testileg és lelkileg fitten, viharban, vagy akár havária esetén segítséget nyújt. Korábban már említettem, hogy a mentőmotorosnak meg kell felelnie a Hajózási Szabályzat előírásainak, ahhoz, hogy vízből mentésre lehessen alkalmazni. Ezek az alapvetések eddig azonban csak a társadalmi elvárásokról, valamint a mentőhajó külső kötelező jegyeiről szóltak. Mivel a Hajózási Szabályzat közlekedési szabálynak minősül, ezért az nem alkalmas arra, hogy megállapítsunk egy minősített esetért történő felelőséget a mentőhajók hajóvezetőire. Ehhez a következtetéshez szükségünk lenne egy olyan foglalkozási szabályra, vagy belső szabályzatra, ami azt egyértelműen levezeti. Azonban, mivel jelenleg nincs egységes foglalkozási szabályzat, vagy belső szabályzat a vízimentők körében, ezért a megállapításhoz más felé kell keresgelnünk.

A meghatározás legjobb módját annak a levezetése jelentheti, hogy azok a civil szervezetek, amelyek vízimentéssel foglalkoznak, azok mentésre feljogosított szervezetek, ezért közfeladatot látnak el. Amennyiben ezen tevékenységüket hajókkal is folytatják, akkor az ottani hajóvezetők a vízből mentés elvégzését az állami mentőszolgálat koordinálása mellett vállalják. Ezek alapján nem kifejezetten egy vízimentésre vonatkozó foglalkozási szabály az, ami meghatározza számukra a kötelezettséget, hanem az Egészségügyi törvény mentésre vonatkozó rendelkezései³⁶, valamint a mentésről szóló EüM rendelet³⁷. Következésképpen, mivel jogszabály állapítja meg a segítségnyújtási kötelezett-

³⁵ 30/2003. (III. 18.) Korm. rendelet a vízi közlekedés egyes belvízi utakon környezetvédelmi okokból való korlátozásáról és a korlátozás alá eső területeken kiadható üzemeltetési engedélyről 7. §

³⁶ 1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről 94–96. §

³⁷ 5/2006. (II. 7.) EüM rendelet a mentésről.

ségüket, ezért a Btk. 166. § (3) bekezdésének utolsó fordulata szerint kell őket felelősségre vonni, amennyiben elmulasztják a tőlük elvárható segítségnyújtást.

A tőle elvárhatóság kérdését vizsgálva, a mentőmotoros hajóvezetőjének a gyakorlatban is magas szinten kell tudnia alkalmazni a kötelezően hajón tárolt mentőfelszereléseket. Ezek alapján még a szélsőséges időjárás ellenére is, a szükséges oldaltávolságon kívül is segítségnyújtási kötelezettsége van a bajbajutottal szemben. Így magasabb szintű mentés várható el tőle, mint egy civil hajóvezetőtől, aki a vízimentést nem foglalkozásként végzi.³⁸ Nem szabad azonban elfelejteni azt az alapelvet, hogy minden mentés egyedi, és bármikor közbe jöhet egy olyan körülmény, ami miatt a hajóvezető a legnagyobb igyekezete ellenére sem tudja a vízből mentést kivitelezni. Arról nem is beszélve, hogy a hajóvezető felel az úszólétesítményen tartózkodó matróz(ok) életéért és testi épségéért is.³⁹ Ezek alapján azt kell megállapítani, hogy a hajóvezetőnek az adott körülmények között kell mindent megtennie, és a szakma általános szabályai szerint várható el tőle a mentés.

3.3.5. *A vízimentő matrózok*

A mentőmotoros hajón szolgáló matróz egy civil szervezet alkalmazásában álló vízimentő. Képzettségére a 3.2. alatt említettek vonatkoznak. Az ő feladata a mentőmotoros hajóvezető tevékenységének a segítése és kiegészítése, így riasztás esetén együtt indulnak el, és kutatják fel a vízben lévő bajbajutott személyt. Mivel a hajón történekkért a hajóvezető felel, valamint rangban a matróz felett áll, ezért a mancsaft engedelmisséggel tartozik neki. Mivel a matróz a hajóvezetőtől a mentőhajó irányítását nem tudja átvenni, a segítségnyújtási lehetőségei korlátozottak, és nagymértékben a hajóvezetőhöz vannak kötve.

A civil vízimentőnek nem feltétlenül kell hajóvezetői ismeretekkel rendelkeznie, így a hajót nem kell tudnia elvezetni. Szükség esetén nem várható el tőle, hogy a riasztást a hajóvezető helyett véghezvigye. Azonban mivel a mentőmotoros kötelező felszereléséhez tartozik egy rádiókészülék, ezért szükség esetén azon jelezni tud az illetékes hatóságnak vagy szervnek további intézkedés végett. Így a hajóval történő mentéskor, annak elmulasztása esetén képzett

³⁸ A mentőhajó vezetéséhez legalább szolgálati célú kisgéphajó vezetői engedély szükséges (15/2001. (IV.27.) KöViM rendelet a hajózási képzésekről 2. § n.)

³⁹ 57/2011. (XI.22.) NFM rendelet a víziközlekedés rendjéről 1. melléklet I. rész 1. fejezet 1.16 cikk.

civil révén segítségnyújtás elmulasztása alapesetért felel.⁴⁰ Ennek az oka, hogy őt sem jogszabály, sem szerződés nem kötelezi a segítségnyújtásra, viszont, a riasztási lehetősége adott, akár rádiója, vagy mobiltelefonja révén.

3.4. A vízi rendészet

A vízi rendészet egy olyan rendőri szervezet, amely a feladatait a magyarországi természetes vizek területén látja el. Ezek a tevékenységek több ponton megegyeznek a szárazföldi rendőrök feladataival. A vízi rendészet léte abból adódik, hogy az államnak minden területen fenn kell tartania a rendet, és az egész országban be kell tartatnia a jogszabályokat. Mivel Magyarországon számtalan tó, folyó és folyam van, ezért az ezeken előforduló közlekedéseket, szállításokat, és a lehetséges bűncselekményeket is a felügyeletük alatt kell tartaniuk. Erre a feladatra jött létre a vízi rendészet.

Az országban három vízi rendészeti kapitányság működik. Ez a három a budapesti központú Dunai Vízirendészeti Rendőrkapitányság, a szolnoki központtal üzemelő Tiszai Vízirendészeti Rendőrkapitányság, és Siófokon pedig a Balatoni Vízirendészeti Rendőrkapitányság működik.⁴¹ Tehát a Vízirendészeti Rendőrkapitányság által lefedett három terület a Balaton, a Tisza, valamint a Duna. Bűncselekményeket azonban nem csak ezeken a területeken lehet elkövetni. Számos más helyen kell a vízi közlekedést felügyelni, és a bűncselekményeket megelőzni. Ezeket a vízi rendészeti hatóságok illetékességi területén kívül eső folyókon, tavakon és egyéb szabad vizeken a vízi rendészeti feladatokat területileg illetékes rendőrkapitányságok látják el.⁴²

A vízi rendészet feladatait és hatáskörét a vízi közlekedés rendőrhatalósági igazgatásáról szóló 13/1996-os BM rendelet határozza meg. Ezen a jogszabályon kívül rájuk is vonatkozik az 1994. évi XXXIV. törvény a Rendőrségről. A vízirendőrök hivatalos személyek, így intézkedésre is jogosultak. Amennyiben szabálysértéssel vagy bűncselekménnyel találkoznak, akkor, mint hatóság léphetnek fel a cselekmények elkövetésének megakadályozása érdekében.

A rendőrök segítségnyújtási kötelezettségét az 1994. évi XXXIV. törvény határozza meg. E szerint *a rendőr köteles a feladatkörébe tartozó segítséget,*

⁴⁰ 2012. évi C. törvény 166. § (1)–(2).

⁴¹ 13/1996 BM rendelet 15. § (1).

⁴² 13/1996 BM rendelet 15. § (2).

*illetőleg a hozzáfordulónak a tőle elvárható felvilágosítást megadni.*⁴³ Mivel a vízi rendészet feladatkörébe a vízből mentés is beletartozik, ezért nekik kötelességük a fuldoklónak történő segítségnyújtás.⁴⁴ Ezek a jogszabályok azonban nem csak a már említett három Vízirendészeti Rendőrkapitányságot kötelezik. Mivel a 13/1996-os BM rendelet 15. § (1) bekezdésében meghatározott három vízi rendészeti kapitányság illetékességi területén kívül eső vízi rendészeti feladatokat a területileg illetékes rendőrkapitányságoknak kell ellátniuk, ezért minden tavon, folyón és szabad vízben történő baleset, vagy bejelentés esetén, a baleset helye szerint illetékes rendőrkapitányságnak segítségnyújtási kötelessége van. Következésképpen a vízirendőröket, a vízben lévő bajbajutottnak történő segítségnyújtás elmulasztása esetén, a Btk. 166. § (3) bekezdés szerinti minősített esetért kell felelősségre vonni. Ennek az oka az, hogy őket külön jogszabály kötelezi a segítségnyújtásra.

4. Összegzés

Tanulmányomban – a szabályozást igénylő kérdésekben – igyekeztem feltárni a vízből mentés körében felmerülő szakigazgatási és büntetőjogi problémákat. Ennek érdekében állítottam össze a segítségnyújtás elmulasztása témájában, a jelenlegi jogi környezetben számításba vehető minősítő körülményeket.

Kutatásaim eredményeként arra a meggyőződésre jutottam, hogy a vízimentés jelenleg nincs megfelelően szabályozva hazánkban. Nincsenek olyan jó gyakorlatok sem, amelyek határozottan rendeznék ezt a kérdést. Ez a probléma számos negatív következményt von maga után. Egyrészt, a generális prevenciót elősegítő büntetőjogi szabályozás hiányában, az ezzel foglalkozó személyek hajlamosak lehetnek elbagatellizálni az életmentő feladatuk jelentőségét. Erre példa néhány strand, mely a gyakorlatbeli mentési követelményeknek közel sem megfelelő mentőőrt alkalmaz spórolás céljából. Másrészt a szabályozatlanság bizonytalanságot és tudatlanságot kelt azzal kapcsolatban, hogy kinek milyen segítségnyújtási kötelezettsége van.

Véleményem szerint, ha egy jobban szabályozott vízből mentési rendszer kerülne kidolgozásra, ami meghatározza a segítségnyújtásra kötelezettek tőle elvárhatóságát, akkor a szigorúbb büntetőjogi következmények hatására, csak olyan szakemberek végeznék a nyíltvízi életmentést, akik megfelelő

⁴³ 1994. évi XXXIV. törvény 24. § (1).

⁴⁴ 13/1996. BM rendelet a víziközlekedés rendőrhatalósági igazgatásáról 2. § h).

képzettséggel rendelkeznek. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy vannak olyan szervezetek, amelyek már több éves gyakorlattal, megfelelő rutinnal és alkalmas képzés nyújtásával folytatják a vízből mentési tevékenységet. Az ilyen, szervezetenként felkészült, megfelelően ellenőrzött vízimentő szervezetek mintájára lehetne kialakítani a magyarországi nyíltvízi életmentés rendszerét.

Tény, hogy a vízből mentés állami feladat, de azt az állam nem közvetlenül a saját szervei útján látja el. Ezt a feladatot az állami mentőszolgálat koordinálása mellett, alapítványok és egyesületek végzik.⁴⁵ Ők foglalkoztatják a vízimentőket, és ők ellenőrzik ezeknek a mentőröknek a munkáját. A vízimentőkön kívül azonban segítségnyújtásra köteles személy még a vízirendőr, az úszólétesítmények vezetői, valamint meghatározott mértékig a hajón, vagy a parton tartózkodó civil személyek is. Hogy kitől milyen segítségnyújtás várható el, az ma még pontosan nincsen meghatározva. Véleményem szerint, a képzett vízimentőkre is indokolt vonatkoztatni a Btk. 166. § (3) bekezdésében meghatározott *segítségnyújtásra egyébként köteles* minősítést. Ennek oka, hogy e személyeket foglalkozási szabály és szerződés is kötelezi a fuldokló mentésére. A vízirendőröket és az úszólétesítmények vezetőit is jogszabály kötelezi a bajba jutott kimentésére, ezért őket szintén minősített esetért kell felelősségre vonni, amennyiben elmulasztják a tőlük elvárható segítségnyújtást. A hajóvezetőkkel kapcsolatban azonban figyelemmel kell lenni arra, hogy ők csak akkor felelhetnek a vizsgált minősített esetért, ha valamilyen meghatározott kategóriájú hajót vezetnek. Következésképpen, az úszólétesítmények vezetőinek segítségnyújtási kötelezettsége a vezetett tárgyhoz, és nem pedig a vezető személyéhez tapad. Ennek a következménye, hogy ha egy hajóskapitány a parton sétálva észlel egy fuldoklót, és nem áll rendelkezésére úszólétesítmény, akkor ő is laikusnak minősül, és csak a civilekre vonatkozó segítségnyújtás várható el tőle.

Végezetül hangsúlyozni kívánom, hogy a nyíltvízi életmentés szakmájában több száz személy dolgozik. Az itt foglalkoztatottak száma fokozatosan nő, s a vízimentés mint tevékenység is folyamatosan fejlődik. Ezzel a változással a büntetőjognak is lépést kell tartania, ezért szükség van egy olyan szabályozásra, amely valamennyi vízből mentési tevékenységet végző személy segítségnyújtási kötelezettségét meghatározza. Ennek elmaradása esetén az élet védelme, mint a legmagasabb szinten biztosított alapjog szenvedhet csorbát.

⁴⁵ 1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről 96. § (2).

A PSZICHIÁTRIAI BETEGEK GYÓGYKEZELÉSÉNEK JELENLEGI HELYZETE – PROBLÉMÁK ÉS JAVASLATOK A JÖVŐRE NÉZVE

KÁLLAI Nóra

1. Fogalmi alapok

Hazánkban a pszichiátriai betegekkel kapcsolatos ügyek igen nagy számban fordulnak elő, nagyon sok olyan ügy kerül a bíróságok elé, amelyekben az egészségügyi intézményben tartózkodó beteg a vele szemben alkalmazott intézkedések jogszerűségét vitatja, továbbá sok probléma merül fel a gondnokság alá helyezési perek kapcsán is.

Talán nem túlzó azon kijelentés, hogy világviszonylatban is a pszichiátria az orvostudomány azon egyik ága, mely jogi szempontból a legtöbb kérdést felveti.

Az elmebeli megbetegedés ugyanis megváltoztathatja az egyén társadalmon belül elfoglalt jogi státuszát, érintheti a beteg személyiségi jogait, vagyoni viszonyait, továbbá a gyógykezelés és az érintettekkel szemben alkalmazható kényszerintézkedések is számos olyan kérdést vethetnek fel, melyek az általánostól eltérő szabályozást igényelnek a mindenkori jogalkotó részéről.¹

A pszichiátriai betegek társadalmon belüli helyzetének jogi szabályozása világszerte problematikus, mivel a szabályozásnak egyensúlyt kell teremtenie a közösség érdekeinek és a pszichiátriai betegek jogainak védelme között.²

Jelen tanulmányban a pszichiátriai betegek gyógykezelésének és az ennek során alkalmazható kényszerintézkedések polgári jogi és orvosi jogi hátterét tekintem át, kiemelve a szabályozásban rejlő anomáliák hatását a jogalkalmazói gyakorlatra, valamint az egészségügyi ellátás intézményeinek működésére,

¹ DÓSA Ágnes: Az elmebetegek gyógykezelésének jogi kérdései. *Magyar Jog*, 1995/június. 327.

² Jean-Yves FEBEREY: Veszélyes pszichiátriai betegek? <http://www.humanamagazin.eu/rovatokmenu/rovatok/hatter/item/2200-veszelyes-pszichiatriai-betegek> (Letöltés ideje: 2014. 03. 09.)

kitekintve a betegjogi képviselők szerepére a pszichiátriai betegek jogainak védelme kapcsán.

A pszichiátriai betegség kényszerintézkedés alapjául szolgálhat,³ ennek kapcsán pedig különösen nagy figyelmet és részletes szabályozást igényel a pszichiátriai betegek alapjogainak védelme, mivel a pszichiátriai kezelték állapotuknál fogva, sokkal inkább ki vannak téve az esetleges jogsértéseknek, valamint saját jogaik védelmére is kisebb mértékben képesek, mint az egyéb betegségben szenvedő társaik.⁴

Azonban, mielőtt jogi szempontból vizsgálat alá vetnénk a pszichiátriai betegek helyzetét, fontos tisztázni, hogy mit is ért az orvostudomány pszichiátriai megbetegedésen?

Pszichiátriai betegségnek kell tekinteni az olyan agyi elváltozást, biológiai funkciózavart,⁵ mely egyfajta kóros lefolyású folyamatként az emberi magatartás, a pszichés élményvilág zavaraiiban jelentkezik.⁶

Fontos kiemelni azonban, hogy nem minden pszichiátriai betegség társul pszichózissal. A pszichiátria tudománya pszichózisnak azokat az állapotokat nevezi, amelyekben a személy addigi magatartása alapvetően megváltozik, a valóság valóságként való felismerésének képességét elveszti, megnyilvánulásainak természetes indítékai többé nem lelhetőek fel.⁷ Jogászai megközelítésből pedig e kóros elmebeli változások jelentenek igazán kihívást.

2. A pszichiátriai gyógykezelés jogi szabályozása

2.1. A pszichiátriai gyógykezelés szabályozása az Európai Unió szintjén

Az Emberi Jogok Európai Egyezményének 5. cikke deklarálja, hogy mindenkinek joga van a szabadsághoz, attól megfosztani senkit nem lehet. Jelen egyezmény a pszichiátriai gyógykezelések jogi szabályozásának szempontjából

³ FRIDLI Judit: A pszichiátriai betegek jogairól. *Fundamentum*, 1997/1. 113.

⁴ *Pszichiátriai Kényszerbeszállítások: Jogi Problémák a törvényi szabályozásban*. Budapest, Állampolgári Bizottság Az Emberi Jogokért Alapítvány, 2005. 3.

⁵ DÓSA (1995) i. m. 327.

⁶ KOVÁCS Györgyi – SZIKLAY Júlia – ZOMBOR Ferenc: *A pszichiátriai betegek joga személyes adataik védelméhez*. Alkotmány- és Jogpolitikai Intézet, Budapest, 1997. 11–12.

⁷ KOVÁCS–SZIKLAY–ZOMBOR (1997) i. m. 12.

meghatározó, az Egyezményben megfogalmazott követelményeknek kíván eleget tenni a magyar szabályozás is.

Az említett 5. cikk 1. bekezdésének e) pontja

- a fertőző betegségek terjedésének megakadályozása céljából,
- valamint elmebetegek,
- alkoholisták,
- kábítószer-élvezők
- és csavargók

esetében a fenti alapelv alól, miszerint a szabadságtól való megfosztás tiltott, kivételként elfogadja a szabadság korlátozását, de kizárólag törvényben meghatározott eljárás útján.⁸

Ebből kifolyólag az Egyezmény 5. cikkének 4. pontja kimondja, hogy az ilyen okból szabadságától megfosztott személynek joga van olyan eljáráshoz, melynek során őrizetbe vételének törvényességéről rövid időn belül a bíróság dönt, törvényellenesség megállapítása esetén szabadlábra helyezését rendeli el.⁹

Habár az e) pont több személyi kört is megjelöl, akiknek őrizetbe vétele törvényesen indokolt lehet, a gyakorlatban azonban szinte kizárólag elmebetegekkel kapcsolatos ügyek kerülnek a strasbourgi emberi jogi Bíróság elé.¹⁰

Megemlítendő, hogy az Egyezmény 5. cikk 1. bekezdés e) pontjának magyar fordítása némileg megtévesztő,¹¹ az abban használt „őrizetbe vétel” kifejezést a magyar jogi terminológia a büntetőeljárás során alkalmazható kényszerintézkedések egyikének megnevezéseként ismeri, mely egy legfeljebb 72 órán át alkalmazható jogintézmény.¹² A valóságban azonban, ha a fent említett elvárásoknak megfelelnek, ezen korlátozó intézkedések akár évekig is eltarthatnak anélkül, hogy Egyezménybe ütközönek minősülne alkalmazásuk,¹³ mindezekre tekintettel talán helyesebb lett volna a „fogvatartás” kifejezés használata.

⁸ 1993. évi XXXI. törvény az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről.

⁹ KÁNTORNÉ dr. Burus Zsuzsa: A kötelező pszichiátriai gyógykezelés elrendeléséről és felülvizsgálatáról. *Magyar Jog*, 1997/2. 87.

¹⁰ GRÁD András – WELLER Mónika: *A strasbourgi emberi jogi bíráskodás kézikönyve*. HVG-Orac, Budapest, 2011. 200.

¹¹ Uo. 200.

¹² 1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról 126. § (1) és (3) bekezdés.

¹³ GRÁD–WELLER i. m. 200.

2.2. A pszichiátriai betegek gyógykezelésének hatályos magyar szabályozása

A pszichiátriai betegek egészségügyi ellátáshoz való joga csakúgy, mint más beteg társaiké, az Alaptörvény XX. cikkén alapszik, mely úgy rendelkezik, hogy mindenkinek joga van a testi és lelki egészséghez, és e jog érvényesülését az állam az egészségügyi ellátás megszervezésével segíti elő.¹⁴

A pszichiátriai betegek gyógykezelése, állapotuk rendhagyó mivoltából fakadóan, mindenképpen együtt jár jogaiknak bizonyos fokú korlátozásával. Ezen korlátozásoknak szab határt Alaptörvényünk, mikor kimondja, az emberi méltóság sérthetetlen, csak törvényben meghatározott okokból és eljárás alapján lehet megfosztani valakit a szabadságától.¹⁵

Az Egészségügyről szóló törvény az Alaptörvénnyel összhangban deklarálja az egészségügyi ellátáshoz való jogot, és az ellátásban részesülő betegek jogainak korlátozására irányadó garanciális szabályt.¹⁶

Az előbb említett törvény alapján, pszichiátriai betegek intézeti gyógykezelése történhet:

- szakorvos intézkedése folytán, utólagos bírósági elrendelés következtében (sürgősségi gyógykezelés),
- bíróság határozata alapján (kötelező gyógykezelés),
- beteg beleegyezésével (önkéntes gyógykezelés).

Az állam autoritása, hogy a pszichiátriai betegek kötelező, illetve sürgősségi intézeti gyógykezelését elrendelje, két forrásból ered.¹⁷

Egyfelől az állam gondoskodó szerepéből fakadóan, a *parens patriae* elv alapján a cselekvőképességgel nem rendelkező polgárai sorsát a gondoskodó szülő mintájára jogosult rendezni. Ezen elv alapján rendelheti el a gyógykezelést azok számára, akik mentális állapotukból kifolyólag nem tudnak magukról gondoskodni, netán saját testi épségüket veszélyeztetik.¹⁸

Másfelől közhatalmi funkcióinál fogva rendelkezhet a mások életét, testi épségét veszélyeztető emberek gyógykezeléséről, mivel az állam egyik alapvető kötelessége, hogy megvédje a társadalom tagjait a fenyegető veszélyektől.¹⁹

¹⁴ Magyarország Alaptörvénye XX. cikk (1)-(2) bekezdés.

¹⁵ Uo. II. cikk és IV. cikk (2) bekezdés.

¹⁶ 1997. évi CLIV. törvény az Egészségügyről. 2. § és 7. §

¹⁷ FRIDLI (1997) i. m. 113.

¹⁸ Uo. 113.

¹⁹ Uo. 113.

2.2.1. Kötelező gyógykezelés

A hatályos szabályozás szerint²⁰ kötelező intézeti gyógykezelésre akkor kerülhet sor, ha a beteg ugyan nem tanúsít közvetlen veszélyeztető magatartást, de a veszélyeztető magatartás megállapítható, vagyis pszichés állapotának zavara következtében saját vagy mások életére, testi épségére, egészségére jelentős veszélyt jelenthet, és a megbetegedés jellegére tekintettel a sürgős intézeti kezelésbe vétel nem indokolt.

A kötelező intézeti gyógykezelés esetén, először bírósági eljárás lefolytatására kerül sor, majd az intézeti gyógykezelés a bíróság ezt elrendelő határozata alapján indulhat meg.²¹ A kezelés megindulásához azonban nem elég a bíróság erre irányuló határozata, a betegnek önszántából kell bevonulnia az egészségügyi intézménybe. A bíróság köteles a beteg postai úton történő felszólítására, miszerint kötelező gyógykezelésnek kell alávetnie magát, de a beteg akarata ellenére nem szállítható be a gyógykezelés végrehajtására kijelölt intézménybe, feltéve, hogy nem tanúsít közvetlenül veszélyeztető magatartást. Ha a beteg eleget tesz a felszólításnak, és megjelenik az adott egészségügyi intézményben, attól fogva kötelezően együtt kell működnie gyógykezelésében, a kezelőorvosa által indokoltnak tartott ideig.

A kötelező gyógykezelés tehát számottevően nagyobb mértékben korlátozza a beteg önrendelkezési jogát az önkéntes gyógykezeléshez képest, ugyanakkor a korlátozás eszközeinek köre szűkebb, mint a sürgősségi gyógykezelés esetén, amikor is a beteggel szemben tulajdonképpen bármilyen kényszerintézkedés alkalmazható.

A gyógykezelés kezdeményezésére az annak szükségességét megállapító pszichiátriai intézet szakorvosa jogosult. A bíróság az eljárás során köteles meghallgatni az eljárást kezdeményező orvost, valamint a beteget, és köteles beszerezni igazságügyi orvosszakértő véleményét is. Határozatát a bíróság az értesítés kézhezvételétől számított 15 napon belül köteles meghozni.²²

A kötelező gyógykezeléstől fontos elhatárolni a kényszergyógykezelést, melyet a bíróság büntető ítéletével rendel el. A kényszergyógykezelés abban az esetben rendelhető el, amennyiben az érintett személy a Büntető Törvénykönyv valamely tényállásába illő bűncselekményt követ el, de büntetőjogi beszámítási

²⁰ 1997. évi CLIV. tv. 200. § (1) bekezdés.

²¹ Uo. 200. § (3) bekezdés.

²² KUNCZ Elemér: *Igazságügyi pszichiátria*. Medicina, Budapest, 2011. 33.

képessége kóros elmeállapotából fakadóan hiányzik, vagyis nem vonható büntetőjogi felelősségre.²³

Kiemelendő további feltétele a kényszergyógykezelés végrehajthatóságának, hogy megállapítható legyen annak veszélye, hogy az illető a jövőben hasonló cselekményt fog elkövetni.²⁴ Ma Magyarországon bűncselekmény elkövetése miatt kiszabott kényszergyógykezeléseket az Igazságügyi Megfigyelő- és Elmegyógyító Intézetben hajtják végre.²⁵

Annak jelentőségét, hogy a jogalkalmazás során nem lehet azonosítani egymással a büntetőjogi „kóros elmeállapot” és az Eütv.-ben használt „veszélyeztető magatartás” fogalomkörét, jól mutatja a strasbourgi Bíróság azon ítélete, melyben elmarasztalta Magyarországot, mivel az eljárást kérelmező felperes kötelező gyógykezelését kóros elmeállapotára hivatkozva rendelte el a nemzeti bíróság, annak ellenére, hogy azt csak az Eütv. 200. § (1) bekezdésében foglaltak alapján rendelhetette volna el.²⁶

2.2.2. Sürgősségi gyógykezelés

Főszabály szerint a bíróság dönt az érintett beteg kötelező intézeti gyógykezeléséről, a jogerős határozat meghozataláig tehát az intézetbe való beszállítást nem lehet végrehajtani.

Ezen főszabály alóli kivételt képez a sürgősségi gyógykezelés, amely kizárólag orvos utasítására foganatosítható, elrendelése esetén a beteget akarata ellenére szállítják be a kezelést végző intézménybe. A sürgősségi gyógykezelés szükségessége akkor állapítható meg, ha a beteg az elmeállapotának akut zavara miatt a saját vagy mások életére, testi épségére, illetve környezetére közvetlen és súlyos veszélyt jelent, és a veszélyhelyzet csak azonnali gyógykezelésbe vétellel hárítható el.²⁷ Ebben az esetben egyértelműen az állam társadalomvédő kötelessége érvényesül a *parens patriae* elvvel szemben.

²³ 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről 17. § (1) bekezdés.

²⁴ HIDVÉGINÉ dr. Adorján Livia - SÁRINÉ dr. Simkó Ágnes: *A betegek jogairól*. Medicina, Budapest, 2012. 134.

²⁵ 36/2003. (X. 3.) IM rendelet a kényszergyógykezelés és az ideiglenes kényszergyógykezelés végrehajtásáról, valamint az Igazságügyi Megfigyelő és Elmegyógyító Intézet feladatairól, működéséről.

²⁶ C-34503/03 Gajcsy v. Magyar Köztársaság.

²⁷ 1997. évi CLIV. tv. 199. § (1) bekezdés.

Az orvosok felelősségét növeli a bíróság revíziójával szemben, hogy az Eütv. pszichiátriai betegek vonatkozó fejezetének értelmező rendelkezései meglehetősen homályosak a tekintetben, hogy pontosan miként határozható el a közvetlen veszélyeztető magatartás a veszélyeztető magatartástól.²⁸ Ennek megítélése tehát teljes mértékben az orvos szakmai ítélőképességén múlik.

A leírtak tükrében nem meglepő, hogy a pszichiátria területén az egyik legtipikusabb tényállás, amely kártérítéshez vezethet, a beteg indokolatlan beutalása a pszichiátriai intézetbe.²⁹

Példának okáért, a strasbourgi Bíróság elmarasztalta Magyarországot arra alapozva, hogy a hazai bíróság a vonatkozó nemzeti jogszabályokban nem elég pontosan meghatározott „veszélyeztető magatartás” fogalmát a Bíróság eljárását kérelmező fél hátrányára alkalmazta. Jelen tényállásban a kérelmező fél kötelező gyógykezelését a bíróság az érintett nem konvencionális életmódjára, valamint egy, a tárgyalás szünetében elkészített, orvosszakértői véleményre alapította, mely nem tartalmazott megalapozott diagnózist a felperes elmebetegségét illetően.³⁰ A Bíróság szerint körültekintőbb megközelítést indokolt volna az ügy a hazai bíróság részéről, mivel a pszichiátriai betegek egy különösen sérülékeny csoportot képeznek, ezért az Egyezményben védett jogaiknak csorbitását csak nagyon súlyos indokok igazolhatják.³¹

Visszatérve a sürgősségi gyógykezelés végrehajtásának szabályaihoz, a pszichiátriai intézet vezetője köteles kezdeményezni a kezelés megkezdését követő 24 órán belül a beszállítás indokoltságának bíróság általi megállapítását és a sürgősségi gyógykezelés alkalmazásának jóváhagyását.³²

A bíróságnak a törvény 72 órát ír elő a határozathozatalra, ez idő alatt a beteg ideiglenesen az intézetben tartható. Amennyiben a bíróság elrendeli a gyógykezelés folytatását, úgy annak szükségességét a bíróság az elrendelést követően, pszichiátriai fekvőbeteg-gyógyintézményben történő kezelés esetén harminc naponként, pszichiátriai betegek rehabilitációs intézete által nyújtott kezelés esetén hatvan naponként felülvizsgálja.³³

A gyakorlat azt mutatja sajnos, hogy a bíróságnak nincs valódi lehetősége sem az elrendelés, sem a felülvizsgálat során a beteg állapotát, körülményeit

²⁸ Uo. 188. § b) és c) pont.

²⁹ DÓSA Ágnes: *Az orvos kártérítési felelőssége*. Budapest, HVG-Orac, 2010. 312.

³⁰ C-41242-08 Plesó v. Magyar Köztársaság.

³¹ C-38832-06 Kiss Alajos v. Magyar Köztársaság.

³² 1997. évi CLIV. tv. 199. § (2) bekezdés.

³³ Uo. 198. § (1) bekezdés.

felmérni, hiszen hiába látogat el hetente egy bíró vagy bírósági titkár az említett kezelést végző intézménybe, sürgősségi gyógykezelés esetén jellemzően olyan nagymértékben áll gyógyszerek hatása alatt a beteg, hogy állapota nem teszi lehetővé a meghallgatását, vagy legalább megfigyelését.

A beteg a sürgősségi gyógykezelést elrendelő bírósági határozatot a közléstől számított 8 napon belül megtámadhatja,³⁴ kérdéses persze, hogy egy nagyfokú gyógyszeres behatás alatt álló, szabad cselekvésében jelentősen korlátozott beteg egyáltalán felfogja-e, hogy milyen jogi lépések megtételére, és milyen időkorlátok között van joga.

2.2.3. A kényszerítő intézkedések törvényi szabályozása

A pszichiátriai betegekkel szemben alkalmazható kényszerítés törvényi szabályozásának szükségessége először az 1997. évi Eütv. újraalkotásakor merült fel, mindaddig semmiféle jogi szabályozással nem rendelkezett ez a terület. Pedig mind a pszichiátriai osztályokon, mind a pszichiátriai otthonokban a mindennapos gyakorlat részét képezik a fizikai, valamint kémiai korlátozó eszközök alkalmazása.³⁵

A kényszerítő intézkedések jogi szabályozásának kialakításánál a pszichiátriai szakma megosztottnak bizonyult. A pszichiáterek egy része nemcsak egy, a jogállamiságban nélkülözhetetlen garanciális eszközt láttak a szabályozásban, de a szakma humanizálásának lehetőségét is. A szakemberek másik része viszont ellenezte a törvényben lefektetett szabályozást, mivel abban a pszichiátria, mint olyan orvostudományi terület diszkriminálását látták, mely terület sajátos betegköréből adódóan erőszakos eszközökkel is felléphet küldetésének teljesítése érdekében.³⁶

A kényszerítő, korlátozó eljárások általános, minden betegre vonatkozó szabályait az 1997. évi Eütv. az emberi méltósághoz való jog deklarációjával összhangban szabályozza. A törvény nyomatékosítja, hogy a gyógykezelés során a beteg emberi méltóságát tiszteletben kell tartani, a beteg személyes szabadsága fizikai, kémiai, vagy pszichikai módszerekkel illetve eljárásokkal, kizárólag sürgős szükség esetén, a beteg vagy mások élete, testi épsége, egész-

³⁴ 1997. évi CLIV. tv. 201. § (8) bekezdés.

³⁵ FRIDLI Judit (szerk.): *Pszichiátria és betegjogok*. Budapest, Társaság a szabadságjogokért, 2002. 21–22.

³⁶ FRIDLI (2002) i. m. 21–22.

sége védelmében korlátozható. Kínzó, kegyetlen, embertelen, megalázó vagy büntető jellegű korlátozó intézkedést tilos alkalmazni. A korlátozó intézkedés csak addig tarthat, ameddig az elrendelés oka fennáll.³⁷

Az Eütv.-nek, a pszichiátriai betegek gyógykezelésére és gondozására vonatkozó fejezete is rendelkezik arról, hogy a beteg emberi méltósághoz való joga akkor sem korlátozható, ha a beteg veszélyeztető vagy közvetlenül veszélyeztető magatartást tanúsít. Továbbá megállapítást nyer, hogy személyes szabadságában bármely módon csak a veszélyeztető vagy közvetlen veszélyeztető magatartású beteg korlátozható. A korlátozás csak addig tarthat, illetve olyan mértékű és jellegű lehet, amely a veszély elhárításához feltétlenül szükséges.³⁸

A kényszerítő intézkedések egyes speciális szabályait a pszichiátriai betegek intézeti felvételének és az ellátásuk során alkalmazható korlátozó intézkedésekről szóló 60/2004. (VII. 6.) ESZCSM rendelet tartalmazza.

Az emberi méltósághoz való jog mint legfőbb garanciális alapelv a rendeletben is megjelenik.³⁹ Következésképp a rendelet tiltja a korlátozó intézkedéseknek a kínzás, a kegyetlenkedés eszközeként való alkalmazását.⁴⁰

A rendelet mindenekelőtt meghatározza⁴¹ a korlátozó intézkedések típusait:

a) Pszichikai korlátozás,

aa) ha a pszichiátriai beteget megpróbálják szóban rábírní, hogy hagyjon fel magatartásával, működjön együtt a viselkedészavarát megszüntető kezelésben;

ab) az előbb említett módszer eredménytelensége esetén még mindig pszichikai korlátozásról beszélhetünk, ha a beteget egyéb korlátozó intézkedés kilátásba helyezésével, vagyis tulajdonképpen fenyegetéssel próbálják „jobb belátásra téríteni”.

A gyakorlati tapasztalatok persze azt mutatják, hogy a pszichikai befolyásolás útján igen kevés betegnél érhető el pozitív változás, nyilvánvalóan egy

³⁷ 1997. évi CLIV. tv. 10. § (1)-(4) bekezdés; 189. § (2) bekezdés; 192. § (1) bekezdés.

³⁸ Uo. 10. § (1)-(4) bekezdés; 189. § (2) bekezdés; 192. § (1) bekezdés.

³⁹ 60/2004. (VII. 6.) ESZCSM rendelet a pszichiátriai betegek intézeti felvételének és az ellátásuk során alkalmazható korlátozó intézkedések szabályairól: „A korlátozó intézkedések elrendelése során és alkalmazásának teljes időtartama alatt az emberi méltósághoz való jog nem korlátozható.”

⁴⁰ Uo.: „A korlátozó intézkedés nem valósíthat meg továbbá kínzást, a beteggel szembeni kegyetlenséget. A korlátozó intézkedés nem lehet embertelen vagy megalázó, így különösen tilos a bántalmazás, a hálós ágy és ahhoz hasonló, zárt szerkezetű, ketrecre emlékeztető, rácsos eszközök alkalmazása.”

⁴¹ 60/2004. (VII. 6.) ESZCSM rend. 1. § (1) bekezdés b), c), d) és e) pont.

súlyosan zavart, paranoid téveszmékkel küzdő betegnél nehezen szüntethető meg pusztán verbális módszerekkel az agresszív magatartás.

- a) Fizikai korlátozás, ha a beteget szabad mozgásában korlátozzák.
Tágabb értelemben ez földrajzi korlátozásként valósul meg, amikor is a beteget akarata ellenére az osztályon tartják, megtagadva tőle az intézmény elhagyásának jogát.
Szűkebb értelemben fizikai korlátozásnak minősül az elkülönítés, rögzítés, lekötés és minden olyan testi kényszerrel járó beavatkozás, ami a beteg szabad mozgáshoz való jogát korlátozza vagy akár teljesen kizárja.
- b) Kémiai vagy biológiai korlátozás, ha a betegnél, az általa tanúsított magatartás elhárításának céljából, beleegyezése nélkül, erős idegrendszeri hatással bíró gyógyszereket alkalmaznak.

Szabályozása alá vesz továbbá a rendelet bizonyos eljárásjogi kérdéseket is a kényszerintézkedések kapcsán, például előírja a korlátozó intézkedések meghatározott időszakokénti orvosi felülvizsgálatát és dokumentálását; a beteg állapotának folyamatos, fokozott ellenőrzésére irányuló kötelezettséget a korlátozás időtartama alatt; rendelkezéseket tartalmaz a betegek számára engedélyezhető eltávozásra vonatkozóan.⁴²

Az említett rendelkezések ellenére, a valós helyzet sajnos elkeserítő. Az osztályokon dolgozó személyzet az esetek 50 százalékában nem tartja be a korlátozás alatt álló betegek megfigyelésére vonatkozó előírásokat, sok beteg órákon át magára van hagyva, adott esetben fizikálisan rögzítve vagy lekötözve, korlátozását még akkor sem oldják fel, ha annak indokoltsága már nem áll fenn.⁴³ A személyzet lelkiismeretességének hiánya nagy valószínűséggel túlterheltségükből fakad, hiszen érthetetlenül alacsony létszámban dolgoznak, munkájukért nem részesülnek elfogadható anyagi honoráriumban, példának okáért pár éve az állam megvonta a pszichiátriai osztályok ápoló személyzetének járó veszélyességi pótlékot is. A személyzet hozzáállása emberileg megérthető, de etikailag és legfőképp szakmailag azonban határozottan nem. Mindezek fényében kijelenthető, hogy a pszichiátriai ellátást érintő egyik legfontosabb, halasztást nem tűrő állami feladat ezen tarthatatlan helyzet felszámolása.

⁴² Uo. 1. § (1) bekezdés; 5. § (3)-(9) bekezdés; 7. § (1) bekezdés.

⁴³ Hangfölvételről lejegyezve Dr. Mina András betegjogi képviselővel folytatott beszélgetés alapján.

2.2.4. Önkéntes gyógykezelés

A hatályos szabályozás szerint a beteg gyógykezelése akkor tekinthető önkéntesnek, ha a cselekvőképes beteg írásbeli vagy – amennyiben erre nem képes – két tanú együttes jelenlétében, szóban vagy más módon megtett nyilatkozat útján a gyógykezelésbe beleegyezett a pszichiátriai intézetbe történő felvétele előtt.⁴⁴

Az Eütv. kizárja, hogy a cselekvőképtelen vagy cselekvőképességében az egészségügyi ellátással kapcsolatos jogok tekintetében részlegesen korlátozott beteg önként jelentkezzen gyógykezelésre, ugyanis ez csak a nyilatkozattételre jogosult személy kérésére történhet meg. Abban az esetben, ha valaki pszichiátriai betegsége következtében cselekvőképtelen, úgy gyógykezeléséről sem tud kompetens döntést hozni, a bíróság utólagos felülvizsgálata nem sérti a beteg gyógykezeléshez fűződő jogát, az intézetbe való felvétele megtörténik, de a bíróság eljárása megszünteti annak lehetőségét, hogy visszaélés történjen.⁴⁵

Ezekben az esetekben, amikor a beteg önkéntes gyógykezeléséhez egy harmadik személy nyilatkozata szükséges, gyakran felmerülő probléma:

- egyrészt az az eset, hogy a nyilatkozattételre jogosult személy ellenérdekelt a beteg gyógykezelésében, vagy a beteg ellenérdekelt abban, hogy a nyilatkozattételre jogosult személy tudomást szerezzen a betegségéről,
- másrészt amennyiben az intézet indokoltnak látja a gyógykezelést, de az ezt kérvényező jognyilatkozat hiányzik, akkor kénytelen az esetet sürgősségi gyógykezelésnek minősíteni, ami a betegre nézve súlyos joghátrányokhoz vezethet.⁴⁶

A fent említett helyzetek orvoslására az Eütv. a beteg számára lehetővé teszi, hogy kérelmezze ideiglenes felvételét a pszichiátriai intézetbe, amennyiben a kötelező és a sürgősségi gyógykezelés feltételei nem állnak fenn, de intézeti gyógykezelése indokolt. Az ideiglenes felvétel akkor tekinthető véglegesnek, ha az arra jogosult személy utólag jóváhagyja az intézetbe történő felvételt, vagy a bíróság határozatával megállapítja a gyógykezelés indokoltságát. Ha a bíróság jogerős határozatával megállapítja, hogy a beteg gyógykezelése nem indokolt,

⁴⁴ 1997. évi CLIV. tv. 197. § (3)-(4) bekezdés.

⁴⁵ FRIDL (1997) i. m. 115.

⁴⁶ HIDVÉGINÉ-SÁRINÉ (2012) i. m. 132.

a határozat közlésétől számított 24 órán belül a beteget el kell bocsátani az intézetből.⁴⁷

Abban az esetben, ha a cselekvőképes beteg önként kéri a gyógykezelésbe vételét, a bíróság kizárólag a beteg kérelmére jár el, kérelemre vizsgálja az intézeti gyógykezelés szükségességét.⁴⁸ Cselekvőképtelen vagy cselekvőképes-ségében az egészségügyi ellátással kapcsolatos jogok tekintetében részlegesen korlátozott beteg esetén az önkéntes gyógykezelés szükségességét a bíróság hivatalból vizsgálja.⁴⁹

Nem hagyható figyelmen kívül az Eütv. 197. § (7) bekezdésének rendelkezése, mely a jogalkalmazás szempontjából ugyancsak problémákat okoz. Az említett bekezdés előírja a bíróság számára, hogy a pszichiátriai intézet vezetője által, a cselekvőképtelen vagy cselekvőképességében részlegesen korlátozott beteg önkéntes gyógykezelésbe vételéről, vagy ideiglenes felvételéről szóló értesítés beérkezésétől számított 72 órán belül köteles megvizsgálni, hogy fennállnak-e az önkéntes gyógykezelés feltételei. Csakúgy, mint a kötelező és a sürgősségi gyógykezelés esetében, itt is megállapítható, hogy a törvény által határozathozatalra megszabott határidő, tekintettel a bíróságok leterheltségére, az adminisztratív nehézségekre, szinte teljes mértékben kizárja annak lehetőségét, hogy a bíróság megalapozott, a beteg érdekeit szolgáló döntést hozzon.⁵⁰

A gyógykezelés önkéntes kérelmezése számtalan jogsérelemtől kímélheti meg az érintett beteget, és gyakorlat azt mutatja, hogy ezzel a pszichiátriai betegek is tisztában vannak, épp ezért nem meglepő, hogy minden tizedik pszichiátriai beteg önkéntesen veti alá magát gyógykezelésnek. Különös jelentőségű, hogy önkéntes gyógykezelés esetén a beteg bármikor úgy dönthet, hogy abbahagyja a kezelést és eltávozik az intézményből, eme szabad rendelkezési jogának egyetlen korlátja, hogy ne álljon fenn sürgősségi gyógykezelésre okot adó körülmény.

⁴⁷ 1997. évi CLIV. tv. 197. § (3)–(4) bekezdés.

⁴⁸ KUNCZ i. m. 33.

⁴⁹ 1997. évi CLIV. tv. 197. § (5) bekezdés.

⁵⁰ HIDVÉGINÉ–SÁRINÉ (2012) i. m. 173.

3. A betegjogi képviselő mint sajátos „fogyasztóvédelmi” jogintézmény

A betegek jogait nem elegendő deklarálni, ténylegesen biztosítani kell azok érvényesülését a gyakorlatban.⁵¹

Előfordulhat, hogy a jogszabály nem teljesen valósítható meg a mindennapokban. Számos betegjog érvényesülése nagyban függ az adott egészségügyi intézmény infrastrukturális, műszaki adottságaitól, például a kapcsolattartáshoz való jog gyakorlása szükségképpen meghatározott látogatási időszakokra kell, hogy korlátozódjon az adott intézményben folyó munka érdekében. A betegjogok érvényesítésének ma Magyarországon több módja is van. Az elsődleges jogalkotói cél ezen jogérvényesítő eszközök kialakításánál a peren kívüli megoldások előnyben részesítése. A betegjogok peren kívüli érvényesítésének eszköze többek között a közvetítői eljárás, a civil szervezetek által kezdeményezett eljárás, a betegjogi panasz, és a jelen alfejezet tárgyát képező betegjogi képviselő is.⁵²

A betegjogi képviselőnek mind a fekvőbeteg-, mind a járóbeteg ellátás vonatkozásában kell képviselési feladatokat ellátnia,⁵³ noha a törvényi szabályozásból is megállapítható, hogy a fekvőbeteg ellátás kiemelt szerepet kap munkája során.⁵⁴

Jogvédelmi tevékenységéből fakadóan a betegjogi képviselő segíti a beteget az egészségügyi dokumentációhoz való hozzájutásban, segíti panaszai megfogalmazásában, a beteg írásbeli meghatalmazása esetén saját maga tesz panaszt az egészségügyi szolgáltató vezetőjénél vagy fenntartójánál, valamint rendszeresen tájékoztatja az egészségügyi dolgozókat a betegjogokra vonatkozó szabályokról.⁵⁵

A betegjogi képviselő működésének jelentősége elvitathatatlan a betegek jogainak védelme érdekében, jogkörei azonban messze nem érik el a 2010-ben megszüntetett Egészségbiztosítási Felügyelet irányítása alatt kontroll tevékenységet végző személy jogköreit, aki váratlan, bejelentés nélküli látogatásai során ellenőrizte a betegellátás színvonalát az egyes egészségügyi intézményekben,

⁵¹ Uo. 133.

⁵² Uo. 173.

⁵³ KÖSZEGFALVI Edit: *Egészségügyi és betegjogi kézikönyv*. Budapest, KJK-Kerszöv, 2001. 100.

⁵⁴ 214/2012. (VII.30) Korm. rendelet 9. § (1) bekezdés: „A betegjogi képviselő az OBBDK által meghatározott időtartamban fogadóórát tart a 100 ágyasnál nagyobb kapacitású fekvőbetegszakellátást nyújtó szolgáltatóknál.”

⁵⁵ Uo. 30. § (2) bekezdés.

az eljárása során tapasztaltakról statisztikákat és felméréseket készített, mulasztások esetén pénzbírságot szabhatott ki.

Az Eütv.-ben a betegjogi képviselő feladatai között kiemelten szerepel, hogy a betegjogi képviselő különös figyelmet fordít az életkoruk, testi vagy szellemi fogyatékoságuk, egészségi állapotuk, illetve társadalmi-szociális helyzetük miatt kiszolgáltatott helyzetben lévők betegjogi védelmére.⁵⁶

Ennek megfelelően a betegjogi képviselőt a pszichiátriai betegekkel összefüggésben számos plusz jogosítvány illeti meg, figyelemmel arra, hogy az ilyen betegek érdekérvényesítő képessége jóval kisebb, mint más betegtársaiké.⁵⁷

A pszichiátriai betegek vonatkozásában az Eütv. szélesebb képviseleti joggal ruházza fel a betegjogi képviselőt, mint más betegcsoportok esetében, mivel képviseleti jogot biztosít számára a beteg gyógykezelését érintő bírósági nem peres eljárásban is.⁵⁸ Amennyiben a beteg vagy annak törvényes képviselője felhatalmazást ad rá, a betegjogi képviselő bírósági eljárás során is jogosult képviselni a beteg érdekeit.⁵⁹

Az Eütv.-nek a pszichiátriai betegek vonatkozó rendelkezései kimondják, hogy a pszichiátriai betegek alapjogait egészségügyi ellátásuk során fokozott védelemben kell részesíteni,⁶⁰ ebből kifolyólag a betegjogi képviselőt haladéktalanul értesíteni kell, ha a pszichiátriai beteget, veszélyeztető vagy közvetlen veszélyeztető magatartása következtében, személyes szabadságában korlátozni kell vagy az egészségügyi dokumentáció megismeréséhez való jogát az egészségügyi intézmény a törvényi feltételek fennállása esetén korlátozza.⁶¹

Betegjogi képviselőként eljáró szakember elmondásai alapján, minden betegjogi képviselő illetékességi területén található legalább egy olyan egészségügyi intézmény, amelyben van pszichiátriai osztály. Munkájuk során 100 olyan esetre, amiben valamilyen korlátozó intézkedésre kerül sor, legfeljebb egy panasz jut, mely leggyakrabban abból fakad, hogy az érintett beteg nem szolgált rá, vagyis vele szemben méltatlan volt az adott korlátozó intézkedés alkalmazása, vagy a korlátozást aránytalanul durvának élte meg a beteg.

A szakember elmondásából kiderült az, hogy sajnos a legfőbb probléma a panaszra okot adó helyzetekkel, hogy nem lehet rekonstruálni, hogy pontosan

⁵⁶ Uo. 30. § (5) bekezdés.

⁵⁷ KÖSZEGFALVI i. m. 105.

⁵⁸ Uo. 105.

⁵⁹ Uo. 201. § (4) bekezdés.

⁶⁰ Uo. 189. § (1) bekezdés.

⁶¹ Uo. 194. § (1) bekezdés.

mi is történt, mert vagy nincs cselekvőképes, kihallgatható tanú, például a jogsértést az érintett egy másik betegtársától szenved el egy pszichiátriai otthonban, vagy a tanú az ügyben való érintettsége miatt nem hallgatható meg, például a beteg kezelőorvosa, ápolója. Következésképp, hiába látható, hogy nagy valószínűséggel a panaszost tényleges joghátrány érte, ezt nem tudják már utólag bebizonyítani.

Pszichiátriai osztályokon gyakori problémaként jelentkezik, hogy az osztályon kezelt fekvőbetegek önkényesen eltávoznak az osztályról, súlyos állapotukból fakadóan azonban ez gyakran vezethet a halálukhoz, példának okáért a beteget nem találják meg időben, így halálra fagy az utcán vagy súlyos balesetet szenved, és nem kap azonnali ellátást, a beteg hozzátartozói pedig érthetően okolják az egészségügyi intézményt a történetekért. Tény azonban, hogy nehezen várható el az állandó, minden betegre kiterjedő kontroll az intézmények részéről, hiszen személyi állományuk ezt egyértelműen nem teszi lehetővé, példaként egy 50 főt befogadó pszichiátria osztály éjjeli ügyeletén dolgozó 4-5 fős személyzet biztosan nem fogja tudni folyamatos ellenőrzés alatt tartani az osztályon fekvő betegeket.

A pszichiátriai betegek otthonaiban úgyszintén mindennapos problémaként jelentkezik a betegek permanens megfigyelése, gyakori, hogy a betegek egymást fizikálisan bántalmazzák vagy molesztálják, esetleg lopnak egymástól.

A bizonyíthatatlanságból eredő orvosolatlan sérelmek megszüntetésére születtek olyan kezdeményezések, melyek felvetették, hogy a pszichiátriai osztályokon és otthonokban kamerás megfigyelőrendszer kellene alkalmazni, valamint a pszichiátriai fekvőbeteg ellátásban részesülő betegekre nyomkövetőt kellene helyezni, csakhogy ezek az indítványok alkotmányjogilag erősen támadhatóak.

Kérdésként merülhet fel azonban, hogy ha éppen az Alaptörvényi rendelkezésekből indulunk ki, akkor az élet, a testi és lelki egészség védelme nem előbbre való-e, mint a személyiségi jogok sérelmének megelőzése?

4. De lege ferenda

Ma Magyarországon, egy pszichiátriai betegre elkerülhetetlen „karrier” vár. Az elmebetegséggel küzdő emberek élete elkésérítően ingerszegény, életük középpontjába diagnosztizálásukat követően betegségük kerül. A legtöbb olyan beteget, aki szélsőségesen súlyos tünetekkel, például hallucinációkkal vagy téveszmékkel járó pszichiátriai betegségben szenved, a diagnózist követően

esetleg még egészségügyi intézményen kívül a lakóhelyén kezelik pár évig, ahogy betegsége súlyosbodik, egyre többször kerül be pszichiátriai osztályra sürgősségi gyógykezelés céljából, majd végleges jelleggel pszichiátriai betegek otthonában helyezik el, ahol végül haláláig kezelik, vagy legalábbis megfigyelés alatt tartják.

A jelenlegi ellátórendszer személyzeti túlerheltségéből és hiányos befogadóképességéből fakadóan éppen arra nincs lehetőség, hogy az elmebetegséget kommunikációval, elmebeli kapcsolattal gyógyítsák, kezeljék.

A jelenlegi törvényi szabályozás alkalmazhatóságának dilemmái és az egészségügyi ellátórendszer komoly infrastrukturális hiányosságai – mindamellet, hogy voltaképpen egymást erősítik, hiszen az emberi jogilag aggályos törvényi háttér alapot szolgáltat az ellátás során elkövetett visszaéléseknek, az egészségügyi ellátórendszer jelenlegi fejletlensége mellett pedig nagy valószínűséggel egy megfelelőbb jogi háttér mellett sem lenne képes elfogadható ellátást nyújtani az elmebetegséggel küzdők számára, – azt eredményezik, hogy a pszichiátriai betegek mindinkább izolálódnak a társadalomtól.

Ezen folyamat leküzdése érdekében Magyarországon újra meg kell teremteni a közösségi szinten működő pszichiátriai ellátórendszert, mely a ma érvényes betegjogokkal összhangban igyekszik elkerülni a kirekesztettség és az izoláció minden formáját.

A gondozást és rehabilitációt – azoknál a betegeknél, akiknek elegendő az időszakos, terápiás foglalkoztatás – közösségi szinten, a társadalomba integráltan kell biztosítani, nem kiszakítva a beteget otthonából, családi környezetéből.

Az olyan betegek számára pedig, akiknek állapota nem teszi lehetővé, hogy a széleskörűbb társadalomban élve rehabilitálódjanak, a kórházi pszichiátriai fekvőbeteg osztályok helyett, olyan különálló, védett, állandó lakhatást biztosító pszichiátriai intézményeket kellene létrehozni, melyek nem mindentől távoli, eldugott és leromlott állapotú régi kastélyok vastag, dohos falai mögött működnek, hanem alapvetően a benne élők lakókörnyezetének közvetlen közelében.

A jelenlegi központi irányítású, kórházi ellátást abszolút fel kellene, hogy váltsa a területi szinten megszervezett, inkább több, kisebb befogadóképességű intézményből álló ellátórendszer. Ezekben, a kifejezetten pszichiátriai betegellátásra létrehozott intézményekben sokkal személyesebb kapcsolatot lehetne kialakítani a kezelt betegek, az intézmény dolgozói és a hozzátartozók között. Gyógyító erejük éppen abban rejlene, hogy a benne élők megbecsült tagjai lehetnének az intézmény mikrotársadalmának.

A problematika megoldása érdekében, egyfelől szükséges, hogy a jogalkotó megteremtse azt a jogszabályi háttérrel, mely biztosítja azokat a lehetőségeket, melyekkel kiküszöbölhető lenne, hogy a mentális zavarral küzdő emberek a közösségi lét peremére szoruljanak. Ehhez a Ptk. kodifikációja mellett elengedhetetlen lenne a vonatkozó jogszabályok, így különösen a Eütv. átfogó módosítása is.

A társadalmi befogadás erősítéséhez mindenkinek érdeke fűződik, mentálisan egészséges és beteg embereknek egyaránt, mivel azok a mentális betegek, akiknek elérhető lenne állapotuk javulása a közösségi rehabilitáció által, a társadalmi termelésbe bekapcsolódva újra munkaképes adófizetőkké válhatnának, kevésbé szorulnának az állam támogatására, és lehetőséget kapnának, hogy teljesjogú állampolgárokként éljenek a társadalomban.

„Kimondhatta az Alkotmánybíróság, hogy nincs az életre méltóbb és méltatlanabb, hogy emberi méltósága és élete mindenkinek csorbíthatatlan, függetlenül fizikai vagy szellemi állapotától. Az alapelvek megvalósítása az igazi próbatétel, s ez mindig függ a társadalom és az érintett szakmák uralkodó nézeteitől. Az emberiség ennek keretében érvényesül – s szerencsés esetben átalakítja e nézeteket.”⁶²

⁶² Sólyom László köztársasági elnök beszéde a „A Zárt Téboldyától a Tárt Kapuig – az Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet múltja, jelene és jövője” című konferencián, Budapest, 2007.

A KÖZÖS JOGKEZELÉS ZENEI VETÜLETE ÉS AZ IRÁNYELVBEN REJLŐ LEHETŐSÉGEK

KÁRPÁTI Zsuzsanna

1. Bevezetés

„Legyen a zene mindenkié!”
(Kodály Zoltán)

A boldogság egyik kiemelkedő forrása a zene, melynek rengeteg hatása van életünkre és cselekedeteinkre egyaránt: üdít, régi emlékeket támaszt fel bennünk, mély érzések kelnek életre szökőkútból feltörő vízszugárként, és mindezzel együtt sok mindenre tanít. Csodálat, mély tisztelet és szeretet övezi, közösségösszetartó szerepet tölt be, mindez pedig hasonlóan történik a zene életre keltésének művészetében, ahol megtanulunk egymásra figyelni, szimbiózisban működni, miközben a dallamok hatalmába kerítenek minket és ez által mintha egy másik általunk kreált világba csöppennénk. Tehát a zenének hatalma, személyiségformáló ereje van, melyre szüksége van az emberiségnek, márpedig ha valamire szükségünk van, azt előbb vagy utóbb szabályozni kell, és így akarva-akaratlanul is megjelenik a jog szerepe.

Ahhoz, hogy hatással legyen ránk, meg kell alkotni a zenét, és alkotójának megélhetést kell biztosítani, hogy a mi örömünkre életét ennek a munkának szentelhesse. Ehhez a folyamathoz nyújtanak segítséget a jog által szabályozott közös jogkezelő szervezetek, melyeken hatalmas felelősség van. Egy igen kicsiny szegletét jelentik ezen intézmények a szerzői jognak, amelyekkel kapcsolatban a társadalom többsége valószínűleg egyetért abban és elfogadja, hogy aki értékes szellemi alkotást hoz létre, illetve annak közönséghez való

eljuttatásában közreműködik, és a művet a közönség fogyasztja, kapja meg érte az ellenszolgáltatást.¹

A zenében rejlő fentebb említett lehetőségek, lenyűgöző szerepe, illetve általam való folyamatos és elszánt művelése nyújtott számomra motivációt, hogy a közös jogkezelő szervezetek zenei vetületéről, ezen belül is az Artisjus tevékenységéről, értékeiről megírjam jelen tanulmányomat. Ehhez végső soron hozzájárult az az aktualitás, melyet a 2014/26/EU irányelv a szerzői és szomszédos jogokra vonatkozó közös jogkezelésről és a zeneművek belső piacon történő online felhasználásának több területre kiterjedő hatályú engedélyezéséről (a továbbiakban: KJK irányelv), illetve a hozzá kapcsolódó átültetési koncepció javaslata és az ezt elemző Magyar Szerzői Jogi Fórum Egyesület véleménye hordoz.

Az irányelv felfedezéséig vezető úton az első állomás egy magyar történeti áttekintés, innen továbbgördülve említést kell tennem a témával kapcsolatban felmerülő kihagyhatatlan fogalmakról, melyek megkönnyítik a vizsgálatok középpontjában megbúvó intézmények kibontását. Ezen a ponton vizsgálati módszerként egy általam megkérdezett, a szakmában megbecsült karmester, illetve jómagam véleményét fejtem ki, hogy ez által zenész szemmel röviden bemutassam a gyakorlati észrevételezéseket.

A következő megálló kutatásom egyik ékkövéét rejti, így az Artisjus tevékenységét, működését, és az intézmény által a maga számára felállított értékeket. Utóbbiak kérdésesek, hogy a gyakorlatban valódi értékeként érvényesülnek-e.

A hosszú út végéhez közeledve vizsgálódásaimat az Európai Parlament és a Tanács 2014/26/EU irányelv elemzésével folytatom. „A KJK irányelv büvökörében” fejezetcím nem véletlen: ténylegesen büvöletbe ejtheti az embert a már régóta áhított, valamelyest mentőövet nyújtó, és remélhetőleg a gyakorlatban majd főbb célkitűzéseivel érvényesülő irányelv, annak átültetési koncepciójára vonatkozó javaslat, mely többek között egy rendkívül izgalmas kérdést tartogat számunkra – vajon kell-e egy önálló közös jogkezelésről szóló törvény hazánkban. Ezzel kapcsolatban érvek-ellenérvek vívnak meg egymással.

Végül, amikor már bejártam ezt a göröngyös utat, egyelőre pontot teszek vizsgálódásaim, észrevételezéseim végére, egyúttal kíváncsi megfigyelőként követem nyomon a jövőbeni eseményeket és izgalommal várom az irányelv későbbi életét, tekintettel arra a várományra, hogy sikerül-e hazánkban a kockázatok kiküszöbölése mellett megvalósítanunk az átültetést.

¹ DETREKŐI ZSUSZA – PETRÁNYI DÓRA: A közös jogkezelés felhasználói szemmel. *Infokommunikáció és jog*, Budapest, 2009/04. 49.

2. Történeti áttekintés és fogalmi alapvetések

2.1. Hazai történeti áttekintés

A hazai fejlődéstörténetben hosszú kikövezett, néhol egyenetlen utat kellett bejárni ahhoz, hogy a mai közös jogkezelők a mai formájukat elnyerjék, kiemelendő ezek közül is az Artisjus, mely a közös jogkezelés zenei vetületének fontos pontját jelenti, átalakulását pedig egészen az egyesületté válásáig tekintem át.

Első fontosabb állomás az 1907-ben megalakult Írók, Zeneszerzők és Zeneműkiadók Szövetkezete, melynek tevékenységét az jelentette, hogy a szerzők és jogutódjaik védelmét ellássák, a szerzői díjakat beszedjék és kezeljék.² Ez a kezdeményezés abból a kényszerhelyzetből alakult ki, hogy a jogosultak nem tudták jogaikat máshogyan érvényesíteni.

Később 1912-ben létesítették a Nyugdíj-és Segélyalapot, ez alapján mindenkinek egyenlő összegű nyugdíjat kívántak adni. Ami a külföldi kapcsolatok kiépítését illeti, a szerzői jogvédelem hathatósabb érvényesítésére a színpadi és a színpadon kívüli szerzők szervezeteinek képviselői párizsi székhellyel létrehozták a Szerzők és Zeneszerzők Társaságainak Nemzetközi Konföderációját (CISAC). Innentől kezdve egy időben és egy városban rendezik meg a nemzetközi kongresszusokat, melyen nagy elvi kérdéseket tárgyalnak meg egy közös ülés keretében és így megindult egy széles körben kibontakozó szerzői joggal kapcsolatos tanácskozás.³

Újabb jelentős lépcsőfok 1931-ben a Szerzők Mechanikai Jogait Védő Részvénytársaság (SEMERT) azért, hogy jogaikat eredményesebben védelmezzék a gyáriparral szemben, céljaikat megjelölték Alapítási tervükben.⁴ 1952-ben felszámolták a Zeneszerzők Szövetkezetét, és helyébe létrehozták a Szerzői Jogvédő Hivatalt és Zenei Alapot, feladatai már nagy hasonlóságot mutatnak a mai Artisjus feladataival. A Jogvédő Hivatal 1993-tól évkönyvet jelentetett meg a szerzők, kiadók, felhasználók számára, egyre növekvő terjedelemben, fontos témáikkal egyre inkább megfelelték az átláthatóság és nyilvánosság követelményének.⁵ Végül 1996-ban a New York kávéház különtermében megalakult az Artisjus Magyar Szerzői Jogvédő Iroda Egyesület azzal a szándékkal, hogy a megszűnő Hivaltól átvegye a zenei és irodalmi kisjogos

² GÉRA Eleonóra Erzsébet – CSATÁRI Bence: *A zeneszerzők szövetkezetétől az Artisjus Egyesületig 1907–2007*. Budapest, Artisjus, 2007. 28.

³ Uo. 57.

⁴ Uo. 114.

⁵ Uo. 124–125.

közös jogkezelést. Mindez annak hatására alakult így, hogy a 146/1996. Korm. rendelet szerint közös jogkezelést csak egyesület típusú szervezet végezhet, és ez biztosítja a zenei közös jogkezelés egységének, hatékonyságának fenntartását.⁶ Tevékenységi körei a következő alfejezetben kerülnek kifejtésre.

2.2. Fogalmi alapvetések

2.2.1. A szerzői jog

Jogforrási szempontból az elsődleges az 1999. évi LXXVI. törvény a szerzői jogról (Szt.), amelynek a 2013. évi V. törvény a polgári törvénykönyvről a háttérjogszabálya. Egyéb kapcsolódó jogterület a versenyjog, a büntetőjog, az alkotmányjog és a nemzetközi magánjog. Ezek közül a versenyjog és az alkotmányjog rendelkezései között a szerzői jog és joggyakorlás számos külső korlátja található.

Ahogy már korábban említettem, a szerzői jogi szabályozás célja az, hogy aki értékes szellemi alkotást hoz létre, illetve annak közönséghez való eljuttatásában közreműködik, és a művet a közönség „fogyasztja”, kapja meg érte az ellenszolgáltatást. Kérdés, hogy az ennek elérésére hivatott mai magyar szabályozás által kötelezővé tett intézményi rendszer, nevezetesen a közös jogkezelés rendszere mennyire alkalmas ennek a célnak az elérésére.⁷

A szerzői jog a befektetéseket is védő keretszabályozás által világszerte jelentős tényező a nemzeti össztermék létrehozatalában és a munkaerőpiacon. Tehát mint ahogy azt egy elemzés is mutatja, a szerzői jogi ágazatok teljesítményük és a foglalkoztatáshoz történő hozzájárulásuk alapján továbbra is jelentős súlyt képviselnek. A vizsgált 2011-es évben a hazai GDP-ből való részesedésük közel 8% volt, azaz 1800 milliárd Ft-tal gyarapították a nemzetgazdaság teljesítményét. A kreatív ágazatokban alkalmazásban állók a foglalkoztatottak 7,4%-át képviselték, azaz megközelítőleg 270 ezer munkavállalót jelentettek.⁸ További fontos ismérve, hogy a közművelődés elősegítője, illetve világrendszere jó gyakorlati működésének a közös jogkezelés a legfontosabb része. A jogosítói helyzetért megkezdődött a közös jogkezelők között az egyenlőtlen és a színfal-

⁶ Uo. 224–227.

⁷ DETREKŐI–PETRÁNYI i. m. 49.

⁸ SIMON Dorottya: *A szerzői jogi ágazatok gazdasági súlya Magyarországon 4*. Budapest, SZTNH, 2014.

lak mögött folyó verseny, még ha csak egy kivételes, pontosan körülhatárolható területen is.⁹

Az Szjt., mint a szerzői jog alapját jelentő elsődleges jogforrás, 2011-ben jelentős változáson esett át a közös jogkezelés tekintetében. A kiterjesztett hatályú, kilépés lehetőségét biztosító jogkezelés nemzetközileg széles körben elterjedt és elfogadott, illetve működőképes, és jogbiztonságot nyújt a felhasználóknak, a jogosultaknak és a jogkezelőknek egyaránt¹⁰, ugyanakkor a törvény kötelező jogkezelést írhat elő és ebben az esetben nem megengedett a kilépés.¹¹

2.2.2. Mű, zenemű, egyéni-eredeti jelleg

A szerzői művel, vagyis jelen esetben a zeneművel kapcsolatban elvárás annak egyéni-eredeti jellege, tehát, hogy alkotó szellemi tevékenység eredményeként jöjjön létre. A más művektől való megkülönböztethetőség, illetve a műnek szerzőhöz fűződő individuális kapcsolata adja a mű „differencia specifikáját”. Ugyanakkor nem szükséges, hogy az alkotó személye mindenki számára ismert, nyilvánvaló legyen, hiszen egyes esetekben még hozzáértő műelemzőknek is problémát jelenthet egy-egy alkotás szerzőjének beazonosítása.¹² Nem releváns azonban a mű értéke, esztétikai jellemzője, és az arra vonatkozó értékítélet (BH 1980. 332.)

A zenemű vonatkozásában az oltalom feltételeként az egyéni-eredeti jelleg vizsgálendő. Annak érdekében, hogy egyértelműen eldönthető legyen a szerzemény egyéni-eredeti jellegének megléte, a zeneszerzőnek tanácsos szem előtt tartania, hogy szerzői jogi védelemnek sem ötlet, sem elv vagy elgondolás nem lehet tárgya. A zeneszerzés kezdeti fázisában a szerző gyakran a dallamot, a ritmust, akár a megszólaló hangszereket is kialakítja belső hallással. Attól fogva, amikor ezt az egyedi zenei gondolatot, „gondolatszövedéket” írásban vagy technikai eszközzel rögzíti, felismerhetővé teszi, akkor válik a dalrészlet védelem tárgyává.¹³ Ugyanígy szerzői jogi védelem tárgyát képezi a techno zene

⁹ GYERTYÁNFY Péter: Tévúton az európai zenei közös jogkezelés. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2009/06.

¹⁰ GYERTYÁNFY Péter: *Nagykommentár a szerzői jogi törvényhez*. Budapest, Complex, 2014.

¹¹ Szjt. 87. § (3)

¹² POLGÁR László: Zeneművek a szerzői jogban. 2004. Jogi Fórum <http://goo.gl/e7qE9h> [letöltve: 2015.05.08.]

¹³ SCHWERTNER Nikolett Beatrix: A zeneművek szerzői jogi szabályozása egy zeneszerző szemszögéből. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2014/03. 67.

is, attól függetlenül, hogy a társadalomban egészen más megítélést kap, mint a komolyzene, hiszen a minőségi értékítélet nem jelent akadályt.¹⁴ Az SZJSZT erre vonatkozó szakvéleményéből is világosan kitűnik, hogy az oltalom végső soron csak attól a tényezőtől függ, hogy a mű nem más mű szolgai másolása.

2.2.3. A szerzői jog korlátai

Az alkotó és a befektető védett anyagi és erkölcsi jogainak határait a jog a már meglévő művekhez, teljesítményekhez való széleskörű társadalmi hozzáférés szempontjait is figyelembe véve vonja meg. A legfontosabb ilyen határ a védelem időbeli lejárat.¹⁵ Az Sztj. értelmében a szerzői jogok a szerző életében és halálát követő év január első napjától számított 70 évben részesülnek védelemben.¹⁶ Szerzőtársak esetén a védelmi idő az utoljára elhunyt halálát követő év első napján kezdődik.

A felhasználási szerződés keretében a szerző engedélyt ad művének felhasználására, a felhasználó köteles ennek fejében díjat fizetni. A felhasználás különösen a többszörözés, terjesztés, nyilvános előadás, nyilvánossághoz közvetítés, átdolgozás. A törvény a szabad felhasználást az ún. „háromas kritériumrendszerhez” köti, illetve a védelmi időn kívül ez jelenti még a második korlátját a szerzői jognak.¹⁷ Legfőbb esetei a magáncélú másolás, az intézményi célú másolás, az idézés és az átvétel.

A tömeges felhasználás okán a közös jogkezelés bizonyult gyakorlatilag az egyetlen járható útnak a jogérvényesítés terén,¹⁸ amely bizonyos értelemben és bizonyos formáiban szintén a szerzői jog korlátjának is tekinthető.

¹⁴ A techno zene szerzői jogi védelme – SZJSZT 43/2000.

¹⁵ GYERTYÁNFY Péter – FALUDI Gábor – KABAI Eszter – SZINGER András – TÓTH Péter Benjámín: A szerzői művek, védjegyek és szellemi teljesítmények az interneten – magyar jogi védelem (I. rész). *Magyar Jog*, 2004/12.

¹⁶ Sztj. 31. § (1)–(2)

¹⁷ HEPP Nóra – FEJESNÉ LŐRINCZ Anna: *Szerzői jog*. Budapest, SZTNH, 2012.

¹⁸ LÁNCIDI Péter: Zenei közös jogkezelés és versenypolitika az Európai Unióban. 2010. 5. <http://goo.gl/aSmtSH> [letöltve: 2015.05.08.]

2.2.4. Közös jogkezelés

A szerzők önkéntes elhatározása alapján az ő érdekükben érvényt szerez a törvény adta joguknak, illetve egyablakos hozzáférést biztosít a felhasználók számára a védelem alatt álló művekhez, ezáltal közvetítő szereppel bír a szerzők és a felhasználók között.¹⁹ Alapvető szolgáltatásai a jogosítás, a piacfigyelés, a jogérvényesítés, a jogdíjak beszedése, felosztása és kifizetése, végül a művek terjesztésében játszik fontos szerepet. A közös jogkezelők minden országban monopóliumhoz hasonló helyzetben vannak. Két legfontosabb alapelv, melyen ezek a szervezetek nyugszanak, a kölcsönösség, mely tulajdonképpen a belföldiekkel azonos elbánás elve (BUE 5. cikk) és a szolidaritás, melynek érvényesülnie kell a közös jogkezelők, illetve a jogosultak és a szerzők között.

A területiség azt jelenti, hogy a közös jogkezelők a világrepertoárt „saját” területükön képviselik. Egyrészt képviselik a hazai repertoárt, másrészt a kölcsönös képviselői szerződések révén a többi közös jogkezelő repertoárját.

Jogszerű online zenei szolgáltatással sok piaci szereplő kísérletezik, ezzel kapcsolatban kell megemlíteni az Európai Bizottság 2005-ös ajánlását.²⁰ Ez az ajánlás már kiindulási alapként szolgál a 2014/26/EU irányelv számára. Álláspontja folyamatosan változott, eleinte a közös jogkezelés digitális környezethez való igazítását a piacra bízta volna, a folyamat végére pedig a jogalkotás szükségessége mellett kardoskodott.

Működésük átlátható és hatékony, szolgálva ezzel a jogbiztonságot, a szerzők, illetve a felhasználók érdekeit is. A 2011. évi 1. módosítás célja is ennek megerősítése volt. Továbbá ennek előmozdítását jelölte meg a Jedlik terv, mely középtávú célkitűzéseket tartalmaz, ebből egyik pilléréként a „szerzői joggal a kreatív iparágak és kultúra fellendüléséért”.²¹

Ezen a helyen szeretnék rövid figyelmet szentelni egy általam nagyra becsült karmester meglátásaira, miszerint Weiner I. divertimentóját szerette volna muzsikálni, a felhasználáshoz a kottát újra és újra bérelni kell súlyos pénzekért, hiszen megvenni sajnos csak régebbi zene esetében lehet. Ez a jelenség lesújtó a zenei élet számára, mert rengeteg anyagi nehézséggel jár, ami a zenei képzést megnehezíti és ezáltal a zenei örökség tovább örökítése is akadályokba ütközik. Érthető szerinte, hogy az örökösök vagyoni érdekeit is szem előtt kell tartani,

¹⁹ Uo. 5.

²⁰ A jogszerű online zeneszolgáltatás érdekében a szerzői és szomszédos jogok közös, határokon átnyúló kezeléséről szóló 2005. május 18-i 2005/737/EK európai bizottsági ajánlás.

²¹ Az SZTNH 2014-es évről szóló jelentése a Jedlik-terv kapcsán <http://goo.gl/UPqta0> [letöltve: 2015.05.08.]

de sajnos ez a rendszer akadályozza a műsorra tűzést, ezáltal a koncerteken előadott darabok szűkebb listával kerülnek eljátszásra. Arra a meglátásra jutott, hogy ez erős visszatartó erő és e jogi szabályozással bekorlátozottabbá válik a Zenei Műhely élete. Ezáltal felvetődik a kérdés, hogyan működhet ez másként vagy esetleg már most működnek hatékony támogatási programok annak érdekében, hogy a zene mindenkié lehessen, ahogyan azt Kodály tűzte ki életcélul. Örökös gondot jelent ezen a ponton az illegális kottamásolás, mellyel kapcsolatban a törvény kimondja, hogy kotta reprográfiával még magáncélra sem másolható és tiltja a tanórákon oktatási célra történő másolatkészítést is. A szerzők és zeneműkiadók veszteségei mellett jelentős az erkölcsi veszteség is, miszerint a diák igényességét, erkölcsi nevelését ássa alá a kezébe adott lopott kotta. Erre próbál megoldást találni például az Editio Musica Budapest azzal, hogy árendeményeket biztosít annak a zeneiskolának, amely gátat szab az ilyen illegális másolásnak.²² Hidas Frigyes, a másik érdekcsoport helyzetét érzékeltető, mosolyt fakasztó története szerint elkészített egy filmzenét, mellyel kapcsolatban tájékoztatták, hogy ütemenként fizetnek, mire sajnálkozva megjegyezte, bárcsak 2/8-ban és nem 4/4-ben írta volna a zenét, mert akkor sokkal többet kapott volna érte.

3. Artisjus szervezete, tevékenysége, működése

Az Artisjus Magyar Szerzői Jogvédő Iroda Egyesület a zenei és irodalmi szerzői jogok közös jogkezelő szervezete. Tagjai és megbízói között fellelhető több mint 11.000 zeneszerző, szövegíró, irodalmi szerző és zeneműkiadó.

3.1. Az Artisjus szervezete

Az Egyesület legfőbb szerve a Küldöttgyűlés, melyet a teljes tagság választ meg négyévente, tagcsoportonként. A belső ellenőrzést a Felügyelő Bizottság végzi, mely igyekszik kitartóan szolgálni az átláthatóságot és a szabályos működést. A könnyűzenei, komolyzenei, irodalmi és zeneműkiadói csoportokat és érdekeiket szem előtt tartó, a Küldöttgyűlés tagjaiból választott Vezetőség ülésezik a leggyakrabban, mint az Artisjus ügyintéző-képviseleti szerve.²³

²² Nem tartható tovább az illegális kottamásolás. <http://goo.gl/TkLkaV> [letöltve: 2016.02.08.]

²³ <http://goo.gl/Hsy4st> [letöltve: 2016.02.08.]

3.2. Az Artisjus tevékenysége

Az Egyesület tevékenysége irodalmi és zenei művekkel kapcsolatos szerzői jogok közös kezelését előíró, vagy lehetővé tevő, az Szjt.-ben foglalt jogszabályi rendelkezések alapján egyes szerzői vagyoni jogok gyakorlása, az e körbe tartozó igények érvényesítése saját nevében saját igényeként bíróságok és más hatóságok előtt, valamint az e tevékenységek útján beszedett jogdíjak felosztási szabályzata szerinti felosztása egyesületi tagságra tekintet nélkül, az érintett zenei és irodalmi szerzői jogosultak között.²⁴

Mindezzel összefüggésben elmondható, hogy legfőbb feladata egyes zenei és irodalmi szerzői jogoknak a jogosultak javára történő kezelése. Ezen belül kiemelendő a jogosítás fázisa, mely azt jelenti, hogy a művek felhasználásaira a szerzők megbízásából az Artisjus ad szerzői jogi engedélyt, és ennek fejében a jogosultakat megillető jogdíjat is a szervezethez kell megfizetni. A beszedett jogdíjak felosztásáról pedig igen részletes szabályzatot találhat az eziránt érdeklődő az Artisjus honlapján.

Beszedéssel és felosztással összefüggő egyéb tevékenységet is végez, melyek érdekesek és egyben hasznosak is. Nyilvántartást vezet a jogutódokról, mely könnyebbséget jelent a felhasználók számára a megfelelő jogosultak felkutatása szempontjából, ehhez segítséget nyújt a hagyatéki ügyekben eljáró közjegyzők és bíróságok adatszolgáltatása. A tevékenységi lista következő pontja hatékony segítséget nyújt olyan felhasználások terén, amikor nem az Artisjusnak kell jogdíjat fizetni, hanem közvetlenül a szerzőket kell felkeresni, mely meg tudja nehezíteni a felhasználás folyamatát. Ennek a segítségnyújtásnak akadályát jelentik természetesen az adatvédelmi jogszabályok, ugyanis ehhez az érintetteknek kifejezetten hozzá kell járulniuk.²⁵ Ha egy alkotó elkészíti legújabb művét, innentől kezdve nem csak a műélvezet és a felhasználás lehetősége nyílik meg, de sok veszélynek is ki van téve. E veszélyek csökkentése érdekében lehetőség nyílik arra, hogy egy „hiteles helyen” jegyzékbe vetessék az alkotók műveiket, bizonyítva ezzel, hogy a bejelentő által megjelölt alkotás a bejelentés napján létezett, és annak létezését a bejelentő jelentette be, illetve ezzel kérte a jegyzékbe, letétbe vételt.²⁶ Ez a lehetőség egy esetleges jogvita esetén fontos bizonyítékként szolgálhat.

²⁴ Artisjus Alapszabálya III.2.1. <http://goo.gl/XEPpwy> [letöltve: 2016.02.08.]

²⁵ Uo.

²⁶ SZTNH Önkéntes Műnyilvántartás <http://goo.gl/XoUcTQ> [letöltve: 2016.02.08.]

Az Artisjus komplex tevékenységet lát el hosszú évtizedek óta és meglátásom szerint hatalmas tapasztalattal, jól kiépített rendszerrel teszik mindezt. Így a veszélyek mellett a pozitívumok is kidomborodnak; a jogosult biztonságban tudhatja az őt megillető jogait, ami egyben a szervezet eredeti lényegét és célját tükrözi. Ennek érdekében erősen védik őt a felhasználókkal és mindenki más-sal szemben, hiszen művének születése pillanatában az egész világnak ki lesz szolgáltatva.

Külön említésre méltó intézmény az Egyesület életében, hogy minden tagcsoportban létrehoztak Szerzői Véleményező Bizottságokat, melyek fontos szerepet töltenek be a hatékonyabb működés érdekében. Az intézmény keretében párbeszéd jön létre a Bizottságok és a Vezetőség között, hiszen javaslatokat tesznek és kérdéseket tesznek fel, továbbá megvitatják és megvizsgálják az őket érintő ügyeket, ezáltal részt vehetnek az Artisjus és az egész hazai zeneszerző és író társadalom jövőjének alakításában.

3.3. Az Artisjus küldetése, értékei és az ellene felhozott kritikák

Az Artisjus tömegeket érintő céllal és küldetéssel alakult meg. Küldetése nemes: a zeneszerzők, szövegírók, zeneműkiadók és írók egyesületeként alakult meg, hogy szerzői jogait hatékonyan és átláthatóan kezelje, érdekeiket érvényesítse és információkkal lássa el őket, ezzel elősegítve műveik jogszerű felhasználását.

Céljuk szorosan kötődik a zeneipar hosszú távú fenntartásához, ennek érdekében törekszik minden tőle telhetőt megtenni, hogy sok minőségi, értékes zene szülessen, legyen elérhető minél szélesebb körben, a társadalom ismerje el az alkotók nagyszerűségét, teremtő erejét műveik értékével együtt.

Az értékek taxatív jellegű felsorolása szépen fest a papírlapon, szemünk akaratlanul is felcsillan ezek láttán, de kérdéses, hogy ezek a gyakorlatban mennyire tudnak megvalósulni.

Az alkotóközpontúság, miszerint középpontba a szerzők érdekei kerülnek, természetes módon érvényesül; a felhasználók folyamatos elégedetlenségei is ezt mutatják.²⁷ Mint érték jelenik meg a híd-szerep, mely a nevében is benne rejlik, összeköti az alkotót a felhasználóval. Erre példát szolgáltat az Egyesület tevékenységi körében megjelenő segítségnyújtás a felhasználók számára adat-szolgáltatás révén. A „hatékonyság” minden dimenzióban kétségeket ébreszt

²⁷ Pl. Csak a zene kell? Jogdíjtól nyög a vendéglátás, az Artisjus emel. <http://goo.gl/UbczTh> [letöltve: 2015.05.08.]

a társadalomban, így az Artisjus tevékenységével kapcsolatban is. Igaz, hogy szakmai felkészültégük nem vonható kétségbe, de a rendszer hatékonysága kapcsán számos kritika fogalmazódik meg. Ugyanilyen fenntartások merülnek fel az átláthatósággal kapcsolatban, viszont számba kell venni, hogy a rendszer önmagában is bonyolult és összetett. További kritikaként fogalmazódhat meg, hogy 2013-ban emelte jogdíjait, melyeknek mértékét kifogásolta például a Magyar Szállodák és Éttermek Szövetsége, indokolatlannak tartva az összeget, mivel 2008 óta 18%-kal emelkedtek a díjak, miközben a szállodák szobafoglalásai stagnálnak.²⁸

3.4. Artisjus Zenei Alapítvány

Végül említést érdemel az Artisjus Zenei Alapítvány, melyet 1991-ben az Artisjus egyesület hívott életre azzal a céllal, hogy a magyar zenei kultúra támogatásának fontos szereplőjévé váljon. Az Alapítvány az Egyesület által szociális – kulturális célra átutalt összegekből, az Egyesülettől függetlenül működik. Megalakulásuk óta több mint ezer komoly- és könnyűzenei projekt megvalósulásában segítettek, és tehetséges szerzők, előadók százait részesítettek díjakban, jutalmakban.

4. A KJK-irányelv bűvkörében

4.1. Bevezető gondolatok, előzmények

Az Európai Parlament és a Tanács 2014. február 26-án fogadta el az irányelvet a szerzői és szomszédos jogokra vonatkozó közös jogkezelésről és a zeneművek belső piacon történő online felhasználásának több területre kiterjedő hatályú engedélyezéséről. A magyar jogba történő átültetésének határideje 2016. április 10.

Amikor 2014-ben megszületett – hosszú előkészítés után – a közös jogkezelés egyes kérdéseinek uniós szintű harmonizációját és reformját célzó irányelv, tudvalevő volt, hogy a magyar kormányzatnak is implementálnia kell az irányelvet. Az SZTNH novemberi keltezéssel lezárta az átültetés koncepcióját tartalmazó dokumentumot, melyet januárban a legfontosabb társadalmi szervezeteknek,

²⁸ Sokallják az Artisjus jogdíjait. <http://goo.gl/ERfyyE> [letöltve: 2015.05.08.]

és egyéb jogalkalmazóknak is megküldték véleményezésre.²⁹ A folyamat során a Magyar Szerzői Jogi Fórum Egyesület is kimerítően észrevételezte a koncepciót. Ezt a véleményezést, illetve ezelőtt magát a SZTNH által kiadott dokumentumot szeretném a következőkben kibontani, már csak az aktualitása miatt is.

Előljáróban előzményként említést érdemel az Európai Parlament jelentései közül az Echerer-jelentés még 2003-ból a szerzői jogok közös jogkezelését végző szervezetek szabályozásának közösségi keretére vonatkozóan. A jelentés mindenekelőtt hangsúlyozza, hogy a közös jogkezelést a szerzői jog területén elismert jogérvényesítési formának tekinti. Elismeri azt is, hogy az anyagi jogok és a jogérvényesítési eszközök mellett a közös jogkezelési szabályozás a szerzői és szomszédos jogi szabályrendszer harmadik legfontosabb pillére. A Parlament a közös jogkezelő szervezetek jelentőségét abban is látja, hogy fontos faktorai a kulturális alkotótevékenység stimulálásának, a jogosultak és a felhasználók közti egyensúly megtartásának, megkönnyítik a művekhez a hozzáférést és a technikai fejlődés mentén fontos a szerepük a jogosultak erejének megőrzésében is.³⁰

Megjegyzendő még, hogy az eddigi szerzői jogi irányelvek, amelyek érintik a közös jogkezelést, egyértelműen mutatják, hogy 1. az uniós jogalkotó mindezidáig elismerte a tagállamok már fennálló, bejártott megoldásait, 2. alapvetően nem kívánt ezekben a nemzeti struktúrákba beavatkozni.

4.2. A Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala (a továbbiakban: SZTNH) javaslata a 2014/26/EU irányelv magyar jogba történő átültetésének koncepciójára³¹

4.2.1. Az irányelv szabályozási területei

Az irányelv két nagy területet kíván szabályozni, ahogy azt maga a cím is mutatja: egyrészt a megfelelő szervezetek felépítésére, irányítására, működésére állapít meg minimum-követelményeket, másrészt a zeneművek online felhasználására vonatkozó szerzői jogok közös jogkezelő szervezetek általi,

²⁹ MEZEI Péter: Szerzői jog a XXI. században blog. <http://goo.gl/Q9sbof> [letöltve: 2015.05.08.]

³⁰ GRAD-GYENGE Anikó – SARKADY Ildikó: *Közös jogkezelés az audiovizuális médiában*. Budapest, Médiatudományi Intézet, 2014. 91–92.

³¹ <http://goo.gl/PWIZSF> [letöltve: 2015.05.08.]

több területre érvényes engedélyezésének kereteit adja meg. Az első fele egyértelműen horizontális hatályú, tehát valamennyi típusú jogkezelő szervezetre alkalmazandó, míg a második fele kifejezetten csak a zeneművekre vonatkozik, azok online felhasználására és ezek vonatkozásában is csak a szerzők jogaira terjed ki.

Az első részben jól elkülöníthető szabályozási csoportokra osztja a valamennyi közös jogkezelő szervezetek tekintetében irányadó szabályokat. Fontos kiindulópont a fogalom meghatározása, ami a későbbiekben mindig fogózkodót nyújthat a későbbi értelmezés során, ezenkívül pedig megállapítja a jogosultak jogait. Másodkörben a tagsággal és a szervezeti felépítéssel kapcsolatban foglalkozik. Innen továbblépve hangsúlyt tesz a gazdálkodásra, melyre nézve számviteli és speciális gazdálkodási követelményeket határoz meg, illetve a jogdíjak felhasználását szigorú keretek közé szorítja. A következő érintési pont kiemelkedő és meghatározó, ez az átláthatóság követelménye, melyet fentebb már kiemeltem az Artisjus értékei közül. Ezzel kapcsolatban a tagjai, más közös jogkezelő szervezetek és a nyilvánosság részére nyújtandó tájékoztatási kötelezettséget részletesen szabályozza az irányelv, ezenfelül meghatározza szervei pontos feladat- és hatásköreit és összetett összeférhetlenségi előírásokat tartalmaz. Utolsó körökben szabályozza a közös jogkezelőkkel kapcsolatos vitarendezést, illetve a hatóság felügyeletét.

A második fő szabályozási területnél olyan feltételeket támaszt, amelyek ahhoz szükségesek, hogy a több területre kiterjedő hatályú engedélyezés megvalósulhasson, ezek az ún. „EU-passport” kritériumok. A második szabályozási körében ezen szervezetek működési és más jogkezelőkkel való kapcsolati rendelkezések szerepelnek, ez pedig a „tag-on” kötelezettség. Mindez megteremtheti a tagállami határokon átívelő online zenei felhasználások új, harmonizált kereteit. Egyes közös jogkezelők bizonyos követelmények teljesítése esetén több tagállam, akár az egész Unió területére kiterjedő online zenei szolgáltatásra is adhatnak egyablakos módon felhasználási engedélyt, ami rendkívüli előrelépés lenne és egy nagyfokú hatékonyság irányába mutatna. Ezek a bizonyos követelmények több feltételt is takarnak, többek között rendelkezni kell ehhez a repertoárokra vonatkozó elektronikus adatbázisokkal, felhasználókkal történő elektronikus kapcsolattartást lehetővé tevő rendszerekkel, végül legyen képes a felhasználási adatokat megfelelő idő alatt feldolgozni. Az említett feltételek valóban szükségét képezik a gépezet hatékony beindulásának, ezek nélkül bárki számára megállapítható, hogy nem jöhetne létre a határokon átívelő rendszer.

4.2.2. Az irányelvvel érintett hazai szabályozás

Az SZTNH javaslata bemutatja röviden az ide kapcsolódó hazai szabályozás fő vonulatait, ezen belül említést tesz arról, hogy a közös jogkezelő szervezeteknek három fajtája van. Létezik hazánkban törvény által előírt; törvényben előírt, de kilépést engedő; és önkéntes közös jogkezelő. Ami viszont a háromban közös, hogy kiterjesztett hatállyal adnak engedélyt.³² Az ellenőrzés szerepét, tehát a felügyeletet 2011-től az SZTNH látja el, illetve ez a tevékenység nálunk az említett Hivatal által történő nyilvántartásba vételhez kötött. Kiemelendő, hogy nonprofit alapon működnek, egyesületi formában.

4.2.3. Az irányelv átültetésének koncepciója

Az irányelv alapjainak lefektetése után térek át átültetésének koncepciójára, ami sok esetben izgalmas kérdéseket vet fel a tagállamok számára. Az egyértelműen kijelenthető, hogy szükségessé teszi az Sztj. módosítását és az új szabályok megalkotására mindenképpen törvényi szint szükséges, továbbá a nagy terjedelem miatt felmerül a rendeleti szintű jogalkotás szükségessége is.

Ezen a ponton két alternatíva jöhet szóba az átültetéssel kapcsolatban. Az első, miszerint az irányelv szabályait az Sztj.-be kellene beilleszteni, a második az, amely nagyobb port kavart, hogy új, kifejezetten közös jogkezelőkről szóló törvény megalkotása szükségeltetik és ezáltal tudvalevő, hogy az Sztj. bizonyos rendelkezései is az esetleges új törvénybe kerülnének. Mindkét alternatíva esetén módosítani vagy új rendelet megalkotásával hatályon kívül kell helyezni a 307/2011. (XII. 23.) Korm. rendeletet.

A következőkben az SZTNH javaslata abból a koncepcióból indul ki, hogy új törvény megalkotására van szükség, ezen álláspontot érvekkel igyekszik alátámasztani.

4.2.4. Külön törvény megalkotása mellett szóló érvek

Az első érv, amiről említést tesz az SZTNH, az inkább az általánosság síkján mozog, miszerint kifejezetten a közös jogkezelő szervezetekre vonatkozó szabályok kerülnének az új törvénybe.

³² GYERTYÁNFY (2014) i. m. 506–507.

A következő már konkrétabb érvet mutat, szervezeti, működési, gazdálkodási jellegű speciális szabályok a szerzői és kapcsolódó jogokat érintő alapvető anyagi jogi kereteket meghatározó szerzői jogi rendelkezésektől jól elkülönülne.

Meghatározó lehet az is, hogy számos uniós tagállam, többek között Ausztria, Belgium vagy Hollandia is, általános szerzői jogi törvénytől elkülönülő jogi aktusban szabályozza ezt a területet.

Ehhez kapcsolódhat régebbi hazai szabályozásunk, miszerint az 1999. évi LXXVI. törvény hatálybalépését megelőzően a közös jogkezelők szabályait az 1969. évi III. törvénytől elkülönülő Korm. rendelet tartalmazta.

Logikus érvként láttatja magát az átültetendő irányelv terjedelmes volta. Az új törvény biztosítaná többek között a normavilágosság követelményét, hogy egy jogszabály legyen kellően strukturált és áttekinthető. Ha ugyanis az Szjt.-hez illesztenénk, aránytalanul nagy részét tennék ki a szerzői jogi szabályozás alapvető szabályait tartalmazó törvénynek.

Végül egy jogtechnikai kérdést ölel fel az, hogy az Szjt. nem tartalmaz fogalom-meghatározásokat, viszont olyan alapvető szerzői jogi fogalmakat is definiál, amelyek az egyébként az irányadó szerzői jogi szabályozás rendszerében eltérő vagy többletjelentéssel is bírnak és ez jelentős zavart szülne.

Ezeken túl kérdés marad, hogy a közös jogkezelést érintő valamennyi szabály kikerüljön-e az Szjt.-ből, és ezzel az új törvénybe kerüljön vagy a közös jogkezelést érintő bizonyos szabályok továbbra is képezzék-e részét az Szjt.-nek. Az ezzel kapcsolatban hozott javaslat szerint a vagyoni jogok gyakorlásával kapcsolatos rendelkezéseket, valamint a közös jogkezelés, mint joggyakorlás általános és alapvető szabályait továbbra is az Szjt. tartalmazza. Az esetleges új törvény szabályozási területei a szervezetek felépítése, működése és gazdálkodása, továbbá a hatósági eljárások és a több területre kiterjedő hatályú engedélyezés legyenek.

4.3. A Magyar Szerzői Jogi Fórum Egyesület észrevételei az SZTNH javaslata tárgyában³³

4.3.1. Főbb célkitűzések

Előrebocsátja az észrevételezésben az Egyesület, hogy nem kíván érdemi kritikát kifejteni az irányelvvel kapcsolatban, inkább csak a dogmatikai és rendszertani szempontokat vizsgálja meg.

Az Egyesület leszögezi, hogy ez az irányelv az Európai Unió eddigi legösszetettebb, leghosszabb szerzői jogi jogforrásaként tartható számon. Több célkitűzés egyidejű megfogalmazására kerül benne sor, ezek között említi a kulturális sokszínűség és a kulturális örökség megőrzésének célját. A hatékonyságot a nemzeti előírások harmonizálása révén kell növelni. A célkitűzések legfontosabbika a több területre kiterjedő, egyablakos zenei online jogosítás megteremtése.

Ugyanakkor rugalmasságot biztosít a nemzeti jogalkotónak, hiszen azt mondja, akkor és annyiban módosítson, amennyiben azt az irányelv új vagy eltérő előírásai lehetővé és szükségessé teszik. Egy fontos állomás az ún. „EU +” rendelkezés, melynek fényében az irányelvnél szigorúbb nemzeti előírások alkalmazása csak úgy indokolt, ha az érintett normák már most is benne vannak az Sztj.-ben, ez viszont rövidtávon negatív hatásokat gyakorolna a magyar kulturális örökségre. Ugyanakkor ilyen „EU +” rendelkezés a reprezentativitási kritérium, melynek fenntartása indokolt.

Továbbá a jogalkotónak lehetősége nyílik a korlátozott hatókörű deregulációra, tehát néhány, már korábbi törvénnyel beiktatott egyes szabályok kivezetésére, melyek szinte egyáltalán nem hoztak előrelépést. Míg az Egyesület tagjainak egy része úgy látja, az önálló törvény a közös jogkezelésről indokolt, addig a tagok másik része ellenérveket sorakoztat fel.

4.3.2. Külön törvény megalkotásának ellenérvei

Először is hivatkozik az implementáció okozta rendszertani nehézségekre, továbbá a küszöbön álló uniós reformra tekintettel nem teszi indokolttá egy új törvény elfogadását. Másodsorban az Sztj. most is terjedelmes, tekintettel 155

³³ A Magyar Szerzői Jogi Fórum Egyesület észrevételei a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala „KJK irányelv magyar jogba történő átültetésének koncepciójára vonatkozó javaslata” tárgyában. Budapest, MSZJF, 2015. <http://goo.gl/0uH6wW> [letöltve: 2016.02.03.]

szakaszára, amelyből a jogkezeléssel csak 24 foglalkozik, illetve még néhány máshol található szakasz, ugyanakkor a fentebb kifejtett javaslatban az utalás félreérthető, ugyanis nem kell valamennyi szakaszt átültetni.

Az újabb érv az önálló törvénnyel szemben sem elhanyagolható, hogy a jogalkalmazást csak látszólagosan tenné egyszerűbbé, de ezzel ellentétben a közös jogkezeléssel foglalkozó szakembereknek két jogszabályt kellene együtt olvasniuk és értelmezniük egy-egy adott ügy tekintetében. Elképzelhető az is, hogy az Szjt.-ben maradnak a jogkezelőkre vonatkozó általános szabályok, viszont ez jelentősen megtörné az új törvény koherenciáját.

További kérdés, hogy a határon átnyúló engedélyezés szabályait hol kéne elhelyezni, az állásfoglalás szerint az Szjt.-ben lenne indokolt.

Ami viszont ténylegesen elgondolkodtató még egy laikus számára is, hogy szükséges-e, illetve lehetséges-e egyáltalán összesen kilenc egyesületre önálló törvényt alkotni.

Végül megfontolandó az is, hogy előbújni látszik az új Európai Bizottság ötéves ciklusán belül egy újabb reform, mely által újabb uniós normaanyag átültetésére kényszerülne Magyarország.

4.3.3. Konklúzió

Következtetésnek mindenképpen levonható, hogy az érvek és ellenérvek oldalán is mutatkoznak olyan jelentős meglátások és kifogások, amelyek mellett nem lehet szó nélkül elmenni. Mindenképpen jelentős hatást gyakorol hazai szabályozásunk életére az irányelv, akkor is, ha a szerzői jogi törvényt kell módosítani, és akkor is, ha új közös jogkezelési törvény megalkotása mellett dönt a jogalkotó. Az irányelv – bárhogyan is alakul sorsa hazánkban – kellőképpen itt hagyja lenyomatát a szerzői jogi szabályozásban, hiszen a formai szempontokon túl sokkal érdekesebb tartalmi kérdések vannak és lesznek napirenden, amelyek hazánk szerzői jogának képét is átrajzolhatják majd.

4.4. Az irányelvben rejlő új lehetőségek dióhéjban az SZTNH Részletes Konceptiója³⁴ alapján

Előjáróban kiemelendő, hogy az SZTNH átültetési koncepciója óta azon túlnövő folyamatok zajlottak le és zajlanak jelenleg is és ezek eredményei az SZTNH júliusban kibocsátott Részletes Konceptiójában (a továbbiakban: Konceptió) kerülnek összegzésre. A Konceptióban látható, hogy a mostani folyamatok eredményei valószínűsítik egyelőre a közös jogkezeléssel kapcsolatos új törvény elmaradását. A fő kérdés az, mennyiben hozott újat, vagy esetleg olyat ez a várva várt irányelv, amely eddig csak az angolszász jogrendszerben létezett.

A fogalommeghatározások mindenképpen újdonságnak számítanak, hiszen eddig ezen a téren erős hiányosságok mutatkoztak. Az első ilyen alapfogalom a közös jogkezelő szervezet, hiszen eddig csak levezethető volt az Szjt.-ből. Az irányelvi megfogalmazásban szélesebb és általánosabb a személyi kör, így fennáll a hazai jogkezelési rendszer felhígulásának veszélye. Jelenleg a legelfogadhatóbb megoldás a két szélsőséges álláspontot közelítve talán az, hogy valósuljon meg az implementáció, de a magyar szabályozási rendszer kulcsfontosságú területein megtarthatnánk a jelenlegi garanciális követelményeket.

Új fogalom az angolszász világból ismert független jogkezelő szervezet, mint közös jogkezelési konstrukció, a magyar szerzői jogtól eddig idegen kategória volt; jelenleg még kérdéses a rendszerbe integrálása. Hatályos szerzői jogunk alapelveivel tulajdonképpen ellentétben is áll, hiszen az Szjt. 89. §-ának (4) bekezdése rögzíti, hogy a közös jogkezelési tevékenység vállalkozási tevékenységként nem végezhető.³⁵

A Konceptió kardinális döntésekre tesz javaslatot, így a közös jogkezelés szervezeti rendszerére vagy szervezeti formájára. Erre vonatkozóan az álláspont az egyesületi forma megtartása.

Egy további forradalmi ötlet is napirenden van, amely – Franciaország, Németország és Szlovákia után – hazánkban is bevezetni javasolja a kereskedelmi forgalomban már nem kapható művek tömeges használatának közös jogkezelésbe utalását. Az „out of commerce” (OOC) a jelenlegi Szjt. 1999. szeptember 1-ei hatályba lépését megelőzően kiadott irodalmi művekre és ezek illusztrációira terjedne ki. A kedvezményezett kör kizárólag könyvtárakat, archívumokat és egyéb, kulturális örökség megőrzését célzó intézményekre

³⁴ <http://goo.gl/nXWCN6> [letöltve: 2015.11.08.]

³⁵ A Ptk. 3:63. §-ának (3) bekezdése szerint továbbá egyesület nem alapítható gazdasági tevékenység céljára.

vonatkozna. Ezen intézmények által kért felhasználás engedélyezéséről az SZTNH közhiteles adatbázist vezetne. Ennek többek között az lenne a célja, hogy amennyiben a vélelemmel ellentétben valaki bizonyíthatóan mégis jogosult volna a felhasználást engedélyezni, bármikor tiltakozhasson a felhasználással szemben. Megfontolandó lehet egy olyan szabály bevezetése is, hogy a tiltakozást követően az azt bejelentő jogosult köteles legyen meghatározott időn belül kereskedelmi forgalomba hozni az adott művet. A lényeg az, hogy a társadalom számára szélesebb legyen a hozzáférés a régebbi korok műveire. A szerző jogai azonban még élnek, vagyis elvileg ő dönthet arról, hogy mit kíván tenni a művével. A szabályozásnak ezért ügyesen kell balanszírozni a szerzői és társadalmi érdekek útvesztőjében.³⁶

Mindent összevetve az mindenképpen leszögezhető, hogy az átültetés sok veszélyt rejt magában. A „sose lesz már úgy mint rég...” gondolat kiválóan tükröz néhány problémát, amely a közelmúltban megrendezett visegrádi konferencián Dr. Lábody Péter előadásának alcíme volt. Rámutatott néhány érdekes jelenségre, úgy mint a közös jogkezelő szervezet fogalmának meghatározásában rejlő különbségek Magyarországon és az Európai Unióban. Továbbá a közös jogkezelés típusainál is fellelhető, hogy a fogalmak egy az egyben egyáltalán nem feleltethetőek meg egymásnak, hiszen az irányelv preambuluma kiterjesztett és kötelező jogkezelésre utal, míg hazánk három típusú, de kizárólag kiterjesztett hatályú közös jogkezelést ismer. Felhívja arra is a figyelmet, hogy a fentebb említett független jogkezelés egy „kiskaput” jelenthet a szigorú közös jogkezelési kötelezettségek alól.³⁷

Ezen kívül id. Ficsor Mihály kételyei is figyelemre méltóak. Véleménye szerint azok a borúlátó „jóslatok”, mely szerint a szerzői jog megszűnik húsz év múlva, talán nem válnak valóra, viszont a jogterület „harca kényszerül”.³⁸ Az irányelv célja megfogalmazásában az aggregáció, így a közös jogkezelés funkciója egyértelműen veszélybe kerül. Aggályosnak mondható, hogy a szubszidiaritás és arányosság elvét sem vették figyelembe megalkotása során, illetve komoly problémát jelentene az Szjt. 92. § (4) bekezdésének törlését kérni Magyarországon.³⁹

³⁶ MEZEI Péter: Szerzői jog a XXI. században blog. <http://goo.gl/kBmYWw> [letöltve: 2015.11.08.]

³⁷ LÁBODY Péter: A szerzői jogi közös jogkezelésről szóló EU irányelv átültetése avagy „sose lesz már úgy mint rég.” Visegrád (2015. november 25–26.): Múlt-jelen-jövő a szellemi tulajdon világában. <http://goo.gl/XxMkEe>

³⁸ Konferencia a szerzői jogról és a művészi szabadságról. <http://goo.gl/HABazY>

³⁹ ID. FICSOR Mihály: A szerzői jog és a kulturális sokszínűség védelme. Budapest (2015. november 16.): Az alkotás szabadsága és a szerzői jog metszéspontjai. Művészetelméleti és szerzői jogi konferencia.

5. Összegzés

Kutatásom témaköreit a szerzői jog világán belül zenei aspektusból igyekeztem vizsgálni. Céлом az volt, hogy ebből a szemszögből végigjárjam azt az utat, melyen állomást jelentettek az idevonatkozó fogalmak, az Artisjus tevékenysége, illetve az új irányelv, ami a legtöbbet rejtett magában és ami a jövőre nézve is még sok meglepetést tartogathat.

Jelen tanulmány utolsó fejezetében az SZTNH átültetési koncepciójára vonatkozó javaslat és az azt észrevételező MSZJF véleményének egyes aspektusait, kiemelkedő jelentőséggel bíró, több szempontból izgalmas kérdéseit vizsgáltam érvek és ellenérvek felsorakoztatásával, mindvégig szem előtt tartva az irányelv adta célkitűzéseket. Ezek legfőképpen kérdésfelvetések és az átültetés során felmerülő problémák, majd a jövő és a már valóban kialakult átültetési koncepció fogják megadni talán a még akkor sem véglegesen válaszokat.

Ez a fejezet szolgáltatott számomra még több motivációt arra nézve, hogy a jövőben lépésről-lépésre nyomon kövessem és vizsgáljam az irányelvvel kapcsolatos történéseket.

Vizsgálódásaim során az átültetés szintje és módja kapcsán felmerülő érveket és ellenérveket elemeztem részletesebben, hiszen jelenleg a folyamat ezen része nyert aktualitást, de a jövőben még érdekesebb tartalmi kérdésekre és gyakorlati kihívásokra kell választ adni, még hozzá ebben az évben. A tét pedig nem kicsi, hiszen a zeneipar jövője forog kockán és a zenét művelők számára fontos kérdésekről kell a folyamat során dönteni, vigyázva, hogy a hazai szempontok nem szoruljanak háttérbe. Zenész szemmel is nézve úgy érzem, hogy a zenei élet kiemelkedő művészei számára is rendkívüli jelentőséggel bír ez az irányelv és remélhetőleg sok pozitív változást hoz a zene világában nemcsak az elméletben, hanem a gyakorlatban is. Mindemellett az irányelv talán hozzájárulhat a zeneipar válságából való kilábaláshoz is, de ehhez szükség van az átültetés során a veszélyek kikerüléséhez és az előnyök kiaknázásához.

AZ ALAPJOGOK KORLÁTOZÁSÁNAK SPECIÁLIS SZABÁLYAI A BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSBAN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A LELKIISMERETI- ÉS VALLÁSSZABADSÁGRA

KATALÁN Gergely Tamás

1. Előszó

Az alapjogok korlátozásának fokozatosan kiteljesedő, elméleti és gyakorlati rendszerében a lelkiismereti- és vallásszabadságnak mindezidáig a szakirodalom nem szentelt súlyának megfelelő figyelmet az olyan speciális életkörülményekre nézve, mint a szabadságvesztés-büntetés végrehajtása. Ilyen körülmények között az állampolgárok sokkal kiszolgáltatottabb helyzetbe kerülnek, éppen ezért szükséges jogaik korlátozásával kapcsolatosan felmerült kérdések tudományosan megalapozott vizsgálata.

A modern jogállamok szabadságvesztés-büntetései végrehajtása egyre inkább afelé halad, hogy a tárgyalt büntetési nem kezdeti, kizárólagos célja, a fogvatartás csak operatív feladatként maradjon meg az elsődleges, reszocializációs cél mellett. Szilárd meggyőződésem, hogy a lelkiismereti- és vallásszabadság megfelelő érvényre juttatása és korlátozása olyan pozitív hatásokkal járhat az elítélt egyéni fejlődésének tekintetében, amelyet kevés másfajta reszocializációs tevékenységprogrammal lehet elérni.

Jelen dolgozatban bemutatom, hogy milyen elméleti és gyakorlati problémák merülhetnek fel tárgyalt alapjogunkkal kapcsolatban és ezekre megoldási javaslatot teszek. Tanulmányomat az alábbi idézet szellemében írom és remélem, hogy a tisztelt Olvasó is hasonlóképpen forgatja majd lapjait.

„Elnyomni könnyebb, mint nevelni; elijeszteni, mint maradandólag meggyőzni; pillanatnyi cselekvénynek hatása is mulékony; nagy eredményhez csak fáradságos munka vezethet.”¹

¹ PULSZKY Ágost – TAUFFER Emil: *A börtönügy múltja, elmélete jelen állása, különös tekintettel Magyarországra*. Pest, Emich Gusztáv kiadványa, 1867. 10.

2. A büntetés célja és alkotmányos alapjai

Ha valaki a társadalom békéje ellen tör, a társadalomnak joga keletkezik a támadást a jövőre nézve ellehetetleníteni, azonban nem szabad a vétkest cél nélkül büntetni, mert ez által csak további károkat okoznánk.² Egyes vélemények szerint a büntetés egyenesen az elítélt joga is egyben, mivel ezáltal lehetőséget kap arra, hogy megszabaduljon elkövetett bűnétől így bizonyos tekintetben a büntetés-végrehajtás (a továbbiakban: bv.) által az emberi méltóság védelme is érvényesül.³ A bv. nem lehet pusztán az önkény és az erőszak eszköze,⁴ célja kell, hogy legyen az elítélt büntől való megszabadulása és belső megváltozása is.⁵ A katolikus társadalmi tanítás is a büntetés kettős célját deklarálja, az elítélt társadalomba való visszailleszkedését és a béketeremtő igazságosságot. E célokon keresztül, a büntetés végrehajtása által helyreállhat a társadalom harmonikus együttélésének megtört kapcsolatrendszerére.⁶

A 2013. évi CCXL. tv. (a továbbiakban: új Bv. Kódex) rendelkezése a szabadságvesztés végrehajtásának céljáról⁷ jelentős tartalmi változást hozott. A törvény miniszteri indokolása⁸ az elítélt személyiségének fejlesztésére irányuló tevékenységet jelöli meg elsődleges feladatnak, de már nem csak azt tűzi ki céljául, hogy az elítélt ne kövessen el újabb bűncselekményt hanem, hogy a társadalom hasznos tagjává is akarjon válni, mégpedig önön meggyőződéséből eredően.

Nóvum a magyar bv. jog történetében, hogy a feltételes szabadságra bocsájtás lehetőségének kizárásával kiszabott életfogytig tartó szabadságvesztés végrehajtásának céljaként⁹ az új Bv. Kódex kizárólag a társadalom védelme érdekében való fogvatartást írja elő.¹⁰ Az Alkotmánybíróság egy határozatában

² Uo. 9.

³ Vö.: FRIDVALSZKY János: *A jogfilozófia alapvető kérdései és elemei*. Budapest, Szent István Társulat, 2013. 33.

⁴ VÖRÖ György: A büntetés-végrehajtás időszerű kérdései. *Jura*, 2001/1. 102.

⁵ FRIDVALSZKY i. m. 34.

⁶ AZ IGAZSÁGOSSÁG ÉS BÉKE PÁPAI TANÁCSA: *Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma*. Budapest, Szent István Társulat, 2007. 206.

⁷ 2013. évi CCXL. tv. 83. § (1)

⁸ T/13096. számú törvényjavaslat a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról.

⁹ 2013. évi CCXL. tv. 83. § (2)

¹⁰ Ez a cél Platón büntetési elméletéig visszavezethető vö.: SZABÓ Péter: A büntetés, annak célja, jogalapja. *Jogi Fórum*, <http://goo.gl/HwNoSu> [letöltve: 2015.11.12.]

az emberi méltóság jogából levezette a jog reszocializációs kötelezettségét,¹¹ azonban nem mond ellent e határozatnak az említett kizárólagos büntetési cél, mivel arra a fogvatartotti csoportra nézve írta ezt elő, akik vissza fognak térni a szabad társadalomba.

A bv.-ben főszabály szerint a jogokat a lehető legteljesebb mértékben érvényre kell juttatni de, az alkotmány felhatalmazása alapján törvény rendelkezhet úgy általánosságban, hogy a bv. jogviszony jellegéből eredően bizonyos jogok csak korlátozottan érvényesülhetnek.¹² Éppen ezért az egyes esetekben vizsgálni kell, hogy a jogkorlátozás a szabadságvesztés céljaival ellentétes-e.

Az alapjogokat a bv.-ben három csoportba sorolhatjuk be, mégpedig a bv. által nem érintett jogok, a továbbélő módosult jogok és a szünetelő jogok csoportjába.¹³

Az Alaptörvény szerint alapjogot korlátozni csak más alapjog vagy alkotmányos érték védelme érdekében, a jog lényeges tartalmának tiszteletben tartásával és csak feltétlenül szükséges mértékben lehet.¹⁴ Az Alaptörvény alapjog-korlátozási generálklauzulája mellett figyelembe kell vennünk azt is, hogy az alapjogok lényeges tartalma nem azonos az alapjogok érinthetetlen lényegével (ez nem más, mint az élethez és emberi méltósághoz való jog),¹⁵ amely semmilyen okból nem korlátozható.¹⁶

Az Alkotmánybíróság alapjogi próbáját és a formai követelményekre vonatkozó álláspontját az Alaptörvény részben sorai közé integrálta, így azokat megemlíti az I. és a IV. cikkben.

Az általános alapjogi teszten túl a komparatív teherpróba tesztjét, valamint a kommunikációs jogok, a tulajdonhoz való jog és diszkrimináció tilalmának tartalmi sajátosságaira tekintettel speciális mércéket is alkalmazunk. A komparatív teherpróba tesztje egy, a lelkiismereti- és vallásszabadsághoz kapcsolódó addicionális teszt, amely annyiban egészíti ki az általános tesztet, hogy megmu-

¹¹ MATOVICS Csaba: A Szegedi Fegyház és Börtön hosszúidős speciális rezsimű (HSR) körletének működési tapasztalatai. *Börtönügyi Szemle*, 2009/2. 99.

¹² HORVÁTH Márta – KÖRMENDY András: A fogvatartottak vallásgyakorlása – jogi szabályozás és jogalkalmazás hazánkban és külföldön. *Börtönügyi Szemle*, 2009/3. 31.

¹³ LÉVAY Miklós: A büntető hatalom és lehetséges korlátai egy alkotmányban, különös tekintettel a bűncselekménnyé nyilvánításra és a büntetésekre. *Pázmány Law Working Papers*, 2011/24. 6. <http://goo.gl/Elq0ww> [letöltve: 2015.11.12.]

¹⁴ I. cikk (3)

¹⁵ BALOGH Zsolt: Az alapjogok korlátozása az új alkotmányban. *Pázmány Law Working Papers*, 2011/19. 5–7. <http://goo.gl/BaWj3i> [letöltve: 2015.11.12.]

¹⁶ BALOGH Zsolt: Az alapjogok korlátozása. In: SCHANDA Balázs – BALOGH Zsolt (szerk.): *Alkotmányjog – Alapjogok*. Budapest, PPKÉ JÁK, 2011. 49.

tatja, hogy a lelkiismereti- és vallásszabadságra tekintettel akkor tehető kivétel az általános törvények alól, ha az szorosan kapcsolódik a hitélethez és ez nem jár mások jogainak sérelmével.

A német alkotmánybíróság és az Emberi Jogok Európai Bírósága (a továbbiakban: EJEB) is a magyar alkotmánybírósági gyakorlatban alkalmazott alapjogi teszthez hasonló próbát használ, a korlátozás alkotmányosságának megállapítása céljából. A német alkotmánybíróság azt vizsgálja, hogy a korlátozásra szükség van-e, alkalmas-e és annak elfogadható-e a mértéke, az EJEB a korlátozás tekintetében vizsgálja, hogy az arányos, szükségszerű és az Egyezményben foglalt célok érdekében valósult-e meg.¹⁷

3. A lelkiismereti- és vallásszabadság korlátozására vonatkozó technikák alkalmazása és módosulása a szabadságvesztés-büntetés végrehajtásban

A lelkiismereti- és vallásszabadság megfelelő módon történő korlátozása különös jelentőséggel bír abban a tekintetben, hogy az említett alapjog megfelelő módon való érvényesülése a rabok reszocializációja, illetve a személyiségük fejlesztésében és védelmében jelentős szerepet tölt be.¹⁸ Mivel a vallások az emberi magatartásokra is hatást kívánnak gyakorolni, a vallásgyakorlás az egyik legalkalmasabb eszköz lehet a rabok javítására. A cél az, hogy az egyén személyiségében következzen be a változás, amit csupán vallási külsőségekkel nem lehet elérni, ezért fontos, hogy a börtönlelkészek egyéni lelki gondozásban is részesítsék az elítélteket.¹⁹ A bv. reszocializációs céljának teljesítése érdekében tehát szükség van az egyházak közreműködésére is.²⁰ Az említett közreműködéssel kapcsolatban felmerülő, állam és egyház elválasztásának problematikáját feloldja, hogy a bv. intézet parancsnoka a lelkészek munkájába csak az intézet rendjének biztosítása érdekében avatkozhat be.²¹

¹⁷ Uo. 64–65.

¹⁸ TÓTH Mariann: Egyes alkotmányos jogok érvényesülése az elítéltek reintegrációja szempontjából. *Börtönügyi Szemle*, 2010/4. 24.

¹⁹ PULSZKYKY–TAUFFER i. m. 155–157.

²⁰ TELEKI Béla: A szabadultak szociálpedagógiai ellátása. *Börtönügyi Szemle*, 2008/1. 31.

²¹ VÁRI Krisztina: A börtönlelkészség hét éve Magyarországon. *Börtönügyi Szemle*, 2008/1. 55.

A bv. intézetek napirendjének monotonitása a rabok pszichéjének jelentős megterhelést okoz,²² amely oldása érdekében a rabok tartalmas időtöltésének biztosítását számos nemzetközi dokumentum ajánlásaiban fogalmazták már meg,²³ ugyanis a társadalomba való beilleszkedés feltétele az ép személyiség.²⁴ Az ajánlásoknak megfelelő módon eleget tehetünk a bv. intézeteken belüli közösségi és egyéni vallásgyakorlás lehetőségének biztosításával.²⁵

A bűncselekmény elkövetése miatt, a társadalom jogszerű retorziós igénye, a közrend fenntartásának szükségessége és a következmények előreláthatósága együttesen lesznek az okai annak, hogy egy jogállamban alkotható olyan jogszabály, amely bizonyos alapjogokat akár lényeges tartalmukban is korlátoznak.

Önmagában nem a vallásgyakorlást védi az állam, (amely alatt aktív és passzív magatartását is érteni kell) hanem az e mögött rejlő lelkiismereti meggyőződést, amelynek – többek között – az a célja, hogy az egyén megőrizhesse lelki integritását és emberi méltóságát.²⁶

A bv.-ben az alapjogi teszt jellegét befolyásolják a bv. céljai, a bv. jogviszony fennállása és ezekre tekintettel az egyes alapjogok sajátosságai. Az általános tesztől (a teszt szerkezetének megtartása mellett) a szükségesség és az arányosság oldalán is kisebb-nagyobb mértékben el kell térünk, azonban az alkalmaság vizsgálata az általános szabályok szerint²⁷ alakul.

Pusztán a speciális jogviszonyra hivatkozni nem elegendő ahhoz, hogy az alapjog-korlátozás jogszerűségét igazoljuk, az általános tesztől eltérő okokat fel lehet hozni erre, de ez nem jelenti azt, hogy a korlátozás konkrét okait ne kellene megjelölni. Az intézet rendje, a közérdek és a közbiztonság védelme az alapjogok érvényesülésének immanens korlátai, de a korlátozás jogszerűsége pusztán ezekre alapozva még nem fogadható el aggálytalanul.²⁸ A közérdekűség mellett a büntetés céljainak érvényesülése olyan indok, amely megalapozhatja az

²² KOVÁCS Zsuzsanna: A kontroll, a stresszel való megküzdés és a pszichés közérzet alakulása a börtönbe kerülést követően. *Börtönügyi Szemle*, 2011/2. 39.

²³ ALEKU Mónika – CSORDÁS Sándor – PACSEK József: A fogvatartottak programlehetőségeinek jelenlegi helyzete. *Börtönügyi Szemle*, 2006/1. 65.

²⁴ CSORDÁS Dóra – CSORDÁS Sándor: Az emberközpontú és a közösségi irányultságú börtönrendszerek főbb jellemzői. *Börtönügyi Szemle*, 2007/8. 16.

²⁵ VÁRI i. m. 49.

²⁶ LIGA Éva: Vallási jelképek viselésével kapcsolatos döntések a strasbourgi gyakorlatban. *De iurisprudentia et iure publico*, 2013/2. 5.

²⁷ CHRONOWSKI Nóra: Az alapjogvédelem globális, európai és hazai trendjei. *Pázmány Law Working Papers*, 2011/26. 11–12. <http://goo.gl/2dvi1H> [letöltve: 2015.11.12.]

²⁸ SZIKINGER István: Börtöncenzúra. *Fundamentum*, 2001/1. 127–128.

alapjog-korlátozás szükségességét. A fent említetteken túl az általános szabályok szerint fogadhatóak el a korlátozás szükségességét megalapozó egyéb okok.

Az arányosság vizsgálatakor az elítélt veszélyességét, a szökés veszélyét, az elkövetett bűncselekmény jellegét és általában véve a rab magatartását különös hangsúllyal kell mérlegelni. Természetesen az arányosság nagyban függ a korlátozással érintett alapjog jellegétől is, így a személyi körülményeket és az érintett alapjogot egymás viszonyában, és minden esetben a bv. alapelveit figyelemmel tartva kell vizsgálnunk.

A bv. sajátossága, hogy a racionalitási teszt és az általános alapjogi teszt alkalmazása gyakran egymással összefüggésben merülhet fel, ami alapvetően abból fakad, hogy a zárt körülmények között a rabok sok esetben csak előzetes bejelentés, illetve kérelemzés esetén élhetnek jogaikkal.

Az EJEB három feltételt támaszt az alapjog-korlátozás jogszerűségének megállapításához, amelyek közül az első az, hogy a korlátozás törvényen alapuljon, a 9. cikkben foglalt valamely cél védelmére irányuljon és, hogy a beavatkozás szükséges legyen (ebbe az elembe beleértendő az arányosság feltétele is).²⁹ Az alapjog-korlátozás jogszerűtlenségének megállapításához a Bíróság az említettek megsértésén felül megköveteli, hogy az érintett vallás oly mértékben legyen filozófiailag és intézményileg körülhatárolható, hogy azt azonosítani lehessen, továbbá, hogy a hatóság intézkedése lényeges elemét érintse a vallásgyakorlásnak és, hogy a panaszos ténylegesen törekedjen a vallás gyakorlására.³⁰ A Bíróság elismeri, hogy a szükségesség tekintetében az államok egy bizonyos pontig rendelkeznek önálló mérlegelési jogkörrel.³¹ A Bíróság vallási meggyőződésből eredő cselekvések közül csak azokat részesíti védelemben, amelyek a meggyőződés korlátozhatatlan lényegéhez tartoznak, illetve vallási szertatásnak minősülnek, így általában a vallási öltözet viselését sem védi.³²

Véleményem szerint az EJEB által az alapjog-korlátozás jogszerűtlenségének megállapításához támasztott feltételek túlságosan leszűkítik a sérelmezhető intézkedések körét, így jelentősen csökkentik az alapjogok védelmét, kizárólag akkor nyújtanak védelmet, ha az intézkedés az érintett alapjog érinthetetlen lényegét sérti. A védelem körének ilyen módon való meghatározása szinte teljesen lehetetlenné teszi az egyéni meggyőzések védelmét. Egy személy lelkiismereti meggyőződése ugyanúgy lelkiismereti meggyőződés, mint egy-

²⁹ HORVÁTH–KÖRMENDY i. m. 34.

³⁰ Uo. 32.

³¹ SCHANDA Balázs – CSIZINÉ Schlosser Annamária: Újabb fejlemények az Európai Emberi Jogi Bíróság vallásszabadsággal kapcsolatos gyakorlatában. *Iustum Aequum Salutare*, 2009/2. 73.

³² LIGA i. m. 10–12.

millióé, így azonos védelmet kellene az egyéni meggyőződéseknek biztosítani a nagyobb létszámú követőt magáénak tudó csoportokéval. Az EJEB ítéleteivel alább megfogalmazott kritikáim jelentős mértékben a fent vázolt álláspontomnak tudhatóak be, ugyanis a Bíróság helytelen tesztjének alkalmazása helyett a szerintem helytálló teszt alapulvételével közelítettem meg a jogeseteket.

Az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága a rabok esetében elfogadja az alkotmányossági követelmények alacsonyabb szintjét. Az intézkedések alkotmányosságának elbírálásához egy négy szempontos tesztet dolgozott ki, amely alapján először azt kell megvizsgálni, hogy az intézkedés törvényes célt szolgál-e, majd, hogy a rabok számára van-e alternatív eszköz a joggyakorlásra, az intézkedés végrehajtása milyen hatással lesz (a felügyelet tagjaira, a rabokra, illetve az intézet költségvetésére) és végül vizsgálni kell azt is, hogy a hatóság tud-e más eszközt biztosítani az elítéltek joggyakorlására.³³

A dolgozat további részeiben több olyan jogesetekre is hivatkozni fogok, amelyek nem a bv. intézetekkel kapcsolatosan jelentek meg, de ezeket irányadónak tekintem a tárgyalt környezetre is, mivel a közoktatás és a bv. intézetek között számos hasonlóság figyelhető meg. A hasonlóságok elsősorban a hierarchikus viszonyban,³⁴ a jogviszonyhoz kapcsolódó sajátos jogok és kötelezettségek rendszerében és a kiemelkedő jelentőségű nevelési funkcióban jelennek meg.

3.1. A meggyőződés szabad megválasztásának és megváltoztatásának joga

A lelkiismereti meggyőződés szabad megválasztásának, illetve megváltoztatásának joga egy jogállamban nem korlátozható sem a bv. intézeten kívül, sem azon belül. A meggyőződés megválasztását illetve megváltoztatását még különleges jogrend idején sem lehet semmilyen indokkal korlátozni.³⁵ A meggyőződésének megváltoztatásáért, a felekezetváltásáért senkit sem lehet állami szankciókkal sújtani,³⁶ azonban megszűnik ez a védelem, ha a választással összefüggésben jön létre valamilyen cselekmény, vagyis túllép a meggyőződés megválasztásán, innentől már a meggyőződés gyakorlásáról van szó, ami pedig korlátozható.³⁷

³³ HORVÁTH–KÖRMENDY i. m. 40–41.

³⁴ SCHANDA–CSIZINÉ Schlosser i. m. 68.

³⁵ SCHANDA Balázs: A vallásszabadság és a lelkiismeret szabadsága. In: SCHANDA–BALOGH i. m. 149. [a továbbiakban: SCHANDA (2011)]

³⁶ Uo. 150–151.

³⁷ LIGA i. m. 5.

A lelkiismereti meggyőződés megválasztásának és megváltoztatásának jogát soha nem lehet korlátok közé szorítani, a fogvatartott akár naponta többször is változtathatja vallását. A bv. intézménynek ugyanakkor nem szabad a rabok kiszolgáló személyzeteként működniük és tekintettel kell lenni a hatóság adminisztrációs és költségvetési terheire is, amely adott esetben korlátot szabhat a jogos kérelmek alapján juttatott lehetőségek terjedelmének.

A meggyőződés szabad megválasztásának jogával összefügg a prozelitizmus fogalma is (a fogvatartott oly módon történő átcsábítása egy vallási felekezetbe, amely sérti a kényszermentes cselekvéshez való jogát). A prozelitizmus a vallásszabadság megcsúfolása, amely számos formát ölthet és megvalósulhat az intézettel kapcsolatban álló minden olyan személy cselekedete által, aki hatással tud lenni a rabokra.³⁸ A prozelitizmus meggátolása megköveteli az állam aktív magatartását, így olyan intézkedések megtételét, amelyek alkalmasak az alapjog megóvására.

3.2. A kultuszszabadság

A kultuszszabadságon elsősorban az istentiszteleti cselekmények és jelképek elhelyezésének jogát értjük.³⁹

A *Soile Lautsi v. Olaszország* ügyben⁴⁰ Lautsi Asszony az EJEB-hez fordult, amely helyt adott panaszának és kötelezte az államot, hogy távolíttassák el az osztályterem faláról a keresztet. A bíróság álláspontja szerint a közintézményekben a vallási szimbólumok elhelyezése korlátozza a világnézeti meggyőződés szabad megválasztásához való jogot, mivel az ilyen jelképek azt a benyomást kelthetik a gyermekben, hogy valamely meghatározott meggyőződés szellemében kell nevelkednie. A bíróság indoklása szerint senki sem kötelezhető arra, hogy valamely vallási szertartáson részt vegyen, vagy meggyőződésével ellentétes magatartást tanúsítson. Az államnak tartózkodnia kell attól, hogy valamely világnézeti meggyőződést akár közvetetten is a gyermekekre kényszerítsen. A bíróság rámutatott arra is, hogy önmagában a történelmi hagyományok nem fogadhatóak el a korlátozás alkotmányos indokaként, továbbá, hogy bár senkinek sincs alanyi joga arra, hogy ne legyen kitéve különféle vallási

³⁸ NAGYPÁL Szabolcs: A rendszerváltás néhány vallási kulcskérdése: Vallásszabadság, átcsábítás és közös tanúságtétel. *Jogtörténeti Szemle*, 2010/2. 74–75.

³⁹ SCHANDA (2011) i. m. 153–154.

⁴⁰ Lautsi and Others v. Italy. ECHR, No. 30814/06, decision of 3. November 2009.

szimbólumok jelenlétének, ez nem hatalmazza fel az államot arra, hogy intézményeiben korlátlanul helyezzen el ilyeneket. A magyar Alkotmánybíróság gyakorlatának megfelelő, semleges, de nem tétlen állami magatartást írnak elő, amely által olyan feltételeket hoznak létre, amelyek között szabadon alakulhat az egyéni meggyőződés.⁴¹

A bv. keretei között – a fent említettekre tekintettel – a kultuszszabadság alapján az intézetnek tartózkodnia kell attól, hogy az intézet azon területein, ahol a rabok jelen lehetnek vallási jelképeket helyezzen el. Az intézet tartózkodási kötelezettsége azonos alapokon nyugszik, mint a Lautsi-ügyben tárgyalt bíróság álláspontja, vagyis azon, hogy közvetetten sem szabad az államnak olyan körülményeket teremtenie a bv. intézetekben, amely a rabban azt a benyomást keltené, hogy valamely világnézet szellemében kell büntetését töltenie. Ugyanakkor bizonyos esetekben ez a tilalom nem érvényesül, így például ha speciális, vallási alapon nyugvó körletet hoznak létre, vagy a kifejezetten vallásgyakorlás céljára létrehozott termekben.

Az említett tilalom nem vonatkozik a rabokra, amennyiben saját zárkájukban helyeznek el vallási jelképeket, még akkor sem, ha ezek jelenléte a zárkatársakat zavarja.⁴² A különbségtétel alapja az, hogy a rabok között nincs hierarchikus viszony, ők nem az államot képviselik, így magatartásuk a magánszféra keretei között marad, amelybe az intézet a fent említett korlátozási okok hiányában nem avatkozhat be.

Egy Egyesült Államokbeli ügyben⁴³ több muszlim rab sérelmezte, hogy nem vehettek részt a Jumuh szertartáson, mivel a kültéri munkavégzés befejeztéig nem térhettek vissza az épületbe. A bíróság hatályban tartotta a jogkorlátozó szabályokat, mivel véleménye szerint ezzel a nemkívánatos csoportképződést és az épület túlszűfolttségével járó káros hatásokat előzték meg.⁴⁴

Az említett esetben véleményem szerint nem volt megalapozott a bíróság döntése, amely – feltehetőleg – egyrészt az iszlám felületes ismerete, másrészt az ebből eredő előítéleteken alapult. Indoklásában a bíróság nemkívánatos csoportképződésnek tekintette a muszlim rabok közösségi vallásgyakorlását, annak ellenére, hogy a közösségi vallásgyakorlás kiemelkedő jelentőségű mind alapjogi szempontból, mind pedig az iszlám vallás jellegéből adódóan.

⁴¹ VARSÁNYI Benedek: Az erősebb „nem” jogán? Az állam semlegessége, lelkiismereti és vallás-szabadság a Lautsi-ügy tükrében. *Fundamentum*, 2010/4. 87–92.

⁴² Vö.: DRAXLER Ferenc: APAC-körlet a Váci Fegyház és Börtönben. *Börtönügyi Szemle*, 2013/4. 92–93.

⁴³ U.S. Supreme Court O’Lone v. Estate of Shabazz, 482 U.S. 342 (1987) Decided June 9. 1987.

⁴⁴ HORVÁTH–KÖRMENDY i. m. 41.

Álláspontom szerint jogsértő rendelkezésről volt szó, a hatóságnak kötelessége lett volna a rabok számára engedélyezni, hogy a szertartás idejére elhagyják a munkaterületet, mivel ez egyrészt csak viszonylag rövid ideig tartó távolmaradást jelentett volna, így nem eredményezett volna az intézményen belül kezelhetetlen túlszűfoaltságot (különös tekintettel arra, hogy mindössze néhány rabról volt szó) másrészt ez a rítus az iszlám egyik legfontosabb szertartása.

3.2.1. Hitélettel kapcsolatos tárgyak

Egy taoista-buddhista vallású rab az EJEB-hez nyújtott be panaszt azzal kapcsolatban, hogy a bv. intézet nem engedélyezte számára, hogy egy olyan vallási könyvet tartson magánál, amelynek egy fejezete harcművészetekkel foglalkozik. Az intézet vezetése arra hivatkozott, hogy a könyvben foglaltak ismerete veszélyeztetné a fogvatartás biztonságát. A bíróság egyetértett az intézet vezetésével és a kérelmet elutasította.⁴⁵ Álláspontom szerint az EJEB az említett ügyben helytelenül járt el, mert a panasz megalapozott volt, az intézet vezetése szükségtelenül alkalmazott alapjog-korlátozást.

Az említett ügygel kapcsolatban számos kérdés merül fel, amelyek közül az első, hogy veszélyeztetheti-e az intézet biztonságát néhány kép, ami harcművészeti technikák alkalmazását mutatja be. Az EJEB döntése alapján, az egyszerűség kedvéért az első kérdésre még adhatunk igenlő választ, mivel valóban nagyobb veszélyt jelenthet mások testi épségére az, aki alkalmazni tud ilyen technikákat, mint aki erre nem képes.

Mivel elfogadtuk azt a premisszát, hogy kockázatonövelő hatással bír az esetben tárgyalt könyv, felmerül a kérdés, hogy azok a rabok, akik az említett könyvet még azelőtt áttanulmányozták, mielőtt büntetésük letöltését megkezdték és kitűnően alkalmazni is tudják az abban foglaltakat miként helyezhetőek el a bv. intézetben. Az EJEB logikáját követve az utóbbi kérdésre kétféleképpen válaszolhatunk, mégpedig, hogy sehogy, hiszen veszélyeztetnék a fogvatartás biztonságát, vagy, hogy csak fokozott biztonsági intézkedések mellett, speciális körleten. Ha követjük a bíróság döntésének logikáját, más választ nem adhatunk, még akkor sem, ha egy negyven kilogrammos könyvelőről van szó, akit költségvetési csalás miatt ítélték el és még semmiféle fizikai-pszichikai konfrontációba nem bocsátkozott, hiszen akkor aláásnánk az előfeltevésünket.

⁴⁵ Uo. 29.

Összegezve az eddigieket álláspontom szerint egy harcművészetekkel is foglalkozó, vallási tanokat tartalmazó könyv nem jelent fokozott biztonsági kockázatot, így a bíróság döntése már az alkalmazott teszt szükségességi eleménél megbukott, de még ha el is fogadjuk a bíróság szükségesség tekintetében hozott döntését, még mindig azt kell mondanunk, hogy alapjogsértést történt, mert a kockázt növekedéshez képest aránytalan mértékben korlátozták a fogvatartott vallásgyakorlásához fűződő jogát.

3.3. A meggyőződés kinyilvánításának és ennek mellőzésének joga

Bár a lelkiismereti- és vallásszabadság a bv.-ben érvényesülő alapjog-csoportosítás alapján alapvetően nem korlátozott, az alapjog bizonyos elemeinek érvényre juttatásához a speciális körülményekre tekintettel szükséges lehet külön kérelem benyújtásának megkövetelése, ez pedig megfelel az Alkotmánybíróság gyakorlatának.⁴⁶ Az EJEB is arra az álláspontra helyezkedett, hogy önmagában nem valósít meg jogsértést az, ha a fogvatartott azért nem tudja igénybe venni a vallásgyakorlás bizonyos lehetőségeit, mert a meggyőződéséről nem nyilatkozik (ugyanakkor a Bíróság arra vonatkozó érvelése, hogy a rab nem támasztotta alá vallásának létezését, véleményem szerint elfogadhatatlan).⁴⁷

3.3.1. Vallási öltözet

Az EJEB a Dahlab kontra Svájc ügyben⁴⁸ elutasította annak a pedagógusnak a panaszát, aki miután már két éve tanított egy általános iskolában felvette az iszlám vallást, és – a Korán utasítását követve⁴⁹ – fejkendőjét tanítás közben is viselni kezdte. A bíróság egyetértett azzal, hogy az intézkedés jogos és arányos volt, mivel a sajátos viselet – tekintettel arra, hogy a tanulók tekintetében a tanárnő jelenítette meg az oktatási intézményt – vallási üzenetet közvetített, így ez már nem volt tekinthető a magánszféra részének.⁵⁰

⁴⁶ ZLINSZKY János: A vallásszabadság gyakorlati kérdései az alkotmány és az alkotmánybírósági határozatok tükrében. *Iustum Aequum Salutare*, 2005/1. 96.

⁴⁷ HORVÁTH–KÖRMENDY i. m. 32.

⁴⁸ Dahlab v. Switzerland. ECHR, No. 42393/98, decision of 15. February 2001.

⁴⁹ SCHANDA–CSIZINÉ i. m. 69.

⁵⁰ SCHANDA Balázs: Fejkendőviselet az iskolában. *Fundamentum*, 2004/2. 118–120. [a továbbiakban: SCHANDA (2004)]

Az említett esetben a vallásszabadság és az állam köznevelési feladata, illetve világnézeti semlegessége verseng egymással. Ezt a gordiuszi csomót Schanda Balázs elegánsan, egy vágással oldotta fel, amikor véleményében kifejtette, hogy az állami szolgálatba álló személy –egy ilyen pozícióban nem lévő jogalanyhoz képest– nem hivatkozhat vallásszabadságának azonos védelmére, jogai csak annyiban érvényesülhetnek, amennyiben azt a különleges jogviszony megengedi.⁵¹

Az ügyből a bv.-re tekintettel levezethető, hogy a bv. intézet alkalmazottjai nem viselhetnek látható módon világnézeti meggyőződésüket kifejező jelképeket, hiszen a rabok szemében ők jelenítik meg az államot. Ez a tilalom szorosan összefügg a kultuszszabadságnál kifejtettekkel, így az ott tárgyaltak itt is irányadóak. A személyi állomány világnézeti meggyőződésének kinyilvánításához való joga háttérbe szorul az állam világnézeti semlegességéhez viszonyítva, de ez csak az intézkedésen belüli jelenlétükre vonatkozik, amint átlépik az intézet kapuit a tilalom megszűnik, hiszen ott már nem az államot képviselő mivoltukban, hanem mint magánszemélyek vannak jelen.

Álláspontom szerint ésszerűtlen és a gyakorlatiasságot messzemenően megcsúfoló lenne, ha ez a tilalom a börtönlelkészekre, illetve börtönmissziós tevékenység végzése céljából jelenlévő személyekre is vonatkozna, így esetükben a vallási jelképek viselése korlátozás nélkül elfogadható.

Franciaországban egy 12. életévét betöltött⁵² muszlim diákot kizártak az iskolájából, mivel az iskola belső szabályzata és a pedagógusok felhívása ellenére sem volt hajlandó megválni fejkendőjétől a testnevelésórakon.⁵³ Az EJEB jogszerűnek és arányosnak tekintette az intézkedést, mivel véleménye szerint ez a közbiztonságot és mások jogainak védelmét szolgálta.⁵⁴ A bíróság később nem találta egyezményesértőnek a fejkendőviselet teljes iskolai életre való kiterjesztését sem.⁵⁵

Az említett jogesetből levonható az a következtetés, hogy az EJEB a bv. intézetekben a vallási meggyőződéshez fűződő öltözet viselésének megtiltása esetén sem állapítaná meg a jogsértést.

A rabok egyenruha viselésének célja kezdetben az volt, hogy szökés esetén könnyen felismerhető és elfogható legyen a rab, míg ma már azt a célt szolgálja,

⁵¹ Uo. 116.

⁵² Az iszlám ettől a kortól kezdve követeli meg a fejkendő viselését vö.: GÁL Tasnim: *Az iszlámhoz vezető út*. Magyarországi Muszlimok Egyháza, Budapest, 2007. 57–58.

⁵³ LIGA i. m. 13.

⁵⁴ Uo. 17.

⁵⁵ KONDOROSI Ferenc: Vallásszabadság kultúrák keresztútján. *Jura*, 2011/1. 71.

hogy ez által is kifejezésre juttassák a rabok bv. intézetben belüli azonos státusz-helyzetét.⁵⁶

Az EJEK döntésének logikájával szemben véleményem szerint jelenleg a bv. intézetekben nincs olyan, az egyenruha viseléséhez fűződő korlátozási ok, amely alapján megtiltható lenne egy muszlim rab számára a fejkendőviselet, az önmagában nem utal a rab anyagi helyzetére, így nem vezethet ezen alapuló konfliktushoz, tehát az intézet biztonságát nem veszélyezteti, de az iszlám lényeges eleme, így fokozott védelemben kell részesítenünk a vallásgyakorlás jelen módját.

Az iszlám előírásai szerint egy muszlim nőnek idegenek jelenlétében kötelező olyan ruhát hordania, amely az arcuk és kézfejük kivételével az egész testét takarja, mégpedig úgy, hogy ne látszódjon nőies alakja, emellett pedig kötelező a fejkendőviselet is. Ezek az előírások a vallás rendkívül lényeges elemei, amelyek a muszlimok szerint nem a nők represszióját jelképezik, hanem erkölcsösségüket hangsúlyozzák.⁵⁷ Egy muszlim nőnek tehát nem csupán a fejkendőviselet kötelező, hanem az egész testet fedő ruházat is (ez a magyar bv. intézetekben megoldott, hiszen a női rabok egyenruhája bő és az egész testet fedi). Probléma merülhet fel akkor, ha egy muszlim rab a vallási előírásokra hivatkozva burkát vagy nikábot akar viselni. Ilyen esetben véleményem szerint a bv. intézet jogszerűen tagadhatja meg a fogvatartott kérelmét, azzal nem valószínűsíthető jogsértést, mert (bár kétségtelenül érinti a szabad vallásgyakorláshoz való jogot) a fogvatartott arcának eltakarása ellehetetleníti azonosítását, így az intézet biztonságához fűződő társadalmi érdek megfelelő alapot ad a jogkorlátozásra. A fogvatartottnak lehetősége van más, a vallási meggyőződésével nem ellentétes ruházat viselésére, így a korlátozás szükségessége és arányossága megállapítható.

3.4. A meggyőződés gyakorlásának joga

A meggyőződés gyakorlásának joga nem más, mint a tágabb értelemben vett kultuszszabadság, amely az istentiszteleti cselekmények végzésén túl magában foglal minden olyan cselekvést, amelyben a meggyőződés kifejezésre jut.⁵⁸

⁵⁶ TÓTH i. m. 30.

⁵⁷ GÁL i. m. 57–58.

⁵⁸ SCHANDA (2011) i. m. 159.

Egyes vélemények szerint egy mekkai zarándoklat vagy más, ehhez hasonló cselekmény különösebb megfontolás nélkül is kizárható a bv. jogviszony fennállása alatt és ebből eredően.⁵⁹ Korábban említettem, hogy a bv. jogviszonyra hivatkozni nem elegendő ahhoz, hogy az alapjog-korlátozás jogszerűségét igazoljuk, ezért nem értek egyet az említett állásponttal. Véleményem szerint kivételes esetekben előfordulhat, hogy egy fogvatartott számára engedélyezhető lenne egy ilyen rendezvényen való részvétel. Álláspontomat egyrészt arra alapozom, hogy egy ilyen mértékű jogkorlátozás bizonyos esetekben a korlátozás arányosságának kritériumát sértené, továbbá, hogy az új Bv. Kódex – bizonyos feltételek mellett – engedélyezi a büntetés félébeszakítását, illetve a rövid tartamú eltávoztást, így elméletileg nem kizárt, hogy egy rab hosszabb időre elhagyja a bv. intézetet, másrészt pedig az iszlám egyik alappillére, hogy életében egyszer minden muszlimnak el kell zarándokolnia Mekkába.⁶⁰ Érvélesemet azzal folytatom, hogy az alapjogok korábban említett csoportosításában a gyülekezési jog a bv. jogviszony fennállása idején szünetelő jogok csoportjába tartozik, azonban a gyülekezési jogról szóló törvény hatálya nem terjed ki a vallási rendezvényekre,⁶¹ így e tekintetben is megintog a támadott nézet.

Összegezve az eddigieket tehát egy olyan esetben például, ha egy gyógyíthatatlan betegségben szenvedő muszlim fogvatartott, aki büntetésének már nagyobb részét letöltötte és minden körülményt figyelembe véve nem áll fenn a fogolyszökés veszélye, aránytalan jogkorlátozást eredményezne, ha nem engedélyeznék számára, hogy az eltávozás ideje alatt teljesítse vallási meggyőződéséből eredő kötelezettségét.

Egy hazai ügyészi vizsgálat során egy rab panaszában kifejtette, hogy nem biztosítják számára az iszlám vallás előírásainak megfelelő élelmezést. A panasz nyomán, az eljáró ügyész közbenjárására, a bv. intézmény annak ellenére biztosította a rab számára a kérelmezett élelmezést, hogy a rendőrségi háttér adatok alapján a rab a bv. jogviszony keletkezését megelőzően nem a muszlimok életvitelére vonatkozó valláserkölcsei előírásoknak megfelelő életmódot folytatott. A panaszos nem sokkal később visszatért az általános élelmezéshez.⁶²

Az említett esetben a bv. intézet pusztán a rendőrségi háttér adatokra támaszkodva feltételezte, hogy a fogvatartott a vallásgyakorláshoz fűződő jogokkal akar visszaélni, azonban a gyakorlatban nincs relevanciája annak, hogy a rab

⁵⁹ HORVÁTH–KÖRMENDY i. m. 31.

⁶⁰ Vö. KOMÁROMI Zsombor (szerk.): *A zarándoklat*. Budapest, 2005. 11.

⁶¹ CSIZINÉ SCHLOSSER Annamária: *Az egyházak jogalanyisága*. 36. <http://goo.gl/venyS5> [letöltve: 2015.11.12.]

⁶² HORVÁTH–KÖRMENDY i. m. 29.

milyen életvitelt folytatott a bv. intézeten kívül, hiszen vallását bármikor, szabadon megváltoztathatja és éppenséggel gyakori jelenség a bv. intézetekben, hogy az elítéltek megtérnek valamely valláshoz.⁶³

Ahhoz, hogy a rabok vallásuk előírásainak megfelelő élelmezésben részesüljenek a bv. intézethez kérelmet kell benyújtaniuk. Közismert tény, hogy a bv. intézetek pénzügyi forrásai igen szűkösek, erre való tekintettel nem valósul meg alapjogsértés, ha a rabok a vallási előírásoknak megfelelő élelemhez azért nem tudnak hozzájutni, mert az intézet költségvetése lehetetlenné teszi ennek biztosítását. Ilyen esetben ajánlatos lenne, hogy a bv. intézet értesítse a felmerülő problémáról a fogvatartottat, aki, ha vállalja a rá irányadó napi élelmezési normán felüli, vallási előírásoknak megfelelő élelem költségének megtérítését a költségvetés szűkössége ellenére is élhetne a vallásgyakorlás e módjával.

Adott esetben előfordulhat, hogy az intézménynek akkor is meg kell tagadnia valamely vallásnak megfelelő élelmezés biztosítását, ha egyébként költségvetése lehetővé tenné azt, így ha ismétlődően vagy a körülményekből egyértelműen láthatóan (például, a különleges étrenden túl a rendszeres imádkozás már nem is érdekli, naponta váltogatja a vallását) visszaélészerűen kíván élni jogaival. A meggyőződés komolysága nem vizsgálható, így ennek megfelelően nem ez kerül a vizsgálódás középpontjába, hanem annak gyakorlása, ami megalapozhatja a korlátozást.

3.5. A meggyőződés tanításának joga

A vallásosságot (teológiai-pszichológiai értelemben véve) nem lehet oktatni, kikényszeríteni, az az egyén pszichéjében önállóan kialakul, így magától van vagy nincs. Jogi értelemben vallásoktatáson valamely világnézeti meggyőződés önmagáról vallott igazságainak tanítását értjük, amelynek *célja*, hogy a vallási tanokat megismerő személy az oktatott tanokat elfogadja és magára nézve kötelezőnek ismerje el. Az alkotmány a jogi értelemben vett meggyőződés tanításának jogát részesíti védelemben, nem minősül tehát védettnek az olyan vallástanítás, amelynek *célja* nem terjed ki arra, hogy az azt megismerő személy az ismertetett tanítást lelkiismereti meggyőződéséből adódóan magáévá tegye.

A bv. intézetekben alkotmányellenes lenne olyan szabály alkalmazása, amely alapján a rabokat köteleznék valamely világnézet kötelező tanulására, amennyiben annak célja lényegileg hittérítés lenne. Ugyanakkor üdvözlendőnek

⁶³ TÓTH i. m. 27.

tartanám, ha az intézetek szabadidős programjai között szerepelne egy olyan képzés is, amely a világvallások történetét és tanítását objektíven bemutatná az elítélteknek, mivel véleményem szerint ez – többek között – azzal a pozitív hatással járna, hogy erősítené a különféle vallások iránti türelmességüket és közvetetten visszaszorítaná a kevésbé ismert vallások követőivel szembeni előítéletességet.

Egy, az EJEB által tárgyalt ügyben a Bíróság – egyetértve a hatósággal – elutasította annak a buddhista vallású rabnak a panaszát, akinek a bv. intézet buddhista lelkészt nem tudott ugyan biztosítani, de engedélyezték, hogy hetente egy külön levelet küldjön. Az intézet megtiltotta számára a publikálásra szánt anyagok küldését, arra hivatkozva, hogy az intézet számára kezelhetetlen adminisztrációs nehézséget okozna a nagy mennyiségű irat ellenőrzése, így az veszélyeztetné a közbiztonságot.⁶⁴

A buddhizmusban a tanítás és a tanulás összefonódik, ezért a fent említett ügyet a vallás jellegére tekintettel a meggyőződés tanításának jogából kiindulva vizsgálom.

Az említett jogesetben véleményem szerint a hatóság a lehető legteljesebb körültekintéssel járt el, mivel elsősorban buddhista lelkész útján akarták biztosítani a fogvatartott jogainak érvényesülését, de miután ez irányú törekvésük sikertelenül bizonyosodott, az irányadó jogszabályokban foglalt levélküldés mennyiségét meghaladó levelezést engedélyeztek számára. Arányossági szempontból a hatóság adminisztrációs terheinek túlzott nehézsége kellően megalapozta a jogkorlátozást.

Az új Bv. Kódex a fogvatartott levelezését mennyiségileg nem korlátozza, azonban az intézmény ellenőrizheti a levelek tartalmát, amelynek célja az intézet biztonságának védelme. A törvény meghatározza azon címzettek körét is, akikkel való levelezés nem ellenőrizhető.⁶⁵ A törvény nem sorolja e körbe az egyes börtönmissziók lelkészeit, ami véleményem szerint helytelen, mivel ezeknek a személyeknek címzett levél olyan tartalommal bírhat, amelyet a rab csak azonos meggyőződésű személyekkel akar megosztani, így adott esetben, tartva attól, hogy legmélyebb gondolatait illetéktelenek is meg fogják ismerni, azt nem tudja megfelelően kifejezésre juttatni, ez pedig aránytalan korlátozást jelenthet számára, tekintettel arra, hogy nem áll fenn nagyobb biztonsági kockázat egy ügyvédnek küldött és egy vallási vezetőnek címzett levél tartalma között.

⁶⁴ HORVÁTH–KÖRMENDY i. m. 32–33.

⁶⁵ 2013. évi CCXL. tv. 174. § (1)–(4)

4. Záró gondolatok

A dolgozatot összefüggésében látva, a fentebb tárgyaltakra tekintettel nyugodtan állíthatjuk azt, hogy csak úgy lehet megfelelően alkalmazni a büntetés-végrehajtási jog rendelkezéseit, hogy egyik szemünk mindig az alkotmányjogot fürkészi. Mindazonáltal mindennek a fordítottja is igaz, hiszen elveszti az értelmét a rengeteg alapelv, ha nem vagyunk figyelemmel a gyakorlat igényire és az egyes jogterületek sajátosságaira, ezek ugyanis csak együtt alkotnak egységes egészet.

A lelkiismereti- és vallásszabadság szoros összefüggésben van a büntetés-végrehajtással, ami nem a véletlen, hanem ama felismerésnek a következménye, hogy az ember pszichéjének legmélyebb rétegéig beható lelkiismeret a személyiséget evilági cselekedeteiben átfogóan befolyásolja, így a börtönügyben oly fontossá vált reszocializációs törekvések magvát képezheti. Szándékosan használtam feltételes módot, ugyanis a lelkiismereti- és vallásszabadság csak akkor szolgálhat a bv. céljainak elérése eszközeként, ha azt megfelelő módon kezeljük.

Az elítélt meggyőződésének gyakorlása segíthet, hogy a társadalom hasznos tagjává váljon, feltéve, hogy ésszerű, megfontolt módon járulunk ehhez hozzá, ellenkező esetben a bv. intézet büntető-nevelő eszköz helyett a szociális szörny-szülöttek kohójává válhat.

A KISKORÚAK VÉDELME AZ EURÓPAI UNIÓ MÉDIAJOGÁBAN

*A védelem megvalósulásának eszközei a lineáris
és a lekérhető médiaszolgáltatások esetében*

KISS Ferenc

1. Bevezetés az európai szabályozáshoz

A gyermekek egészséges és zavartalan fejlődéséhez fűződő társadalmi érdek az Európai Unió minden tagállamának jogrendszerében megjelenik, a szólás- és sajtószabadság gátjaként a médiajog területén is. A kiskorúak védelme az uniós médiapolitikának is hangsúlyos kérdése, a véleménynyilvánítási szabadság akadályja, viszont a műsorok határon átnyúló sugárzásának egyik alappillére. A médiatartalmak kiskorúak védelme érdekében történő korlátozásának egyik legnagyobb problémát a tagállami szabályok diverzitása hordozta magában: a különböző kulturális és történelmi hagyományok közötti egyensúly megtalálása jelentős nehézségeket okozott a jogalkotóknak. Az európai minimumszint érdek meghatározása viszont nélkülözhetetlen volt a határokon átnyúló tartalomközvetítés miatt. A tagállami szabályok sokszínűsége olyan helyzeteket idézhetett elő, amelyben a műsort készítő és közvetítő ország gyermekvédelmi szabályai szerint a tartalom nem jogellenes, ám a fogadó ország joga szerint már az. Az első médiajogi irányelv (TWFD)¹ úgy valósított meg jogközelítést, hogy biztosította a műsorok határon átnyúló szabad sugárzását, anélkül, hogy az állam befolyásolhatta volna a szerkesztői döntéshozatalt.² A műsorok tag-

¹ 89/552/EGK irányelv a tagállamok törvényi, rendeleti vagy közigazgatási intézkedésekben megállapított, televíziós műsorszolgáltató tevékenységre vonatkozó egyes rendelkezéseinek összehangolásáról L 298/23 17.10. 89.

² LÁNCOS Petra – KOLTAY András: Versenyhelyzetek az európai médiajogban, A TWFD a jogrendszerek versenyének közgazdaságtani megközelítésében. *Pázmány Law Working Papers*, 2015/17. 6.

államok közötti szabad áramlásának tehát egyfelől gátja a kiskorúak fizikai, erkölcsi és szellemi fejlődésének védelme, másfelől az európai szabályozás a jogbiztonság érdekében összhangot teremt a tagállami szabályok sokszínűségében. A továbbiakban ezen európai szabályok tükrén keresztül, a kiskorúak védelmének a lineáris és lekérhető médiaszolgáltatásokban megvalósuló technikai megoldásai kerülnek bemutatásra.

2. Az AVMS irányelv védelmi rendszere

Az utóbbi évtizedek technológiai fejlődésével a kiskorúak számára káros tartalmak száma is növekedett, illetve azok egyre több platformon váltak elérhetővé. A korábbi lineáris szolgáltatások hegemoniáját a lekérhető médiatartalmak váltották fel, ezért a többször módosított TWFD helyett az Európai Parlament és a Tanács új, a modern technológia megoldásokat is szabályozó audiovizuális médiaszolgáltatásokra vonatkozó irányelvet fogadott el (AVMS).³ Az új irányelv, a történelmi és kulturális különbségek miatt továbbra is teret hagy a tagállamok számára a káros tartalmak saját értékrend szerinti meghatározására. A szabályozás jellegéről elmondható, hogy kétszeresen is fokozatos szabályozást vall magáénak (*double graduation*). Ez abban mutatkozik meg, hogy egyrészt a tartalommal okozható kár/sérülés mértéke szerint differenciál, másrészt különböző szabályok vonatkoznak a lineáris és a lekérhető szolgáltatásokra. A két változó együttesen befolyásolja a védelem módszerét/szintjét, illetve a szabályzás szigorúságát/részletességét.⁴ A szabályozás rendszerét az alábbi táblázat szemlélteti.

³ 2010/13/EU irányelv a tagállamok audiovizuális médiaszolgáltatások nyújtására vonatkozó egyes törvényi, rendeleti vagy közigazgatási rendelkezéseinek összehangolásáról HL L 95, 2010.4.15.

⁴ NYAKAS Levente: A kiskorúak védelmének összehasonlító elemzése az egyes európai államokban. In: KOLTAY András – NYAKAS Levente: *Összehasonlító médiajogi tanulmányok a „közös európai minimum” azonosítása felé*. Budapest, Médiatudományi Intézet, 2014. 128.

	Lineáris audiovizuális médiaszolgáltatás	Lekérhető audiovizuális médiaszolgáltatás
Tartalmak, mely súlyosan károsíthatják a kiskorúak fejlődését...	nem jelenhetnek meg a lineáris médiaszolgáltatásokban (teljes tilalom) (27. cikk (1) bekezdés)	oly módon jelenhetnek meg, hogy rendes körülmények között ne hallhassák/láthassák kiskorúak (12. cikk)
Tartalmak, melyek valószínűleg károsak a kiskorúak fejlődésére...	a közvetítés idejének megválasztásával, vagy más technikai eszközzel biztosítva, hogy a közvetítélet rendes körülmények között kiskorúak ne hallhassák/láthassák (27. cikk (2) (3) bekezdés)	Nincs előírás

Az AVMS irányelv kiskorúakra vonatkozó előírásai⁵

A televízió útján határon átnyúlva közvetített káros tartalmak felfüggesztésére vonatkozó lehetőséget az irányelv 3. cikkének (2) bekezdése szabályozza. A másik tagállamból érkező tartalmakat az irányelv 27. cikkének (1) vagy (2) bekezdésének nyilvánvaló, komoly és súlyos megsértésének esetében van lehetőség korlátozni, amennyiben a műsorszolgáltató a megelőző 12 hónap alatt legalább két alkalommal megsértette az előírásokat. Ezen kívül szükséges, hogy az érintett tagállam írásban értesítse a műsorszolgáltatót és a Bizottságot az állítólagos jogsértésekről, valamint az általa tervezett intézkedésekről, továbbá, hogy az adást közvetítő tagállammal és a Bizottsággal folytatott konzultáció ne eredményezzen egyezséget az értesítéstől számított 15 napon belül. Ha az állítólagos jogsértés továbbra is fennáll, sor kerülhet a közvetítés korlátozására. Az intézkedésekről szóló értesítést követő két hónapon belül a Bizottság határozatot hoz arról, hogy a tagállam által hozott intézkedések megfelelnek-e az uniós jognak, amennyiben negatív döntést hoz, a tagállam köteles sürgősséggel megszüntetni a kérdéses intézkedéseket.

Az irányelv kibővült a lekérhető audiovizuális médiaszolgáltatások esetében lehetséges felfüggesztési eljárással. Az intézkedésnek a kiskorúak védelme érdekében kell indulnia, és egy olyan lekérhető audiovizuális médiaszolgáltatás ellen kell irányulnia, amely az említett célt sérti vagy komolyan és súlyosan veszélyezteti. A korlátozás feltétele, hogy az elért céllal arányosnak kell lennie. Az intézkedés meghozatala előtt a tagállam fel kell, hogy kérje azt a tagállamot, amelynek joghatósága alá a szolgáltató tartozik, hogy intézkedjen, és ha a tagállam ezt nem tette meg, vagy az intézkedések nem voltak megfelelőek,

⁵ AVMSD – Protection of minors http://ec.europa.eu/avpolicy/reg/tv/wf/protection/index_en.htm

közölni kell a Bizottsággal és azzal a tagállammal, amelynek joghatósága alá a szolgáltató tartozik, hogy ilyen intézkedéseket szándékozik tenni. Ezen értesítési kötelezettség alól a tagállamok sürgős esetekben térhetnek csak el, de ebben az esetben a tagállamnak az intézkedésekről a lehető legrövidebb időn belül értesítenie kell a Bizottságot és azon tagállamot, amelynek joghatósága alá a szolgáltató tartozik, megjelölve azokat az okokat, amelyek miatt a tagállam az esetet sürgősnek tekinti. Ezt követően a Bizottság a lehető legrövidebb időn belül megvizsgálja, hogy a közölt intézkedések összeegyeztethetőek-e az uniós joggal. Ha arra a következtetésre jut, hogy az intézkedések összeegyeztethetetlenek az uniós joggal, a Bizottság felkéri a tagállamot, hogy tartózkodjon a tervezett intézkedésektől vagy sürgősen szüntesse meg a kérdéses intézkedéseket.⁶ Látható, hogy az irányelv a továbbközvetítés alóli mentesülésre vonatkozó szabályai igen összetettek, így a médiaszolgáltatás ezen eljárásán alapuló korlátozása kivételes körülmények esetén fog csak megtörténni.⁷

3. A kiskorúak védelme a lineáris médiaszolgáltatásokban

A kiskorúak védelme érdekében alkalmazott eszközök széles palettán mozognak. Ez egyfelől nagyobb biztonságot garantálhat a káros tartalmak ellen, hiszen több síkon illetve rendszerrel védhetőek a kiskorúak; közösségi szinten viszont ártalmas lehet a nagy diverzifikáció, és a határon átnyúló tartalomközvetítés vonatkozásában. Általánosságban elmondható, hogy az eszközök önmagukban nem tudnak teljes védelmet nyújtani. A kiskorúak tulajdonképpeni 'digitális neveltetése', általános kíváncsisága miatt nincs tökéletes, kijátszhatatlan védőeszköz. A szülői felügyelet semmilyen eszköz igénybevételével nem kerülhető meg, ezen kívül az iskolai oktatás és a pedagógusok tevékenysége is nélkülözhetetlen a megfelelő védelem kialakítása során.

⁶ BAKOS Eszter: *A kiskorúak védelme a médiában megjelenő káros tartalmakkal szemben az Európai Unió és hazánk szabályozása tükrében*. PhD értekezés, Szeged, 2013. 103–104.

⁷ Stephen RIDGWAY: *The Audiovisual Media Services Directive: What does it Mean, is it Necessary and What are the Challenges to its implementation?* In SWEET & MAXWELL: *Computer and Telecommunications Law Review*. issue 4. 2008. 110.

3.1. A műsoridő megválasztása (vízválasztó – *watershed*)

A legrégebbi, és legelterjedtebb megoldásnak az adásidő korlátozása számít. Ez a módszer a műsorszerkezet szabályozásával, a műsorszámok sugárzási idejének korlátozását, időbeli zónázását jelenti. Másik elnevezése az úgynevezett vízválasztó módszer (*watershed*), mivel a kiskorúak számára káros tartalmak csak egy meghatározott időpont után, elsősorban a késő esti vagy éjszakai órákban tehetők közzé. A szabályozás azon a feltevésen alapul, hogy nagy valószínűséggel kiskorúak már nem láthatják, illetve hallhatják a károsnak vélt tartalmat az esti időszakban.⁸

A műsorszámok idejének korlátozása összefügg a tartalmak klasszifikációjával, az egyes káros tartalmak besorolásával. Elmondható, hogy minél károsabb egy tartalom, annál későbbi időpontban kerülhet a műsorrendbe.⁹ „Az időszak általában 21 óra és éjfél között kezdődik, és legfeljebb reggel 5-7 óráig tart, amelynek terjedelme országonként – hagyományoktól, szokásoktól függően – változik.”¹⁰ Összességében azonban elmondható, hogy a kiskorúak számára káros tartalmak késő este történő sugárzása alapvetően működő eszköz világszerte.¹¹

3.2. Tartalmi alapú minősítés (*classification, rating*)

Az adásidő megválasztása mellett a második leggyakoribb módszer a klasszifikáció, mely bizonyos kritériumok alapján osztályozza a tartalmakat a kiskorúak szellemi, fizikai és erkölcsi fejlődésének megóvása érdekében. Ezt az eszközt először mozifilmeknél alkalmazták, de mára már szinte minden platformon használják. A minősítésnek két fajtáját különböztethetjük meg, melyek alkalmazhatók külön-külön, illetve egymás mellett is.¹²

A) Leíró címkézés (*descriptive labelling*), amely a tartalomra vonatkozó a lehető legobjektívabb tájékoztatást hordozza. A minősítés nem értékeli az adott fejlettségi szinten álló kiskorú számára az alkalmasságot, ezt a szülőre

⁸ KÓCZIÁN Sándor: *Gyermekvédelem a médiajogban*. Budapest, Médiatudományi Intézet, 2014. 20.

⁹ BAKOS i. m. 89.

¹⁰ KÓCZIÁN i. m. 20.

¹¹ NAGY Krisztina – TIMÁR János: Az internet jogi környezete. *Élet és Irodalom*, 2008/8. 2008. február.

¹² KÓCZIÁN i. m. 21.

bizva, nagyobb döntési lehetőséget, és felelősséget adva neki. Ez a megoldás pusztán tájékoztatást ad az adott tartalom/műsor tartalmi elemeiről, elősegítve a felhasználó döntését.¹³ A műsorszámok besorolása többek között az alábbi tartalmi jellemzők alapján történik: erőszak, szexualitás, trágár beszéd, félelem, drog- és alkoholfogyasztás, hátrányos megkülönböztetés. A szülők ezen információk birtokában, a gyermekük fejlettségi szintjének megfelelően, saját értékrendjükkel és világnézetükkel összhangban eldönthetik, hogy lehetővé teszik-e az adott tartalom megtekintését gyermeküknek.¹⁴

B) Értékelésen alapuló címkézés (*evaluation of content*), más néven kor/érettség alapján történő besorolás, mely a műsorszám megtekintéséhez ajánlott alsó korhatárt határozza meg, megfelelő korhatár-kategóriába történő besorolás által. A módszer a műsor tartalmi elemeit figyelembe véve, a leíró címkézésen túllépve, az elemeket értékelve megállapítja, hogy a műsorszám mely korosztálynak ajánlott vagy sem, mely korhatár felett alkalmas a kiskorúak számára. Az ilyen minősítés nem tartalmazza az értékelés okát, és csak egy adott kultúrában érvényes megítélést tükröz, tehát univerzális használatra alkalmatlan, és nem tesz lehetővé egyéni szemléleten alapuló szülői értékelést sem.¹⁵

3.2.1. A tagállami sokszínűség

A tagállami szabályozások nagy részében található olyan minősítési rendszer, amely a műsorokat a kiskorúaknak való alkalmasságuk alapján sorolja be. Vannak viszont olyan államok, ahol nem jött létre ilyen rendszer, mint például Dánia, Csehország, Szlovákia, vagy Ausztria.¹⁶ A tagállamok kulturális sokszínűsége nem teszi lehetővé egy Európa-szerte alkalmazható, az egész audiovizuális piacra egységes minősítési rendszer létrehozását. Csak egy szemléltető különbségként általánosságban elmondható, hogy például a skandináv országokban a pornográfiát az európai átlaghoz képest enyhébben ítélik meg, viszont az erőszakos tartalmak közvetítését jóval szigorúbban. Ettől függetlenül fontos lenne, hogy a médiatartalmak leírására és értékelésére szolgáló

¹³ BAKOS i. m. 106.

¹⁴ KÓCZIÁN i. m. 21.

¹⁵ HAZAY István: *A hozzáférés korlátozására alkalmas megoldások a televíziós műsorszolgáltatásokban a kiskorúak egészséges fejlődésének védelmében*. Budapest, Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet, AKTI füzetek, 44. szám, 2010. 24.

¹⁶ NYAKAS i. m. 145.

fogalmak és kategóriák valamennyi tagállamban azonos legyen, függetlenül a származási helytől, valamint a terjesztési platformtól. A tagállamok többsége szerint tökéletesíthető a klasszifikációs rendszer, viszont abban a kérdésben, hogy hasznos, vagy egyáltalán lehetséges-e valamennyi médiumra, illetve a Közösségre kiterjedő rendszer kialakítása, nincs egyetértés.¹⁷

Közösségi szinten viszont szükséges lenne legalább az értékelési szempontok egységes meghatározása. Ezzel az eszközzel nem veszne el a tagállami hatóságok döntési jogköre, hiszen a nemzeti hatóságok döntenék el a közös fogalmak alapján a további értékeléseket, besorolásokat. A kulturális alapokon nyugvó különbségeket nem számolná fel a közös értékelési rendszer, viszont egy világos és átlátható kritériumok alapján felépülő közös fogalomtár a felhasználók számára és a tagállamoknak is előnyösebb lenne.

A nemzetek kulturális különbségein túl további problémát jelent az adott tagállamon belül a különböző platformokon, formában vagy eszközökön megjelenő, azonos tartalmak közötti besorolásbeli eltérés. Ez azt jelenti, hogy például egy film moziban történő vetítése során más életkori besorolással rendelkezik, mint később a televíziós közvetítése során, vagy DVD-n való megjelentetésekor. Az ezen a téren fennálló, és a tagállamok közötti különbségek felmérése érdekében a Bizottság – az Olsberg SPI tanácsadó szervezetet felkérve – tanulmányt készített.¹⁸

Az *Olsberg-study*-ként jegyzett vizsgálat több európai ország klasszifikációs gyakorlatával foglalkozott és ennek eredményeként igen elgondolkodtató megállapításokat tett a nemzeti eltérések vonatkozásában. A vizsgált filmek 78 százalékánál a korhatár szempontjából megállapított eltérés több mint hat év volt, 23 százalékuknál pedig e differencia egészen a legalsó határtól (korhatár nélküli) a legfelső határig terjedt (16/18 év). Végül a különböző képi hordozók tekintetében a filmek 42 százalékánál tért el a klasszifikáció. Mindez egy példával illusztrálva azt jelenti, hogy Az amerikai pite című film Finnországban, a mozikban 11 éves korhatárral került műsorra, a videó változat minden korosztálynak ajánlott volt, a DVD pedig csak 15 éven felülieknek. Az országok összehasonlításában a korhatári kategóriák 11 éves kortól egészen 18 éves korig

¹⁷ A gyermekek védelme a digitális világban. Brüsszel, 2011.9.13. COM(2011) 556 végleges 6–7.

¹⁸ Olsberg SPI and KEA European Affairs in association with KPMG: *Empirical Study on the Practice of the Rating of Films Distributed in Cinemas Television DVD and Videocassettes in the EU and EEA Member States* Final Report, 2003.

(Írország, Spanyolország) terjedtek. Franciaországban ellenben a film korhatár nélkül megtekinthető volt.¹⁹

Pozitív példaként megemlíthető Hollandia, ahol a kiskorúak számára ártalmas tartalmakat azok megjelenési formájától függetlenül egységesen, úgynevezett horizontális minősítési rendszer alkalmazásával korlátozzák. 2001-ben hozta létre Hollandia a Kijkwijzer (Bölcs televízió nézés) elnevezésű minősítési rendszert, amely – az értékelő és a leíró jellegű minősítési rendszert egyaránt alkalmazva – egységes minősítési rendszer alapján (erőszak, szex, félelem, kábítószer/alkoholfogyasztás, trágár beszéd, diszkrimináció) látja el az audiovizuális műveket (televízió, mozi, DVD, videójáték, mobiltartalomra kiterjedően). Az előremutató rendszer negatívumaként csupán az hozható föl, hogy a különböző platformok korhatár kategóriái közül csak kettő (a 12 éven aluliaknak nem ajánlott, és a 16 éven aluliaknak nem ajánlott) közös.²⁰

3.2.2. A minősítést végző szervezetek

A tartalom minősítésével kapcsolatban a felmerülő első kérdés, hogy ki végezze el azt? Kezdetben, mikor még csak pár csatorna létezett tagállamonként, és a határon átnyúló közvetítésnek nem voltak meg a feltételei, általában az adott állam hatósága minősítette a műsorokat. Az elérhető tartalmak növekedése miatt azonban mára lehetetlenné is vált az egy hatóság általi minősítés, illetve a műsorszerkesztői jogot is sértené ez az eljárás. Tehát mára a minősítést főleg a tartalom előállítója, a tartalom terjesztője, vagy független, önszabályozó szervezetek végzik. A minősítésért felelős szervezet meghatározásánál szükséges megfontolni, hogy ki az, aki pontos információval rendelkezik a tartalomról, ki az, aki érdekelt abban, hogy megfelelő minősítés szülessen és ki az, aki a következetesen fogja tudni alkalmazni a minősítési terminológiát. Ezen kritériumok alapján a minősítést végezheti: A) a tartalom előállítója, B) a tartalom terjesztője, C) az előzőktől független szervezet vagy szervezetek.

A) A tartalom előállítója minősítése mellett érvként állhat, hogy nyilvánvalóan az előállító rendelkezik a legtöbb ismerettel az adott tartalomról, így egyértelmű szempontok és minősítő terminológia rendelkezésre állása esetén a legpontosabb

¹⁹ SZILÁDY Szilvia: *Kinek a szex – kinek az erőszak, avagy a választás szabadsága és a szabályozás lehetőségei*. 2004. www.mediatudor.hu/download/tudastar_szakirodalom_szex-szilady.doc 6.

²⁰ KÓCZIÁN i. m. 22.

leíró minősítés ilyen módon állítható elő. Viszont hátránya, hogy a tartalom más országba történő közvetítése során az előállító minősítése már nem feltétlenül illeszkedik az új kulturális közeghez, illetve gond az is, hogy a médiarendszert felügyelő hatóság semmiféle jogviszonyban nincs a külső tartalom előállítóval, annak minősítő tevékenységét nem tudja ellenőrizni.

B) Jogilag egyértelműbb helyzet teremthető azzal, ha a minősítésért a műsor-terjesztő felel. Alapvetően a műsor-terjesztőnek kell gondoskodnia arról, hogy a tartalom minősítése látható, megismerhető legyen, éppen ezért lehetősége van a minősítés felülvizsgálatára vagy szükség esetén pótlására. Hátránya viszont, hogy a műsor-terjesztő – illetve a műsor előállítója is – állhat olyan kereskedelmi érdek befolyása alatt, mely felülírhatja az objektív minősítés szigorú követelményét.

C) A kiskorúakat felügyelő szülők vagy nevelők nem mindig bíznak a műsor-szolgáltató vagy a műsor-terjesztő által generált minősítésben. Éppen ezért az állam által elismert, ön- és társszabályozás keretében működő szervezetek, főként ifjúságvédelmi alapítványok, vagy vallási érdekeltségű társadalmi szervezetek vállalkoznak a minősítésre. Viszont problémaként merülhet föl, hogy a tartalomszolgáltatóknak nem fűződik érdeke a harmadik fél általi minősítéshez, így kérdéses, hogyan jutnak ezek a minősítő szervezetek a nyilvános közreadás előtt a médiatartalomhoz. Addig, amíg a harmadik fél általi minősítés alapján nem sokan működtetnek szülői irányító rendszert, a tartalomszolgáltatóknak nem fűződik érdeke a harmadik fél általi minősítés elősegítéséhez.²¹ Azonban pozitív példaként ebben a vonatkozásban is Hollandia említhető, ahol a televíziós tartalmak, mozifilmek, DVD-k, videojátékok besorolását az Audiovizuális Média Besorolási Intézete a NICAM végzi. A NICAM (*Nederlands Instiuit voor de Classificatie van Audiovisuele Media*) egy társszabályozás keretében működő szerv, tagjai közé tartoznak többek között a közszolgálati és a kereskedelmi műsor-szolgáltatás képviselői, a mozik üzemeltetői, mobil-szolgáltatók képviselői. A NICAM feladata a kiskorúak védelme érdekében szempontjából a tartalmak minősítése és besorolása; és bár a műsorok előállítóinak, illetve közvetítőinek nem kötelező tagsággal rendelkezniük a szervezetben, ha nem csatlakoznak, nem közvetíthetnek kiskorúak számára feltehetően káros tartal-

²¹ HAZAY i. m. 25–26.

mat, csak olyan tartalmat, amely a bármely korosztály számára megtekinthető kategóriába esik.²²

3.2.3. *A tiltott gyümölcs effektus*

A klasszifikáció korábban említett két formáját lehet külön-külön, illetve egymást kiegészítve alkalmazni. Viszont az értékelésen alapuló címkézés esetében a hatás kontraproduktív lehet, ezt tiltott gyümölcs effektusnak szokás nevezni. Egy kísérlet során szignifikáns összefüggés jelentkezett az életkori korlátozással ellátott tartalmak, és a gyermekek által leginkább preferált műsorok között. A két minősítési módszer együttes alkalmazásával a jelenség gyengébben jelentkezett, a csupán tartalmi leíró megoldás esetében viszont egyáltalán nem volt kimutatható ez a hatás. A kutatók ezt azzal magyarázták, hogy a gyermekek a korhatári ajánlásokat valószínűleg saját döntésük korlátozásaként értelmezték, a tartalmat leíró megoldást viszont olyan információként értékelték, amelyek alapján felelősen dönthetnek egy műsorszám megtekintéséről.²³

3.3. Jelzésrendszerek

A TWFD irányelv 1997-es módosítása²⁴ óta kötelezően alkalmazandó módszer a műsorszámok előtt megjelenő akusztikus figyelemfelhívás, vagy a műsor alatt látható vizuális jelzés. Az eszköz célja, hogy felhívja a szülők figyelmét a műsorszám kezdetekor és alatt, hogy a kiskorúak számára káros tartalom szerepel benne. A tagállamok szabadon választhatnak két megoldás között. Az akusztikus jelzés, csak a műsorszám kezdetén, néhány másodperc erejéig hangzik el, figyelmezteti a nézőket, közli az ajánlott korhatárt. Ennek hátránya, hogy aki a műsorszám megtekintésébe csak később kapcsolódik be, az már nem találkozik ezzel a figyelmeztetéssel. A vizuális jelzés (piktogram) a műsor sugárzása alatt végig, vagy rövidebb ideig szerepel a képernyőn egy, a műsor megtekintéséhez ajánlott alsó korhatárt jelző szimbólum vagy piktogram. A

²² KÓCZIÁN i. m. 24.

²³ SZILÁDY i. m. 2.

²⁴ 97/36/EK irányelv a tagállamok törvényi, rendeleti vagy közigazgatási intézkedésekben megállapított televíziós műsorszolgáltató tevékenységre vonatkozó egyes rendelkezéseinek összehangolásáról szóló 89/552/EGK tanácsi irányelv módosításáról L 202/60 1997.7.30.

jelzés hátránya, hogy figyelemfelkeltő lehet kiskorúak számára, az előző fejezetben említett tiltott gyümölcs effektust válthatja ki.

A jelzések alkalmazásának sincs egységes rendszere. Az északi államok inkább az akusztikus figyelmeztetést preferálják, a vizuális jelzéseket kifejezetten elutasítják figyelemfelkeltő hatásuk miatt. A déli államok inkább vizuális jelzéseket használnak, viszont ezek alkalmazása is változó. Például a korhatár-besorolási rendszerek változó életkorokkal dolgoznak, a jelölő piktogramok minden országban máshogy néznek ki. Belgiumban a korhatárra utaló piktogram az egész műsor ideje alatt folyamatosan látható, de van olyan tagállam is, ahol csak a műsorszám kezdetén, illetve közvetlenül a reklám-megszakítások után jelenik meg a képernyőn, majd néhány perc múlva el is tűnik. Más országokban a műsorszolgáltatók választhatnak a figyelmeztetés formájáról.²⁵

Véleményem szerint önmagában a különböző akusztikus vagy vizuális jelzések alkalmazása nem biztosít hatékony védelmet a kiskorúak számára. Ez az eszköz kimondottan a szülők felügyelete mellett, vagy más eszközzel kiegészítve tud csak megfelelő védelmet biztosítani. Ez nem teszi feleslegessé a különböző jelzésrendszereket: egyfelől semmilyen eszköz nem tud teljes védelmet biztosítani, másfelől a piktogramok más eszköz kiegészítőjeként növelhetik annak hatékonyságát.

3.4. Szülői eszközök, szűrők, az EPG

A korábban említett eszközök a szülői tevékenységen kívüli megoldásoknak tekinthetők. Mára a kiskorúak védelmére hatékony megoldást jelentenek a különféle – szülők által beszerezhető és programozható – műszaki, technikai megoldások, amelyek lehetővé teszik a káros műsorszámok szűrését. A fejlett digitális technika nem csak új kihívásokat, hanem új lehetőségeket is teremtett, és teremt a mai napig a kiskorúak védelme érdekében.²⁶ A sokféle, kódoláson, előfizetésen alapuló eszközök közül a talán legismertebb, Európában is alkalmazott EPG-rendszer kerül bemutatásra.

Az EPG tulajdonképpen egy elektronikus programvezérlő (*Electronic Program Guide*), ami egy elektronikus műsorújsághoz hasonlítható, ugyanis navigációs rendszert tartalmaz, ezzel segítve a néző csatornák és programok közötti tájékozódását. Az EPG viszont ezen túl lehetővé teszi az egyes mű-

²⁵ KÓCZIÁN i. m. 27.

²⁶ NYAKAS i. m. 28.

sorszámokkal kapcsolatos, kiskorúak szempontjából lényeges információk (például az életkori besorolások) lekérését is, illetve keresést tesz lehetővé műfajok vagy tárgyszavak alapján. Viszont elektronikus zárként is funkcionál, elérhetetlenné teszi a káros tartalmat közvetítő csatornát. A szűrőt csak a szülő által ismert és beállított PIN-kód alapján lehet módosítani, tehát a rendszer csak addig hatékony, amíg a gyerek előtt titokban marad a kód.²⁷

Az EPG-nek két változata ismert. Az egyszerűbb változat csak az éppen műsoron lévő műorszámokat jeleníti meg kezelőfelületén, a fejlettebb EPG viszont hét napra előre tartalmazza az elérhető csatornák minden műorszámát, és azok fontosabb információit.²⁸ A fejlettebb változat blokkolási rendszere abból a szempontból előrelátóbb, hogy a blokkolási kritériumoknak megfelelő műorszámok a hét napos műsorkalauzban nem is jelennek meg, nehogy kíváncsiságot ébresszenek a kiskorúakban.²⁹

Az EPG európai elterjedésének legnagyobb gátja, hogy használata a szülőktől túlságosan nagy erőfeszítést, illetve technikai készségeket kíván meg.³⁰ Ezen túl a tagállamok kulturális különbségei, klasszifikációs megoldásai sem teszik lehetővé az egységes alkalmazást minden tagállamban. Ettől függetlenül több tagállamban is elterjedtnek mondhatóak a különböző elektronikus zárok, PIN-kódok, illetve előfizetéses szolgáltatások (*pay-per view*).

3.5. Összegzés

Látható, hogy egyik eszköz sem képes önmagában minden káros tartalmat kiszűrni, teljes védelmet nyújtani a kiskorúak számára. A védelmi szint akkor nő, ha az egyes eszközök egymásra épülve, egymást kiegészítve fejtik ki hatásukat, ilyen például a leíró címkézésre épülő EPG, amely a hatékony szülői felügyelettel együtt fejt ki a megfelelő hatást. „A káros televíziós tartalmak pusztán technikai eszközzel történő szabályozása csak azokat a kiskorúakat védi, ahol a családok figyelmet fordítanak a védelemre.”³¹ Viszont az ön- és társszabályozás keretében megvalósuló védelmi mechanizmusok, vagy a szülők

²⁷ KÓCZIÁN i. m. 29.

²⁸ BAKOS i. m. 111.

²⁹ HAZAY i. m. 26–29.

³⁰ KÓCZIÁN i. m. 29.

³¹ KÓCZIÁN i. m. 29.

aktív tevékenysége nem csökkentheti a tartalom-előállítók, valamint közvetítők felelősségét.

4. Internet

„A gyerekek és fiatalok szerte Európában egyre fiatalabb korban kezdenek ismerkedni a világhálóval, és életük egyre több szférájában jelenik meg, vagy kap akár főszerepet az internetezés. Ez a folyamat kétségtelenül számos előnnyel jár, ám nyilvánvalóan veszélyeket is rejt magában.”³² A lekérhető audiovizuális médiaszolgáltatásokkal kapcsolatosan általánosságban elmondható, hogy a kiskorúak védelme érdekében eljáró szakembereket, jogalkotókat és nem utolsósorban a szülőket sokkal nagyobb kihívás elé állítja, mint a lineáris szolgáltatások. Az interneten fellelhető káros tartalmak száma kimeríthetetlen, a hozzáférhetőségük nehezen, vagy egyáltalán nem korlátozható, a felhasználói platformok megsokszorozódtak. Emellett az interneten fellelhető tartalmak hozzáféréseinek „pull” jellege is átalakult az utóbbi időben, gondolhatunk itt a felugró ablakokra³³, vagy az úgynevezett „WEB 2.0” térnyerésére.³⁴ A közösségi oldalak is új kihívásokat hordoznak, melyek az „illegális tartalom”, az „életkorhoz nem illő tartalom”, a „nem helyénvaló kapcsolat”, valamint a „nem helyénvaló magatartás” kategóriákkal írhatók le.³⁵

4.1. Az internet, mint kihívás

Az interneten megjelenő káros tartalmak szűrésének akadályai egyfelől technikai jellegűek, másfelől jogpolitikai problémákat vetnek fel. A technikai akadályok miatt a káros tartalmak szűrését megvalósító eszközök nem alkalmazhatóak ugyan úgy, vagy hasonló módon, mint a lineáris szolgáltatások esetében; a tartalmakhoz való hozzáférési mód, a lekérhető jelleg pedig a szabályozást

³² Ithaka Research & Consulting: EU Kids Online II. A magyarországi kutatás eredményei. 2011. 5. [http://www.lse.ac.uk/media%40lse/research/EUKidsOnline/EU%20Kids%20II%20\(2009-11\)/National%20reports/Hungarian%20report.pdf](http://www.lse.ac.uk/media%40lse/research/EUKidsOnline/EU%20Kids%20II%20(2009-11)/National%20reports/Hungarian%20report.pdf)

³³ BAYER Judit: Internetkorlátozás a kereskedelmi szféra eszközeivel: szűrők és felbukkanó ablakok. *Médiakutató* 19. szám, 2005. nyár http://www.mediakutato.hu/cikk/2005_02_nyar/03_internetkorlatozas

³⁴ HAZAY i. m. 34.

³⁵ A gyermekek védelme a digitális világban. Brüsszel, 2011.9.13. COM(2011) 556 végleges 4.

kérdőjelezi meg önmagában sokaknál. Ez a kettős probléma egyelőre megoldhatatlannak tűnik: a lakosság egy része szabályozásért kiált, mire a kormány jogszabályt alkot, amelyről azonban előre tudható, hogy aránytalanul korlátozza a véleménynyilvánítás szabadságát, ráadásul hatástalan marad, ezért a lakosság másik része heves tiltakozását fejezi ki. Ezen okok miatt, a káros tartalmak ügye akár az internet jogi szabályozás ‘állatorvosi lovának’ is nevezhető.³⁶

A lekérhető audiovizuális médiaszolgáltatás a lineáris szemben nem ismer sem teret, sem időt, az „adásidő” folyamatos, államhatárok nem léteznek. Bármely szabályozás csak akkor hatékony, ha az interneten fellelhető összes tartalomra vonatkozik, beleértve a másik országból feltöltött tartalmakat is, ugyanis hozzáférés szempontjából nincs különbség külföldi és belföldi tartalom között. Ez azt jelenti, hogy a szabályozás nem csak a belföldi, hanem a külföldi felhasználókra is vonatkozna. Nyilvánvaló, hogy az Unió szabályozás tud szupranacionális szinten hatást kiváltani, viszont a kulturális különbségek gátló hatásai ezen a területen fokozottan érvényesülnek. Ez olyannyira igaz, hogy az AVMS irányelv internetre vonatkozó szabályai csak az egyértelműen káros tartalmak korlátozására ír elő kötelezettséget, a feltehetően káros tartalmak nem esnek korlátozás alá.³⁷ Habár a szabályozás egy fokkal enyhébb előírásokat tartalmaz a lekérhető audiovizuális szolgáltatásokra, mint a lineárisra, célja továbbra is az, hogy megvédje a gyermekeket a káros tartalmaktól.

4.2. Eszközök

Korábban láthattuk, hogy a televízió esetében is gondot okoz megfelelő védelmi szintet kialakítani egyes eszközökkel. Az is igaz, hogy az interneten ez még nagyobb akadályokba ütközik. De mint ahogyan a lineáris szolgáltatások vonatkozásában, úgy a lekérhetőkre is igaz, hogy bizonyos eszközök egymás mellett történő használatával megfelelő védelem biztosítható, valamint az eszközök szülői felügyelet melletti alkalmazásával, a médiatudatosság mélyítésével az akadályok leküzdhetők. Önmagukban a technikai nehézségek soha nem vezethetnek a cél teljes feladásához.

³⁶ BAYER Judit: *A háló szabadsága. Az internet tartalmának szabályozási problémái a véleménynyilvánítás szabadsága tükrében*. Phd értekezés. Budapest, ELTE ÁJK, 2004 17.

³⁷ 2010/13/EU irányelv a tagállamok audiovizuális médiaszolgáltatások nyújtására vonatkozó egyes törvényi, rendeleti vagy közigazgatási rendelkezéseinek összehangolásáról HL L 95, 2010.4.15. 12. cikk.

4.2.1. Címkézés és szűrők

A különböző káros tartalmak besorolása a lineáris szolgáltatás kapcsán megismert leíró, illetve értékelő címkével lehetséges. Mint ahogyan az korábban is említésre került, a leíró csupán tájékoztatást ad a tartalmi elemekről, az értékelő pedig egy minimum életkor meghatározásával tulajdonképpen a felhasználó helyett hoz döntést.

A tartalmak címkézése legtöbb esetben egy előzetes szempontrendszer szerint a tartalomszolgáltatókra, vagy az internetes oldal létrehozójára van bízva. A tartalmak minősítését általában egy figyelmeztető oldal jelzi, amely egy korhatárra utaló piktogrammal, vagy a tartalom rövid leírásával tájékoztatja a felhasználót a lehívni kívánt tartalom jellegéről, így a felhasználó csak úgy léphet tovább, ha megerősíti lekérési szándékát. Nyilvánvalóan a figyelmeztető oldal vonatkozásában is felmerül a korábban említett tiltott gyümölcs effektus, így a címkézés csak akkor igazán hatékony, ha megfelelő szűrőprogram áll a szülők rendelkezésére. Viszont a szűrőprogram se nyújthat teljes védelmet, ha a káros tartalmak szolgáltatói nem címkézik oldalait, tartalmaikat – és erre nem kevés példa van sajnos, mivel ezeknek a szolgáltatóknak (például a pornográf, vagy rasszista tartalmakat közzétevőknek) nem áll érdekében a figyelmeztetés.³⁸ Erre megoldást szolgáltathat a korábban említésre került, televízióra vonatkozó holland besorolási elv, ahol a NICAM szervezetében tagsággal rendelkező szolgáltató közvetíthet csak feltehetően káros tartalmat. Ezen elv szerint, amelyik tartalomszolgáltató nem hajlandó címkézési kötelezettségének eleget tenni, az csak ártalmatlan tartalmat tehetne közzé, vagy tartalmait automatikus blokkolásra kerülnének az interneten. Ilyen típusú szűrést kínál a PICS (*Platform for Internet Content Selecton*) technológiája.

A PICS működésének alapja egy, a legnagyobb internetszolgáltatók által (AOL Time Warner, IBM, Yahoo, British Telecom, Microsoft MNS)³⁹ létrehozott besorolási rendszer, az ICRA (*Internet Content Rating Association*, ma *Family Online Safety Institute*). Az ICRA célja, hogy a kiskorúak védelme érdekében a különböző internetes tartalmakat címkékkel lássa el. Az ICRA a leíró minősítés kategóriáit használja, összesen 43 tartalmi elemet különböztet meg, többek között a meztelenséget, szexuális jeleneteket, erőszakot és a durva nyelvezetet. A leíró minősítés eredménye számítógép által felismerhető kóddá

³⁸ KÓCZIÁN i. m. 41.

³⁹ POLYÁK Gábor: Biztonság az interneten - A jogellenes és ártalmas tartalmak visszaszorításának eszközei az Európai Unióban, *Médiakutató*, 4. szám, 2001. ősz http://www.mediakutato.hu/cikk/2001_03_osz/05_biztonsag_az_interneten

alakul az ICRA segítségével, mely alapján a honlapok forráskódjába integrálva a PICS képes kiszűrni a káros tartalmakat. Ezek után a szűrést végző szülő beállításán múlik, hogy mely tartalmakat blokkolja a PICS, illetve, hogy az ICRA minősítéssel nem rendelkező honlapok blokkolásra kerüljenek-e. Az ICRA utódja, a FOSI olyan új minősítési rendszert tervez, mely a felhasználók bevonásával szélesebb tartalomminősítést tesz lehetővé.⁴⁰

A megfelelő védelem kialakításához mindenképpen több szintű együttműködés szükséges. Az internetszolgáltatók ma már többnyire ingyenesen nyújtanak különféle szűrőprogramokat a felhasználók számára, viszont azok használata nem tehető kötelezővé. Az állam által irányított szűrőrendszer alkotmányos jogokat sérthet, a túlzott mértékű tartalom kontroll bizonyos értékrend szerinti cenzúrához vezethet. A szülőknek mindenképpen hasznos kihasználniuk az ingyenes szűrés lehetőségét, az oldalak önkéntes címkézése önmagában gyakran kontraproduktív hatású. Az utóbbi időben mobiltelefonról történő tartalomlekérés meghatározóvá vált, de mára erre a platformra is megbízható szűrők érhetőek el. A technikai fejlődéssel egyre nagyobb biztonságban használhatják az internetet a kiskorúak, ugyanakkor a szülők tevékenysége a lineáris szolgáltatásokhoz hasonlóan itt is megkerülhetetlen.

4.2.2. Forródrót-hálózatok

Az ártalmas tartalmak elleni küzdelem egyik leggyengébb pontja a felelősök felderítése, melynek első lépése a sérelmes tartalmak felfedezése.⁴¹ A felhasználók számára gyors és egyszerű bejelentési lehetőséget nyújtanak a különböző forródrót-hálózatok vagy vonalak az úgynevezett *hotline*-ok. A forródrótok a kiskorúak védelme érdekében jöttek létre, a jogsértő tartalmak (például gyermekpornográfia) elleni hatékonyabb védelmet elősegítve.⁴² 1999-ben, az egyes nemzeti forródrótok közötti munka összehangolása érdekében akult meg az INHOPE (*International Association of Internet Hotlines, Internet Hotline Providers in Europe Association*)⁴³ szervezete, nyolc hotline szervezet együttműködésével, melynek jelenleg 37 állam forróvonalja tagja.⁴⁴ Az INHOPE célja

⁴⁰ HAZAY i. m. 34.

⁴¹ POLYÁK i. m.

⁴² KÓCZIÁN i. m. 42.

⁴³ <http://www.inhope.org/gns/home.aspx>

⁴⁴ Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság: Összefoglaló a jogellenes online tartalmak ellen fellépő szervezetekről – Nemzetközi kitekintés, Infomédia Szabályozási Főosztály, 2012. <http://>

a forródrót-szolgáltatók közötti együttműködés elősegítése, a jogsértő tartalmakkal szembeni fellépés, valamint a tudatos és biztonságos internethasználat elősegítése a gyermekek számára. A szervezetbeli tagok részesei az úgynevezett értesítési-eltávolítási eljárásnak is, melynek lényege, hogy a forróvonalon bejelentett káros tartalmat az intézkedésre felhívott internetszolgáltatóknak azonnal el kell távolítania. A forródrótok 24 órás ügyeletet tartanak fenn, és amennyiben szükséges a bejelentéseket továbbítják a megfelelő szervezeteknek, többnyire az internetszolgáltatóknak, vagy a rendőrségnek, akik további lépéseket tehetnek a tartalom elérhetetlenné tételéért, vagy a közzétevők felkutatásáért.⁴⁵ Ettől függetlenül problémát jelent, hogy az egyes tiltott magatartások megítélése államonként eltérő lehet, a kulturális különbségek itt is éreztetik hatásukat.⁴⁶

Az Európai Bizottság 2006-ban kiadott közleménye⁴⁷ a forródrót-szolgáltatók bevezetéséről egyrészt pozitívan állapítja meg, hogy többségük hasznos, releváns és hatékony szolgáltatást nyújt, viszont alapvető problémaként említi, hogy a felhasználóknak kevés vagy semmilyen tudomásuk nincs a forródrót-szolgáltatók létezéséről. Lépéseket sürget a tudatosság erősítéséért, valamint a rendőrség és a bűnüldöző szervek közötti együttműködés fejlesztésére.

A forródrótokról elmondható, hogy nem tudnak csodaszert nyújtani az interneten elkövetett valamennyi jogsértés ellen, ugyanakkor a feladatkörükbe tartozó ügyekben hatékonyan tudják segíteni azokat, akiket valamilyen sérelem ért a világhálón.⁴⁸

5. Összegzés

Az elmondottak alapján egyértelmű, hogy a tagállamok kiskorúak érdekében hozott szabályai és intézkedései egymástól meglehetősen eltérő képet mutatnak. Az uniós jogalkotás viszont sikeresen fektetett le minimumsztenderdeket a területen, így a médiatartalmak tagállamok közötti szabad közvetítésének

internethotline.hu/dokumentum/25/internetes_forrodrotok_a_vilagban_kitekintes.pdf

⁴⁵ KÓCZIÁN i. m. 42–43.

⁴⁶ POLYÁK i. m.

⁴⁷ A Bizottság közleménye a Tanácsnak, az Európai Parlamentnek, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának, az internet biztonságosabb használatát a világhálón található tiltott és káros tartalom ellen folytatott harccal elősegítő többéves közösségi cselekvési terv végrehajtásának végleges értékelése COM(2006) 663. Brüsszel, 6.11.2006

⁴⁸ Médiatanács: *Internet Hotline – összhangban Európával a digitális közbizalomért*. Médiatanács-blog 2011. http://mediatanacs.blog.hu/2011/11/22/internet_hotline_osszhangban_europaval_a_digitalis_kozbizalomert

ezen akadály megszűnt. A kiskorúak védelme érdekében alkalmazott eszközök széles palettán mozognak, ebből a szempontból szükség lenne további jogközelítésre, hogy legalább azonos fogalmak alapján kerüljenek osztályozásra tartalmak.

A Bizottság 2011-ben megjelent, A gyermekek védelme a digitális világban című összefoglaló jelentése⁴⁹ górcső alá vette a tagállamokban megvalósuló intézkedéseket. A Jelentés következtetései ambivalensek. Egyfelől pozitív megállapításokat tesz, miszerint a tagállamok tudatában vannak a kiskorúak védelmének fontosságával, és a technikai kihívásoknak megfelelően egyre nagyobb erőfeszítéseket tesznek megóvásuk érdekében. Másfelől a megoldások gyakran nem elég ambiciózusak, valamint sokszor még mindig olyan különbségek mutatkoznak közöttük, melyek újabb európai szintű lépéseket tesznek szükségessé.

⁴⁹ A gyermekek védelme a digitális világban. Brüsszel, 2011.9.13. COM(2011) 556 végleges 10.

AZ IGAZSÁGOS HÁBORÚ ETIKAI ÉS JOGI KÉRDÉSEI, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL NAPJAINK FEGYVERES KONFLIKTUSAIRA

KOVÁCS Eszter

1. Bevezetés

A háború és a béke kérdése az emberi társadalmak kialakulásától kezdve meghatározó tényezőként volt jelen, hiszen az egyik legfőbb történelmet alakító tényező a hatalomért folytatott harc. Tanulmányomban törekszem az igazságos háború definíciójának, tartalmának, fejlődési szakaszainak, napjainkban való továbbélésének meghatározására. Különös figyelmet fordítok arra, hogy a fegyveres konfliktusokban és leginkább napjaink fegyveres konfliktusaiban szerepet játszik-e az igazságos háború tana, és ha igen, akkor milyen mértékben. Majd az államok konfliktusba bocsátkozását megalapozó és lehetővé tevő jogi feltételeket igyekszem vizsgálni. Szeretnék választ kapni arra a kérdésre, hogy van-e tényleges korlátozó ereje az összetűzések kibontakozásában annak, hogy bizonyos eszközökkel igazolni akarjuk a háború igazságosságát vagy jogosságát.

Az elemzést Európával kezdem és a keresztény felfogás lesz a kiindulópont, emellett az iszlám előírásait vizsgálom majd meg tüzetesebben, abból kifolyólag, hogy nem csak a történelem során került sor számos atrocitásra e két civilizáció között, de itt éleződnek ki a napjainkban jelentős konfliktusokat eredményező ellentétek is. A keresztény fejlődéstörténet bemutatása után a Közel-Keletre, ezen belül a magát Iszlám Államnak nevező, az ENSZ által dzsihadista terror-szervezetnek nyilvánított közösség háborújára fordítok nagyobb figyelmet.

2. Az igazságos háború tana a keresztény világban

2.1. Az igazságos háború tanának definiálása

A fogalom meghatározás azért nehéz ebben az esetben, mert az igazságos szó sokakban azt a benyomást keltheti, hogy eme szellemben indított harc tulajdonképpen egy jó dolog. Emellett az sem könnyíti meg a definiálást, hogy az elmélet gyökerei már az ókorban megjelentek, maradványai pedig napjainkban is fellelhetőek. Sajátossága, hogy eszmei tartalma kisebb-nagyobb mértékben szerzőnként és koronként változott. Kimunkálását a keresztény teológiának tulajdonítjuk és arra az ellentétre vezetjük vissza, hogy a keresztény tanítás felebaráti szeretetre buzdít, míg a valóságban elkerülhetetlen háborús helyzetek jelentkeztek. A keresztények harcokban való részvételéhez egyfajta társadalmilag elfogadott igazolásra volt szükség. Így született meg az igazságos háború tana.

A tan azonban továbbra is megosztó, hiszen a háború indításának, abban való részvételnek egyszerre volt joga és korlátja. Véleményem szerint a kezdeti időszakban az igazságos háború doktrínájának a háború igazolásában volt döntő jelentősége, később került előtérbe a korlátozó szerep, melynek lényege már inkább a háború megakadályozása, vagy legalábbis *ultima ratió*vá nyilvánítása lett. Ennek az átalakulásnak az értelmében az elgondolás már egy államokra, politikai erőkre vonatkozó iránymutatás. Az igazságos szót inkább engedélyezettnek kell értenünk.¹ A teória a középkorban virágzott, majd népszerűségéből a jog megtisztításával, szerepének felértékelődésével, primátusának megszerzésével egyértelműen veszített.

2.2. Az igazságos háború tana az ókorban

Az igazságos háború doktrínájára a keresztény tudósok, filozófusok munkásságának eredményeként tekintünk, azonban fontos azt is látni, hogy a *bellum iustum et pium* elmélet már az ókorból eredeztethető. Az ókori társadalmi szabályokat meghatározó normarendszer leginkább vallási és erkölcsi gyökerekkel rendelkezett. A háború és békekötés kérdésében is tisztán kirajzolódtak a szakrális előírások, ugyanis ezekben a kérdésekben egy papi testület volt jogosult eljárni, mégpedig úgy, hogy biztosítaniuk kellett a *bellum iustum ac pium* elvét, mely annyit tesz, hogy emberi és isteni jognak megfelelő háborút kellett

¹ Just war, BBC, <http://www.bbc.co.uk/ethics/war/just/introduction.shtml> [letöltve: 2015.03.18.]

vívni. A háború alapvető feltétele tehát az volt, hogy az ellenséggel szemben jogos és jogszerű legyen és az isteneket se sértse. A háború egy esküvel megerősített szerződésen alapult, mely tulajdonképpen ily módon a két nép közötti istenítéleti párbaj volt.²

Az igazságos háború tanának kezdeti megjelenése Cicerótól (Kr. e. 106.–Kr. e. 43.) ered. Ciceró a stoikus etika egyik legnagyobb alakja megállapította, hogy az igazságosságnak kell döntenie a háború kérdésében, mert az igazságosság erénye az emberi közösség összetartója.³ De republica című művében kifejti, hogy „Igazságos háborút csak akkor lehet viselni, ha sérelem megbosszulásáról, vagy ellenség elűzéséről van szó. Egyetlen háború sem minősül igazságosnak, kivéve, ha előre bejelentették, megüzenték, vagy pedig a tulajdon visszaszerzésére irányul.”⁴

2.3. A háború erkölcsstanának múltja a katolikus teológia történetében

A címben is szereplő igazságos háború dogmájában jelenik meg a keresztények nézőpontja a háborús etikáról.⁵ Mindenekelőtt leszögezném, hogy a kereszténység az emberi élet kioltását nagyon súlyos bűnnek tartja. Már a korai, nem modern értelemben vett államok is alapvető feladatuknak tekintették a területükön élők, vagy nemzetükhöz tartozók életének és az állam szokásainak, jogrendszerének védelmét. Ezek a védendő érdekek azonban néha megkívánják az erőszak alkalmazását is.⁶

A kereszténység az izraelita vallásból fejlődött, ezért a zsidó szakrális jog több eleme is beépült a keresztény tanításba. Innen ered az elnyomás elleni küzdelem, a jogos háború és a népe mellett harcban, viszontagságos időben is kiálló Isten szimbóluma.⁷ A Római Birodalom területén fejlődő katolikus vallást Nagy Konstantin császár (306-337) 313-ban bevett vallássá, míg Nagy Theodosius

² FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A Római jog története és intézményei*. Budapest, Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, 2014. 64–67.

³ PÉTERFFY Gedeon: *A háború*. Budapest, Stephaneum Nyomda, 1941. 7.

⁴ GRÜLL Tibor: *Az utolsó birodalom*. Budapest, Typotex Kiadó, 2007. 230.

⁵ Christianity and the ethics of war, BBC, <http://www.bbc.co.uk/religion/religions/christianity/christianethics/war.shtml> [letöltve: 2015.03.18.]

⁶ Just war, BBC, <http://www.bbc.co.uk/ethics/war/just/introduction.shtml> [letöltve: 2015.03.18.]

⁷ Somfai Béla: Háború és béke, Katolikus Ifjúsági s Felnőttképzési Egyesület, <http://tarsadalomformalas.kife.hu/haboru-es-beke/> [letöltve: 2015.03.16.]

császár (379-395) 390-ben államvallássá nyilvánította.⁸ A kereszténység kezdeti háborúhoz való pacifista hozzáállása az egyébként is erre buzdító tanítás mellett a Római Birodalomban uralkodó *Pax Romana* eredményezi. Ezt támasztják alá Celsus gondolatai: „A keresztények azért tűrik békében a szenvedést, mert Istenben bíznak és a gondviselés rendelkezéseit követve nem harcolhatnak úgy, mint a zsidók. Az uralkodónak pedig azáltal teszik a legnagyobb szolgálatot, hogy imádságaikkal és erényes életükkel megtörik a gonosz szellemek hatalmát”. Mindez a körülményekkel együtt változott. A részvételt eleinte az igazolta, hogy a győzelem a keresztitől ered és a győzelem által ellenségből barátok lesznek. A 390-től pedig a keresztények feladata lett a birodalom békéjének biztosítása, mely összefonódott a kereszténység védelmével is.⁹

Nagy Konstantin 312 októberében Maxentius császár ellen vezetett háború előtt égi jelenség szemtanúja volt, ettől fogva hívta a keresztény Isten jelképeit segítségül a csatába, ezért tartják ezt az első szent háborúnak is. Eusebius Pamphilius ekképp ír a történekről: „miközben imádkozott, az Úr egy fénylő kereszt és egy felirat látomását küldte a császárnak, mely arra figyelmeztette őt, hogy a jel által győzedelmeskedni fog.”¹⁰ A szent háború elnevezés a történelem folyamán igen népszerű lett, amely egy vallási vezető által jóváhagyott, vallási célból folytatott harc, ahol a résztvevők gyümölcse a szellemi jutalom. A történelem talán legismertebb szent háborúja a még II. Orbán pápa (1042-1099) által kezdeményezett kereszties hadjárat volt, mely 1095-től egészen 1291-ig tartott a Szent Föld muszlimoktól való visszafoglalása érdekében.¹¹

Szent Ambrus (339-397) milánói püspök életében a birodalom határait ariánus eretnekek fenyegették, tehát a terület védelme együtt járt a hit tisztaságának oltalmával. A katonáskodást Ószövetségből vett példával, Kánaán meghódításával igazolta. A háború jogossága pedig Ciceró elveiből származott, aki az erények kapcsán tanítja, hogy az erő sem lehet meg a többi sarkalatos erény, elsősorban az igazságosság nélkül.¹² Az igazságos háborúról a keresztény korban Szent Ágoston nézetei voltak szintén meghatározóak. Álláspontja szerint a háború akkor lehet igazságos, ha Isten irányítása alatt, valamint akaratának

⁸ SZUROMI Szabolcs Anzelm: *Bevezetés a katolikus hit rendszerébe*. Budapest, Szent István Társulat, 2014. 35.

⁹ PÉTERFFY (1941) i. m. 5.

¹⁰ TARIÁN M. Tamás: Nagy Konstantin látomása. *Rubiconline*, http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/312_oktober_27_nagy_konstantin_csaszar_latomasa/ [letöltve: 2015.03.18]

¹¹ Holy wars, BBC, <http://www.bbc.co.uk/ethics/war/religious/holywar.shtml> [letöltve: 2015.03.18.]

¹² PÉTERFFY (1941) i. m. 6.

teljesítéséért folyik.¹³ Munkásságának forrása egyértelműen a stoikus tanítás illetve ennek Szent Ambrus által való közvetítése volt.

Az igazságos hadviselés szabályainak részleteit Aquinói Szent Tamás (1225-1274) olasz teológus, skolasztikus filozófus munkásságából ismerhetjük meg. *Summa Theologica* című művében a természetjog alapján határozza meg a jogos háború indításának három feltételét, mely nem más, mint a szuverén hatalom, a jogos ok és a helyes szándék. Szent Tamásnál a legfőbb állami tekintélynek van joga felvenni a harcot a külső és belső ellenséggel egyaránt, a szándék pedig meghatározza a hadviselés módját.¹⁴ A hármas feltételrendszer alapján megkülönböztethetjük a *jus ad bellum*, a *jus in bello* és a *jus post bellum* intézményét. A latin kifejezéseket úgy határozhatnánk meg, mint a háború indításának joga (itt jelenik meg az igazságos, jogos ok), a hadviselés szabályai, azaz mi megengedett egy háborúban, valamint a háborúskodás utáni helyzet rendezése.¹⁵

Követői, köztük Francisco de Vitoria (1483-1546) is, hangsúlyozzák az elszenvedett jogtalanságot, mint háború indítását megalapozó okot. Ebből levethetjük, hogy a keresztény gondolkodók a XV.-XVI. századra már eljutottak addig az elképzelésig, hogy kizárólag az önvédelem jogosíthat fel a háborúra, de ennek jegyében nyilvánul meg a támadó háborúk esetében a jogtalanság megszüntetése valamint megtorlása is. Vitoria azt vallja, hogy „Minden meg van engedve, ami a közjó megvédésére szükséges, mivel a közösség védelme és fenntartása a háború célja”.¹⁶ Továbbá, ha a háborút a vallási intolerancia jegyében indították, akkor az igazságtalan volt, ám amennyiben a vallási intolerancia leküzdését tűzik ki célul, akkor már igazságosnak minősült.¹⁷

Az igazságos háború tana sokat változott az idők során. A XV-XVI. század különösen jelentős volt ebből a szempontból. A reformációval a keresztény hit egységessége hivatalosan is megszűnt, a létrejövő különböző protestáns felekezetek véleménye is eltér bizonyos kérdésekben, hiszen őket nem kötötték a szigorú katolikus dogmák.

Hugo Grotius (1583-1645) *De iure belli ac pacis* című művében, ahogyan azt a cím is sugallja a háborúhoz és békéhez fűződő jogot tanulmányozta.

¹³ SZIGETI Péter: A nemzetközi jog és az igazságos háború tanának fejlődése. <http://www.ajk.elte.hu/file/SzigetiPeter-NemzetkoziJog.pdf> [letöltve: 2015.03.16.]

¹⁴ PÉTERFFY (1941) i. m. 11.

¹⁵ UJHÁZI Lóránd: Újabb etikai kihívások a hadtudományban a katolikus egyház megítélése szerint. *Társadalom és Honvédelem*. XVIII. évfolyam, 2014/1. 25–41.

¹⁶ PÉTERFFY (1941) i. m. 18–20.

¹⁷ SÜLYOK Gábor: A humanitárius intervenció elmélete és gyakorlata. PhD értekezés. http://193.6.1.94:9080/JaDoX_Portlets/documents/document_5742_section_992.pdf [letöltve: 2015.03.10.]

Elmélete új utat nyit a háborúról való gondolkodásban, mely a nemzetközi jog kialakulásához vezet. Elkülönítette egymástól a természetjogot, az isteni jogot, illetve a pozitív, tételes jogot. A természetjogot kizárólag az ész, a *ratio* az, mi meghatározza. A pozitív jog, a *ius voluntarium* pedig az emberi akaratból ered, az emberek által alkotott jogot jelenti. Szerződéselmélet alapján határozza meg az állam és az emberi jogok létrejöttét. Ennek jelentősége alapvetően abban rejlik, hogy a legfőbb hatalom már nem közvetlenül Istentől, hanem az emberektől származik. A főhatalom döntéseit kizárólag saját akarata alapján hozhatja meg. Grotius érdeme annak megfogalmazása is, hogy az emberek közösségének is külön jogra van szüksége, egy olyan jogra, ami ezeket a közösségeket köti össze, amely nem más, mint a népek joga, a nemzetközi jog.¹⁸ A szabályos háborúnak pedig két feltétele és három jogos oka van, mégpedig hogy mindkét oldalon attól induljon ki, aki az államon belül a legfőbb hatalommal rendelkezik, továbbá, hogy bizonyos formaságokat megtartsanak,¹⁹ emellett a lehetséges okok a védekezés, a tulajdon visszaszerzés és a büntetés.²⁰ Idővel a háború jogosságának teologikus vizsgálata egyre lehetetlenebbé vált, mivel a körülmények folyton változtak, illetve ilyen megosztó környezetben nehéz volt olyan kérdésekre válaszolni, hogy melyik fél sértett először jogot vagy ki hivatkozhat valóban a jogos védelemre.²¹ A vallás és a háború igen sokáig kéz a kézben jártak, azonban ez fokozatosan megszűnt. Az igazságos háború tanának létjogosultságában fordulópont következett be, melynek lépései kezdődtek a reformációval megszűnő kereszténység egységével, az állam és egyház kapcsolatának változásával, valamint a megszülető nemzetközi joggal. A vallás megtartotta saját háborúról alkotott véleményét, azonban ennek relevanciája jelentősen csökkent, mivel a háború megindítása az egyháztól elválasztott állam joga, másrészt a vonatkozó szabályait pedig a kialakuló nemzetközi jog írja elő.

¹⁸ PACZOLAY Péter: A legfőbb hatalom eredete. *Rubicon*, http://www.rubicon.hu/magyar/nyomtathato_verzio/ujkori_allamelmletek_a_legfobb_hatalom eredete/ [letöltve: 2015.03.21.]

¹⁹ Hugo GROTIUS: *A háború és a béke jogáról. I. kötet*. Budapest, Pallas Stúdió – Attraktor Kft., 1999. 89.

²⁰ Uo. 162.

²¹ PÉTERFFY (1941) i. m. 18–20.

2.4. Az igazságosság követelményének továbbélése a Katolikus Egyházban

Az egyház állásfoglalása tényleges döntésekben annyiban és úgy nyilvánul meg, amennyiben és ahogyan az egyház kapcsolódik az államhoz. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy egy olyan államban, ahol a két hatalom teljes elválasztása megtörtént ne lenne jelentősége a keresztény erkölcsnek. Az egyház megkérdőjelezhetetlen hatalmát igazolja, hogy napjainkban is valós politikát befolyásoló, közösségformáló szerepe van és saját jogát megalkotva rendelkezik is az igazságos háború feltételeiről. Hazánkban például állami és az egyházi jogrend egymástól elválasztva, egymás mellett van jelen, az állam ehhez, mint metajuridikus rendszerhez viszonyul.²²

A II. Vatikáni Zsinat megnyitásának 30. évfordulóján, 1992-ben kiadott Katolikus Egyház Katekizmusa, mely a katolikus egyház egész világon kötelező érvényű tanításának hivatalos összefoglalását tartalmazza,²³ egyértelműen kijelenti, hogy az erkölcsi jogszerűség megbecsülése azok bölcs ítéletére tartozik, akik a közjóért felelősek. A háborúra vonatkozó tanítások az ötödik parancsolat révén merülnek fel. Az államhatalomnak joga és kötelessége, hogy a nemzet védelme érdekében állampolgáira a szükséges kötelezettséget kirója. Továbbá tartalmazza az igazságos háború doktrínájának mai feltételeit, melyek a következők: a támadó fél által okozott kár tartós, súlyos és kétséget kizáró legyen, ennek megállítására vonatkozó minden eszköznek használhatatlannak vagy hatástalannak kell lennie, a siker feltételei adottak legyenek. Ezen kívül megjelenik még az arányosság követelménye is, tehát az okozott kár nem lehet nagyobb, mint amekkorát a megszüntetendő rossz okoz. Jól láthatóan az alapkövetelmény az, hogy a katonai erők által használt jogos önvédelem szigorú feltételeit nagy körültekintéssel kell megállapítani.²⁴

3. Az igazságos háború tana a keresztény világon kívül

Az emberek magatartását, a társadalmi szabályok alakulását a különböző vallási, erkölcsi, kulturális szabályok mindig is meghatározták. Azt is látnunk kell,

²² SZUROMI i. m. 90.

²³ MÁTÉ-TÓTH András: II. János Pál pápa műve. *Beszélő Online*, <http://beszelo.c3.hu/cikkek/ii-janos-pal-papa-muve> [letöltve: 2015.03.21.]

²⁴ *A Katolikus Egyház Katekizmusa*: Harmadik rész, Második szakasz, Első fejezet, 5. cikkely, III. 2307–2310.

hogy a kereszténység nem az egyedüli meghatározó vallás a világon, és bár az igazságos háború tanát keresztény teológusok munkássága hozza létre, ez tulajdonképpen alkalmazható az összes vallásban, hiszen a háború és az erőszak olyan elemi jelenség, hogy az erről való rendelkezés kikerülhetetlen. A doktrína többnyire általános meghatározásai pedig a tanokat más vallás előírásaival is párhuzamba állíthatóvá teszik.

3.1. Az iszlám előírásai a háborúra

Az iszlám jellegzetessége, mely hasonlóságot tesz a kereszténységhez, hogy konkrét szabályrendszert dolgozott ki az igazságos háborúra vonatkozóan. Nemcsak a teória létezése, de a szabályok tartalma is hasonlóságot tükröz. Az önvédelem, más iszlám vallású állam külső támadó elleni védelmezése, illetve a muszlimokat sanyargató államok elleni fellépés képezik az igazságosan indítható háborúk alapját. A háborúban az előírt szigorú fegyelem mellett óvni kell a civil lakosságot, a lehető legkevesebb támadó erőt kell kifejteni, kerülni kell a dühből való harcot, emellett a foglyokkal való emberséges bánásmód követelménye is megjelenik.²⁵ A sok hasonlóság mellett egy szintén közös vonás különbözőséget szül. Mindkét vallás monoteista, éppen ezért csak a saját Istenük, csak a saját szabályaik fogadhatóak el, így alapvetően ellentét alakul ki a két civilizáció között. Az iszlám is több felekezetre, irányzatra oszlik. Megjelennek a szélsőséges elemek, amelyek a vallás értelmezésétől kisebb-nagyobb mértékben eltérnek. Radikális gondolkodók a Koránban található kard verseket másként értelmezik, ami azt eredményezi, hogy például az erőszakos hittedjesztés ugyanúgy az igazságosság mércéje alá esik számukra, sőt egyesek szerint azokkal a muszlimokkal szemben is alkalmazható ez, akik nem tartják magukat szigorúan az előírásokhoz.²⁶ Fenti megállapításhoz, hogy az iszlám alapvetően nem tolerálja az agressziót sem a saját, sem pedig más oldal részéről ez az előírás megerősíti: „És harcoljatok hát Allah útján azok ellen, akik harcolnak ellenetek! Ám ne kövessetek el túlkapást, bizony Allah nem szereti a túlkapásra vetemedőket!” [Korán 2:190].²⁷

²⁵ Islam and war, BBC, <http://www.bbc.co.uk/religion/religions/islam/islamethics/war.shtml> [letöltve: 2015.03.22.]

²⁶ Islam and war, <http://www.bbc.co.uk/religion/religions/islam/islamethics/war.shtml> [letöltve: 2015.03.22.]

²⁷ Abdul-Fattah MUNIF: A dzsiháid valódi jelentése. <http://iszlám.com/iszlám-az-élet-vallása/iszlám-es-nyugat/item/1311-a-dzsihad-valodi-jelentese> [letöltve: 2015.03.22.]

3.2. Szent háború-e a dzsihad?

Sokan az iszlám és a háború szavak hallatán azonnal a dzsihadra, mint szent háborúra asszociálnak. Azonban ez a nyugati kultúrában elterjedt téves megállapítás. A dzsihad szó valójában erőfeszítés, küzdelem jelentéssel bír, mely irányultsága szerint kettős. Egyrészt létezik a belső, nagyobb dzsihad, mely leginkább a személyes küzdelmet jelent az iszlám tanítás szerinti élet érdekében, valamint a jó muszlim közösség építését is takarja. Másrészt pedig valóban van a szónak egy kifelé irányuló, bár kisebb jelentőséggel bíró, mégis látványosnak tartott megnyilvánulása, amely az iszlám védelme érdekében folytatott szent háborúra vonatkozik. Ezt a szélsőséges csoportok szintén másként értelmezik, és a háborús előírásnak tulajdonítanak nagyobb jelentőséget.²⁸ A szent háborúról tehát csak védekezés esetén beszélhetünk, mely megvalósulhat önvédelem, az iszlám erősítése, a muszlimok személyi és vallásszabadságának védelme, a hívek sanyargatásának megakadályozása (akár egy zsarnok uralkodóval szemben is), az esküszegő ellenség megbüntetése vagy valamilyen rossz dolog jóvátétele érdekében. Az pedig, hogy egyesek az iszlám vallás erőszakos terjesztését, más államok meghódítását, hasznossági alapon indított háborút, vitarendezést vagy erődemonstrációt is a szent háború égisze alatt említsenek teljességében téves a Korán eredeti tanítása alapján.²⁹

4. A háború szabályozásának jogi szempontjai napjainkban

A jog térnyerésével a háborús előírások is jogi eredetűek lettek, sőt leginkább nemzetközi jogi jelleget öltöttek. Az újkorban a haditechnika fejlődése, pusztító erejének növekedése arra készítette az államokat, hogy írásban rögzítsék a háborús rendelkezéseket. Az 1907. évi I. egyezményt emelném ki ezek közül, mely a nemzetközi viszályok békés rendezésére volt hivatott. Sajnos az egyezmény nem tudta megakadályozni az I. világháború kitörését. Wilson elnök az európai államok konfliktusainak feloldása, valamint egy újabb háború megakadályozása érdekében szorgalmazta a Nemzetek Szövetségének megalapítását. A szervezet 1919-ben Genfi székhellyel, általános hatáskörrel létre is jött. Bizonyos területeken látványos eredményeket ért el, azonban a világ meghatározó kérdéseire már

²⁸ MUNIF i. m.

²⁹ Jihad, BBC, http://www.bbc.co.uk/religion/religions/islam/beliefs/jihad_1.shtml [letöltve: 2015.03.22.]

kevesebb sikerrel tudott befolyást gyakorolni. Az 1928-ban megkötött Briand-Kellog paktum értelmében az államok lemondtak a háborúról, mint a nemzeti politika eszközéről, azonban a Nemzetek Szövetségét már nem ruházták fel olyan eszközzel, mely ezt garantálni is tudta volna.³⁰ Gajzágó Lászlót idézve „A népszövetségi kísérlet bukása mutatott rá arra, hogy a kollektív, osztatlan békének az elmélete gyakorlatban egyetemes, osztatlan háborúhoz vezetett”.³¹

Carl Schmitt (1888-1985) erősen bírálta is ezt a paktumot, ugyanis véleménye szerint egy állam politikai egzisztenciájának lényege abban a képességében rejlik, hogy maga határozhatja meg barátait és ellenségeit, illetve, hogy önállóan dönthet a háború indításáról, még akkor is, ha az *ultima ratio* jellegű. Schmitt csupán a háború eszközének elítélésével ért egyet, az alkalmazásáról való lemondást, elveti és nemcsak azért, mert ezt a döntést az államnak tulajdonítja, hanem azért is, mert a háborúról való lemondás még nem szünteti meg magát a háborút, sőt így az nemzetközi politikai eszközként nyilvánulna meg, ami még inkább elítélendő.³² Hiába voltak ellenzői a háború kérdésének nemzetek feletti szintre helyezésének, a II. világháború borzalmai újra erre az útra vezettek. Egyértelművé vált, hogy a Nemzetek Szövetségéhez hasonló szervezetet kell kialakítani, amely valódi kompetenciákkal rendelkezik a fegyveres konfliktusok kezeléséhez.

Az Egyesült Nemzetek Alapokmánya meghatározza az erőszak alkalmazásának, a háború kezdeményezésének alapvonalait. A Szervezet összes tagjai kötelesek nemzetközi viszáltaikat békés eszközökkel és oly módon rendezni, hogy a nemzetközi béke és biztonság, valamint az igazságosság ne kerüljön veszélybe. A Szervezet összes tagjainak nemzetközi érintkezéseik során más Állam területi épsége, vagy politikai függetlensége ellen irányuló vagy az Egyesült Nemzetek céljaival össze nem férő bármely más módon nyilvánuló erőszakkal való fenyegetéstől vagy erőszak alkalmazásától tartózkodniuk kell.³³ Más ország területén fegyveres erőt alkalmazni kizárólag a Biztonsági Tanács felhatalmazása, az adott állam beleegyezése, önvédelem, kollektív önvédelem, valamint jelentős humanitárius szükség esetén van lehetőség.³⁴ *A ius ad bellum*

³⁰ KOVÁCS Péter: *Nemzetközi közjog*. Budapest, Osiris Kiadó, 2011. 37–40.

³¹ PÉTERFFY Gedeon: *Igazságos béke*. Budapest, Stephaneum Nyomda, 1942. 4.

³² Carl SCHMITT: Állami és politikai. In: TAKÁCS Péter: *Államtan. Írások a XX. századi általános államtudomány köréből*. Budapest, Szent István Társulat, 2003. 157–158.

³³ Az Egyesült Nemzetek Alapokmánya, I. fejezet, 2. cikk, 3–4.

³⁴ Louise ARIMATSU – Michael Schmitt: The legal basis against ISIS remains contentious, *The Guardian*, <http://www.theguardian.com/commentisfree/2014/oct/06/legal-basis-war-isis-syria-islamic-state> [letöltve: 2015.03.23.]

máig élő eleme az önvédelemhez való jog, az erőszak alkalmazásának ma is legitim formájaként, addig terjed, míg az ENSZ Biztonsági Tanácsa annál hatékonyabb fellépést nem tud garantálni.³⁵ Az ENSZ Alapokmányának céljai és elvei mellett újból hitet téve 1949-ben jött létre az Észak-atlanti Szerződés, mely elsősorban a béke fenntartására, kölcsönös katonai segítségnyújtásra, az egyéni és kollektív védelemhez való jog biztosítására hivatott. Ez a kormányközi szervezet a tagállamok politikájának összehangolása révén, közös, egyetértésben meghozott döntésekkel igyekszik állást foglalni háború és béke kérdésében. Sajnálatos módon az ENSZ-ről is bebizonyosodott, hogy bizonyos kérdések szabályozását nem tudja hatékonyan ellátni.³⁶ A szervezet akkor válik leginkább tehetetlenné, ha valamelyik állandó tagja vagy közeli szövetségese követ el nemzetközi jogsértést.³⁷

5. Egy napjainkbeli konfliktus aspektusai

Napjaink kihívásainak kapcsán Samuel P. Huntingtonra hivatkoznék, aki 1992 óta vizsgálja a hidegháború utáni világot és annak kihívásait. Már ekkor felhívta a világ figyelmét arra, hogy a XXI. században a civilizációk közötti ellentét, esetenként szakadék okozhat konfliktusokat. Michael Dibdin Halott lagúna című regényéből egy mondatot ragadnék ki: „Ha nem gyűlöljük azt, amik nem vagyunk, nem szerethetjük azt, amik vagyunk.”³⁸ Azonban nem Huntington volt az első, akiben felmerült a civilizációk ellentétéből fakadó veszély gondolata. Immanuel Kant (1724-1804) az örök béke lehetőségeit kutatva mutatott rá arra, hogy ha a népek egy 'közös külső kényszer' önként vállalásával a föderalitás eszméjén nyugvó világköztársaságot hoznának létre, akkor ez alapja lenne egy békeszövetségnek, ahol minden háborút egyszer s mindenkorra befejeznének. A népek nyelvük és vallásuk különbözősége által megőriznék különállóságukat, azonban ez magában hordozza a kölcsönös gyűlöletet és a háború kitörésének egy újabb lehetőségét is akár.³⁹ A nyugati világ és a fegyveres agresszió kapcsolatát a keresztény vallás alapozza meg, majd

³⁵ TAKÁCS i. m. 560.

³⁶ Uo. 542.

³⁷ Uo. 562.

³⁸ Samuel P. HUNTINGTON: *A civilizációk összecsapása és a világrendek alakulása*. Budapest, Európa Kiadó, 2008. 14.

³⁹ SAAD József: *Háború – béke – népszövetség*. In: FELKAI Gábor [et al.]: *Forrásvidékek*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2002. 96–98.

napjainkra a jog mindenhatósága veszi át az irányító szerepet. Világunk nem homogén, különböző civilizációkban eltérő a gondolkodásmód, az államberendezkedés, ezt a másságot az élet szinte minden területén fellelhetjük. Ahhoz, hogy korunk egyik legaktuálisabb fegyveres konfliktusát megértsük, látnunk kell azt az alapvető különbséget, hogy míg keresztény világban megvalósult az állam és vallás elválasztása, addig az iszlám nem csak az emberek magánügye, de az állam vezetésben, szervezetében is erős szereppel rendelkezik.

5.1. Az Iszlám Újjászületés

Az iszlám civilizáció alkalmazkodott a nyugathoz, azonban jövőjét magában az iszlámban találta meg. Az iszlám meghatározza a társadalmat, a kultúrát és a politikát is, ez egy mindent átható mozgalom, mely minden muzulmán társadalomban nyomot hagyott. Fontos szerepe volt az iszlám társadalmi szervezetek megjelenésének, mely szinte kiszorította a világi társadalom intézményeit. Ezeknek a szervezetek a jelentősége abban állt, hogy hiánypótló szerepben tűntek fel ott, ahol leginkább szükség volt rájuk. Egyiptomban a kormányzat által hagyott űrt pótolta, Jordániában a Muzulmán Testvérek Szövetsége a szociális, kulturális infrastruktúrát javította, Gázában az oktatást fejlesztette. Vallási jóléti állam alakult a világi államon belül. A nyolcvanas, kilencvenes években az iszlám mozgalmak ellenzéki szerepben tűntek fel, de a kormányzat is igyekezett mindinkább azonosulni az iszlámmal. A modernizációval karöltve iszlamizálódtak a törvények, maga a jogrend is iszlám jellegű a legtöbb államban, vallási büntetésformák terjedtek el és a Saria alapú törvényszékek rendszere vált meghatározóvá.⁴⁰ Tehát míg nyugaton a vallás és az állam szekularizációja, keleten éppen a két hatalom eggyé válása figyelhető meg.

5.2. Az Iszlám Állam

Az Iszlám Állam [The Islamic State of Iraq and Syria: ISIS] Szíria keleti részén, valamint Irak északnyugati felében 2013 áprilisában megjelenő szélsőséges iszlamista csoport, mely az al-Káida terrorszervezetből nőtte ki magát. Céljuk egy iszlám kalifátus létrehozása. A szervezet pontos nagysága ismeretlen, de a dzsihádisták száma több tízezer főre rúg, melynek utánpótlása több mint

⁴⁰ HUNTINGTON i. m. 170–182.

80 államból érkeznek. Ez is bizonyítja, hogy nem egy egységes szervezet, azonban követői világszerte akadnak. Kihhasználva a szunnita kisebbség és a síita kormány közötti feszült helyzetet tudtak egyre nagyobb hatalomra szert tenni.⁴¹

5.3. Miben rejlik az ISIS veszélye?

Egyrészt az egyik anyagilag legjobban támogatott szervezet. Bevételeik jelentős részét különböző arab államokból kapják, kihasználják a környezeti adottságokat, leginkább a gáz és olajmezőket, melyek illegális olajkereskedelem lehetőségét nyújtják, magas adókat és vámokat vetnek ki az irányításuk alatt álló területen, de eszközeik közé tartozik az embercsempészet, drog- és szervkereskedelem, az emberrablás és a kínzás is. Másrészt kiválóan használják a tömegkommunikációs eszközöket. Jelen vannak a közösségi média legnépszerűbb oldalain is [Facebook, Twitter]. Rejtőzködés helyett nyíltan kommunikálnak a világgal, profi módon felvett videókat tesznek közzé kegyetlenkedéseikről, amely szintén egy kétoldalú jelenség. Egyaránt alkalmas eszköz a hívek toborzására, valamint mindenki más megfélemlítésére.

5.4. Az Iszlám Állam és az igazságos háború tanának összefüggése

Tanulmányomhoz úgy kapcsolható az Iszlám Állam, hogy tagjai a már bemutatott iszlám, azon belül is a szunnita felekezet szélsőséges elveket valló csoportja, akik azt állítják magukról, hogy ők az egyedüli igazhitűek. A világ többi részén hitetlenek élnek meggyőződésük szerint, akik csak ártani akarnak nekik, ezért ez feljogosítja őket a harcra minden más vallású emberrel szemben, sőt, még a tőlük eltérő elveket valló muszlimokkal szemben is. Számukra ez az igazságos háború. A Korán egyedi esetenként szó szerinti értelmezése igazolja tetteiket. Számukra mindenki ellenség, velük szemben pedig a kínzás eszközeit széles körben alkalmazzák, legyen az lefejezés, keresztre feszítés, élve megégetés, nők megerősszakolása vagy tömegek fegyveres legyilkolása.⁴² Ami elborzasztó, hogy mindez nem a sötét középkorban történik, hanem ma,

⁴¹ Syria Iraq: The Islamic State militant group, BBC, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-24179084> [letöltve: 2015.03.23.]

⁴² What is „Islamic State“?, BBC, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-29052144> [letöltve: 2015.03.23.]

2015-ben. Fontos megjegyezni, hogy nem szabad a teljes iszlámot ezekkel a szélsőséges csoportokkal azonosítani, ugyanis a körülbelül másfélmilliárd fős muszlim társadalom ugyanúgy elítéli az általuk vallott ideológiát.

5.5. A nyugati világ véleménye a radikális iszlamistákról

Donald Rumsfeld az Amerikai Egyesült Államok korábbi védelmi minisztere napjainkban tett nyilatkozata igen elgondolkodtató. Az Iszlám Állam cselekedeteit a II. világháborúban elkövetett szörnyűségekkel állítja párhuzamba, véleménye szerint a radikális iszlamisták ugyanolyan szisztematikusan követik el a merényleteket a keresztények ellen, mint ahogyan az a XX. században az a zsidó közösség ellen történt meg. Mindenhol védekezni olyan, mintha seholy sem védekezni. Az Iszlám Államot csakis valós beavatkozás állíthatja meg, ha az elkövetők nyomába eredünk. Ez a fajta agresszió nem új keletű, csak hogy az eszközök rengeteget változtak, még halálosabbak lettek, és a gyilkosságok hátterében sem a pusztán az élet kioltásának célja áll, hanem az emberek, az ellenség terrorizálása. Az iszlám kalifátus létrehozása pedig alapvetően zavarja meg a világunkat uraló jelenlegi rendet. Hangsúlyozza a konkrét lépések minél előbbi megtételét, mert késlekedésünk nagy árat fog követelni, melyet idővel, pénzzel és emberi életekkel kell majd megfizetnünk.⁴³

Barack Obama, az Amerikai Egyesült Államok jelenlegi elnöke 2014 szeptemberében foglalt állást az Iszlám Államról, ahol kategorikusan kijelentette, hogy azt sem vallási csoportnak, sem államnak nem tekinthetjük, hiszen az iszlám nem tartalmaz előírásokat ártatlan emberek meggyilkolására. Területeiket pedig a gyenge államokat kihasználva, elfogadhatatlan eszközökkel szereztek, de sem kormánnyal sem az emberek támogatásával nem rendelkezik. Az ISIS egy terrorista szervezet, amely közvetlenül fenyegeti a Közel-Kelet országait, ugyanakkor ez a veszély Amerikára is kiterjed szövetségeseit ért fenyegetés által. Az Egyesült Államok légitámadásokkal igyekszik lehetetlenné tenni az ISIS terjeszkedését, és együttműködéséről biztosítja Szíria kormányát, mindent megtesz az ártatlan emberéletek megmentéséért. Obama beszédének kulcsmondata: aki Amerikát fenyegeti, az nem talál biztonságos menedéket seholy.⁴⁴

⁴³ Donald Rumsfeld's speech on ISIS, Youtube, <https://www.youtube.com/watch?v=A4W6H7x6KXc> [letöltve: 2015.03.23.]

⁴⁴ President Obama's speech on ISIS, CNN, http://politicslive.cnn.com/Event/President_Obamas_speech_on_ISIS [letöltve: 2015.03.23.]

Míg a keresztes háborúk alatt a keresztény megszállók brutális magatartása lépte túl a szent háború vagy igazságos háború határait, addig napjainkban az iszlám szélsőséges erők politikáját színesítik ezek a brutalitások. A hasonlatot több elemzőtől és Barack Obamától is hallhattuk. Nagyon ingoványos talajon mozog ez az összehasonlítás. A Katolikus Liga elnöke, Bill Donohue hangoztatta is ennek alaptalanságát, ugyanis álláspontja szerint az iszlám extrémisták cselekedetei semmilyen körülmények között nem említhetőek egy lapon a keresztények által folytatott keresztes hadjáratokkal.⁴⁵ Véleményem szerint mindkét oldalnak lehet igaza, az igazság a szemléletmódban áll. Mindkét fél feltételezheti az általa vívott háború igazságosságát, amennyiben saját szabályrendszerét fogadja el elsődlegesen. Eszerint az igazságos háborúról alkotott képünk az alapján fog változni, hogy melyik civilizációt tekintjük értelmezési alapnak. Magától értetődő, hogy eltérő civilizációkban eltérhet az igazságosság fogalma is. Annak ellenére, hogy minden rendszer a saját szabályait tartja igazságosnak, mégis könnyebben fogja elfogadni az idegen rendszer szabályait, ha azok hasonlóak sajátjához. A fenti tételmondat megosztottságát pedig az okozza, hogy a nyugati világ felfogása és a szélsőséges iszlamisták ideológiája a lehető legkisebb mértékben sem összeegyeztethető. Ez a szemléletmód persze egyáltalán nem teszi a valóságban tetteiket igazságossá vagy jogossá, csupán azt próbáltam igazolni, hogy teoretikusan, elvontan értelmezhetjük akár úgy is, mint az Iszlám Állam igazságos háborúját. Tehát ha saját értékrendszerünkbe próbálnánk beültetni az ISIS elképzeléseit, az az igazságos háború létjogosultságának totális tagadását eredményezné meglátásom szerint.

5.6. Az Iszlám Állam a Vatikán szemszögéből

2015 februárjában az Iszlám Állam 21 egyiptomi kopt keresztényt fejezett le, melyet videó formájában nyilvánosságra is hoztak. Az áldozatok egyszerű építő munkások voltak, akiknek azért kellett meghalniuk, mert keresztények voltak. A videóban az is elhangzott, hogy „Allah segedelmével leigázzuk Rómát”. Egyesek szerint ez lehetett egy utalás akár az Amerikai Egyesült Államokra vagy Törökországra is, azonban Olaszország nem alaptalanul érezheti a fenyegetettséget, hiszen Líbiától az olasz partvidék mindössze 500 mérföldnyi

⁴⁵ Bill Donohue and the Catholic League: Obama Insults Christians, Catholic Online, <http://www.catholic.org/news/national/story.php?id=58713> [letöltve: 2015.03.23.]

távolságra van.⁴⁶ Ez a közelség így kiterjesztően értelmezve egész Európa biztonságára veszélyt jelenthet, annál is inkább, hogy egyre növekszik az ISIS által kontinensünkön elkövetett terrorcselekmények száma.

2014 februárjában Ferenc pápa nagyon óvatosan nyilatkozik az Iszlám Állammal szemben tanúsítandó magatartásról. A katolikus egyház fejét kötik a katolikus egyház törvényei, így az igazságos háború doktrínája is. Sokak meglepetésére azonban a Vatikán támogatja az intervenciót az Iszlám Állammal szemben, hogy megakadályozzák a vallási kisebbségek lemészárlását. Korábban az 1990-es évek elején a Bosznia-Hercegovinában zajló etnikai tisztogatás kapcsán született hasonló állásfoglalás, tehát nem példanélküli a pápai jóváhagyás sem. A pápa óvatossága alatt arra utaltam, hogy Ferenc pápa nyilatkozatában csupán annyit jelent ki egész konkrétan, hogy az igazságtalan agresszió alkalmazása jogosan állítható meg. Nem mond se többet, se kevesebbet a megállítani szónál, nem tér ki annak módjára sem.⁴⁷

Éppen ezért érdemes megvizsgálnunk a pápai nunciusok nyilatkozatait, akik sokszor nyíltabban közvetítik a Vatikán álláspontját. A pápa diszkréciója is érthető, így kerülhető el, hogy szavait az amerikai katonai bevetés jóváhagyásaként, vagy az Iszlám Állammal szembeni hadjárat kilátásba helyezéseként értékelje bárki is. Gorgio Lingua iraki nuncius az amerikai légitámaszpályákról azt nyilatkozta, hogy ez olyan dolog volt, amit meg kellett tenni, ugyanis az Iszlám Államot másként nem lehet megállítani. Silvano Tomasi érsek, aki a Vatikánt képviseli az ENSZ genfi szervezetében kijelentette, hogy ha már minden lehetséges módszert kimerítettünk az emberek megmentése érdekében, és eszközeink elfogytak, akkor a nemzetek közösségének cselekednie kell. Fontos, hogy ezzel Tomasi érsek jóváhagyja a humanitárius intervenciót, azonban hangsúlyozza, hogy ezt nem egy önálló államnak kell megtennie, hanem nemzetközi szervezet általi közbelépés kívántatik meg.⁴⁸ Ferenc pápa nyíltan elítélte az kopt keresztények kivégzését és felhívta a figyelmet, hogy

⁴⁶ Dace GIBSON: Pope Francis condemns Islamic State's executions of Christians in Libya, Religion News Service, <http://www.religionnews.com/2015/02/16/pope-francis-condemns-islamic-states-executions-christians-libya/> [letöltve: 2015.03.23.]

⁴⁷ Thomes REESE: Why Pope Francis supports limited action against Islamic State, National Catholic Reporter, <http://ncronline.org/blogs/faith-and-justice/why-pope-francis-supports-limited-action-against-islamic-state> [letöltve: 2015.03.23.]

⁴⁸ REESE i. m.

ilyen helyzetben nincs különbség katolikus, ortodox, kopt vagy protestáns között, ez a világ keresztényeinek közös vesztesége, az áldozatok mártírok.⁴⁹

Amit itt a nyugati világ részéről tapasztalunk, az nem más, mint igazságos háború tanának továbbélése, napjainkban való újraértelmezése. Hiába teltek el évszázadok az elmélet kialakulása óta, láthatjuk, hogy az napjainkban sem merült feledésbe. Korábbi állításomat is igazolja, hogy azzal, hogy az ENSZ terrrorszervezetnek minősített az Iszlám Államot a világ nemzetei összefogva koalíciót alapítottak hatalmának megtörésére. A vélemények nagyon megosztóak, hiszen egyesek a nemzetközi közösséget okolják, hogy eddig fajult a helyzet, ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy a katonai intervenciónak jogi feltételei vannak, melyeket még egy ilyen ellenféllel szemben is be kell tartanunk.

6. Összegzés

A tanulmányom során arra a megállapításra jutottam, hogy az igazságos háború tana mint teória minden kétséget kizáróan létezik, hiszen az ókortól kezdve napjainkig számos teológus, filozófus és különböző tudományokban jártas személy valóban meghatározó, részletesen kidolgozott elméleti munkát hagyott maga után. Azonban a gyakorlatban egy nem működő teóriát látok, ami csupán ürügye a fegyveres agresszióknak. Mentség, mely a háborús tevékenységet igyekszik legitimálni. Meglátásom szerint tagadhatatlanul nagy szükség van a nemzetközi szervezetekre, szabályokra, melynek kidolgozott rendszere már adott számunkra. Ami azonban még inkább nélkülözhetetlen, az a nemzetek között megvalósuló valós együttműködés, nagymértékű tolerancia, a különbözőségek elfogadása, a békés egymás mellett élés mindenek elé helyezése. A béke politikai úton azonban csak akkor valósulhatna meg, ha mindenkinek egyformán érdeke lenne a meglévő rend fenntartása.⁵⁰ A nyugati világ akármennyire is igyekszik a jogra hivatkozni – aminek valós korlátozó ereje alapvetően nem is vitatott –, mégsem eredményes a korlátozó mechanizmus, ha ez csak addig a pontig érvényesül, ameddig valamely világhatalom nem helyezi saját érdekét a jog elé. Szintén aggodalomra ad okot a keleti világ eltérő világnézete, azon belül is napjainkban leginkább a békét fenyegető szélsőséges csoportjainak tevékenysége, akik alapvetően saját szabályaikat követik. Számunkra ez a mi

⁴⁹ Josh SAUL – Bruce GOULDING: Pope Francis condemns ISIS' slaying of Christian 'martyrs', New York Post, <http://nypost.com/2015/02/16/pope-francis-condemns-isis-slaying-of-21-christians/> [letöltés ideje: 2015.03.23.]

⁵⁰ PÉTERFFY (1942) i. m. 4.

jogi szemléletünk által szinte fel sem fogható, hiszen a másik fél cselekedeteit különböző normarendszer határozza meg.

Véleményem szerint, ahol háború van, hiába bármilyen szabály, vagy igazoló eszme, kétségtelenül megjelenik a gyűlölet, a pusztítás és az erőszak. Annak ellenére, hogy igazságos-e vagy jogszerűen indított-e egy háború, még ugyanúgy háború marad. Saád József szavaival zárnám tanulmányomat: Az örök béke változatlan feladvány: befejezetlen projektum.⁵¹

⁵¹ SAÁD i. m. 99.

AZ ÖZVEGYI JOG INTÉZMÉNYÉNEK FEJLŐDÉSE, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL ANNAK KORLÁTOZÁSÁRA

KŐRÖS Kinga

1. Bevezetés

A túlélő házastárs özvegyi joga már Szent István törvényeiben és Werbőczy Hármaskönyvében is szerepelt, az 1840: VIII. törvénycikk pedig a jobbágy özvegyi jogát rendezte.¹ A történeti fejlődés során az özvegyi jog tartalma jelentősen megváltozott. Máshogy került szabályozásra a kapitalizmust megelőző társadalmak jogában, a burzsoá, a modern kapitalista, és a szocialista rendszerekben. A magyar jogban a kirívó változást az 1848-as törvényhozás és reformországgyűlés hozta: eltörölték az ősiséget. Ezzel megszűnt az ősi vagyon és az arra ránehezedő családi kötöttség. Annak elidegeníthetatlensége és forgalomképtelensége már a múlté lett, hiszen a családi tulajdon helyébe az egyéni tulajdon lépett.² Azonban az özvegyi jog valamilyen formában egész idő alatt fennállott, ugyanis a túlélő házastárs mindig a legkedvezőbb jogállású örökösök egyike volt, és a mai napig is annak számít. Ennek ellenére az előbb említett korszakokban nyilvánvaló ennek a jogintézménynek a változása, aminek okait a társadalmi-gazdasági, a tulajdoni és családi viszonyokban kell keresnünk.³ Jogosan merülhet fel a kérdés, hogy ezeknek a változásoknak milyen hatása lehetett az özvegyi jogra? A legfeltűnőbbben az özvegyi jog korlátozásának lehetőségét változtatták meg, és mára már azt a jelenleg hatályos Polgári Törvénykönyv végleg el is törölte.

¹ SZLADITS Károly: *Magyar Magánjog, Öröklési jog*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadó vállalata, 1938. 143.

² WEISS Emília: *A túlélő házastárs öröklési jogi jogállása történeti kialakulásában és fejlődési tendenciáiban*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984. 97.

³ Uo. 10.

2. Mi az özvegyi jog és kit illet?

Az özvegyi jog (jus viduale) lényegét abban találjuk meg, hogy a túlélő házastárs elhalt férje vagy felesége vagyonát annak halála után haszonélvezi.⁴ Az özvegyi jog így lényegében haszonélvezeti jog. Ezek szerint nagy általánosságban elmondható, hogy a túlélő férjet vagy feleséget mindazok a jogok megilletik a hagyatéki vagyonra, amelyek a haszonélvezőt illetik a haszonélvezet tárgyára. A túlélő házastárs élvezi a vagyon hasznait, szedi gyümölcseit, tehát a rendes hasznokat. Ennek fejében őt terhelik a vagyon rendes terhei is, az adók, a közterhek, a tartozások kamatai, a karbantartás költségei.⁵

Az özvegyi jog alapja a házasság. A feleség férje halála után megtarthatja férje nevét és annak részben vagyoni jogi helyzetét is. Az özvegyi jog a túlélő házastársnak haszonélvezeti jogot nyújt. A túlélő házastárs ezzel elismerésben részesül férje vagy felesége iránti hűségéért.

Az özvegyi jog mégsem házassági vagyoni jogi, hanem örökösödési igény: ezt Szladits Károly azzal magyarázza magánjogi művében, hogy az özvegyi joggal terhelt vagyon nem száll át az túlélő házastárs vagyonkörébe. Minden joghárulás, ami az örökagyótól az ő halálával, akár végrendelet, akár törvény alapján valaki részére beáll, az örökösödési jog körébe tartozik.⁶

A Ptk. nem szabályozza azt a tényállást, hogy örököljön-e vagy sem a túlélő házastárs, ha az egyik házastárs a bontóper folyamatban léte alatt hal meg. Ennek oka feltehetően az, hogy ennek külön szabályozása felesleges lenne, hiszen a különélés objektív ténye a házastársi öröklésre jogosultságtól való elesést fűzi (Ptk. 7:62. § (1) bekezdés). A bontópernek már a folyamatba tétele azt fogja bizonyítani, hogy az életközösség visszaállítására nem volt kilátás, persze ez alól lehetnek kivételek.

A kivételes esetek a következők lehetnek: a házastársak a bontóper folyamatba tétele után az életközösséget újra helyreállítják, vagy magatartásukból, esetleg nyilatkozataikból arra következtethetünk, hogy ennek helyreállítására komoly kilátás van, vagy bontási szándékuktól elállnak. Ekkor az eset körülményeinek és a tényeknek a figyelembe vételével a házastárs özvegyi jogosultságát kell a bíróságnak megítélnie.⁷

⁴ SZLADITS i. m. 143.

⁵ Uo. 149.

⁶ Uo. 143.

⁷ WEISS i. m. 289–290.

Felmerül a kérdés, hogy érvénytelen házasság esetén megilleti-e a túlélő felet az özvegyi jog. Szladits Károly magánjogi könyvében olvasható, hogy a vélt házasság jogi természetéből az következik, hogy az özvegyet az özvegyi jog mindenképpen megilleti jóhiszeműsége esetén.⁸ A Ptk.-ba a korábbi Csjt. 33. § (1) és (2) bekezdését integrálták a vélt házasságról. Így ma a hatályos polgári törvénykönyv rögzíti a vélt házasság vagyoni jogi hatásait.⁹ E szerint, ha a házasság megkötésekor mindkét fél jóhiszemű volt, a házasság vagyoni jogi hatása azonos az érvényes házasság vagyoni jogi hatásaival, amibe bele kell érteni a közös lakás használatát is. A vagyoni jogi követeléseket mindkét fél úgy érvényesítheti, mintha a házasságot az érvénytelenség megállapításának időpontjában felbontotta volna a bíróság, vagy ha az érvénytelenséget az egyik fél halála után állapították meg, akkor a házasság ennek a házastársnak a halálával szűnt volna meg.¹⁰ A vagyoni jogi hatások szűken és tágan is értelmezhetőek. A Ptk. az utóbbit fogadja el: tág értelmezéskor nemcsak a házastársi vagyontársaságból fakadó következményekre van figyelemmel a jogalkotó, hanem a házastársi lakáshasználatból eredő következményekre is,¹¹ amelyek kétséget kizáróan az özvegyi jog körébe tartoznak. A fentiekből következik, hogy Szladits Károly alkotásában olvasottak ma is irányadók az özvegyi jogra az érvénytelen házasság vonatkozásában.

3. Eltérések a régi és az új Ptk. szabályozásában

A régi Ptk. leszármazók mellett általános özvegyi haszonélvezeti jogot biztosított a túlélő házastársnak. Leszármazók hiányában viszont a túlélő házastárs, az ági vagyontárgyak kivételével, az egész hagyatékot állagként örökölte.¹² Ez a szabályozás többször méltánytalan és igazságtalan helyzeteket teremtett. A leszármazók a felmenőjük halála után csak hosszú idő után juthattak örökségükhöz, sokszor lényegesen csökkent értéken, például személygépkocsi öröklése esetén. Másrészt, készpénz, bankbetét értékpapír és társasági üzlet-

⁸ SZLADITS i. m. 144.

⁹ GÁRDOS Péter: *Polgári jogi jogszabályok változásai-a Polgári Törvénykönyv*. Budapest, CompLex, 2013. 646.

¹⁰ Ptk. 4:36. §

¹¹ SZEIBERT Orsolya: *Családi jog*. Budapest, Elte Eötvös kiadó, 2012. 29.

¹² Uo. 89–94.

rész hasznából sokszor éveken keresztül nem részesülhettek.¹³ Az új Ptk. ezt a törvényes öröklési statut csak a közösen lakott lakásra és a hozzá tartozó berendezési- és felszerelési tárgyakra biztosítja annak érdekében, hogy a túlélő házastárs továbbra is változatlanul élvezhesse az örökhagyóval együtt közösen megszokott környezetet.¹⁴ Az esetek jelentős számában ez azt jelenti, hogy más hagyaték hiányában a leszármazók a teljes hagyatékot „de facto” állagörökös-ként szerzik meg, míg az özvegy a hagyaték egészére gyakorolhatja özvegyi jogát. A közösen lakott lakás esetén nem az ingatlan-nyilvántartási megnevezést, hanem az adott ingatlan tényleges funkcióját kell értékelni. Így, az özvegy haszonélvezeti jogot szerezhet egy életvitelszerűen lakásként használt nyaralón vagy akár préházon is. A hozzá tartozó berendezési és felszerelési tárgyak körét úgy kell meghatározni, hogy a lakás funkcióit kell figyelembe venni.¹⁵

Az új Ptk. lényeges változásokat mutat az özvegyi jog kérdését illetően. Ezen a két ponton az új kódex – a harmadik parentélában lévő oldalági rokonok törvényes öröklése és az ági vagyon körén kívül – megváltoztatja a törvényes öröklés korábbi rendjét. A két lényeges változás az özvegyi jogot illetően a következő: az özvegyet haszonélvezet illeti meg a közösen lakott lakáson, minden egyéb tekintetében pedig egy gyermekrész erejéig illeti meg, ráadásul leszármazók hiányában a házastárs mellett az örökhagyó szüleit is örökségben részesíti az új Polgári Törvénykönyv.¹⁶

A régi Ptk. szerint a házastársat haszonélvezet alakjában megillető kötelesrész alapjául csak a hagyatékban meglévő vagyontárgyak szolgáltak.¹⁷ Az új Ptk. alapján az állagörökösök kötelesrészének alapját növelik az ingyenes adományok, így ezzel módosítja a túlélő házastárs haszonélvezeti alakjában megillető kötelesrész alapját is.¹⁸

A mai magyar jogrendszerben az elsődleges öröklési jogcím a végintézkedés, amely megelőzi a törvényes öröklés rendjét.¹⁹ A törvényes öröklés része az özvegyi jog is. A végintézkedéssel az örökhagyó eltérhet a törvényes örökléstől, amely azt jelenti, hogy az örökhagyót nem kötik az öröklés törvényi szabá-

¹³ KECSKÉS László – KÖRÖS András – MAKAI Katalin – OROSZ Árpád – OSZTOVITS András – PETRIK Ferenc: *Polgári jog: Bevezető rendelkezések – Az ember, mint jogalany – Öröklési jog*. Budapest, HVG-Orac, 2013. 230.

¹⁴ VÉKÁS Lajos: *Magyar polgári jog – Öröklési jog*. Budapest, Eötvös, 2013. 89–94.

¹⁵ KECSKÉS–KÖRÖS–MAKAI–OROSZ–OSZTOVITS–PETRIK i. m. 230.

¹⁶ VÉKÁS i. m. 89–94.

¹⁷ 1959-es Ptk. 667. § (3) bekezdés.

¹⁸ VÉKÁS Lajos i. m. 135.

¹⁹ Ptk. 7:3. § (1) és (2) bekezdés.

lyai.²⁰ Ez alól a kötelesrész a kivétel, amely az a minimumrészesedés, amely az örökgyó legközelebbi rokonait és házastársát az örökgyó vagyona terhére törvényszerűen megilleti. A kötelesrészre jogosultak köre: a leszármazók a kiesés sorrendjében és a helyettesítés elve szerint, a házastárs, továbbá a szülő.²¹

A házastárs a kötelesrész szerint igényelhet a leszármazók mellett egy gyermekrészt állagörkösként és a hozzá tartozó berendezési és felszerelési tárgyak tekintetében – korlátozott – haszonélvezeti joga van. Ha leszármazók nincsenek, akkor a házastárs jogosult a szülők mellett az egész hagyaték felére.²² A szülők egymás között fejenként egyenlő arányban örökölnék ugyanannyit, mint a túlélő házastárs, azaz a többi vagyon $\frac{1}{2}$ részét örökli a házastárs, míg $\frac{1}{4}$ - $\frac{1}{4}$ részét a két szülő.²³ Ha az örökgyónak csak egy szülője jogosult a kötelesrészre, mert a másik szülő kiesett, akkor mellette a házastárs a hagyaték $\frac{5}{8}$ -ára jogosult.²⁴ A kiesett szülő örökrésze nem csak az életben lévő szülő örökrészét növeli, hanem a túlélő házastársét is. Ez azt jelenti, hogy a kiesett szülő örökrésze ($\frac{1}{4}$) két egyenlő részre oszlik a másik szülő és a túlélő házastárs között. Azaz e helyütt $\frac{1}{8}$ - $\frac{1}{8}$ részt örökölnék: a házastársat megilleti $\frac{1}{2} + \frac{1}{8} = \frac{5}{8}$ rész, míg a másik szülőt $\frac{1}{4} + \frac{1}{8} = \frac{3}{8}$ rész. A szülők ilyenkor örökrészüket haszonélvezeti jog nélkül kapják meg.²⁵ Ha a túlélő házastárs mellett jogosult leszármazó és szülő sincsen, akkor az egész hagyaték őt illeti meg. Az ági vagyonton korlátozott haszonélvezeti joga van.²⁶

4. A hatályos magyar szabályozás

A mai magyar szabályozás szerint az özvegy örökölni leszármazók és szülő, illetve csak szülők mellett, továbbá egyedül is. A törvényes öröklés szerint a túlélő házastársat mindenképpen megilleti az özvegyi jog, ha az öröklésből nem esett ki. Ennek feltétele az, hogy az örökgyóval egy életközösségben volt az öröklés megnyílásakor, vagy kilátás volt arra, hogy a túlélő házastárs és az örökgyó közötti életközösséget helyre próbálták állítani.²⁷

²⁰ VÉKÁS i. m. 88–89.

²¹ Uo. 125.

²² Uo. 129.

²³ KECSKÉS–KÖRÖS–MAKAI–OROSZ–OSZTOVITS–PETRIK i. m. 233.

²⁴ Uo. 129.

²⁵ Uo. 233.

²⁶ Uo. 129.

²⁷ Ptk. 7:62. § (1) bekezdés.

A Ptk. szabályai szerint így az özvegyi jog iránti igényét nem érvényesítheti az, akinél a kiesés két konjunktív feltétele érvényesül: az életközösség hiánya és az életközösség visszaállításának kilátástalansága. Az első feltétel objektív, a második látszólag szubjektív feltétel, azonban azt is objektív alapon lehet csak eldönteni. Az életközösség fennállásának vizsgálatánál kizárólag azt kell vizsgálni, hogy az öröklés megnyílásakor fennállott-e az életközösség a házaspár között. Közömbös az, hogy az életközösség megszakadására melyik házastársnak felróhatósága miatt került sor. A második feltételnél a házaspár magatartását és azokat az életkörülményeket kell értékelni, amelyek a felek jövőbeli szándékára következtetnek. A kilátástalanságot akkor állapíthatjuk meg, ha a felek együttélésének megszakadása óta hosszabb idő telt el anélkül, hogy bármelyik házaspár fél kezdeményezte volna az együttélés folytatását. A bíróságnak az eset összes körülményeit vizsgálva kell ezt megítélnie²⁸ és a bizonyítás nem a házastárs, hanem a házastárs kiesését állító fél kötelessége.²⁹

Ha az örökgyógyó végintézkedést hagyott maga után, a túlélő házastárs kötelelésrész iránti igényét abban az esetben érvényesítheti, ha az örökgyógyó őt az öröklésből nem tagadta ki. A Ptk. taxatív felsorolja a kitagadási okokat. Az általános kitagadási okok mellett a törvény tartalmaz egy másik kitagadási okot is, ami alapján az örökgyógyó akkor tagadhatja ki házastársát a kötelelésből, ha házastársa házastársi kötelességét durván sértő magatartást tanúsított.³⁰

A kitagadás relatív kiesési ok, mivel csak az örökgyógyó által megjelölt személyre vonatkozik.³¹ A kitagadás okát kifejezetten meg kell jelölni. Ha a törvényi követelmények teljesülnek, akkor a kötelelésrészre jogosult, jelen esetben a túlélő házastárs, a kötelelésrészre nem támaszthat igényt, ugyanis a kötelelésrészre is kiterjedően kiesik az öröklésből. A túlélő házastárral szemben külön kitagadási ok a durva hálátlanság, amely fogalmi határainak meghatározását a törvény a bírói gyakorlatra bízta.³²

A házasság az egyik házastárs halálával és bírósági felbontással szűnhet meg.³³ A halállal való megszűnés legfontosabb vagyoni jogi következményei a házastársi vagyoni közösség megszűnése és az öröklés. A túlélő házastárs tulajdonát képezi különvagyona és a közös vagyon ráeső része; az elhalt házastárs

²⁸ KECSKÉS–KÖRÖS–MAKAI–OROSZ–OSZTOVITS–PETRIK enc i. m. 234.

²⁹ Ptk. 7:62. § (2) bekezdés.

³⁰ Ptk. 7:78. § (1) és (4) bekezdés.

³¹ VÉKÁS i. m. 133.

³² Uo. 131.

³³ Ptk. 4:20. § (1) bekezdés.

különvagyonra és a közös vagyon másik hányada felett a halállal megnyílik az öröklés.³⁴ Ezek a kérdések a polgári jog szabályozása alá tartoznak.

A mai hazai magánjogi kódex szerint a túlélő házastársat a leszármazó mellett megilleti a holtig tartó hasznélvezeti jog az örökagyóval közösen lakott lakáson és a hozzá tartozó berendezési és felszerelési tárgyakon, továbbá egy gyermekrész a hagyaték többi részéből.³⁵ A túlélő házastárs leszármazó hiányában az örökagyó szülei mellett örökölhet. A házastárs egyedül akkor örököl, ha leszármazó és szülő nincs, vagy nem örökölhet.³⁶

Ezek szerint, a leszármazók állagöröklése a hasznélvezettől mentes hagyatéki vagyont illetően nem teljes, mert abból egy gyermekrészt az özvegy örököl. A túlélő házastárs egy gyermekrészi öröklése csak és kizárólag a hagyaték hasznélvezeti jogával nem terhelt részre vonatkozik. Tehát, a hagyaték hasznélvezettel érintett részén a leszármazók a rájuk vonatkozó általános szabályok szerint, egymás között egyenlő részben fognak örökölni. Ez a szabályozás érvényesül akkor is, ha a hagyatékban ezen túlmenően például nyaraló, pénzbetét, társasági üzletrész stb. van. Értékarányosan kell meghatározni, hogy hogyan alakul az öröklés.

A „holtig tartó” jelleget szó szerint kell érteni, ami azt jelenti, hogy a hasznélvezeti jog az új házasságkötéssel sem szűnik meg. A hasznélvezeti jog semmilyen esetben sem korlátozható. Ténylegesen ez az állagörökösök korlátozását jelenti abban az értelemben, hogy a túlélő házastárs hasznélvezeti joga azt követően sem szűnik meg, hogy új házasságot kötött. Előfordulhat, hogy egy nagy értékű, több család számára is alkalmas lakóingatlan életében sem szerzi meg a használati jogát a tulajdonos leszármazó, míg a túlélő házastársnak a későbbi házasságából született, az örökagyó leszármazójától alig idősebb gyermekei viszont benne lakhatnak.³⁷

5. Mi lehet az özvegyi jog tárgya?

Ma az özvegyi jog tárgya annak függvényében alakul, hogy a túlélő házastárs mellett kik az örökagyó örökösei. Leszármazók mellett az özvegyi jog tárgya a közösen lakott lakás, továbbá a hozzá tartozó berendezési- és felszerelési

³⁴ SZEIBERT i. m. 53.

³⁵ Ptk. 7:58. §

³⁶ Ptk. 7:60. § – 61. §

³⁷ KECSKÉS–KÖRÖS–MAKAI–OROSZ–OSZTOVITS–PETRIK i. m. 230–231.

tárgyak, illetve egy gyermekrész a hagyaték többi részéből.³⁸ Ha nincsen leszármazója az örökhagyónak és az örökhagyó után a szülők örökölnek, a túlélő házastárs öröklí az örökhagyóval közösen lakott lakást és a hozzá tartozó berendezési és felszerelési tárgyakat, továbbá a hagyaték felét. Ha az örökhagyó után csak az egyik szülő öröklí, mert nem élte túl az örökhagyót, vagy, mert kiesett az öröklésből, akkor a hagyaték $\frac{5}{8}$ része illeti meg.³⁹ A hagyaték egésze megilleti az özvegyet, ha egyedül öröklí.⁴⁰

A túlélő házastárs özvegyi joga korábban a férj egész hagyatékára kiterjedt. Ennek ősi alapja abban állt, hogy az özvegy a férj vagyonában bennmaradhatott. Az egész hagyatékra kiterjedő özvegyi jog a férj halálával ipso jure megillette az özvegyet. Az özvegyi jogot telekkönyvileg be kellett jegyezni, az ingókra pedig biztosítani.⁴¹ Még a szocialista rendszer idején is az egész hagyaték vonatkozásában örökölt haszonélvezetet a leszármazókkal együtt öröklí házastárs a törvényes öröklés rendjén. A felmenő és oldalági rokonokkal együtt öröklí házastárs a vagyon eredete szerint osztozott az örökségben. A szerzeményi vagyont egyedül örökölte, az ági vagyont pedig a felmenők örökölték a túlélő házastárs haszonélvezeti jogával terheltén.⁴²

Nem terjed ki az özvegyi jog arra az előre kiadott értékre, amit az örökhagyó a gyermekeinek örökségébe adott, mert ez már nem tartozik a hagyatékhoz. Nincs özvegyi jog elajándékozott vagyontárgyon, és azon sem, amit az örökhagyó élők között kötött jogügylettel másnak haszonélvezetébe adott. Nem illeti meg haszonélvezeti jog a túlélő házastársat, ha az örökhagyó úgy rendelkezett végrendeletben, hogy az örökös azonnal birtokba lépjen. Az özvegyi jog kiterjed a férfi ruháira, sőt az 1876. évi XIV. törvény 132. §-a értelmében gyógyszerész örökhagyó esetén az özvegyére szállt a személyes gyógyszerészeti jogosítvány is.⁴³

A mai törvényi szabályozás is tartalmaz nagyra becsült foglalkozással bíró örökhagyók özvegyei számára jogokat. Ilyen a sporttörvény egyik rendelkezése is, amely szerint élete végéig járadékra jogosult az a személy, aki a NOB által szervezett nyári vagy téli olimpiai játékokon illetve a FIDE által szervezett Sakkolimpián, továbbá 1984-től kezdődően Paralimpián vagy Siketlimpián első, második vagy harmadik helyezést elérő személy (érmes) túlélő házastár-

³⁸ Ptk. 7:58. § (1)

³⁹ Ptk. 7:60. §

⁴⁰ Ptk. 7:61. §

⁴¹ SZLADITS i. m. 147.

⁴² WEISS i. m. 219–220.

⁴³ SZLADITS i. m. 148.

sa. A túlélő férj vagy feleség az érmes halálának időpontját követő hónaptól kezdődően jogosult járadékra, feltéve, hogy magyar állampolgársággal rendelkezik és az érmessel annak házastársaként a halála időpontjában és legalább az azt megelőző tíz évben megszakítás nélkül közös háztartásban élt.⁴⁴

Már az 1959. évi törvény tervezete is abból indult ki, hogy az özvegyi jog tárgyául szolgáló vagyon rendszerint haszonélvezetre nem alkalmas háztartási, berendezési, használati tárgyakkól áll. Az özvegyi jog csupán használatot jelent a házastársnak, s legfeljebb arra alkalmas, hogy megóvja őt a megsokkott, sok-sok éven át használt családi otthon felosztásától. Ez nem elegendő részesítés a túlélő házastársnak. A tervezet ezért a törvényes öröklés rendjén a házastárs haszonélvezet-öröklését állagörökléssel váltotta volna fel úgy, hogy a túlélő házastársnak egy gyermekrészt is biztosított volna a használati jogon felül. A használati jog a hagyatékhhoz tartozó, örökrészül másnak jutó háztartási berendezési és felszerelési tárgyakra, valamint a lakóházra vonatkozott. Ezt a javaslatot korántsem fogadta egyértelmű egyetértés, pedig a tervezet jó célt szolgált: megpróbálta megteremteni az egyensúlyt a házastársi haszonélvezet széles körben megszokottá vált intézménye és a tulajdon tárgyaiban bekövetkezett alapvető változás között.

A tervezetben felmerült a túlélő házastárs választási lehetősége a haszonélvezet-öröklés és az állagöröklés között. Ez a konstrukció bonyolulttá tette volna az öröklés rendjét, a hagyatéki eljárásokat, ezért ezt a javasolt választási lehetőséget végleg elvetették.⁴⁵

A korábbi Ptk. szabályozása szerint a leszármazókkal együtt öröklő túlélő házastárs öröklését haszonélvezet öröklésében állapította meg. A haszonélvezetet az egész hagyatéki vagyonon biztosították úgy, hogy ezzel szemben fenntartották a leszármazó örökösöknek a haszonélvezet korlátozásához való jogát. A törvény értelmezése szerint a korlátozott haszonélvezetnek elegendőnek kellett lennie ahhoz, hogy a házastárs szükségleteit biztosítsa, figyelembe véve az általa örökölt vagyontárgyakat, saját vagyonát és munkájának eredményeit is.⁴⁶

⁴⁴ 2004. évi I. törvény 59. § (1) bekezdés és (3) bekezdés.

⁴⁵ WEISS i. m. 221–222.

⁴⁶ Uo. 226–227.

6. Az özvegy haszonélvezeti joga ági vagyonon

Az 1959-es Ptk. szabályozása szerint a túlélő házastársat az ági vagyonon megillette a haszonélvezeti jog. A felmenő és oldalági rokonokkal együtt öröklő házastárs a vagyon eredete szerint osztozott az örökségben. A szerzeményi vagyont egyedül örökölte, az ági vagyont pedig a felmentők örökölték a túlélő házastárs haszonélvezeti jogával terheltén.⁴⁷ Egykoron ez a jog tartási rendeltetésű volt, de már az 1959-es Ptk. szabályozásakor más került előtérbe: az, hogy a túlélő házastárs az örökhagyó halála után a megszokott korábbi környezetétől ne legyen megfosztva és korábbi életvitelének a folytatását, amelyhez az ági vagyon tárgyai, azok használata vagy akár hasznainak szedése is hozzájárultak, e vagyontárgyak elvonása ne veszélyeztesse vagy akadályozza.

A régi Ptk. megengedte az ági vagyonon való özvegyi jog korlátozását leszármazó örökösök által. A korlátozás joga az ági örökösöket nem illette meg. A haszonélvezeti jog nem szűnt meg a túlélő házastárs új házasságkötésével sem, és a házasság utólagos érdemtelené válása miatt sem lehetett vitatni azt, hogy az özvegyet megilleti a haszonélvezeti jog ági vagyonon vagy sem.⁴⁸

Az ági vagyonon való haszonélvezeti jogot a 2013-as Ptk. sem szabályozza másként. A házastársat ági vagyonon holtig tartó haszonélvezeti jog illeti meg.⁴⁹

7. Az özvegyi jog korlátozásának kérdése

Az özvegyi jog korlátozásának lehetősége a jogszabályok megváltoztatásával folyamatosan módosult. Az 1959-es Ptk. hatálybalépését megelőző időszakban a túlélő házastársat az egész hagyaték vonatkozásában megillette az özvegyi jog.⁵⁰ A korábbi Ptk. szabályozási rendszerében az özvegyi jog törvényes öröklés esetén a következőképp alakult: a házastárs vagy a bejegyzett élettárs örökölte mindannak a vagyonnak a haszonélvezetét, amelyet egyébként nem ő örökölt.⁵¹ A jelenlegi magánjogi kódexünk holtig tartó haszonélvezeti jogot biztosít az örökhagyóval közösen lakott lakáson és berendezési és felszerelési tárgyakon, illetve egy gyermekrészt is biztosít. A korábbi szabályozás szerint

⁴⁷ Uo. 254.

⁴⁸ Uo. 258.

⁴⁹ Ptk. 7:69. § (2)

⁵⁰ SZLADITS i. m. 163.

⁵¹ 1959-es Ptk. 615. § (1)

a leszármazókat megillette a túlélő házastársi haszonélvezet korlátozásának joga,⁵² az új Ptk. pedig ennek teljesen ellentmondva kimondja: az özvegyi jog nem korlátozható és annak megváltása az özvegygel szemben sem igényelhető.⁵³ Vajon miben kell keresni ezeknek az ellentmondásos szabályozásoknak a legfőbb okát és hogyan alakulnak ezek a szabályozások pontosan?

7.1. A korlátozás lehetősége a régi Ptk. hatálybalépése előtt

Az özvegyi jog korlátozásának alapja az volt, hogy a hagyaték azon részéből, amit kizárólag a túlélő házastárs örökölt, annak élvezetében az örökhagyó gyermekei még a túlélő házastárs életben részesülhessenek, ha a vagyon jövedelme erre elég nagyra bizonyult.⁵⁴

Régen az özvegyet az özvegyi jog az egész hagyaték tekintetében megillette. A korlátozás mindig is kivételes intézmény volt: a leszármazó örökösöknek adott intézmény. Az, hogy az örökösök a hagyatéki eljárásan elismerték a túlélő házastárs özvegyi jogát, még nem jelentette azt, hogy ezzel lemondtak volna az özvegyi jog korlátozásának jogáról.⁵⁵

Az özvegyi jog korlátozhatóságának megállapításánál a vagyont olyan állapotban kellett számba venni, amilyenben az az örökhagyó halálakor volt, azaz mikor az öröklés megnyílt. Ez alól kivétel volt természetesen a rendes karbantartás, mert ha az özvegy olyan beruházást tett, amely növelte az örökhagyó jövedelmét, akkor ezt a körülményt nem lehetett figyelembe venni. Ugyanis, a haszonélvező nem tartozott beruházást tenni, őt kizárólag a fenntartás terhelte.⁵⁶

Az özvegyi jog korlátozására elismert volt az özvegyi jog megszorítása kifejezés is. Mindkét szó jó volt és megfelelő, azonban később a jogirodalom inkább az előbbit használta szívesebben.

Az özvegyi jog korlátozásáról törvényes öröklés esetén beszélhettünk. Ha az örökhagyó végrendeletet hagyott hátra, az özvegyi jog kérdését ez alapján kellett elbírálni. Ha az özvegyi jogot a végrendelet sértette, az özvegy a tör-

⁵² 1959-es Ptk. 616. § (1)

⁵³ Ptk. 7:58. § (1)

⁵⁴ SZLADITS i. m. 157.

⁵⁵ Uo. 163.

⁵⁶ SZLADITS i. m. 165.

vényes mértékre tarthatott igényt.⁵⁷ Ma is kötelesrész illeti meg az örökgyógó házastársát, ha az öröklés megnyílásakor az örökgyógó törvényes örököse vagy végintézkedés hiányában az lenne.⁵⁸ Ha azonban az özvegyi jog sértette a gyermekek kötelesrészét, akkor kötelesrészüknek az özvegyi jogtól való mentesítését kérhették, aminek helyet kellett adni, ha az özvegyi jog korlátozásának feltételei fennálltak.⁵⁹

7.2. Mik voltak a korlátozás feltételei?

A korlátozás főfeltétele az volt, hogy az özvegyet illető vagyon jövedelme meghaladja a túlélő házastárs szükséges tartását: a hagyatéki vagyonnak akkorának kellett lennie, hogy abból az özvegyi jog törvényes mértéke kikerüljön és legyen olyan része a vagyonnak, aminek a haszonélvezetére az özvegynek nem volt szüksége. Ha ez a feltétel nem volt meg, az özvegyi jog nem volt korlátozható.⁶⁰

Ez alól kivételt jelentett az, ha olyan leszármazó kérte a korlátozást, aki maga is eltartásra szorult. Az özvegyi jogot ilyenkor úgy lehetett megszorítani, hogy az özvegy ellátása mellett az ő eltartása is arányosan és mindként fél méltányos érdekeinek a figyelembevételével biztosítva legyen.⁶¹

7.3. Kik élhettek a korlátozás jogával?

Volt idő, mikor a korlátozást bármilyen érdekelt örökös kérhette, tehát oldalrokon is. Ez az ősiség törvényéből következett, mert ez alapján minden arra hivatott részese volt a vagyonnak, amit nem lehetett tőlük elvonni.⁶² Ezt a jogot az a régi Ptk. már kizárólag a leszármazóknak engedte meg,⁶³ ugyanis az ősiség megszűnésével a szabad rendelkezési jog lépett életbe, ami az örökgyógót kizárólag a kötelesrész tekintetében korlátozta. A korlátozás iránti igényt tehát a gyermekek érvényesíthették, akik az apai hagyatékban örökösök voltak. Nem volt jelentősége annak, hogy a kérelmező gyermek nagykorú vagy

⁵⁷ Uo. 157.

⁵⁸ Ptk. 7:75. § (1)

⁵⁹ SZLADITS i. m. 157.

⁶⁰ Uo.162–163.

⁶¹ Uo. 166–167.

⁶² Uo. 157–158.

⁶³ 1959-es Ptk. 616. § (1) bekezdés.

kiskorú gyermek. Felléphettek az apa vér szerinti leszármazó- és az örökbe fogadott gyermekek is.⁶⁴ Az örökbe fogadott gyermeket ma is ugyanolyan jogok illetik meg az öröklés tekintetében, mint a vér szerinti gyereket: az örökbefogadott gyermek az örökbe fogadás fennállása alatt az örökbe fogadó szülő és annak rokonai után az örökbe fogadó szülő vér szerinti leszármazójaként örököl.⁶⁵

Jogosan merül fel bennünk, hogy a korlátozás jogával élhettek-e azok az unokák, akik az örökhatározó után törvényes örökölték. Ha a szülő gyermeke nem élte túl őt, de az előtte elhalt gyermeknek volt gyermeke, természetesen ezt az unokát megillette a korlátozás kérelmezésének joga. Az ő tekintetükben leginkább fontos megemlíteni, hogy az özvegyi jog korlátozása nem volt időhöz kötve, az arra jogosított bármikor kérhette az özvegyi jog korlátozását, e jog érvényesítését az időmúlás nem érintette. Ebből az következett, hogyha a kérelmezésre jogosított személy meghalt anélkül, hogy ezt a jogát érvényesítette volna, halálával a jog nem enyészett el, tovább hárult a leszármazókra.

E gondolatmenethez kapcsolódik az is, hogy ha korlátozásra jogosított személy meghalt anélkül, hogy jogát érvényesítette volna és nem volt örököse, akkor az tovább szállt-e az ő örökösöire. Erre a kérdésre egyértelmű választ adtak a jogtudósok: a korlátozás mivel személyhez kötött jog, ezért nem szállt át az oldalági örökösökre.

Ez a jogi probléma végrendelet tétele esetén a következőképp alakult: a leszármazó örökös nem volt a leszármazó végrendeleti örököse, csak abban az esetben kérhette az özvegyi jog korlátozását, ha a végrendeletkező a korlátozás jogát a végrendeletben rá külön átruházta.⁶⁶

7.4. A korlátozás mértéke egykoron

Az a mérték, amelyre az özvegyi jogot korlátozni nem lehetett az özvegy lakásában és illő eltartásában állt. Ez volt az özvegyi jog törvényes mértéke.

Az özvegynek már a korábbi rendszerekben is biztosítani kellett azt, hogy megfelelő lakása legyen és a továbbiakban is megfelelően élhessen. Lakásul rendszerint az a lakás illette az özvegyet, amelyben férjével együtt lakott és az az örökhatározó tulajdona vagy közös tulajdon volt. Ezt hívjuk bennmaradásnak. Rendszerint az egész lakás megillette a túlélő házastársat, de az eset körülmé-

⁶⁴ SZLADITS i. m. 157–158.

⁶⁵ Ptk. 7:72. § (1) bekezdés.

⁶⁶ SZLADITS i. m. 157–158.

nyeit figyelembe véve előfordulhatott, hogy a korlátozás ebben állt: a lakás nagy volt és a leszármazóknak is szükségük volt rá. Gyakorlatban ez megvalósulhatott úgy, hogy az egyik szoba a túlélő házastársat illette, a konyha közös volt a leszármazókkal. Ilyen szükségleteket eltekintve, lehetőleg az egész lakást a melléképületekkel, az udvarral és a lakáshoz tartozó bútorokkal és felszerelési tárgyakkal együtt a túlélő házastárs haszonélvezeti jogának körébe esett.⁶⁷

A korábbi Ptk. a korlátozás mértékét úgy állapította meg, hogy a korlátozott haszonélvezetnek elegendőnek kellett lennie ahhoz, hogy a házastárs szükségleteit biztosítsa, figyelembe véve az általa örökölt vagyontárgyakat, valamint saját vagyonát és munkájának eredményét is. A szabályozás szerint a házastárssal együtt öröklő leszármazók, ha a haszonélvezet korlátozásával nem éltek, akkor csak haszonélvezettel terhelt tulajdont örököltek. További fontos rendelkezése e tekintetben a régi Polgári Törvénykönyvnek, hogy a túlélő házastárs leszármazók mellett csak haszonélvezetet örökölt, így a bennmaradást biztosították számára, de olyan hagyatékon semmiképpen sem örökölt, amelynek tulajdonosává vált volna.

Mint már az ági vagyon kérdésénél felmerült, a régi Ptk. nem tartotta fenn a házastársi haszonélvezetre való utólagos érdemtelenység intézményét. Azonban, ha a túlélő házastárs új házasságot kötött, a haszonélvezeti joga megszűnt, azt minden kielégítés nélkül elvesztette. Így ő korábbi környezetétől megfoszthatóvá, környezetéből kimozdíthatóvá vált. A régi Ptk. az özvegyi jog vonatkozásában nagyjából kielégítő megoldást adott, de nem teljességében. Sok kérdéskör megoldása a bírói gyakorlatra hárult, emiatt az új Ptk. megalkotásánál kodifikációs munkálatok voltak szükségesek az túlélő házastárs haszonélvezeti jogának tekintetében.⁶⁸

7.5. A korlátozás tilalma – a hatályos szabályozás megoldása

A korlátozásra, mint már fentebb említésre került, a hatályos szabályozás alapján nincs lehetőség. A magánjogi kódex kimondja: a haszonélvezeti jog nem korlátozható.⁶⁹ A korábbi szabályozással ellentétben (korábbi Ptk.) ez arra az esetre is vonatkozik, ha a korlátozást a leszármazók kérik. Ennek célja az,

⁶⁷ Uo. 166–167.

⁶⁸ WEISS i. m. 226–232.

⁶⁹ Ptk. 7:58. § (2) bekezdés.

hogy a túlélő házastársnak ne kelljen megszokott környezetét elhagynia és ne lehessen életvitelében megzavarni.⁷⁰

A korlátozás tilalmának okát abban kereshetjük, hogy a házastárs öröklési jogi érdekeit és az öröklési jogban lévő helyzetét súlyosan sértő szabályokat igyekezte a jogalkotó enyhíteni azáltal, hogy nem engedi meg a leszármazóknak azt, hogy a túlélő házastársat megszokott környezetéből kimozdítsák vagy azon a vagyonon, amire neki haszonélvezeti jogot biztosít a polgári jogi szabályozás, osztoznia kelljen feltéve, ha az másnak a méltánytalan sérelmével nem jár.

7.6. Ági vagyonra vonatkozó szabályozás

Az 1861 óta az ági vagyonra vonatkozó szabályozás napjainkig szinte változatlan maradt.⁷¹ Azon a túlélő házastársat a jelenleg hatályos Ptk. alapján is holtig tartó haszonélvezeti jog illeti meg. Ennek megváltását a jövőre nézve bármikor kérheti mind a házastárs, mind pedig az ági örökösök is.

A Ptk. 7:70. § (3) bekezdése leszögezi: az örökhagyó házastársával szemben ági öröklési igényt nem lehet támasztani a szokásos mértékű berendezési és felszerelési tárgyakra, amiknek ő kizárólagos haszonélvezője lett.⁷² Ennek a szabálynak feltehetően az az értelme, hogy az ági öröklés tekintetében olyan gyakorlatot kívántak kialakítani, amely a házastársak közös használatára szolgáló szükséges lakberendezési és felszerelési tárgyait kivonja az ági öröklés szabályai alól még akkor is, ha ezek a vagyontárgyak ági eredetűek.⁷³

8. Befejezés

A kodifikációs munkálatok célja elsősorban az volt, hogy a társadalmi-gazdasági, a tulajdoni és családi viszonyok változásainak figyelembe vételével alakítsák ki a túlélő házastársi öröklés haszonélvezeti koncepcióját.⁷⁴ Az legkirívóbb változás az idő folyamán abban állt, hogy nemcsak a túlélő feleséget, az özvegyet illeti meg a haszonélvezeti jog, hanem a túlélő férjet is. Így ezzel megszűnt az

⁷⁰ TATTAY Levente: Az új Ptk öröklési jogi rendelkezései és a túlélő házastárs jogi helyzete. *Pázmány Law Working Papers*, 2013/06. 8.

⁷¹ Uo. 10.

⁷² Ptk. 7:63. § (1)–(2) bekezdés és Ptk. 7:70. § (3) bekezdés.

⁷³ WEISS i. m. 217.

⁷⁴ Uo. 232.

öröklési jognak az a visszássága, hogy a leszármazó örökösök mellett a túlélő férj egyáltalán nem örökölt, s másrészt az is, hogy a törvényes öröklés rendjén eltérő jogállás illette a túlélő feleséget és a túlélő férjet.⁷⁵ A férfi és a nő egyenlővé vált az öröklési jogi viszonylatokban. Ezzel magyarázhatjuk, hogy miért özvegyi jog az intézmény eredeti megnevezése, és a jelenlegi Ptk. miért a túlélő házastárs kifejezést használja.

Második okként felhozható, hogy módosultak az életviszonyok annak tekintetében, hogy a házasságok férfi és nő között élethossziglan szóltak. Manapság azonban a házasságok több mint fele felbomlik, így az özvegyi jog nem tölti be korábbi rendeltetését.⁷⁶ Ebből következik az a probléma is, hogy az örökhagyó, aki felbontotta házasságát újabb házasságot köt és az aktuális házastársa fiatalabb, mint az első házasságból született gyermeke. Így a haszonélvezet hátrányos, mert a leszármazók akkor nem juthatnak hozzá örökségükhöz. Itt különösen jelentkezhet a haszonélvezeti öröklés és az állagöröklés konfliktusa.⁷⁷

Átalakuláson mentek át a tulajdoni viszonyok is. Egyrészt jelentéktelen minimumra korlátozódott a mezőgazdasági ingatlan magántulajdona, amely az a tulajdoni forma volt, amelyben a korábbi Ptk. megalkotásakor a haszonélvezeti jog megélhetést, hasznok húzását foglalta magában. Másrészt, az életszínvonal emelkedése végett a személyi vagyon köre is folyamatosan gyarapodik, és annak köre változik:⁷⁸ a bérlakás, kocsi, nyaraló, takarékbetét stb. nem vagy csak részben alkalmasak a túlélő házastárs eltartására.

Ennek tekintetében fontos a technika fejlődését is okként megemlíteni. Rohamosan növekszik az olyan ingóságok száma, amelyek jelentős értékűek, gondoljunk például egy számítógépre vagy laptopra, de azok az idő múlásával értéküket veszítik.⁷⁹

A jogalkotó a kodifikációs munkálatok során a haszonélvezeti jog fenntartása mellett tette le a voksát. A különbség azonban szemmel látható: a fent említett okok végett más feladattal kellett ellátnia ezt az intézményt és megváltoztatnia annak korlátozhatóságát. Az 1959-es Ptk. szabályozása előtt az özvegyi jog feladata az volt, hogy az özvegynek tartást biztosítson, megélhetését fedezze, amellyel olyan társadalmi pozíciót, rangot tudjon betölteni, mint az örökhagyó

⁷⁵ Uo. 278.

⁷⁶ TATTAY i. m. 5.

⁷⁷ Uo. 4.

⁷⁸ WEISS i. m. 232.

⁷⁹ TATTAY i. m. 5.

halála előtt; azonban a korlátozás jogát széles körben fenntartotta. A korábbi magánjogi kódexünk fontossága már nem elsődlegesen a gondoskodásban állt, amit a hatályos Ptk. is követett: a túlélő házastárs szükségleteit, korábban közösen használt háztartási, lakberendezési tárgyak továbbhasználatát kívánta biztosítani oly módon, hogy az változatlan maradjon. De a korlátozás tekintetében a korábbi és az új Ptk. elérő szabályozást követ. A régi Ptk. kizárólagosan a leszármazókat ruházta fel korlátozási joggal, az új Ptk. viszont már senkit sem illetett meg ezzel az igényérvényesítési lehetőséggel.⁸⁰

⁸⁰ WEISS i. m. 217.

A JOGELLENES GYERMEKELVITELI ELJÁRÁSOK BEMUTATÁSA

KUNDRÁK Villő

Bevezető

Témám aktualitását jelzi, hogy már a 2010. év során csupán az Európai Unió területén közel 122 millió házasságot tartottak nyilván, amelyből 16 millió (13%) rendelkezett nemzetközi vetülettel.¹ A határon átnyúló családjogi ügyek száma pedig az elmúlt évek során egyfelől a globalizáció² és ezáltal az egyre növekvő mobilitás, másfelől a különváló párok ugrásszerű növekedésének hatására megemelkedett. E tények következtében tehát a magyar állampolgárokat érintő jogellenes gyermekelviteli ügyek száma is elkerülhetetlenül egyre több. Ezt tükrözi, hogy hazánkban 2010 óta az e jellegű ügyek száma a duplájára emelkedett és napjainkra már megközelítik az évi százas nagyságrendű ügyszámot.³

1. Az elvitel szociokulturális háttere

1.1. Az elvitel leggyakoribb okai

A gyermek elvitelének okai többek között, hogy egy rendszerint vegyes állampolgárságú házasságban élő szülő külföldre költözésének időpontjában

¹ 2010. évi jelentés az uniós polgárságról. Az uniós polgárok jogainak érvényesítése előtt álló akadályok lebontása, az Európai Unió Hivatalos Lapja, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52010DC0603&from=HU> (letöltve: 2015. november 09.)

² Az Európai Bizottság tájékoztató Füzet: *Különválás nemzetközi családoknál, a gyermek határokon túli, szülő általi jogellenes elvitele*, 2014, 1.

³ Konferencia a jogellenes gyermekelviteli ügyekről, Magyarország Kormányának Hivatalos oldala, <http://www.kormany.hu/hu/igazsagugyi-miniszterium/europai-unios-es-nemzetkozi-igazsagugyi-egyuttmukodesert-felelos-allamtitkarsag/hirek/konferencia-a-jogellenes-gyermekelviteli-ugyekrol> (letöltve: 2015. november 09.)

nincs az új környezetével kapcsolatosan megfelelő információ birtokában. Tehát anélkül, hogy a szülő a kiköltözéssel járó negatív következményekkel számolni tudna, külföldön nem tud integrálódni új környezetébe, és tudva, hogy a gyermek másik szülője nem egyezne bele a hazatérésbe, akképpen dönt, hogy a gyermekkel „visszaszökik” származási országába. Ilyen esetekben a jogellenes cselekményt tanúsító szülő gyakran feltételezi azt, hogy szülőföldjén biztonságra és védelemre talál, a hatóságok megértik az elvitel indokait, és jóváhagyják egyoldalú döntését a gyermek elviteléről.

Ezen túlmenően igen rendszeres, hogy a gyermeket elvivő szülőnek nincsenek információi a vonatkozó nemzetközi és magyar jogszabályokról, ebből kifolyólag nincs tudtában annak, hogy a gyermek elvitelével jogellenes magatartást tanúsít, és természetesnek veszi – különösen, hogyha a gyermeket gyámhatósági vagy bírósági határozat nála helyezte el –, hogy egyoldalúan dönthet arról, hogy a gyermekkel melyik országba költözik.⁴

A felsoroltak mellett a jogellenes gyermekelviteli jellegű ügyek egy jelentős részében előfordul, hogy az elvitelt megvalósító szülő és/vagy gyermeke családon belüli erőszak áldozatává vált.⁵ Itt fontos kiemelni, hogy amennyiben valóban bántalmazás áldozatául esett a szülő vagy a gyermek, akkor erre utaló nyomon követhető tények támasztják alá, hogy a szülő már a gyermek jogellenes elvitele előtt segítségért folyamodott. Amennyiben viszont a bántalmazásra utaló nyomok csak a bírósági eljárás során bukkannak elő, akkor az is feltételezhető, hogy a jogellenes gyermekelvitelt megvalósító szülő e taktikával akarja a gyermeket megtartani.⁶

Visszatérőek továbbá az olyan esetek, amelyek során a jogellenes gyermekelvitelt megvalósító szülőt a szülői felelősség rendezésére irányuló eljárás negatív végkimenetelétől való félelem, vagy egy már ténylegesen befejezésre került és az elvitelt megvalósító szülő számára kedvezőtlenül végződő eljárás következményei alól való kibúvás vezérli a cselekménye magvalósításában.

Mindemellett megállapítható, hogy napjainkban egyre nagyobb gyakorissággal fordul elő, hogy az egyik szülő számára új lehetőségek adódnak külföldön,

⁴ KERPEL Éva: Jogellenes gyermekelvitel: meg lehet-e előzni? *Család, gyermek, ifjúság*, 2010/3. 15.

⁵ GYURKÓ Szilvia előadása: Az interprofesszionális megközelítés fontossága a gyermekvédelmi munkában. Győr, 2011. február 08. <http://slideplayer.hu/slide/2119499/> (letöltve: 2015. november 09.)

⁶ KERPEL i. m. 16.

amelyeket nem akar elszalasztani, ebből következően, akképpen dönt, hogy a gyermeket jogellenesen, de magával viszi.⁷

Általánosságban megállapítható, hogy a gyermek jogellenes elvitelének kockázata különösen magas az olyan családokon belül, amelyekben családi kapcsolati problémák állnak fenn, különösen a vegyes állampolgárságú, különvált szülők esetében, valamint az olyan családokon belül, ahol kapcsolattartási vagy gyermek elhelyezési problémák vannak.⁸

E körben nyomatékosan fel szeretném hívni a figyelmet a megelőzés fontosságára, amelynek tekintetében különösen fontos feladata van a rendőrségnek és a gyámhivatalnak, hiszen a jogellenes gyermekelviteli ügyek során az állampolgárok elsőként rendszerint e hatóságokhoz fordulnak segítségért. Ennek ellenére a Kék Vonal Gyermekkrízis Alapítvány és a belga Child Focus Alapítvány által 2009-ben végzett kutatásból kitűnik, hogy e hatóságok sok esetben nem tanúsítanak kellő figyelmet a jogellenes gyermekelviteli ügyek terén. A kutatási eredmények alapján, amennyiben az egyik szülő sejtette, hogy a másik szülő egy gyermek szokásos tartózkodási helyétől eltérő országba készül elvinni közös gyermeküket, és segítséget kért többnyire a rendőrségtől vagy a gyámhivatalról, a hatóságok azzal az indokolással utasították el a segítséget kérő szülő kérelmét, hogy jogellenes magatartás tanúsítása nem történt, ezért részükről intézkedés megtétele nem szükségeltetik.⁹

1.2. Az eljárás szereplői

A gyakorlati tapasztalatok alapján az esetek többségében az a szülő valósítja meg a jogellenes gyermekelvitelt, akinél a szülői felügyeleti jog van, nem pedig az, aki csupán láthatási jogot gyakorolja.¹⁰ Ezen túlmenően megfogalmazható, hogy az esetek java részében egy olyan édesanya valósítja meg a jogellenes cselekményt, aki nem rendelkezik rendszeres jövedelemmel, az anyaországban maradt családi kapcsolatait viszont ápolja.¹¹

⁷ Uo. 16.

⁸ Uo. 17.

⁹ Uo. 15.

¹⁰ NÉMETH Ildikó előadása: Határtalan-e a szülői szeretet – avagy a jogellenes gyermekelviteli ügyek a gyakorlatban, Budapest, ELTE ÁJK, 2015. október 20.

¹¹ GYURKÓ i. e.

A gyermek jellemzően 6 év alatti, és tipikusan egyetlen gyermek érintett az elvitellel.¹²

2. A jogszabályi háttér

Az Amsterdami Szerződés értelmében és az Európai Bíróság ítélkezési gyakorlatával összhangban, a gyermekek jogellenes külföldre vitelének kérdése az Európai Unió kizárólagos külső hatáskörébe tartozik, ebből kifolyólag kizárt, hogy a tagállamok e tárgyban kétoldalú szerződéseket kössenek.

A jogellenes gyermekelvitel témakörét érintően időrendi sorrendben először a gyermekek jogellenes külföldre vitelének polgári jogi vonatkozásairól szóló, Hágában 1980. október 25. napján kelt szerződés¹³ (a továbbiakban Egyezmény) született meg, melyet az 1986. évi 14. törvényerejű rendelet integrált a hazai jogrendszerbe. Az Egyezmény célja egyfelől az, hogy biztosítsa a bármelyik Szerződő Államba jogellenesen elvitt vagy ott elrejtett gyermek azonnali visszajuttatását a gyermek szokásos tartózkodási helyére, másfelől annak garantálása, hogy a gyermek feletti felügyelet, illetve a láthatás gyakorlására szolgáló – az egyik Szerződő Állam jogrendszeréből folyó – jogot a többi Szerződő Államban ténylegesen tiszteletben tartásuk.¹⁴ Az Egyezmény tehát arra törekszik, hogy a gyermek mindenek felett álló érdekének szem előtt tartásával, a jogellenes elvitelt vagy visszatartást megelőző helyzetet, valamint a szülői felügyeleti és a kapcsolattartási jogok gyakorlását helyreállítsa. Fontos kiemelni azonban, hogy az Egyezmény által lefektetett eljárás nem egy, a szülői felügyeleti jogot szabályozó eljárás. Az eljárást lefolytató bíróság kizárólagosan azzal kapcsolatosan dönt, hogy a gyermek másik tagállamba vitele jogellenesnek minősül-e, és amennyiben igen, abban az esetben a visszavitel megtagadásának okai fennállnak-e.¹⁵

A jogellenes gyermekelvitel és az azzal szoros összefüggésben lévő gyermekjogok témájának fontosságát jelzi, hogy a Hágai Egyezménnyel azonos

¹² A Hágai Nemzetközi Magánjogi Konferencia honlapja, <http://www.hcch.net/upload/wop/abduct2011pd08ae.pdf> (letöltve: 2015. november 10.)

¹³ Az Egyezmény szövege elérhető a Hágai Nemzetközi Magánjogi Konferencia honlapján, <http://www.hcch.net/upload/conventions/txt28en.pdf> (letöltve: 2015. november 11.)

¹⁴ 1. cikk.

¹⁵ Federal Judicial Center International Litigation Guide, The 1980 Hague Convention on the Civil Aspects of International Child Abduction, A Guide for Judges, 2012, ix., [http://www.fjc.gov/public/pdf.nsf/lookup/hagueguide.pdf/\\$file/hagueguide.pdf](http://www.fjc.gov/public/pdf.nsf/lookup/hagueguide.pdf/$file/hagueguide.pdf) (letöltve: 2015. november 11.)

célkitűzést megfogalmazva, a Gyermek Jogairól szóló, New Yorkban 1989. november 20-án kelt Egyezmény 11. cikkében szintén deklarálásra került, hogy a részes államok intézkedéseket tesznek annak érdekében, hogy megakadályozzák a gyermekek törvényellenes külföldre utaztatását és ott-tartását. Ebből a célból pedig előmozdítják a kétoldalú és többoldalú megállapodások megkötését, illetve a meglévő megállapodásokhoz való csatlakozást.

2.1. A Hágai Egyezmény

Az Egyezmény személyi hatálya a 16. életévüket be nem töltött gyermekekre vonatkozik.¹⁶ Területi hatálya kiterjed az Egyezményhez csatlakozó államokra, azonban ahhoz, hogy az Egyezmény két ország között végrehajtható legyen az is szükséges, hogy az adott országok között legyen egy elfogadó nyilatkozat. Nem elégséges tehát az Egyezményben foglaltak végrehajtásához, hogyha mind a két ország részese az Egyezménynek.¹⁷ Amennyiben pedig a jogellenes gyermekelvitellel olyan országok érintettek, amelyek nem írták alá az Egyezményt, abban az esetben a diplomáciai utak igénybevétele marad kizárólagos lehetőségként a fennálló probléma megoldására.

2.2. A Brüsszel II.A rendelet

Az Egyezmény hatályba lépését követően egy újabb, a témakört érintő jogszabály, az 1347/2000/EK rendelet látott napvilágot, melyet azonban 2003. november 27. napján a házassági ügyekben és a szülői felelősségre vonatkozó eljárásokban a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról szóló Tanács 2201/2003/EK rendelete, a Brüsszel II.A. rendelet (a továbbiakban Rendelet) hatályon kívül helyezett. A Rendelet a 2005. március 1. után indult ügyekben alkalmazandó. Célja, hogy lefektesse a házassági ügyekre és a szülői felelősségre kiterjedő, több országot érintő viták rendezésében joghatósággal rendelkező bíróság megállapítására vonatkozó, valamint a valamely uniós ország által kibocsátott határozatoknak más uniós országban történő elismerését és végrehajtását megkönnyítő szabályokat. A Rendelet további célkitűzése, hogy meghatározza a gyermekek jogellenes elvitelére vonatkozó ügyek rendezésére

¹⁶ 4. cikk.

¹⁷ NÉMETH i. e.

szolgáló uniós szintű eljárást. Mindemellett a Rendelet törekszik arra, hogy a gyermekek szüleikkel való kapcsolattartási jogát biztosítsa, még akkor is, ha azok külön vagy eltérő uniós országban élnek. A Rendelet ugyanakkor nem tartalmaz a családjog anyagi jogi szabályaira vonatkozó rendelkezéseket, azok megalkotását az egyes uniós országok hatáskörébe utalja.¹⁸

A Rendelet, amely Magyarország Európai Unióhoz való csatlakozása óta a hazai bíróságok számára közvetlenül alkalmazandó jogszabálynak minősül, új alapokra helyezte a Hágai Egyezmény alkalmazásának feltételeit. A kapcsolattartási és a gyermek visszaadásával kapcsolatos ügyekben megszüntette az exequatur eljárást, és ez azt a következményt hozta magával, hogy a szülői felügyeleti joggal kapcsolatos határozatokat bármely tagállam közvetlenül és automatikusan köteles elismerni. A gyermekelvitel megakadályozására és a gyermek visszaadására új szabályokat iktatott be, ezek jóvoltából pedig a gyermek visszaadása gyorsabban és hatékonyabban biztosítható. Mindemellett, a Rendelet a jogellenes gyermekelvitel ügyek vonatkozásában komoly előrelépést jelent azáltal, hogy a gyermek visszaadásával kapcsolatos bírósági eljárás határidejét csökkentette.¹⁹

A Rendelet alapján a szülői felelősség fogalma felöleli a gyermek személyével, valamint vagyonával kapcsolatos valamennyi jogot és kötelezettséget, amelyet természetes személy vagy jogi személy határozat, jogszabály hatálya, illetve kötelező megállapodás útján gyakorol. A szülői felelősség magában foglalja a felügyeleti, valamint a láthatási jogot.²⁰ A Rendelet a felügyeleti, valamint a láthatási jogot is definiálja. A felügyeleti jog a gyermek gondozásával kapcsolatos jogok és kötelezettségek, és különösen a gyermek tartózkodási helye meghatározásának joga.²¹ A láthatási jog pedig különösen a gyermek korlátozott időre való elvitelének joga a szokásos tartózkodási helyétől eltérő helyre.²²

Az Egyezmény a Rendeletben foglalt kiegészítésekkel alkalmazandó. Amennyiben azonban a rendelet rendelkezései az Egyezményben foglaltak

¹⁸ Az Európai Unió Hivatalos Lapja, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=URISERV:l33194> (letöltve: 2015. november 11.)

¹⁹ A Kúria 2013.EI.II.G.1/14. számú, a jogellenesen Magyarországra hozott gyermekek visszavitelével kapcsolatos eljárások vizsgálatára létrehozott joggyakorlat elemző csoport összefoglaló véleménye, 3.

²⁰ 2. cikk 7. pont.

²¹ 2. cikk 9. pont.

²² 2. cikk 10. pont.

között eltérés mutatkozik, abban az esetben a Rendelet szabályai élveznek elsőbbséget az Egyezményben lefektetettekkel szemben.²³

2.3. Az Európa Tanács gyermekbarát igazságszolgáltatásról szóló iránymutatása

Az Európa Tanácsnak a gyermekbarát igazságszolgáltatásról szóló 2010. évi iránymutatása szintén jelentős jogforrásnak minősül a jogellenes gyermekelviteli ügyek vonatkozásában, hiszen az iránymutatás számos olyan elemet tartalmaz, amelyek fokozottan jelennek meg az e jellegű ügyek során. Példaként hozható fel a gyermek részvétele az eljárásban, véleményének kellő súlyú figyelembevétele, a gyermek és a szülők megfelelő tájékoztatása jogaikról, valamint az eljárásról, az eljárás gyors és hatékony lefolytatása, vagy a közvetítői eljárás jelentősége.

3. Az eljárás folyamata

Az eljárás akként indul meg, hogy a gyermek szokásos tartózkodási helyén maradt szülő vagy jogi képviselője egy a gyermek visszaadására, vagy a láthatási jog gyakorlásának biztosítására vagy megszervezésére²⁴ irányuló kérelmet nyújt be – az Egyezmény szerinti formanyomtatványon – a gyermek szokásos tartózkodási helye szerinti központi hatósághoz, a gyermek elvitelének országa szerinti központi hatósághoz, vagy az elvitel szerinti bírósághoz. Magyarországon a központi hatóság szerepét az Igazságügyi Minisztérium Nemzetközi Magánjogi Főosztálya tölti be.²⁵ A formanyomtatványhoz a kérelmező szülőnek csatolnia kell a kérelem alátámasztásához szükséges dokumentumokat (a gyermek anyakönyvi kivonatát, a közös szülői felügyeletről rendelkező bírósági határozatot stb.), ezért mindenképpen gyorsítja az eljárást, hogyha már előre beszerzett, lefordított dokumentumokkal tudnak a hatóságok dolgozni. A visszaviteli eljáráshoz szükséges iratok beszerzésében, azok fordításában, jogi képviselő bevonásában a központi hatóság segítséget nyújt

²³ KOZÁK i. m. 25.

²⁴ Egyezmény 21. cikk.

²⁵ Az uniós tagállamokban működő központi hatóságok elérhetősége megtalálható az Európai Bizottság honlapján, http://ec.europa.eu/justice_home/judicialatlascivil/html/ds_centralbody_hu.htm (letöltve: 2015. november 11.)

a kérelmező részére. A központi hatóságok szolgáltatásainak igénybevétele azonban nem kötelező, pusztán lehetőség.²⁶

Sajnálatos módon azonban amennyiben a szülő nem tudja, hogy melyik országba vitték el gyermekét, abban az esetben a központi hatóságok nem tudnak részére segítséget nyújtani, és az eljárás nem folytatható le. Megjegyzendő, hogy a rendőrség a jogellenes elvitellel kapcsolatos ügyekben kizárólag akkor jár el, hogyha az ügyvel kapcsolatosan kiskorú veszélyeztetése,²⁷ kiskorúval való kapcsolattartás akadályozása,²⁸ vagy kiskorú elhelyezésének megváltoztatása²⁹ miatt feljelentést tett a sérelmet szenvedő szülő.

Következő lépésben, amennyiben a kérelmező a külföldi központi hatóság segítségét vette igénybe, akkor a külföldi központi hatóság továbbítja az Igazságügyi Minisztériumhoz a kérelmet, amelyet ezen utóbbi megküld a Pesti Központi Kerületi Bírósághoz. A Pesti Központi Kerületi Bíróság kizárólagos hatáskörrel rendelkezik az e jellegű ügyekben.³⁰ Nem minden esetben jut el azonban az eljárás a bírósági szakaszig. Némely esetekben előfordul ugyanis, hogy a hatóságok felszólítására a kérelmezett önkéntes módon visszatér a gyermekkel a gyermek szokásos tartózkodási helye szerinti országba. Illetőleg nem csak a bíróságnak, hanem a központi hatóságnak is lehetősége van a kérelmező kérelmének az elutasítására. A gyakorlati tapasztalatok szerint azonban elenyésző azon kérelmeknek a száma, amelyeket a központi hatóság utasít el. Amennyiben a kérelem elutasítására mégis sor kerül, ennek a leggyakoribb oka, hogy az elvitt gyermek már betöltötte a 16. életévét.

3.1. A bíróság előtti eljárás

Amennyiben ténylegesen megindul a bíróság előtt a gyermek visszaadására, vagy a láthatási jog biztosítására vagy megszervezésére irányuló eljárás, abban az esetben egy nemperes eljárás keretében, egy maximális 6 hetes időtartam alatt, a bíróság megvizsgálja, hogy a visszavitel elrendelésének az Egyezmény szerinti feltételei adottak-e. Annak érdekében, hogy a bíróságok e rövid határidőt tartani tudják a magyar belső jog soron kívüli eljárást ír elő, és ebből ki-

²⁶ KERPEL i. m. 16.

²⁷ 2012. évi C. törvény (a továbbiakban Btk.) 208. §

²⁸ Btk. 210. §

²⁹ Btk. 211. §

³⁰ 7/1988. (VIII.1.) IM rendelet (Vhr.) 3.§-ának (2) bekezdés.

folyólag a bíróság a felek meghallgatását legkésőbb a kérelemnek a bírósághoz érkezésétől számított 8. napra tűzni ki.³¹

A bizonyítási eljárás körében a bíróság az alábbi szempontokat veszi figyelembe. Első lépésben megvizsgálja, hogy történt-e az Egyezmény által jogellenesnek minősített elvitel vagy visszatartás. Annak bizonyítása, hogy jogellenes gyermek elvitel vagy visszatartás történt, a kérelmezettre hárul. Ezzel egyidejűleg a bíróságnak, meg kell bizonyosodnia arról is, hogy az elvitt gyermek még nem töltötte be a 16. életévét. Második lépésben meghatározásra kell, hogy kerüljön, hogy a gyermek melyik országban rendelkezett szokásos tartózkodási hellyel. Ezt követően a bíróság azt tekinti át, hogy a szokásos tartózkodási hely államának joga szerint jogellenesnek minősül-e a gyermek elvitele vagy visszatartása. A szempontok vizsgálatának utolsó előtti szakaszában az kerül mérlegelésre, hogy a kérelmező ténylegesen gyakorolta-e a szülői felügyeleti jogait. Végezetül, a bíróság górcső alá veszi, hogy megalapozott kérelem esetén fennáll-e a visszaadás megtagadásának valamely oka.

Megjegyzendő, hogy az Egyezmény preambuluma, a rendelet bevezetőjének (17) bekezdése, valamint a nemzeti jogforrások közül az EBH 2002. 634. számú elvi határozat II. pontja is kifejezésre juttatja, hogy a gyermek érdeke elődegesen a megsértett szülői felügyeleti jog azonnali helyreállítása, ezért a gyermek jogellenes elvitele vagy visszatartása esetében a gyermek visszavételét haladéktalanul el kell érni és ennek elutasítására csak egyedi és kellően indokolt esetben kerülhet sor.³² Álláspontom szerint azonban megkérdőjelezhető, hogy vajon minden, legfőképpen az alacsony életkorú gyermekek esetében ténylegesen ez-e a gyermek érdeke.

3.1.1. A gyermek szokásos tartózkodási helye

A szokásos tartózkodási hely fogalmát az Egyezmény és a Rendelet sem határozza meg. A gyermek szokásos tartózkodási helyét az adott ügy konkrét tényállásában szereplő valamennyi körülmény alapján kell megállapítani. Tehát

³¹ A Gyermek Jogellenes Külföldre Vitelének Polgári Jogi Vonatkozásairól szóló, Hágában, az 1980. évi október 25. napján kelt, az 1986. évi 14. törvényerejű rendelettel kihirdetett szerződés végrehajtásáról szóló 7/1988 (VIII.I) IM rendelet 5. § (1) bekezdés.

³² A Kúria i. összefoglaló véleménye, 8–9.

minden egyes ügyben a közösségi jog keretein belül, az európai jog szellemében, a nemzeti jogtól függetlenül értelmezve, egyedi mérlegelést végez a bíróság.³³

A Rendelet, valamint a vonatkozó többoldalú jogszabályok alapján azonban le lehet vonni azt a következtetést, hogy a bíróságok a gyermek szokásos tartózkodási helyének meghatározása során az alábbi tényezőket veszik figyelembe: hol volt a gyermek tényleges életvitelének központja, illetőleg mennyi ideig és milyen rendszerességgel tartózkodott ott a gyermek. Ezen túlmenően a bíróságok figyelembe veszik a gyermek családi és társadalmi beilleszkedését, valamint kötődéseit is. Nem kritérium ahhoz, hogy egy adott ország a gyermek tényleges életvitelének középpontjának minősüljön az, hogy a gyermek megszakítás nélkül az adott állam területén tartózkodjon. A családi, társadalmi helyzet feltérképezése során a bíróságok pedig tekintettel vannak arra, hogy a gyermeket milyen mélységű és minőségű kapcsolatok fűzik többek között azokhoz a személyekhez, akikkel a gyermek együtt lakik, akikkel szabadidős tevékenységét tölti, vagy akár azokhoz a kortársaihoz, akikkel együtt jár óvodába vagy iskolába. Az eddig felsorolt tényezők mellett a bírói mérlegelést cizellálja, hogy a szokásos tartózkodási hely determinálása folyamán a gyermek életkorának különös jelentősége van. A gyermekek között életkoruk alapján alapvetően három – a csecsemőket, a kisgyermeket és az iskoláskorú kamaszokat - egymástól elhatároló kategóriát alkothatunk meg. A csecsemők esetében a szociális és családi környezetéről elmondható, hogy az megegyezik az őt tényleges gondozó családtagjával, aki az esetek döntő többségében a gyermek édesanyja. A kisgyermek szokásos tartózkodási helyének megállapítása során a családi környezete, a gyermekkel együtt élő és róla gondoskodó személyek, valamint a gyermek nyelvi szocializációja és a gyermeknevelési intézményekhez való kötődése kap különös figyelmet. A harmadik csoportba eső iskoláskorú kamaszok szempontjából e kérdés megválaszolásának alkalmával a családi kapcsolatok, a kortárskapcsolatok, valamint a rendszeres szabadidős és sporttevékenységek gyakorlásának a helyszíne a meghatározó.³⁴

Ezek mellett a feltételek mellett a bíróságok számításba veszik a gyermeknek a nyelvismereteit és a nyelvhasználatát, adott esetben a szülők munka- vagy megbízási szerződésének tartalmát, a tartózkodás tartamát az adott tagállamban, valamint a tagállamba való költözés körülményeit és indokait, mely ténye-

³³ KOZÁK Henriette: A gyermek jogellenes elvitele miatti eljárás a határok nélküli Európában. *Családi Jog*, VII. évf./1. 25.

³⁴ KOZÁK Henriette előadása, Budapest, 2014. május 29., HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó honlapja, http://www.hvgorac.hu/sites/portal/seminarium/Csaladjog_Konf_20140529/prezentaciok/CsaladjogiKonf_20140529_KozakHenriett.pdf (letöltve: 2015. november 11.)

zök mind arra engednek következtetni, hogy a tartózkodás ideiglenes jellegű volt-e vagy sem.³⁵ Az általános külföldi gyakorlat alapján azonban a bíróságok egy tagállamban több hónapos tartózkodási időt kívánnak meg ahhoz, hogy a szokásos tartózkodási hely az adott tagállamon belül megállapítható legyen.³⁶ Kiemelendő azonban, hogy még néhány hónapos tartózkodás sem elegendő a szokásos tartózkodási hely megállapításához, abban az esetben, hogyha a család egzisztenciális biztonsága az adott tagállam területén nem teremtődött meg, és a szülők nem alakítottak ki olyan közös otthont sem, amelyben a gyermek nyugodt és kiegyensúlyozott fejlődése biztosítva lenne.³⁷

Hazánkban, a Legfelsőbb Bíróság EBH 2003. 950. számú elvi határozatában foglalt állást a gyermek szokásos tartózkodási helyének vonatkozásában. Az elvi bírósági határozat kimondja, hogy a gyermek szokásos tartózkodási helye alatt, azt a helyet kell érteni, amely huzamosabb ideig és akár a véglegesség szándéka nélkül is a szülő és a gyermek együttélésének természetes és zavar-talan helyszíne, ideértve a megfelelő közös lakást, a gyermeket eltartó szülő munkahelyét és azt a mikroközösséget is, ahová a gyermek adott időszakban beilleszkedett.³⁸

Végezetül pedig megemlítendő, hogy habár igen csekély számban, de előfordulnak olyan esetek is, amikor nem állapítható meg, hogy a jogellenes gyermekelvitelt megelőzően a gyermek szokásos tartózkodási helye melyik országban volt. Az ilyen esetek során alkalmazandó a Rendelet 13. cikke, amely akképpen rendelkezik, hogy amennyiben a gyermek szokásos tartózkodási helye nem állapítható meg, és megállapodás alapján Rendelet 12. cikke sem határozható meg a joghatóság, akkor annak a tagállamnak a bíróságai rendelkeznek joghatósággal, amelynek területén a gyermek jelen van.

3.1.2. A szokásos tartózkodási hely államának joga szerint a gyermek elvitele vagy visszatartása jogellenesnek minősül-e

Azt a problémát, hogy az elvitelt vagy a visszatartást megvalósító szülő határozhatt-e a hátrahagyott szülő hozzájárulása nélkül a gyermek huzamosabb időre vagy letelepedés céljából történő külföldre távozásáról, minden esetben

³⁵ WOPERA ZSUZSA: *Az európai családjog kézikönyve*. Budapest, HVG-Orac, 2012. 82–83.

³⁶ KOZÁK i. m. 26.

³⁷ KOZÁK i. e.

³⁸ A Kúria i. összefoglaló véleménye, 12.

a gyermek szokásos tartózkodási helyének joga alapján kell eldönteni. Ehhez pedig elengedhetetlen az adott állam nemzeti jogának ismerete, amely a Központi Hatóság törvénybizonyítványából, az Európai Igazságügyi Hálózat honlapjáról, vagy az adott állam összekötő bírától tudható meg.³⁹

3.1.3. *Jogellenesnek minősül-e az elvitel vagy a visszatartás*

Hazánkban arra a kérdésre, hogy a gyermek elvitele vagy visszatartása jogellenesnek minősül-e, a Polgári Törvénykönyvben (a továbbiakban Ptk.) leljük meg a választ.

A Ptk. akként rendelkezik, hogy a különélő szülőnek is döntési joga van a gyermek sorsát érintő lényeges kérdésekben, még akkor is, hogyha a szülői felügyeleti jogot a szülők megállapodása vagy a bíróság döntése alapján kizárólagosan az egyik szülő gyakorolja.⁴⁰ A gyermek sorsát érintő lényeges kérdésnek minősül többek között a gyermek huzamosabb időre vagy letelepedés céljából történő külföldre távozása. Ilyen esetekben a különélő szülő hozzájárulásának beszerzését az indokolja, hogy a gyermekkel való találkozás lehetősége számára jelentősen megnehezül.⁴¹ Tehát mindkét szülő beleegyezése szükséges ahhoz, hogy gyermekük huzamosabb időre, külföldre távozzon. Amennyiben a szülők között e tekintetben nem tud konszenzus létrejönni, akkor a gyámhatóság dönt a kérdésben.⁴² E szabály alól kivételt képez, és nem indíthat a gyámhatóság előtt eljárást az a szülő, akinek a szülői felügyeleti jogát a bíróság a gyermek sorsát érintő lényeges kérdések vonatkozásában korlátozta vagy megvonta.⁴³ Kiemelendő azonban, hogy a gyermek átmeneti külföldre utazásához való hozzájárulás nem jelenti a gyermek tartós, külföldi letelepedésébe való beleegyezését.

Az elvitel jogellenességének a két feltétele egyfelől tehát, hogy a hátrahagyott szülő szülői felügyeleti vagy kapcsolattartási jogát sértse a gyermek jogellenes elvitele, és hogy a gyermek szokásos tartózkodási helye az elvitelt megelőzően a hátrahagyott szülő tagállamában legyen. A másik feltétel, hogy a hátrahagyott

³⁹ KOZÁK i. m. 26.

⁴⁰ Ptk. 4:175. §

⁴¹ BARZÓ Tímea – LÁBADY Tamás – NAVRATYIL Zoltán – CSEHI Zoltán – KENDERES Andrea: *Családjog a 2013. évi V. törvény alapján, Az új Polgári Törvénykönyv szövegének rövid magyarázata. Ideiglenes jegyzet.* Budapest, Menedzser Praxis Szakkiadó, 2014. 185.

⁴² Ptk. 4:166. §

⁴³ Ptk. 4:9. § (3) bekezdés.

szülő az elvitt megelőzően ténylegesen gyakorolja a szülői felügyeleti vagy kapcsolattartási jogát. Ennek alátámasztására szolgálhat, hogyha a hátrahagyott szülő a láthatási alkalmakra elment, vagy legalábbis e szándéka megvolt és tett is ennek érdekében, valamint az, hogy a gyermektartásdíjat a meghatározottak szerint utalta.

A gyakorlati tapasztalatok alapján azonban megesik, hogy az Egyezményt visszaélészerűen alkalmazza az a szülő, aki e jogait az elvitt megelőzően ténylegesen nem gyakorolta.⁴⁴ Efféle visszaélészerű magatartást tanúsíthat példának okáért egy olyan szülő, aki az elvitt megvalósító szülőn való bosszúállás szándéka által vezérelve arra törekszik, hogy az elvitt megvalósító szülő életét megnehezítse. Az ismertetteket illusztrálja a dr. Németh Ildikó által bemutatott azon eset, amikor egy vidéki börtönben elhelyezett fogvatartott - a gyermek édesapja - megtudta, hogy volt házastársa közös, 16 éven alatti gyermekükkel kiköltözött Ausztriába, annak fényében, hogy ott majd kedvezőbb körülmények között élhetnek. A fogvatartott ténylegesen már hosszú ideje nem gyakorolta láthatási jogát, azonban a célból, hogy meggátolja, hogy volt felesége egy az itthoninál pozitívabb jövőt tudjon felépíteni, kérelmet terjesztett elő a gyermekük visszahozatala érdekében. Az édesapa kérelmét azonban a bíróság elutasította.

3.1.4. A gyermek visszaadásának megtagadási okai

Abban az esetben, hogyha megállapítást nyer, hogy az elvitel vagy a visszatartás jogellenes volt, akkor a kérelmezett szülőnek kell bizonyítania, hogy az Egyezményben lefektetettek alapján helye van a visszavitel iránti kérelem elutasításának. A magyar bírói gyakorlat – más országok gyakorlatához hasonlóan – azonban a visszavitel megtagadását kivételesnek tartja és megszorítóan értelmezi.⁴⁵

Amennyiben a gyermek jogellenes elvitelétől az eljárásnak azon Szerződő Állam igazságügyi vagy államigazgatási szervei előtti megindításáig, ahol a gyermek ténylegesen tartózkodik, egy évnél kevesebb idő telt el, az érintett hatóság haladéktalanul elrendeli a gyermek visszavitelét. Az igazságügyi vagy államigazgatási szerv akkor is elrendeli a gyermek visszavitelét, ha az eljárást az egyéves határidő lejárta után indították, kivéve, ha bizonyítják, hogy a gyermek

⁴⁴ NÉMETH i. e.

⁴⁵ A Kúria i. összefoglaló véleménye, 18.

már beilleszkedett új környezetébe. Ha a megkeresett állam igazságügyi vagy államigazgatási szerve okkal hiheti, hogy a gyermeket egy másik Szerződő Államba vitték, az eljárást felfüggesztheti vagy a kérelmet elutasíthatja.⁴⁶ E körben kiemelés igényel, hogy a hazai bírói gyakorlat nem ismeri el a szülő elvitelhez való hozzájárulásának azokat az eseteket, amelyekben a szülő a gyermek rövid időjű külföldre utazásához, ideiglenes külföldön tartózkodásához (pl. magyarországi rokonlátogatás, vakációhoz) ugyan hozzájárult, ám nem egyezett bele abba, hogy a másik szülő a gyermekkel véglegesen vagy tartósan külföldön telepedjen le. Ezen esetekben a hatóságok a gyermek visszavitelét rendelik el.⁴⁷

Megtagadható továbbá a gyermek visszavitele a szokásos tartózkodási helye szerinti államba, amennyiben bizonyítást nyer, hogy a gyermek felett felügyeleti joggal rendelkező személy, intézmény vagy más szerv az elvitel vagy elrejtés időpontjában nem gyakorolta ténylegesen e jogokat, illetve előzetesen vagy utólag hozzájárult az elvitelhez vagy elrejtéshez.

A visszavitel abban az esetben is megtagadható, hogyha a gyermeket a visszavitele testi vagy lelki károsodásnak tenné ki vagy bármi más módon elviselhetetlen helyzetet teremtene számára. A bíróságok számára azonban az ilyen jellegű érvelések kényes kérdést vetnek fel, mert a kérelmezett az esetek java részében e körülmények tisztázására terjeszt elő bizonyítási indítványokat (környezetanulmány elkészítését, igazságügyi pszichológus szakértő kirendelését, stb.), sok esetben ezen eljárási cselekményektől remélve az eljárás elhúzódását és a gyermeknek a kérelmezőtől való visszafordíthatatlan eltávolodását, végső soron pedig, a gyermek Magyarországon való maradását. Ily módon a jogellenelesen Magyarországra hozott gyermek visszavitelére irányuló eljárás könnyen a szülői felügyeleti jog kérdését tárgyaló eljárássá alakulhat, amely nem egyeztethető össze az Egyezmény céljával. Álláspontom szerint ebből kifolyólag egy a gyermek és a hátrahagyott szülő közötti kapcsolattartást szabályozó ideiglenes intézkedésnek jelentős szerep tulajdonítható a tekintetben, hogy a gyermek és a hátrahagyott szülő ne idegenedjenek el teljes mértékben egymástól.

Emellett megemlítendő, hogy amennyiben a kérelmező arra hivatkozik, hogy a gyermeket a visszavitele testi vagy lelki károsodásnak tenné ki vagy bármi más módon elviselhetetlen helyzetet teremtene számára, abban az esetben az Európai Unió tagállamai egymás közötti viszonyában kizárt a kérelem elutasítása ezen indokra való hivatkozással, akkor, hogyha megállapítást nyer, hogy a

⁴⁶ Egyezmény 12. cikk.

⁴⁷ A Kúria i. összefoglaló véleménye, 18.

gyermek szokásos tartózkodási helye szerinti államban megfelelő intézkedések történtek annak érdekében, hogy a gyermek visszavitele után biztosítsák a védelmét.⁴⁸

Ezen feltételeken túlmenően, akkor is megtagadható a gyermek visszavitelének elrendelése, hogyha a gyermek ellenzi a visszavitelét és elérte már az érettségnek azt a fokát, amikor nézetei már számításba veendők. Az e cikkben meghatározott körülmények mérlegelése során az igazságügyi vagy államigazgatási szervek figyelembe veszik a gyermek szociális háttéréről a gyermek szokásos tartózkodási helye szerinti Központi Hatóság vagy más – hatáskörrel bíró – hatóság által szolgáltatott információt.⁴⁹

A hazai bírói gyakorlat alapján azzal kapcsolatosan, hogy az e jellegű ügyek során a bizonyítási eljárás határai hol húzódnak meg, a Kúria Joggyakorlat Elemző Csoportjának véleménye alapján kijelenthető, hogy „a bíróságok a visszaviteli eljárást az Egyezmény keretei között tartják, és nem engedik a bizonyítást olyan kérdésekben, amelyek a gyermekelhelyezési perre tartoznak (melyik szülő alkalmasabb a gyermek testi, szellemi és erkölcsi fejlődésének biztosítására). Széles körű bizonyítást egyébként a Brüsszel II.A. rendelet által előírt rövid határidő sem tesz lehetővé.”⁵⁰ E szemlélethez igazodik a Legfelsőbb Bíróság 2002.634 számú elvi határozata, amely kimondja, hogy az e jellegű eljárások során a tanúk meghallgatásának lehetősége csak szűk körben biztosított. A felek meghallgatásán kívül – amely azonban kötelező – elsősorban az általuk szolgáltatott iratok, okiratok képezik a bírói mérlegelés alapját. Bizonyos esetekben sms váltások, elektronikus üzenetek vagy hangfelvételek szintén a bizonyítékok körét képezhetik. A szűk körű bizonyítás ellenére, a Rendelet alapján⁵¹ az eljárás során biztosítani kell, hogy a gyermek lehetőséget kapjon a meghallgatására, kivéve, hogyha ez a gyermek életkora vagy érettségi szintje miatt nem tűnik célszerűnek. E körben Svájc bírósága több ízben is kifejezésre juttatta, hogy a gyermek meghallgatáshoz fűződő joga levezethető a gyermek jogairól szóló New Yorki Egyezmény 12. cikkéből. A gyermek meghallgatásának körülményeit a Rendelet nem fekteti le, azt a *lex fori*ra bízza. A BH 2010. 123. számú eseti döntés azonban a gyermek meghallgatásának körülményei tekintetében kifejti, hogy nem sért jogszabályt az a bíróság, amelyik nem pszichológus szakértő útján, hanem közvetlenül hallgatja meg a

⁴⁸ A Kúria i. összefoglaló véleménye, 19–21.

⁴⁹ Egyezmény 13. cikk.

⁵⁰ A Kúria i. összefoglaló véleménye, 20.

⁵¹ 11. cikk (2) bekezdés.

gyermeket, és annak véleményét korának és érettségének függvényében veszi figyelembe. Amennyiben a gyermek meghallgatására sor kerül, akkor viszont különösen fontos, hogy a gyermeket olyan környezetben hallgassák meg, hogy az ne okozzon neki traumatikus élményt. A szerző példaértékűnek tartja a svájci joggyakorlat, amely alapján lehetőség nyílik arra, különösen kisebb gyermek esetén ne a bíróság épületében, hanem semleges helyszínen vagy a gyermek otthonában hallgassák meg.⁵²

A bíróság az eljárást lezáró határozatában, amely előzetesen nem végrehajtható, elrendeli a jogellenesen Magyarországra hozott gyermek visszavitelét, vagy az esetek csekélyebb számában elutasítja a kérelmező kérelmét, és a gyermek szokásos tartózkodási helyéül Magyarországot jelöli ki. Amennyiben a bíróság kötelezi a jogellenes magatartást megvalósító szülőt, hogy a gyermeket vigye vissza a gyermek szokásos tartózkodási helye szerinti államba, akkor a kérelmezettnek meghatározott időpontig kell e kötelezettségének eleget tennie. Tekintettel arra, hogy az ügyekben rendszerint fellebbezésre kerül sor⁵³, ezért a másodfokú bíróságnak az említett időpontokat rendszerint módosítani kell.⁵⁴ Amennyiben a kérelmezett önként nem tesz eleget a gyermek visszavételére irányuló kötelezettségének, akkor a bírósági végrehajtásról szóló 1994. évi LIII. törvény „Meghatározott cselekmények végrehajtása” című IX. Fejezete által lefektetett rendelkezések alapján lehet a bírósági határozatot végrehajtani.

3.2. A közvetítői eljárás jelentősége

A jogellenes gyermekelviteli ügyek során az eljárás bármely szakaszában lehetőség van a mediáció igénybe vételére. A közvetítői tevékenységről szóló 2002. évi LV. törvény alapján a közvetítés egy olyan sajátos permegelőző vagy bírósági, illetve hatósági eljárás befejezését elősegítő, egyeztető, konfliktuskezelő, vitarendező eljárás, amelynek célja a vitában érdekelt felek kölcsönös meg egyezése alapján a vitában nem érintett, harmadik személy (a továbbiakban: közvetítő) bevonása mellett a felek közötti vita rendezésének megoldását tartalmazó írásbeli megállapodás létrehozása.⁵⁵ Habár a közvetítői tevékenységről szóló törvény a 2003. évben hatályba lépett, hazánkban még egyetlen olyan

⁵² SZEIBERT Orsolya: A gyermek meghallgatása az európai országok gyakorlatában – Németország, Svájc, Belgium, Franciaország. *Családi Jog*, XII. évf./3. 32.

⁵³ A fellebbezési eljárásokat a Fővárosi Törvényszék folytatja le.

⁵⁴ A Kúria i. összefoglaló véleménye, 25–26.

⁵⁵ 2002. évi LV. törvény 2. §

jogellenes gyermekelviteli eljárás sem indult, ahol a felek a mediáció intézményét kihasználták volna. Ennek a szakemberek szerint legfőképpen két oka van: egyfelől a mediáció intézménye hazánkban még nem elég elterjedt, másfelől pedig a felek az e jellegű eljárások megindulásakor még túl friss sérelmekkel néznek szembe.⁵⁶

A jogellenes gyermekelviteli ügyek során alkalmazott közvetítői eljárás jellemzője, hogy a mediátorok komediációs technikát alkalmazzanak, ami azt jelenti, hogy kettő mediátor jár el a közvetítés során. Ők azzal a nemzetiséggel rendelkeznek, amellyel a szülők. Tehát például egy francia – magyar ügyben, egy francia és egy magyar mediátor végzi a közvetítést. Célszerű továbbá, hogy a mediátorok egyike nő, míg másika férfi legyen, valamint, hogy egyikük pszichológus vagy pedagógus, másikuk pedig jogász végzettséggel rendelkezzen. Elengedhetetlen követelmény mindemellett, hogy mindkét mediátor mélyreható tudással rendelkezzen a nemzetközi gyermekelviteli, szülői felügyelettel, illetve kapcsolattartással kapcsolatos ügyek vonatkozásában, gyakorlott családi mediátorok legyenek, valamint, hogy mind a két szülő nyelvét értsék és beszéljék. A mediáció helyszínével kapcsolatosan megjegyzendő, hogy a gyermek, valamint a gyermektől távol lévő szülő számára is kedvezőbb, amennyiben a mediációs ülések a gyermek tényleges tartózkodási helyén kerülnek megtartásra, ezáltal alkalmat biztosítva a hátrahagyott szülő és a gyermek számára a találkozásra.⁵⁷

Az olyan jogviták során, amelyekben a gyermek is érintett, a feleknek az eljárás lezárulását követően is folyamatosan együtt kell működniük egymással. A bírósági eljárások során a szülők ellenfélként állnak egymással szemben, ezért még inkább elmérgesítik a közöttük lévő viszonyt, és az eljárás befejeztével a feleknek óhatatlanul az az érzése támad, hogy egyikük az eljárás nyertese, míg másikuk annak vesztese. Ezzel szemben a közvetítői eljárás elősegíti a felek közötti kommunikációt, támogatja a kialakult helyzethez vezető út megértését és feldolgozását, és lehetővé teszi, hogy a felek egy saját stratégiát alakítsanak ki konfliktusuk kezelésére.

Ebből kifolyólag a megállapodás útján történő vitarendezés a gyermek érdekének védelmében különösen hasznosnak bizonyulhat, hiszen a közvetítés egy konfliktusmentesebb környezetet teremt a jövőbeni együttműködéshez. Emellett, egy a felek által megalkotott megállapodás számukra igényeikhez igazíthatóbb és kedvezőbb, minthogyha egy a felek viszonyába csupán részlegesen

⁵⁶ NÉMETH i. e.

⁵⁷ SZEIBERT Orsolya: Mediáció jogellenes gyermekelviteli ügyekben. *Családi Jog*, 2015/3. 41–42.

belelátó harmadik személy határozza meg a családi kapcsolatok jövőjét. Ebből következően a közvetítői eljárás végén megszületett megállapodást a felek nagyobb valószínűséggel tartják be, mint a bíróság határozatait. A mediációs megállapodás által így jó eséllyel megelőzhetőek az esetleges jövőbeni eljárások is. Nem utolsó sorban a közvetítői eljárás igénybe vétele lényegesen költséghatékonyabb, mint az elhúzódó jogi eljárások. Megjegyzendő azonban, hogy nem minden jogellenes gyermekelviteli ügy alkalmas a közvetítésre.⁵⁸

A közvetítési eljárás eredményeképpen létrejött megállapodás tartalmának rendelkeznie kell a gyermek visszavételéről vagy vissza nem viteléről. A gyermek visszavitele esetén meg kell határozni annak módját, az utazási költségeit, valamint rendelkeznie kell arról, hogy a gyermek visszavételét követően hol lesz a tartózkodási helye. A gyermek vissza nem vitelének esetében pedig a megállapodás keretében meg kell határozni a gyermek új tartózkodási helyét, a szülői felelősségre és annak gyakorlásával kapcsolatos kérdésekre vonatkozó választ, valamint a hátrahagyott szülő és a gyermek közötti kapcsolattartás szabályozását is. Ezen kérdéseken túlmenően a megállapodás kiterjed egyes pénzügyi kérdésekre, vagy akár a gyermektartásdíj mértékére is. A megállapodásnak azonban az alkalmazandó jogi keretekkel minden esetben összhangban kell lennie. Különös figyelmet igényel a megállapodások végrehajthatósága. Előfordulhat ugyanis, hogy a megállapodás már a megkötésétől számítva a felek közötti jogilag kötelező érvényű szerződésnek minősül, a családjog területén azonban bizonyos kérdésekben számos jogrendszer korlátozza a felek önállóságát. Ebből következően a megállapodás megalkotása, valamint végrehajthatóvá nyilvánítása során a felek jogi képviselőinek, valamint az érintett hatóságoknak mindkét jogrendszer, valamint a nemzetközi jogszabályi háttér figyelembe vételével kell eljárniuk.⁵⁹

Az Európai Unió a közvetítés előnyeit és kiemelt fontosságát felismerve az e jellegű eljárások során, létrehozta az európai parlamenti közvetítő intézményét. Feladata, hogy azokban az esetekben, amikor különböző állampolgárságú házasság- vagy élettársak különválása után az egyik szülő jogellenesen külföldre viszi a közös gyermeket, megpróbálja a felek között egy legfőképpen a gyermek érdekét érvényre juttató megállapodást létrehozni. A közvetítési eljárás

⁵⁸ *A bevált gyakorlatról szóló útmutató a gyermekek jogellenes külföldre vitelének polgári jogi vonatkozásairól szóló, 1980. október 25-i Hágai Egyezmény alapján*, kiadta a Hágai Nemzetközi Magánjogi Konferencia Állandó Hivatala, 2012. 21–22.

⁵⁹ *A bevált gyakorlatról szóló útmutató a gyermekek jogellenes külföldre vitelének polgári jogi vonatkozásairól szóló, 1980. október 25-i Hágai Egyezmény alapján*, kiadta a Hágai Nemzetközi Magánjogi Konferencia Állandó Hivatala, 2012. 79–82.

menete tömören akképpen írható le, hogy az európai parlamenti közvetítő intézményét kihasználni kívánó szülő vagy szülők, jelzik ezen igényüket az európai parlamenti közvetítő részére, akinek a hivatala ezt követően az előterjesztett kérelmet megvizsgálja a tekintetben, hogy nem-e áll fenn a közvetítést kizáró körülmény. Amennyiben ilyen körülményre a hivatal nem lesz figyelmes, akkor hivatalosan megnyitják a mediációs eljárást, és felkérlik a feleket a közvetítésbe való beleegyezést kimondó nyilatkozat aláírására. Ezt követően konferenciahívások, levél- és e-mailváltások formájában párbeszédet indítanak a felek közt annak megállapítása érdekében, hogy mely alapvető kérdésekkel kell foglalkozni a tárgyalások során. Miután a felek konszenzussal rögzítik a megállapodás lényegi elemeit, elkészül a szöveg tervezete, amelyet aztán a mediációs találkozókon vitatnak meg a végleges megállapodás elérése céljából. A mediációs megállapodás véglegesítése után a felek és a közvetítő aláírják a szöveget, amely ezáltal hivatalossá válik. A megállapodás a felek között létrejött magánjogi szerződésnek tekintendő.⁶⁰

4. Összegzés

Összegzésképpen megfogalmazható, hogy a jogellenesen Magyarországra hozott gyermekek visszavételével kapcsolatos eljárásokban a magyar bírói gyakorlat egységesnek és stabilnak tekinthető, összhangban áll az Egyezmény céljával.⁶¹

A gyakorlati tapasztalatok alapján azonban a bírók számára problémát jelentenek a visszavétel iránti eljárásokkal párhuzamosan megindított szülő felügyeleti jogot érintő eljárások. Gyakori ugyanis, hogy a szülő a gyermek jogellenes Magyarországra hozatalát vagy visszatartását oly módon igyekszik legitimálni, hogy a gyermek nála történő elhelyezése iránt azonnal bírósági eljárást kezdeményez. Az Egyezmény alapján ilyen esetekben adott annak a lehetősége, hogy a folyamatban lévő külföldi eljárás felfüggesztésre kerüljön egészen addig, amíg a jogellenes gyermekelvitel ügyében a bíróság nem dönt. Sok esetben problémának mutatkozik azonban, hogy az a bíróság, ahová a

⁶⁰ *A szülőjük által jogellenesen külföldre vitt gyermekek ügyeivel foglalkozó európai parlamenti közvetítő*, az Európai Parlament honlapja: <http://www.europarl.europa.eu/atyourservice/hu/20150201PVL00040/K%C3%B6zvet%C3%ADt%C5%91-jogellenes-gyermekelvitel> (letöltve: 2015. október 23.)

⁶¹ A Kúria i. összefoglaló véleménye, 39.

szülői felügyeletet érintő keresetet benyújtják, nem értesül a visszavitel iránt folyó eljárás megindításáról.

Ezen túlmenően, megállapítható, hogy azon speciális eljárási eszközök, amelyeket az eljárás sajátosságai indokolnának a hazai jogszabályi környezetben nincsenek lefektetve. Előfordul ugyanis, hogy a jogellenes gyermekelvitelt megvalósító szülő, amint tudomására jut, hogy a gyermek visszavitele iránt eljárás indult, vagy a már megindult eljárás számára kedvezőtlenül alakul, a gyermekkel egy másik tagállamba menekül vele. Ebből kifolyólag szükség lenne azon rendelkezések megalkotása, amelyek az eljáró bíróság számára lehetővé tennék, hogy lakhelyelhagyási vagy határátlépési tilalmat rendelhessen el, vagy elrendelhesse a gyermek úti okmányainak letétbe helyezését, ezen intézkedések által elzárva a gyermek más, az Unión kívüli országba való jogellenes továbbvitelének lehetőségét.⁶²

Végezetül hangsúlyozni kívánom, hogy álláspontom szerint a jogellenes gyermekelviteli ügyek során a megelőzés, valamint a közvetítés intézménye nem kap kellő figyelmet. Meglátásom szerint ennek orvoslását szolgálhatná többek között az állampolgárok e jellegű ügyekről, valamint a mediáció nyújtotta előnyökről való széleskörű tájékoztatása, valamint a szakemberek (legfőképpen a rendőrségi és a gyámhivatali dolgozók) továbbképzése.

⁶² A Kúria i. összefoglaló véleménye, 22.

A SZEMÉLYEK SZABAD ÁRAMLÁSÁNAK LEGITIM KORLÁTJA

*Az állampolgárság megkövetelése a közhatalom körébe
tartozó foglalkozásoknál, különös tekintettel a közjegyzőkre*

LANGBEIN Réka

1. Bevezetés

Az Európai Unión belül megvalósuló négy piaci szabadság egyike a személyek szabad áramlása. Főszabályként biztosítani kell, hogy a személyek szabadon mozoghassanak az Európai Unió területén, azonban vannak bizonyos esetek, amikor lehetőség nyílik ennek az alapszabadságnak a korlátozására. Ilyen kivételnek minősül a tagállamok szuverenitásába tartozó területek szabályozása, mint például a közhatalom gyakorlása.¹ Az EUMSZ. 51. cikke lehetővé teszi, hogy a tagállamok a közhatalom körébe tartozó foglalkozásokat a saját állampolgáraik számára tartsák fenn, bizonyos feltételek megléte esetén. Igaz ugyan, hogy az alapító szerződések rögzítik, hogy tilos a diszkrimináció közvetlen és közvetett formája egyaránt, azonban láthatjuk, hogy egyes esetekben mégis lehetőség van különbségtételre, tehát nem abszolút tilalomról van szó. A közhatalom fogalmának értelmezését leginkább az Európai Unió Bírósága által meghozott ítéletek segítik, melyeken keresztül megállapítható, hogy milyen feltételekhez köthető az alapszabadság korlátozása. Az alapító szerződések célkitűzéseit, az alapszabadság érvényesülését azonban a korlátozások ellenére is szem előtt kell tartani. Az alábbiakban a közhatalom fogalmát az Európai Bíróságnak a közjegyzőkkel kapcsolatosan hozott ítéletei alapján szemléltetem.

¹ ANGYAL Zoltán – ASZTALOS Zsófia – FAZEKAS Judit – GYENEY Laura – METZINGER Péter – MILASSIN László – OSZTOVITS András – SZABÓ Marcel: *EU-jog*. Budapest, HVG-Orac, 2012. 454.

2. A letelepedés szabadsága

A személyek szabad mozgásának a munkavállalás szabadsága melletti másik két formája a letelepedés és a szolgáltatásnyújtás szabadsága. E három szabadság szorosan kapcsolódik egymáshoz, olyannyira, hogy a párhuzamos szabályozás révén együttesen biztosítják a személyek szabad mozgásához kapcsolódó piaci szabadság megvalósulását.²

Ahhoz, hogy eldöntsük, kik vonhatók a letelepedés szabadságának hatálya alá, el kell határolni azt a szolgáltatásnyújtás szabadságától. Míg az előbbieket esetében a letelepedni szándékozó hosszabb, határozatlan időre integrálódik a másik tagállamba, addig az utóbbi csak átmenetileg tartózkodik az adott országban. Tehát a letelepedés esetén a fogadó állam gazdasági életében való részvétel tartósnak mondható, és ebben a tagállamban egy állandó létesítmény az, amely segíti a tevékenység tényleges és valóságos végzését.³ Összességében tehát a letelepedés szabadsága tényleges gazdasági tevékenység tartós, határozatlan időre tervezett végzését teszi lehetővé egy másik tagállamban. Az alanyi jog feltétele, hogy a kifejtett gazdasági tevékenység jövedelemszerzésre irányuljon.⁴ A letelepedés szabadsága a magánszemélyek számára biztosított olyan jog, amely alapján lehetőségük van arra, hogy a gazdasági tevékenységüket választásuk szerint az unió területén belül bárhol megkezdjék, illetve folytassák.⁵

A belső piaci szabályozás alkalmazásának feltétele a határokon átnyúló elem megléte, azonban napjainkban egyre gyakoribb az ez alóli kivétel. Alapvetően csak a tagállamok állampolgárai élvezhetik a letelepedés szabadságát, a harmadik országok állampolgárai nem, kivéve, ha az Unióval erre irányuló nemzetközi egyezményt kötöttek, melynek értelmezésére az Európai Unió Bírósága rendelkezik hatáskörrel. Ilyen kivételnek számít még az az eset is, amikor a letelepedés szabadságára vonatkozó szabályokra olyan harmadik állam állampolgárságával rendelkező személy hivatkozik, akinek a családtagja jogosult ezt az alapszabadságot gyakorolni. Ezt az álláspontot támasztja alá a Bíróságnak a Singh-ügyben⁶ hozott ítélete is.⁷

² OSZTOVITS András: *Az Európai Unióról és az Európai Unió működéséről szóló szerződések magyarázata 2.* Budapest, Complex, 2011. 1290.

³ Uo. 1292.

⁴ KAROLINY Eszter – KOMANOVICS Adrienne – MOHAY Ágoston – PÁNOVICS Attila – SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet: *Az Európai Unió joga.* Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2009. 284.

⁵ ANGYAL–ASZTALOS–FAZEKAS–GYENÉY–METZINGER–MILASSIN–OSZTOVITS–SZABÓ i. m. 461.

⁶ C-370/90. sz. ügy Surinder Singh [ECLI:EU:C:1992:296]

⁷ OSZTOVITS i. m. 1304–1305.

3. A letelepedés szabadsága alóli kivétel: közhatalom

Főszabályként tilos mindenféle korlátozás, amely arra irányul, hogy valamely tagállam állampolgárainak egy másik tagállamban való letelepedését akadályozza.⁸ Azonban az alapszabadság körében is található kivétel, mégpedig a közhatalom körébe tartozó foglalkozások esetében. Ez azt jelenti, hogy az olyan tevékenységekre, amelyek a közhatalom gyakorlásához tartósan vagy időlegesen kapcsolódnak, nem vonatkoznak a letelepedés szabadságára vonatkozó rendelkezések. A hatályos szabályozást az EUMSZ. 51. cikke tartalmazza (korábban EK 45. cikk), melynek célja annak megakadályozása, hogy a közhatalom gyakorlásának joga olyan külföldi gazdasági szereplőkre szállhasson át, akik a letelepedés szabadságával élnek.⁹

3.1. A közhatalom fogalmának értelmezése

A közhatalom fogalma akárcsak a közszolgálaté, uniós fogalom, melyet megszorítóan, szűken kell értelmezni. A közhatalom, mint fogalom még nem teljesen kristályosodott ki, mivel a Bíróság eddig elenyésző esetben állapította meg a feltételek, így a kivétel fennállását.¹⁰ A tagállamok nem jogosultak e fogalom értelmezésére, annak elkerülése érdekében, hogy tágan értelmezzék azt, és ez által több foglalkozást is a kivétel alá vonhassanak. Ennek következtében az Európai Bíróság jogkörébe tartozik a közhatalom fogalmának értelmezése, amely így a tagállamok területén egységes, mind az értelmezés, mind az alkalmazás szempontjából.¹¹

3.2. Közhatalmi tevékenységek

Csak azok a tevékenységek tartoznak ebbe a kategóriába, amelyek a közhatalomhoz közvetlenül és specifikusan, sajátosan kapcsolódnak. Főszabályként csak meghatározott tevékenységeket lehet a kivétel alá vonni, nem lehetséges egész szakmacsoportokat, szektorokat kivenni az alapszabadság érvényesülését

⁸ ANGYAL–ASZTALOS–FAZEKAS–GYENEY–METZINGER–MILASSIN–OSZTOVITS–SZABÓ i. m. 461.

⁹ OSZTOVITS i. m. 1331.

¹⁰ Uo. 1331.

¹¹ KAROLINY–KOMANOVICS–MOHAY–PÁNOVICS–SZALAYNÉ (2015) i. m. 230.

biztosító rendelkezések alól. Azonban a Bíróság a Reyners ügyben kimondta, hogy lehetőség van bizonyos esetekben egész szakmákat az EUMSZ. 51. cikkének hatálya alá vonni, amennyiben az adott szakmám belül nem választhatók el egymástól a közhatalom körébe tartozó, illetve az egyéb tevékenységek.¹² A Bíróság ítélezési gyakorlatából kitűnik, hogy csak azok a tevékenységek minősülnek a közhatalom gyakorlásában való közvetlen és sajátos részvételnek, amelyek nem kiegészítő és előkészítő jellegűek, valamint a vitás ügyekben döntési és mérlegelési jogkörrel, illetve kényszer alkalmazására vonatkozó jogkörrel rendelkeznek.¹³ Tehát minden esetet, minden állást, munkakört önállóan, külön kell vizsgálni, a funkcionális szemléletmódnak megfelelően.

Az EUMSZ 51. cikke szorosan összefügg a 45. cikk (4) bekezdésével, hiszen ez esetben is a tagállamoknak lehetőségük van arra, hogy a saját állampolgáraik számára tartsák fenn azokat az állásokat, amelyek a közhatalom gyakorlásában való részvételt valósítanak meg. Az 51. cikk olyan, nem a közszolgáltatásban dolgozó személyekre vonatkozik, akik a közhatalom gyakorlásának jogával vannak felruházva, így az 51. cikk a 45. cikk (4) bekezdéséhez képest csak másodlagos szereppel bír.¹⁴

3.3. Közjegyzők

Az alapító szerződések szerint vannak olyan közszolgálati állások, amelyek a betöltőik részéről olyan mértékű elkötelezettséget kívánnak meg, amelyre külföldi állampolgárok nem képesek.¹⁵ Vitás kérdésnek tekinthető a közjegyzők tevékenysége, hogy vajon megkövetelhető-e a tagállami állampolgárság ezen szakma gyakorlásához. A szabadfoglalkozású tevékenységek közül a közjegyzői hivatás mondható leginkább a kivétel körébe tartozónak, mivel itt jelenik meg legnagyobb mértékben a közhatalomban való részvétel. Szabadfoglalkozásúaknak minősülnek az orvosok is, például a halotti bizonyítvány kiállításával, vagy az ügyvédek a bíróság előtti képviseléssel, ám ezek

¹² OSZTOVITS i. m. 1332.

¹³ IMRE Miklós – KOROM Ágoston: Megkövetelhető-e az állampolgárság Magyarországon esetében a közjegyzői szakma gyakorlásához? *Közjegyzők Közlönye*, 2011/6. 35.

¹⁴ OSZTOVITS i. m. 1331.

¹⁵ IMRE Miklós – KOROM Ágoston: Megkövetelhető-e az állampolgárság a közjegyzői szakma gyakorlásához? *Közjegyzők Közlönye*, 2011/4. 2. [a továbbiakban: IMRE (2011a)]

nem valósítanak meg olyan részvételt a közhatalomban, ami indokoltá tenné az EUMSZ. 51. cikkének alkalmazását.¹⁶

Alapvetően azok az államok, amelyek a latin típusú közjegyzői mintát követik, állampolgársági feltételhez kötik a közjegyzői hivatás gyakorlását, tehát korlátozzák a letelepedési szabadság érvényesülését, és főszabály szerint a tagállamok döntenek el, hogy alkalmazzák-e ezt a korlátozó feltételt.¹⁷ A közhatalom körébe tartozó tevékenységek meghatározása tagállami hatáskörbe tartozik, ám ez sem korlátok nélkül történik, ugyanis az alapszerződés érvényesülését biztosítani kell minden esetben.¹⁸

3.3.1. Történeti előzmények

A közjegyzők tevékenységét szabályozó egységes rendelet nem létezik, de megfigyelhető, hogy az uniós jogalkotás jelentősen befolyásolta a szabályozásukat. Az évek során számos olyan rendelet és irányelv került kibocsátásra, amelyek közvetetten befolyásolták a közjegyzői tevékenységet, mint például a költségekre, vagy az eljárásjogra vonatkozó szabályozások.¹⁹

Az Európai Parlament megbízta Luis Marinho képviselőt, hogy készítse el egy jelentést, amelyben összefoglalja a közjegyzőségre vonatkozó rendelkezések hasonlóságait és különbözőségeit. A Marinho-jelentés alapján az Európai Parlament 1994-ben elfogadott egy határozatot, amely több fontos megállapítást is rögzített. Ezek alapján a Parlament elismerte, hogy a közjegyzői hivatás az EK 45. cikkének hatálya alá tartozik.²⁰ Az Európai Közjegyzőség Konferenciája (CNUE)²¹ az Európai Parlament fentebb ismertetett tevékenységére tekintettel 1990-ben kibocsátotta a Madridi deklarációt, amely rögzítette azokat a közjegyzőkre vonatkozó hasonlóságokat, amelyek Európában jellemzőek. Ezek közé

¹⁶ HARSÁGI Viktória: Az ügyvédi és közjegyzői hivatás gyakorlásának szabályozása, lehetőségei és korlátai az Európai Unió tagállamaiban. In: *Miskolci doktoranduszok jogtudományi tanulmányai*. Miskolci Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola Kiadványsorozata, Tomus 3., Miskolc, Bíbor Kiadó, 2003. 143.

¹⁷ Uo. 147.

¹⁸ Uo. 142.

¹⁹ Uo. 140–141.

²⁰ Uo. 143. o.

²¹ A CNUE célja a latin típusú közjegyzői tevékenységnek az európai térségen belüli elősegítése és fejlesztése, emellett feladata a nemzeti közjegyzői szervezetek képviselése az Európai Unió politikai szintjén. (MÉSZÁROS Anikó: A CNUE működése és a szervezet jelentősége az európai közjegyzőségek számára. *Közjegyzők Közlönye*, 2008/5. 12–13.)

tartozik többek között, hogy a közjegyző állami hatalmat gyakorol például a közokiratok kiállításakor, szabadfoglalkozásuként gyakorolja tevékenységét, és célja a jogbiztonság megteremtése.²²

Ezekre tekintettel 1995-ben elfogadásra került „A közjegyzői hivatás európai kódexe”, amely a nemzeti szabályozásokat érintetlenül hagyta. A kódex a közjegyzők együttműködését irányozta elő a nemzetközi ügyletek könnyebb megkötése érdekében és rögzítette, hogy a külföldön tevékenykedő közjegyzőkre mind a hazai, mind pedig az adott tagállam jogszabályai irányadóak. A kódex lehetővé tette, hogy a közjegyző elkísérje ügyfelét külföldre, vagy ennek hiányában kezdeményezze az együttműködést a másik közjegyzővel.²³

Az Európai Bíróság jelenleg azt a nézőpontot képviseli miszerint a közjegyzői tevékenység nem tartozik a közhatalom kivétele alá, ennél fogva nem követelhető meg a tagállami állampolgárság ezen állások betöltéséhez. A Bíróság ezt az álláspontját azzal támasztotta alá, hogy kimondta, csak azon foglalkozások esetében követelhető meg az állampolgárság, amelyeknél ez a korlátozás feltétlenül szükséges azon érdekek megóvásához, amelyeket a tagállam védeni kíván. Emellett a Bíróság szerint csak azok a foglalkozások tekinthetők az EUMSz. 51. cikkének hatálya alá tartozónak, amelyeknél a tevékenységek önmagukban is a közhatalom gyakorlásában való közvetlen és sajátos részvételnek minősülnek. Ezek alapján nem tartoznak ebbe a körbe a kiegészítő és előkészítő jellegű tevékenységek, valamint azok, amelyek kötelező jelleggel igénybe veendő, amelyek a bíróságok tevékenységéhez szorosan kapcsolódóak, és amelyek nem járnak döntési, mérlegelési jogkörrel, valamint kényszer alkalmazására vonatkozó jogkörrel.²⁴

3.3.2. *Jogesetek*

A Bizottság hat tagállammal szemben (Belgium, Franciaország, Németország, Ausztria, Luxemburg, Görögország) indított kötelezettségszegés miatti eljárást, mivel nem teljesítették az alapszerződésből eredő kötelezettségüket, amikor a közjegyzői hivatás gyakorlásához feltételként a tagállami állampolgárság meglétét szabták.

²² HARSÁGI i. m. 144–145.

²³ Uo. 145–146.

²⁴ IMRE i. m. 35.

Bizottság kontra Osztrák Köztársaság

Az Osztrák Köztársaság esetében az Európai Bíróság kimondta, hogy a tagállamban a közjegyzők nem vesznek részt közvetlenül és sajátosan a közhatalom gyakorlásában, amit több megállapítással támasztott alá. Ezek közé tartozik többek között az a tény, hogy a közjegyző a felek előzetes jóváhagyása nélkül nem módosíthatja az érintett megállapodást, illetve az általuk kibocsátott okirat nem köti a bíróságokat mérlegelési jogkörük gyakorlása során. Emellett a Bíróság azt is hangsúlyozta, hogy a közjegyzői okiratok végrehajthatósága még nem jelenti a közhatalomban való részvételt, hiszen ez a felek erre irányuló szándékán alapul. A közjegyzők által nyújtott segítség, illetve tájékoztatás sem alapozza meg az EUMSZ. 51. cikkének alkalmazását, akkor sem, ha ezek kötelező jellegűek, vagy kizárólag a közjegyzők hatáskörébe tartoznak. Ami az osztrák közjegyzők örökléssel kapcsolatos feladatit illeti (például halál tényének megállapítása, hagyaték megőrzése), az Európai Bíróság rögzítette, hogy ezeket szoros bírósági ellenőrzés alatt végzik, melynek keretében a bíróság jelentést kérhet, különböző vizsgálatokat folytathat le, vita esetén pedig a döntést is a bíróság hozza meg. A tagállamban a közjegyzők jogosultak bizonyos szervezési és biztosítási intézkedéseket is meghozni, azonban ezek csupán járulékos jellegűek az egyéb feladataikhoz képest. Ezen megállapításokra hivatkozva mondta ki a Bíróság, hogy az Osztrák Köztársaságban a közjegyzők a közhatalom gyakorlásában nem vesznek részt közvetlenül és sajátosan.²⁵

Villalón Főtanácsnok indítványa

Pedro Cruz Villalón Főtanácsnok a 2010. szeptember 14-én ismertetett indítványában²⁶ államelméleti szemszögből vizsgálta a kérdést, és megállapította, hogy a közhatalom egy egyoldalú akaratérvényesítő képesség, amelyhez nem szükséges a kötelezett beleegyezése. A Főtanácsnok álláspontja szerint a közjegyzők legfontosabb feladata a hitelesítés, illetve az egyéb feladataik által segítik a bíróságokat, csökkentik az ügyterhüket. Ez az úgynevezett 'megelőző igazságszolgáltatás' a Főtanácsnok szerint a közhatalom gyakorlásában való részvételt jelent, de mivel nincs kényszerítő jogkörük a közjegyzőknek, így

²⁵ IMRE i. m. 36–37.

²⁶ C-47/08. sz. ügy Villalón Főtanácsnok indítványa: Európai Bizottság kontra Belga Királyság [ECLI:EU:C:2010:513]

ez csak egy kevésbé szoros kapcsolatot jelent a közhatalommal.²⁷ Álláspontját arra alapozta, miszerint a közjegyző olyan aktusokat, magatartásokat ruház fel közhitelességgel, amelyek egyéb esetben nem rendelkeznek több jogi erővel, mint a magánakarat kifejeződése, valamint, hogy a hitelesítés a tagállamokban a közjegyzői tevékenység elválaszthatatlan részét képezi. Villalón főtanácsnok indítványában tehát kifejtette, hogy a közjegyzői tevékenység az EUMSz. 51. cikkének hatálya alá tartozik. Azonban alapvetően ez még nem alapozza meg az állampolgársági alapon tett hátrányos diszkriminációt, mivel a közjegyzői szakma közhatalom gyakorlásában való részvételének foka nem követeli ezt meg, tehát aránytalan azzal.²⁸ A Bíróság ennek megfelelően a 2011-ben meghozott ítéletekben figyelmen kívül hagyta a Villalón Főtanácsnok által előadottakat, és elmarasztalta a tagállamokat, valamint megállapította, hogy a tagállamok tiltott állampolgárságon alapuló diszkriminációt követtek el, ugyanis ezekben az országokban e tevékenységek, tehát a hitelesítés és a közokiratok kiállítása, nem minősülnek a közhatalom gyakorlásában való közvetlen és sajátos részvételnek.²⁹

Ezt követően a Bizottság Magyarország ellen is megindította a kötelezettség-szegés megállapítása iránti eljárást, mivel az országban csak magyar állampolgárok gyakorolhatják a közjegyzői hivatást. Ami a magyar közjegyzőség jogállását illeti, az ezekre vonatkozó rendelkezések csupán másodlagos szereppel bírnak, ezért kevésbé meghatározóak. Magyarországon a közjegyzők tevékenysége egyre inkább közelít a bíróságokéhoz, eljárásuk bizonyos esetekben – mint például a fizetési meghagyás vagy a végrehajtás elrendelése –, azonos hatályú a bíróságokéval. Emellett a közjegyzők által végzett nemperes eljárások is egyre meghatározóbbá válnak napjainkban.³⁰ Tehát a magyar közjegyzők tevékenységi körébe tartozó feladatok sokkal inkább a közhatalom gyakorlásában való közvetlen és sajátos részvételnek minősülnek, mint azokban a tagállamokban, amelyekben a Bíróság ítéleteiben megállapította az állampolgárságon alapuló hátrányos megkülönböztetést. Általánosságban elmondható, hogy Nyugat-Európában a közjegyzők feladatai között gyakrabban vannak olyanok, amelyek nem kapcsolódnak a közhatalomhoz.³¹

²⁷ OSZTOVITS i. m. 1337.

²⁸ Uo. 1337. o.

²⁹ IMRE (2011a) i. m. 9.

³⁰ IMRE i. m. 43–44.

³¹ MISKOLCZI-BODNÁR Péter: Az állampolgársági követelmény megítélése a közjegyzői szolgáltatások piacán folyó verseny körében II., *Közjegyzők Közlönye*, 2004/12. 3.

Reyners ügy

A Reyners ügyben³² az Európai Bíróság kimondta, hogy bizonyos esetekben egész szakmák is az EUMSZ. 51. cikke, tehát a közhatalom hatálya alá vonhatók, amennyiben az adott szakmához tartozó közhatalomhoz kapcsolódó, és az ehhez a foglalkozáshoz kapcsolódó egyéb tevékenységek nem választhatók el egymástól. Az ügyben a Bíróság megállapította, hogy a tagállamok mérlegelési jogkörrel rendelkeznek arra vonatkozóan, hogy mely területeket sorolnak a közhatalom gyakorlása körébe. Ennek következtében lehetséges, hogy tagállamonként eltérő területek tartoznak ebbe a kategóriába. Az uniós jog határokat szab az 51. cikk hatálya alá tartozó tevékenységek vonatkozásában, annak érdekében, hogy megakadályozza, hogy egyoldalú tagállami intézkedések csorbítsák a Szerződés érvényesülését.³³

Az ügyben egy jogi diplomával rendelkező holland állampolgár kívánt Belgiumban ügyvédi hivatást gyakorolni, amelyre azonban állampolgársága miatt nem volt lehetősége. A közhatalom fogalmának pontosabb értelmezése érdekében a Conseil d'État kérdése arra irányult, hogy a letelepedési jogra vonatkozó rendelkezések alól csak azok a tevékenységek jelentenek-e kivételt, amelyek a közhatalom gyakorlásához kapcsolódnak, vagy az egész szakma teljes egészében kivételt képez, mivel tartalmaz olyan tevékenységeket is, amelyek a közhatalom gyakorlásához kapcsolódnak.

Az eset kapcsán felmerült a kérdés, hogy az olyan szakmák vonatkozásában, mint az ügyvédeké, a letelepedés szabadsága alól csupán azok a tevékenységek jelentenek-e kivételt, amelyek közvetlenül és specifikusan a közhatalom gyakorlása körébe tartoznak vagy a teljes szakma a kivétel alá vonható. Azok a tevékenységek, amelyek az ügyvédek az igazságszolgáltatás fontos részévé teszik, olyan egységet alkotnak, melyek nem választhatók el egymástól. A Bizottság álláspontja szerint az EKG. Szerződés 55. (jelenleg EUMSZ. 51.) cikkében meghatározott kivétel az adott szakmákon belül csak azokra a tevékenységekre vonatkozik, amelyek ténylegesen részt vesznek a közhatalom gyakorlásában, azzal, hogy ezek a tevékenységek elválaszthatók az adott szakma egyéb tevékenységeitől.

Az EKG. Szerződés 55. cikke lehetővé teszi, hogy a tagállamok csak a tagállami állampolgársággal rendelkezők részére tartsák fenn azokat a tevékenységeket, amelyek a közhatalom gyakorlásában közvetlenül és sajátosan vesznek

³² C-2/74. sz. ügy Jean Reyners kontra Belgium [ECLI:EU:C:1974:68]

³³ OSZTOVITS i. m. 1333.

részt. Ezeket a korlátozásokat minden tagállam esetében külön vizsgálni kell, tekintettel az adott szakmára vonatkozó nemzeti rendelkezésekre.

Rögzítésre került, hogy azok a szakmai tevékenységek, amelyek rendszeres és szerves kapcsolatot jelentenek a bíróságokkal, még nem valósítanak meg közhatalom gyakorlásában való részvételt. Így nem tekinthetők e körbe tartozónak az ügyvédi tevékenység legjellemzőbb formái, mint a jogi tanácsadás, bíróság előtti képviselet és védelem, ugyanis ezek a tevékenységek nem befolyásolják a bíróságok mérlegelési jogkörét. Összességében elmondható tehát, hogy az EGK. Szerződés 55. cikkének hatálya alá azok a tevékenységek tartoznak, amelyek a közhatalom gyakorlásában való közvetlen és sajátos részvételt valósítanak meg.

A Reyners ügy azért is bír kiemelkedő jelentőséggel, mert a Bíróság itt mondta ki először, hogy bizonyos esetekben, meghatározott feltételek fennállása mellett, lehetőség van egész szakmákat is a közhatalom körébe vonni.

Bizottság kontra Spanyolország ügy

A Bizottság kontra Spanyolország ügyben³⁴ a Bíróság kifejtette, hogy a magán biztonsági cégek nem rendelkeznek kényszerítő jogosítványokkal, ugyanis a közbiztonság fenntartásához való hozzájárulás nem jelenti a közhatalom gyakorlásában való részvételt. Emellett a spanyol jogszabályok is egyértelműen különbséget tesznek az állami biztonsági szervek feladatai és a magán biztonsági cégek között, így ez esetben maximum kiegészítő jellegű tevékenységről lehet szó, tehát nem valósul meg a közhatalom gyakorlásában való közvetlen és különleges részvétel.³⁵

Bizottság kontra Francia Köztársaság ügy

A Bizottság kontra Francia Köztársaság ügyben³⁶ a jogvita alapját képezte az a francia rendelkezés, mely szerint csak a francia állampolgársággal rendelkező személyek gyakorolhatják a közjegyzői hivatást.

³⁴ C-114/97. sz. ügy Európai Közösségek Bizottsága kontra Spanyol Királyság [ECLI:EU:C:1998:519]

³⁵ OSZTOVITS i. m. 1335.

³⁶ C-50/08. sz. ügy Európai Bizottság kontra Francia Köztársaság [ECLI:EU:C:2011:335]

A Bizottság hangsúlyozta, hogy az EK 45. cikkében megfogalmazott kivételt csak olyan tevékenységekre szabad alkalmazni, amelyek a közhatalom gyakorlásában való közvetlen és sajátos részvételt jelentenek. A Bizottság az eset kapcsán rámutatott arra is, hogy meg kell különböztetni azokat a tevékenységeket, amelyeket a közhatalom gyakorlása körében végeznek, azoktól a tevékenységektől, amelyeket csupán a köz érdekében végeznek, a közhatalom gyakorlásában való bármiféle részvétel nélkül. Az EK 45. cikke csupán meghatározott tevékenységekre alkalmazható, főszabály szerint nem lehet egész szakmákat e kivétel alá vonni, hacsak nem választhatók el a közhatalom körébe tartozó tevékenységek az adott szakmához tartozó egyéb tevékenységektől.

A Bizottság a jelen ügyben azzal érvelt, hogy Franciaországban a közjegyzők csupán a felek akaratát tanúsítják, valamint joghatással látják el azt, tehát közreműködésük a felek előzetes beleegyezését igényli, így a közjegyzők nem rendelkeznek eljárásuk során döntési jogkörrel.

A Francia Köztársaság hangsúlyozta, hogy a közjegyzők legfontosabb feladatai közé tartozik a közokiratok kiállítása, amely a közhatalom gyakorlásában való részvétel megnyilvánulását jelenti. Emellett azzal érvelt a tagállam, hogy a közjegyzői okiratok végrehajthatóak előzetes bírói döntés nélkül, valamint ezen okiratok bizonyító ereje a legmagasabb szintű a francia jogrendben.

A Bizottság azt rótta fel a Francia Köztársaságnak, hogy a más tagállamok állampolgárai számára nem biztosítja az egyenlő bánásmódot azáltal, hogy csak a saját állampolgárai számára tartja fenn a közjegyzői hivatás gyakorlását.

A Francia Köztársaság ezzel szemben azzal védekezett, hogy a közjegyzői hivatás nem tartozik a letelepedés szabadsága alá, mivel az a közhatalom körébe tartozó foglalkozásnak minősül.

A Bizottság hangsúlyozta, hogy csak azok a tevékenységek tartoznak az EK 45. cikke alá, amelyek a közhatalom gyakorlásában való közvetlen és sajátos részvételt valósítanak meg, a tisztán előkészítő vagy kiegészítő jellegű tevékenységek nem. Álláspontja mellett azzal érvelt, hogy mivel a közjegyzők közreműködése a felek előzetes egyetértéséhez kötött, így a hitelesítési tevékenység önmagában nem jelent a közhatalom körébe tartozó tevékenységet. A közjegyzők hivatásuk gyakorlása során közérdekű célokat követnek, melyek biztosítják a magánszemélyek között létrejött okiratok vonatkozásában a jogbiztonságot és a jogszerűséget. A közjegyzők által kiállított közokiratok végrehajthatóak előzetes bírói döntés nélkül is, ám ez sem jelenti a közhatalom gyakorlásában való közvetlen és sajátos részvételt, mivel a végrehajthatóság feltétele, hogy a felek szándéka az okiratok vagy megállapodások ilyen hatással való felruházására irányul.

Ezek alapján a Bizottság arra a megállapításra jutott, miszerint a közjegyzői hivatás nem jelent a közhatalom gyakorlásában való részvételt, így a Francia Köztársaság tiltott, állampolgárságon alapuló hátrányos megkülönböztetést követett el azért, hogy a közjegyzői hivatás gyakorlását tagállami állampolgársághoz kötötte.

Bizottság kontra Luxemburgi Nagyhercegség ügy

A Bizottság kontra Luxemburgi Nagyhercegség ügyben³⁷ a Bizottság annak megállapítása iránt fordult a Bírósághoz, hogy mivel Luxemburg csak a saját állampolgárai számára tartja fenn a közjegyzői hivatás gyakorlásának jogát, így tiltott állampolgárságon alapuló hátrányos megkülönböztetést követett el.

Luxemburgban a közjegyzők szabad foglalkozás keretében végzik tevékenységüket, díjazásukat és javadalmazásukat pedig nagyhercegi rendelet állapítja meg. Főbb feladataik közé tartozik a közokiratok kiállítása, a hitelesítés, valamint a különböző iratok megőrzése, dátumozása.

A Bizottság szerint az EK 45. cikk (1) bekezdésének kivételét azokra a tevékenységekre kellene korlátozni, amelyek a közhatalom gyakorlásában való közvetlen és sajátos részvételt valósítanak meg. Ehhez szükséges, hogy ezek a tevékenységek magukban foglalják a kényszerítő, valamint a döntési jogkör gyakorlását is, és ne legyenek kiegészítő vagy előkészítő jellegűek. A Bizottság hangsúlyozta, hogy a kivétel csak meghatározott tevékenységekre alkalmazható, nem egész szakmákra, kivéve, ha nem lehetséges az egyes tevékenységek szétválasztása.

A Bizottság azzal érvelt, hogy a hitelesítés csupán a felek akaratát tanúsítja, és joghatással ruházza azt fel, tehát szükséges, hogy a felek előzőleg megállapodjanak. Továbbá a közjegyző egyoldalúan nem módosíthatja a hitelesítendő megállapodást, ugyanis ehhez is a felek előzetes egyetértése szükséges. Így a közjegyző a felekkel szemben nem gyakorol döntési jogkört. Emellett a Bizottság azt is megállapította, hogy a végrehajtási záradék okiratra történő rávezetése nem jelenti azt, hogy ez részét képezne a végrehajtásnak, így a végrehajthatóság biztosítása nem jár kényszerítő jogkör alkalmazásával. Összességében tehát a Bíróság véleménye szerint e tevékenységek nem jelentenek a közhatalom gyakorlásában való közvetlen és sajátos részvételt.

³⁷ C-51/08. sz. ügy Bizottság kontra Luxemburgi Nagyhercegség [ECLI:EU:C:2011:336]

A Luxemburgi Nagyhercegség ezzel szemben azt állította, hogy a közjegyzői hivatás a közhatalom körébe tartozó foglalkozásnak minősül az általuk kiállított okiratokhoz fűződő joghatások miatt, illetve érvelését azzal támasztotta alá, hogy a luxemburgi jogrendben sajátos jogállással rendelkeznek. Emellett a tagállam hangsúlyozta, hogy a közjegyzői okiratok végrehajthatóak, tehát nem szükséges ehhez előzetes bírói döntés, valamint a luxemburgi jogrend olyan tevékenységekkel ruházta fel a közjegyzőket, amelyek a közhatalom körébe tartoznak. A tagállam a luxemburgi nyelv használatára is felhívja a figyelmet, vagyis, arra, hogy a közjegyzői tevékenység gyakorlásakor szükség van a luxemburgi nyelv használatára, ezzel is elősegítve a tagállam kultúrájának, hagyományának megőrzését, tiszteletben tartását.

A közjegyzők a hitelesítést megelőzően kötelesek megvizsgálni, hogy az okirat kiállításához szükséges, törvényben meghatározott feltételek fennállnak-e. Amennyiben nem teljesülnek ezek a feltételek, úgy kötelesek megtagadni a hitelesítést. A közjegyzők ezt a vizsgálatot a köz érdekében végzik, hogy a jogbiztonságot és a jogszerűséget biztosítsák. Azonban e célok követése még nem alapozza meg azt, hogy csak a tagállami állampolgárságú személyek számára tartsa fenn ezeket az állásokat Luxemburg, valamint a köz érdekében végzett tevékenységek még önmagukban nem jelentenek a közhatalomban való közvetlen és sajátos részvételnek. A felek szabadon választhatnak közjegyzőt, akiknek főként a szakmai képességüktől függ az általuk nyújtott szolgáltatás minősége, így tehát a közjegyzők valójában versenyfeltételek mellett gyakorolják hivatásukat, ez pedig nem jellemző a közhatalomra. A Bizottság rögzítette, hogy noha az Unió tiszteletben tartja a tagállamok identitását, a Luxemburgi Nagyhercegség más eszközökkel is biztosítani tudná hagyományainak, nyelvének megőrzését, és nem kéne ennek megvalósítása érdekében más tagállamok állampolgárait kizárni e körből.

A Bíróság ítéletében úgy határozott, hogy a hivatkozott közjegyzői tevékenységek nem tartoznak a közhatalom gyakorlása körébe, így a Luxemburgi Nagyhercegség nem teljesítette az EK 43. cikkéből eredő kötelezettségét azáltal, hogy állampolgársági feltételhez kötötte a közjegyzői tevékenységek gyakorlását.

Bizottság kontra Portugália ügy

A Európai Bizottság kontra Portugál Köztársaság ügyben³⁸ rögzítésre került, hogy amennyiben a jogalkalmazó úgy ítéli meg, hogy egy tevékenység a közhatalom gyakorlásához kapcsolódik, el kell végeznie az arányossági tesztet. Ez egyrészt mérlegeli az adott intézkedés hatását, másrészt pedig azt, hogy milyen mértékben vesz részt a közhatalom gyakorlásában.

Az, hogy egy tevékenység milyen mértékben kapcsolódik a közhatalomhoz attól is függ, hogy mennyire illeszkedik az adott jogrendszerbe. Ennek alapján az igazságszolgáltatás tekinthető a közhatalom legjellemzőbb megnyilvánulásának, ugyanis döntéseivel megállapítja a jogot, ami végeredményben összevegyül a jogrenddel. A közhatalom közreműködése nélkül a magánszemélyek nem képesek olyan jogi aktusok megtételére, amelyek harmadik személyeket köteleznek, valamint kényszerrel sem alkalmazhatnak, így jogaik érvényesítése során a közhatalom felhatalmazására van szükségük.

Az adott ügyben a rendelkezésre álló információk alapján megállapítható, hogy a portugál közjegyzők közhatalmi jellegű tevékenységet folytatnak, hiszen a hitelesítés révén megelőlegezik a magánszemélyek számára a felhatalmazást a jogaik gyakorlásához. Ugyanakkor a közjegyző nem alkalmaz kényszerrel és nem ír elő egyoldalúan kötelezettségeket sem. A hitelesítés révén a közjegyző jellegzetes minőséggel ruházza fel a magánszemélyek okiratait, amelyek ennek hiányában nem bírnának jogi kötőerővel, illetve más közhatalmi szervhez kellene fordulniuk a személyeknek, annak érdekében, hogy jogaikat érvényesíthessék.

Tehát ezek alapján a Bíróság kimondta, hogy a hitelesítés közvetlenül és sajátosan vesz részt a közhatalom gyakorlásában, így amennyiben ez a tevékenység a Portugál Köztársaságban lényegi, központi, elválaszthatatlan elemét képezi a közjegyzői szakmának, úgy meg kell állapítani, hogy az a közhatalom körébe tartozó foglalkozásnak minősül.

Bizottság kontra Portugál Köztársaság

A Bizottság kontra Portugál Köztársaság ügyben³⁹ a vita alapját a gépjárművek műszaki ellenőrzése képezte, amelyet Portugáliában egy állami intézmény

³⁸ C-52/08. sz. ügy Európai Bizottság kontra Portugál Köztársaság [ECLI:EU:C:2011:337]

³⁹ C-438/08. sz. ügy Bizottság kontra Portugália [ECLI:EU:C:2009:651]

végez, amely az ellenőrzések elvégzése végett magánszervezeteket kér fel, illetve kérhet fel, amelyek jogosultak meghozni a határozatot a gépjármű műszaki megfeleléséről vagy meg nem feleléséről.

A gépjármű-ellenőrzés két szakaszból áll: az első szakaszban a különböző műszaki ellenőrzések történnek, illetve a műszaki jegyzőkönyv felvétele, míg a második szakaszban az ellenőrzésnek a tanúsítása történik egy matrica gépjárműre való felhelyezésével, vagy ennek a tanúsításnak az elutasítására kerülhet sor.

Az első szakasz feladatai kizárólag műszaki jellegűek, ennél fogva nem valósítanak meg a közhatalom gyakorlásában való részvételt. Ezzel szemben a második szakaszban lévő feladatok közhatalmi jogosítványokat foglalnak magukba, hiszen az ellenőrzésből jogi következtetéseket vonnak le.

Azonban megállapítható, hogy annak ellenére, hogy az állami intézmények magánszervezetekre bizzák a műszaki ellenőrzés végrehajtását, attól még közvetlen felügyeletet gyakorolnak felettük. Továbbá a Bizottság kimondta, hogy a magánszervezetek nem rendelkeznek kényszer alkalmazására vonatkozó jogkörökkel valamint, hogy a csupán műszaki ellenőrzés eredményeiről szóló határozat nem rendelkezik döntéshozatali autonómiával, így a fentiek alapján a Bizottság megállapította, hogy a magánszervezetek nem tartoznak az EK 45. cikkében megfogalmazott kivétel alá.⁴⁰

Bizottság kontra Lett Köztársaság ügy

A Bizottság kontra Lett Köztársaság ügyben⁴¹ a Bizottság annak megállapítását kérte, hogy a Lett Köztársaság nem teljesítette az EUMSZ. 49. cikkéből eredő kötelezettségét, miután a közjegyzői hivatás gyakorlását állampolgársági feltételhez kötötte. A Lett Köztársaság azzal érvelt, hogy a közjegyzői hivatás az EUMSZ. 51. cikkének hatálya alá tartozik, nem pedig a 49. cikk hatálya alá.

A lett jogrendben a közjegyzők legfontosabb feladatainak egyike a közokiratok kiállítása, emellett feladatai körében a közjegyző aláírások, másolatok valóságát hitelesíti.

A Bizottság állítása szerint a Lett Köztársaságban a közjegyzők által folytatott tevékenységek nem jelentenek a közhatalom gyakorlásában való részvételt, ennél fogva nem tartoznak az EUMSZ 51. cikkének hatálya alá. A Bizottság

⁴⁰ OSZTOVITS i. m. 1334–1335.

⁴¹ C-151/14. sz. ügy Bizottság kontra Lett Köztársaság [ECLI:EU:C:2015:577]

kimondta, hogy az aláírások, másolatok, okiratok hitelesítésével kapcsolatosan a felek előzetes egyetértésére van szükség a közjegyző közreműködéséhez, valamint hangsúlyozta, hogy a közjegyző nem módosíthatja egyoldalúan a felek előzetes jóváhagyása nélkül az adott okiratot.

A Bíróság ítélkezési gyakorlatának megfelelően ez a hitelesítési tevékenység nem minősül a közhatalom gyakorlásában való közvetlen és sajátos részvételnek.

A közjegyzőknek a válással kapcsolatos feladatait illetően a Bizottság kimondta, hogy a közjegyző csak a felek egyetértése esetén mondhatja ki a válást, egyet nem értés esetén a bíróságnak van erre hatásköre. A Bizottság hangsúlyozta, hogy a szolgáltatás minősége közjegyzökként változhat, szakmai képességeiktől függően, így tehát a közjegyzők versenyfeltételek mellett gyakorolják hivatásukat, ez pedig nem jellemző a közhatalom gyakorlására.

A Lett Köztársaság arra hivatkozott, hogy a közjegyzők nem választhatják meg a szolgáltatásuk ellenértékéért kapott díjazást, sem a szolgáltatást, sem pedig a szolgáltatás nyújtásának helyét, így nem a szabad verseny keretei között folytatják tevékenységüket. Továbbá a tagállam hivatkozott arra is, hogy a közjegyzők bizonyos mérlegelési jogkörrel rendelkeznek, mivel megtagadhatják a jogellenes cselekményekhez kapcsolódó okiratok kiállítását. Hivatkozási alapjukat képezte az a tény is, hogy a közjegyzők által kiállított, illetve hitelesített okiratok harmadik személlyel szemben érvényesíthetők. Ami a válással kapcsolatos feladatokat illeti, a Lett Köztársaság hangsúlyozta, hogy nincs jelentősége annak, hogy a felek egyetértése szükséges a közjegyzők feladatának ellátásához, hiszen az általuk meghozott okiratok ugyanúgy kötelezőek a felekre, mint harmadik személyekre nézve.

A Bíróság korábbi ítéleteiben megállapításra került, hogy a közjegyzői tevékenységek nem tartoznak a közhatalom gyakorlása körébe, és ezt a gyakorlatot vitte tovább ebben az ügyben is.

A Bíróság megállapította, hogy a letelepedés szabadságát a közjegyzőkre is alkalmazni kell, továbbá, hogy a közjegyzők szabad szakmai tevékenységet végeznek. A felek szabadon választhatnak közjegyzőt, törvény állapítja meg a közjegyzők díjazását, de az általuk nyújtott szolgáltatás minősége változhat szakmai képességüktől függően, tehát a közjegyzők versenyfeltételek között gyakorolják hivatásukat. A Bíróság azt is hangsúlyozta, hogy a közjegyzők által végzett hitelesítési feladatok önmagukban nem tartoznak az EUMSZ. 51. cikkének hatálya alá, hiába követnek közérdekű célokat, a jogszerűség és jogbiztonság célkitűzését, ez azonban még nem igazolja, hogy ezeket a jogosítványokat kizárólag tagállami állampolgársággal rendelkező személyek gyakorolhatják. A válással kapcsolatosan feladatok körében is kimondja a Bíróság,

hogy mivel azok a felek egyetértéséhez kötöttek, azok akaratán alapulnak, így ez sem jelent a közhatalom gyakorlásában való közvetlen és sajátos részvételt, hiszen a felek egyetértésének hiányában a bíróság rendelkezik hatáskörrel e feladatok ellátására. Továbbá a Bíróság megállapította azt is, hogy a közjegyzők valóban versenyfeltételek között gyakorolják hivatásukat, ami nem jellemző a közhatalom gyakorlására.

A kifejtettek alapján a közjegyzői hivatás nem tartozik az EUMSZ. 51. cikke értelmében vett közhatalom körébe, tehát a Lett Köztársaság által szabott állampolgársági feltétel tiltott hátrányos megkülönböztetésnek minősült.

A bemutatott jogesetekben láthatjuk, hogy a Bíróság szerint a közjegyzők tevékenységei közé tartozó hitelesítési, közokirat előállítási feladatok nem állnak olyan szoros kapcsolatban a közhatalom gyakorlásával, hogy megalapozzák az EUMSZ. 51. cikkének alkalmazását.

4. Összegzés, konklúzió

A Bíróság fent ismertetett esetjoga alapján megfigyelhető, hogy egyetlen ügy kapcsán sem állapította meg az állampolgárság, mint feltétel jogosságát, tehát a közjegyzői hivatás nem sorolható a közhatalom körébe tartozó foglalkozások közé. Többek között ezért is nehezen behatárolható az EUMSZ. 51. cikkének hatálya, mert a Bíróság még nem állapította meg egyetlen esetben sem annak fennállását. Az ügyek kapcsán jól látható, hogy a tagállamok arra törekednek, hogy a közjegyzői hivatás egyike legyen azoknak a szakmáknak, amelyek a közhatalom körébe vonhatók, tehát próbálják a kivételt tágan értelmezni. Ezzel szemben a Bíróság szemléletmódja is egyértelmű, miszerint a lehető legszűkebben kell értelmezni a közhatalom fogalmát, annak érdekében, hogy a személyek szabad áramlása, és vele együtt a letelepedés szabadsága minél szélesebb körben megvalósuljon. Mivel tagállamonként eltérőek a közjegyzők feladatai, így minden egyes esetben külön kell vizsgálni, hogy fennállnak-e a korlátozás feltételei. Ennek megfelelően az ismertetett jogesetekben a tagállamok által hivatkozott közjegyzői feladatok egyike sem felel meg a közhatalom gyakorlásában való közvetlen és sajátos részvételnek, amely alapján lehetséges volna az állampolgárság kikötése.

EGÉSZSÉGES GYERMEK MINT KÁR?

Jogi és erkölcsi dilemmák keresztüztüében

LEHOCZKI Andrea

1. Bevezetés

Egy egészséges gyermek születése a legtöbb embert végtelen boldogsággal tölt el, főként, ha tervezett és régóta várt gyermekről van szó. Néha azonban kialakulhatnak olyan mostoha szituációk is, amikor egy életerős, egészséges gyermek születése inkább 'teherként' jelentkezik a szülőknél. Ilyen esetek akkor fordulhatnak elő, ha egy felróható orvosi magatartás folytán – mely megnyilvánulhat tévedésben vagy mulasztásban – olyan esemény következik be, amely nem szerepelt a szülők tervei között: egy nem kívánt gyermek fogan, netán meg is születik.

A szülők egy orvosi hiba miatt olyan helyzettel találják szembe magukat, amely jelentős hatást gyakorol az életük további részére. Akaratuk megghiúsulása, döntési szabadságuk korlátozottsága miatt peres úton lépnek fel az egészségügyi intézménnyel vagy az orvossal szemben, hogy kártérítési igényüket érvényre juttassák. A nemzetközi szakirodalom az ilyen eseteket *wrongful conception* vagy *wrongful pregnancy* elnevezéssel illeti.

A külföldi bírói gyakorlat alapján egy egészséges gyermek születése mint káresemény az orvosi felelősség körében tipikusan három esetben fordul elő: egyrészt a sikertelen művi meddővé tételt követő terhesség kiviselése, másrészt a terhességmegszakítás során visszamaradt magzat megszületése esetén, valamint a felírt fogamzásgátló tablettá helyett tévesen kiszolgáltatót más készítmény alkalmazása folytán bekövetkezett terhesség.¹ A továbbiakban a bírói gyakorlat eseteinek segítségével hívásával szeretném bemutatni ezen esetkörök szerteágazó és gyakran jogon túlmutató kérdésfeltevéseit. Többek között azt,

¹ Dósa Ágnes: *Az orvos kártérítési felelőssége*. Budapest, HVG-Orac, 2010. 165.

hogy mi történik akkor, ha egy nő akarata ellenére lesz vagy marad terhes, és ezt a 'terhességet' nem áldott állapotként éli meg.

2. Wrongful conception a bírói gyakorlat tükrében

2.1. Eredménytelen terhességmegszakítás

Terhességmegszakítás esetén a beavatkozást végző orvost nemcsak szakmai szabályok kötelezik bizonyos vizsgálatok elvégzésére, hanem az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény is tartalmaz olyan rendelkezéseket, amelyek megkövetelik, hogy teljes körű tájékoztatást nyújtson a páciense számára az elvégzett vizsgálatok eredményeiről, a diagnózisról, a lehetséges kockázatokról és azok előfordulásának gyakoriságáról.² A megfelelő tájékozottság elengedhetetlen, ugyanis kellő szakismeret hiányában az állapotos nő az egészségi állapotával kapcsolatos kérdésekben megnyugtatóan döntést hozni, illetőleg arról állást foglalni nem képes.³ Továbbá az orvosnak kötelessége felhívnia a figyelmet a beavatkozást követő vizsgálatok fontosságára, hiszen ezekkel lehet megbizonyosodni a terhességmegszakítást célzó eljárás eredményes vagy eredménytelen voltáról, és ez utóbbi esetben akár egy ismételt abortusz lehetőségét is kilátásba kell helyezni a fennmaradt terhesség megszüntetésére. Azonban, ha az orvos a tájékoztatási kötelezettségét megszegi, vagy a szükséges vizsgálatok elmulasztása miatt nem bizonyosodik meg az eljárás eredményességéről, illetőleg a szövettani vizsgálat során kapott, a terhesség további fennmaradását igazoló eredményeket nem közli haladéktalanul a várandós nővel és emiatt meghiúsul egy újabb terhességmegszakítást lehetővé tevő beavatkozás, akkor egy nem kívánt gyermek fog világra jönni.

A sikertelen terhességmegszakítás következtében megszületett egészséges gyermek ügyében indított keresetek nemcsak a külföldi bírói gyakorlatban vetettek fel olyan kérdéseket, melyek megválaszolásra várnak, hanem a hazai gyakorlat is szembesült ezzel az esetkörrel és a hozzá kapcsolódó sajátos erkölcsi problémákkal.

A Legfelsőbb Bíróság egy 2001-ben elbírált esetben kimondta, hogy „eredménytelen terhességmegszakítás ellenére alaptalan az anya kártérítés

² 1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről, 13–14. §

³ SÁNDOR Judit: *Gyógyítás és ítélkezés – Orvosi „műhiba” perek Magyarországon*. Budapest, Medicina Könyvkiadó Rt., 1997. 125.

iránti keresete, ha azon alapul, hogy akarata ellenére fennmaradt a terhessége és a gyermeke megszületett, tekintettel arra, hogy nincs olyan jog által elismert személyiségi joga, amely azáltal sérült volna, hogy az általa kívánt terhességmegszakítás ellenére gyermeke született.”⁴

Ebben az esetben a felperes fiatal kora és válsághelyzete miatt döntött a terhességmegszakítás mellett. Az alperes orvosa a beavatkozást elvégezte, ám a következő kontrollvizsgálat alkalmával a magzatkaparék szövettani vizsgálata elmaradt. A két hónappal későbbi ultrahang vizsgálat során az orvos húsz hetes terhességet állapított meg. Ekkor felajánlotta a felperesnek a fennmaradt terhesség megszakítását, de a húsz éves nő nem kívánt élni az ismételt abortusz lehetőségével, a fiatal életkorára és a terhesség késői időszakában történő megszakításának kockázataira figyelemmel.

A felperes a vagyoni és nem vagyoni kártérítés követelése során arra hivatkozott, hogy az alperes orvosa hibázott a terhesség megszakításánál, melyet egy későbbi kontrollvizsgálat elvégzése során sem vett észre, hiszen a szakmai előírásként megjelölt szövettani vizsgálatot nem végezte el a páciensen, és ezáltal a nem kívánt terhesség továbbra is fennmaradt. A terhességmegszakítást követő vizsgálatok célja pedig köztudottan az, hogy a beavatkozás sikertelenségére rávilágítsanak, valamint a nő egészségügyi állapotát felmérjék. A kivizsgálás során az alperes orvosa nem ismerte fel a fennmaradó terhességet, melynek eredményeképpen a felperest nem hozta döntési helyzetbe a magzat sorsát illetően. A kellő gondosság elmulasztása miatt a felperes anyagilag és érzelmileg is felkészületlenül került abba a helyzetbe, hogy fiatalon, szakmai képzettség, állandó munkahely és stabil párkapcsolat nélkül, akarata ellenére maradt terhes.

A Legfelsőbb Bíróság a döntés meghozatala során tényként kezelte, hogy a felperes 20. hétben lévő terhességének megszakítása még lehetséges volt. A bíróság az ismételt beavatkozás elvégzését nem tartotta kizártnak. A felperes újabb beavatkozást elutasító magatartását a legmagasabb magyar bírósági fórum pedig úgy értékelte, hogy az ismételt terhességmegtartás megtagadásáról szóló elhatározást követően az anyának kell viselnie minden következményt, hiszen döntésének eredményét nem háríthatja az alperesre és az orvosra.

A bíróságnak az ítéletében tényként megfogalmazott megállapítása azonban egy kérdést vet fel, melynek megválaszolása az ügy szempontjából döntő jelentőségű lehet, ehhez viszont a magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX. törvényt kell górcső alá vennünk. A némi magyarázatra szoruló kérdés pedig

⁴ EBH 2003.941., Legfelsőbb Bíróság Pf. III. 26.339/2001. sz.

az, hogy egy egészséges gyermeket váró anya is a 20. hétig szakíthatja meg a terhességét? Ugyanis a hivatkozott törvény 6. § (3) bekezdése kimondja, hogy „a terhesség a 20. hétig – a diagnosztikus eljárás elhúzódása esetén 24. hétig – szakítható meg, ha a magzat genetikai, teratológiai ártalmának valószínűsége az 50%-ot eléri”. Ebben az esetben azonban genetikai, teratológiai ártalomról szó sincs, ugyanis az akaratlanul világra jött egészséges gyermek sem károsodott.⁵ A terhességmegszakítást nem a gyermek egészségi állapota tette indokolttá, hanem az anya súlyos válsághelyzete. A súlyos válsághelyzet fennállását pedig kizárólag a ténylegesen válsághelyzetben lévő nő állapíthatja meg valamennyi egyéni körülmény figyelembevételével.⁶ A törvény erre a jogcímre hivatkozással lehetőséget biztosít az állapotos nő számára, hogy terhességét a 18. hétig megszakítsa, ha az 6. § (2) bekezdésének b) pontja fennáll, vagyis orvosi tévedés miatt nem ismerték fel korábban a terhességet.

Ezen tények számba vétele és tisztázása a bíróság részéről meghatározó, hiszen ha a 18. hétig lehetett volna megszakítani a terhességet, akkor az orvosi mulasztás eredményeképpen a várandós nő egy törvényben biztosított joggal való élés alternatívájától, a terhességmegszakítástól esett el. Megfosztva a döntési lehetőségtől, nem maradt más választása, minthogy akarata ellenére kihordja és felnevelje a nem kívánt gyermeket. Ez visszavezet bennünket ahhoz a kérdéshez, hogy az orvos kötelezettségszegése következtében megszületett egészséges, ám nem kívánt gyermek léte beleilletszhető-e a polgári jogi kártérítési kötelezettség megállapításának feltételrendszerébe.

A Legfelsőbb Bíróság a felek között kialakult jogvitát azzal zárta le, hogy a felperes terhességének 20. hetében kilátásba helyezett ismételt beavatkozást megtagadta, arra hivatkozva, hogy az áldott állapot ezen szakaszában jóval nagyobb a kockázata az ismételt eljárásnak, így inkább a gyermek megtartása mellett döntött. A bíróság szerint az első terhességmegszakításnak is volt kockázata és a második beavatkozásnál a nagyobb kockázat csak elvileg merülhet fel. Azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a kockázatok viseléséről szóló döntés az egyén mérlegelési körébe tartozik. Ezt a kérdést a bíróság nem teheti vizsgálat tárgyává, hiszen egy ilyen heves érzelmek kiváltására alkalmas szituációt az adott értékrendszerrel rendelkező személynek kell megítélnie.

A bíróság ítélete nem mondja ki explicit, de az elméleti okfejtésből levezethető, hogy ha az anya vállalja a sikertelen terhességmegszakítást kiküszöbölő

⁵ GYÖNGYÖSI Zoltán: *Az élet és test feletti rendelkezések joga*. Budapest, HVG-Orac, 2002. 46.

⁶ Uo. 84.

újabb eljárást, akkor a 'kár' – mely ebben az esetben egy gyermek képében jelenik meg⁷ – nem következett volna be.

Mindez azt jelentené, hogy az orvos mulasztása, kötelezettségszegő magatartása következtében továbbra is fennmaradt terhességből származó gyermek megszületését az anya elkerülhette volna azáltal, hogy ha a kár elhárításában aktív szerepet vállal, vagyis aláveti magát egy újabb terhességmegszakítást célzó beavatkozásnak. Azáltal, hogy nem vállalta az újabb beavatkozást a károkozás irányába ható magatartást tanúsított, vagyis maga is károkozó lett? A kárenyhítési kötelezettség értelmében igen, ugyanis annak ellenére sem tanúsította az adott helyzetben általában elvárható magatartást, hogy tisztában volt a kár bekövetkezésével, pedig közrehatásával azt megakadályozhatta volna. Felmerül a kérdés, hogy ebben a kontextusban az anyának van-e egyáltalán kárenyhítési kötelezettsége, és ha igen, akkor az meddig terjed?

2.2. Sikertelen művi meddővé tétel

A művi meddővé tétel egy olyan fogamzásgátlási eljárás, amely során műtéttel megszüntetik a nőben a petevezetők, a férfiban az ondóvezeték átjárhatóságát.⁸ Az ilyen műtétek során azonban előfordulhat, hogy csak az egyik oldali petevezeték vagy ondóvezeték átjárhatóságának megszüntetése történik meg, vagy nem a petevezeték, hanem valamilyen más anatómiai képletet kötnek le.⁹ Ilyen esetekben is elengedhetetlen fontosságú a kontrollvizsgálatok elvégzése, ugyanis ezek az eredmények szolgálnak egyfajta megerősítésként, bizonyítékként az eljárás sikerességéről vagy sikertelenségéről. Ha a célzott hatást elérni kívánt állapot nem következik be, akkor erről haladéktalanul tájékoztatni kell a páciens, ugyanis csak a rendelkezésére bocsátott információk birtokában tudja meghozni azt a döntést, amely kihatással lesz a további életére. Amennyiben ez nem történik meg, úgy az eljáráson átesett „jóhiszemű” fél abban a tudatban él nemi életet, hogy a beavatkozás sikeres volt, vagyis a megtermékenyülési képesség/nemzőképesség megszűnt.

A bíróság az ilyen ügyekben azonban vizsgálat tárgyává teheti a fogantatás idejét. Ugyanis az eljárást követően a műtét még három hónapig nem fejt ki a

⁷ DÓSA Ágnes: Kérhető kártérítés egy gyermek megszületéséért? *Lege Artis Medicinae* 2001/12(2). 134.

⁸ DÓSA Ágnes: *Összehasonlító egészségügyi jog – Orvostikai kérdések jogi szemmel*. Budapest, CompLex, 2012. 25.

⁹ DÓSA (2010) i. m. 166.

célzott hatást, így ezen idő alatt a nem kívánt terhesség elkerülése végett minden esetben védekezni kell.¹⁰ Szakértői vélemény alapján bizonyítani lehet, hogy a sterilítási műtéten átesett fél nem tett eleget ennek a kötelezettségnek, ilyenkor pedig a mulasztásának eredményét nem háríthatja át egy harmadik személyre, ha a kellő információ birtokában volt, vagyis az orvos erről a fokozott elővigyázatosságot igénylő periódusról tájékoztatást nyújtott.

A magyar bíróság határozatai között is találunk példát a sikertelen művi meddővé tételt követő egészséges gyermek születésére. A hivatkozott esetben¹¹ az alperes urológiai osztályán végeztek a felperesen sterilítási célzattal műtétet, mely eredménytelen volt. Ezt követően a felperesnek és feleségének megszületett az ötödik gyermekük. A felperesek keresetükben vagyoni és nem vagyoni kárigényüket szerették volna érvényesíteni az alperessel szemben, melyet részben a bíróság meg is ítél a sikertelen műtét, valamint az ennek következtében létrejött terhesség miatti károk és a keresetvesztés miatt. A nem vagyoni kártérítést az újabb műtéttel kapcsolatos pszichés hátrányokra, a korábbi életvitel korlátozottságára és a szabadidő elvesztésére alapozottan tartották indokoltnak a felperesek. A Legfelsőbb Bíróság azonban kimondta, hogy a korábban eljárt bíróság jogerős ítéletében helyesen fejtette ki, hogy ezeket a körülményeket nem lehet figyelembe venni a nem vagyoni kártérítésnél.

2.3. Hiábavaló terhességmegelőzés

Közismert tény, hogy a szexuális érintkezésben immanensen benne lakozik az új élet lehetősége.¹² Éppen ezért a nem kívánt terhességet elkerülni szándékozó, nemi élet élő párok megelőzőképp valamely fogamzásgátló módszert alkalmaznak. Felmerülhet azonban annak a lehetősége, hogy a terhességmegelőzést szolgáló gyógyszer termékhibás, vagy nem fejt ki az elvárt hatást, netán a gyógyszert kiadó személy olyan készítményt juttat a nőnek, férfinak, amely nem a terhességmegelőzést szolgálja vagy az hatástalan (pl. a lejárt szavatossága miatt), de előfordulhat olyan eset is, amikor az orvos tévedésből nem terhességmegelőzést szolgáló gyógyszert ír fel, hanem valami mást.¹³

¹⁰ Uo. 177.

¹¹ Legfelsőbb Bíróság Pfv. III. 20.407/1998., BH 2000. 207

¹² NAVRATYIL Zoltán: Keresztülhúzott családtervezés: a gyermek, mint kár. *Jogtudományi Közöny*, 2009/7-8. 326.

¹³ GYÖNGYÖSI i. m. 46.

Hazánk joggyakorlata még nem került olyan döntési helyzetbe, melyben a szülők eredménytelen terhességmegelőzést követően kártérítési követeléssel léptek volna fel, egy nem kívánt gyermek megszületése miatt. Azonban a német bírói gyakorlatnak már az 1960-as évek végén, hetvenes évek elején megoldást kellett találnia az ilyen esetekre, mely a jog horizontján eddig még ismeretlen volt.

A német joggyakorlat révén vált ismertté az az eset¹⁴ is, amelyben a gyógyszerész a fogamzásgátló tabletta helyett tévesen egy másik, hasonló hangzású, ám gyomorbántalmak kezelésére alkalmas készítményt szolgáltatott ki. Ennek következtében a felperesnek megszületett a hatodik gyermeke, melyet éppen a felírt fogamzásgátló tablettával szerettek volna elkerülni. A nem kívánt gyermek születése a felperes és az alperes között létrejött adásvételi szerződés megszegése miatt következett be, ugyanis, ha a gyógyszerész nem cseréli össze a gyógyszereket – vagyis kellő gondossággal jár el a munkája során –, akkor a fogamzásgátló tabletta 99 %-os biztonsággal megakadályozta volna a nem kívánt terhességet. Azonban a gyógyszerész alkalmazottja által vétkesen elkövetett gyógyszeres cseréje okozta a felpereseknek azt a vagyoni hátrányt, amely a nem kívánt gyermek tartásában nyilvánul meg. A bíróság az eset elbírálása során nem talált olyan anyagi előnyöket az egészséges gyermek születésével kapcsolatban, melyek az elszennvedett károkat enyhítették volna.

A német bírói gyakorlat kezdetben nem volt egységes az ilyen 'fogamzásgátló ügyek' kapcsán. Volt olyan ítélkező fórum, amely az esetkörrel kapcsolatban kimondta, hogy a kötelezettségszegés eredményezte a gyermek fogantatását és megszületését, ez azonban nem kompenzálható a kártérítés eszközeivel, hiszen a jogrendszer által védett értékről van szó.¹⁵

2.4. Kárenyhítési kötelezettség

A *wrongful conception* esetek a bíróságokat újabb kihívások elé állították: a jog eszköztárával kellett reflektálniuk morális kérdésekre. A legtöbb kérdés a kárenyhítési kötelezettség vonatkozásában merült fel. Mielőtt azonban a kárenyhítési kötelezettséget és a hozzá tartozó problémákat bemutatnám, fontos tisztázni, hogy egy egészséges gyermek kapcsán lehet-e egyáltalán kárról beszélni. Ennek kiindulási alapjaként vizsgálat tárgyává kell tenni a kár fogalmát.

¹⁴ Versicherungsrecht 1969. 265.

¹⁵ Dósa (2010) i. m. 167–168.

Marton Géza megfogalmazása szerint „kár alatt értünk minden olyan hátrányt, vagy veszteséget, amely valakit valamely esemény folytán vagyoniában, jogvédté érdekeiben, vagy személyében ér”.¹⁶ Az egészséges, de nem kívánt gyermekhez kapcsolódó körülmények eme meghatározásba integrálása szövevényes.

A kár definiálása során két, egymástól eltérő érvrendszer helyezkedik szembe egymással. Az egyik szerint, egy gyermek megszületését, így létezését sem lehet kárként értékelni, hiszen a kár mindig valamely jogtárgy megsemmisülését vagy kevesebbé válását jelenti.¹⁷ Vagyis ilyenkor egy értékcsökkenés következik be. Egy gyermek megszületése és létezése ezzel szemben értéknövekedést jelent.¹⁸ Ebben a kontextusban a gyermek nem helyezhető a kár fogalomrendszerébe, ugyanis megsemmisülésről és kevesebbé válásról nem beszélhetünk.

A másik szemlélet a differenciaelméletet vizsgálja, mely eltérő helyzetek közötti különbség összehasonlítására helyezi a hangsúlyt, és eszerint a két állapot közötti differencia realizálja a kárt. Az összehasonlítás alapja a károsultnak a károkozás nélküli helyzete, valamint a károkozás következtében beállott körülmények.¹⁹ Ezen elmélet szerint a két állapot – a meg nem születés és a lét – közötti különbség nem mérhető. Ebben az esetben sem alkalmas a pénz arra, hogy az emberi élet értékét kifejezze. Azonban ha a gyermek létét, mint értéket és a gyermek felnevelésével járó költségeket, mint anyagi ráfordításokat elválasztjuk egymástól, akkor ezáltal lehetőség nyílik a külön-külön való értékelésre. Így a gyermek létezése megtestesíthet egy erkölcsi értéket, ám ez nem zárja ki, hogy a gyermek felnevelésével járó anyagi megterhelést kárként ismerjék el.²⁰ Ez a gondolatmenet azonban egy paradox helyzetet teremt: hogyan lehet egy gyermek egyszerre érték és hátrány?²¹

Egyszerű dolgunk van akkor, ha a gyermek megszületése, létezése nem jelent kárt, hiszen ekkor kárenyhítési kötelezettségről sem beszélhetünk.²² Viszont, ha elfogadjuk, hogy a gyermek – vagy inkább a felnevelésével járó költségek – kárként jelenik meg a szülők számára, akkor felmerül a kérdés, hogy azokban az esetekben, amikor az orvos mulasztása folytán egy egészséges

¹⁶ MARTON Géza: *A polgári jogi felelősség*. Budapest, Triorg, 1993. 118.

¹⁷ DÓSA (2010) i. m. 173.

¹⁸ Helmut HEINRICH: *in Palandt, Bürgerliches Gesetzbuch*. München, C.H. Beck, 1998. Vorb. § 249 BGB, Rdn. 47.

¹⁹ Heinrich HONSELL: *Schweizerisches Haftpflichtrecht*. Zürich, Schulthess, 2000. 98.

²⁰ DÓSA (2001) i. m. 136.

²¹ NAVRATYIL (2009) i. m. 323.

²² Uo. 329.

gyermek fogan, netán meg is születik, akkor a károsultnak van-e kárenyhítési kötelezettsége? Hogyan lehet elhárítani ennek a kárnak a bekövetkezését, jelen esetben egy nem kívánt gyermek megszületését? Ha a nem kívánt terhességet az orvos mulasztása folytán már nem lehet megszakítani és egy egészséges, de nem kívánt gyermek jön a világra, akkor a szülők mit tehetnek? Mi tartozik ilyenkor a kárenyhítés körébe?

A bírói gyakorlat számára iránymutató PK 36. számú állásfoglalás kimondja, hogy „ha a károkozó magatartás előidézésében, a kár bekövetkeztében, a kár súlyosbodásában az elvárható magatartást elmulasztó károsult is közrehatott, magatartásának következményeit a károsult maga viseli”. Ebbe a meghatározásba beleilleszhető a terhességmegszakítást és az örökbeadást megtagadó, ám a gyermek megszületésével kapcsolatosan felmerült kártérítési igényeket bíróság előtt érvényesítő fél magatartása? Ha igen, akkor ezek alapján a terhességmegszakítást vagy az örökbeadást általában elvárható magatartásként kell majd értékelni?

A kárenyhítési kötelezettség vizsgálata során különbséget kell tenni aközött, hogy a gyermek az anyatesten belül vagy már azon kívül található.

Az anyatesten belüli időszak az a periódus, amely a fogantatással veszi kezdetét és egészen a születésig tart. A párok már a fogantatás előtt is megelőző lépéseket tehetnek annak érdekében, hogy elkerüljék egy nem kívánt terhesség kialakulását. Ilyen megelőző intézkedés lehet a sterilizációs műtét vagy például a fogamzásgátló tabletta szedése. Ezek a módszerek a beágyazódást megelőző időszakra kínálnak megoldási lehetőséget. Megesik, hogy ezek a módszerek mégsem gátolják meg a nem kívánt terhességet. Mi a teendő akkor, ha a gyermek már megfogant? A magzati élet védelméről szóló törvény 6. § (1) bekezdése bizonyos feltételek fennállása esetén lehetőséget biztosít az állapotos nő számára, hogy a nem kívánt terhességét megszakítsa.

A párok, valamint az állapotos nő számára ezen lehetőségek állnak rendelkezésre annak érdekében, hogy egy nem kívánt gyermek megszületését elkerüljék. Előfordulhat azonban, hogy egy orvosi mulasztás, egy szakmai hiba következtében a terhességmegszakítás vagy a művi meddővé tétel sikertelen lesz és terhesség továbbra is fennmarad, illetve egy nem tervezett várandósság jön létre. Ilyen esetben, ha az orvos még idejében felismeri a terhességet, illetve annak további fennmaradását és kilátásba helyez egy ismételt terhességmegszakítást, amely mind orvosi, mind jogi szempontból lehetséges, akkor ennek megtagadása a kárenyhítési kötelezettség elmulasztásaként értékelhető?²³ Netán károsulti

²³ DÓSA (2010) i. m. 171.

közrehatásnak minősül? A bíróságok arra az álláspontra jutottak, hogy ha az anya már egyszer alávetette magát az abortusznak, de az valamilyen oknál fogva mégsem sikerült és a terhesség továbbra is fennmaradt, akkor ez a magatartás a kárenyhítési kötelezettség megsértését jelenti. Ugyanis egy ismételt megszakítás ugyanazt eredményezte volna, mint a korábbi eljárás. Vagyis az anya döntése az újabb beavatkozás megtagadása, melynek következményeit magának kell viselnie. Ezt a nézőpontot a Veszprémi Városi Bíróság is alátámasztotta egy ítéletében: „miután [az anya] a gyermek megtartása mellett döntött, ennek következményei másra nem háríthatók”²⁴ Tehát, ha az állapotos nő elutasítja a fennmaradó terhesség megszakítását célzó ismételt beavatkozást, akkor ez az okozati összefüggés megszakításaként értékelhető,²⁵ vagyis az anya elmulasztotta a kárenyhítési kötelezettségét. Mindezek alapján elmondható, hogy „a felperes önhibája a károkozó felelősségét teljes egészében kizárja, hiszen a felperesnek minden lehetősége megvolt, hogy a terhességét megszakítsa.”²⁶ Azonban az ítéletekben megfogalmazottakat nehéz ésszerűnek elfogadni és erkölcsileg helyeselni.

Más megítélés alá esik, ha sterilizációs műtetet követően vagy fogamzásgátló tablettá szedése mellett jön létre egy terhesség. Ebben az esetben a nő egy teljesen új döntési helyzettel áll szemben.²⁷ Tudniillik „a fogamzóképeség végleges megszüntetése és egy meg nem született élet kioltása között alapvető morális különbség van”.²⁸ A páciensek azért vetik alá magukat a meddővé tételt célzó műtétnek, hogy egy egyszeri beavatkozással a nemző- illetve a fogamzóképeségüket megszüntessék, és ezáltal elkerüljék egy nem kívánt terhesség létrejöttét. A fogamzásgátló tablettá ezzel ellentétben nem véglegesen szünteti meg a fogamzóképeséget. Ennek a reverzibilis fogamzásgátlási módszernek²⁹ köszönhetően a későbbiek során azok a párok is családot alapíthatnak, akik jelen körülményeik mellett még nem kívánnak egy gyermek szülei lenni. Összességében elmondható, hogy a fogantatás megelőzésére szolgáló módszerek esetben közös a cél: egy nem kívánt gyermek beágyazódásának elkerülése.

²⁴ Veszprémi Városi Bíróság 7.P. 22.297/1996; Veszprém Megyei Bíróság 2. Pf. 20.302/1997. Az esetet részletesen tárgyalja: KÖLES Tibor: *Orvosi műhiba perek*. Budapest, HVG-Orac, 1999. 287–291.

²⁵ Juristenzeitung. 1985. 331.sköv. o.

²⁶ Salgótarjáni Városi Bíróság P. 20.442/1995; Nógrád Megyei Bíróság Pf. 21.152/1996.

²⁷ Hanns ENGELHARDT: *Kind als Schaden?* Versicherungsrecht. 1988. 542.

²⁸ DÓSA (2010) i. m. 172.

²⁹ DÓSA (2012) i. m. 86.

A kárenyhítési kötelezettséghez kapcsolódó kérdések új megvilágításba kerülnek, ha az anyatesten kívüli állapot vonatkozásában vizsgálódunk, amely a megszületés pillanatával veszi kezdetét. Egy új élet születése azonban nem jelent mindig felhőtlen boldogságot a szülők számára. Főleg akkor nem, ha akaratuk ellenére, mondjuk egy orvosi mulasztás következtében bővül a család. Ilyen esetekben a szülők bírósághoz fordulnak. A bíróságok előtt a kárenyhítési kötelezettség másik nagy kérdéskörének az alapja, hogy a károsultaktól elvárható a gyermek örökbeadása, mint kárenyhítő magatartás? Ebben a kérdésben is ellentétes érveléseket és lehetséges megoldásokat láthatunk, bár a magyar bírói gyakorlat nem bocsátkozott ezen nézetek fejtegetésébe. A vita a német gyakorlatban hangsúlyosabb szerepet kapott.

Az egyik érvelés szerint nem jelentheti a kárenyhítési magatartás megsértését, ha a szülők nem adják örökbe a gyermeküket, ugyanis a gyermeknek elsődlegesen az az érdeke, hogy a saját családjában nőjön fel. Továbbá ugyancsak ezt a nézetet erősíti, hogy a gyermek és a vér szerinti szülők között egy olyan erős érzelmi és morális kötelék alakul ki, amelyről nem lehet minden további nélkül lemondani.³⁰ A gyermekhez kötődő szülői érzés az egyike a legmélyebb emberi érzéseknek.³¹ A szülőket egyébként sem lehet rákényszeríteni arra, hogy ha számukra a megszületett gyermek nem kívánatosnak minősül, akkor a káruk enyhítése érdekében adják őt örökbe. Az örökbeadást nem lehet befolyásolni. Az mindig a szülők autonóm döntésén alapul. Ezek az érvek – melyek elsősorban a gyermek érdekét tartják szem előtt – alátámasztják, hogy ha a szülők nem adják örökbe a gyermeküket, akkor nem követnek el mulasztást a kárenyhítés körében. Mindez arra enged következtetni, hogy ezen megközelítés alapján a családi egység fenntartása és a gyermek jövőbeli érdekei kerülnek előtérbe.

A másik érvelés szerint, ha a szülők örökbeadják a gyermeküket, azáltal a gyermek jogi és vagyoni szempontból is ténylegesen kikerül a családból. Az örökbeadás mindenki számára egy megoldás lehet. Az örökbefogadó gyermektelen párok egy gyermekkel bővítik a családot, míg a nem kívánatos, egészséges gyermek vér szerinti szüleit többé nem terhelik a gyermekkel járó tartási és egyéb kötelezettségek. Ha a gyermek 'nem létezik', nincs tartási kötelezettség sem.³² Ez a nézet viszont nem a gyermek érdekeit tartja szem előtt elsődlegesen, hanem inkább a szülők akaratát és vagyoni kényelmét szolgálja.

³⁰ DÓSA (2010) i. m. 173.

³¹ GYÖNGYÖSI i. m. 48.

³² Christian von BAR: *Gemeineuropäisches Deliktsrechts I*. München, C. H. Beck, 1996. Rn 583.

A harmadik lehetséges megoldás a szülők szemszögéből, hogy az egészséges gyermeket megtartják, de az anyagi ráfordításokat, a tartási költséget másra hárítják át. Így a károkozónak, vagyis az orvosnak kellene viselnie a kötelezettségek anyagi terhét, míg a szülők a gyermekkel kapcsolatos kötelezettségek pozitív oldalát élveznék.³³ Ezt a káronszerzés tipikus esetének is lehetne tekinteni, ugyanis a szülők így kedvezőbb helyzetbe kerülnek, mintha a káresemény nem történt volna meg.³⁴ A gyermek megtartása mellett igényérvényesítésük gazdasági megfontolásokon, spekuláción alapszik. Ilyen esetekben azonban a szülők igényének elismerése azokkal a szülőkkel szemben lenne igazságtalan, akiknek a gyermek születése felett érzett öröme kiegyenlíti a tartással kapcsolatos vagyoni veszteséget.³⁵

3. Asszisztált reprodukcióból született egészséges gyermekhez kapcsolódó kártérítési igények

A XXI. században az orvostudomány fejlettségének köszönhetően a szülők utódnemzési szabadsága kiteljesedett, amelynek keretében meghatározhatják azt, amit korábban elképzelhetetlennek tartottak: mikor és mennyi gyermeknek kívánnak életet adni.³⁶ Ez azt jelenti, hogy ma már nem csak természetes úton lehet gyermeket vállalni, hanem orvosi segítség igénybevételével is. Ezen lehetőség megnyílásával egy véletlenszerű folyamat vált tervezhetővé. A szülők ezáltal megfelelően felkészülhetnek a gyermekáldásra, optimális környezetet teremtve az új jövevény számára.

Jobbágyi Gábor megfogalmazása szerint az asszisztált reprodukciós folyamatban a gyermek egy olyan orvosi beavatkozás 'eredménye', melyben az orvos szerepe meghatározó, az 'eredmény' (a gyermek) leginkább az ő munkájának sikere.³⁷ Ez is jól mutatja, hogy az egészségügyi szolgáltató milyen meghatározó jelentőséggel bír az ilyen eljárások során. Azonban azt nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az orvos színrelépése és szakmájának gyakorlása

³³ DÓSA (2001) i. m. 139.

³⁴ DÓSA (2010) i. m. 173.

³⁵ Uo. 175.

³⁶ NAVRATYIL Zoltán: *A varázsló eltöri pálcáját? A jogi szabályozás vonulata az asszisztált humán reprodukciótól a reprodukzív klónozásig*. Budapest, Gondolat, 2012. 124.

³⁷ JOBBÁGYI Gábor: *Orvosi jog – Hippokratésztől a klónozásig*. Budapest, Szent István Társulat, 2007. 137.

lehetőségként magában hordozza a mulasztás, a kötelezettségszegés, a hibázás alternatíváját, amely adott esetben megalapozhatja a kártérítési felelősséget.

3.1. Saját, de mégis idegen egészséges gyermek?

Némiképp ellentmondásosnak tűnhet a cím, de a valóságban mégis találunk rá példát. Olyan esetekben alakulhat ki ilyen paradox helyzet, amikor az egészségügyi szolgáltató orvosa tévedésből, figyelmetlenségéből, a kellő gondosság elmulasztásával nem az eljárásban részt vevő felek ivarsejtjeit vagy embrióit használja fel az asszisztált reprodukcióhoz, hanem mástól – hasonló eljárásban részt vevő személyektől – származó ivarsejteket vagy embriókat ültet be az anyaméhbe.³⁸ Minderre azonban csak a szülést követően derül fény. A szülők az egész eljárás ideje alatt azt hitték, hogy a saját gyermeküket várják és hozzák világra, de mindeközben egy genetikailag idegen gyermeknek adtak életet.

Ezen esetek kiindulási pontja, hogy a szülők szerettek volna gyermeket, hiszen ezért vetették alá magukat a reprodukciós eljárásnak, ám utódnemzési szándékuk egy saját gyermek nemzésére irányult. Mivel az orvos hibát vétett az eljárás során, ezért a szülők kártérítési igénnyel lépnek fel. Ez az eset néhány momentumban megegyezik a már korábban ismertetett *wrongful conception* esetkörrel. Az egyezés az egészséges gyermek születésében rejlik, továbbá, hogy az orvos mulasztása, tévedése folytán a szülők akarata nem a tervezettek szerint alakult. A gyermek, mint kár értelmezése is hasonló, ugyanis a genetikailag nem saját gyermek létét sem lehet kárként, hátrányt értékelni, nem vagyoni vonatkozásban sem. A különbség ott mutatkozik meg, hogy a saját, de genetikailag idegen gyermek esetén nem egy 'nemkívánt' utódról van szó, hiszen a szülők kifejezetten szerettek volna gyermeket, ám szándékuk egy saját gyermek fogantatására, kihordására irányult. Tudniillik egy saját gyermek azon túl, hogy szeretetet, társaságot nyújt a szülei számára, létezése a halhatatlanság, az öröklét egy bizonyos formáját³⁹ is megtestesíti.

A genetikailag idegen gyermek megszületése miatt az ítélkező fórumok előtt indított kártérítési követelések vonatkozásában felperesi pozícióban nemcsak az a szülő léphet fel kártérítési igénnyel, aki a gyermeket kihordta és megszülte, hanem az a személy is felperesként indíthat ilyen tárgyú eljárást, akitől az ivar-

³⁸ NAVRATYIL (2012) i. m. 124–130.

³⁹ Claudia JUNKER: *Pflichtverletzung, Kindesexistenz und Schadenersatz*. Berlin, Duncker&Humblot, 2002. 141.

sejt vagy embrió származott. Mindkét esetben az érzelmi megrázkódtatásra, megrendülésre hivatkozva indították el a peres folyamatot, mivel azonban ezeknek a sérelmeknek nem voltak testi vagy lelki jelei, így a bíróság ezt bizonyítottság hiányában elutasította. Azokban az esetekben, amikor a felperesnél más személytől származó ivarsejtet használnak fel még felmerült a testi integritás sérelme is, ám erre hivatkozással sem érték el, hogy a bíróság a kártérítési igényt pozitívan bírálja el. Jogi szempontból az az eset is érdekes kérdéseket vet fel, amikor a felperesi pozícióba az a fél kerül, akinek az ivarsejtjeit vagy embrióit felhasználták. Ez az igénybevétel ugyanis azt eredményezi, hogy a felperes hiába fagyasztotta le azokat egy későbbi időpontban történő felhasználás céljából, ha az általa kívánt időpontban azok már egy más személynél elvégzett eljárás keretében beültetésre kerültek. Ennek az a következménye, hogy a felperest megfosztották annak a lehetőségétől, hogy az ivarsejtjei vagy embriói fagyasztás utáni sorsáról döntsön. Ráadásul felmerülhet annak a lehetősége is, hogy valaki akarata ellenére válik genetikai szülővé, ugyanis hiába fagyasztotta le az ivarsejtjeit vagy embrióit, ha a későbbiek során mégsem szeretné azokat felhasználni. Ilyenkor kártérítési követeléssel léphet fel azzal az egészségügyi intézménnyel szemben, ahol az ivarsejteket vagy embriókat fagyasztva tárolták illetve felhasználták? Vajon ezek elég súlyos érvek lennének ahhoz, hogy valaki kártérítési pert nyerjen? Ezek a kérdések azonban csak elméleti lehetőségként merülnek fel.

A bíróság az érzelmi traumákra hivatkozó szülők kártérítési követelését is elutasította olyan esetekben, amikor az egészségügyi intézmény az ivarsejteket vagy embriókat elvesztette vagy elkeverte, netán azok megsemmisültek. Ilyenkor az ítélkező fórumok az ivarsejtek kinyeréséhez szükséges, adott esetben hosszadalmas hormonstimulációs kezelést igénylő beavatkozásra fordított időt, valamint az ennek következtében felmerülő keresetvesztéseket, és az eljárás költségeit olyan ráfordításokként értékelték, melyek megtérítése indokolt.

4. Összegzés

Jelen tanulmány alapját képező esetek jól szemléltetik, hogy a családtervezés és a gyermekvállalás körében felmerült kártérítési igények mennyire sokszínűek lehetnek. Számos kérdés merül fel, melynek megválaszolásához a jog eszköztárát morális szempontok figyelembevételével kell érvényre juttatni. Ez újabb kihívás elé állítja a jogalkalmazókat, hiszen olyan ügyeket kell elbírálniuk, amelyeknek megválaszolására nincsenek konkrét tételes jogi szabályok. A

meglévő és az ügyre vonatkozó paragrafusok csak tág keretek közé helyezik az esetet, melynek kimunkálása a bíróra hárul. Mindezt alátámasztva Lábady Tamás szavai kiválóan tükrözik a bíróságok nehéz helyzetét: „a bíróra hárul annak becslése, ami becsülhetetlen, és annak jóvátétele, ami helyrehozhatatlan”.⁴⁰ Talán ez az idézet is érzékelteti, hogy az orvos-páciens viszony mennyire ingoványos talajon mozog. Éppen ezért a jogalkotó nagyon magasra emeli az orvossal szemben támasztott gondossági mércét. Kiemelkedő jelentősége van ugyanis annak, hogy az orvos a hivatása által megkövetelt figyelmességgel és kellő gondossággal járjon el. A páciens tájékoztassa az általa feltárt körülményekről és minden olyan tényről, melynek ismerete elengedhetetlen a döntések meghozatalában. Ezen ismeretek birtokában a leendő szülők autonóm döntése kerül előtérbe, ezáltal biztosítva az önrendelkezéshez való jogot. Ha valamilyen oknál fogva ez számukra nem biztosított, és egy nem kívánt gyermek fogan, vagy születik, akkor a szülők felelőst keresnek.

Az egészséges gyermek megszületése miatt érvényesített kártérítési követelések vonatkozásában az alapvető dilemma az, hogy egy gyermeket lehet-e kárként értékelni. A gyermek léte és a felnevelésével járó költségek jelenthetnek-e olyan hátrányt, megterhelést a szülők számára, amely a jog által kompenzációt érdemel? Ha a bíróság megítéli a kártérítést a szülőknek, és a későbbiek során a gyermek tudomást szerez minderről, akkor milyen hatással lesz rá az a tény, hogy ’nemkívántságát’ egy bírói ítéletben mondták ki?⁴¹ A kárként való minősítése akár lelki traumákat, önértékelési problémákat is okozhat a későbbiek sor, főként ha megtudja: létezése nem a szülei egymás iránti érzelmein alapszik, hanem hanyagságon, valamint hogy szülei az eltartási költségeit megkísérelték egy harmadik személyre – az egészségügyi szolgáltatóra vagy az orvosra – áthárítani.⁴² Azonban nem csak ez az érv indokolja azt, hogy a bíróságok ne ítéljék meg az egészséges gyermek születése kapcsán az orvossal szemben érvényesített kártérítési követeléseket. Egy újabb indok lehet az is, hogyha pozitív elbírálás alá kerülnének ezek az esetek, hogy a kártérítés lehetőségétől való félelem égisze alatt prevenciós jelleggel, mintegy „kármegelőző” tevékenységként minél több terhességmegszakítást javasolnának az orvosok.⁴³

⁴⁰ LÁBADY Tamás: *A nem vagyoni kártérítés újabb bírói gyakorlata*. Budapest, ELTE Jogi Továbbképző Intézet, 1992.

⁴¹ NAVRATYIL (2009) i. m. 324.

⁴² HERPAI Annamária: Újabb jelenségek a születéssel kapcsolatos kártérítési igények körében. *Magyar Jog* 2005/11. 692.

⁴³ JOBBÁGYI GÁBOR: Az ember, mint kár? A joggyakorlat és elmélet ellentmondásai az Alkotmánybíróság második abortuszdöntése nyomán. *Jogtudományi Közöny* 2004/1. 7.

Míndezek elkerülése végett sem lehet megítélni a kártérítést egy egészséges gyermek születése miatt.

Összességében a magyar bírói gyakorlat egységes abban, hogy nem tekinti kárnak az egészséges, nem kívánt gyermek születését, és ezzel az állásponttal a jogirodalom is egyetért.⁴⁴ Azonban a téma kapcsán felmerül a kérdés, hogy a jelenleg hatályban lévő Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény novuma, a sérelemdíj – amely megszünteti a Magyar Köztársaság Polgári Törvénykönyvéről szóló 1959. évi IV. törvényben szereplő nem vagyoni kártérítést – vonatkozásában a jövőben hogyan fognak reflektálni a bíróságok az orvosok felróható magatartása által a szülőknek okozott nem vagyoni sérelmekre. Sérelemdíjat ugyanis az követelhet a hatályos polgári törvénykönyv 2:52. §-a értelmében, akit személyiségi jogában megsértenek. A törvény a teljesség igénye nélkül sorolja fel a személyiségi jogokat, éppen ezért a bíróságoknak kell majd meghatározniuk azt, hogy egy nem kívánt egészséges gyermek kihordásával járó testi integritás sérelme értékelhető-e személyiségi jogsérelemként.

⁴⁴ Uo. 8–9.

A NEMESI VÁRMEGYE FELÉPÍTÉSE ÉS A VÉGREHAJTÁSBAN JÁTSZOTT SZEREPE, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A JAGELLÓ-KORRA

LIKTOR Zoltán Attila

1. A nemesi vármegye mint a rendi alkotmány bástyája

A (vár)megye hazánk közjogi rendszerében több mint ezer éves múlttal bír. A magyar rendi alkotmányos berendezkedés e tartósnak bizonyult elemének, a nemesi vármegyének jellege, és a rendi alkotmány(osság)ban betöltött szerepe, évszázadokon át alakuló jog- és hatásköre éppen a Hunyadi- és a Jagelló-királyok idején nyerte el legjellegzetesebb jegyeit. Magyarországon a Jagelló-kor (1490-1526) általában a süllyedés és a romlás évtizedeként, Jagelló-királyaink pedig gyengekezű, tehetetlen bábokként élnek a történelmi köztudatban. A következőkben a nemesi vármegye felépítését, tisztikarát és a végrehajtásban Mohácsot megelőzően kialakult közjogi rendszerét vizsgáljuk, felhasználva az ország különböző részeiben elhelyezkedő vármegyék 1526 előtt keletkezett és fennmaradt okleveles forrásait. Nem érintjük azonban sem Erdély¹ sem Szlavónia külön jogállását. Arra keressük a választ, hogy a vármegye hogyan tudott valódi ellensúlya lenni a központi hatalomnak, és ehhez hogyan járultak hozzá a vármegye szerkezeti felépítése, a vármegyei tisztikar személyi összetétele, a vármegyei tisztikar jogai és kötelezettségei, továbbá, hogy ennek az autonómiának a fenntartását a végrehajtás terén kivívott jogai és hatáskörei hogyan biztosították.

¹ Erdély okleveles forráskiadásának legújabb kötetében, amely 2015-ben jelent meg, 1372-ig jutottak el a kutatók, a Jagelló-kori források nagyközönség elé tárása tehát még javában várat magára.

2. A vármegye felépítése, tisztikara

2.1. A (fő)ispán

A vármegye élén álló (fő)ispánt ((*supremus*) *comes*)² jó ideig tetszése szerint a király (esetleg a kormányzó)³ nevezte ki – Erdélyben a vajda⁴ –, magát a tisztséget csak magyaroknak lehetett adni,⁵ sőt a XV. század második felétől csak nemeseknek,⁶ amely arra utal, hogy korábban az ellenkezője is gyakorlatban lehetett. A dekrétumok előírták azt is, hogy mind a főispán(ok) mind az alispán(ok),⁷ mind pedig a szolgabírák,⁸ egyaránt jómódú – az illető vármegyében – birtokos, alkalmas nemesek legyenek.⁹ Azt a törekvést, hogy minden vármegyének legyen saját főispánja¹⁰ – az egyháziak örökös tisztség megszerzésének akadályozása mellett¹¹ –, nyilvánvalóan a közjogi álláshalmazs elleni fellépésként is értékelhetjük.¹² A nemesi vármegye jogéletébe történő, talán legdurvább jogsértést Hunyadi Mátyás követte el azzal, hogy 1484-ben egy egész vármegyét – az alkotmány korlátait félretéve – kivonta a főispán, az alispán, valamint a szolgabírák joghatósága alól, és azt az általa kinevezett gyulai

² Az okleveles források ugyan nem használják a *főispán* kifejezést, csak a *comes* azaz *ispán* kifejezést, azonban már az 1504. évi dekrétum II. cikk 1§-a kifejezetten *supremus comes* azaz *főispán* fordulatot alkalmazza, ráadásul a Jagelló-kort megelőző korszakokból vett példákknál is a félreértések elkerülésére és a szakkifejezés egységességére törekedve használjuk „*főispán*” formában a terminust a dolgozatban.

³ RADVÁNSZKY Béla – ZÁVODSZKY Levente: *A Héderváry család oklevéltára I. (1231-1526)*. Budapest, MTA, 1909. 188. [a továbbiakban Héderváry oklt.] Hunyadi János kormányzó Moson vármegye élére 1447-ben Héderváry Lőrinc nádort nevezi ki.

⁴ NEUMANN Tibor: *A Szapolyai család oklevéltára I. Levelek és oklevelek (1458-1526)*. Budapest, MTA, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2012. 588. [a továbbiakban Szapolyai oklt.] 1525-ben Szapolyai vajda Torda vármegye élére tetszése tartamára nevezte ki Barcsay Pált, és felhívta a vármegye közönségét, hogy a főispánnak minden törvényes ügyben engedelmeskedjen.

⁵ MÁRKUS Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici*. 1899–1901. [a továbbiakban: *CJH*.] 1498. évi LVII. tc.

⁶ *CJH*. 1471. évi XV. tc.

⁷ *CJH*. 1492. évi LXXX. tc.

⁸ *CJH*. 1486. évi IX. tc., 1492. évi XXXIV. tc.

⁹ *CJH*. 1486. évi LX. tc.

¹⁰ *CJH*. 1498. évi XLIV. tc.

¹¹ *CJH*. 1498. évi LVII. tc.

¹² *CJH*. 1519. évi XIV. tc.

várnagy joghatósága alá helyezte,¹³ amely a későbbiekben közjogi bonyodalmak forrásának bizonyult, és a helyzetet csak évtizedekkel később sikerült a megyei nemesség erélyes fellépése nyomán alkotmányos keretek közé visszarendezni.¹⁴

Nem hagyható figyelmen kívül azonban, hogy a főispáni tisztségek számos esetben örökös/örökletes közjogi állásokká váltak,¹⁵ amelynek lényege a tisztí hatóság örökös átruházásában állt.¹⁶ Különbséget szokás tenni az örökös és az örökletes főispánság között. Előbbi valamely más közjogi tisztséghez (pl: nádor, püspök) kötődött, míg utóbbi egy családon belül meghatározott rend (királyi választás, *senioratus*, *primogenitúra*, stb.) alapján öröklődött,¹⁷ főszabály szerint csak a férfiágon.¹⁸ Bár a rendek számos alkalommal tiltakoztak az örökös/örökletes főispánságok adományozása ellen,¹⁹ a gyakorlat a Jagelló-korban egyenesen „reneszánszát” élte, és számos család, illetve főmértóság szerzett örökletes – mint a bélteki Drágffyak Kraszna és Középszolnok, vagy a terebesi Perényiek Abaúj vármegyében –, illetve örökös – mint az egri püspök Heves vármegyében – főispánságot.²⁰

Bár a rendek évszázadokon keresztül visszatérő óhajaként fogalmazódik meg a közjogi – úgy az egyházi,²¹ mint a világi²² – álláshalmazás tilalmazása,²³ az érvényesítése erősen függött a belpolitikai erőviszonyoktól is. E rendi törekvésnek olykor volt foganatja, és a bárók által „politikai bábként ráncigált” Ulászló-képet látszik cáfolni az uralkodó 1498. május 28-án kelt oklevele, amelyben II. Ulászló király arról értesíti Ugocsa vármegyét, hogy az új törvény értelmében – ame-

¹³ KRISTÓ Gyula: *Békés megye a honfoglalástól a törökvilág végéig. Nyolcszáz esztendő a források tükrében.* (Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 9.) Békéscsaba, 1981. 43. oklevél.

¹⁴ KRISTÓ (1981) i. m. 51–52. oklevél.

¹⁵ THALLÓCZY Lajos – BARABÁS Samu: *A Blagay család oklevéltára.* Budapest, MTA, 1897. 126. [a továbbiakban Blagay oklt.] Zsigmond király 1413-ban Blagay Antalnak adományozta Szana vármegye főispánságát. (A további oklevéltárak esetében sem az oldalszámot, hanem az oklevél sorszámát jelöljük.)

¹⁶ HAJNIK Imre: *Az örökös főispánság a magyar alkotmánytörténetben.* Budapest, MTA, 1888. 6–7.

¹⁷ HAJNIK i. m. 8.

¹⁸ HAJNIK i. m. 16.

¹⁹ *CJH.* 1498. évi LVI., LVII., LXX., 1504. évi III., 1518. évi (bácsi) XVIII. tc.

²⁰ HAJNIK 1888. 13., Hunyadi Mátyás uralkodása első felében még kifejezetten az örökös főispánságok adományozására irányult, mind egyházi, mind világi vonalon, azonban uralma vége felé fordított politikáján. lásd: KUBINYI András 1983. *A megyésispánságok 1490-ben és Corvin János trónörökösödésének problémái.* Veszprém, Veszprém Megyei Múzeumok, 169–170.

²¹ *CJH.* 1439. évi VIII., 1507. évi XIII., 1518. évi (bácsi) XVII.

²² *CJH.* 1471. évi XIII., 1518. évi (bácsi) XVIII., 1519. évi (bácsi) XIV. tc.

²³ *CJH.* 1222. évi XXX. tc., 1439. VIII. tc., 1498. évi LVI., LXX. tc., 1507. évi XIII. tc.

lyet egyébként csak pár nappal később szentesített²⁴ – leváltja béltéki Drágffy Bertalan főispánt (egyébként erdélyi vajdát), és helyébe terebesi Perényi Gábort nevezi ki.²⁵ A rendi befolyás erősödését mutatja, hogy később azt is sikerült elérni, hogy a főispán, kinevezésekor ne csak a királynak tegyen esküt, hanem a királyi tanácsnak is, és az erről szóló esküokmányt beiktatásakor mutassa be a vármegye közönségének, különben a vármegye megtagadhatja a beiktatását.²⁶

2.2. Az alispán

A korabeli forrásokból megállapítható, hogy a főispán helyetteseként szolgáló alispán (*vicecomes*) eredetileg rendre a főispán familiárisai közül került ki. A XV. századra azonban már erős igény mutatkozott a vármegyék részéről, hogy – az általuk választott és a vármegyének felelős szolgabírákhoz hasonlóan – az alispánokat (is) a vármegye választhassa meg, amit rövidesen siker koronázott, hiszen Bars vármegyében már 1488-ban választottak alispánt.²⁷ Ennek a folyamatnak a királyok nem „szabtak gátat”, amelyet a dekrétumok rendelkezései is egyértelműen bizonyítanak. A nemesi vármegye királyi hatalomtól való függetlenségét erősítő további lépésként kell értékelnünk Hunyadi Mátyásnak – a király bizalmasának számító, a királynak esküt tevő, a király által (és 1486 után a királyi tanáccsal együtt) kinevezett, a vármegye élén álló főispántól függetlenített – a vármegyének felelős alispáni intézmény megteremtését.²⁸

A vármegye által választott és a vármegyének felelős alispán intézményének megteremtése tette lehetővé tehát, hogy a vármegye számos közjogi feladata és felelőssége ezután a szolgabírák válláról az alispánokéra nehezedjen.²⁹ Ezt az uralkodói szándékot támasztja alá, hogy az alispán ezután a vármegyei közgyűlésnek (*congregatio generalis*) tett esküt, nem pedig a főispánnak.³⁰ A Jagelló-korban a rendeknek sikerült keresztülvinni az országgyűlésen, hogy a

²⁴ *CJH*. 1498. évi XLIV. tc., az 1498. évi dekrétum előbeszéde szerint Szent György (ápr. 24.) napkor megnyílt diéta negyvenedik napján került szentesítésre a záróokmány szerint, tehát június elején.

²⁵ C. TóTH Norbert: *Ugocsa megye hatóságának oklevelei (1290-1526)*. Budapest, 2006. 131., 165. [a továbbiakban Ugocsa]

²⁶ *CJH*. 1518. évi (bácsi) XVIII. tc.

²⁷ KUBINYI András: A Jagelló-kori magyar állam. *Történelmi szemle*, 2006/3–4. 305. [a továbbiakban: Kubinyi (2006a)].

²⁸ *CJH*. 1486. évi LX. tc. 2§.

²⁹ *CJH*. 1486. évi LX. tc. 2§.

³⁰ *CJH*. 1486. évi LX. tc. 2§.

főispán kizárólag a vármegye hozzájárulásával és akaratával („*cum consensu et voluntate*”) választhassa ki az alispánt.³¹ Az alispáni tisztséget szintén a vármegye előkelőbb családjai tagjainak kellett viseljük,³² e joggyakorlatot jelzi számunkra például Heves vármegye XV–XVI. századi alispánjainak névsora.³³

2.3. A szolgabírák

A főispánok, később pedig az alispánok oldalán mint a nemesi vármegye „tartószlopaít” a szolgabírákat (*iudex nobilium*) találjuk. Ők foganatosították többnyire a nagybírák (nádor, országbíró, stb.) által elrendelt eljárás cselekményeket, közreműködtek az adószedésben, felügyeletet gyakoroltak az úrszék működése felett, és ítéleztek.³⁴ Az országos gyakorlat szerint a vármegye közönsége választotta meg őket, azonban akadt példa, hogy egy adott járásra, a járásban birtokos nemesek választották meg.³⁵ A tisztséget egy éven át kellett viselni, de számosan ennél jóval több időt (akár tíz évet) is szolgáltak.³⁶

Mindazonáltal elsősorban olyan személyek tudták legteljesebben képviselni egy közösség érdekeit, akik biztos anyagi háttérrel bírtak, akik rendelkeztek megfelelő anyagi biztonsággal ahhoz, hogy kellő mértékben védelmezzék az egyén és a közösség jogait, amint az kirajzolódik Zsigmond király dekrétumából is.³⁷ Ezt a felfogást folytatja és magyarázza meg Hunyadi Mátyás dekrétuma, amely szerint azért kell a tehetősebb nemesek közül választani a szolgabírákat, mert gyakran megesik, hogy „*félelemtől, kedvezésből és fizetésért igen sok haszontalanságot követnek el*”, ha nem jómódú, becsületes, birtokos embereket ültetnek a közhatalom székébe.³⁸

³¹ *CJH*. 1504. évi II. tc. 4§., kisebb módosításokkal ezt a gyakorlatot rögzíti az 1548. évi LXX. tc. is.

³² *CJH*. 1492. évi LXXX. tc. 2§.

³³ A vármegye alispánjai a XV–XVI. század folyamán például a Bellényi, Farmosy, Szöllőssy, Ordódy, Barna, Rhédey, stb. családok tagjaiból kerültek ki. Lásd: OROSZ Ernő 1906. *Heves és a volt külső-Szolnok egyesült vármegyék nemes családjai*. Eger, Egri Nyomda Részvénytársaság, 323–336.

³⁴ KÁDAS István: Az Abaúj megyei szolgabírói társadalom a Zsigmond-korban. *Korall*, 57. sz., (2014) 110.

³⁵ *CJH*. 1435. évi (II. dekrétum) II. tc., KÁDAS (2014) i. m. 117.

³⁶ *CJH*. 1435. évi (II. dekrétum) II. tc., KÁDAS (2014) i. m. 121.

³⁷ *CJH*. 1435. évi (II. dekrétum) II. tc.: „*judices nobilium autem in quolibet comitatu eligantur et praeficiantur, ex nobilibus potioribus, et bene possessionatis illius comitatus*”.

³⁸ *CJH*. 1486. évi IX. tc.

Ha országszerte nem is teljesült maradéktalanul ez a rendelkezés, többnyire a középbirtokos vagy kisebb birtokos – de a megyében viszonylag nagyobb befolyással, vagy ilyen rokonsággal, atyafisággal bíró – nemesi családok tagjaiból kerültek ki a szolgabírák. Közülük számosan a bárók, vagy legalábbis nagyobb befolyással rendelkező nemesek ügyvédei, officiálisai vagy várnagyai voltak mielőtt szolgabírák lettek, akik később az alispánságig, vagy Erdélyben akár az alvajdaságig is vitték.³⁹

2.4. Megyei ember, esküdtek

A jogélet fellendülése és a hatósági teendők mennyiségének növekedése szükségessé tette a megyei ember (*homo noster*) tisztségének éltre hívását, nem minden vármegyében alkalmaztak ilyen hivatalt, de ahol igen, ott a szolgabírák segítségére voltak.⁴⁰ A XIV. század közepéig többségében várjobbágyok közül kerültek ki, utána a kisebb birtokos nemesség köréből, befolyásos atyafisággal rendelkező családok tagjaiból. Hatáskörükbe tartozott a tanúkihallgatás, helyszíni szemle lefolytatása, eltiltások kivizsgálása, peres felek eskütétele és a vármegyénél kezdeményezett idézés kibocsátása.⁴¹

Az esküdtek (*iurati assessores*) a XV. század végéig nem tartoztak a vármegye állandó tisztviselői közé, csupán a nádori közgyűlések idejére *ad hoc* megválasztott személyek voltak, akik a nádor mellett a közgyűlésen bírótársakként vettek részt.⁴² Anjou I. Károly király 1319-ben Tolna megyének írott levelében a szolgabírakat és a nyolc esküdtet szólítja fel az eljárás lefolytatására „*quatuor iudicibus nobilium et octo iuratis de comitatu Tolnensi*”,⁴³ azonban nem váltak az esküdtek állandó tisztviselőkké. A XV. század derekán vármegyénként négy esküdt választását rendelték el,⁴⁴ 1444-ben kelt hatósági oklevél tanúsága sze-

³⁹ KÁDAS (2014) i. m. 126.

⁴⁰ KÁDAS István: Megyei emberek az északkelet-magyarországi megyei oklevelekben. In: GÁL Judit – KÁDAS István – RÓZSA Márton – TARJÁN Eszter (szerk.): *Micae Mediaevales IV.* Budapest, ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, 2015. 122. [a továbbiakban: KÁDAS (2015a)]

⁴¹ KÁDAS (2015a) i. m. 114–7.

⁴² KÁDAS István: Sárvári László és az 1444. évi X. törvénycikk. In: TERNOVÁČZ Bálint (szerk.): *Opuscula historica I. Történeti tanulmányok a XIV. és a XV. Eötvös Konferenciáról.* Budapest, ELTE Eötvös József Kollégium, 45. [a továbbiakban: KÁDAS (2015b)]

⁴³ SZAKÁLY Ferenc: *Ami Tolna vármegye középkori okleveleiből megmaradt (1314-1525).* Szekszárd, Wosinszky Mór Múzeum, 1998. 3. [a továbbiakban: Tolna].

⁴⁴ János M. BAK – Pál ENGEL – James ROSS SWEENEY (szerk.) 1992. *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary 1301-1457. Decreta Regni Medievalis Hungariae 1301-1457.* Salt Lake

rint már viselték a hivatalt, azonban azt követően újra csak *ad hoc* jelleggel fordulnak elő a korabeli dokumentumokban.⁴⁵ Hunyadi Mátyás *Decretum Maiusa* (1486) vármegyénként tizenkét jómódú és helyben lakó esküdt – a főispán és a vármegye közönsége általi – választását rendelte el a perbeli cselekmények – tanúvallomás, iktatás, idézés stb. –, és az egyéb végrehajtások foganatosítására. 1487-től kezdve a szabolcsi okleveleken az alispán és a négy szolgabíró megjelölés mellett kifejezetten fel van tüntetve, hogy a vármegyei hatóság az új általános törvény rendelkezése („*iuxta formam generalis novi decreti*”) szerint a tizenkét esküdt társaságában folytatja le az eljárást.⁴⁶ 1492-ben II. Ulászló dekrétuma azonban eltörölte, és feladataikat újfent a szolgabírák és alispánok hatáskörébe utalta.⁴⁷

A Jagelló-korszakban a vármegyék tehát már széleskörű autonómiával rendelkeztek, ezek legfontosabb elemei közé tartozott a vármegyei tisztviselők közgyűlés általi megválasztásának, ellenőrzésének, és visszahívásának joga. A közgyűlésen az Anjou-korban még a vármegye nemes és nem nemes („*nobiles et ignobiles*”) lakói egyaránt részt vehettek, amelyet alátámasztanak például Bereg vármegye oklevelei.⁴⁸ A vármegye tekintélyét a vagyonosabb tisztviselők befolyása mellett a széksértésért (*violatio sedis*) fizetendő tetemes 25 gira (=100 forint) pénzbüntetés – amely ráadásul nem is eljárási bírság, hanem egyenesen büntetés volt – is biztosította.⁴⁹ Alkalmazása a fennmaradt oklevelek tanúsága szerint nem volt gyakorinak mondható, de egy 1497-ben kelt szatmári oklevél tanúsága szerint sor került a kiszabására.⁵⁰

City. [a továbbiakban *DRMH II.*] 1444. évi X. tc.

⁴⁵ KÁDAS (2015b) i. m. 46.

⁴⁶ *CJH.* 1486. évi VIII. tc., C. TÓTH Norbert: *Szabolcs megye hatóságának oklevelei II. (1387-1526)*. Budapest-Nyíregyháza, 2002. 666. [a továbbiakban: Szabolcs II.]

⁴⁷ *CJH.* 1492. évi LIII. tc.

⁴⁸ NEUMANN Tibor: Bereg megye hatóságának oklevelei 1299-1526. Nyíregyháza, *A Szabolcs-szatmár-beregi Szemle Füzetek*, 2006/3. 44., 51., 52. [a továbbiakban: Bereg], Erek István nem tartotta védhetőnek a nem nemesi elemek vármegyei önkormányzatban betöltött szerepének elméletét, a megjelenési és panasztételi jogok gyakorlásának tételén túl. EREKY István: *Tanulmányok a vármegyei önkormányzat köréből*. Budapest, Grill, 1908. 68. Ezt árnyalni látszik az a tény, hogy a megyei emberek (homo noster) a XIV. század derekáig várjobbágyok körül kerültek ki, lásd: 188. lj.

⁴⁹ WERBŐCZY István: Hármaskönyv 1897. [a továbbiakban: *HK.*]. I. 133. 4§ szerint 1 *gira* 4 forintot ér., MEZEY Barna: A Hármaskönyv büntetőjoga. In: MÁTHÉ Gábor (szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede: Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*. Budapest, Nemzeti Közszerkesztési és Tankönyvkiadó. 2014. 307., *CJH.* 1492. évi LXVII. tc.

⁵⁰ Szatmár 439. A vármegyei oklevél tanúsága szerint 100 forintban marasztalták el a törvényszéken illetlen és mocskoló szavakat („*verbis illicitis et vituperiis*”) használó Vetéssy Máté nemes urat.

3. A vármegyei tisztikar alkotmányos kötelezettségei

Elsősorban a főispán volt hivatott biztosítani a vármegyei nemesség birtok- és egyéb jogainak érvényesülését, illetve védelmét – amelybe az igazságszolgáltatáshoz való jog védelme is beletartozott⁵¹ –, 1462-ben maga Szapolyai Imre főkincstartó levélben hívja fel erre a közjogi kötelezettségükre a szatmári főispánokat.⁵² A főispánok mellett természetesen az alispán(ok) és szolgabírák is ellátták ezt a kötelességet, nem egyszer külön királyi utasításra,⁵³ sőt volt, hogy az egész vármegye közönségét hívták fel a jogosultak védelmére.⁵⁴ Szapolyai István nádor 1495-ben Turóc vármegyét szólítja fel, hogy két megyebeli nemes közötti ellentétet tüzzék napirendre és rendezzék el.⁵⁵ 1499-ben II. Ulászló – az eljárás elhúzódsáról az egyik peres féltől értesülve – szólítja fel Szatmár vármegyét, hogy ne halasztgassák tovább az ítélethozatalt, mert az igazság senkitől sem tagadható meg.⁵⁶

Akadtt példa ugyanakkor arra is, hogy ezt a jogvédelmet valamely egyéb országos főméltóság látta el, 1464-ben Pálóczy országbíró Mátyás királyt tiltja el egy Balassa-birtok eladományozásától,⁵⁷ vagy valamely főméltóságot bízták meg e feladattal, Mátyás király 1464-ben Szapolyai Imre – akkor már – boszniai kormányzót hívja fel a Werhowyna nemezség tagjainak védelmére, akiket nemesi szabadságukban ért sérelem.⁵⁸ 1507-ben II. Ulászló a horvát és a tórországi bánok felhívására a horvát rendeket szólítja fel, hogy a Blagay Antal által erőszakkal elfoglalt birtokot foglalják vissza és adják azt jogos birtokosának, Blagay Gergelynek.⁵⁹ A főispánok először az önkéntes jogkövetésre igyekeztek szorítani a delikvenseket, csak annak eredménytelensége esetén vették igénybe a vármegyei hatóságot, amint az Tallóczy Frank szőrényi bán és máramarosi főispán 1439-ben kelt leveléből kiderül, amelyben a sértett birtokait elfoglaló

⁵¹ *CJH.* 1492. évi LXXIX. tc. 2-3§§. A törvényszékre menőket, ott megjelenőket, onnan távozókat ért bántalmazás hütlenséget vont maga után.

⁵² Szapolyai oklt. 32.

⁵³ MIHÁLYI János: *Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból.* Máramarossziget, Mayer és Berger Könyvnyomdája, 1900. 230., 235. [a továbbiakban: Máramaros]; „*commissio domini regis*”.

⁵⁴ Máramaros 179.

⁵⁵ Szapolyai oklt. 235.

⁵⁶ Szatmár 444.

⁵⁷ BORSA Iván: *A Balassa család levéltára 1193-1526.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990. 365. [a továbbiakban: Balassa oklt.]

⁵⁸ Blagay oklt. 195.

⁵⁹ Blagay oklt. 227–228.

nemeseket szólítja fel azok visszaadására, és csak ennek elmaradása esetére helyezi kilátásba a vármegyéhez fordulását,⁶⁰ ahogyan egy későbbi esetben Hunyadi János kormányzó is.⁶¹ Természetesen nem csak a nemesek, de a polgárok,⁶² egyháziak,⁶³ jobbágyok⁶⁴ és az idegenek jogai⁶⁵ is hasonlóan részesültek védelemben. Pálóczy László országbíró 1452-ben Ugocsa vármegyéhez intézett levelében a hatóságot a „jog ösvényét járó” („*iusto iuris tramite*”) ítélethozatalra hívja fel.

4. A nemesi vármegye királyi hatalomtól való „függetlensége”

A magyar alkotmányos berendezkedés a vármegyét a központi hatalommal szemben nem kizárólag alá-fölérendeltségi viszonyba állította, hanem a mellérendeltség elve szerint is szabályozta, amely lényegesen különbözött a főleg a nyugat-európai típusú regionális kormányzástól, „*ahol az uralkodók már korán kiépítették a központi akarat – regionális és helyi – végrehajtásának feltétlen érvényesülést biztosító mechanizmusait*”.⁶⁶ A rendek a XIII. században keletkező, majd a XV. századra kifejlődő nemesi vármegyén keresztül tudták leginkább érvényesíteni érdekeiket. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az szakirodalom újabb álláspontja szerint a nemesi vármegyévé átalakuló királyi vármegye nem két különböző intézmény, hanem egy intézménynek csupán két korszaka.⁶⁷

⁶⁰ Máramaros 180.

⁶¹ Máramaros 202.

⁶² Máramaros 299. Hunyadi Mátyás arra utasítja Horváth János máramarosi főispánt, hogy a máramarosi öt szabad királyi város jogait és szabadságait sértetlenül megőrizze és megvédelmezze, Szapolyai Imre szepesi főispán 1474-ben Szinyei Gáspár nemes (nobli Gaspar de Zywynye) a szebeni polgároktól (Szapolyai oklt. 131.), II. Lajos király 1521-ben Frangepán Ferdinándot a zágrábi polgároktól elvett jószágok visszaadására szólította fel (Frangepán oklt. 319).

⁶³ Máramaros 360. II. Ulászló arra utasítja a máramarosi alispánt és a szolgabírákat, hogy védelmezzék meg a Szent Mihály monostor szerzeteseit adómentességeikben, ha a munkácsi püspök ezt csorbítani akarná.

⁶⁴ Szapolyai oklt. 104.

⁶⁵ Szapolyai oklt. 267.

⁶⁶ KUBINYI (2006a) i. m. 301.

⁶⁷ TRINGLI István: Megyék a középkori Magyarországon. In: *Honoris Causa: Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Budapest–Piliscsaba, 2009. 502.

A nemesség a vármegyében döntő szerephez jutott tehát e századra, a vármegye révén pedig osztozott minden közhatalmi ágban, amelynek következtében tényleges ellensúlya tudott lenni a királyi hatalomnak. A megyegyűlésen a nemesség szabadon tanácskozhatott, határozatot hozhatott anélkül, hogy ott a központi kormányzat bármely képviselője jelen lett volna, sőt a közgyűlés összehívása is az alispánok jogkörébe ment át a XVI. századra,⁶⁸ sőt arra is akadt példa, hogy a vármegyék közös gyűlést is tartottak.⁶⁹ KUBINYI András is felhívja a figyelmet arra az álláspontra, amely szerint a vidéken érvényesülő rendi hegemonia képezte leginkább akadályát az abszolutizmus kiépítésének Magyarországon.⁷⁰

A vármegyei hatóságot legtöbb esetben a XV. századra az alispán és a szolgabírák teszik ki, a király, a nádor, az országbíró, (esetleg az országnagyok)⁷¹ stb. leginkább nekik címezik a leveleiket, az általunk vizsgált oklevelekből ez kétségtelenül megállapítható. A nemesi vármegyék erősödését bizonyítja, hogy használatba jön a hatósági okleveleken az alispán és szolgabírák megnevezés mellett a „*megye közössége*” formula, amely már az 1450-es években is előfordult megyei hatósági okleveleken, például Szatmár vármegyében egy adózással kapcsolatos ügyben az „*universitas nobilium comitatus Zathmariensis*”,⁷² Szabolcs megyében 1455-ben kelt oklevélen a „*nos universitas nobilium comitatus de Zabolch*”⁷³ szerepel. Az *universalis congregatio*k természetesen a vagyoni viszonyra való tekintet nélkül az egész vármegyei nemességet magukban foglalták.⁷⁴

A Jagelló-korban terjed el a vármegyei címer- és pecséthasználát,⁷⁵ egy 1498-ban kelt Szatmár vármegyei oklevél kifejezetten említi is azt mint a vármegye saját használatú pecsétjét, amellyel az okleveleket megerősítik.⁷⁶ A vármegyei nemesi közönség jelentőségének emelkedését a II. Ulászló-kori vármegyei hatósági források már egyértelműen alátámasztják, az 1491-ben kelt ugocsai

⁶⁸ EREKY i. m. 72–5.

⁶⁹ Tolna 153.

⁷⁰ KUBINYI (2006a) i. m. 301.

⁷¹ C. TÓTH Norbert (szerk.): *Documenta ad historiam familiae Batori de Ecsed spectancia I. Diplomata 1393-1540*. Nyíregyháza, Jósa András Múzeum Kiadványai 67., 2011. 49. [a továbbiakban Báthory oklt.]. 1446-ban kelt oklevél tanúsága szerint az országnagyok utasították a leleszi konventet, hogy ecsedi Báthory Tamás leányainak adják ki az őket illető leánynegyedet.

⁷² Szatmár 405.

⁷³ Szabolcs II. 537.

⁷⁴ EREKY i. m. 72.

⁷⁵ TRINGLI (2009a) i. m. 48.

⁷⁶ Szatmár 441.

hatósági oklevélen a „*fideles universitas nobilium comitatus de Wgocha*”,⁷⁷ 1495-ben kelt beregin az „*universitas nobilium comitatus de Bereg*” formula látható.⁷⁸

5. A vármegye hatásköre a végrehajtásban

A vármegyék a törvények és rendeletek végrehajtásában a Jagelló-korra már rendkívül fontos szerepet tölthettek be, hiszen a közigazgatás funkcióját területi szinten, amelybe az adó- és hadügyek is beletartoztak, a vármegye látta el. A főispán, az alispán és a szolgabíró törvényes vármegyei felhatalmazás alapján vezethetett végrehajtást a vármegyében, az e nélkül vezetett végrehajtás törvénytelen volt és ha az kárt okozott, fejkáltságban is marasztható volt,⁷⁹ amelyet a források szerint valóban komolyan vettek, Máramaros vármegyében a törvénytelenül végrehajtást foganatosító alispánokat megverték, egyiket meg is ölték, de a vármegyei törvényszék felmentette a hatóságot bántalmazó vádlottakat, mert az alispánok törvénysértő módon jártak el.⁸⁰

5.1. Vagyonvédelem

A vagyonbiztonság garantálására már Hunyadi János kormányzósága alatt nagy hangsúlyt fektettek azzal, hogy elrendelték, a koronára – akár magszakadás,⁸¹ akár hűtlenség okán – visszaháramlott javakat bírósági ítélet meghozatala előtt eladományozni nem lehet,⁸² a birtokosok e jogosultsága gyakorlásának őrei pedig elsősorban a vármegyék voltak. 1404-ből származik Maróti János macsói bán levele Tolna vármegye főispánjainak, amelyben a jogosultak – az általa lefoglalt – birtokba történő mielőbbi visszaiktatását rendeli el,⁸³ amelyet a szolgabírák hajtottak végre azzal, hogy eljárásuk felett az egész vármegye nemessége (*universitas*) gyakorolt felügyeletet.⁸⁴ A király nem foglalhatta le

⁷⁷ Ugocsa 122.

⁷⁸ Bereg 242.

⁷⁹ *CJH*. 1495. évi XVI., XVII. tc.

⁸⁰ Máramaros 237.

⁸¹ *CJH*. 1446. évi X. tc.

⁸² *CJH*. 1446. évi XII. tc.

⁸³ Tolna 51.

⁸⁴ Tolna 155.

törvényes ítélet nélkül senki birtokát, sőt a birtokra vonatkozó királyi jogot kizárólag bírósági eljárás lefolytatását követően lehetett érvényesíteni,⁸⁵ az e rendelkezéssel ellentétesen lefoglalt birtokokat pedig vissza kellett szolgáltatni az eredeti birtokosának.⁸⁶ Ezt megelőzően gyakorlatban volt, hogy a király egyszerűen felszólította a birtokot elfoglalót, hogy az adja át a birtokot a kincstárnak, amint az Zsigmond király Losonczy Istvánnak írott levele is tanúsítja.⁸⁷

1497-ben kelt Szabolcs vármegyei oklevél szerint az alispán és a szolgabírák emlékeztül adják, hogy Szokoly János minden atyafia („*fratres*”) nevében eltiltja (!) Ulászló királyt attól, hogy az örökség címén rájuk háramlott birtokokat másnak adományozza el.⁸⁸ Azokat, akik elfoglalják az olyan birtokokat, amelyek esetében a beiktatásra ellentmondás történt, a birtok becsújében, illetve az okozott károkból és az elmaradt haszonból köteles a főispán elmarasztalni, amit ha elmulasztana, vagy nem kellően teljesítene, őt magát kell – főispáni tisztsége vesztese mellett – az előbb mondottakban marasztalni.⁸⁹ II. Ulászló Dóczy Gergelyt tiltja el egy nemesi birtok elfoglalásától, majd a kúriába idézik meg, mert erőszakkal foglalta vissza azt a királyi tiltás ellenére.⁹⁰ Akadt – való igaz, ritka –ellenpélda is, 1476-ban a leleszi konvent Guthy Országh Mihály nádor parancsára a Liptóiak ellentmondása mellett iktattatja be ecsedi Báthory István országbírót a Liptóiak sárosi birtokaiba.⁹¹

1468-ban a máramarosi alispán és a szolgabírák jelentik Hunyadi Mátyásnak, hogy a királytól adományként egy Dolhay-birtokot felkérő nemesek azt a beiktatásra való ellentmondás ellenére erőszakkal elfoglalták, és őket abból a vármegye karhatalommal kivetette és a jogosult Dolhayt visszaiktatta.⁹² 1491-ben Szapolyai István arra kéri a lengyel betörés során Jagelló János Albert herceghez csatlakozó nemes birtokát megszállókat, hogy amíg hűtlensége ügyében a király nem dönt, addig adják át neki a birtokot, aki a király nevében foglalja azt le.⁹³ Bereg vármegyéből való egy 1508-ban kelt eltiltó határozatot, amely

⁸⁵ *CJH.* 1464. évi XVIII. tc. 1§.

⁸⁶ *CJH.* 1471. évi X. tc.

⁸⁷ VARIÚ Elemér: *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczi Bánffy család történetéhez I.* (1214-1457). Budapest, Hornyánszky, 1908. 393. [a továbbiakban: Bánffy oklt.]

⁸⁸ Szabolcs II. 724.

⁸⁹ *CJH.* 1495. évi XI. tc.

⁹⁰ HAAN János – ZSILINSZKY Mihály: *Békésmegyei oklevéltár.* Budapest, Tettey, 1877. 55–6.

⁹¹ Báthory oklt. 107.

⁹² Máramaros 282.

⁹³ Szapolyai oklt. 200.

egy titokban történt jogtalan birtokba iktatást korrigálva tiltja el a jogsértőt így elfoglalt nemesi telektől.⁹⁴

5.2. Jobbágyok költözködési jogának garantálása

A vármegyék (főispán és az alispán) a jobbágyok szabad költözködési jogának gyakorlását, törvénytelen visszatartásból eredő káruk megtérítését, minden javaik szabad elvitelét⁹⁵ is kötelesek voltak biztosítani,⁹⁶ amely feladatuknak a nemesi vármegyék igyekeztek is eleget tenni. Ugocsa vármegye szolgabírái 1497-ben terebesi Perényi Gábort pénzbüntetésben marasztalták el a jogtalan akadályoztatás miatt,⁹⁷ mert a jobbágyait nem hagyta – azok a földesúrnak járó törvényes földbér („*terragium*”) és egyéb szokásos szolgáltatások lefizetése után, ahogy azt a törvény előírta – szabadon bélteki Drágffy Bertalan birtokára költözni.⁹⁸ Szapolyai János vajda 1513-ban Kassát szólítja fel, hogy az ország régi szokása („*vestras habito iuxta regni consuetudinem*”) szerint bírság nélkül engedjék szabadon a jobbágyot az ő birtokára költözni.⁹⁹

A vármegye eljárását szükség esetén a vármegyei nemesség is köteles volt biztosítani, akár fegyveresen is, sőt a jobbágyok költözködési jogát biztosítandó az azt elmulasztó főispán hivatalvesztését is kilátásba helyezték.¹⁰⁰ A törvényesen eljáró főispánt, alispánt vagy a szolgabíró akadályozó nemest hűtlenségben, a jobbágyot pedig pénzbüntetésben kellett elmarasztalni,¹⁰¹ amely rendelkezés visszatérő megerősítése annak gyakori megsértését támaszt(hat)ja alá.¹⁰² Ha a vármegye elmulasztotta a végrehajtást foganatosítani, vagy nem megfelelően vitte azt véghez, akkor a nemes saját maga *közterületen* előzetes engedéllyel letartóztathatta és az elkövetőt kárának, és jogos követelésének kielégítéséig

⁹⁴ Bereg 254.

⁹⁵ *CJH.* 1492. évi XCIII. tc.

⁹⁶ *CJH.* 1458. évi XV. tc.

⁹⁷ Ugocsa 126, 127.

⁹⁸ *CJH.* 1458. évi XV. tc. 1§.

⁹⁹ Szapolyai oklt. 377.

¹⁰⁰ *CJH.* 1471. évi XVI. tc.

¹⁰¹ *CJH.* 1486. évi LXVII. tc.

¹⁰² *CJH.* 1492. évi LXXV. tc., Máramaros vármegyéből 1442-ben kelt jelentés szerint Gyulafalvai pap Nán, Máramaros 186., Zágráb vármegyében 1519-ben Erdődy (Bakócz) Tamás érsek embere mondott ellent kivont karddal a beiktatás ellen, Blagay oklt. 231.

fogva tarthatta.¹⁰³ A főispán, az alispán pénzbüntetést kapott, ha törvénytelenül vitt el vagy segített elvinni jobbágyokat más nemes birtokára.¹⁰⁴

A jogbiztonság fokozása érdekében később a szolgabírák hatáskörébe utalták a szabadságlevelek kiállítását, és a végrehajtás felügyeletét.¹⁰⁵ 1511-ben Bereg vármegye (huszonöt márka) pénzbüntetést szabott ki egy beregszászi polgárra, mert az egy nemes jobbágyát „*jogtalanul, idő előtt*” – ami nyilvánvalóan a szolgabírói okirat kibocsátásának hiányára utal – költöztette el minden vagyoniával.¹⁰⁶ A vármegye 1522-ben a ruszkai Dobó Ferenc birtokáról történt jobbágyok erőszakkal való elhurcolása miatt száz forint pénzbüntetés megfizetésére ítélte Csaholy Lökös Jánost, aki felszólítások ellenére sem engedte el a jobbágyokat.¹⁰⁷

6. Összegzés

A nemesi vármegye alkotmány(osság)ban betöltött szerepe hosszú időn át formálódott, legalább három évszázad küzdelmének eredményeként jutott el XVI. századi jellegéig. E három évszázad alatt – amely II. András korától a Mohácsot környékező évtizedekig tartott – alakult és szilárdult meg az ítélkezési, a jogalkotási és a végrehajtásbeli hatásköre, amelyet egész a XIX. század derekáig tőle többé elvonni nem lehetett. E hosszú fejlődési folyamat alatt szinte valamennyi uralkodó – akár a saját elhatározásából, akár a rendek nyomására, de – hozzátett valamit a vármegyei autonómia kiteljesedéséhez. Az erős királyi központosítás, amely jellemezte Hunyadi Mátyás uralmának legnagyobb részét (1464-1485/6) már utolsó éveiben (1485/6-1490) megtört.¹⁰⁸ Mátyás, utolsó éveiben meghozott döntéseivel nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az általa kiépített centralista hatalmat „szétverje”, méghozzá olyan törvények alkotásával, amelyeknek a Jagelló-kori tovább erősítésével évszázadokra biztosítani lehetett a rendi

¹⁰³ *CJH.* 1492. évi LXXXIX. tc.

¹⁰⁴ *CJH.* 1492. évi XCIV. tc.

¹⁰⁵ *CJH.* 1504. évi XVI. tc.

¹⁰⁶ Bereg 255.

¹⁰⁷ Bereg 261.

¹⁰⁸ A legújabb álláspontok szerint az 1485. évi nádori cikkelyek nem is 1485-ban, hanem 1486-ban keletkeztek. Lásd C. TÓTH Norbert: A nádori cikkelyek keletkezése. In: DOBSZAY Tamás et alii (szerk.): *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig.* Országgyűlés Hivatala, Budapest, 2013. 37.

dualizmust, és az alkotmányosság megtartását Magyarországon, amelyben a kulcsszerep a nemesi vármegyének jutott.

A valódi cezúrát a közjog szemszögéből tehát nem a trónváltás, hanem a vármegyei joghatóság megerősítésével/kiterjesztésével kezdődő (1486) közjogi átrendeződés jelenti, amely a vármegye alkotmányosság megtartásában játszott meghatározó jellegének 'folyamát olyan mederbe terelte', amelyet onnan a polgári kori átalakulásig kiterelni többé nem lehetett. Mindezek a folyamatok a Jagelló-korban fejtették ki igazán a hatásukat, és tették lehetővé azt, hogy a későbbi Habsburg-Magyarországon az udvar részéről – hol kisebb, hol nagyobb hullámban, de évszázadokon át – vissza-visszatérő alkotmánysértésekkel szemben eredményesen lépjen fel, és a törvénytelen törekvéseknek gátat szabjon.

A SPORTFINANSZÍROZÁSI SZISZTÉMA VÁLTOZÁSA A LÁTVÁNY-CSAPATSPORTOK TÁMOGATÁSÁVAL

MÉSZÁROS Anna

1. Bevezetés

A 2011 decemberében módosított 2004. évi I. törvény a sportról¹ (a továbbiakban: Sporttörvény) átrendezte a magyar sport irányító rendszerét. A módosítás változtat a Sporttörvény előszaván is, kimondva, hogy Magyarország sportnemzet, valamint, hogy „minden embernek alapvető joga van a sporthoz, és e jogát az állam biztosítja, függetlenül attól, hogy versenysportról, a szabadidő eltöltéséről, a diák-, főiskolai-, egyetemi sportról, a fogyatékkal élők sportjáról vagy az egészség megőrzéséről van szó”.² További változás a hazai sportéletben, hogy a társasági adóról és az osztalékadóról szóló törvény³ módosítása⁴ a látvány-csapatsportok támogatási rendszerét vezette be. Dolgozatomban ennek a működését fogom ismertetni.

2. Állami feladat vagy önálló struktúra

Elsőként fontos megvizsgálnunk a sportjog, mint speciális, „keresztülfekvő jogág”⁵ jellegét, hiszen közjogi és magánjogi elemek is fundamentális részét képezik. Közjogi szegmensei közül a legfontosabb az alkotmányos eredet, a jogalkotó az Alaptörvényben így fogalmaz: „*Mindenkinek joga van a testi és lelki egészséghez. Ezen jog érvényesülését Magyarország (...) a sportolás és*

¹ A 2011. évi CLXXII. törvény módosította.

² A Magyar Olimpiai Bizottság Sportfejlesztési Irányai és Területei 2012.

³ 1996. évi LXXXI. törvény.

⁴ Módosította a 2011. évi LXXXII. törvény.

⁵ TóTH Nikolett Ágnes: *A sportjog, mint sajátos szakjog*. PhD értekezés. Miskolc, 2014.

*a rendszeres testedzés támogatásával, (...) segíti elő.*⁶ Emellett a sportköz-igazgatás joga, valamint a sporthoz kapcsolódó pénzügyi szabályozás is a közjogi jelleget erősíti. A magánjogi alkotórészek valamivel tágabb anyagot ölelnek át, mely a sport fejlődésével növekedett. Ide tartozik a sportszervezetek jogállásával kapcsolatos joganyag, mely a sportgazdasági vállalkozások, sportegyesületek és sportiskolák szabályzását rögzíti. Nagyon fontos komponens a sportolók jogállásával foglalkozó jogszabályok, mely téren lényeges elhatárolni a hivatásos és az amatőr sportolók közötti eltéréseket. Szintén említésre méltó a sporttal összefüggő kereskedelmi jog, ezen belül is az immateriális javak kérdése. Valamint a sportban honos szerződéstípusok ugyancsak nagy részét képezik a sportjog magánjogi vetületének. Csak példaképp ilyenek a szponzori, reklám és arculat átviteli szerződések, illetve a közvetítési jogok értékesítésével kapcsolatos szerződések. Nem szabad kifelejtenünk a sportjogi bíraskodást, mely kvázi harmadik elemként jelenik meg a közjog és a magánjog mellett. A sportjogi vitákat ugyanis az egyes sportági szakszövetségek bírálják el, melyeknek a sportszervezetek alávetik magukat. Fellebbviteli fórumként pedig a Sport Állandó Választottbírósághoz fordulhatnak a sportszervezetek, illetve a sportolók. Mindezek fényében láthatjuk, hogy egyrészt az Alaptörvény államcélként rögzíti a sporttevékenységek támogatását, másrészt vannak olyan vetületei a sportjognak, melybe az állam nem tud és nem is szólhat bele.

3. A sport állami támogatásának rendszere

A magyar sportot érintő állami finanszírozást már a rendszerváltás előtt folyamatos beszűkülés jellemezte, melynek eredményeként az 1989-90-es rendszerváltozást követően a városok lettek a közösségi források legfőbb közvetítői. Az élsportolók képzésében, a versenysportban a nagyvállalati egyesületi rendszer mellett az iskolai testnevelés és az oktatási rendszerek egyesületei nem tudtak érvényesülni. További sajátosságként jelentkezik a sportban a közvetlen-közvetett finanszírozás problematikája. Közvetett jellegű finanszírozásnak tekinthető – mivel pénzben nem vagy nem teljes értékében megjelenő, de mindenképpen pénzben kifejezhető értékkel bír – például a sportszövetségek részére térített, „nyomott” áras szolgáltatásként biztosított, állami tulajdonban álló létesítményhasználat.

⁶ Alaptörvény Szabadság és Felelősség XX. cikk.

Érdekesség, hogy a sportszektor árbevétele a nemzetgazdaság egészen belül 0,9%-ot képvisel.⁷ A sporttevékenység folytatásához szükséges állami támogatást az állam a költségvetési törvényben rendezi, és a Sporttörvényben írt célokra nyújtja.⁸

4. Az állami támogatás forrásai és igénybevételének feltételei

Az állam a Sporttörvényen, a költségvetési törvényben, és más, a sport állami támogatásáról rendelkező jogszabályokban meghatározottak szerint pénzügyi támogatást nyújt. A Sporttörvény az állami támogatást három csoportra osztja:

- a) jogszabályban normatív módon meghatározott feltételek szerint és mértékben jogosultság biztosítására, vagy a MOB útján – a versenysport támogatása esetén – pontérték táblázat alapján – előzetesen kiszámított működési támogatásként szerződés alapján,
- b) a sportszervezetek, sportszövetségek, helyi önkormányzatok és a MOB által összeállított, a szakmai feladatok ellátásának következő évi szakmai tervét, valamint annak finanszírozási koncepcióját tartalmazó támogatási kérelem benyújtását és annak elbírálását követően, szerződés alapján vagy
- c) a versenysport, az utánpótlás-nevelés, az iskolai és diáksport, a főiskolai-egyetemi sport, a szabadidősport és a fogyatékosok sportja, valamint a helyi önkormányzatok által ellátott sportfeladatok támogatására kiírásra kerülő pályázat útján, szerződés alapján vehető igénybe.

Az ezen pontok szerint biztosításra kerülő állami sportcélú támogatásokhoz való hozzáférés, a támogatások felhasználásának, elszámolásának és ellenőrzésének részletes szabályaira továbbá az államháztartás működési rendjéről szóló jogszabályokat és az állami sportcélú támogatásról szóló miniszteri rendeletben foglaltakat kell alkalmazni.

A sportpolitikáért felelős miniszter a MOB tárgyévet megelőző év november 30-áig tett javaslatára rendeletben határozza meg az általa vezetett minisztérium

⁷ 65/2007. (VI. 27.) OGY határozat a Sport Nemzeti Sportstratégiáról.

⁸ LAPSÁNSZKY András: *Közigazgatási jog, Fejezetek szakigazgatásaink köréből III. kötet, Humán közszolgáltatások igazgatása*. Budapest, CompLex, 2013. 352.

költségvetési fejezetéhez tartozó állami sportcélú támogatások felhasználásának részletes szabályait.⁹

Lényeges továbbá, hogy a helyi önkormányzatok a Sporttörvény értelmében a költségvetési törvényben és más, a sport állami támogatásáról rendelkező jogszabályok szerinti támogatásokban részesülnek a sporttal kapcsolatos feladataik ellátásához.

Az állami támogatásokból való kizárás, szintén a Sporttörvényben meghatározott feltételek szerint lehetséges. Ez alapján állami támogatás csak annak nyújtható, akinek: nincs lejárt köztartozása, a jogszabályi előírásoknak megfelelően gazdálkodik, és a korábban kapott támogatással megfelelő módon elszámolt.

Vannak olyan normatív elemek is a sporttámogatás rendszerében, melyek természetes személyeket (sportolókat, sportszakembereket) kívánnak közvetlenül juttatásban részesíteni: pl. ilyen a Gerevich Aladár-sportösztöndíj, az olimpiai járadék vagy a havi juttatással is járó „Nemzet Sportolója” cím (kitüntetés).

2011-ben a Sporttörvény módosítása bevezette az egysatornás finanszírozást, mely lényege, hogy a MOB-on keresztül finanszírozzák a még meglévő köztestületeket, így a nem olimpiai sportágak testületét, a fogyatékosággal élők sportszervezeteit, a diáksportot és az egyetemi sportot.

5. Az új támogatási rendszer

A sport támogatásával összefüggő egyes törvények módosításáról szóló 2011. évi LXXXII. törvény kulcsfontosságú része a társasági adóról és az osztalékadóról szóló 1996. évi LXXXI. törvény módosítása, amely lehetővé teszi 5 látvány-csapatsportág támogatását a társasági adókötelezettség legfeljebb 70%-áig.¹⁰ A program két fő részből áll.

⁹ 2004. évi I. tv. a sportról 56. §

¹⁰ LAPSÁNSZKY i. m. 353.

5.1. Társasági adókedvezményből nyújtott adomány bizonyos sportcélokra

Ez egy Magyarországon már létező támogatási program alapjául vételével lett kidolgozva, mely a filmgyártás és a művészeti szervezetek támogatását szolgálja.¹¹

A módosítás lényege szerint, amennyiben a társasági adó fizetésére köteles adózó a látvány-csapatsport (labdarúgás, kézilabda, kosárlabda, vízilabda és jégkorong) országos sportági szakszövetsége, tagjaként működő amatőr vagy hivatásos sportszervezet, a látvány-csapatsport fejlesztése érdekében létrejött közhasznú alapítvány, illetve a Magyar Olimpiai Bizottság részére támogatást nyújt, úgy a támogatás összegéig tárgyévi adójából adókedvezményt vehet igénybe. Fontos, hogy 2015. január 1-jén hatályba lépett egy új konstrukció is, melynek lényege, hogy az adózó az adóelőlegből is támogathat, ez esetben pedig a támogatás összegét közvetlenül a NAV utalja a kedvezményezettnek. Az adókedvezmény mértéke legfeljebb az adományozó vállalkozás éves társaságiadó-fizetési kötelezettségének 70%-át teheti ki, valamint az adományozás évében és az azt követő három pénzügyi évben vehető igénybe.

A támogatás általános feltétele, hogy a támogatott a támogatást „sportcélra” használja fel, és a támogatást nyújtó ne minősüljön a támogatottal kapcsolt vállalkozásnak. A támogatott a kapott támogatás mértékéről ún. támogatási igazolást állít ki a támogató részére, mely igazolás alapján veheti igénybe a támogató az adókedvezményt. Újszerű az a metódus, miszerint a támogatást a jogosultak számára közvetlenül a támogató utalja, valamint, hogy annak felhasználásába nem szólhat bele.

5.2. Illetékmentesség

Ezen újítás a sporttevékenység végzésére szolgáló „sporttelep” megvásárlása esetén illetékmentességre jogosítja a vevőt/befektetőt. Ennek feltétele, hogy az ingatlant legalább 15 évig sportcélú tevékenységre kell használni. A támogatás vonatkozik a földrésztlet megszerzésére is, amennyiben az adott területen négy éven belül sporttelepet létesítenek. A program továbbá lehetővé teszi a helyi önkormányzatok tulajdonában lévő sportlétesítmények fejlesztését és létrehozását. Ez esetben azonban a támogatás kedvezményezettjeinek együttműködési megállapodást kell kötniük az önkormányzatokkal a fejlesztett/felépített

¹¹ A Bizottság határozata az N202/2008. sz. ügyben: Magyar filmszakmai támogatási program (HL C 273., 2008.10.28.) és az N464/2009. sz. ügyben: Előadó-művészeti szervezetek támogatása (HL C 313/2009).

létesítmények üzemeltetéséről. Így a helyi önkormányzatok jobb feltételeket tudnának biztosítani az iskolai sporttevékenységek, az edzések, valamint a sportversenyeken való részvétel megszervezéséhez és fejlesztéséhez.¹²

Fontos kiemelni, hogy a TAO-támogatás nem közvetlen állami támogatás, ugyanakkor az állam jelentős bevételt enged át ezáltal a kiemelt sportágaknak. A TAO-kedvezmény sportfinanszírozási formáját az Európai Bizottság 2017. június 30-ig engedélyezte.

A támogatott látvány-csapatsportágak mellett, a kormány 16 olyan sportág kiemelt támogatásáról döntött, amelyek nem részesülnek a TAO-kedvezményekből. A Magyar Olimpiai Bizottság által kiemelt sportágak támogatására hozott 1526/2013. (VIII. 12.) Korm. határozat 2013-ban a kiemelt 16 sportági szövetséget számára 4028,9 milliárd forint célzott támogatást biztosított, 2014–2020 között pedig összesen 135 milliárd Ft támogatást kíván nyújtani. Az 1835/2013. (XI. 15.) Korm. határozat alapján a nagy múltú, sikeres fővárosi sportegyesületek (Honvéd, BVSC, FTC, MTK, UTE, Vasas) fejlesztési stratégiáit kiemelten támogatja a kormány.¹³

Fontos azt látni, hogy az intézkedésnek közvetett kedvezményezettjei is vannak. Így ez hatással van a támogatott létesítményeket használó sportszervezetekre, a hivatásos sportegyesületek sportolóira, valamint a jobb sportfelszereléshez és létesítményekhez hozzáférő lakosságra.

6. A legfőbb célok

Az egyik fő célkitűzések között említhetjük az állampolgárok sporttevékenységekben való részvételének fokozását. A lakosság jelenlegi alacsony sportban való jelenléte azzal magyarázható, hogy Magyarországon nem állnak rendelkezésre a jól felszerelt, modern infrastrukturális lehetőségek. Mindezt jól példázza, hogy a felnőtt népességet vizsgálva, csupán 16%-a végez sporttevékenységet.¹⁴ Az ország sportinfrastruktúrája elavult, leromlott, és a létesítmények sokszor veszélyes állapotban vannak. Így ösztönző hatást kell gyakorolni azon beruházásokra, melyek a fejlődést elősegíthetik. Stratégiaileg elengedhetetlen a sport erőteljesebb társadalmi (közösségformáló, kulturális) és gazdasági ha-

¹² Európai Bizottság SA.31722 (2011/N) számú állami támogatás – Magyarország A magyar sportágazat támogatása adókedvezményt tartalmazó támogatási program révén. 5–7.

¹³ Képviselői Információs Szolgálat Infójegyzet 2014/16. Készítette: Csorba György 2014.04.16.

¹⁴ 65/2007. (VI. 27.) OGY határozat a Sport Nemzeti Sportstratégiáról.

tásainak kiemelése, ennek megvalósulásához indokolt új források megnyitása. Valós többletforrásokra van szükség, amik segítségével növelni lehet a sportra fordított összegek arányát. Fontos azt leszögezni, hogy ez a támogatás nem a szponzoráció megfelelője, ugyanis nem kapható érte ellenszolgáltatás (pl. reklámfelület). Célja inkább elérni azt, hogy a cégek társadalmi felelősségtudatból, ellenszolgáltatások nélkül nyújtsanak támogatást. Mindennek szükségessége a hosszú távú fejlődésben rejlik, mely biztosíthatóvá válhat a látvány-csapatsportok és más sportágak tekintetében is. Nem szabad elfelejtenünk azt sem, hogy ezen új rendszer a munkaerőpiacot is stabilizálhatja, új munkahelyek létrejöttével. Kiemelkedő társadalmi jelentősége szintén említésre méltó, hiszen a sport nagy szerepet képvisel az egészségtudatosságra való nevelésben, segítség lehet a deviáns magatartási formák visszaszorításában, valamint a közösségi lét értékeinek megismertetésében.¹⁵ A jobb felszerelések és létesítmények által javulni fog az iskolai és a diáksport színvonala, bővülnek a sportolási lehetőségek, valamint a lakosság sporttevékenységek iránti érdeklődését is növelni fogják.

Mindezen forrásokat azonban a magánbefektetők nem képesek biztosítani, a piaci beruházók bevonása pedig nagyon nehéz, mivel rendes piaci feltételek mellett nem lehet nyereségesen működtetni ezeket a beruházásokat.

7. Milyen jogcímekre nyújtható a támogatás?

A Tao. tv. 22/C. §-a határozza meg azon költségeket, melyeket a támogatottak elszámolhatnak. Talán a legfontosabb ezek közül az *utánpótlás-nevelés* feladatainak ellátására igénybe vehető juttatás, melynek köre meglehetősen tág. Csak néhányat említve, ide tartoznak a felszerelések, a felszereléssel, edzőtáboroztatással és versenyeztetéssel összefüggő személyszállítás, szállás és étkeztetés költsége. Valamint jelentős összeget képvisel a pályabérlet, illetve a gyógyszerek, diagnosztikai és rehabilitációs eszközök.

A következő terület a *személyi jellegű ráfordítások*, melynek sportszakemberek és sportolók esetében is helye van. Itt fontos megjegyezni, hogy a hivatásos, valamint az amatőr sportoló részére a sportról szóló törvény szerint díjazásnak nem minősülő, de pénzben kifejezhető vagyoni értékkel bíró támogatásként személyi jellegű ráfordítás nem nyújtható. Így például személyautó beszerzése

¹⁵ BARDÓCZY Gábor (Nemzeti Sport Intézet) előadása: A látvány-csapatsport támogatás (TAO), gazdasági hatásai 2012. április 12.

és vagyoni értékű jogok megszerzése nem számolható el a támogatási jogcímek között.

Lényeges komponens a *versenyeztetési díjak* elszámolhatósága, mely támogatás kizárólag a szövetségek által adható, és jogosultjai csak amatőr sport-szervezetek lehetnek. A gyakorlatban ez a szövetségi díjakból visszatartással érvényesíthető.

Nem kifejejtendő a szintén nagy területet átölelő *tárgyi eszközök* támogatása, melyet két részre oszt a törvény. A biztonság-technikai fejlesztések és az akadálymentesítés költségeire minden kedvezményezett igénybe veheti a támogatást. Azonban a sportingatlan fejlesztés, ingatlanok felújítása, a felszerelések, és a kötelező adatközlés miatti honlap-fejlesztés támogatásából a hivatásos sportszervezet nem részesülhet.¹⁶

8. A támogatás kedvezményezettjei

Arra a jogosan felmerülő kérdésre, hogy miért ez a meghatározott öt sportág lehet részese a támogatási programnak, a résztvevők száma adja meg a választ. Országos szinten ugyanis ezek a legnépszerűbbek, a sportoló lakosság 90%-a ezeket a sportágakat úzi. Az igazolt sportolók 75%-a ezekben a sportágakban sportol.¹⁷ Vizsgálandó azonban, hogy vajon a népszerűség alapján kell-e támogatásban részesítenünk bizonyos sportágakat, vagy nem lenne-e célszerűbb az eredményességet figyelembe venni. Ezen szempontot vizsgálva ugyanis szembe-tűnő különbségeket fedezhetünk fel, miszerint az előnyben részesített 5 sportág nem mutat fel kiemelkedő, nemzetközileg releváns eredményeket. Nyilvánvaló, hogy az állam az összes sportágat támogatni nem képes, tehát valamilyen szempontot figyelembe kell venni a kedvezményezettek kiválasztásánál. Az egyik megoldás lehet, a népszerű sportágak támogatása, ami által további sportolókat vonzanak be, és gyarapodik a számuk. Itt azonban fennáll annak a veszélye, hogy a mennyiségi növekedésben elvész a minőségi fejlődés. A másik megoldás lehet az, hogy meghatározott eredményeket felmutató sportágak mögé áll be az állam patrónusként. Ennek előnye, hogy ezek eredményessége továbbra is biztosított lesz, illetve növekedhet is. Azonban a kevésbé produktív sportágak megrekednek egy bizonyos szinten, amiből nem képesek források nélkül kilép-

¹⁶ A társasági adóról és az osztalékadóról szóló 1996. évi LXXXI. törvény 22/C. §

¹⁷ SA.31722 (2011/N) 8.

ni. A cél mindenképpen az, hogy minden területen fejlődjön a népszerűség, és legfőképp természetesen az eredményesség is.

9. A támogatás teljesítése, mint az adókedvezmény feltétele

A Tao. tv. 22/C. § 2011. december 17-től hatályos (3a) bekezdése értelmében a látvány-csapatsportok támogatása adókedvezménye igénybevételének a támogatási igazolásban szereplő összegű támogatás adózó részéről történő teljesítése. Ezt a szabály már a 2011-2012-es támogatási időszak kapcsán kötelező volt alkalmazni. A kedvezmény igénybevételére való jogosultság attól függ, hogy a teljesített összeg számviteli szempontból melyik évi költségként kerül elszámolásra. Ha a támogató bankszámlája 2011. december 31-ig megterhelésre került, akkor a 2011. évi költség, ezen összeggel nem növeli a 2011. évi adózás előtti eredményét, s a 2011. évre illeti adókedvezmény. Több részletben történő utalás esetén az adókedvezmény igénybevételénél szintén az a meghatározó szempont, hogy az egyes átutalások teljesítésére mikor (melyik évben) kerül sor. A támogatás átutalására az igazolás kézhezvételét követően, azaz legkorábban a támogatási igazolás keltének napján van lehetőség.

A támogatás összegét a támogatási igazolásban meghatározott egyes elkülönített pénzforgalmi számlákra történő átutalással kell teljesíteni. Előfinanszírozás esetén a támogatás igénybevételére jogosult szervezet részére, míg utófinanszírozás esetén a sportigazgatási szervnél, illetve országos sportági szakszövetségnél megnyitott elkülönített pénzforgalmi számlákra. Az adókedvezmény felhasználására a támogatási igazolás birtokában, az abban szereplő adatoknak megfelelő teljesítés esetén van lehetőség, ettől való eltérés esetén az adókedvezmény nem jár.¹⁸

A támogató a támogatási igazolásban szereplő összeg átutalását követően 8 napon belül köteles értesíteni az állami adóhatóságot, illetve az adózónak meg kell küldenie a támogatási igazolás másolatát és az átutalás(ok)t igazoló banki bizonylat(ok)at. Az értesítési kötelezettség teljesítése céljából használható a Nemzeti Adó- és Vámhivatal által erre a célra rendszeresített formanyomtatvány is. Több részletben történő utalás esetén valamennyi tranzakcióról értesítést kell küldeni, mellékelve a banki igazolásokat.

¹⁸ NAV tájékoztató: A látvány-csapatsportok támogatási rendszerének módosítása, és a támogatás során figyelembe veendő szempontok, 2012. június 19.

A támogatási igazolásban foglalt jogcímek alapján nyújtott támogatás előfinanszírozással is történhet. Amennyiben a támogatás előfinanszírozással kerül biztosításra, a támogatott a 107/2011. (VI. 30.) Kormányrendelet 5–6. §-ban foglaltaknak megfelelően kiállított támogatási igazolásokban szereplő támogatás, valamint a sportfejlesztési program megvalósítását biztosító saját forrás összegével utólagos elszámolás keretében számol el.¹⁹

10. Az új Módosító törvény²⁰ és a módosító Kormányrendelet²¹

A Magyar Közlöny 2012. évi 44. számában (2012. április 13.) került kihirdetésre az új Mód. tv., illetve a módosító Korm. rendelet. A változtatások közül csupán azokat ismertetem, melyek a támogató, mint társasági adóalany szempontjából relevánsak.

Az ezt megelőző szabályzás csak a támogatásban részesülő kapcsán kövelte meg a köztartozás mentességet. Az új rendelkezés alapján azonban a kérelem teljesítése nem tagadható meg, ha a támogatás igénybevételére jogosult szervezet – vagy a kérelem benyújtásával egyidejűleg a támogató – igazolást nyújt be arról, hogy a kérelemben szereplő támogató az adózás rendjéről szóló 2003. évi XCII. törvény 178. § 32. pontja szerint – a kérelem időpontjában – köztartozásmentes adózónak minősül. Továbbá, ezt 30 napnál nem régebben kiállított közokirattal igazolja, vagy a támogató szerepel a köztartozásmentes adózási adatbázisban.²² 2012. április 14-től tehát már a támogatást nyújtó részéről is alkalmazandó ez a feltétel. A Tao. törvényben is megtaláljuk ezt a kritériumot a 22/C. § (2) bekezdésében, mely szerint az adózó adókedvezményt vehet igénybe, feltéve, hogy a támogatási igazolás kiállítására irányuló kérelemnek a támogatás igénybevételére jogosult szervezet általi benyújtásakor nincs lejárt köztartozása.

¹⁹ A látvány-csapatsport támogatásátbiztosító támogatási igazolás kiállításáról, felhasználásáról, a támogatás elszámolásának és ellenőrzésének, valamint visszafizetésének szabályairól szóló 107/2011. (VI. 30.) Korm. rendelet 9. § (1)

²⁰ A társasági adóról és az osztalékadóról szóló 1996. évi LXXXI. törvény módosításáról szóló 2012. évi XXXIII. törvény.

²¹ A látvány-csapatsport támogatásátbiztosító támogatási igazolás kiállításáról, felhasználásáról, a támogatás elszámolásának és ellenőrzésének, valamint visszafizetésének szabályairól szóló 107/2011. (VI. 30.) Korm. rendelet módosításáról szóló 76/2012. (IV.13.) Korm. rendelet.

²² 76/2012. (IV. 13.) Korm. rendelet 6. § (1) bekezdés d) pont.

A Korm. rendelet újonnan beiktatott 2.§ (6a) bekezdése értelmében a támogatás igénybevételének feltétele, hogy a támogató a képzéssel összefüggő feladatok személyi jellegű ráfordítások, a tárgyi eszköz beruházás, felújítás, az utánpótlás-nevelési feladatok ellátásának, a versenyeztetéssel összefüggő feladatok támogatási jogcímenen a támogatott szervezet sportfejlesztési programjának megvalósítására nyújtott támogatás támogatási időszakonként számított teljes összegéből 1%-ot a látvány-csapatsport támogatás ellenőrzésével kapcsolatos feladatok ellátására befizessen. Ennek mikéntjét a (6b) bekezdés rögzíti, ez az 1% az ellenőrzési feladatok ellátásával összefüggő költségnek minősül, aminek 1/3 részét a sportpolitikáért felelős miniszter által közzétett fizetési számlára, 2/3 részét a szakszövetség által közzétett fizetési számlára köteles a támogató a támogatás megfizetésével egyidejűleg folyósítani.

Új szabályzás került a Tao. törvénybe a versenyeztetéssel összefüggő kérdésekkel kapcsolatban is. A korábban hatályos előírások szerint a látvány-csapatsport országos sportági szakszövetsége tagjaként működő amatőr sportszervezet ezen költségek támogatását kizárólag a szakszövetségen keresztül vehette igénybe. A 2012-2013-as támogatási időszaktól kezdődően azonban már saját jogon jogosulttá válik.²³ Szintén ettől az időszaktól az amatőr klubok mellett a látvány-csapatsport fejlesztése érdekében létrejött közhasznú alapítványok is támogathatóak ezen a jogcímen.²⁴

11. Európai Unió vetület

Európai Unió tagságunkból kötelezettségeink fakadnak a sporttal, illetve az állami támogatásokkal kapcsolatban is. Az állami támogatásokkal kapcsolatos legalapvetőbb eljárási szabályokat az EUMSZ 108. cikkének első három bekezdése tartalmazza, melyek központi szerepként az Európai Bizottságot hatalmazzák fel eljárási jogkörökkel. Ide kapcsolódik még a Tanács által alkotott ún. Eljárási rendelet (659/1999/EK rendelet), mely szintén eljárási szabályokat tartalmaz. Ezek alapján pedig a tagállamok kötelesek bejelenteni minden állami támogatásra vonatkozó intézkedést, melyekről a Bizottság előzetes vagy hivatalos vizsgálati eljárásban 2 vagy 18 hónap alatt határozatot hoz. Magyarország eleget téve ezen kötelezettségének tájékoztatta a Bizottságot a Tao. törvény módosításával eszközölt változásokról.

²³ Tao. tv. 22/C. § (1) bekezdés b) pont bb) alpont, 29/Q. § (6) bekezdés.

²⁴ Tao. tv. 22/C. § (1) bekezdés d) pont df) alpont, 29/Q. § (6) bekezdés.

Az EUMSZ 107. cikkének (1) bekezdése értelmében foglaltak alapján az Európai Bizottság vizsgálta ennek a támogatási programnak a belső piaccal való összeegyeztethetőségét. Az intézkedés állami támogatásnak minősüléséhez az alábbi feltételek együttes teljesülése szükséges. Talán a legalapvetőbb, hogy tagállami forrásból származó kedvezmény minden olyan támogatás, amely az államháztartást megterheli, vagy állami forrásból származik. Ez a társasági adóról szóló törvény szövege alapján egyértelműen teljesül, hiszen a támogatást nyújtó adózó adókedvezményt vehet igénybe. Nyilvánvaló tehát, hogy a magyar állam adóbevétele csökken. Második kritérium a *szелеktivitás*, mely szintén teljesül a törvény rendelkezései alapján, mivel a támogatás fogalmának keretei között csak a látvány-csapatsport meghatározott szervezetei számára nyújtott felajánlást érti. Az állami támogatás harmadik fogalmi eleme, a tagállami forrásból vállalkozásoknak nyújtott *kedvezmény, előny* is teljesül, hiszen előny alatt minden olyan kedvezményt kell érteni, amelyhez az érintett vállalkozás rendes piaci körülmények között nem jutott volna hozzá.²⁵ Ez az előny azonban torzítja a versenyt, mivel módosítja a piaci feltételeket azáltal, hogy az új/korszerűsített infrastruktúra a tulajdonosok, üzemeltetők és felhasználók körében nem érhető el a piaci feltételek között.

Továbbá fontos még megjegyezni, hogy mivel a hivatásos sportegyesületek közötti versenynek egyértelműen van nemzetközi vetülete, az intézkedés hatással lehet az Uniót belüli kereskedelemre.²⁶

12. A rendszer biztosítékai

A magyar hatóságok szigorú ellenőrző és felügyeleti mechanizmust dolgoztak ki a közpénzekkel való visszaélés megakadályozása, valamint a sportszervezetek által végzett egyéb tevékenységek kereszttámogatása elkerülése érdekében. A támogatott szervezet köteles minden évben benyújtani a támogatás, illetve a saját forrás felhasználásáról történő elszámolást, a támogatási időszak lezárultát követő 30 napon belül. Az elszámolt számviteli bizonylatokat a támogatott szervezet köteles záradékolni, és azt az összesített elszámolási táblázattal együttesen beadni. Továbbá a támogatás felhasználásáról negyedévente előrehaladási jelentést nyújt be, a negyedévet követő 8 napon belül. Ezt azonban csak a jóvá-

²⁵ RIPPEL-SZABÓ Péter: Összeegyeztethetetlen állami támogatások A sporttal összefüggő egyes törvények módosításáról szóló 2010. évi LXXXIII. törvényben? Tanulmány az európai jog állami támogatásokra vonatkozó szabályainak szemszögéből. 5.

²⁶ SA.31722 (2011/N) 17-18.

hagyott sportfejlesztési programmal kapcsolatos támogatási igazolás kiállítása után kell megtennie, és a jelentésben ezen program megvalósulásának állásáról tájékoztatja az ellenőrző szervezetet. Az előrehaladási jelentéshez részszámlálás is benyújtható, illetve amennyiben az ellenőrző szervezet indokoltnak tartja, adott esetben azt elő is írhatja. A támogatott szervezet a támogatásból, valamint a saját forrás összegéből finanszírozott költségekről, ráfordításokról kiállított számlákkal, illetve más, hitelt érdemlő számviteli bizonylatokkal tételesen köteles elszámolni.²⁷ Az ellenőrző szervezet a honlapján közzéteszi azokat a beruházásokat, illetve a közpénzek felhasználásának azon eseteit, amelyeket jóváhagyott.

Az átláthatóság érdekében a kedvezményezetteknek külön számlát kell fenntartaniuk a program keretében kapott támogatáshoz. Abban az esetben, ha egy támogatott szervezet által kapott támogatás meghaladja a 20 millió forint összeget, minden számviteli bizonylatot független könyvvizsgálónak kell hitelesítenie. A támogatásban részesülő sportszervezetek továbbá kötelesek honlapjukon közzétenni részletes programjukat a pénzügyi adatokkal együtt, valamint a kapott közpénzek összegét és azok felhasználását szintén hozzáférhetővé kell tenniük a nyilvánosság számára.²⁸

További biztosítékként Magyarország kötelezettségek vállalt a Bizottság felé arra vonatkozóan, hogy a hivatásos sportszervezetek által fizetett bérleti díj soha nem lesz alacsonyabb a bérelt létesítmény (ideértve a támogatási programból finanszírozott beruházásokat is) tényleges értékcsökkenési költségei és működési költségei összegének 50 %-ánál. A támogatott sporttelep/létesítmény körében fontos, hogy a lakosság azokat jogosult használni. Ennek biztosítása érdekében Magyarország további kötelezettségvállalásokat kér a kedvezményezettektől. Első sorban részletesen ki kell fejteniük, hogy a lakoságnak miként származik haszna a program keretében nyújtott támogatásból. Ennek vizsgálata után, amennyiben a kötelezettségvállalások arányban állnak a támogatás összegével és a tervezett projekt támogatási intenzitásával, ítélik oda a támogatást. Másodsorban a támogatott szervezeteknek vállalniuk kell, hogy a sportinfrastruktúra-fejlesztésekhez kapott támogatások esetében az érintett sportlétesítményt legalább annak üzembe helyezését követő 15 évig a napi működés legalább 20 %-ában, ezen kívül évente legalább 10 napon át elérhetővé teszik iskolai és diáksport, szabadidősport vagy egyéb közösségi programok számára. Harmadszor pedig ezeknek multifunkcionális létesítményeknek kell

²⁷ 107/2011. (VI. 30.) Korm. rendelet 11. § (1)-(4).

²⁸ SA.31722 (2011/N) 12-13.

lenniük. Alkalmasnak kell lennie például tömegsportok megrendezésére, testnevelésre, valamint egyéb, nem sporttal kapcsolatos tevékenységekre, úgy, mint kulturális vagy idegenforgalmi programok megrendezésére is.²⁹

13. A Bizottság határozata

A magyar hatóságok a jelentésben azzal érveltek, hogy a Bizottság korábbi határozatai szerint az adományozó szemszögéből nézve a program olyan általános intézkedés, amelyre nem vonatkozik az állami támogatással kapcsolatos értékelés. Továbbá az adókedvezmény nyújtása azért fontos, hogy a vállalkozások részvételét ösztönözzék a programban. Indokként hozza fel Magyarország azt is, hogy a támogatás bevezetése tulajdonképpen csak a finanszírozás forrásának megváltozását jelenti, hiszen a központi költségvetés helyett gazdasági szereplők nyújtják a finanszírozást. Eredményeképp növekedés várható a piaci alapú együttműködések számában, hosszú távon pedig a vállalkozásoknak nem lesz szükségük erre a rendszerre, hanem kereskedelmi megállapodásokat kötnek majd a sportegyesületekkel. Az elsődleges elképzelés tehát az, hogy az első lépéshez nyújtott segítség által később a piac majd önfenntartóvá váljék. Az Európai Bizottság arra a következtetésre jutott, hogy az intézkedés hatása pozitív, mivel a javasolt biztosítékok garantálják a verseny állami beavatkozásból eredő torzulásainak korlátozását. Mindazonáltal felhívta Magyarországot figyelmét, hogy a program végrehajtásáról évente jelentést köteles benyújtani, valamint minden új támogatási intézkedésről vagy ezen intézkedés módosítására irányuló szándékáról tájékoztatnia kell a Bizottságot.³⁰

A vizsgálat után pedig úgy határozott, hogy nem emel kifogást, mivel a program részét képező állami támogatás a belső piaccal összeegyeztethetőnek tekinthető.³¹

14. Záró gondolatok

Az új rendszer vitathatatlanul alkalmas a magyar sport fejlődésének jogi alapjait megteremteni. Bár az állam bevétele csökken az adó- és illetékedvezmény

²⁹ SA.31722 (2011/N) 10-11.

³⁰ SA.31722 (2011/N) 6.

³¹ EUMSZ 107. cikk (3) bekezdés c) pont alapján.

miatt, az adózók azonban kapcsolatba kerülnek a sporttal, aminek eredményeképp később szponzori, reklám vagy arculat átviteli szerződéskötés által újabb forrásokhoz juttathatják a sportszervezeteket, sportszövetségeket.

A támogatottak körének kiszélesítése előrelépés lenne, elősegítve ezáltal, hogy a támogatásból jelenleg nem részesülő sportágak megteremthessék a megfelelő személyi és tárgyi feltételeket. Ennek eredményeképp, a sportolási lehetőségek körének növekedésével, az állampolgárok részvétele is emelkedni fog, ami további bevételeket jelenthet nem csupán a sportszervezetek, sportszövetségek szempontjából, de közvetetten az állam számára is. Megoldást nyújthat, ha nem sportágak, hanem korosztályok alapján történik a támogatás kategorizálása, ezáltal egy jobban megalapozott, dinamikusabban fejlődő rendszer jönne létre.

AZ ERŐSZAKOS TÖBBSZÖRÖS VISSZAESŐK HELYZETÉNEK BEMUTATÁSA EMPIRIKUS KUTATÁS TÜKRÉBEN – KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSI HELYZETÜKRE*

PÖSTYÉNI Réka

1. Bevezetés

A visszaesés problémaköre a büntetőjoggal foglalkozó, valamint az ehhez szorosan kapcsolódó tudományok terén méltán képezi vizsgálódás és szigorúbb szabályozás tárgyát. Még a visszaesők köréből is kiemelkedik az erőszakos többszörös visszaesők kategóriája azzal, hogy tagjai a lehető legsúlyosabb személy ellen elkövethető bűncselekményeket valósították meg nem is egy alkalommal. Az ő esetükben a társadalomra veszélyesség még jobban felértékelődik.¹

Ez a kategória azért is speciális, mert ahogyan a korábbi Legfelsőbb Bíróság kifejtette: „*úgy is felfogható, mint egy különös többszörös visszaesői kategória az erőszakos személy elleni bűncselekmények körén belül.*”² Ehhez igazodva ezekre az elkövetőkre még súlyosabb büntetőjogi szankció vonatkozik, mint a többi visszaeső-kategória képviselőire vagy akár az egyszeri, de igen súlyos büntettek elkövetőire. Ennek hatására kerülhetnek ők a lehető legszigorúbb büntetés-végrehajtási helyzetbe, mely helyzet vizsgálata öleli fel a tanulmány jelentős részét.

Dolgozatomban a visszaesőknek e speciális kategóriájával foglalkozom részletesen. Röviden ismertetem az erőszakos többszörös visszaesők fogalmát és a rájuk vonatkozó hatályos szankciókat. Ezt követően bemutatom, milyen személyi körülmények jellemzőek az elkövetői kategóriára, és milyen körülmények hatására válhat valaki ilyen elkövetővé, valamint, hogy a kiszabott büntetés

¹ VIGH József – GÖNCZÖL Katalin – KISS JUHÁSZ István – SZABÓ Imre: *Erőszakos bűncselekmények és elkövetőik*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1973. 283.

² Legfelsőbb Bíróság 83. BK vélemény az erőszakos többszörös visszaesőkről <http://www.lb.hu/hu/kollvel/83-bkv> [letöltve: 2015. 10. 22.]

következtében konkrétan milyen helyzetbe kerülnek, illetve, hogy a büntetés-végrehajtási intézeteken belül, vagy szabadulásuk után lehet-e egyáltalán még tenni valamit a kezelésük érdekében.

A dolgozat nagyban épül arra az empirikus kutatásra, melyet 21 erőszakos többszörös visszaeső körében folytattam le a Budapest Fegyház és Börtönben 2014. szeptemberében.

2. Jogszabályi háttér

Az erőszakos többszörös visszaeső fogalmát³ a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról szóló 2009. évi LXXX. törvény (a továbbiakban: 2009. évi LXXX. törvény) vezette be büntetőjogunkba,⁴ bár az igény egy erőszakos visszaesői kategória létrehozására már korábban megfogalmazódott a kriminológia területén.⁵

A fogalom bevezetése utáni legfontosabb mérföldkövet a 2010. évi LVI. törvény a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról jelentette, amelytől kezdve alkalmazni kellett az erőszakos többszörös visszaesőkre vonatkozó háromsapás néven elhíresült büntetési elvet.⁶

A 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről (a továbbiakban: Btk.) hatályba lépésével a kategória fogalma ugyanaz maradt – „erőszakos többszörös visszaeső az a többszörös visszaeső, aki mindhárom alkalommal személy elleni erőszakos bűncselekményt követ el”⁷ mindössze annyi változás történt, hogy a Btk. némiképp módosította az 1978. évi IV. törvényben a Büntetőtörvénykönyvről (a továbbiakban: korábbi Btk.) szereplő személy elleni erőszakos bűncselekmények körét.⁸

A Btk. 90. §-a kimondottan az erőszakos többszörös visszaesőkre vonatkozik. Az első bekezdés rögtön kizárja ezt az elkövetői kört a kedvezőbb büntetési nemek alkalmazásából, még akkor is, ha a bűncselekmény büntetési tételének

³ 2009. évi LXXX. törvény 42. § (5)

⁴ BELOVICS Ervin – BUSCH Béla – GELLÉR Balázs – NAGY Ferenc – TÓTH Mihály: *Büntetőjog I. – A 2012. évi C. törvény alapján – Általános Rész.* Budapest, HVG-Orac, 2012. 495.

⁵ GÖNCZÖL Katalin: *A visszaeső bűnelkövetők tipológiája.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980. 307.

⁶ 2010. évi LVI. törvény 4. § (1)

⁷ Btk. 459. § (1) bekezdés 31/c pont.

⁸ Btk. 457. § (1) bekezdés 26. pont.

felső határa háromévi szabadságvesztésnél nem súlyosabb.⁹ Az tehát, hogy az erőszakos többszörös visszaesőkkel szemben nem alkalmazható a Btk. 33. § (4) bekezdése, azt jelenti, hogy főbüntetésként kizárólag szabadságvesztés szabható ki velük szemben.

A Btk. 90. § (2) bekezdésének értelmében mindenekelőtt a jogalkotó azt mondja ki, hogy *„az erőszakos többszörös visszaesőkénti minősítést megalapozó, súlyosabban büntetendő személy elleni erőszakos bűncselekmény büntetési tételének felső határa szabadságvesztés esetén a kétszeresére emelkedik.*”, továbbá ez a bekezdés tartalmazza a háromcsapás büntetési elvet is: *„Ha a büntetési tétel így felemelt felső határa a húsz évet meghaladná, vagy a törvény szerint a bűncselekmény életfogytig tartó szabadságvesztéssel is büntethető, az elkövetővel szemben életfogytig tartó szabadságvesztést kell kiszabni.”*¹⁰

A Btk. 44. § (2) bekezdése kizárja az erőszakos többszörös visszaesőket a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségéből.

A jogalkotó az egyfokú és kétfokú korlátozott enyhítésből is kizárja a visszaesők ezen kategóriáját,¹¹ azonban a korlátlan enyhítés lehetőségét biztosítja abban az esetben, ha erre a törvény Általános Része lehetőséget nyújt.¹²

Az erőszakos többszörös visszaesők szabadságvesztés-büntetésének végrehajtási fokozata fegyház,¹³ és mint már fentebb említettem, nem bocsáthatók feltételes szabadságra,¹⁴ továbbá ugyanúgy alkalmazandóak rájuk a visszaesőkre és a többszörös visszaesőkre vonatkozó elvek.

3. Az erőszakos többszörös visszaesők jellemző szubjektív vonásai

A dolgozat elkészítése során az elkövetői kategória személyi jellemzőinek összegyűjtése volt a célom, miközben arra a kérdésre kerestem a választ, hogy miért lesz valaki erőszakos többszörös visszaeső, illetve, hogy az alkalmazott büntetéskiszabási elveknek köszönhetően milyen büntetés-végrehajtási helyzetbe kerülnek, és ebben a helyzetben hogyan boldogulnak.

⁹ Btk. 90. § (1)

¹⁰ Btk. 90. § (2)

¹¹ BELOVICS–BUSCH–GELLÉR–NAGY–TÓTH i. m. 481.

¹² Btk. 90. § (3)

¹³ Btk. 37. § (3) bekezdés ba) pont.

¹⁴ Btk. 44. § (2) bekezdés a)

2014. szeptemberében a Budapesti Fegyház és Börtönben személyes interjúk keretében 23 fogvatartottal beszéltem. A bevallott bűncselekmények, illetve a számítógépes adatbázis alapján közülük 21 férfi felelt meg az erőszakos többszörös visszaesői kategóriának. A megkérdezettek önként vállalták a részvételt és nem dolgoztak az interjúk készítésének idején. Átlagéletkoruk 44,5 év volt.

Céлом volt továbbá, hogy összehasonlítsam a kategória bevezetése utáni körülményeiket egy, az erőszakos többszörös visszaesői kategória bevezetése előtti kutatással, melyet 27 erőszakos visszaeső körében folytattak le az 1970-es évek elején.¹⁵ A kérdéseimet is úgy állítottam össze, hogy a hivatkozott kutatással összefüggésben tudjak következtetéseket levonni. Bár a büntetés tana ma alapvetően a tette reagál, azt a tudomány felismer- te, hogy a bűncselekmény szubjektív tényezői is jelentősen befolyásolják a büntetékiszabást.¹⁶ Különösen fontosak az elkövető személyi körülményei abban az esetben, ha egy homogén visszaeső¹⁷ által többszörre is elkövetett, az előzőekhez hasonló bűncselekményről van szó. Ilyenkor ugyanis arra következtethetünk, hogy valamilyen külső vagy belső személyi körülmények, esetleg tulajdonságok miatt a bűnelkövetési hajlam már egybeforr az elkövető személyiségével.¹⁸

3.1. Az erőszakos többszörös visszaesők személyi körülményei

A kutatás eredményeként a megkérdezett erőszakos többszörös visszaesők családi körülményei igen felemás képet mutatnak: míg 52,4%-uk nevelkedett teljes családban, viszonylag rendezett körülmények között, addig 38%-uk került állami gondozásba fiatalként. Mindössze egy olyan fogvatartott volt, akinek a szülei elváltak és az édesanyja egyedül nevelte.

A megkérdezettek 28,6%-a számolt be arról, hogy bántalmazták gyerekként, egy ember pedig arról, hogy előfordult, hogy ő maga alkalmazta a tettelegességet a gyereke nevelésben.

Az sokat elárul az erőszakos többszörös visszaesők fiatalkori körülményeiről, hogy 61,9%-uk nőtt fel olyan családban, ahol legalább öten voltak testvérek. A gyerekek magas számából és a megkérdezettek elmondásából az a következtetés

¹⁵ VIGH-GÖNCZÖL-KISS-SZABÓ i. m. 294–302.

¹⁶ BELOVICS-BUSCH-GELLÉR-NAGY-TÓTH i. m. 385.

¹⁷ GÖNCZÖL i. m. 213.

¹⁸ VIGH-GÖNCZÖL-KISS-SZABÓ i. m. 295.

vonható le, hogy az általam kérdezettek rossz anyagi körülmények között nevelkedtek. Ez válaszul szolgálhat arra, hogy a megkérdezettek a személy elleni erőszakos bűncselekmények közül – a testi sértés mellett – miért rablás(oka)t követtek el a legnagyobb számban.

A család fontos érték, különösen a hosszabb tartamú szabadságvesztést töltők számára. A megkérdezettek 81%-a mondta, hogy sokat jelent/jelentene számára a család jelenléte a mostani helyzetében. Jelenleg 42,9%-uknak van felesége vagy élettársa. 62%-uknak van gyereke, de ebből mindössze 19% tartja a gyerekeivel a kapcsolatot.

A családi körülményeit 28,6%-uknak befolyásolta az, hogy szabadságvesztés büntetését tölti. Ez az adat némiképp kedvezőbb képet mutat, mint a VIGH–GÖNCZÖL–KISS–SZABÓ-féle 1973-as kutatás: akkor ugyanis a megkérdezett 27 erőszakos visszaeső 48%-ának befolyásolta kedvezőtlenül családi kapcsolatait a börtönbüntetés.¹⁹

Ebből arra lehet következtetni, hogy a bűnözés az évek folyamán elfogadottabbá válhatott abban a szubkultúrában, ahonnan az erőszakos többszörös visszaesők származnak.

Az 1970-es évek elején az erőszakos visszaesőknek mindössze 25,9%-a fejezte be az általános iskolát.²⁰ 2014-ben, a kategória bevezetése után 5 évvel, az általam megkérdezettek végzettsége javuló tendenciát mutat: 66,6%-uk befejezte az általános iskolát. Az általános iskola befejezése után 14,2%-uk nem tanult tovább, a szakmunkásképzőt 19%-uk, a szakközépiskolát egy ember fejezte be, míg gimnáziumi végzettséggel is egy fő rendelkezik. A büntetés-végrehajtási intézetbe kerülés előtt a 21 megkérdezett erőszakos többszörös visszaeső 33,3%-a alkalmi munkából élt, állandó munkája 43%-nak volt. Öten soha nem dolgoztak (van aki betegség miatt, van aki azért, mert már fiatalkorától kezdve a bűnözésből él).

3.2. Alkohol- és drogfogyasztási szokások

A káros szenvedélyek vizsgálata igen fontos bűnelkövetők esetén, hiszen befolyásoló tényezők lehetnek a bűncselekmények elkövetésében is.

¹⁹ Uo. 297.

²⁰ Uo. 296.

1973-ban a megkérdezett elkövetők majdnem fele szokványos italozónak minősült, míg alkalmoszerűen ivott további 14,7%-uk.²¹

A tapasztalataim ehhez hasonlóak: az általam megkérdezettek 42,8%-a szokványos italozónak vallotta magát, míg 19%-uk alkalmoszerűen ivott az intézetbe kerülése előtt. 1973-ban nem vizsgálták az erőszakos visszaesők drogfogyasztási szokásait, akkoriban a kábítószer-fogyasztás még nem volt annyira elterjedt Magyarországon, mint napjainkban, én azonban úgy gondoltam, erre is ki kell térnem. Az általam megkérdezett 21 erőszakos többszörös visszaeső 28,6%-a rendszeres kábítószer-fogyasztónak vallotta magát, 19%-uk pedig alkalmoszerűen fogyasztott drogot.

3.3. Az elkövetett bűncselekmények jellemzői

A személyes interjúkn részt vevők 81%-a 20 éves kora előtt követte el az első bűncselekményét (a legtöbben 14-16 évesen). Mindössze egy ember volt, aki 30 éves elmúlt az első bűncselekményének elkövetése idején, egy pedig, aki 47 éves volt.

Az elkövetett bűncselekmények összességét vizsgáltam, nemcsak a legutolsót, mert az erőszakos többszörös visszaesők esetében jelentősége van a korábban elkövetett személy elleni erőszakos bűncselekményeknek is.

A megkérdezettek 71,4%-a követett el rablást (a legtöbben többször is), és ugyanennyien testi sértést (volt, aki több mint 10 súlyos testi sértést követett el eddig élete során). A testi sértések legtöbbször súlyos testi sértésnek minősültek, de négyen vallottak be könnyű testi sértést is, ketten pedig halált vagy életveszélyt okozó testi sértést. 1973-ban szintén testi sértést követtek el a legtöbben.²²

A szexuális bűncselekmények elkövetése az általam kérdezettek esetében ritkának mondható, ketten vallották be ilyen jellegű bűncselekmény elkövetését. Emberölést, vagy annak kísérletét az interjúalanyok 14,3%-a követett el, hivatalos személy elleni erőszakot pedig 19%-uk valósította meg. A személy elleni erőszakos bűncselekmények között előfordult még emberkereskedelem és zsarolás is.

²¹ Uo. 298.

²² Uo. 295.

Bár alapvetően homogén elkövetői körrel²³ van szó, a bűncselekményeik nem minden esetben korlátozódnak a személy elleni erőszakos bűncselekményekre, ugyanis a megkérdezettek között voltak, akik ezeken a bűncselekményeken kívül követtek el például lopást, garázdaságot, csalást is.

A bűncselekmények fő motiválójának az igazságérzet vagy valamilyen sérelem bizonyult. 38%-uk követett el ilyen okból kifolyólag bűncselekményt. Ezek konfliktusos bűncselekményeknek mondhatóak. A vizsgált személyek 33,3%-át motiválta pénzszerzés valamelyik bűncselekményük elkövetésében, míg féltékenységre, szerelmi ügyre, valamint önvédelemre, barátok, család megvédésére 23,8-23,8%-uk hivatkozott.

Ennél a pontnál érdemes megemlíteni az agresszivitást, mint diszfunkcionális viselkedés-formát,²⁴ mely az erőszakos többszörös visszaesőket nagyban érintheti. Az agresszivitás leginkább szituációfüggő lehet az ő esetükben, ugyanis nyilvánvalóan voltak olyan helyzetben, amelyben agresszív viselkedést tanúsítottak, mivel erre a magatartásmódra a konfliktushelyzetek verekedéssel való rendezése jellemző.²⁵ A személyes interjúkon résztvevők között többen voltak, akiket verekedés közben okozott testi sértés miatt ítélték el.

A bűncselekmények elkövetésekor jellemzően alkohol vagy drog befolyása alatt állt 33,3%-uk.

Fontos tisztázni, az általam megkérdezett erőszakos többszörös visszaesőről nem mondható el, hogy egyre súlyosabb bűncselekményeket követnének el.

Pozitívum, hogy az elkövetett bűncselekményeket legalább részben 71,4%-uk megbánta.

A bűncselekmények jellemzőinek ismertetése után az erőszakos többszörös visszaeső kategóriájának fogalmi elemei az anyagi jog általi meghatározottság mellett tovább árnyalhatóak. Az erőszak az ő esetükben az elkövetett bűncselekmények jellegzetességének mondható: nem az összes elkövetett bűncselekményük, de legalább három, személy elleni erőszakos bűncselekmény volt. Ez a gyakorlatban viszont a megkérdezett erőszakos többszörös visszaesők nagy részénél jóval több (akár tíz feletti) erőszakos bűncselekmény elkövetését jelenti.

²³ GÖNCZÓL i. m. 213.

²⁴ BOROS–CSETNEKY i. m. 120.

²⁵ Uo. 120.

4. A büntetés-végrehajtás összetevői erőszakos többszörös visszaesők esetén

Ahogy fentebb említettem az erőszakos többszörös visszaesők a rájuk vonatkozó sajátos büntetés-kiszabási elveknek köszönhetően viszonylag konkrét büntetés-végrehajtási helyzetbe kerülnek. Még mielőtt a jogerős ítélet meghozatalára sor kerülne, már akkor el lehet mondani, hogy a főbüntetésük szabadságvesztés lesz, hosszabb időtartamú, fegyházfokozatban kell letölteniük és a feltételes szabadságra bocsátásuk kizárt. Azokban az esetekben, pedig ahol a három csapás büntetési elvet kell alkalmaznia a bírónak, a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabása is előre tudható.

2014. május 7-én a központi nyilvántartás adatai szerint az ország büntetés-végrehajtási intézeteiben 2454 többszörös visszaesőből mindösszesen 179 fogvatartott minősült erőszakos többszörös visszaesőnek.²⁶ Bár a szám a többszörös visszaesőkéhez képest elenyészőnek tűnhet, azt nem szabad elfelejtenünk, hogy a kategória 5 évvel ezelőtt került bevezetésre, illetve azt sem, hogy ez a 179 fogvatartott az elkövetett személy elleni erőszakos bűncselekmények alapján homogén²⁷ kategóriát alkot.

A következőkben azt mutatom be, hogy a büntetés-végrehajtásban milyen tényezők érintik őket és ezeknek milyen hatásuk lehet rájuk nézve.

4.1. A fegyházfokozat

Az elmúlt évek statisztikái alapján a fegyház fokozatra ítélték aránya nőtt,²⁸ ami a bűncselekmények súlyával, vagy akár a visszaesőkénti elkövetéssel is összefüggésbe hozható. A fegyházfokozat a legszigorúbb, a szabályozottság és az ellenőrzöttség teljes körű, a személyes szükségletekre fordítható pénzüsszeg alacsonyabb, a külvilággal pedig kisebb az érintkezés lehetősége.²⁹ Fegyház fokozatban a fogvatartottak napi egy órát tölthetnek a szabad levegőn, és ha

²⁶ A központi nyilvántartás 2014. május 7-i állapota szerint erőszakos többszörös visszaeső, illetve többszörös visszaeső elítéltek megoszlási adatai aszerint, hogy mely büntetés-végrehajtási intézet nyilvántartásában szerepelnek. Az adatok beszerzése a Budapesti Fegyház és Börtönön keresztül történt.

²⁷ GÖNCZÖL i. m. 213.

²⁸ A jogerősen elítéltek fokozat szerinti megoszlását a Büntetés-végrehajtási Szervezet Évkönyve tartalmazza. A megállapításomat a 2011-2014. évi Évkönyvek statisztikai adataira alapoztam. (<http://bv.gov.hu/evkonyv>)

²⁹ LŐRINCZ-KABÓDI i. m. 358.

nem dolgoznak ezt is csak a büntetés-végrehajtási intézeten (a továbbiakban: bv. intézet) belül, vagy a külvilágtól elkülönítve tehetik vagy tanulnak, zárkákba bezárva kell tölteniük a napjaikat.³⁰ Ez még nagyobb kihívást jelent a fogvatartottnak akkor, ha a zárkatársakkal nem sikerül jó viszonyt kialakítani. A személyes interjúk során több megkérdézett nyilatkozott úgy, hogy csak azért jelentkezik valamilyen OKJ-s képzésre, illetve szeretne dolgozni, hogy ne kelljen egész nap bezárva lennie.

Az erőszakos többszörös visszaeső nem válthat büntetés végrehajtási fokozatot,³¹ pedig a fokozatos enyhítés és a külvilágba való visszaszoktatás az ő esetükben még indokoltabb lenne. Ugyanígy nincs lehetőség arra sem, hogy az erőszakos többszörös visszaesőkkel szemben enyhébb végrehajtási szabályokat alkalmazzanak.³²

4.2. A hosszabb tartamú szabadságvesztés

Hosszú tartamú szabadságvesztést töltőnek az a fogvatartott tekinthető, aki az öt évet elérő vagy meghaladó szabadságvesztését tölti.³³

A hosszú tartamú szabadságvesztésnek számos negatív hatása van különösen abban az esetben, ha már eleve sérült személyiség kerül a rácsok mögé. Az évekig tartó bezártság pedig még tovább rombolja „*a fogvatartott önértékelését, önbecsülését, önálló életvitelre való képességét, kommunikatív és egyéb szociális készségeit.*”³⁴

Azonban, mivel ‘a rövidebb büntetés több kárt okoz’ elv már több ízben bizonyítást nyert, mindenképpen előnyként kell megemlíteni, hogy a hosszú tartamú szabadságvesztésnek a személyiség pozitív átformálásában épp úgy szerepe lehet, mint annak leamortizálásában. Érdeemes tudni, hogy a szabadságvesztés időtartama alatti viselkedésből lehet következtetni az elítélt utóéletére. A hosszú tartamú szabadságvesztés több időt biztosít az elítéltek személyiségének megismerésére és a beálló változások is jobban figyelemmel kísérhetőek. A szabályok megszegése, az agresszív viselkedés, a konfliktus helyzetek fel-

³⁰ 2013. évi CCXL. törvény a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról (a továbbiakban: Bv. tv.) 100. §

³¹ Bv. tv. 115. § (2) bekezdés d) pont.

³² Bv. tv. 104. § (2) bekezdés d) pont.

³³ NAGY Ferenc: A hosszútartamú szabadságvesztés büntetőjogi kérdéseiről rövid hazai áttekintés és nemzetközi kitekintés alapján. *Börtönügyi Szemle*, 2005/2. 16.

³⁴ LŐRINCZ–KABÓDI i. m. 352.

vállalása, mind erőszakos személyiséget sejtet, valamint azt, hogy a szabadulás után számolnunk kell azzal, hogy az adott személyből nagy eséllyel visszaeső válik.³⁵ Az, hogy az adott fogvatartott a hosszú tartamú szabadságvesztés ideje alatt a börtönszocializáció részévé válik, elkerülhetetlen, pedig a börtönszocializáltság és a visszaesés között is kapcsolat van.³⁶

A személyes tapasztalataim azt bizonyítják, hogy a megkérdezettek legtöbbször inkább belefásul a börtönlétebe és ahelyett, hogy visszaélne azzal, hogy neki erőszakos bűncselekmények elkövetésében tapasztalata van, a saját világával van elfoglalva a zárkatársak zaklatása, bántalmazása helyett.

A személyes interjúk alkalmával nem tértem ki konkrétan arra, hogy az interjúalanyok hány 'fegyelmi és jutalmi ponttal'³⁷ rendelkeznek, de volt pár fogvatartott, akinél szóba került. Ezek alapján is meg tudom erősíteni, hogy a hosszú tartamú szabadságvesztést töltők már megtalálták a helyüket a börtönszocializációban, nincsenek magatartásukból eredő konfliktusaik. Néhány kirívóan problémás elítéltet leszámítva, (mindössze egy interjúalany volt, akinek 25 'fegyelmi pontja' volt, de ez esetben úgy gondolom, a fogvatartott a saját személyisége miatt keveredett bele fegyelmi ügyekbe, és nem azért mert nem szokta meg a börtön szabályait, vagy nem égett ki kellően a bent töltött évek alatt), a legtöbbször egy fegyelmmel sem rendelkeztek.

Problémát jelenthet viszont – és az erőszakos hajlamot tovább fokozhatja – a hosszú időn át tartó fenyegetettség érzet. A raboknak nemcsak a zárt világban uralkodó hatalmi viszályok miatt kell frusztráltsággal megküzdeniük, hanem a kinti életben elfoglalt pozíciójának elvesztésétől való félelem miatt is.³⁸ A hosszú tartamú szabadságvesztés alatt a külső kapcsolatok elkopnak, a látogatások elmaradoznak. Ennek köszönhetően előfordulhat, hogy a bekövetkezett változást a szabadult erőszakos többszörös visszaeső nem tudja másképp leereagálni, mint agresszióval.

A hosszú tartamú szabadságvesztés kapcsán meg kell említenem, hogy az erőszakos többszörös visszaesők esetén ez a büntetés egészének a kitöltését

³⁵ BOROS–CSETNEKY i. m. 35–36.

³⁶ Uo. 100.

³⁷ A fogvatartottak példamutató magatartásukért, elért eredményeikért, szorgalmukért és közösségi tevékenységükért jutalomban; a büntetés-végrehajtás rendjének vétkes megsértéséért pedig fenytetésben részesíthetőek (ld. Bv. tv. 165–171. §). Azt, hogy ki hány jutalmat, vagy fenytétést kapott a fogvatartottak számítógépes adatlapján vezetik a büntetés-végrehajtási intézet dolgozói. Érdekesség, hogy az interjúval való részvételért az általam megkérdezettek kaptak egy-egy dicséretet.

³⁸ FEKETE Mária – GRÁD András: *Pszichológia és pszichopatológia jogászoknak*. Budapest, HVG-ORAC, 2012. 488-489.

jelenti, ugyanis az erőszakos többszörös visszaesők ki vannak zárva a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségéből.³⁹ Véleményem szerint ezzel egy fajta kezelés lehetőségétől is elesnek, ugyanis a legtöbb elítéltet motiválja az, hogy hamarabb szabadulhat, vagy büntetés-végrehajtási fokozatot válthat.⁴⁰ A fenti okoknak köszönhetően kevesebb fegyelmet szednek össze, és ha feltételesen szabadulnak, az is visszatartó erejű lehet az újabb bűncselekmény elkövetésétől, hogy nehogy visszakerüljenek a büntetés hátralévő részének letöltése miatt. A feltételes szabadságra bocsátásról egyébként többen is pozitívan nyilatkoztak, amikor azt a kérdést tettem fel, hogy hatékonyak találják-e a szabadságvesztést mint büntetést. A megkérdezett erőszakos többszörös visszaesők 38,1%-a hatásosnak tartja a szabadságvesztést, 19% szerint semmit sem ér, 9,5% szerint a felfüggesztett szabadságvesztés visszatartó ereje hatásosabb, míg egy fogvatartott szerint a halálbüntetés visszaállítása lenne igazán hatékony.

A Bv. tv. külön szabályozást vezetett be a szabadulásra felkészítés esetén a hosszabb tartamú szabadságvesztést töltő elítéltekre vonatkozóan⁴¹ némi átmenetet képezve a kinti világba szabadulás előtt a letöltött évek után. Ez a szabályozás, úgy gondolom, az erőszakos visszaesők kezelésének esetében is jótékony hatást érhet el.

4.3. A tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés

Bár az életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabása elenyésző a végrehajtandó szabadságvesztések kiszabása körében,⁴² az erőszakos többszörös visszaesők esetén ki kell rá térnem. A három csapás büntetési elvnek köszönhetően az ő esetükben életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabása esetén kizárólag tényleges életfogytiglani szabadságvesztésről beszélhetünk.

Az életfogytiglanra ítélték között kevesebben vannak azok, akik hosszabb 'bűnözői karriert' futottak be, mint azok, akik egyszer elkövettek egy élet elleni bűncselekményt.⁴³ Ezt a megállapítást a saját kutatásom alapján is meg tudom erősíteni: az általam megkérdezett erőszakos többszörös visszaesők inkább

³⁹ Btk. 44. § (2) bekezdés a) pont.

⁴⁰ BOROS–CSETNEKY i. m. 186.

⁴¹ Bv. tv. 186. §

⁴² ANTAL Szilvia – NAGY László – SOLT Ágnes: Az életfogytig tartó szabadságvesztés empirikus vizsgálata. In: *Kriminológiai Tanulmányok*, 46. kötet. Budapest, Országos Kriminológiai Intézet, 2009. 55.

⁴³ ANTAL–NAGY–SOLT i. m. 92.

*évet meghaladná, vagy a bűnhalmazatban lévő bűncselekmények bármelyike életfogytig tartó szabadságvesztéssel is büntethető, az elkövetővel szemben életfogytig tartó szabadságvesztést kell kiszabni. Ha azonban e törvény Általános Része lehetővé teszi, a büntetés korlátlanul enyhíthető.*⁴⁷

Bár az erőszakos többszörös visszaesőkre vonatkozó három csapás büntetési elv, és a bűnhalmazatnak e szabálya hasonlóságot mutat, a legalapvetőbb különbség az elkövetők tekintetében van: míg az erőszakos többszörös visszaeső legalább kétszer követett el személy elleni erőszakos bűncselekményt és ezekért mindegyik alkalommal büntetést szabtak ki vele szemben, jelenleg pedig a harmadik személy elleni erőszakos bűncselekménye miatt számíthat elítélésre, addig a bűnhalmazat alapján kiszabott büntetésre váró lehet, hogy első alkalommal követett el rövid időn belül három személy elleni erőszakos bűncselekményt, úgy hogy korábban nem is volt büntetve.⁴⁸

A Fővárosi Ítéltábla tanácsa a bűnhalmazatra vonatkozó Btk., valamint korábbi Btk. szerinti fent említett rendelkezésével kapcsolatban több olyan kifogást is emelt, amely akár az erőszakos többszörös visszaesőkre vonatkozó három csapás elvre is érvényes lehet. Ilyen például az, hogy nem felel meg az arányosság követelményének az, hogy egy nem életfogytig tartó szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekményt megvalósító elkövetővel szemben életfogytig tartó szabadságvesztés büntetést szabnak ki, illetve, hogy ez a rendelkezés kizárja a súlyosító és enyhítő körülmények figyelembevételének lehetőségét, és ezzel megsérti az emberi méltóságot.⁴⁹ A bírói mérlegelés hiánya pedig a bírói függetlenség elvét sérti.⁵⁰ A jogbiztonság elvének megléte, úgy vélem, az erőszakos többszörös visszaesőkre vonatkozó három csapás esetén nem kérdőjelezhető meg. Kiszámítható, hogy milyen esetben és mely bűncselekmények elkövetésekor kerül kiszabásra a tényleges életfogytiglani szabadságvesztés. Az Alkotmánybíróság a Fővárosi Ítéltábla tanácsának kezdeményezését megalapozottnak találta,⁵¹ azt azonban kikötötte, hogy az Alkotmánybíróságnak nem feladata a büntetőpolitikai célok hatékonyságáról dönteni, az adott kérdést alkotmányossági szempontból vizsgálja.⁵²

⁴⁷ Btk. 81. § (4), melyet az Alkotmánybíróság a 23/2014. (VII. 15.) AB határozattal megsemmisített.

⁴⁸ 23/2014. (VII. 15.) AB határozat, Indokolás, II. [15]

⁴⁹ 23/2014. (VII. 15.) AB határozat, Indokolás, I. [5]

⁵⁰ 23/2014. (VII. 15.) AB határozat, Indokolás, I. [6]

⁵¹ 23/2014. (VII. 15.) AB határozat, Indokolás, III. [16]

⁵² 23/2014. (VII. 15.) AB határozat, Indokolás, III. [33]

Az Alkotmánybíróság határozatából az erőszakos többszörös visszaesőkre vonatkozó szabályozás esetén is érvényes lehet az a vélemény, hogy a halmazati három csapás keretében kiszabandó életfogytig tartó szabadságvesztés esetén a bíróságnak nincs meg a lehetősége arra, hogy az elkövetett bűncselekményt tényleges tárgyi súlya szerint értékelje, valamint figyelembe vegye az elkövető társadalomra veszélyességét, a bűnösség fokát és a súlyosító és enyhítő körülményeket.⁵³ Úgy gondolom, az, hogy többek között a fent említett érveket is figyelembe véve az Alkotmánybíróság megsemmisítette a Btk. és a korábbi Btk. halmazati három csapásként elhíresült rendelkezéseit, előremutató lehet az erőszakos többszörös visszaesőkre vonatkozó három csapás esetében is. Még ha a rendelkezés megsemmisítésére nem is kerülne sor, az új büntetés-végrehajtási törvénnyel bevezetett kegyelmi eljárás, mely a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségéből kizárt életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték esetén hivatalból kegyelmi eljárás lefolytatását írja elő⁵⁴ negyven év kitöltése után,⁵⁵ reményt jelenthet az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt erőszakos többszörös visszaesőknek is.

4.4. Az erőszakos többszörös visszaesők körülményei a büntetés-végrehajtási intézetekben

Bár arra a következtetésre lehetne jutni, hogy az erőszakos bűncselekmények elkövetői a börtönhierarchiában vezető szerepet töltenek be, ezt az interjúkon elhangzottak nem támasztják alá. Az interjúalanyok mindössze 14,3%-a vallotta magát 'menőnek', míg 71,4%-uk átlagos szerepűnek, irányítottak pedig 9,5%-uk. Hozzá kell tennem, hogy az elkövetett bűncselekményeken kívül ez volt az a kérdéskör, amire nem szívesen válaszoltak a megkérdezettek.

A bv. intézetben jelenleg 42,8%-uk tanul, további két ember pedig éppen az interjúk készítésének idején jelentkezett OKJ-s tanfolyamra, 23,8% dolgozik.

A tanuláson és munkán kívül a legtöbben olvasással töltik az idejüket, 28,6% sportol, valamint többen említették, hogy a zárkatársaikkal kártyáznak vagy beszélgetnek.

Az általam megkérdezett erőszakos többszörös visszaesők 38,1%-át látogatja rendszeresen a családja, a barátok, ismerősök látogatására pedig 19%-uk számíthat. Az interjúalanyok 47,6%-át senki nem látogatja. Ez természetesen

⁵³ 23/2014. (VII. 15.) AB határozat, Indokolás, III. [62]

⁵⁴ Bv. tv. 46/A § (1)

⁵⁵ Bv. tv. 46/B §

nem azt jelenti, hogy ennyi fogvatartott szabadulása után se számíthat a családja segítségére, mindössze vannak olyanok, akiknek a rokonai nem tudják megtenni idő- vagy pénzhiány miatt, hogy látogassák a szabadságvesztést töltő hozzátartozójukat.

Az interjúalanyok 66,6%-a számolt be konkrét célról a szabadulása utáni időkre. A legtöbben dolgozni (38,1%) és tanulni (9,5%) szeretnének, valamint a 'családdal lenni', családalapítás is visszatérő terv volt jó pár fogvatartottnál (28,6%). Vannak, akik a külföldre költözésben látják a megoldást (kint élő rokonok segítségével), és hogy két végletet is említsek: az egyik megkérdezett lelkipásztorként szeretne majd dolgozni, így szabadulása után ezért akar majd tanulni, míg egy másik fogvatartott nyíltan vállalta, hogy nem fog letérni a bűnözés útjáról. Pozitívumként mondható el, hogy kilencen kifejezetten kitértek arra, hogy már semmi esetre sem akarnak visszakerülni a bv. intézetbe.

5. Összegzés

Azt már az 1970-es években is felismerték, hogy szükség van az erőszakos visszaesők tipizálására mind a büntetés kiszabása, mind a végrehajtása terén.⁵⁶ A büntetés-kiszabásban a megkülönböztetés megtörtént, azonban a büntetés-végrehajtás ezt nem tudta teljes mértékben követni.

Az a probléma orvosolhatatlannak tűnik, hogy az általam vizsgált elkövetői kategória képviselői évtizedeket töltenek büntetés-végrehajtási intézetekben, és ennek köszönhetően nem csak arról van szó, hogy egyfajta rutint szereznek, hanem arról is, hogy az intézet falain belül már biztonságban is érzik magukat. Ebből kifolyólag vannak, akik visszavágyanak,⁵⁷ illetve, tisztában vannak azokkal a körülményekkel, amelyek az újbóli bűncselekmény elkövetését követően várnak rájuk, így a bizonytalanságtól való félelem nem lehet visszatartó erő az ő esetükben.

Ismertek olyan kezelési módszerek, amelyek kifejezetten az erőszakos többszörös visszaesők esetében pozitív eredményre vezethetnének. A problémamegoldó csoport rendszeres időközönkénti megtartása a belső konfliktusok – melyek az erőszakos elkövetők körében gyakrabban fordulnak elő – megoldását

⁵⁶ *Korszerűbb, hatékonyabb bánásmód a többszörösen visszaeső bűnözőkkel.* Vita az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara Kriminológiai Munkaközösségének 1971. február 26-i ülésén, Budapest, 1972. 16.

⁵⁷ FEKETE–GRÁD i. m. 494.

segítené, és a későbbi kinti konfliktushelyzetekre való megfelelő reagáláshoz is egyfajta mintául szolgálna.⁵⁸

A kognitív-magatartási tréningek a 'legmagasabb visszaesési rizikójú' fogvatartottak számára készültek. Cél, hogy az elkövetőket a kriminogén gondolkodásuk felismerésének irányába terelje, és elérje ennek megváltoztatását. Ilyen például a „*gondolkodásmód, a világnézet, az értékrend, az empátia, a nehézségekkel való megküzdés technikája, alkalmazkodási és problémamegoldó képesség*”.⁵⁹

Létezik tréning továbbá az alkoholisták, valamint az agresszió és erőszak kezelésére.⁶⁰ Az utóbbi két tréning kiemelt szükségességét az általam lefolytatott kutatás, és maga az elkövetői kategória is indokolja.

A kezelések ilyen mértékű specializálása és kiterjesztése az adott elítélt típusokra azonban akadályba ütközik. Nagyon sok olyan elkövetői csoport lenne még, akikkel szemben szintén vannak kidolgozott treatment-elméletek, amelyeket alkalmazni lehetne, ráadásul a bv. intézetek szakember-hiányban is szenvednek.⁶¹

Mivel az erőszakos többszörös visszaesők jelentős hányada tartozik a hosszú tartamú szabadságvesztést töltők közé, meg kell említenem, hogy az Európa Tanács is fogalmaz meg ajánlást az öt évnél hosszabb időre ítélték számára, melyre Csetneky is hivatkozik, amikor a pszichológusi munkáról ír Európa börtöneiben. Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának R (2003) 23 számú ajánlása olyan igényeket támaszt a hosszan fogvatartottak börtönkörülményeivel szemben, mint a normalizáció, a felelősség érzet kialakítása, a biztonság, részvétel oktatásban, tréningeken, szabadidős programokban, feszültségmentes légkör biztosítása, valamint a fokozatváltás lehetősége.⁶² Ez utóbbi az erőszakos többszörös visszaesők esetében kizárt. Motivációt jelentene, ha az intézeti körülményekben is beállhatna némi pozitív változás a jó magaviseletüknek köszönhetően. Különösen azért, mert ahogy az általuk elkövetett bűncselekmények jellemzéséből is kitűnik, nem feltétlenül ők követik el a legsúlyosabb, legelvetemültebb bűncselekményeket. Sokszor mindössze egy bűnözői életmód hozzáadéka – egyéb, főként vagyoni jellegű bűncselekmények mellett – a személy elleni erőszakos bűncselekmények.

⁵⁸ BOROS–CSETNEKY i. m. 192–193.

⁵⁹ Uo. 194.

⁶⁰ Uo. 195-197.

⁶¹ Uo. 208.

⁶² CSETNEKY László: Pszichológiai munka európai országok börtöneiben. *Belügyi Szemle* 2004/6. 105.

Az első és legfontosabb lépés azonban az kéne, hogy legyen, hogy az erőszakos többszörös visszaesői kategóriát a különös és a többszörös visszaesők kategóriájával egyenrangúvá tegyék, és eszerint a kategória szerint tartsák számon az erőszakos visszaesőket a bv. intézetekben. Az erőszakos többszörös visszaesők kategorizálásával az elítéltek differenciálásának követelményét tovább lehetne árnyalni.⁶³

Minden kezdeményezés az általam hivatkozott az Emberi Jogok Európai Bíróságának döntése, a 23/2014 (VII.15.) AB határozata, az új Bv. tv. az enyhítés, vagy legalábbis egy sokkal inkább egyéniesített szabályozás irányába mutat.

Bár a jelenlegi helyzet az, hogy hazánkban a bv. intézetek elsősorban a rabok őrzését tartják elsődleges céljuknak,⁶⁴ mivel a Bv. tv. is a szabadságvesztés végrehajtás feladataként jelöli meg a reintegrációs programot és a reszocializációt,⁶⁵ ezért a jövőben a nevelés-központú büntetés-végrehajtási intézetek irányába történő fejlődést lehet remélni, ahol az erőszakos többszörös visszaesők is a számukra legmegfelelőbb kezelésben részesülhetnek.

⁶³ BOROS–CSETNEKY i. m. 84.

⁶⁴ FEKETE–GRÁD i. m. 484.

⁶⁵ Bv. tv. 83. § (1)

MENEKÜLTVÁLSÁG ÉS ÚTKERESÉS

Mérlegen a német, magyar és uniós menekültpolitika

REICH Bianka – VINCZE Gréta

1. A menekültválság kialakulásának okai

A menekültválság kialakulásának gyújtópontja az a Közel-Keleten zajló destabilizációs folyamat, amely 2003-as iraki háborúval kezdődött. Ennek folyamán az Amerikai Egyesült Államok demokratizálni kívánta az arab világot, a működő demokráciához azonban olyan, a fennállótól eltérő kulturális háttérre lett volna szükség, amellyel a Közel-Kelet államai nem rendelkeztek. Az ott élő lakosság nagy része muzulmán, s az iszlám követői a demokráciára istentelen kormányzati formaként tekintenek, mivel szent könyvük, a Korán szerint törvényt egyedül csak Allah alkothat, ezért a demokratikus társadalmak alapintézményét jelentő parlament léte az iszlámban egyenlő az istentagadással.

Érdemes azt is megemlíteni, hogy az iszlám törzsi társadalmi berendezkedésre épül, a 7. századi Arábia társadalmi viszonyait konzerválva. A térség diktátorainak bukása magával hozta a törzsek közti konfliktusok, villongások újjáéledését, hiszen eltűnt felőlük az erőskezű irányítással járó kontroll. A törzsek közti villongások polgárháborúba torkolltak, ez pedig teret engedett a szélsőséges terrorszervezetek (al-Kaida, majd később az Iszlám Állam) megerősödésének. A jelenlegi migrációs válság, vagyis a tömegek Európa felé történő elindulása mögött is elsősorban ez a polgárháborús helyzet áll.

2. A migrációs válság okozta kihívások

2.1. Kulturális kihívások

A Közel-Kelet lakosságának jelentős része muzulmán vallású, ám nem hanyagolható el a keresztény kisebbség jelenléte sem. Az Európába menekülők között találhatóak például szír keresztények is a szír muzulmánok mellett. Ez a vallási, kulturális kettősség önmagában is nehézkessé teszi a válság kezelését. Az Európai Unió és a tagállamok vezetői nem fogatosíthatnak vallási alapú diszkriminatív intézkedéseket a kialakult helyzet kezelésére, a menekültek ügyét vallási hovatartozásra való tekintet nélkül kell megoldani. Ez kulturális vonatkozásban jelentős kihívást jelent, hiszen a keresztények európai társadalmakba való beilleszkedése éppen vallási nézeteikből fakadó kulturális jellemzőik miatt kevesebb nehézséggel jár, mint a muzulmánok asszimilációja. Például az Afganisztánból érkezők esetenként hitükből fakadóan nem képesek azonosulni az európai világnézettel, azt gyakran elfogadni sem hajlandóak, éppen ezért Európa vezetői a menekültválság miatt egyebek között a kontinens kultúrájának sértetlen fennmaradását látják veszélyben.

2.2. Gazdasági kihívások

Az menekültek szülőföldjüket hátrahagyva, sok esetben egyetlen táskával indulnak Európa felé. Ellátásuk jelentős terhet ró mind a tranzit-, mind a célországok gazdaságára. Egészen addig, amíg a bevándorlók nem tudnak integrálódni a munkaerőpiacra, komoly többletkiadást jelentenek az őket befogadó államok költségvetése számára. Az Európai Bizottság 2015. november 5-én közzétett őszi gazdasági előrejelzéséből¹ azonban kiolvasható, hogy bár a menekültválság pillanatnyilag komoly kihívások elé állítja a tagállamokat, hosszútávon akár enyhe gazdasági fellendüléshez is vezethet ez a folyamat. E fellendülés előfeltétele a már említett integráció megvalósulása – ennek hiányában azonban éppen ellenkező hatásra lehet számítani –, amely főként a bevándorlók iskolai képzettségétől, végzettségük hasznosíthatóságától, tudásuk piacképességétől és alkalmazkodóképességüktől függ.

¹ http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/eeip/pdf/ip011_en.pdf (Letöltve: 2015. december 1.)

2.3. Nemzetbiztonsági kockázatok

A menekültek közül sokan igazolványok, iratok nélkül érkeznek az Európai Unió területére, így noha a regisztrálásuk megtörténik, semmit nem lehet tudni azokról a személyekről, akik átlépik az Unió határát. Ez legfőképpen azért okoz problémát, mert az Iszlám Állam megerősödésének következtében egyre többen csatlakoznak a terrorszervezethez a Közel-Keleten és Európában egyaránt. Azokat a fanatikus muszlimokat, akik a menekülthullámot felhasználva érkeznek az Unióba, még szigorú határellenőrzésekkel sem lehet teljesen kiszűrni, az illegális határátlépőkről nem is beszélve. Az Európai Unió tagállamai közül sokáig csak Magyarország vélte úgy, hogy a bevándorlók ellenőrzött keretek között való beléptetése fontos szerepet játszhat az Unió biztonságának megőrzésében, így már 2015 nyarán elkezdődött az ideiglenes biztonsági határzár építése az ország déli határán.²

Az elmúlt időszakban a tagállamok menekültválsághoz való hozzáállása jelentősen megváltozott. Több állam is bejelentette határzár-építési szándékát, így például az osztrák belügyminiszter október 28-án erősítette meg a hírt, miszerint kerítés épül a szlovén-osztrák határon, annak ellenére, hogy a magyarországi határzár telepítése folyamán éles kritikával illették az intézkedést.³

Érdeemes említést tenni az elmúlt hónapok fontos, nemzetbiztonságot érintő eseményéről is. November 13-án terrortámadás érte Franciaország fővárosát. Párizs több helyszínén történt lövöldözés, robbantás, valamint öngyilkos merénylők által elkövetett támadás. Az eseményeket az Iszlám Állam vállalta magára. A merénylőkről a híradások alapján annyit lehet tudni, hogy akad köztük olyan, akik vélhetően hamis igazolvánnyal, a menekülthullámot kihasználva – Magyarországon is áthaladva – érkezett Franciaországba, a támadás kitermelőjeként említett férfi ráadásul Belgium állampolgára volt.⁴

A párizsi terrortámadás egész Európát megrázta. A kontinens államainak vezetői sorra fejezték ki részvétüket, hirdettek gyásznapot országaikban, s nem volt ez másképpen az Európai Unió vezetői esetében sem. A gyász kifejezése mellett azonban a tagállamok és az Unió vezetői is fontosnak vélték megakadályozni, hogy újabb terrortámadás következzen be. Európa szerte megnövelték

² A határzár létesítésével kapcsolatos döntések és az Európai Unió vezetése által megfogalmazott kritikák a későbbiekben kerülnek kifejtésre.

³ http://index.hu/kulfold/2015/10/28/ausztria_tenyleg_keritest_epit_a_szloven_hatarnal/ (Letöltve: 2015. december 2.)

⁴ A párizsi terrortámadás főszervezőjének tartott Abdelhamid Abaaoudot 2015. november 18-án egy rendőrségi rajtaütés során lőtték le.

a rendőri és katonai jelenlétet, a határok még szigorúbb ellenőrzését rendelték el. Az Európai Unió Bizottsága már 2015 tavaszán lépéseket tett a terrorizmus, a szervezett bűnözés és a számítástechnikai bűnözés elleni küzdelem terén folytatott uniós együttműködés megerősítésére az ún. biztonsági stratégia kidolgozásával,⁵ azonban a párizsi eseményekre reagálva december 2-án intézkedéscsomagot fogadott el⁶ a terrorizmus és az illegális lőfegyver- és robbanóanyag-kereskedelem elleni küzdelem fokozására. A csomag két fő elemre osztható, egy irányelvjavaslatra és egy cselekvési tervre.

A terrorizmus elleni küzdelemről szóló irányelvjavaslatban megfogalmazásra került a terrorista bűncselekmények közös fogalommeghatározása, valamint javasolták a terrorista tevékenységhez kapcsolódó bűncselekmények kriminalizálására vonatkozó uniós jogi keret átalakítását. A javaslat szerint a következő cselekmények válnának büntetendővé:

- külföldi utazás terrorizmus céljából az EU-n belül és az EU-n kívülre,
- terrorizmus céljából történő külföldi utazás finanszírozása, megszervezése és elősegítése,
- terrorista célú kiképzés igénybevétele, valamint
- terrorista bűncselekmények elkövetéséhez nyújtott finanszírozás.

A csomag másik fő része az a cselekvési terv, melynek célja a bűncselekmények és terrorakciók céljára használt tűzfegyverek, robbanóanyagok és robbanóanyag-prekursorok felderítésének és lefoglalásának megkönnyítése. A megvalósításhoz szükséges a fegyverek és robbanóanyagok feketepiaca elleni hatékonyabb küzdelem, ennek érdekében javítani szükséges az uniós szintű és harmadik országokkal folytatott operatív együttműködést. A cselekvési terv a következőket tartja fontosnak a cél elérése érdekében:

- az illegális tűzfegyverekhez és robbanóanyagokhoz való hozzáférés korlátozását,
- az operatív együttműködés fokozását,
- az operatív információk gyűjtésének és megosztásának javítását, valamint
- szorosabb együttműködést harmadik országokkal.

⁵ http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-4865_hu.htm (Letöltve: 2015. december 2.)

⁶ http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-6218_hu.htm (Letöltve: 2015. december 2.)

3. Németország menekültpolitikájának előzményei röviden

A németekben már évszázadokkal ezelőtt tudatosult az, hogy országuk különösen jelentős bevándorlási célpont. Az idők során a bevándorlókkal szembeni reakciók folyamatosan változtak, ahogy ezzel párhuzamosan a bevándorlók céljai is. Németország bevándorlási politikájában az utóbbi évtizedekben jelentős helyet foglaltak el a humanista értékek, továbbá a potenciális gazdasági előnyök, vagyis a rengeteg betöltetlen munkahely problémájának a bevándorlással történő megoldása. Ezzel összhangban áll a német kancellár, Angela Merkel kijelentése is, amely szerint a német munkaerőpiac akár egymillió bevándorló felvételére is képes. Ezzel szemben a kritikusok szerint a mennyiség nem ér semmit, ha a munkaerő minősége nem megfelelő.

Szükséges megjegyezni, hogy a társadalom és a bevándorlók viszonya is vegyesen alakult az utóbbi évtizedekben. A második világháború után bekövetkező gazdasági fellendülés mellett kialakuló munkaerőhiány indokolta a vendégmunkások nagy számban történő beáramlását. Az aktív munkaerő-toborzási időszak egészen 1973-ig tartott. A munkások főleg Dél-Európa országaiból, valamint Törökországból érkeztek, és az eredeti kétéves időtartam után újabb munkásoknak adták volna át a helyüket. A kétéves időszakra való betanítás hátrányainak, hiányosságainak jelentkezése után 1964-től a vendégmunkások családtagjai is letelepedhettek Németországban.

A következő évtizedekben, 1973-tól 1988-ig, mikor a németeknek sem jutott már elég munkahely, folyamatos vita alakult ki a bevándorlók, illetve a menekültek kapcsán, így az állam a migráció visszaszorítására törekedett. Az 1980-as évek, a Németországban és a világban lezajlott változások új fejezetet nyitottak a migrációs politikában. A vasfüggöny leomlása után érkező politikai üldözöttek (jugoszlávok, afrikaiak, ázsiaiak) akadozó integrálása miatt kialakult elégedetlenségek hatására 1992-ben a Bundestag elfogadta a menekültkérelmekkel kapcsolatos törvény szigorítását. A multietnikus országkép azonban azóta sem látszik megtörni.⁷

⁷ A multikulturális álom a 2000-es évek elején született, amikor Gerhard Schröder kormányzása alatt rendkívül egyszerű volt megszerezni az állampolgárságot. Angela Merkel 2010 októberében azonban már a multikulturalizmus bukásáról beszélt. Ekkor fogalmazta meg először azt az elvet, amelyet jelenleg is követ a bevándorlással kapcsolatban, hogy az országba érkező bevándorlóknak muszáj megtanulniuk rendesen németül, és többet kell tenniük a beilleszkedésért. Lásd: <http://www.origo.hu/nagyvilag/20101017-nemetorszag-bevadorlas-angela-merkel-szerint-a-multikulturalis-allam-megbukott.html> (Letöltve: 2015. október 30.) Ez a nyilatkozat azonban a 2015. évi menekültválságig nem járt gyakorlati következményekkel, a multikulturális társadalom eszméje a németek (főleg az értelmiség) körében a gyakorlatban változatlanul erős maradt. A német társadalom körében azonban 2014-től látványosan erősö-

Egy október elején nyilvánosságra került német előterjesztés szerint a menekültválság kezelését október elejétől Németországban Angela Merkel hivatalából kezdték irányítani, továbbá valamennyi kormányülésen napirendre tűzik a menekültügyi témát. Az elsőszámú politikai felelős a menekültügyért Peter Altmaier kancelláriaminiszter, az operatív munkát pedig a továbbiakban is a belügyminiszter irányítja. Mindezek mellett a kancellári hivatalban egy menekültpolitikai stáb létrehozását tervezik, amely a minisztériumok munkáját felügyeli és jelentést készít minden egyes kormányülésre. A belügyminisztériumban működő – a tárcák és a tartományok tevékenységét összehangoló, irányító bizottságot továbbra is megtartja, de immár a kancellária alá rendeli. A közlekedési minisztérium felelős a menekültek úgynevezett várakozóövezetekbe, ezt követően pedig a tartományi központi befogadó állomásra szállításáért. A szociális és munkaügyi minisztérium feladata a menekültek munkaerő-piaci integrációja, a védelmi minisztérium az állami ingatlanokat kezelő hivatallal együttműködve a menedékkérőket állami tulajdonban lévő –főként laktanyákban- helyezi el.⁸

A törvényhozás tartományokat képviselő kamarája, a Bundesrat által elfogadott német szövetségi kormány menekültügyi csomagja 2015 november 1-jei hatályba lépésével a német menekültügyi politika szigorodása fedezhető fel. Az új szabályozás gyorsítja a menekültstátusz megszerzésére esélyes kérelmezők beilleszkedését, az elutasítottak hazajuttatását, valamint újraszervezi a menekültügyi rendszer finanszírozását.

A német külügyminisztérium október végén felvilágosító-, és plakátkampány szervezésével próbálta meg hazájukban marasztalni az afgánokat, tájékoztatva őket a német menekültügyi szabályozásokról. Ehhez hasonló lépést Magyarország is tett, amikor kommunikációs eszközökkel próbálták a Közel-Keletről érkező menekülthullámot megállítani.

Németország tagállami kötelessége teljesíteni az Unió által kiadott rendeleteket, valamint nemzeti szabályai közé beültetni az irányelveket, melyek alól a menekültügyi politika területe sem számít kivételnek. A menedékjog megadására kötelezi az államot a menekültek védelméről szóló 1951. évi genfi

dött (bár még mindig nem tett meghatározó szerepre) a bevándorlókkal szembeni gyanakvás, amely a leglátványosabban először a volt NDK területén heti rendszerességgel bevándorlóellenes tömegtüntetéseket rendező PEGIDA mozgalomban öltött testet.

⁸ http://index.hu/kulfold/2015/10/06/merkel_kezbe_veszi_a_menekultpolitikait/ (Letöltve: 2015. október 30.)

egyezmény⁹ és az azt kiegészítő 1967-es New York-i Jegyzőkönyv. Azon kívül, hogy definiálja a menekült fogalmát, három alapelvet rögzít; melyek közül az első a *non refoulement elve*, amely szerint a menekültet tilos visszaküldeni abba az országba, ahol szabadsága vagy élete veszélyben van.¹⁰ A második ilyen elv a *család egységének elve*, vagyis ha a család egy tagja menekült, ezt a státuszt ki kell terjeszteni a család közvetlen körére; a harmadik elv pedig a *diszkrimináció tilalmát* rögzíti.

Az 1951. évi genfi egyezmény, valamint az Alapjogi Charta menekültek fogalmára vonatkozó definíciójával összhangban van a menekültekkel kapcsolatos eljárásokra vonatkozó német törvény is.

4. Magyarország menekültügyi politikája

Magyarország a menekültválság kialakulása óta határozott politikai megfontolások alapján hozott intézkedésekkel kezelte és kezeli a menekültválsággal összefüggésben felmerülő problémákat. A hazánkba érkező migránsok száma hónapról hónapra, hétről hétre, sőt napról napra emelkedett, mígnem elérte azt a számot, melyre már a Kormánynak is választ kellett adnia. Az első komolyabb intézkedés a déli határt védő kerítés (hivatalos nevén: *határőrizeti célú ideiglenes kerítés*) építését kimondó döntés volt. A magyar kormány 2015. június 17-én fogadta el az 1401/2015 (VI. 17.) számú kormányhatározatot, melynek értelmében a magyar-szerb határszakaszon lezárásra került a zöldhatár annak érdekében, hogy a migránsok a legális határátkelőkön, ellenőrzött keretek között lépjenek be az ország területére.

Az Országgyűlés 2015. július 6-án fogadta el az *ideiglenes biztonsági határzár létesítésével, valamint a migrációval összefüggő törvények módosításáról* szóló 2015. évi CXXVII. törvényt, amely magában foglalja

- a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról szóló 1991. évi IV. törvény,
- a harmadik országbeli állampolgárok beutazásáról és tartózkodásáról szóló 2007. évi II. törvény,
- a menedéjogról szóló 2007. évi LXXX. törvény,
- az államhatárról szóló 2007. évi LXXXIX. törvény, illetve

⁹ [https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/88448/szakdolgozat%20\(1\).pdf?sequence=3](https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/88448/szakdolgozat%20(1).pdf?sequence=3) (Letöltve: 2015. október 30.)

¹⁰ Fontos megjegyezni, hogy a visszaküldés tilalma a nemzetközi szokásjog része, azaz ezt azon államok is kötelesek tiszteletben tartani, amelyek amúgy az egyezmények nem részesei.

- a közfoglalkoztatásról és a közfoglalkoztatáshoz kapcsolódó, valamint egyéb törvények módosításáról szóló 2011. évi CVI. törvény módosításait.

A menekültválsággal összefüggő törvenymódosítások következő állomását a 2015. évi CXL. törvény hatálybalépése jelentette 2015. szeptember 15-én. A törvény, amely az egyes törvényeknek a tömeges bevándorlás kezelésével összefüggő módosításáról szól,

- a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvényt,
- a környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LIII. törvényt,
- az épített környezet alakításáról és védelméről szóló 1997. évi LXXVIII. törvényt,
- a menedékjogról szóló 2007. évi LXXX. törvényt,
- az államhatárról szóló 2007. évi LXXXIX. törvényt,
- a termőföld védelméről szóló 2007. évi CXXIX. törvényt,
- a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvényt módosította.

A törvény legfontosabb újításai közül kiemelendő a 16. §,¹¹ amely bevezeti a *tömeges bevándorlás okozta válsághelyzet* fogalmát, valamint a 17. §,¹² amely

¹¹ 2015. évi CXL. tv. 16. § A menedékjogról szóló 2007. évi LXXX. törvény IX. Fejezete a következő alcímekkel és az azt követő 80/A–80/G. §-sal egészül ki:

„Tömeges bevándorlás okozta válsághelyzet

80/A. § (1) Tömeges bevándorlás okozta válsághelyzet rendelhető el, ha

a) a Magyarországra érkező elismerést kérők száma

aa) egy hónap átlagában a napi ötszáz főt,

ab) két egymást követő hét átlagában a napi hétszázötven főt vagy

ac) egy hét átlagában a napi nyolcszáz főt

megaladja,

b) a Magyarországon a tranzitónában tartózkodók száma – a külföldiek ellátásában közreműködő személyeket nem számítva –

ba) egy hónap átlagában a napi ezer főt,

bb) két egymást követő hét átlagában a napi ezeröttszáz főt vagy

bc) egy hét átlagában a napi ezerhatszáz főt

megaladja,

c) az a) és b) pontban meghatározott eseteken kívül bármely olyan migrációs helyzettel összefüggő körülmény alakul ki, amely valamely település közbiztonságát, közrendjét vagy a közegészségügyet közvetlenül veszélyezteti, különösen, ha az adott településen vagy annak külterületén található befogadó állomáson vagy a külföldiek elhelyezését biztosító egyéb létesítményben zavargás tör ki, vagy erőszakos cselekményeket követnek el.

¹² 2015. évi CXL. tv. 17. § (1) A menedékjogról szóló 2007. évi LXXX. törvény 93. § (1) bekezdése a következő j) ponttal egészül ki:

(A Kormány felhatalmazást kap arra, hogy rendeletben)

ennek kihirdetésére ad felhatalmazást a kormány számára. E lehetőségével a kormány a 269/2015. (IX. 15.) számú kormányrendelettel élt.

2015. szeptember 22-én újabb törvénnyel bővült a joganyag, melyben az Országgyűlés egy újabb módosító-csomagot fogadott el. A 2015. évi CXLII. törvény

- a Rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvény,
- a honvédelemről és a Magyar Honvédségről, valamint a különleges jogrendben bevezethető intézkedésekről szóló 2011. évi CXIII. törvény, valamint
- a honvédek jogállásáról szóló 2012. évi CCV. törvény módosításait tartalmazza.

A Németország és Svédország által szorgalmazott kvóta-rendszert a magyar Kormány az elmúlt időszakban következetesen elutasította. A kvótarendszer tervét 2015. május 28-án utasította el első ízben a kormány, ezt Lázár János, a Miniszterelnökséget vezető miniszter jelentette be sajtótájékoztatóján. Kifejtette, Magyarország álláspontja szerint a menekülteket először az Európai Unió területén kívül kellene megállítani.¹³

Szijjártó Péter külgazdasági és külügyminiszter június 11-én a visegrádi országok szorosabb együttműködéséről adott tájékoztatást az Európai Unió (EU) és a Latin-amerikai és Karibi Államok Közössége (CELAC) közös csúcstalálkozóján, Brüsszelben. Magyarország, Szlovákia, Csehország és Lengyelország csupán a menekültek önkéntes befogadását tartották elképzelhetőnek, a kötelező kvótarendszer bevezetését semmiképpen sem.

Június 16-án Pintér Sándor belügyminiszter is elfogadhatatlannak minősítette a kötelező kvótarendszer bevezetését. A Miniszter kifejtette, Magyarország nagy migrációs nyomás alatt áll, így aránytalan volna számára Európai Unió kötelezettségként előírni bizonyos számú menekült befogadását. Pintér Sándor elmondta, a belügyi tanácskozáson felvetődött a gondolat, hogy a politikai illetve gazdasági menekültek ügyét még az EU-n kívül el kellene különíteni egymástól.¹⁴

„j) kihirdesse a tömeges bevándorlás okozta válsághelyzetet, illetve állapítsa meg a tömeges bevándorlás okozta válsághelyzet elrendelésével, fennállásával, megszüntetésével összefüggő szabályokat.”

¹³ <http://www.kormany.hu/hu/miniszterelnokseg/hirek/a-kormany-elutasitja-a-bevandorlasi-kvotarendszer-tervet> (Letöltve: 2015. október 30.)

¹⁴ <http://www.kormany.hu/hu/belugyminiszterium/hirek/elfogadhatatlan-lenne-a-kotelezo-befogadasi-kvota> (Letöltve: 2015. október 30.)

Szeptemberben az Európai Unió álláspontja is megváltozott a kvótarendszert illetően. Az Európai Bizottság szeptember 9-ei előterjesztése alapján 120 ezer migráns került volna áthelyezésre Olaszországból, Görögországból, valamint Magyarországról. Az elosztás kötelező elosztási kulcs alapján történt volna, objektív feltételek alapján (a lakosság létszáma: 40%, GDP: 40%, menedékjog iránti korábbi kérelmek átlagos száma: 10%, munkanélküliségi ráta: 10%).

Magyarország a kvótarendszer kötelező jellegét elvi alapon továbbra is elutasította, sokkal inkább a határok védelmét hangsúlyozta. A Schengeni határok védelme ugyanis Uniós kötelezettséget ró minden tagállamra. Orbán Viktor miniszterelnök ezt többször is kiemelte.

A magyar álláspont szerint a menekültválság kezelésének egyetlen hatékony megoldását a határok védelme jelenti. A Miniszterelnök Martin Schulz-cal tartott megbeszélése során kifejtette, hogy az első és legfontosabb dolog, hogy a helyzetet civilizált módon tudják kézben tartani, mert, ahogy fogalmazott *„ami történik, az szégyen, kaotikus, nem európai”*. Véleménye szerint a helyzetet csak határellenőrzéssel lehet kordában tartani. *„Ez az elsőszerű kérdés, enélkül kvótákról sincs értelme beszélni. Ha ezt nem tudjuk biztosítani, az veszélyt jelent Schengenre, mert a németek és osztrákok normális reakciója az lesz, hogy ha mi nem tudjuk megvédeni a külső határokat, akkor nekik kell a sajátjaikat.”*

Orbán Viktor arról is beszélt, hogy ha a kvótarendszerről határvédelem nélkül beszélnek, azt a migránsok meghívásként értékelik majd, melynek következményeit erkölcsi kudarcnak titulálta. *„Erkölcstelen és emberileg az a helyes, ha azt mondjuk: kérjük, ne gyertek, Törökország biztonságos, Szerbia biztonságos, maradjatok ott, az út kockázatos és nincs garancia arra, hogy befogadjanak.”*

Martin Schulz a megbeszélés alatt a közös európai megoldást sürgette, majd kifejtette, Magyarország álláspontja sokkal inkább a tagállami érdekeket helyezi előtérbe, s ez nem segíti elő a közös megoldást. Az Európai Parlament továbbra is a bevándorlók méltányos elosztását szorgalmazta. *„Ha félmillió menekültet elosztunk az unió 507 millió lakosa között, nincs gond. Ha pár tagállamba összpontosul ez a tömeg, akkor gond van”*.

A találkozó végén a Parlament elnöke aggodalmát fejezte ki azzal a veszéllyel kapcsolatban, amely szerinte valójában fenyegeti az Európai Uniót. Véleménye szerint az Unió, az európai eszme a szolidaritásra épül, azonban a menekültválsággal kapcsolatban ő csupán az önzést látja.¹⁵

¹⁵ <http://www.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok/hirek/nem-strategia-hanem-szabalyozasa-kerdese-a-migransvalasag-kezelese> (Letöltve: 2015. október 30.)

A kvótarendszert továbbra is elutasító Magyarország október 29-én ismét kifejezte, nem fogad be egyetlen menekültet sem. Most azonban már nem azokról van szó, akik újonnan léptek be az Unió területére, hanem azokról, akiket Németországból toloncolnak vissza. Lázár János, a Miniszterelnökséget vezető miniszter kijelentette, mindazok az emberek, kiknek visszatoloncolását jelezték (csaknem 40 ezer fő), nem Magyarország, hanem Görögország határainál léptek be az Európai Unió területére, így oda is kell visszamenniük.¹⁶

Orbán Viktor miniszterelnök október 30-án ismét reagált az Európai Unió által szorgalmazott intézkedésekre. A kvótarendszert továbbra is elfogadhatatlannak tartja, legfőképpen azért, mert az illegálisan érkezők szétosztása állandó mechanizmussá válna, s az illegálisan Európába érkező emberek befogadásáról soha egyetlen választáson sem született még döntés. A visszatoloncolt migránsokkal kapcsolatban ismételen kifejezésre került, hogy őket oda kell visszaküldeni ahol először beléptek az EU-ba, vagyis Görögországba.¹⁷

Úgy tűnik, az elmúlt időszakban sem sikerült összeegyeztetni az Európai Unió és Magyarország menekültpolitikáját, mert míg az Unió a kvótarendszert és az egységes európai fellépést tartja a probléma megoldásának, addig Magyarország a megoldás kulcsát a határok védelmében látja.

5. Az Európai Unió menekültügyi rendelkezései

A menekültpolitika jogalapját az Európai Unió működéséről szóló szerződés 67. cikkének (2) bekezdése és 78. cikke képezi: *„Az Unió biztosítja a személyek belső határokon történő ellenőrzések alóli mentességét, továbbá a menekültügy, a bevándorlás és a külső határok ellenőrzése terén a tagállamok közötti szolidaritáson alapuló olyan közös politikát alakít ki, amely a harmadik országok állampolgáraival szemben méltányos bánásmódot biztosít. E cím alkalmazásában a hontalan személyeket harmadik ország állampolgárának kell tekinteni.”* A menedékjogot az Európai Unió Alapjogi Chartájának 18. cikke¹⁸ is megemlíti:

¹⁶ <http://www.kormany.hu/hu/miniszterelnokseg/hirek/elutasitja-a-kvotarendszert-a-magyar-kormany> (Letöltve: 2015. október 30.)

¹⁷ <http://www.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok/hirek/europa-nepei-kezdenek-felebredni> (Letöltve: 2015. október 30.)

¹⁸ A menekültek jogállásáról szóló 1951. július 28-i genfi egyezmény és az 1967. január 31-i jegyzőkönyv rendelkezéseivel, valamint az Európai Unióról szóló szerződéssel és az Európai Unió működéséről szóló szerződéssel összhangban a menedékjogot biztosítani kell. 1951. évi egyezmény 1A. cikke részletesen meghatározza az annak megítélésekor figyelembe veendő feltételeket, hogy egy személy jogosult menekültstátuszra:

A menekültek jogállásáról szóló 1951. július 28-i genfi egyezmény és az 1967. január 31-i jegyzőkönyv rendelkezéseivel, valamint az Európai Unióról szóló szerződéssel és az Európai Unió működéséről szóló szerződéssel (...) összhangban a menedékjogot biztosítani kell.

Az uniós menekültjog körében érdemes kiemelni a Dublini Végrehajtási Rendeletet (Dublin II),¹⁹ amely a menedékkérelem elbírálására jogosult tagállamot határozza meg, és mivel rendelet, minden országra kötelező hatályt biztosít. Fontos megemlíteni továbbá az előbb említett rendelet működését segítő a Tanács 2725/2000/EK rendeletével létrehozott „EURODAC” rendszert, amely az ujjnyomatok számítógépes adatbázisaként működik.

Az Európai Unió már 1999 óta készül egy Közös Európai Menekültügyi Rendszer (KEMR) létrehozására, amely során a kiadott irányelvek a menedékkérőkkel szembeni egyenlő bánásmódot biztosítják.

A menekültügyi eljárásokról szóló irányelv²⁰ célja, hogy a menekültügyi határozatok meghozatala gyorsabb és igazságosabb minőségű legyen, továbbá fokozottabb védelemben részesíti a kísérő nélküli kiskorúak és a kínzás áldozatait.

A befogadási feltételekről szóló irányelv²¹ a menedékkérők befogadásához humánus anyagi feltételeket nyújt, és az érintett személyek alapvető jogainak tiszteletben tartását hangsúlyozza.

„Az Egyezmény alkalmazásában a »menekült« fogalma alkalmazandó minden olyan személyre, aki:

[...]

(2) [...] faji, vallási okok, nemzeti hovatartozása, illetve meghatározott társadalmi csoporthoz való tartozása, avagy politikai meggyőződése miatti üldözéstől való megalapozott félelme miatt az állampolgársága szerinti országon kívül tartózkodik, és nem tudja, vagy az üldözéstől való félelmében nem kívánja annak az országnak a védelmét igénybe venni; vagy aki állampolgársággal nem rendelkező és korábbi szokásos tartózkodási helyén kívül tartózkodva ilyen események következtében nem tud, vagy az üldözéstől való félelmében nem akar oda visszatérni.”

¹⁹ A Tanács 343/2003/EK rendelete (2003. február 18.) egy harmadik ország állampolgára által a tagállamok egyikében benyújtott menedékjog iránti kérelem megvizsgálásáért felelős tagállam meghatározására vonatkozó feltételek és eljárási szabályok megállapításáról

²⁰ A Tanács 2005. december 1-jei 2005/85/EK irányelve a menekültstátusz megadására és visszavonására vonatkozó tagállami eljárások minimumszabályairól

²¹ A Tanács 2003. január 27-i 2003/9/EK irányelve a menedékkérők befogadása minimumszabályainak megállapításáról

A *felülvizsgált kvalifikációs irányelv*²² tisztázza a nemzetközi védelem megítélésének feltételeit, mellyel a menekültügyi határozatok szilárd talajra helyezik.²³

Az Európába érkező menekültek megnövekedett létszáma miatt az Európai Unió eddigi menekültpolitikájának reformja került az uniós politika központjába. A területet szabályozó Dublin III. rendelet²⁴ ugyanis alkalmatlan a szíriai polgárháború miatt megváltozott helyzethez, ezért egy új menekültpolitika kidolgozására van szükség.

2015 szeptemberében Angela Merkel a svéd miniszterelnökkel, Stefan Löfvennel folytatott megbeszélése alapján az Európai Unióról szóló szerződés 78. cikk (3) bekezdése alapján²⁵ a kvótarendszer bevezetését sürgették. *Németország és Svédország szerint a védelemre jogosult emberek elosztására egy kötelező és méltányos rendszert kell bevezetni, a védelemre nem szoruló embereknek pedig távozniuk kell* – tette hozzá Angela Merkel.²⁶ Továbbá elmondta, hogy az első fontos lépés – a terhek méltányos elosztását szolgáló kvótarendszer – után határozatlan számú menekült elosztását irányító rendszert kell létrehozni. Mindezekhez az Európai Unió erejére is szükség van, hiszen ezt a próbát – az Unió értékét és rendjét megtartva – csak közös európai szolidaritással tudjuk kiállni.

Az elképzelés szerint a népességszám, a GDP, a munkanélküliek aránya és az eddig befogadott menekültek száma alapján dőlne el, hogy mennyi menekültet kell befogadnia egy-egy tagállamnak. Az egyelőre vészhelyzeti intézkedés a tervezet szerint a jövőre nézve a közös európai menekültügy egyik alapvetése lenne.

²² Az Európai Parlament és a Tanács 2011. december 13-i 2011/95/EU irányelve a harmadik országbeli állampolgárok és hontalan személyek nemzetközi védelemre jogosultként való elismerésére, az egységes menekült vagy kiegészítő védelmet biztosító jogállásra, valamint a nyújtott védelem tartalmára vonatkozó szabályokról

²³ http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/e-library/docs/ceas-fact-sheets/ceas_factsheet_hu.pdf

²⁴ Az Európai Parlament és a Tanács 604/2013/EU rendelete (2013. június 26.) egy harmadik országbeli állampolgár vagy egy hontalan személy által a tagállamok egyikében benyújtott nemzetközi védelem iránti kérelem megvizsgálásáért felelős tagállam meghatározására vonatkozó feltételek és eljárási szabályok megállapításáról.

²⁵ „Ha egy vagy több tagállam olyan szükséghelyzettel szembesül, amelyet harmadik országok állampolgárainak hirtelen beáramlása jellemez, a Tanács a Bizottság javaslata alapján az érintett tagállam vagy tagállamok érdekében átmeneti intézkedéseket fogadhat el. A Tanács az Európai Parlamenttel folytatott konzultációt követően határoz.”

²⁶ http://hvg.hu/vilag/20150908_Merkel_A_vedelemre_nem_szoruloknak_tavozn (Letöltve: 2015. október 30.)

2015 októberében az Európai Parlamentre a megosztottság a jellemző. Angela Merkel a francia elnökkel egyetértésben nagyobb együttműködést sürgetett, a brit függetlenségpártiak vezetője szerint Európa elbukott, az Európai Parlament liberális képviselőcsoportjának belga vezetője pedig az előrelépés pártján volt. Az uniós belügyminiszterek végül a hatékonyabb és gyorsabb kitoloncolásban állapodtak meg azokra vonatkozóan, akik nem kapnak menedékjogot az Unióban, valamint a fokozott közös határvédelemről is egyeztettek.²⁷

A menekültválság által érintett államok vezetőinek brüsszeli csúcstalálkozóján Angela Merkel a határok lezárásával fenyegetett, ha a találkozó minél előbb nem vezet megállapodásokhoz. A német kancellár drámai képet festett a németországi menekültügyi helyzetről, továbbá hangoztatta, hogy nem várható el Németországtól az összes menekült befogadása. A találkozón végül egy 17 pontos akcióterv elfogadására került sor, valamint a továbbiakban felhagynak azzal a gyakorlattal, hogy az országok előzetes értesítés nélkül szállítanak menekülteket a migrációs útvonalon elhelyezkedő következő ország területére.

Kiemelt jelentőséggel bír továbbá a török kormánypárt november elsejei parlamenti választáson aratott győzelme és az Unió ehhez kapcsolódó magatartása. Az Unió külügyi és biztonságpolitikai főképviselőjének és a szomszédságpolitikáért és csatlakozási tárgyalásokért felelős biztos közös nyilatkozatában ugyan az olvasható, hogy az Unió a jövőben együttműködik a török kormánnyal a partnerség elmélyítése és az együttműködés érdekében, azonban a voksolás során tapasztalt szabálytalanságoknak, és ebből következő következményeknek nem adtak hangot. Ennek lehetséges oka az lehet, hogy Brüsszelben mindent elkövetnek annak érdekében, hogy fenntartsák a Törökországgal való együttműködést a menekültügyekben. A cél az, hogy megakadályozzák újabb menekülthullámok áramlását az uniós tagállamok felé.

A német kancellár, Angela Merkel legutóbbi – november 13-i – nyilatkozatában kijelentette, „*továbbra is kitart a menekülthelyzet kezelésével kapcsolatos álláspontja mellett, és küzd meggyőződéséért.*” Továbbá kiemelte az uniós külső határok biztosításának szükségességét és a válság terheinek Törökországgal való megosztását.²⁸

²⁷ <http://hu.euronews.com/2015/10/07/hiaba-a-merkel-holland-beszed-az-ep-tovabbra-is-megosztott/> (Letöltve: 2015. október 30.)

²⁸ http://index.hu/kulfold/2015/11/13/merkel_tovabb_kuzdok_a_meggyozodesemert/ (Letöltve: 2015. november 30.)

6. Az Európai Unió menekültválságra adott legutóbbi válasza

2015. november 29-én az Európai Unió állam- és kormányfői Törökországgal tárgyaltak Brüsszelben. Törökország 1999 óta tagjelölt állam, a csatlakozási tárgyalások már 10 éve folynak, ez a folyamat indokolta a november 29-ei találkozót is, amelynek keretében a menekültválság kezeléséről is szó esett. Az Unió vezetői szorgalmazzák a Törökországgal való együttműködést a válság megfékezése érdekében. A csúcstalálkozón a Zárónyilatkozatban elfogadott akciótervvel – Donald Tusk, az Európai Tanács elnöke szerint – sikerül megállítani a migráció hullámait.

Az akciótervnek része, hogy a találkozón megjelent kormány- és államfők létrehoznak egy 3 milliárd eurós pénzügyi alapot, amely a szíriai menekültek ellátásának javítására szolgál, Törökország ugyanis az elmúlt három évben 2,2 millió menekültet fogadott be. A török vezetők vállalták, hogy a jövőben nem engednek illegális bevándorlókat az Európai Unió területére és az onnan visszaküldött migránsokat visszafogadja.²⁹ Érdemes megemlíteni, hogy az elfogadott nyilatkozat nem tartalmaz a kötelező kvóta-rendszer bevezetésére vonatkozó megállapodást.

Az Európai Unió célja – mindamelllett, hogy a jelenlegi menekültválságot megfékezze – hogy megakadályozzon egy Afrikából érkező, a mostanihoz hasonló hullámot. Ennek megvalósítására hozta létre az Európai Bizottság „Az afrikai stabilitással és az irreguláris migráció okainak kezelésével foglalkozó sürgősségi uniós alapot”³⁰ az uniós költségvetésből és az Európai Fejlesztési Alapból származó 1,8 milliárd eurós összeggel, amelyet a tervek szerint az Unió tagállamok egészítenének ki. Az alap kedvezményezettjei körébe leginkább azok az afrikai országok kerülnek be, amelyek instabil politikai helyzetük miatt a migrációs veszélynek leginkább kitéttek.³¹

A Sürgősségi Alap célja, hogy olyan projektek finanszírozását tegye lehetővé, melyek a destabilizáció és az irreguláris migráció kiváltó okainak kezelésére irányulnak. Az Alapból a következő projektek finanszírozhatók:

²⁹ <http://www.consilium.europa.eu/hu/press/press-releases/2015/11/29-eu-turkey-meeting-statement/> (Letöltve: 2015. december 2.)

³⁰ http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-15-6056_hu.htm (Letöltve: 2015. december 2.)

³¹ A Száhil öv és a Csád-tó térsége (Burkina Faso, Kamerun, Csád, Gambia, Mali, Mauritánia, Niger, Nigéria és Szenegál), Afrika szarva (Dzsibuti, Eritrea, Etiópia, Kenya, Szomália, Dél-Szudán, Szudán, Tanzánia és Uganda), valamint Észak-Afrika (Marokkó, Algéria, Tunézia, Líbia és Egyiptom).

- olyan projektek, amelyek munkalehetőséget teremtenek nők és fiatalok számára,
- alapvető szolgáltatásokat (élelmezés- és táplálkozásbiztonság, egészségügy, oktatás, környezetvédelem) nyújtó projektek a helyi lakosok számára,
- migrációkezelést javító projektek, valamint
- az általános kormányzás javításának támogatását ösztönző, azokon belül is főképp a konfliktusmegelőző projektek elősegítésével.

Az Európai Parlament 2015. október 27-ei plenáris ülésén a migrációról szóló vita állt a középpontban. A tagállamok által ígért, ám be nem tartott intézkedések – legyen szó a pénzügyi támogatás, vagy a határookra ígért védelem késedelmes teljesítéséről – aggodalomra adtak okot az Európai Unió vezetői és az EP képviselői számára.

Martin Schulz, a Parlament elnöke a „nemzeti egoizmus” veszélyességére hívta fel a figyelmet, míg Donald Tusk, a Tanács, valamint Jean-Claude Juncker a Bizottság elnöke mielőbbi lépésekre szólították fel a tagállamokat. Az október 27-én lezajlott vitából is kitűnik, hogy jelenleg a határok védelme, illetve a tagállamok tétlensége okozza a legnagyobb problémát, miközben néhány tagállam egyedül igyekszik megküzdeni a problémával.³²

Az Európai Unió és a tagállamok menekültpolitikája egyaránt a válság megoldására irányul, de összességében talán kijelenthető, hogy a legtöbb esetben a megtett intézkedések kissé megkésettnek bizonyultak, azok csak követték az eseményeket. A történések azonban ráébresztették Európát a világban zajló cselekmények súlyosságára, így van rá esély, hogy e válságon túljutva az Unió és tagállamai már felkészülten, határozottan és legfőképpen időben tudnak majd kezelni egy esetlegesen kialakuló hasonló helyzetet.

³² <http://www.europarl.europa.eu/news/hu/news-room/content/20151022IPR98824/html/Migr%C3%A1ci%C3%B3s-vita-a-val%C3%B3di-v%C3%A1laszt%C3%B3vonal> (Letöltve: 2015. október 30.)

BARÁT VAGY ELLENSÉG?

A vállalatfelvásárlás szabályozása az Európai Unióban

SZITA Natasa

1. Bevezetés

1.1. A vállalatfelvásárlás fogalma, fajtái

A vállalatfelvásárlás (*takeover*) egy részvényfelvásárlási ügylet, amely során az ajánlattevő vállalat megszerzi a céltársaság feletti kontrolljogot a tőzsdére bevezetett részvények felvásárlása útján.¹ Az ilyen ügyleteknek két fajtáját különböztethetjük meg: barátinak tekinthető (*non-hostile*), ha az ajánlat megtevésekor az ajánlattevő rendelkezik a céltársaság menedzsmentjének támogatásával, ha nem, akkor az ajánlat ellenséges (*hostile*). Fontos megemlíteni, hogy sokszor a részvényesek és a menedzsment érdekei eltérőek lehetnek, ami az egyiknek előnyös, az a másiknak hátrányos.² Ilyen, hogy a menedzsment számára nem előnyös a felvásárlás, mivel nagy valószínűséggel az a leváltásukat eredményezné.

Több ok vezethet egy vállalat akvizíciójához, például csőd- és felszámolási eljárás megelőzése, termelékenység növelése, stb. Gazdasági előnyei közé tartozik, hogy azok szerzik meg az erőforrásokat, akik azt a legjobban ki tudják használni, a társaságok közt együttműködés jön létre.

¹ MISKOLCZI BODNÁR Péter: *Európai társasági jog*. Budapest, KJK-Kerszöv, 2004. 118.

² HALÁSZ Vendel – KECSKÉS András: Döntsenek a befektetők? *Európai Jog*, 2010/5. 13–14.

1.2. A vállalatfelvásárlások szabályozásának kialakulása

A vállalatfelvásárlás szabályozása az Egyesült Államokban jóval korábban megjelent, mint Európában (kivétel Nagy-Britannia), ugyanis Európa országai-ban ez a jelenség annyira nem volt elterjedt, hogy önálló szabályozásra sem volt szükség. Ennek oka a két térség közti különbség a tulajdonosi struktúrában. Amerikában és Angliában ugyanis szórt (plurális) a részvényesi struktúra, tehát magas a köztulajdoni hányad. A részvényesek csak tőkét adnak a vállalatok létrehozásához, működéséhez, az irányítást azonban szakképzett vezetőkre bízják, akik nem rendelkeznek magas tulajdoni részesedéssel. Tehát a menedzserek javára lemondanak a mindennapi ügyekben való befolyásról és az ellenőrzésről bízva abban, hogy a társaságuk értéke növekedni fog. Ez azonban igen költséges, valamint gyakori a megbízó-megbízott probléma,³ amely akkor alakulhat ki, ha a menedzsment a saját érdekét helyezi előtérbe a részvényesével szemben.

Európában és Kelet-Ázsiában a fentitől eltérően koncentrált a tulajdonosi struktúra. Előnye, hogy könnyebb a menedzsment munkáját nyomon követni, kevésbé költség igényes, hiszen a tulajdonos maga is részt vesz az irányításban, így a megbízó és a megbízott közti esetleges konfliktusok kialakulását is csökkenti.

2. Az amerikai szabályozás

A nagyvállalatok magas köztulajdoni hányada miatt „*az Egyesült Államok tőkepiaca ideális a részvénytulajdonlással megvalósuló tőkeképződéshez*”⁴

Az Egyesült Államokban jellemző, hogy a részvénytársaságok szórt részvényesi struktúrával rendelkeznek, ami a likvid tőkepiaccal együtt hozzájárult az ellenséges vállalatfelvásárlások kialakulásához.

A vállalatfelvásárlások szabályozását az USA-ban a szövetségi és a tagállami törvények, valamint a bírósági döntések határozzák meg.

³ HALÁSZ Vendel –KECSKÉS András: *Társaságok a tőzsdén*. Budapest, HVG-Orac, 2011. 339.

⁴ KECSKÉS András – HALÁSZ Vendel: Ellenséges vállalatfelvásárlások az Egyesült Államokban. *JURA*, 2011/2. 163.

2.1. Szövetségi törvényhozás

Szövetségi szinten a szabályozás 1934-ben kezdődött, amikor megalkották a tőkepiaci törvényt, a Securities and Exchange Actet. Létrehozását a Securities and Exchange Commission (tőzsdei felügyeleti és szabályozó hatóság, SEC) szorgalmazta. Úgy találták, hogy azon tranzakciók, amelyek lehetővé teszik a vállalatok feletti irányítás átvételét, általában titokban valósultak meg.⁵ A törvény kiegészítésének tekinthető az 1968-as nyilvános vételi ajánlatot szabályozó Williams Act.

A törvény előterjesztése New Jersey demokrata szenátora, Harrison Williams⁶ nevéhez fűződik, aki szerint erre azért volt szükség, hogy a részvényesek a megfelelő információk birtokában tudják meghozni döntésüket.

A szabályozás két fő területre terjed ki, az ajánlattevő közzétételi kötelezettségére és a vállalatfelvásárlások lebonyolításának eljárási szabályaira.⁷

A Williams Act 13(d) szakasza azon személyek vagy csoportok⁸ számára ír elő közzétételi kötelezettséget a törvényben meghatározott adatokról, amelyek a nyilvánosan működő részvénytársaságban a részvények 5%-ánál többhöz jutnak hozzá. A törvény értelmében olyan információkat kell nyilvánosságra hozni mint a részvénytulajdonosi háttér, tulajdonosi háttér, a részesezés nagyságát, a célokat, és az esetlegesen felmerülő változásokat.

A Securities and Exchange Act 14d szakasza eljárási szabályokat tartalmaz. A 14 d-1 szakasz kötelezi az ajánlattevőt nyilatkozat benyújtására a Securities Exchange Commissionnek abban az esetben, ha az ajánlattevő hozzájut a vállalat bármely részvényosztályának 5%-ához. A nyilatkozatnak tartalmaznia kell a 13(d) szakaszban meghatározott – valamint a SEC által a befektetők és a közérdek védelme érdekében előírt – információkat. Ha az ajánlattevő a nyilatkozatot nem juttatja el a bizottságnak az ajánlat első nyilvánosságra hozatalát vagy a részvényeseknek való elküldését megelőzően, akkor az ajánlattétel jog-

⁵ Jill E. FISH: *Imprudent Power: Reconsidering US. Regulation of Foreign Tender Offers. Northwestern University Law Review*, 1992-1993/2. 523., 525–526.

⁶ Harrison Arlington Williams 1919-ben látta meg a napvilágot Plainfieldben (New Jersey). A második világháború idején haditengerészeti pilótaként szolgált, majd 1948-ban jogi diplomát szerzett a Columbián. 1953-ban lett a képviselőház tagja, majd 1959-től 1982-ig, lemondásáig szenátor volt.

⁷ William MAGNUSON: *Takeover Regulation in the United States and Europe: an Institutional Approach. Pace International Law Review*, 2009.tél. 213.

⁸ Egy csoport akkor jön létre, ha két vagy több személy megegyezik, hogy közösen szerzik meg, birtokolják a részvényeket, együtt gyakorolják szavazati jogukat, illetve intézkednek az értékpapírokkal kapcsolatban.

ellenessé válik.⁹ Az ajánlattal kapcsolatos dokumentumokat mind a SEC-nek, mind pedig a céltársaságnak meg kell kapnia.

A részvényeseknek, akik megvételre felajánlották és letétbe helyezték értékpapírjaikat, az ajánlat nyilvánosságra hozatalától számítva 7 nap áll rendelkezésükre az ajánlat visszavonására.¹⁰ Így lehetőség nyílik az ajánlatok versengésére.

Ha az ajánlat nem foglalja magába az ajánlattal érintett részvényosztály valamennyi szavazati jogot reprezentáló értékpapírját, és a nyilvánosságra hozatalt követően vagy a részvényeseknek való elküldést követő 10 napon belül több részvény válik megvásárolhatóvá mint amennyit az ajánlattevő szándékában állt megvenni, akkor a lehető legarányosabb módon jut hozzájuk. Így kell eljárni azoknál a papíroknál is, melyeket a tulajdonosok az ajánlat megváltozásának közzétételétől számított 10 napon belül az ajánlat elfogadására tesznek letétbe.¹¹

A 14d-7 rendelkezés alapján, ha az ajánlattevő magasabb árat ajánl, akkor azoknak a részvényeseknek is a megemelt összeget kell kifizetni, akik már az alacsonyabb áron is elfogadták az ajánlatát.

Az ajánlattevőt terheli a felelősség a társaság akvizíciójával kapcsolatos helytelen vagy megtévesztő kijelentéseikért, derül ki a törvény 14e szakaszából.

2.2. Tagállami szintű szabályozás

A tagállamok törvényei az adott államban székhellyel rendelkező nyilvános részvénytársaságoknak igyekeznek védelmet biztosítani a tagállamon kívülről érkező felvásárlói ajánlatok ellen. Az államok szabályozása közt nagy különbségeket lehet felfedezni, de abban egységesek, hogy elsődleges céljuk vállalataik megóvása egy esetleges ellenséges ajánlattevővel szemben.

A szabályozás fejlődésének három szakaszát különíthetjük el. Az első lépcsője a szabályozásnak arra terjedt ki, hogy a közzétételi kötelezettségek teljesítését, valamint az ajánlatok korrektségét egy felügyeleti szerv ellenőrizhesse.¹²

Sok esetben a Williams Actnél szigorúbb szabályozást írtak elő, plusz adatokat kellett az ajánlattevőknek közzétenniük. Némely államban az akvizíciónak a

⁹ 14d-1 szakasz.

¹⁰ 14d-5 szakasz.

¹¹ 14d-6 szakasz.

¹² HALÁSZ–KECSKÉS (2011) i. m. 391.

munkavállalókra gyakorolt lehetséges hatásait (pl.: Pennsylvania), míg Ohioban a vezetők személyében bekövetkező változásokat kellett nyilvánosságra hozni.¹³

Tennessee és Kansas államban a felügyeleti szervek jogosultak voltak tárgyalások tartására az ajánlatok tisztességét, illetve a közzétételi előírások betartását illetően. Máshol a céltársaság kezében volt a döntés a felügyelet előtti meghallgatás szükségességéről. Jellemző volt az ügynevezett várakozási idő bevezetése, mely szerint az ajánlattevő az ajánlat hatályossá válását megelőzően (pl.: 20 nappal) a fontos adatokat köteles volt közölni a kijelölt szervvel vagy a céltársasággal. Ez a periódus a céltársaságot segítette, hiszen a rendelkezésre álló idő alatt a menedzsment felkészülhetett a felvásárlás kivédésére.

Az előbbieken bemutatott szabályokat azonban a későbbiekben hatályon kívül helyezték, mert a felügyeleti szerv – a részvényesek rovására – túl nagy döntési jogkörrel rendelkezett, valamint a tárgyalások és a várakozási idő fennakadást okoztak az akvizíciók menetében.¹⁴

A második generációs szabályok még mindig a közzétételi kötelezettségeket helyezték előtérbe. E mellett fontos előírás volt, hogy a részvényeseknek egy közgyűlésen kell elfogadni az ajánlatot vagy a szavazati joggyakorlást (*control share acquisition act*).

A „tisztes ár” záradék alkalmazása azt jelentette, ha az ajánlattevő nem ugyanazt az árat fizeti minden részvényesnek, akkor az ajánlat elfogadásáról minősített többséggel dönt a közgyűlés.¹⁵

Továbbá a menedzsment hatáskörébe tartozott a részvényeseken kívül a többi érintett érdekeinek figyelembe vétele (a *stakeholdereké*, pl.: alkalmazottak).¹⁶

A harmadik generációs törvények két csoportra oszthatók: egyik a befagyasztási, a másik a nyereségelvonási szabályok, amelyek a korábbiaknál szigorúbban védtek az államok vállalatait. Befagyasztási szabály például, hogy a felvásárló és a céltársaság az ügylet létrejöttétől számított 5 évig nem egyesülhet, ha a céltársaság menedzsmentje nem egyezett bele a felvásárlásba (tehát ellenséges felvásárlásról van szó).

A második csoportba tartozik egy pennsylvaniai törvény, melynek értelmében annak a részvényesnek, aki a vállalat értékpapírjainak több mint 20%-ával

¹³ <http://codes.ohio.gov/orc/1707.041>

¹⁴ SYMPOSIUM: State Regulation of Tender Offers: Current Issues in Tender Offers. *Journal of Corporate Law*, 1982/tavaszi. 606–609.

¹⁵ KECSKÉS–HALÁSZ (2011) i. m. 165.

¹⁶ MAGNUSON i. m. 217–218.

rendelkezik, a felvásárlást követő 1,5 éves időszakban vissza kell szolgáltatnia a részvényei után kapott osztalékot.¹⁷

2.3. A bírói gyakorlat – Delaware állam bírósági határozatai

A vállalatfelvásárlások szabályozásával kapcsolatban nem lehet figyelmen kívül hagyni a tagállami bíróságok munkáját. Ahogy a tagállami szabályozás, úgy az államok bíróságainak gyakorlata is nagy eltéréseket mutat.

A keleti parton fekvő Delaware az USA egyik legkisebb területével rendelkező állama, mely sem iparilag, sem gazdaságilag nem kiemelkedő jelentőségű. Mégis a vállalatok számára előnyös jogi szabályozás miatt az Egyesült Államokban működő nyilvános társaságok közel 50%-a, míg a Fortune 500 63%-a oda van bejegyezve.¹⁸

A tagállamok bíróságai az elé kerülő ügyek kapcsán hoztak elvi jelentőségű döntéseket az igazgatótanács hatáskörét illetően.

Az egyik legfontosabb döntéssel – mely az *Unlocal v. Mesa Petroleum*¹⁹ ügy kapcsán született – a bíróság egy két részből álló teszt elvégzésére kötelezte az igazgatótanácsot. Minderre azért van szükség, mert érdekellentét alakulhat ki az akvizíció szükségességét illetően, hiszen az ügylet megvalósulásával gyakran új vezetőséget választanak.

A teszt első felében megalapozott indokot kell találnia az igazgatótanácsnak arra, hogy az akvizíció veszélyt jelent a céltársaság hatékonyságára és az addig kialakult taktikájára. A második feltétel szerint az alkalmazandó védekezési módszernek meg kell felelnie az ésszerűség mércéjének, a felvásárlás miatt fennálló veszélyhez képest.²⁰

A bíróság egy későbbi döntésében úgy határozott, hogy ha az akvizíció már folyamatban van, akkor az igazgatótanács feladata, hogy a részvényesek a lehető legmagasabb árat kapják az értékpapírjaikért.

Megállapítható, hogy az angolszász vállalati szabályozásra jellemzően az igazgatótanács széleskörű döntési szabadsággal rendelkezik, így a részvényesek helyett ők döntenek.

¹⁷ <http://www.legis.state.pa.us/WU01/LI/LI/CT/HTM/15/00.025.075.000.HTM>

¹⁸ <http://corp.delaware.gov/aboutagency.shtml>

¹⁹ Ügyszám: 493.A.2d946. Del.1985.

²⁰ András KECSKÉS – Vendel HALÁSZ: *Stock corporations*. Budapest, HVG-Orac, 2013. 424–425.

3. Szabályozás az Európai Unióban és Magyarországon

3.1. Európai Unió szabályozás

Az 1980-as évek közepétől indult el egy addig szokatlan folyamat Európában, hogy az ajánlattevők – sokszor a menedzsment kihagyásával – közvetlenül a részvényeseket keresték meg az ajánlattal. Ennek megakadályozására az országok különböző jogi szabályozást vezettek be.

Az Európai Unióban az egységes piac kialakítása során fényt derült a vállalatfelvásárlás szabályozásának különbözőségeire az egyes tagállamokban.²¹

A társasági jog harmonizációjára egyre nagyobb szükség volt a belső piacon. A ma is hatályban lévő 2004/25/EK irányelv (13. társasági jogi irányelv) – amely a vállalatfelvásárlásról szól – létrejöttéhez hosszú út vezetett.

Első kiemelkedő dokumentum az 1985-ös Fehér Könyv volt, mely a nyilvános ajánlattételi szabályozás fejlesztését tűzte ki célul, a nemzeti szabályozások különbözősége miatt.²²

Az 1989-es – döntően az angol szabályozáson alapuló (*City Code on Takeovers and Mergers*) – javaslat, mely Anglia és Németország ellenkezése miatt megbukott. 1996-ban a Bizottság egy új javaslatot dolgozott ki, amit hosszú egyeztetések után, szavazategyenlőség miatt nem fogadtak el. Ezt követően a Bizottság felkérte a holland Jaap Winter professzor vezette szakmai csoportot (*High Level Group of Company Law Experts*),²³ hogy a vállalatfelvásárlási irányelvvel kapcsolatos észrevételeikkel, javaslataikkal segítsék munkájukat.

A Winter-jelentés²⁴ kevesebb mint egy év alatt készült el, 2002. január 10-én tették közzé. A legnagyobb hangsúly a 'level playing field' elvén volt, ami az egyenlő feltételek biztosítását jelentette. Kiemelték, hogy a részvényeseknek elsődleges szerepet kell játszaniuk az ajánlatról való döntésben. Szorgalmazták a neutralitási szabály és az áttörési klauzula bevezetését (a későbbiekben ezekre részletesebben is kitérek). Ezt követően a Bizottság 2002 októberében újabb javaslatot készített, melynek fontosabb elemei az egyenlőség megteremtése, a méltányos ár megállapítása, valamint a többségi részvényes kiszorítási joga volt.²⁵

²¹ HALÁSZ–KECSKÉS (2011) i. m. 400.

²² http://europa.eu/documents/comm/white_papers/pdf/com1985_0310_f_en.pdf

²³ Testület további tagjai: Jan Schans Christensen, José Maria Garrido Garcia, Klaus J. Hopt, Jonathan Rickford, Guido Rossi, Joelle Simon.

²⁴ http://ec.europa.eu/internal_market/company/docs/modern/report_en.pdf

²⁵ HALÁSZ–KECSKÉS (2011) i. m. 405. A kiszorítási jog értelmében a többségi részesedést (90–95%) szerző részvényes egy méltányos áron megveheti a kisebbségi részvényesek értékpapírjait.

Hosszú tárgyalások és jelentős kompromisszumok után, végül 2004. április 21-én került elfogadásra a 2004/25/EK irányelv.

Az irányelv 4. cikkében a szabályozás kölcsönös elismerése jelenik meg, ami nagy előrelépést jelentett a jogharmonizáció tekintetében. Az új szabályozást megelőzően minden államban külön jóvá kellett hagyni a határokon átívelő ajánlatokat, továbbá a közzétételi kötelezettségeknek való megfelelést minden érintett államban vizsgálták. Ezt váltotta fel a *home state* szabály, aminek értelmében vagy a céltársaság székhelye, vagy a bejegyzés helye szerinti állam joga alapján kell az ajánlatot megítélni.²⁶

3.2. Szabályozás Magyarországon

Magyarországon a vállalatfelvásárlásokkal kapcsolatos szabályozás nem tekint vissza hosszú múltra, hiszen az első erre vonatkozó jogszabály, az értékpapírtőzsdéről szóló 1996.évi CXI. törvény. Manapság a tőkepiacról szóló 2001.évi CXX. törvényben találjuk az erre vonatkozó szabályokat.

3.3. A közzétételi kötelezettségek a 13. társasági jogi irányelvben és a tőkepiaci törvényben (Tpt.)

Az irányelv kiemelten foglalkozik a vételi ajánlatokra és a tőzsdére bevezetett nyílt részvénytársaságokra vonatkozó közzétételi kötelezettségekkel.

A 6. cikk az ajánlattevő kötelezettségeit, továbbá az ajánlat szükségszerű tartalmi elemeit foglalja magába.²⁷ Az ezzel összefüggő hazai szabályozás a Tpt. 69. §/1. bekezdésében található. Eszerint az ajánlat közzététele a felügyelet jóváhagyásához kötött.

A hazai szabályozás az irányelvnek megfelelően előírja, hogy a társaságok meghatározott információkat – az éves beszámolóban – hozzanak nyilvánosságra, így a tőkeszerkezetre, az értékpapír átruházását befolyásoló korlátozó-sokra, a különleges értékpapírok birtokosainak adataira, vagy a szavazati jogok bármilyen korlátozására vonatkozó információk.²⁸

²⁶ HALÁSZ–KECSKÉS (2010) i. m. 18.

²⁷ 2004/25/EK irányelv, 6. cikk (3), a továbbiakban: Akvizíciós irányelv.

²⁸ Akvizíciós irányelv 10. cikk.

3.4. Semlegességi (neutralitási) szabály

A semlegességi szabály azt jelenti, hogy a vállalatok igazgatótanácsának minden a vállalatfelvásárlásokkal kapcsolatos intézkedéshez a közgyűlés felhatalmazása szükséges (kivéve az ajánlatok keresését). Ezzel a felhatalmazással az ajánlattételről való tudomásszerzéstől az ajánlat lezárása (vagy hatálytalanná válása) közti időszakban rendelkezni kell.²⁹

A Tpt. 73/A. §-a átveszi ezt a szabályozást, az igazgatóság csak a Ptk. jogi személyekről szóló szabályai szerint megfelelően meghozott közgyűlési határozatban megnevezett módon akadályozhatja a befolyásszerzést. Az USA vállaltfelvásárlási jogában ilyen szabályt nem találunk, de az Európai Unió országai közül sem alkalmazza mindegyik (például: Hollandia, Németország, Belgium, Dánia, Luxemburg és Lengyelország).³⁰

3.5. Az áttörési szabály

A *break trough* szabályokat az irányelv 11. cikke tartalmazza. Korlátozzák az ajánlat közzétételét követően a céltársaság alapszabályába beépített védelmi mechanizmusok alkalmazását a felvásárlókkal szemben. Nem használhatják fel az alapszabályban vagy szerződésben kikötött értékpapír átruházási tilalomra, illetve a szavazati jog korlátozására vonatkozó intézkedéseket. Szintén áttörési szabálynak tekinthető, hogy az az ajánlattevő, aki a részvények legalább 75%-át megszerzi, összehívhatja a közgyűlést – az alapszabály módosításához, illetve az igazgatóság tagjainak kijelöléséhez – a sikeres ajánlati eljárást követően, azonban ezen a gyűlésen nem érvényesül sem az értékpapír átruházásának, sem a szavazati jog korlátozása. A szabályozás segíti a határokon átívelő vállalatfelvásárlásokat, hiszen megkönnyíti az ajánlattételi eljárást. Alkalmazása nem kötelező, egyedül Észtországban vezették be.³¹

²⁹ Akvizíciós irányelv 9. cikk.

³⁰ http://ec.europa.eu/internal_market/company/docs/takeoverbids/study/study_en.pdf

³¹ http://ec.europa.eu/internal_market/company/takeoverbids/index_en.htm

3.6. Az opciós modell

A 13. társasági jogi irányelv 12. cikke a választható szabályozásról szól. Ennek értelmében a tagállamoknak biztosítani kell területükön a létesítő okiratban szereplő székhellyel rendelkező társaságoknak a mentességet a 9. cikk (2)-(3) bekezdése és/vagy a 11. cikk alkalmazása alól. Tehát a neutralitási és az áttörési szabály kiküszöbölhetővé vált. Hátrány, hogy így nem garantálható az egyenlő esélyeket biztosító szabályozás.

A tőkepiaci törvény 76/A. illetve B.§-a feljogosítja a társaságokat, hogy alapszabályukban döntsenek az áttörési és semlegességi szabályok bevezetéséről. Az Unió államainak többségének jogrendszerében megtalálható a kölcsönösségi szabály. Ennek köszönhetően nem kerülnek hátrányba – egy esetleges akvizíció esetén – azok a társaságok, amelyek elfogadták a fent említett két szabályt, azokkal szemben, akik nem így cselekedtek. Alkalmazza a kölcsönösség szabályát Magyarország, Franciaország, Németország, Görögország, Portugália, Spanyolország, Olaszország, Hollandia, Belgium, Dánia, Luxemburg, Lengyelország.³²

3.7. A squeeze-out (kiszorítási jog) és a sell-out (eladási jog)

A *squeeze-out* szabály értelmében az a részvényes, aki az értékpapírok legalább 90%-át birtokolja, (illetve a felvásárlás során megszerzi) méltányos áron megvásárolhatja a kisebbségi részvényesek papírjait. A tagállam a 90%-os határt 95%-ig felemelheti.³³

Ennek fordítottja a 16. cikkben a kisebbségi részvényeseknek is biztosítva van, ugyanis a legalább 90%-os részesedéssel rendelkező – vételi ajánlatot tett – részvényestől követelhetik értékpapírjaik megvásárlását.

Magyarországon három feltételhez van kötve a kiszorítási jog gyakorlása: az ajánlattevőnek jeleznie kell, hogy élni kíván ezzel a lehetőséggel; a sikeres ajánlat lezárásától számított három hónapon belül 90%-nál nagyobb befolyáshoz kell jutnia; harmadik, pedig, hogy a szerző megfelelő fedezettel rendelkezzen.³⁴

A Tpt. 76/D. § (6) bekezdés a kisebbségben maradó részvényeseknek a részvényeseire vonatkozó vételi kötelezettséget biztosítja, így a befolyásszerzéstől

³² http://ec.europa.eu/internal_market/company/takeoverbids/index_en.htm

³³ Akvizíciós irányelv 15. cikk.

³⁴ Tpt. 76/D. §

számított 90 napon belül egyoldalúan megválhatnak részesedésüktől, természetesen csak egy méltányos áron.

3.8. A kötelező ajánlattétel szabályozása a 13. társasági jogi irányelvben és Magyarországon

A kötelező ajánlattételről az irányelv 5. cikke rendelkezik. Kötelező ajánlatot tennie annak a természetes vagy jogi személynek, aki a céltársaságban egyedül vagy más személyekkel együtt, közvetlenül vagy közvetve annyi szavazati jogot biztosító értékpapírt birtokol, amely lehetővé teszi számára a társaság irányítását.³⁵ A minősített befolyással rendelkező részvényes fontos jogosultsága, hogy a társaság vezető tisztségviselőit vagy felügyelőbizottságát megválaszthatja, illetve visszahívhatja.

A tagállamoknak kell megállapítaniuk azt a küszöbértéket – és annak kiszámítási módszerét – melynek elérésétől kötelező vételi ajánlatot tenni. Ebből kifolyólag ellentétesek a tagállamok szabályozásai. Az unió országaiban leginkább a szavazati jogot megtestesítő részvények harmadának megszerzése a kötelező ajánlattétel határa (pl.: Belgium, Németország).³⁶

Hazánkban nyilvános vételi ajánlatot kell tenni, 25%-nál nagyobb befolyás-szerzéshez, ha a befolyást megszerző részvényesen kívül senki nem rendelkezik 10%-ot meghaladó részesedéssel, vagy a 33%-os befolyás-szerzéshez.³⁷

Az irányelv preambuluma 11. pontjának megfelelően csak azokra a részvényekre terjed ki a kötelező vételi ajánlat, amelyek a közgyűlésben szavazati jogot biztosítanak.

A magyar szabályozás négy esetben az általánostól eltérően szabályozza az ajánlattétel időpontját.³⁸

³⁵ MISKOLCZI BODNÁR i. m. 133.

³⁶ http://ec.europa.eu/internal_market/company/docs/takeoverbids/2007-02-report_en.pdf

³⁷ Tpt. 68. § (1)

³⁸ Tpt. 68. § (2) Ha az (1) bekezdésben meghatározott mértéket meghaladó befolyás megszerzésére

a) nem a befolyást szerző közvetlenül erre irányuló magatartása következtében,

b) vételi jog, visszavásárlási jog érvényesítése, illetőleg határidős vételi megállapodás teljesítése alapján,

c) állami vagyongazdálkodó szervezet által lefolytatott, törvényben szabályozott eljárás keretében, vagy

d) összehangoltan eljáró személyek együttműködése eredményeképpen került sor,

akkor a vételi ajánlatot legkésőbb az 55. § (2) bekezdésében meghatározott közzétételtől számított tizenöt napon belül kell megtenni.

Ebben a négy esetben a befolyásszerzés, mely az eljárás lefolytatásához szükséges már létrejött, azonban az ajánlattétel még nem.³⁹

Lényeges különbség van a Tpt. és az irányelv szabályozása közt abban, hogy az uniós jog szerint a már megszerzett befolyás következménye az ajánlattétel, míg Magyarországon – a négy esetet leszámítva – épp fordítva, a szerzés előfeltétele az ajánlattétel.

Az egymással összehangoltan eljáró személyek befolyásszerzése esetén egyénenként kötelesek ajánlatot tenni, kivéve, ha megegyeznek egy ajánlattevőben.⁴⁰

A tagállamokat kötelezi az irányelv, hogy méltányos árat kapjanak a részvényesek. Azaz legalább annyi legyen mint az ajánlattevő vagy a vele együtt eljáró személy az ajánlatot megelőző minimum 6 és maximum 12 hónapban ugyanazokért az értékpapírokért fizetett.⁴¹

Az irányelv 7. cikke az ajánlat elfogadására rendelkezésre álló időszakot a közzétételtől számított 2-10 hétben állapítja meg. A tagállamok ezen határokon belül szabadon alakíthatják önálló szabályozásukat. Magyarországon a jogalkotó a vételi ajánlat elfogadásának időszakát 30-65 napban határozza meg.

4. Az ellenséges felvásárlás elleni védekezési módszerek bemutatása, alkalmazhatóságuk Európában

4.1. A védekezési módszerek jellemzői

Az ellenséges felvásárlás elleni védekezési módszerek célja, hogy megakadályozzák az akvizíciót, vagy elérjék, hogy magasabb árat kapjanak a részvényesek az értékpapírjaikért.

Ezeket a főleg USA-ban kialakult eszközöket sok kritika érte. Kifogásolható, hogy az esetlegesen fennálló érdekütközés miatt a védekezési módszerek nem a részvényesek javát szolgálják, hanem a nagy függetlenséggel rendelkező menedzsmentét.

³⁹ HALÁSZ–KECSKÉS (2010) i. m. 19.

⁴⁰ Tpt. 68. § (3)

⁴¹ MISKOLCZI BODNÁR i. m. 134.

4.2. Poison Pills

A *poison pill* (méregpirula) egy részvénytörzsi lehetőség, amelyet osztalék formájában szerezhetnek meg a részvényesek, de csak meghatározott események bekövetkezése után.⁴² A méregpirulák típusainak csoportosítása nem egységes, a következőkben a *flip-in*, a *flip-over* és a *back-end* kerül bemutatásra.

Az első kettő a céltársaság részvényeseinek teszi lehetővé, hogy megvegyék a társaság részvényeit (*flip-in*), vagy a felvásárló és az egyesülés utáni jogutód társaságét (*flip over*), esetleg mindkettőt alacsony áron, ha egy részvényes vagy vele összhangban eljáró személy egy meghatározott értéknél nagyobb részesedést szerez (általában 10-20%). Lényeges különbség a két típus közt, hogy az előbbi a felvásárlást megelőzően, az utóbbi viszont a sikeres akvizíciót követően alkalmazható.⁴³

A *back-end pill* kibocsátása arra szolgál, hogy az azt birtokló részvényes a nála lévő törzsrészvényeket beválthassa, ha egy csoport vagy személy meghatározott százalékát megszerzi a céltársaság részvényeinek. Mivel ilyenkor a részvényes egy előre meghatározott (magasabb) áron étékesíti papírjait, ez az eszköz a részvényesek érdekeit védi.

A *poison pill*, az egyik legelterjedtebb védekezési módszer az Egyesült Államokban, Martin Lipton nevéhez fűződik. Az USA-ban az alkalmazásához nem szükséges a céltársaság részvényeseinek beleegyezése, ezért az igazgatótanács által gyorsan „bevethető”.

Az Európai Unióban a *poison pill* széleskörű alkalmazása szinte kizárt. Ennek alapvető oka a semlegességi szabály, melynek értelmében – az amerikai jogrendszerrel eltérően – a közgyűlés beleegyezése elengedhetetlen az ajánlat megzavarásához, az igazgatótanács erről nem dönthet önállóan.

4.3. White knight

White knight, azaz „fehér lovag” egy baráti ajánlattevő, akit a céltársaság vezetője megfelelőbbnek tart, mint az ellenséges felvásárlót. Leggyakrabban ezek a *white knightok* azonos piaci tevékenységet végeznek, mint a céltársaság, emiatt jól ismerik annak működését.

⁴² Például, az ajánlattevő 20%-os részesedéshez jut.

⁴³ HALÁSZ Vendel: Beveszik-e az amerikai méregpirulát az Európai Unióban? *Európai Jog*, 2012/1. 8.

Annak érdekében, hogy a részvényesek elfogadják, a „fehér lovag” hajlandó magasabb árat fizetni, mint az ellenséges ajánlattevő. Ha sikeres ez a módszer, az akár egy erős nagyvállalat kialakulásához is vezethet.

A vállalatfelvásárlási irányelv értelmében a céltársaság igazgatótanácsa szabadon kereshet előnyösebb versengő ajánlatot, így ez az eszköz teljes mértékben megfelel az európai szabályozásnak.

4.4. Greenmail (kényszerű visszavásárlás)

A *greenmail* prémium áron való részvény-visszavásárlást jelent egy olyan befektetőtől, aki az értékpapírok 3%-át meghaladó részt szerzett meg kevesebb, mint 2 év alatt.⁴⁴ Ezzel egyidejűleg annak kizárása érdekében, hogy a befolyás-szerző újra megpróbálja a felvásárlást, érdemes kikötni, hogy nem szerez több részvényt a céltársaságban és tartózkodik a nyilvános ajánlattételtől.

Azok az akvizíciók, amelyeket így lehetne kivédeni, nem a célvállalat hatékonyságának növelésére irányulnak, hanem a befektető csak gyors nyereség szerzésre törekszik.⁴⁵

Hátránya továbbá, hogy nagyon költséges lehet a céltársaságnak és nő az eladósodás kockázata. Az USA-ban is egyre kevésbé van jelen, számos vállalat tilalmazza. Az európai szabályozással ellentétben, mivel nem áll összhangban az egyenlő elbánás elvével.

4.5. Crown jewel

A „korona ékszer” stratégia lényege, hogy a céltársaság értékesíti a legértékesebb eszközeit, ezzel indokolatlanná téve a felvásárlást, hiszen már nem számít olyan értékesnek az ajánlattevő számára. Hangsúlyozandó, hogy a legtöbb esetben nem a pénzbeli értéke kiemelkedő az eszköznek.

Európában a társaság eszközeinek értékesítéséről a menedzsment a közgyűlés jóváhagyása nélkül döntést hozhat, kivéve, ha az ajánlattétel már megtörtént.

⁴⁴ GREENMAIL: Targeted Stock Repurchases and the Management-Entrenchment Hypothesis. *Harvard Law Review*, 1985/5. 1045.

⁴⁵ Ronald J. GILSON: Drafting on Effective Greenmail Prohibition. *Columbia Law Review*, 1988/2. 331.

Magyarországon azonban a 2007. évi CXVI. tv 1. §-a ezzel ellentétes szabályozást fogalmaz meg, ugyanis főszabály szerint az alapvető eszközök átruházásához a legfőbb szerv hozzájárulása szükséges.

4.6. Kisgömböc stratégia (Pac-man)

Ez egy ellen-részvényfelvásárlás a céltársaság részéről. Irányulhat csak kisebbségi részvényesi pozíció megszerzésére, illetve az irányítás átvételére is.

A céltársaság elérheti, hogy visszavonják az ajánlatot. Amerikában 1982 óta alkalmazzák.⁴⁶ Előnye, hogy nagy elrettentő erővel bír, hátránya azonban az igencsak költséges volta.

5. Egy kis összegzés

Az Európai Unióban a 13. Társasági jogi irányelv létrehozásával a vállalat akvizíciókat érintő számos területen – közzétételi kötelezettség, méltányos ár fogalma, eljárási szabályok, kötelező ajánlattétel – végbement a jogharmonizáció.

Magyarországon a szabályozás megfelel az irányelvnek, a Tpt. hatálybalépése pozitív hatással volt a vállalatfelvásárlásokra.⁴⁷

Habár az irányelv előre lendítette a vállalatfelvásárlások szabályozását az egész kontinensre kiterjedően, a kompromisszumok miatt a védekezési módszerek alkalmazását nem sikerült egységessé tenni. Szintén csökkenti a hatékonyságot, hogy a tagállamok dönthetnek egyes szabályok bevezetéséről, ami nagy eltérésekhez vezethet akár szomszédos országok közt is.

Összehasonlítva az amerikai és az európai modellt, lényeges különbségeket figyelhetünk meg. Az akvizíciós irányelvben kiemelt szerepe van a kötelező vételi ajánlatnak, melynek a céltársaság minden szavazati jogot megtestesítő részvényére ki kell terjednie, Amerikában azonban nincs ilyen szabály.

A kontinensen az igazgatótanácsnak jóval kisebb a függetlensége, mivel a közgyűlésen meghatározott védekezési módszereket alkalmazhatja. Emiatt kisebb az esélye a megbízó-megbízott közti konfliktus kialakulásának. Szintén kiemelkedő jelentőséggel bír a kisebbségi részvényesek helyzete. Mind az

⁴⁶ KECSKÉS–HALÁSZ (2013) i. m. 518.

⁴⁷ MISKOLCZI BODNÁR i. m. 143.

irányelv, mind már a Williams Act azonos árat ír elő valamennyi részvényért, védve ezzel a kisebbségben lévő részvényeseket.⁴⁸

Az Európai Unió államai önálló szabályozásukkal a területükön székhely-lyel rendelkező vállalatokat igyekeznek megóvni, azonban az ebből származó különbségek a belső piac egységesítését akadályozzák, ami viszont elengedhetetlen a vállalatfelvásárlások számának növekedéséhez

Ezért úgy gondolom, hogy egy igazán hatásos szabályozás csak abban az esetben valósítható meg, ha az államok lemondanak az önálló jogalkotásról és az Európai Unióra bizzák annak kidolgozását.

6. A vállalatok tulajdonosi struktúrájának jellegzetességei Magyarországon

A magyar szaknyelvben a tulajdonhányadok adásvételét megvalósító ügyletek-re a felvásárlás illetve összeolvadás kifejezéseket használjuk.

A felvásárlás jelenti a célvállalat részvényeinek vagy eszközeinek átvételét. Az előbbi esetben a célvállalat megszűnik – hiszen a felvásárló kezébe kerül a vállalat irányításához szükséges tulajdoni hányad –, az utóbbiban pedig kiürül.

Abban az esetben, ha két cég összeolvad az ügyletben résztvevő vállalatok korábbi tulajdonosai az újonnan létrejövő vállalkozásnak is a tulajdonosai lesznek.⁴⁹

A tisztességtelen piaci magatartás és versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény 23. § (1)-a különböző ügyleteket sorol fel, amelyek vállalkozások összefonódásához (koncentrációjához) vezetnek, ilyen, ha

- a) két vagy több előzőleg egymástól független vállalkozás összeolvad, az egyik a másikba beolvad, vagy a vállalkozás vállalkozásrésze a vállalkozástól független másik vállalkozás részévé válik,
- b) egy vállalkozás vagy több vállalkozás közösen közvetlen vagy közvetett irányítási jogot szerez valamely tőle független vállalkozás felett, vagy több, tőle független, de egymástól nem független vállalkozás felett, vagy
- c) több, egymástól független vállalkozás közösen hoz létre általuk irányított olyan vállalkozást, amely egy önálló vállalkozás valamennyi funkcióját tartósan képes ellátni.

⁴⁸ HALÁSZ–KECSKÉS (2011) i. m. 454.

⁴⁹ VINCE Péter: Vállalatfelvásárlások egy kialakuló piacon, *Közgazdasági Szemle*, LVI. évf., 2009. január. 71.

A Magyarországon végbemenő különböző ügylettípusok követik – esetleges kisebb eltérésekkel – a nemzetközi gyakorlatot.

A meglévő különbségek abból fakadhatnak, hogy mások a felvásárlók esetleges céljai, nem egyformák a forrásaik. Összefonódásról csak akkor beszélhetünk, ha az akvizítor a felvásárlással megszerzi a közvetlen irányítást,⁵⁰ amennyiben csak kisebb tulajdonhányad áll rendelkezésére, az már nem minősül koncentrációnak.

A kontinentális Európára jellemző módon a hazai cégekre is a koncentrált tulajdonosi szerkezet a jellemző. Egy 2003-as kutatás eredménye szerint – amelyben 150 vállalatot vettek górcső alá – a cégek egy harmada hazai, hét harmada pedig külföldi tulajdonban volt. Mind a hazai, mind a külföldi kézben lévő vállalatoknál a befektetők 70-80%-ban többségi vagy kizárólagos tulajdonosok voltak.⁵¹

Ezt a szerkezeti struktúrát mutatja a következő táblázat:⁵²

Tulajdonos \ Felügyelet	szórt	koncentrált
Erős vezetés	Egyesült Államok	Japán, Hong Kong
Erős részvényesek	Nagy-Britannia	Kontinentális Európa

A magyar vállalatokra jellemző, hogy nagy részük zártkörűen működik, emiatt csekély számban szereznek tulajdont tőzsdén keresztül.

Éppen ezért a zárt részvénytársaságok esetében nem lehet figyelemmel követni az ügyletek részleteit, például azt, hogyan alakultak a részvényárfolyamok a felvásárlást megelőzően, majd utána.

⁵⁰ 1996. évi LVII. törvény a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról, 23. § (2):

(3) E törvény alkalmazásában közvetett irányítási joggal rendelkezik a vállalkozás azon vállalkozás felett, amelyet

a) az általa közvetlenül irányított vállalkozás – vele együtt vagy önállóan – közvetlenül irányít,

b) az általa közvetlenül irányított vállalkozások közösen közvetlenül irányítanak,

c) az általa az *a)* vagy *b)* pont szerint közvetetten irányított vállalkozások irányítanak a (2) bekezdés vagy az *a)*, illetve *b)* pont szerint, vagy

d) az általa az *a)*-*c)* pont szerint közvetetten irányított vállalkozások irányítanak az *a)*-*c)* pont szerint.

⁵¹ VINCE i. m. 71.

⁵² Forrás: http://ec.europa.eu/internal_market/company/docs/takeoverbids/study/study_en.pdf

A koncentrált tulajdonosi szerkezetből fakad, hogy – az angolszász országokkal ellentétben – az ügyletekben ellenséges felvásárlás nem jön létre, csak baráti vagy esetleg semleges. A többségi tulajdonos hozzájárulása nem kerülhető ki, mert nem lehet az irányítás átvételéhez szükséges tulajdoni hányadot mástól megszerezni, ugyanis a kisebbségben levő részvények aránya ehhez nem lenne elegendő.

6.1. Egy kivétel Magyarországon: a Mol ellenséges felvásárlásának kísérlete

Éppen emiatt hazánkban egy példa van, amikor is ellenséges akvizícióval próbáltak irányítást szerezni.

Ez 2007-ben történt, amikor is az osztrák OMV az akkor még szórt tulajdonosi szerkezetű MOL Nyrt.-t kísérte meg felvásárolni a hazai cég vezetése ellenére. Az ügy nagy port kavart nemzetközi szinten, az Európai Bizottság is vizsgálta.

Az OMV 2007 szeptemberében 20,2 %-os részesedéssel rendelkezett a MOL-ban és nyilvánosságra hozta azt az árfolyamot, amelyen ajánlatot tett volna a többi részvényesnek. A osztrák vállalat hajlandó lett volna 32000 Ft-ot fizetni részvényenként, ez az árfolyam a másfélszerese volt az akkori részvények értékének.⁵³

A MOL vezetői ellenségesnek nyilvánították és elutasították az OMV közeledését, valamint a többi részvényesnek is ezt javasolta.

A hazai cég továbbá válaszul a saját részvényeit vásárolta fel a piacon és baráti cégeknek adta el vagy kölcsönözte, így közel 40%-ra nőtt azoknak a részvényeknek a száma, amelyek a MOL-hoz – ténylegesen vagy barátokon keresztül – kötődtek.

Ezzel a lépéssel jócskán csökkent annak az esélye, hogy az irányítást a felvásárlást fontolgató OMV képes legyen megszerezni.⁵⁴

Nemcsak a MOL ellenezte a felvásárlást, hanem a magyar állam is. A kormány gyorsan cselekedett és elfogadta a Lex MOL-ként elhíresült törvényt. A törvény a közellátás biztonsága szempontjából kiemelkedő jelentőségű vállalkozások felvásárlását nehezítette meg.

⁵³ <http://www.bruxinfo.hu/cikk/20080925-omv-mol-tajkep-csata-utan.html>

⁵⁴ VINCE i.m. 75.

A kormány célja a fent említett törvény elfogadásával egyértelműen az volt, hogy a közellátás szempontjából jelentős vállalkozásokat fokozottabban védjék a nyilvános vételi ajánlatokkal szemben, valamint, hogy a semlegességi és az áttörési szabály alkalmazását megszüntessék azoknál a céltársaságoknál, ahol a magyar államnak elsőbbségi részvénye van.⁵⁵

Erre azért volt lehetőség, mert az uniós jogalkotás nem teszi kötelezővé az áttörési, illetve a neutralitási szabály átvételét a tagországok számára.⁵⁶

Szakértők szerint az ilyen védekezés nem számított újdonságnak, de a szabályozás szigorú volta nem feltétlenül indokolt, „hiszen a vállalatok e nélkül is meg tudták volna védeni magukat az ellenséges felvásárlással szemben”.⁵⁷

Az Európai Bizottság vizsgálat alá vonta a Mol felvásárlásának terveit, ugyanis attól tartottak, hogy ha létrejönne az ügylet, akkor monopolhelyzetbe kerülne és jelentős piactorzító hatása lenne.

Az OMV még a Bizottsága döntése előtt visszavonta szándéknyilatkozatát, mivel valószínűsíthető volt, hogy az csak olyan feltételekkel járult volna hozzá a felvásárláshoz, amelyek nem szolgálták volna az osztrák cég érdekeit (például egy kőolaj-finomítótól való megvásárlás).⁵⁸

Úgy gondolom, hogy ahhoz hogy a szabad piacon emelkedjen a felvásárlások száma ösztönözni kell a szabályozással a cégeket. Éppen emiatt elegendő lett volna az Bizottság véleményére hagyatkozni, nem kellett volna az államnak ilyen szigorú szabályt létrehoznia. Főleg olyan esetben, amikor nagy esély van arra, hogy a célvállalat ki tudja védeni a támadást.

7. Fúzió kontrol Magyarországon és az Európai Unióban

7.1. Az ellenőrzés Magyarországon

Magyarországon az összefonódások ellenőrzését a Gazdasági Versenyhivatal (a továbbiakban: GVH) végzi.

⁵⁵ Tpt. 76/B. § (6)

⁵⁶ Akvizíciós irányelv 12. cikk:

(1) A tagállamok jogosultak arra, hogy az 1. cikk (1) bekezdésében említett társaságokat, amelyeknek létesítő okirat szerinti székhelye a területükön van, mentesítsék a 9. cikk (2) és (3) bekezdése és/vagy a 11. cikk alkalmazása alól.

⁵⁷ http://hvg.hu/gazdasag/20071009_lex_Mol_oMV_oGY_torveny

⁵⁸ VINCE i. m.76.

A GVH-nak jogában áll megtagadni az összefonódások engedélyezését, amennyiben az – a versenyhatás teszt alapján – jelentős mértékben csökkentené a versenyt az adott piacon.

Vizsgálni kell többek között a felvásárlással érintett piacok szerkezetét, a beszerzési és értékesítési lehetőségeket, a már fennálló versenyt, a piacra lépés költségeit, kockázatait, műszaki, gazdasági és jogi feltételeket.⁵⁹

A GVH továbbá előzetes vagy utólagos feltételt, illetve kötelezettséget is megállapíthat annak érdekében, hogy csökkentse az összefonódás negatív hatásait (például: vállalkozásrészek, vagyontárgyak elidegenítésének tilalma, vagy valamely közvetett résztvevő felett gyakorolt irányítás megszüntetése).⁶⁰

Azonban nem minden összefonódáshoz kell a Versenyhivatal engedélye. A versenytörvény 24.§-a feltételeket, valamint küszöbértéket állapít meg, amelyek megvalósulása esetén a vállalatoknak a GVH-hoz kell fordulni.

Ezen feltételek a következők:

„24. § (1) A vállalkozások összefonódásához a Gazdasági Versenyhivaltól engedélyt kell kérni, ha valamennyi érintett vállalkozáscsoport [26. § (5) bekezdés], valamint az érintett vállalkozáscsoportok tagjai és más vállalkozások által közösen irányított vállalkozások előző üzleti évben elért nettó árbevétele együttesen a tizenöt milliárd forintot meghaladja, és az érintett vállalkozáscsoportok között van legalább két olyan vállalkozáscsoport, melynek az előző évi nettó árbevétele a vállalkozáscsoport tagjai és más vállalkozások által közösen irányított vállalkozások nettó árbevételével együtt ötszázmillió forint felett van.

(2) Az ötszázmillió forintos küszöbérték meghatározásakor figyelembe kell venni az összefonódás következtében az irányítását elvesztő vállalkozáscsoportba tartozott vállalkozásokkal az összefonódást megelőző két éves időszakban az irányítást megszerző vállalkozáscsoport által végrehajtott, az (1) bekezdés szerint engedélykérési kötelezettség alá nem tartozó összefonódásokat is.”⁶¹

⁵⁹ Tpt. 30. §

⁶⁰ http://www.gvh.hu/szakmai_felhasznaloknak/osszefonodasok_-_fuziok

⁶¹ Tpt. 24. §

A törvény a befektetési szolgáltatók és biztosítóintézetek összefonódására eltérő szabályokat állapít meg.⁶²

Szintén fontos szabály, hogy a Kormány a GVH hatásköréből kivethet olyan összefonódásokat, amelyeket közérdekből nemzetstratégiai jelentőségűnek nyilvánít, ilyen esetben a korábban említett engedélyre nincs szükség.

7.2. Az összefonódások elbírálása az Európai Unióban

Azokat az összefonódásokat, amelyek közösségi léptékűek nem a GVH – azaz nem állami szinten – vizsgálja és minősíti, hanem a 139/2004/EK rendelet (továbbiakban az összefonódások ellenőrzéséről szóló rendelet, vagy rendelet) szabálya szerint az Európai Bizottsághoz kell a vállalkozásoknak az összefonódásra irányuló szándékukat bejelenteni és azt a Bizottság bírálja el.

Egy összefonódás közösségi léptékűnek számít, ha az összefonódások ellenőrzéséről szóló rendelet 1. cikkelye szerint az összes érintett vállalkozás összevont teljes világméretű forgalma meghaladja az 5 milliárd eurót és az érintett vállalkozások közül legalább két vállalkozás mindegyikének teljes közösségi szintű forgalma meghaladja a 250 millió eurót.⁶³

Az összefonódások értékelése során figyelembe kell venni a hatékony verseny fenntartásának és fejlesztésének szükségességét, ehhez kapcsolódóan az érintett piac szerkezetét.⁶⁴ Az összefonódás fogalmát meghatározza a rendelet. E szerint vállalkozások összefonódása jön létre:

- a) ha két vagy több független vállalkozás vagy vállalkozásrész összeolvad, továbbá
- b) irányításszerzéssel egy vagy több vállalkozás egésze vagy része felett, e pont szerinti fúzióknak minősül egy önálló gazdasági egység összes funkcióját tartósan ellátó közös vállalat létrehozása⁶⁵

Az Európai Unióban a fúziókontrollt az Európai Bizottság végzi. A Bizottság vizsgálata több fázisból áll: a bejelentés vizsgálatából és a bejelentett összefonódás értékeléséből.⁶⁶ A tervezett közösségi léptékű fúziókat be kell jelenteni a Bizottsághoz, amely megvizsgálja a bejelentést. Abban az esetben, ha a

⁶² Tpt. 24. § (3)

⁶³ 139/2004/EK rendelet 1. cikk.

⁶⁴ 139/2004/EK rendelet 2. cikk.

⁶⁵ 139/2004/EK rendelet 3. cikk (1), (4).

⁶⁶ Christa TOBLER – Jacques BEGLINGER – Wessel GEURSEN: *Az Eu versenyjogának szemléltető összefoglalása*. Budapest, HVG-Orac, 2011. 58.

Bizottság megállapította, hogy a bejelentett felvásárlás a rendelet hatálya alá tartozik, azt közzéteszi.⁶⁷

Az összeolvadó felek egy indokolással ellátott beadvánnyal tájékoztatják a Bizottságot, hogy „az összefonódás egy tagállam olyan piacán gyakorolhat jelentős hatást a versenyre, amely egy elkülönült piac valamennyi jellegzetességét mutatja, és ezért azt egészben vagy részben a tagállamnak kellene vizsgálnia.”⁶⁸

A beadványt az összes tagállamnak megküldi a Bizottság, és a tagállam a kézhezvételtől számított 15 munkanapon belül döntést hoz az áttétel beleegyezéséről vagy bele nem egyezéséről. Azt az esetet leszámítva, amikor a tagállam nem járul hozzá az áttételhez, ha a Bizottság úgy határoz, hogy létezik egy elkülönült piac, és erre az összefonódásnak jelentős hatása lehet, az ügy egy részét vagy az egészet átteheti a tagállam hatáskörrel rendelkező hatóságához. Az áttételre vonatkozó határozatot a Bizottság a beadvány kézhezvételét követő 25 napon belül meghozza.⁶⁹

A bejelentést annak kézhezvétele után a Bizottság azonnal megvizsgálja.⁷⁰ Főszabály szerint 25 nap áll a Bizottság rendelkezésére, határozata meghozatalára. Ha ez idő alatt nem hoz határozatot, akkor úgy kell tekinteni, hogy az összefonódás összeegyeztethető a belső piaccal.

A határozat megállapíthatja, hogy a fúzió nem tartozik a rendelet hatálya alá.⁷¹

Másik esetben, amennyiben a Bizottság úgy állapítja, hogy – a rendelet hatálya alá tartozó – összefonódás nem támaszt komoly aggályokat a közös piaccal való összeegyeztethetőséget illetően, akkor kinyilvánítja az azzal való összeegyeztethetőségét a közös piaccal.⁷² A bejelentés megvizsgálásának ideje alatt bármelyik fél – mind a Bizottság, mind pedig az érintett vállalkozások – szabadon javasolhatnak megoldásokat annak elkerülésére, hogy a Bizottság elutasítsa az összefonódásra irányuló szándékukat. A Bizottság csak olyan kötelezettségvállalásokat fogad el, amelyek hosszantartó, különleges és megfelelő megoldásokat nyújtanak bármilyen felmerülő problémára a tervezett összefonódással kapcsolatban, nem elegendő az ígéret az erőfölénnyel való visszaéléstől való tartózkodásra.⁷³ A Bizottság ebben az esetben feltételeket és

⁶⁷ 139/2004/EK rendelet 4. cikk (3).

⁶⁸ 139/2004/EK rendelet 4. cikk (4).

⁶⁹ 139/2004/EK rendelet 4. cikk (4).

⁷⁰ 139/2004/EK rendelet 6. cikk (1).

⁷¹ 139/2004/EK rendelet 6. cikk (1) a).

⁷² 139/2004/EK rendelet 6. cikk (1) b).

⁷³ Alina KACZOROWSKA: *European Union Law*. London, Routledge, 2011. 917.

kötelezettségeket határozhat meg annak biztosítása érdekében, hogy az érintett vállalkozások által tett kötelezettségvállalások teljesüljenek.⁷⁴

Harmadik esetben pedig szintén olyan fúzióról van szó, amely a rendelet hatálya alá tartozik, azonban az összeegyeztethetőséget illetően komoly kétségek merülnek fel, ezért a Bizottság az eljárást megindítja.⁷⁵

A fent említett második fázisra – a bejelentett összefonódás bizottsági értékelésére – akkor kerül sor, ha komolyabb aggályok merülnek fel és ezért egy részletesebb vizsgálatra van szükség. Ilyen esetben elvben 90 nap alatt kell meghozni a határozatot.⁷⁶

A Bizottság dönthet úgy, hogy az összefonódás a rendelet 8. cikk (1) bekezdésének megfelelően összeegyeztethető a piaccal.

Szintén megfelelhet a feltételeknek egy összefonódás, azonban csak feltételekkel és kötelezettségek fűzésével az érintett vállalkozásoknak (8. cikk (2)). Ilyen kötelezettség lehet például egy másik piaci szereplő számára technológiai licenciát biztosítani.⁷⁷

A 8. cikk (3) bekezdése alapján nem összeegyeztethető a fúzió, ha nem felel meg a rendelet 2. cikk (3) bekezdésében vagy az EK-szerződés 81. cikkének (3) bekezdésében meghatározott feltételeknek.

Amennyiben az összefonódás már létrejött, és a közös piaccal összeegyeztethetetlennek bizonyult a Bizottság vizsgálata alapján vagy egy a határozathoz fűzött feltétel megsértésével valósult meg, a Bizottság szankciókat alkalmazhat:

- a) kötelezheti az összefonódás megszüntetésére a vállalkozásokat,
- b) elrendelhet bármilyen intézkedést, ami biztosítja a fúzió felszámolását vagy a határozatban előírt helyreállító intézkedések megtételét,⁷⁸
- c) pénzbírságot szabhat ki.⁷⁹

A Bizottság ahhoz, hogy e rendeletből fakadó feladatait el tudja látni, információt kérhet az összefonódással érintett személyektől vagy vállalkozásoktól.⁸⁰

A Bizottság által felhatalmazott tisztviselők és kísérő személyek jogosultak:

- a) belépni a vállalkozások bármely helységébe vagy ingatlanába,

⁷⁴ 139/2004/EK rendelet 6. cikk (2).

⁷⁵ 139/2004/EK rendelet 6. cikk (1) c)

⁷⁶ TOBLER–BEGLINGER–GEURSEN i. m. 58.

⁷⁷ http://ec.europa.eu/competition/consumers/merger_control_hu.html

⁷⁸ 139/2004/EK rendelet 8. cikk (4).

⁷⁹ 139/2004/EK rendelet 14. cikk (2).

⁸⁰ 139/2004/EK rendelet 11. cikk (1).

- b) megvizsgálni, és ha szükséges másolatot készíteni az üzleti könyvekből és más üzleti kimutatásokból,
- c) zár alá helyezhet bármely üzlethelyiséget, üzleti könyvet vagy kimutatást,
- d) a vállalkozások képviselőjétől vagy személyzetének bármely tagjától a vizsgálat tárgyára vonatkozó tények és dokumentumok magyarázatát kérni és a választ rögzíteni.⁸¹

A Bizottság valamennyi szükséges vizsgálat elvégzésére megbízhatja a tagállam hatáskörrel rendelkező hatóságát is.⁸²

A Bizottság az általa hozott határozatokat az Európai Unió Hivatalos Lapjában teszi közzé, amelyben fel kell tüntetni a felek nevét és a határozat tartalmának lényegét, természetesen ez nem sértheti az üzleti titok védelmét.⁸³

7.2.1. A fúziós teszt

A jelenleg hatályos-fent bemutatott- rendelet egyik újdonsága, hogy új fúziós tesztet vezetett be. Ez a SIEC- teszt (significant impediment to effective competition⁸⁴), amely az 1990 óta használt erőfölény (másnéven dominancia) tesztet váltotta fel.

A korábbi szabályozás a rendelet 2. cikk (2)-(3) bekezdésében az alábbiak szerint határozta meg a fúziós tesztet:

„Valamely összefonódást, amely nem hoz létre, vagy nem erősít meg olyan erőfölényt, amelynek következményeként a közös piacon vagy annak egy jelentős részén a hatékony verseny jelentősen korlátozódna, a közös piaccal összeegyeztethetőnek kell nyilvánítani.” „Valamely összefonódást, amely olyan erőfölényt hoz létre vagy erősít meg, amelynek következményeként a közös piacon vagy annak egy jelentős részén a hatékony verseny jelentősen korlátozódna, a közös piaccal összeegyeztethetetlennek kell nyilvánítani.”

A most hatályos SIEC-teszt pedig így szól:

„Az az összefonódást, amely különösen erőfölény létrehozása vagy megerősítése következményeként a közös piacon vagy

⁸¹ 139/2004/EK rendelet 13. cikk (2)

⁸² 139/2004/EK rendelet 12. cikk (1)

⁸³ 139/2004/EK rendelet 20. (1)-(2)

⁸⁴ Frank MAIER-RIGAUD – Kay PARPLIESEU: Merger Control Five Years After The Introduction Of The SIEC Test: What Explains the Drop in Enforcement Activity? *European Competition Law Review* (ECLR) 2009. 576.

annak egy jelentős részén a hatékony versenyt nem akadályozná jelentősen, a közös piaccal összeegyeztethetőnek kell nyilvánítani.”

„Azt az összefonódást, amely különösen létrehozása vagy megerősítése következményeként a közös piacon vagy annak egy jelentős részén a hatékony versenyt jelentősen akadályozná, a közös piaccal összeegyeztethetetlennek kell nyilvánítani.”⁸⁵

A két szabályozás közti különbség az, hogy a korábbi megfogalmazásban nélkülözhetetlen elem a gazdasági erőfölény kialakulása a verseny hatékony akadályozásához, az új rendeletben viszont csak különös feltétel.⁸⁶ Szigorúbb szabályozást tesz lehetővé az új teszt, ugyanis azokat az összefonódásokat is tilalmazza, amelyek nem gazdasági erőfölény létrehozásával akadályozzák a piaci versenyt.⁸⁷

A Bizottság a 2004-ben kiadott közleményében megfogalmazta azokat az elemeket, amelyeket értékel az összefonódások engedélyezésének vizsgálata során, így „az érintett termék- és földrajzi piacok meghatározását és az összefonódás versenyszempontú értékelését”. A Bizottság az eljárása során figyelmet fordít a piaci részesedésre, arra, hogy esetleges kiegyenlítő tényezők nélkül milyen hatásokkal lenne a piacra az összefonódás, a piacra lépés lehetőségét, vagy a vevői erő kompenzációs, kiegyenlítő hatását.⁸⁸

8. 2015 egyik legnagyobb értékű felvásárlása

2015 áprilisában, az addigi év legnagyobb felvásárlása vette kezdetét, melynek következményeként az Egyesült Államok harmadik legnagyobb élelmiszeripari vállalata jön létre.

⁸⁵ 139/2004/EK Rendelet 2. cikk (2)-(3)

⁸⁶ SZILÁGYI Pál: Új teszt az európai fúziókontrol során? *Jogi Fórum*, 2006.

⁸⁷ SZILÁGYI Pál: Az összefonódások egyoldalú hatásainak megítélése az Európai Unió versenyjogában. 2011.

⁸⁸ Iránymutatás a vállalkozások közötti összefonódások ellenőrzéséről szóló tanácsi rendelet szerint a horizontális összefonódások értékeléséről (2004/C 31/03)

A leginkább ketchupjáról híres H.J. Heinz⁸⁹ – amely 2013 óta a 3G Capital és a Berkshire Hathaway tulajdonában van – gyakorlatilag bekebelezi a sajtőkészít-ményeket gyártó Kraft Foodot.⁹⁰

A felvásárlás barátságosnak mondható, hiszen mindkét vállalat igazgatótaná-csa egyhangúlag hagyta jóvá az ügyletet.⁹¹

Az egyesülés következtében a Heinzé lesz a részvények 51%-a, a Kraft Foodé pedig a maradék 49%. A Kraft Food részvényeiből Kraft Heinz részvény lesz és minden egyes értékpapír után a Heinz még 16,5dollar osztalékot is fizet, ami összesen 10 milliárd dollárt tesz ki.⁹²

Az üzlet nagyságát körülbelül 46 milliárd dollárra becsülik, ugyanis a Kraft Food értéke 36 milliárd dollár volt a hír közlése előtt és ehhez hozzá jön még a 10 milliárd dolláros bónusz is. A felvásárlás pozitív hatását mutatja, hogy a Kraft Food részvényeinek árfolyama a bejelentést követően 83 dollar fölé emelkedett, ami majdnem 36 %-os javulást jelent.⁹³

A Kraft Food számára nagy előnyt jelent, hogy az egyesüléssel növelheti termékeinek kivitelét az Egyesült Államokból. A Kraft Food eddig 98%-ban Észak-Amerikában árulta készítményeit, és mindössze csak 2%-ban szállít külföldre. A Heinz ezzel szemben portékái közel 60%-át exportálja.

A Kraft-Heinz várható éves jövedelme közel 30 milliárd dollárt fog kitenni, a Kraft eddigi bevétele 18, a Heinzé pedig 10 milliárd dollár volt.⁹⁴

Előreláthatóan a 3G Capital – csak úgy, mint a Heinz megvásárlásakor, ami-kor is 7000 munkahelyet szüntettek meg, hat gyárat pedig bezártak – komoly változásokat fog eszközölni a Krafton. Úgy számolnak, hogy 2017-ig 1,5 dollárt tudnak megtakarítani a tevékenységek racionalizálásával, összehangolásával, valamint luxusjuttatások eltörlésével (pl. magánrepülő használat csökkentése).⁹⁵

Ebben az esetben a felvásárló azonos, illetve hasonló területen tevékenykedő céget szerzett meg, amiből számos előny származhat, többek közt hasznosítani lehet az adott vállalatnál már bevált know-howt, az ügyfélkör ismerete sem

⁸⁹ A vállalatot 1869-ben alapította a német származású vállalkozó, Henry John Heinz a pennsylvaniai Pittsburghben. A vállalat a ketchup mellett különböző szószoikat, készételeket, félkész árukat és bébi ételeket is gyárt.

⁹⁰ A szintén német gyökerekkel rendelkező James L. Kraft üzleti tevékenységét 1903-ban kezdte meg Chicagóban. A Kraft értékesít italokat, sajtot, készételeket, szószoikat és olajos magvakat.

⁹¹ KERESZTES Imre: Ketchup a sajtra. *HVG*, 2015/14. http://hvg.hu/hvgfriss/2015.14/201514_a_heinz_es_a_kraft_foods_egyesulese_ketchup

⁹² http://www.heinz.com/data/pdf/Kraft_Heinz_Investor_Presentation_2015-03-25.pdf

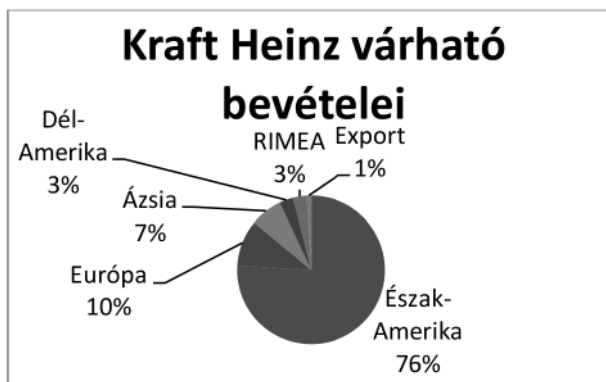
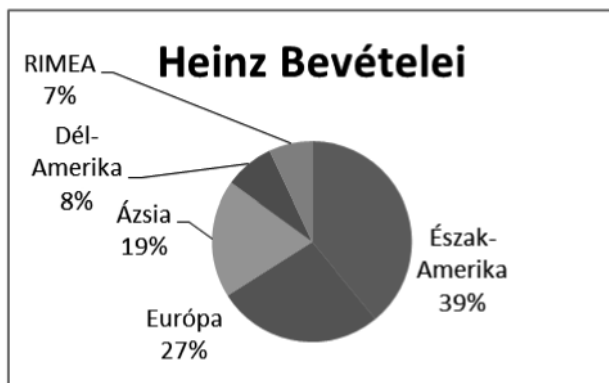
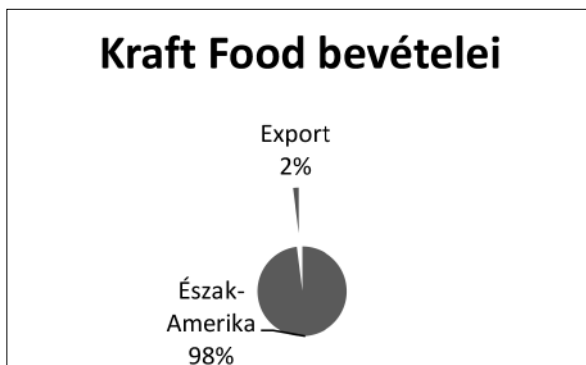
⁹³ KERESZTES i. m.

⁹⁴ Lásd: a későbbi ábrán.

⁹⁵ KERESZTES Imre i. m.

elhanyagolható. Egy 2001-es kutatás kimutatta, hogy a rokon területek közti felvásárlás a részvények értékének emelkedésével járnak (ami itt is megvalósult), míg nem rokon területeké ennek épp az ellenkezőjét eredményezi.⁹⁶

Az egyesülés eredményeként létrejövő Kraft Heinz várható bevételeit mutatja a következő három ábra:⁹⁷

⁹⁶ Bruce NOLOP: A vállalat felvásárlás szabályai. *Harvard Business Review*, 2007. szeptember.

⁹⁷ http://www.heinz.com/data/pdf/Kraft_Heinz_Investor_Presentation_2015-03-25.pdf

A fenti ábrák jól mutatják, hogy a két cég szállítási területei kiegészítik egymást, tehát az említett előnyöket ki lehet aknázni.

További cél lehet az új vállalat számára, hogy igazodjanak azokhoz az igényekhez, amelyek az egészségesebb táplálkozást részesítik előnyben. A 2013-as adatok szerint ugyanis kiderül, hogy az organikus ételek eladása 11,5%-kal nőtt, 35,1 milliárd dollárra az előző évhez képest az Egyesült Államokban.⁹⁸

Hiszen, eddig – annak ellenére, hogy két meghatározó cégről van szó az élelmiszeriparban – egyiknek sem ért el kiemelkedő eredményeket az organikus ételek piacán.⁹⁹

Olyannyira meghatározó, hogy a tavalyi felmérés szerint a Kraft Food a 4., a Heinz pedig a 11. legnagyobb bevétellel rendelkező élelmiszeripari cég Észak-Amerikában.¹⁰⁰

⁹⁸ <https://www.ota.com/what-ota-does/market-analysis>

⁹⁹ KERESZTES i. m.

¹⁰⁰ http://www.heinz.com/data/pdf/Kraft_Heinz_Investor_Presentation_2015-03-25.pdf

AZ AZONOS NEMŰ PARTNERKAPCSOLATOK SZABÁLYOZÁSA TEKINTETÉBEN MEGJELENŐ ALTERNATÍVÁK AZ EURÓPAI KONTINENSEN

TAKÁCS TÍMEA

Az európai kontinenshez tartozásunkból kifolyólag Magyarországhoz – a nemzetközi szintér sokszínűségére tekintettel – az európai hagyományok, kultúra áll a legközelebb, illetve az uniós tendenciák gyakorolják a legjelentősebb hatást a jogalkotásunkra is. Mindez megállapítható e témakör kapcsán is, amely indokát jelenti az európai vonatkozású szabályok teljesebb körű megvizsgálásának, ugyanis ennek ismeretében lehetséges a magyar irányvonalak eredményesebb megrajzolása is.

Speciálisan az azonos neműek partnerkapcsolatára vonatkozóan az Európai Unió nem alkotott mindenki által kötelezően érvényesítendő szabályrendszert, mindössze meghatározott szerződések szabályai között alapelveként¹ fogalmazódnak meg bizonyos rendelkezések, – például az egyenlő bánásmód követelménye, – amelyek az értelmezésük alapján egyértelműen vonatkoztathatók a homoszexuális személyek diszkriminációtól mentes életére. Ezen túlmenően azonban mélyebb szabályozás nem jelenik meg, mindössze annyi követelmény kerül meghatározásra, hogy az országoknak biztosítani kell az azonos nemű partnerek számára az élettársi kapcsolatban történő együttélés lehetőségét, illetve nem tiltja a házasság engedélyezését sem,² viszont kifejezetten kötelező

¹ Példának okáért az Európai Unió Alapjogi Chartája 21. cikkében rendelkezik a megkülönböztetés tilalmáról, amelynek érvényre juttatásával a homoszexuális személyek is kedvezőbb elbánásban részesítendők. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT> [Letöltve: 2015. július 20.]

² SZENTISTVÁNI Réka: Azonos neműek párkapcsolatai. *Közjegyzők Közlönye*, 12/2000. 4. évf., XLVIII. évf. 12. sz. 7.

szabályokat nem hoz létre, ezáltal – határozatokban,³ bírósági döntésekben⁴ stb. megfogalmazott korlátok mellett – érvényesül az egyes államok szuverenitása a kérdés rendezése tekintetében. Mindez azzal indokolható, hogy az Európai Unió kizárólag azokat a területeket szabályozhatja, amelyeket a tagállamok kifejezetten átruháznak a Közösség számára, vagyis nem rendelkezik átfogó szuverenitással, illetve további hatáskörök alapítására sem jogosult (kompetenz-kompetenz elv);⁵ így őrizhetik meg az országok a szuverenitásukat az olyan releváns kérdések tekintetében, amelyek az adott állam lényeges belső viszonyaihoz tartozónak tekinthetők. Ebből a tényből kifolyólag meglehetősen széles skálán mozog a különböző megoldások köre, ugyanis az államok eltérő hozzáállása alapján más-más rendelkezéseket vezettek be az azonos nemű partnerkapcsolatok szabályozása terén. Erre a kialakult színes képre világít rá az Emberi Jogok Európai Bíróságának azon döntése⁶ is, mely felvázolja a jellemző modelleket, amely alapján: 47-ből 6 állam, nevezetesen Belgium, Hollandia, Norvégia, Portugália, Spanyolország és Svédország biztosítja az azonos nemű partnerkapcsolatban élők számára a házasságkötés lehetőségét. 13 tagállam – Andorra, Ausztria, Csehország, Dánia, Finnország, Franciaország, Németország, Magyarország, Izland, Luxemburg, Szlovénia, Svájc and az Egyesült Királyság – a házasság intézményét fenntartja a különmemű párok privilégiumaként, de lehetővé teszi, hogy az azonos nemű partnerek a kapcsolatuk bejegyzését igényeljék. Írországban és Liechtensteinben igyekeznek bevezetni bizonyos reformokat a homoszexuális személyek számára kedvezményként, viszont ez a törekvés a bírósági döntés keltének időpontjában még csak tervezetként jelent meg. Horvátországban „civil szervezetként” korlátozott lehetőségekkel élhetnek együtt az azonos nemű személyek, azonban az állam nem ajánlja fel számukra a kapcsolatuk regisztrálásának alternatíváját. Természetesen a 2010-ben kelt döntés óta jelentős változáson ment keresztül a

³ 2000/750/EK tanácsi határozat a megkülönböztetés elleni küzdelem közösségi intézkedési programjáról, amelynek célja, hogy közvetlen vagy közvetett diszkrimináció ellen is fellépjen, védett tulajdonságai között pedig megfogalmazódik a szexuális irányultság is. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32000D0750> [Letöltve: 2015. július 20.]

⁴ Genderdoc-M. v. Moldova, no.: 9106/06, § 51, 12 September 2012 <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-111394> [Letöltve: 2015. július 20.]

⁵ FÓRIKA ÉVA – PETREA BOGDAN: Nemzeti szuverenitás és/vagy európai integráció? – egy hosszú távú versenyről, amelynek több, régi vagy új résztvevője van, s amelybe még többen szeretnének beszállni. *Magyar Kisebbség*, 2003/2–3. 279.

⁶ Shalk and Kompf v. Austria, no.: 30141/04, § 94, 24 June 2010 <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-99605> [Letöltve: 2015. július 20.]

kérdés szabályozása – példának okáért 2014-ben már tizenkettő európai állam⁷ (Hollandia, Belgium, Spanyolország, Svédország, Norvégia, Portugália, Izland, Dánia, Franciaország, Nagy-Britannia, Málta és Luxemburg) engedélyezte az azonos neműek számára is a házasságkötés lehetőségét –, a szerző célja mindössze az eltérő körülmények érzékeltetése. Mindezek alapján a továbbiakban a két legjelentősebb intézmény – az azonos nemű személyek között létesíthető élettársi kapcsolat, illetve házasság – részletesebb ismertetésére kerül sor az azt bevezető államban jellemző helyzet bemutatásán keresztül.

1. Az élettársi kapcsolat

Az európai térségen belül egységességről beszélhetünk abban a tekintetben, hogy akár különnemű, akár azonos nemű partnerkapcsolat esetében minden tagállam biztosítja az élettársi kapcsolatban történő együttélés lehetőségét, legalább a jelentősebb jogosultságokkal nem járó *de facto* élettársi kapcsolat által. Azonban a helyzet sokszínűségét mutatja, hogy a joghatások tekintetében meglehetősen sok variáció megtalálható, az egészen kevés jogosultságot biztosító együttélési lehetőségtől egészen a házassághoz szinte ugyanolyan jellegű jogkövetkezményeket jelentő intézményekig. Szintén bizonyítja a szabályozás módjainak különbözőségét, hogy az európai szempontú megközelítés eltér a magyar vonatkozású fogalomalkotástól. Ebből kifolyólag megjelenik egyrészt a különneműek által létesített élettársi viszony, amelynek keletkezése ténykérdés, az esetleges nyilvántartásba vétel nem konstitutív elem; ezzel szemben pedig beszélhetünk az azonos neműek állam által elismert kapcsolatairól, amely a bejegyzés révén létesül, tehát ebben az esetben ez a feltétel már nem csak deklaratív jelleggel szükségeltetik.⁸ Mindezek alapján tehát bonyolult kérdés az olyan csoportosítás létrehozása, amely megfelelő részletességgel biztosítja az egyes államokban bevezetett szabályozás áttekintését. Ebből a tényből kifolyólag a szerző néhány ország megközelítésén keresztül igyekszik átláthatóvá tenni az azonos nemű személyek élettársi kapcsolatára vonatkozó jellemzőket.

A regisztrációhoz kapcsolódóan létrejövő élettársi viszonyok joghatásai tekintetében két lényeges típus különíthető el egymástól:⁹

⁷ <http://www.parameter.sk/rovat/kulfold/2014/06/19/mar-11-europai-oroszagban-legalis-meleg hazassag> [Letöltve: 2015. július 21.]

⁸ SZEIBERT Orsolya: Az élettársi kapcsolat fogalma itthon és Európában, különös tekintettel a *de facto* élettársi viszonyokra. *Magyar jog*, 58. évf., 2011/5. 299.

⁹ Uo. 301.

1) Egyrészt megjelenik a konstitutív aktus által realizálódó élettársi kapcsolatok köre, amely esetében a bejegyzés hozza létre a joghatásokat eredményező viszonyt a felek között, mindössze az együttélés ténye nem vonzza maga után a jogkövetkezményeket. Ebben a vonatkozásban a partnerek lényegesen kevesebb jogosultsággal rendelkeznek, mint amit a házasságban élő személyek számára biztosít a jogalkotó, tehát nem csak az elnevezés tekintetében tesz különbséget a két együttélési forma között. Erre a szabályozási módra jelent példát Franciaországban a *PaCS (Pacte Civil de Solidarité)* intézménye,¹⁰ amely élettársi kapcsolati forma előfeltétele, hogy a nagykorúság elérése és a teljes ügyleti képesség megléte esetén a felek az illetékes Tribunal d'Instance-nál a nyilvántartásba vétel iránti igényüket terjesszék elő. Ezt követően a felek kötelesek kölcsönösen gondoskodni egymásról, a háztartás tartozásaiért, valamint a harmadik személyeket megillető követelések kielégítéséért egyetemlegesen felelnek. A felek az örökösödési illeték tekintetében rendelkeznek bizonyos kedvezményekkel, viszont a túlélő élettársat nem illeti meg a túlélő házastárssal azonos öröklési jog, illetve az egyoldalú jognyilatkozattal történő megszüntetés lehetőségének engedélyezése a másik felet jelentős kiszolgáltatottságnak teszi ki.¹¹ A nyilvántartásba vételről szóló 2000. évi. I. törvény komoly összetűzések árán tudta elfogadtatni a francia közvéleménnyel az így legalizálásra kerülő egynemű élettársi kapcsolati formát. A törvényt elutasító konzervatívabb állásponttal szembenálló felek is kritikával illették a fennálló helyzetet, ugyanis nem tudták elfogadni, hogy egyrészt az azonos neműek számára nem tették lehetővé a házasságkötés alternatíváját, másrészt pedig a diszkriminatív szabályozás által az örökbefogadás lehetősége is csak az egyedülálló, és a heteroszexuális személyek számára adatik meg, az azonos nemű partnerkapcsolatban élők a párjuk gyermekének örökbefogadására sem rendelkeznek jogosultsággal.¹² Az első körben kifogásolt tényező 2013 májusában a homoszexuálisok számára kedvező módon megoldódott, ugyanis a világon 14.-ként Franciaország is lehetővé tette számukra a házasság intézményét,¹³ ezáltal már fennáll a választási lehetőség az élettársi kapcsolat, és a jelentősebb jogosultságot, szorosabb kötetelket jelentő házasság között az azonos neműek partnerkapcsolatban élő személyeknek is

¹⁰ SZENTISTVÁNI i. m. 11.

¹¹ GYÖNGYÖSI Zoltán: Változások az élettársi jogviszony szabályozásában. *Jogi Fórum Publikáció*, 2006. 7.

¹² Uo. 7.

¹³ Amelyet követően hamarosan sor is került az első egynemű házasság megkötésére, Vincent Autin és Bruno Boileau részvételével. <http://www.hatter.hu/hirszolgalat/megkotottek-az-elso-azonos-nemu-hazassagot-franciaorszagban> [Letöltve: 2015. július 26.]

ugyanúgy, akárcsak a heteroszexuális személyek számára. A francia modellhez hasonlóan, 1998-tól (ill. ténylegesen a 2000-ben bekövetkező hatályba lépéstől kezdve) Belgiumban¹⁴ is a nyilvántartásba vétel keletkezteti az élettársi kapcsolatot, az ún. *cohabitation légale*-t,¹⁵ amely lényegesen kevesebb joghatást von maga után, ezáltal a védelem egy gyengébb szintjét biztosítja. A főként tulajdonjogi jellegű szabályok igyekeznek elkerülni a látszatát is annak, hogy ez az intézmény a házassághoz hasonló, ezáltal a felek nem köthetik ki a házastársakra kötelező vagyoni rendszer szabályait, sőt, a hűség követelményét sem írhatják elő, hiszen ez – a belga megközelítés szerint – kizárólag a házassághoz tartozó kötelezettség, az élettársi kapcsolatok területére történő kiterjesztése a közrend sérelmét jelentené.¹⁶ Mindezek ellenére azonban Belgium már korábban is kedvező elbánást érvényesített az azonos nemű partnerkapcsolatok számára, ugyanis már 2003-ban biztosította számukra a házasságkötés lehetőségét,¹⁷ tehát amennyiben nem felel meg a párok számára az élettársi kapcsolat révén biztosított lehetőség, akkor szabadon választhatják a házasságot is, annak minden jogosultságával együttesen.

2) Az élettársi kapcsolatok különböző formáinak körében beszélhetünk az akarattnyilvánítás alapján létrejövő viszonyokról, amelyek tekintetében a nyilvántartásba történő bejegyzés mindössze deklaratív aktusnak tekinthető, nem ez eredményezi a jogosultságok megszerzését. Az ilyen módon létesített partnerkapcsolatok esetében a házassághoz sok tekintetben hasonló joghatások realizálására kerülhet sor, amint az a Németországban bevezetett szabályozásban is megjelenik. Az azonos nemű élettársakra vonatkozó törvény értelmében a bejegyzett élettársi kapcsolat (*Lebenspartnerschaft*)¹⁸ két azonos nemű sze-

¹⁴ SZENTISTVÁNI i. m. 12.

¹⁵ SZEIBERT Orsolya: *Az élettársak és vagyoni viszonyaik - különös tekintettel a magyar ítélkezési gyakorlatra és a házasságon kívüli partnerkapcsolatok szabályozási megoldásaira Európában*. Budapest, HVG Orac, 2010. 149.

¹⁶ Uo. 151–152.

¹⁷ Ennek eredményei tekintetében is fontos információk hangzottak el az egynemű házasság legalizálásának 10. évfordulója alkalmából megrendezésre kerülő konferencián. http://index.hu/kulfold/2013/07/07/csak_ugy_akartunk_elni_mint_barki_mas/ [Letöltve: 2015. július 26.]

¹⁸ A 2001. augusztus 1-jén hatályba lépett Gesetz über die Eingetragene Lebenspartnerschaft (Lebenspartnerschaftsgesetz – LparG) megfogalmazása alapján: „Zwei Personen gleichen Geschlechts, die gegenüber dem Standesbeamten persönlich und bei gleichzeitiger Anwesenheit erklären, miteinander eine Partnerschaft auf Lebenszeit führen zu wollen (Lebenspartnerinnen oder Lebenspartner), begründen eine Lebenspartnerschaft. Die Erklärungen können nicht unter einer Bedingung oder Zeitbestimmung abgegeben werden.” <http://www.gesetze-im-internet.de/lpartg/BJNR026610001.html> [Letöltve: 2015. július 26.]

mély által történő, egyidejűen megnyilvánuló személyes akaratnyilatkozattal jön létre, amelynek következményeként öröklési- és vagyoni jogi területeket tekintve a házassághoz közel álló partnerkapcsolat létesülhet. Ezt bizonyítja, hogy a bejegyzett élettársi kapcsolatban együtt élő azonos nemű személyek a házastársakhoz hasonlóan megváltoztathatják a családi nevüket,¹⁹ egymással szemben gondoskodási és támogatási kötelezettségük²⁰ áll fenn, valamint a kapcsolat felbomlását követően – a magyar Polgári Törvénykönyvből is megismerhető élettársi tartáshoz hasonlóan – a szükséges feltételek megléte esetén élettársi tartást igényelhetnek korábbi partnerüktől. Az öröklési jog tekintetében a liberális felfogás irányába jelentős előrelépést jelentett a Hamburgi Tartományi Legfelső Bíróság (Oberlandesgericht Hamburg) azon döntése, amelyben rögzítette, hogy az apának nincs joga megvonni fiától a köteles részt azzal az indokkal, hogy az tartós homoszexuális kapcsolatban él, hiszen az azonos nemű kapcsolat fenntartása, illetve maga a homoszexualitás sem tekinthető becsületbe, valamint jó erkölcsbe ütköző magatartásnak.²¹ Az azonos nemű kapcsolat illegálitásának kizárását követően a német szabályozás az öröklési jog tekintetében eljutott a házassággal szinte azonos szintre emelésig, hiszen a feleket öröklési adókedvezmény illeti meg, valamint a túlélő élettárs a házastárssal megegyező jogosultságokra tarthat igényt a másik fél halála esetén. E két terület mellett azonban az örökbefogadás tekintetében már korlátokba ütközik az azonos nemű személyek számára biztosított lehetőségek köre, ugyanis a felek közös örökbefogadásra nem rendelkeznek jogosultsággal, ennek kompenzációjaként viszont jelentős kedvezményként jelenik meg, hogy a jogalkotó lehetőséget biztosított arra, hogy az egyik fél gyermekét a bejegyzett élettársa – a gyermek vér szerinti szülőjének kifejezett hozzájárulása esetén – örökbefogadja.²² Az Egyesült Királyság az élettársi kapcsolatok tekintetében a német rendszerhez sok tekintetben hasonló a szabályozási megoldást választotta, ebből kifolyólag a házasság és a *civil partnership* intézménye között nem jelenik meg jelentős különbség. A német modelltől eltérően azonban az angol szabályozás biztosítja az azonos neműek számára a közös örökbefogadás lehetősége mellett a reprodukciós eljárásokban való részvételi jogosultságot is, illetve 2014-től kezdődően

¹⁹ LparG § 3 – Lebenspartnerschaftsname

²⁰ LparG § 2 – Partnerschaftliche Lebensgemeinschaft

²¹ SZENTISTVÁNI i. m. 6.

²² LparG § 9 – Regelungen in Bezug auf Kinder eines Lebenspartners

már a házasság²³ intézménye is megjelenhetett az azonos neműek számára a civil partnership alternatívájaként.

2. Az azonos neműek házassága

Az azonos nemű partnerkapcsolatok vonatkozásában megjelenő szabályozás liberalizálódását mutatja, hogy a néhány évtizeddel ezelőtt megfigyelhető szembeszegülést követően mára az egész Egyesült Államok²⁴ területén legalizálásra került a homoszexuális személyek számára is a házasságkötés lehetősége. Természetesen az amerikai földrészhez hasonlóan az európai kontinensen is az elmúlt években egyre kedvezőbb elbánás figyelhető meg a kérdés szabályozása tekintetében, mindezt bizonyítja, hogy az azonos nemű partnerkapcsolatban élők számára a 2015 májusában Írország²⁵ területén tartott népszavazás eredményeként már tíznél is több európai ország engedélyezi a házasságkötés lehetőségét. Az azonos nemű partnerkapcsolatban élő személyek számára biztosított házasság tekintetében azon három európai országban megismerhető szabályozás részletesebb bemutatására kerül sor, amely területeken elsőként – és hosszú ideig egyedülálló módon – valósulhatott meg a liberálisabb rendelkezések megalkotása, nevezetesen Hollandia, Belgium és Spanyolország térségében jellemző rendelkezések ismertetésével, a liberalizálódás időrendi sorrendjét követve.²⁶

²³ David Cameron miniszterelnök által megfogalmazottak szerint „[h]a a törvény az egymást szerető emberek közé áll, akkor a törvény szorul módosításra.” <http://www.origo.hu/nagyvilag/20140329-efjeltol-legalis-a-meleghezassag-nagy-britanniaban.html> [Letöltve: 2015. július 26.]

²⁴ Az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága 5-4 arányban döntött a kérdéstről, ezáltal lehetővé tette, hogy az azonos nemű párok bárhol házasságot kössenek az USA térségében, amely jogosultságukban egyetlen szövetségi tagállam sem korlátozhatja őket, illetve a házasságkötés megtiltására sem rendelkeznek hatáskörrel. http://hvg.hu/vilag/20150626_legalizaltak_a_meleghezassagot_usa [Letöltve: 2015. augusztus 10.]

²⁵ A népszavazás eredményeként az Alkotmány módosításával realizálódhat a házasságkötésre való jogosultság kiterjesztése, amely alapján tehát „Féadfaidh beirt, gan beann ar a ngnéas, conradh pósta a dhéanamh de réir dlí.” (Vagyis a házasság a jog szerint két ember között köthető, tekintet nélkül a nemükre.) http://index.hu/kulfold/2015/05/23/megszavaztak_irszagban_a_meleghezassagot/ [Letöltve: 2015. augusztus 10.]

²⁶ A házasság privilégiumát elsőként kiterjesztő államok közül a holland és a belga modell több hasonlóságot mutat egymással, amelyekhez képest a mélyen vallásos Spanyolország liberalizálódása nagy meglepetésnek tekinthető, ebből kifolyólag a szabályok bevezetésének körülményei és a rendelkezések is jelentősebb eltéréseket mutatnak. A szerző mégis azért ezt a három államot tekinti bemutatandónak, mert hosszú éveken keresztül egyedülállóak voltak a kérdéshez való hozzáállás vonatkozásában, így egyrészt a linearitás figyelembe vétele miatt,

2.1. Hollandia

Hollandiában a homoszexuális személyek tekintetében megjelenő kedvezőbb elbánásnak az előzményei már a nyolcvanas években formálódni kezdtek, ugyanis a különmemű partnerkapcsolatok jogi elismerésének biztosítása mellett egyre erőteljesebben jelentkeztek olyan igények, amelyek az azonos neműek között létesített párkapcsolatoknak a nyilvánosság előtti elismerésére irányultak. E törekvések már a kilencvenes évek elején eredményre vezettek, ugyanis több helyi önkormányzat által bevezetett nyilvántartások biztosították az azonos nemű partnerkapcsolatok bejegyzésének lehetőségét. Az egész ország területére kiterjedő – főként az egyenlő bánásmód követelményét szem előtt tartó –, nyilvántartásba vételről szóló rendelkezések megalkotására 1997-ben került sor,²⁷ a *geregistreerd partnerschap* intézményét bevezető Burgerlijk Wetboek (vagyis a holland polgári törvénykönyv) kiegészítése által.²⁸ Az így létrejövő bejegyzett élettársi kapcsolat családjogi státuszt keletkeztet a felek számára, amely házasságon kívüli partnerkapcsolat így a házassággal szinte azonos joghatásokat biztosít az azonos nemű partnereknek. A két intézmény közötti azonosság alóli néhány kivétel között említendő, hogy amíg a házasság létrejöttéhez kölcsönös akaratnyilatkozat szükségeltetik, addig a regisztrációra várók részére nem fogalmazódik meg ilyen kritérium, valamint a megszűnés tekintetében közös megegyezéssel, illetve bírói felbontás által is lehetőség van a kapcsolat befejezésére, amelyek részletszabályai könnyítést jelentenek a házasságra vonatkozó rendelkezésekhez képest.²⁹ Mindez azonban négy évvel később már csak egy kevésbé erős köteleket jelentő alternatívaként tekintendő az azonos nemű párok számára is, ugyanis a 2001. április 1-jén hatályba lépő Wet Openstelling Huwelijk³⁰ törvény által bevezetett módosítással a holland polgári törvénykönyv házasságra vonatkozó rendelkezései az azonos nemű partnerek számára is kiterjesztésre kerültek. Ennek következményeként pedig már nem vonható éles határvonal az azonos, illetve a különmemű párok számára biztosított jogosultságok között, hiszen a házasság megkötését, megszűnését és joghatásait tekintve alapvetően nincs különbség a két intézmény között a felek

másrészt pedig a más államok számára biztosított kiindulóponti minősülése szempontjából érdemes ezekre a területekre hangsúlyt fektetni.

²⁷ SZEIBERT (2010) i. m. 138–139.

²⁸ A bejegyzés intézményét is tartalmazó holland polgári törvénykönyv rendelkezései: <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stb-1997-660.html> [Letöltve: 2015. augusztus 10.]

²⁹ SZEIBERT (2010) i. m. 142–143.

³⁰ GYÖNGYÖSI i. m. 9.

nemi irányultsága alapján, egy kivételtől – a gyermek kérdéséről – eltekintve. A házasságban született gyermek vonatkozásában a különnemű partnerkapcsolat esetén automatikusan megteremtődik a felek szülői jogállása, ezzel szemben az egynemű személyek házassága ilyen joghatást nem von maga után. Ez a különbségtétel azonban nem jelenti azt, hogy a holland jog nem ismeri el az azonos nemű személyek szülői jogosítványait, ugyanis ezt a lehetőséget az örökbefogadás intézményével biztosítja a jogalkotó, amelynek keretében a leginkább szem előtt tartott elv, hogy a nemi irányultság nem tekinthető meghatározó kritériumnak azon kérdés eldöntésekor, hogy a nevelkedéshez legjobb környezet miként teremthető meg a gyermek számára.³¹ Ehhez hasonlóan a homoszexuális személyek részére biztosított kedvezményként jelent meg a szintén 2001. április 1-jén hatályba lépő végrehajtási törvény szabálya, amely a nemiséget jelző meghatározásokat – például anya, apa, férj, feleség – lecserélte olyan kevésbé gender-specifikus kifejezésekre, mint a házastárs, szülő fogalmi.³² Mindezek alapján tehát látható az azonos nemű partnerek számára biztosított házasság kapcsán az az irányvonal, amelyet a világon elsőként Hollandia alkotott meg, majd pedig az évek folyamán egyre több ország vett át, és igyekezett a liberalizált mintákhoz hasonlóan létrehozni.

2.2. Belgium

A kezdetekben Belgium területén kevésbé volt evidensnek tekinthető a házasságon kívüli partnerkapcsolatok jogi elismerése, illetve támogatása, ugyanis a jogalkotó hozzáállását leginkább az ignorálás jellemezte a kérdéskör szabályozása kapcsán, sőt, egészen a hetvenes évek végéig a bírósági gyakorlat megközelítése szerint az élettársi viszony jóerkölcsbe ütköző cselekménynek volt minősítendő. Az elfogadás felé tartó első lépések hasonlóan alakultak a holland megoldásokhoz, ugyanis 1996-tól kezdődően a városokban és a községekben olyan nyilvántartások létrehozatalára került sor, amelyekbe a különnemű, illetve az azonos nemű élettársak is igényelhették kapcsolatuk bejegyzését, amelynek ugyan csak szimbolikus jelentőséget tulajdoníthatunk, ergo relevánsabb joghatások nem kapcsolódtak a nyilvántartásba vétel megtörténtehez, viszont ezek a szabályok fontos állomást jelentettek a liberálisabb

³¹ SZEIBERT (2010) i. m. 140.

³² GYÖNGYÖSI i. m. 9.

megközelítés felé.³³ Az egyenlő bánásmód követelményének a homoszexuális személyek irányába történő érvényesítésének lényegi pontja volt a *cohabitation légale*³⁴ intézményének 2000. január 1-jén hatályba lépő bevezetése, amely a regisztrált partnerkapcsolatnak az egész ország területére történő kiterjesztését jelentette, a felek nemi orientációjától függetlenül. Rövid idővel később azonban a jogalkotó az egynemű, illetve a különemű kapcsolatok közötti különbségtétel helyett a házasság lehetőségének kiterjesztését választotta a homoszexuális személyek számára is, ezáltal a holland mintához hasonlóan a belga Polgári törvénykönyv házasságról szóló rendelkezéseinek módosítására³⁵ is sor került.³⁶ A belga szabályozás által bevezetett kedvezmény eredményeként az azonos neműek által létesített házasság – relevánsabb pontjait tekintve (vagyonjog, öröklési jog stb.) – ugyanolyan joghatásokat von maga után, mint a heteroszexuális párok házasságkötése. A törvény létrehozatalának időpontjában az azonos nemű partnerek számára annyival kedvezőtlenebb szabályozás született Belgiumban, mint Hollandiában, hogy a belga törvényt módosítás értelmében az örökbefogadás lehetősége nem volt biztosított részükre, ugyanis a jogalkotó ezt kizárólag az ellenkező nemű párok által létesített házasság esetén engedélyezte, emellett pedig az egyik fél születendő gyermekének a másik fél általi örökbefogadására sem adott engedélyt.³⁷ Mindez azonban 2006 májusában a homoszexuális személyek számára kedvező módon megváltoztatásra került, ugyanis ettől az időponttól kezdődően az azonos nemű partnerkapcsolatban élők is ugyanolyan feltételekkel jogosultak gyermek örökbefogadására, mint a hagyományos házasságot létesítő felek.³⁸ Mindezek alapján tehát látható, hogy Belgiumban – Hollandiához képest megkésve, de a világon így is másodikként – már az ezredfordulót követően komoly egyértelműséggel érvényesült az azonos neműek irányába megnyilvánuló támogatottság, amely a házasság, illetve a gyermek örökbefogadásának engedélyezése által is bebizonyosodott.

³³ SZEIBERT (2010) i. m. 147–148.

³⁴ Loi Instaurant la Cohabitation Légale elnevezésű törvény rendelkezései alapján. http://www.florefe.be/theme_commune/services-communaux/population/cohabitation%20legale.pdf [Letöltve: 2015. augusztus 11.]

³⁵ A 2003. június 1-jén hatályba lépő Loi Ouvrant le Mariage á des Personnes de Mme Sexe et Modifiant Certaines Dispositions de Code Civil törvény által.

³⁶ GYÖNGYÖSI i. m. 10.

³⁷ Uo. 11.

³⁸ SZEIBERT (2010) i. m. 149.

2.3. Spanyolország

Spanyolország területén – a Francisco Franco vezetésével működő rezsim alapvető elemeként, majd a későbbiekben annak maradványaként – a családjog fundamentumát a patriarchális megközelítés jelentette, így hosszú ideig nem született még a különmemű élettársak helyzetére vonatkozóan sem nemzeti szintű jogszabály.³⁹ Ebből kifolyólag az egyes tartományok igyekeztek az ország egészére kiterjedő szabályozás pótlása érdekében önálló rendelkezéseket megalkotni a kérdés rendezése érdekében. Az így formálódó minták közül a legjelentősebbnek a katalán modell tekinthető, amely létrehozta az *uniones estables de pareja*⁴⁰ intézményét bevezető törvényt, amely külön fejezetben tárgyalja az azonos nemű, illetve a különmemű párok által létesített élettársi kapcsolatokat,⁴¹ legfőbb joghatásokként a vagyoni jellegű jogkövetkezményeket kiemelve – például a kölcsönös támogatási kötelezettség előírása, családi otthon védelmének deklarálása által.⁴² A nemzeti szintű jogalkotás liberalizálódása is a kilencvenes évek második felében valósult meg, az azonos nemű partnerek helyzetének bejegyzett élettársi kapcsolat formájában történő rendezésével, amelyet a Ley de Contratos de Unión Civil elnevezésű törvény valósított meg. A szerződéses forma alapján létrejövő kapcsolatot a jogalkotó nem szándékozta a házasság szintjére emelni, elsősorban azt célozta, hogy így az azonos nemű partnerek a nemzeti jog által is deklaráltan élhessenek együtt és kölcsönösen támogassák partnerüket.⁴³ Természetesen a homoszexuálisokat védő szervezetek az így biztosított kedvezményeket sem tartották kielégítőnek, azonban az ezredfordulót követően ez a problémájuk is megoldódott. A 2005. július 4-én hatályba lépő, a Código Civil⁴⁴ módosítását eredményező törvény értelmében Spanyolország is – a világon harmadik államként – engedélyezi az azonos nemű partnerek számára

³⁹ Uo. 153.

⁴⁰ A tartós párkapcsolatokról szóló, 1998. július 15-én elfogadott törvény rendelkezései: <http://www.boe.es/boe/dias/1998/08/19/pdfs/A28345-28350.pdf> [letöltve: 2015. augusztus 12.]

⁴¹ Az élettársi kapcsolatoknak a nemi orientáció alapján megjelenő különbözősége alapján a jogalkotó abban a tekintetben tesz különbséget a két formáció között, hogy a különmemű párok esetén a de facto életközösséget is elismeri, ezzel szemben az azonos nemű párok csak regisztráció útján hozhatják létre kapcsolatukat, a pusztán együttélés nem elegendő.

⁴² SZEIBERT (2011) i. m. 300.

⁴³ SZEIBERT (2010) i. m. 153–154.

⁴⁴ A Código Civil házasság fogalmának definiálására vonatkozóan a módosítást megelőző rendelkezésének szövege: „El matrimonio es un contrato solemne por el cual un hombre y una mujer se unen actual e indisolublemente [...]” Ezt követően azonban már nem csak ‘un hombre y una mujer’ jogosult a házasság megkötésére, hanem az azonos nemű partnerek is. http://www.movilh.cl/documentacion/union_civil.pdf [Letöltve: 2015. augusztus 12.]

a házasságkötés lehetőségét, mindezt pedig igen széleskörű jogosultságokkal együttesen biztosítja. A holland, illetve a belga törvénymódosításhoz hasonlóan Spanyolországban is a polgári törvénykönyv házasságra vonatkozó részének egy mondattal megvalósuló kiegészítésére került sor, amelynek értelmében az egynemű párkapcsolatban élő személyek által létesített házasságnak is ugyanazok a feltételei, illetve ugyanolyan joghatásokat vonnak maguk után, mint ami a különmemű házasságok vonatkozásában jellemző. Emellett pedig a széleskörű kedvezményeknek egy releváns eleme az is, hogy a homoszexuális személyek már a törvény hatályba lépésétől kezdődően jogosultsággal rendelkeznek gyermekek örökbefogadására,⁴⁵ akár külföldről – így az azonos neműek általi örökbefogadást tiltó területekről – is.⁴⁶ Mindezen rendelkezéseknek a közvéleménnyel történő elfogadtatása közel sem volt zökkenőmentes feladatnak minősíthető, ugyanis számos atrocitás, tüntetés követte a törvényjavaslat parlament elé terjesztését, majd a hatályba léptetést egyaránt,⁴⁷ amely a mélyen vallásos Spanyolország térségében egyáltalán nem tekinthető váratlan fordulatnak. Ebből kifolyólag inkább az merülhet fel kérdésként, hogy mi vezetett ahhoz, hogy ezen erősen katolikus ország harmadikként támogasson egy katolikus alapelvekkel mélyen szembenálló törekvést.

Mindezek a példák tehát alátámasztják azt a liberalizálódó folyamatot, amely az utóbbi évtizedekben az egész világ területén megfigyelhető, emellett pedig kvázi alternatívákat jelentenek Magyarország számára is abban a tekintetben, hogy a szabályozási irányok közül a magyar jogrendszerbe melyiknek a beépítésére kerüljön sor.

⁴⁵ Az örökbefogadás kérdésének a Código Civil alapján történő elemzése, ismertetése: http://iass.aragon.es/adjuntos/menores/cc_tituloVII_CapV_ProteccionMenores.pdf [letöltve: 2015. augusztus 12.]

⁴⁶ SZEIBERT (2010) i. m. 154.

⁴⁷ GYÖNGYÖSI i. m. 12.

A JOGELLENESEN KÜLFÖLDRE VITT KULTURÁLIS JAVAK VISSZASZOLGÁLTATÁSA NAGY-BRITANNIÁBAN

VADÁSZ Vanda

Egy-egy műtárgy jelentősége annak tulajdonosa számára – legyen az magán-személy, intézmény, vagy akár maga az állam – sokszor felbecsülhetetlen, elvesztése pótolhatatlan veszteséget okozhat az érintettnek. A kulturális javak fekete kereskedelme virágkorát éli, melynek okát kereshetjük a műalkotások törvénytelen feltárásának és kivitelének jövedelmezőségében, a tárgyak országhatárokon átívelő viszonylag egyszerű szállíthatóságában oda, ahol azokat gond nélkül el lehet adni. E tárgyak illegális kereskedelme több milliárd dollárt mozgat meg évente, amelyet csak a nemzetközi kábítószerek piac által mozgatott pénzmennyiség múl fölül.¹ Szomorú tény, hogy az eltulajdonított műtárgyak visszaszolgáltatásának aránya a tulajdonosok részére rendkívül alacsony.² A kulturális javak védelmének szabályozása ennél fogva reformért kiáltó jogterület. Ennek fontosságát hangsúlyozva vizsgálom Európa legjelentősebb műtárgyforgalmával rendelkező országának, Nagy-Britanniának a kulturális javakat érintő védelmi szabályrendszerét.

A korszerű, brit kulturális javakat védő rendszer sok érdekességgel szolgálhat az Olvasó számára, megvilágítva a témát egy ‘piac ország’³ nézőpontjából, feltárva a tárgyvédelem lehetséges fejlődési irányvonalait. Az Egyesült

¹ SYMEONIDES, Symeon C.: A Choice-of-Law Rule for Conflicts Involving Stolen Cultural Property. *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, Vol. 38, 2005. 1178.

² LENZNER, Nina R.: The Illicit International Trade in Cultural Property: Does the UNIDROIT Convention Provide an Effective Remedy for the Shortcomings of the UNESCO Convention? *University of Pennsylvania Journal of International Law*, 1994-1995. (a továbbiakban: LENZNER) 471–472.

³ Az általában nagy állami és magángyűjteményekkel rendelkező, a kulturális javak kereskedelmében meghatározó szerepet játszó államokat nevezzük így. PROT, Lyndel V.: *Strengths and Weaknesses of the 1970 Convention: An Evaluation 40 years after its adoption*. Paris, UNESCO Headquarters, 15-16 March 2011. (a továbbiakban: PROT) 2.

Királyság kifejlesztett egy sajátos intézményt, a 'halasztott exportot', amely kompromisszumot hoz létre a tulajdonosok és azon hazai műgyűjtők, múzeumok között, akik szeretnék megtartani az országban a műtárgyakat.⁴ Így korlátozásokkal ugyan, de mindkét fél érdeke érvényesülhet – érdemes lehet ezen megoldást magyar rendszerbe való átültetéséről gondolkozni. Látni fogjuk azonban, hogy az export-halasztott tárgyak száma a gyakorlatban igen csekély – a szisztéma elméletben kitűnő, kivitelezése azonban finomításra szorul; nagyban függ a műtárgyak megőrzésére szolgáló adományoktól, illetve a kulturális intézmények anyagi helyzetétől.

1. A kulturális javak mozgására vonatkozó szabályozás

A kulturális javak szabályozása az Egyesült Királyságban több szinten történik: hazai, uniós és nemzetközi szinten, mely szintek együttesen kerülnek alkalmazásra.

A kulturális javakra vonatkozó joganyag tárgyát tekintve nem képez egységes szerkezetet. Általánosságban elmondhatjuk, hogy az elsősorban a köztulajdonban lévő állomány védelmére fókuszál, kevéssé avatkozik bele a magánszféra tevékenységébe. Erre főként akkor kerül sor, ha egy nemzeti szempontból jelentős tárgy kiviteléről van szó.⁵ Külön szabálytömeg vonatkozik az ősi területek és szobrok védelmére, a műemlékek jogára, a mozgatható műemlékekre, az ősi roncsok és hajóroncsok szabályozására, amelyek érintőlegesen foglalkoznak a kulturális javak védelmével. Minden szabályozási terület külön fejlődéstörténettel, és eltérő szintű hatékonysággal rendelkezik. Külön jogszabály-csoportot jelent a kulturális javak exportjával foglalkozó anyag.⁶ Ez a széttagozódás nagyban rontja a kulturális javak védelmi szintjének hatékonyságát, kívánatos lenne azokat egységes szerkezetbe foglalni.

⁴ FINCHAM, Derek: Why U.S. Federal Criminal Penalties for Dealing in Illicit Cultural Property are Ineffective, and a Pragmatic Alternative. *Cardozo Arts and Entertainment Law Journal*, Vol. 25/ 2, 2007. 636.

⁵ BUZINKAY Péter: Az angol műtárgyvédelem. *Műemlékvédelem*. XLVIII. évf., 2004/5. 323. [a továbbiakban: BUZINKAY (2004)]

⁶ HALFIN, Simon: The legal Protection of Cultural Property in Britain: Past, Present and Future. *The DePaul-LCA Journal of Art and Entertainment Law*. 1995–1996. (a továbbiakban: HALFIN) 1.

1.1. Nemzetközi egyezmények

A kulturális javak védelméért folytatott harcban a legerősebb fegyver a nemzetközi összefogás lehet – ezt felismerve alkották meg az államok az 1954-es hágai,⁷ az 1970. évi UNESCO,⁸ valamint az 1995-ös UNIDROIT⁹ Egyezményt. Sokáig azonban a megállapodások nem érték el a kívánt hatást, mivel a legnagyobb műtárgypiaccaal rendelkező országok (gazdasági okokból) nem írták alá azokat.

A Hágai Konvenció volt az első, kifejezetten kulturális javakra vonatkozó nemzetközi megállapodás. Célja a kulturális javak védelmezése fegyveres konfliktus idején, ide értve a kulturális helyek integritásának megőrzését is.

A szabályozást két ajánlás egészítette ki, 1954-ben és 1999-ben. Az Egyesült Királyság mindhárom normát későn, 2008-ban ültette be jogrendjébe összefoglalt szerkezetben.

Az 1970. évi UNESCO Egyezmény brit ratifikálásra szintén későn, 2002-ben került sor.¹⁰ Az Egyezmény születése a gyarmati országok függetlenedéséhez köthető. Az újonnan függetlenné vált államok egyre erőteljesebben követelték a gyarmatosító államok által az országukból kivitt kulturális tárgyaik visszaszerzését. A gazdasági erőfölénnyel rendelkező államok vonakodva bár, de a vitákat lezárandó elfogadták az 1970-re megszületett tervezetet. A nagy műtárgypiaccaal rendelkező országok, mint Nagy-Britannia, nem lelkesedtek túlzottan az erősebb védelem megjelenéséért, s jelentős késéssel ültették be azt jogrendjükbe. Az Egyezmény intézmény létesítési kötelezettséget ír elő a tagállamok számára abban az esetben, ha még nem működik az országban a kulturális javakra specializált védelmi szervezet, valamint kötelezi őket az exportengedélyezési tanúsítvány rendszerének kiépítésére, és annak hatékony alkalmazására. A szabályozás előírja a jogellenesen kivitt kulturális javak kölcsönzésének akadályozását két tagállam között, azonban ez a rendelkezés csak az Egyezmény hatálybalépését követően jogellenesen kivitt tárgyakra vonatkozik. Ugyanilyen hatállyal rendelkezik a másik tagállam intézményéből

⁷ 1954. évi Hágai Egyezmény a kulturális javak fegyveres összeütközés esetén való védelme tárgyában. Kihirdette az 1957. évi 14. törvényerejű rendelet.

⁸ 1970. évi párizsi UNESCO Egyezmény a kulturális javak jogtalan behozatalának, kivitelének és tulajdona jogtalan átruházásának megakadályozását és megelőzését szolgáló eszközökről. Kihirdette az 1979. évi 2. törvényerejű rendelet.

⁹ 1995. évi UNIDROIT Egyezmény a lopott vagy jogellenesen külföldre vitt kulturális javak nemzetközi visszaadásáról. Kihirdette a 2001. évi XXVIII. törvény.

¹⁰ PROT I. m. 2.

lopott javak visszajuttatásának kötelezettségéről.¹¹ Ezen tilalmak be nem tartása¹² büntető- vagy szabálysértési eljárást von maga után. A részes államoknak ezen túl segítségnyújtási kötelezettséget ír elő egymással szemben.¹³ Az Egyezmény alapján újabb jogszabályi rendelkezés az Egyesült Királyságban nem született, a védelmet továbbra is a meglévő törvények biztosítják.¹⁴ Létrejött azonban a többi tagállammal szembeni együttműködési kötelezettség, mint az eredeti szabályozás hatékonyságát javító eszköz.

A következő lépésre 1982-ben került sor, amikor is a UNESCO megkezdte a kulturális javak illegális forgalmára vonatkozó nemzeti jogi szabályozások vizsgálatát. Számos ajánlás kibocsátása után a UNESCO felkérte a Nemzetközi Intézetet a Magánjog Egységesítésére (UNIDROIT), hogy dolgozza ki az 1970-es UNESCO Egyezményt kiegészítendő a kulturális tárgyak illegális kereskedelmére vonatkozó magánjogi szabályokat.¹⁵ Az új szabály jelentősége abban mutatkozik meg, hogy megnyitja magánszemélyek számára is kulturális tárgyaik visszakövetelésének lehetőségét,¹⁶ ezzel elővetítve a részes államok különböző védelmi rendszereinek harmonizálását.¹⁷

Az Egyezmény alapján a részes államok kérhetik a másik részes állam illetékes hatóságától, hogy az rendelje el a kérelmet előterjesztő állam területéről jogellenesen külföldre vitt kulturális tárgy visszaadását.¹⁸ Fontos eleme a szabályozásnak, hogy jogellenesen kivitelnek számít az is, ha a tárgyat ideiglenesen kiállítás céljából vitték ki, de nem juttatták vissza időben. Az alkalmazás körét bővíti, hogy a szabályok az Egyezményt elfogadó ország területén található, Egyezmény elfogadása előtt behozott kulturális javakra is alkalmazhatóak.¹⁹

¹¹ 1979. évi 2. tvr. 5–7. cikk.

¹² Az eljárás a 6. Cikk *b*) pontja és a 7. Cikk *b*) pontja be nem tartása esetén fenyeget.

¹³ 1979. évi 2. tvr. 9. cikk.

¹⁴ BUZINKAY (2004) i. m. 326.

¹⁵ PROT, Lyndel V.: UNESCO and UNIDROIT: a Partnership against Trafficking in Cultural Objects <http://www.unidroit.org/english/conventions/1995culturalproperty/articles/s70-prott-1996-e.pdf>. 59–61.

¹⁶ *IV. International Initiatives and Legislative Change*. <http://www.parliament.the-stationery-office.co.uk/>

¹⁷ LENZNER i. m. 491.

¹⁸ Unidroit Egyezmény 5. Cikk (1) pont.

¹⁹ Unidroit Egyezmény 10. Cikk.

A világ harmadik legnagyobb műtárgypiacával rendelkező Egyesült Királyság²⁰ az Egyezményt a mai napig nem ratifikálta, ezzel rontva annak esélyeit a védelem hatékony érvényesítésére.²¹

1.2. Unió szabályozás

Az európai szabályozás szerves részét alkotja az angol kiviteli engedélyezési rendszernek. Ha a kivinni kívánt tárgy megfelel az implementált uniós rendelkezésekben lévő előírásoknak, az eljárásra az európai jogszabályokat kell alkalmazni, a brit hazai jogszabályok érvényesülésére csak ennek elmaradása esetén van lehetőség.

Az uniós szabályok közül kiindulópontként az Európai Unió működéséről szóló szerződés²² 34–36. cikke szolgál, mely uniós szinten az áruk, köztük a kulturális javak mozgásának korlátozhatóságáról rendelkezik. A szabályozás tiltja a behozatalt, a kivitelt, valamint az ezekkel azonos hatású intézkedéseket, azonban kiveszi e főszabály alól a ‘művészi, történelmi vagy régészeti értéket képviselő nemzeti kincseket’. Ennek nyomán a tagállamok szabad kezet kapnak nemzeti kincseik meghatározásában és védelmében.²³ A későbbiekben létrehozott speciális uniós szabályok erről az alapról indulva igyekeznek segítséget nyújtani a tagállamoknak, hogy azok szabályait összehangolva nagyobb védelmi szintet biztosíthassanak kulturális tárgyaiknak. Az Európai Unió deklarálja szupremáciáját a terület szabályozása felett, ami a brit jogszabályokban és ítélkezési gyakorlatban is egyre jobban megmutatja majd a hatását.

²⁰ 2013-ban 50.000.000 tranzakció ment végbe a világon a műtárgy kereskedelem területén [Data ©Arts Economics 2014]. A globális művészet piaci részesedések 2013-ban a következőképpen alakultak: az USA tartja vezető pozícióját 38%-kal, őt követi Kína 24%-kal, a harmadik helyen pedig az Egyesült Királyság áll 20%-kal. <http://www.theguardian.com/culture-professionals-network/culture-professionals-blog/2014/mar/19/international-art-market-2013-facts-figures>

²¹ Special Committee to review the practical operation of the 1995 UNIDROIT Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects, 1st meeting, 2012.: Information Document. 6. <http://www.unidroit.org/english/conventions/1995culturalproperty/1meet-120619/dc8-cs01-03-e.pdf>

²² Hivatalos Lap C 326, 26.10/2012. 1–390

²³ A Bizottság jelentése a Tanácsnak, az Európai Parlamentnek és az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak: Harmadik jelentés a tagállam területéről jogellenesen kiszállított kulturális tárgyak visszaszolgáltatásáról szóló 93/7/EGK tanácsi irányelv alkalmazásáról, Brüsszel, 2009. [a továbbiakban: Bizottság jelentése (2009)] 3.

Az Unió tárgyra vonatkozó speciális rendeletei közül elsőként a Tanács 92/3911/EGK rendelete a kulturális javak kiviteléről²⁴ említendő. A rendelet²⁵ célja a Közösség külső határait érintő hatékony védelem kialakítása volt a kulturális javak exportja vonatkozásában, mivel az 1970-es évi UNESCO szabályozás a gyakorlatban nem nyújtotta a szükséges védelmi szintet.²⁶ A rendelet első sorban a nemzeti kincsek Közösségből való kiszivárgását hivatott megakadályozni, azonban foglalkozik a jogellenesen külföldre vitt kulturális javak helyzetével is. A rendelet megalkotott egy egész Közösségben érvényes kiviteli engedélyezési eljárást, mely hatálya alá olyan felsorolt kulturális javak²⁷ tartoztak, melyeket a belső nemzeti jogszabályok ‘nemzeti kincsnek’ ítélték meg.²⁸ Az engedélyt a tagállam hatósága,²⁹ vagy 1993. január 1. napja³⁰ után annak a tagállamnak a hatósága jogosult kiállítani, amelynek területén a tárgy annak importját követően (másik tagállamból, vagy harmadik országból) jogszerűen tartózkodik. Nagy-Britanniát ez a szabályozás csak az Unión kívüli exporttal kapcsolatban érintette, és leginkább az aukciós házak helyzetére volt hatással.³¹

A Tanács 93/7/EGK irányelve a tagállamok területéről jogellenesen kiszállított kulturális tárgyak visszaszolgáltatásáról³² a 92/3911/EGK rendelettel összhangban létrehozta a kulturális javak közösségi védelmi rendszerét. Az irányelv létrehoz egy közösségi visszaszolgáltatási eljárást, melynek szereplői a megkereső állam („az a tagállam, amelynek területéről a kulturális tárgyat

²⁴ Hatályba lépés: 1993. április 1.

²⁵ Hatályba lépés: 1993. április 1.

²⁶ Report from the commission to the council, the european parliament and the economic and social committee – on the implementation of Council Regulation (EEC) n° 3911/92 on the export of cultural goods and Council Directive 93/7/EEC on the return of cultural objects unlawfully removed from the territory of a Member State, 25th May 2000. 14.

²⁷ A tárgyak 14 kategóriára lettek felosztva (pl. bútorok, hangszerek, könyvek). A ‘kulturális tárgy’ minősítést a javak életkor (esetlől függően több mint 100, 75 vagy 50 év), és a minimális értéket (ez bizonyos kulturális javaknál € 0 EUR, de akár € 150,000-ig is kiterjedhet).

²⁸ European Union Council Regulation (EEC) N° 3911/92 of 9 December 1992 on the export of cultural goods. <http://eca.state.gov/files/bureau/eu3911.pdf> (letöltve: 2015. október 20.)

²⁹ „... annak a tagállamnak az illetékes hatósága, amelynek területén a kérdéses kulturális tárgy 1993. január 1-jén jogszerűen és ténylegesen megtalálható volt.” 116/2009/EK 2. cikk (2) a) pont.

³⁰ Az Európai Vámunió létrejötte.

³¹ A kiviteli jogcímek alaposabb vizsgálata megnehezítette számukra az eladásokat.

³² Az Egyesült Királyság az irányelvet az 1994. évi szabályozás a kulturális javak visszaszolgáltatásáról (The Return of Cultural Objects Regulations, 1994., N° 501.) megnevezésű jogszabállyal ültette be.

jogellenesen kiszállították³³) és a megkeresett állam („az a tagállam, amelynek területén egy másik tagállam területéről a jogellenesen kiszállított kulturális tárgy található”).³⁴ Az eljárásban a tagállamok központi szervei a főszerep, az irányelv többféle kötelezettséget ró rájuk a jogellenesen behozott javakkal kapcsolatban (pl. felkutatási, értesítési, megóvási kötelezettség), ezáltal szoros igazgatási együttműködést létrehozva a nemzetek között. Az irányelv figyelembe veszi a gondosan és körültekintően eljáró vevő érdekeit: a tárgy visszaszolgáltatásának elrendelése esetén a bíróságnak kötelező megítélni méltányos kártérítést a jóhiszemű birtokos javára.³⁵

Az erősödő védelmi szint mellett elmondható, hogy az irányelv határfoka korlátozott.³⁶ Elsőként, az eljárást magánszemélyek nem, csak tagállamok indíthatják meg. Másodsorban az eljárás költségeit a megkereső államnak kell viselnie, és ezt sok származási ország (pl. Görögország) nem engedheti meg magának. A tagállamok emellett jelezték, hogy a tudomásszerzéstől számított 1 éves határidő nem elégséges az eljárás megindítására.³⁷ A korlátolt határfok fő okozója azonban, hogy az irányelv csak a jövőre nézve (1993. január 1. után jogellenesen kiszállított javakra) alkalmazható.³⁸

³³ A Tanács 93/7/EGK irányelve (1993. március 15.) a tagállam területéről jogellenesen kiszállított kulturális tárgyak visszaszolgáltatásáról, HL L 74. (a továbbiakban: 93/7/EGK irányelv) 1. cikk (3) bekezdés.

³⁴ 93/7/EGK irányelv 1. cikk (4) bekezdés.

³⁵ A jóhiszemű birtokos helyzete sokáig vita tárgyát képezte a common law és a civiljogi országok között. A ‘nemo plus iuris’ elvét ugyan mindkét jogrendszer képviselői alkalmazzák a jóhiszemű vevő kivételével, azonban a tulajdonból bűncselekmény által kikerült dologgal kapcsolatban már megoszlanak a nézetek. A common law rendszer szerint ilyen esetben nem történik tulajdonszerzés, míg a civiljogi országok nézete szerint igen – bizonyos feltételek betartása esetén. A nemzetközi jogalkotás végül a civiljogi megoldás mellett döntött, az angol bíraskodást új kihívások elé állítva. Ld. SZABÓ Sarolta: Elkobzott műalkotások és állami immunitás az amerikai bíróságok előtt. In: Állam és Magánjog – Törekvések és eredmények az Európai Unió joga, a nemzetközi magánjog, polgári jog és polgári eljárásjog keresztmetszetében. Szerk.: Csehi Zoltán – Raffai Katalin, Pázmány Press, Bp., 2014. Valamint: O’KEEFE, Patrick J.: Provenance and Trade in Cultural Heritage. *U.B.C. Law Review*, 1995.

³⁶ A 2008-2011-es időszakban 22 esetben történt közös megegyezéssel történő visszaszolgáltatás, és összesen 6 darab visszaszolgáltatási kérelmet nyújtottak be a Tanács 93/7/EGK irányelve 5. cikk alapján. A Bizottság jelentése a Tanácsnak, az Európai Parlamentnek és az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak: Harmadik jelentés a tagállam területéről jogellenesen kiszállított kulturális tárgyak visszaszolgáltatásáról szóló 93/7/EGK tanácsi irányelv alkalmazásáról, Brüsszel, 2013. 7.

³⁷ Bizottság jelentése (2009) i. m. 8.

³⁸ HALFIN i. m. 35.

A 93/7/EGK irányelv hiányosságainak kiküszöbölése céljából született a legújabb, 2014-es uniós irányelv³⁹. Az irányelv továbbra is csak 1993. január 1. után jogellenesen kivitt kulturális javak visszaszolgáltatására vonatkozik, de buzdítja a tagállamokat a minél kiterjedtebb alkalmazásra. A 93/7/EGK irányelv jelentéseiben foglalt megállapításoktól indítva meghosszabbítja az eljárási határidőket.⁴⁰ Az igazgatási együttműködés, a nemzetközi információcsere fejlesztése érdekében előírja a belső piaci információs rendszer (IMI)⁴¹ használatát a jogellenesen kivitt kulturális javakkal kapcsolatos kommunikációban.⁴²

1.3. Az Egyesült Királyság belső szabályozása

Az 1939. évi törvény az áruk behozataláról, kiviteléről, és a vámügyről⁴³ a legelső, tárgyban született törvény Angliában, amely egészen a 2002-es kiviteli törvény megjelenéséig hatályban volt. A törvény bevezetett egy exportengedélyezési eljárást, melynek be nem tartása a tárgy elkobzását vonta maga után.⁴⁴

„Ha bármilyen árut importálnak, exportálnak, (...) a Vám-és Pénzügyőrség tisztje megkövetelheti a tárgy birtokosától, vagy attól, aki azt ellenőrzése alatt tartja, hogy bizonyítsa a tárgy behozatalának, kivitelének (...) nem jogellenes voltát (...); és ha ez nem sikerül a Vám-és Pénzügyőrséget kielégítő módon, akkor az ellenkező bizonyításáig a termékeket tiltott árunak kell tekinteni, és azokat le kell foglalni.”⁴⁵

³⁹ Az Európai Parlament és a Tanács 2014/60/EU irányelve a tagállamok területéről jogellenesen kivitt kulturális javak visszaszolgáltatásáról és az 1024/2012/EU rendelet módosításáról.

⁴⁰ A tárgy kulturális jellegének megállapítására 2 hónap helyett fél év, az eljárás megindítására a tudomásszerzéstől számított 1 év helyett 3 év áll rendelkezésre. 2014/60/EU irányelv (13) (14)

⁴¹ Az Európai Parlament és a Tanács 2012. október 25-i 1024/2012/EU rendelete a belső piaci információs rendszer keretében történő igazgatási együttműködésről és a 2008/49/EK bizottsági határozat hatályon kívül helyezéséről

⁴² A britek által is kifogásolt kompenzációs rendszer is módosítva lett. A kártalanítás már nem jár automatikusan, a tulajdonosnak bizonyítania kell, hogy kellő gondossággal és körültekintéssel járt el a tárgy megszerzésekor [2014/60/EU irányelv (17) bekezdés]. A kellő gondosság és körültekintés megállapításához a 10. cikk részletesen tartalmazza a mérlegelendő szempontokat. Ez az új intézkedés az eredeti tulajdonosnak kedvez, és nagyobb terhet tesz a bizonyíthatóan érvényes jogcím nélkül szerzők vállára. Remélhetőleg jelentős visszatartó erőt fog jelenteni a kulturális javakkal illegálisan kereskedők számára.

⁴³ Import, Export and Customs Powers (Defence) Act 1939.

⁴⁴ HALFIN i. m. 29.

⁴⁵ Import, Export and Customs Powers (Defence) Act 1939. 3. (3)

A kivitel jogellenesnek minősítését elkerülendő, exportengedély beszerzése volt szükséges.

Ezt váltotta fel a 2002. évi kiviteli törvény⁴⁶, mely jelenleg a fő szabályozást képezi az áruk kivitelére vonatkozóan. A törvény alapján négy rendelet született,⁴⁷ melyek 2008-ban egységes szerkezetben kerültek kibocsátásra kiviteli rendelet néven.⁴⁸

A kiviteli eljárás célja, hogy a nemzeti fontosságú tárgyakat az országban tartsa, ugyanakkor az exportálni kívánt tárgyak exportját csak abban az esetben engedélyezze, ha eredetéről, jogszerű tulajdoni helyzetéről világos képet kapott.

A rendes eljárás szerint a kiviteli kérelem az Export Engedélyezési Osztályhoz érkezik, s az első kérdés, amire az exportálóknak válaszolnia kell az, hogy a tárgy az Egyesült Királyságban tartózkodott-e az elmúlt 50 évben. Importált áru esetén az Engedélyezési Osztálynak meg kell győződnie arról, hogy a tárgyat jogszerűen hozták be az Egyesült Királyságba, mielőtt kiadja az engedélyt. Igazolhatóan ötven éven belüli import esetén az engedélyt általában megadják.⁴⁹

Azok a tárgyak, amelyek 50 éve vagy régebben vannak az Egyesült Királyságban, felette állnak a megadott pénzügyi küszöbértékeknek, valamint nem egyéni kiviteli engedéllyel rendelkező szervezet exportálja őket, Szakértői Tanácsadóhoz kerülnek, aki dönt arról, hogy kifogást emel-e a tárgy exportja ellen a Waverley kritériumok⁵⁰ alapján.⁵¹ A feltételek fennállását első sorban a Kulturális Javak Exportjának Felügyelő Bizottsága⁵² (Bizottság) vizsgálja.⁵³ A védelem feltételeinek fennállása esetén az exportengedélyt a Bizottság megtagadhatja, és felajánlhatja a tárgyat megvételre országon belül, a Bizottság által megállapított 'valós piaci áron'.⁵⁴ Ha az adásvétel létrejön, az export engedélyt megtagadják.

⁴⁶ Export Control Act 2002, hatályba lépés: 2004. május 1.

⁴⁷ Export of Goods, Transfer of Technology and Provision of Technical Assistance (Control) Order 2003; Trade in Goods (Control) Order 2003; Trade in Controlled Goods (Embargoed Destinations) Order 2004; Technical Assistance Control Regulations 2006.

⁴⁸ <https://www.gov.uk/export-control-act-2002>

⁴⁹ Arts Council England: Guidance on the provision of provenance 2014. http://www.artscouncil.org.uk/media/uploads/pdf/Guidance_for_Exporters_Issue_2_2014.pdf (a továbbiakban: Provenance guidance) (letöltve: 2015. október 20.)

⁵⁰ Lásd: 2. pont.

⁵¹ Provenance guidance im.

⁵² Reviewing Committee on the Export of Art.

⁵³ Ilyen: értékhatár elérésének megállapítása, Waverley kritériumoknak való megfeleltetés.

⁵⁴ HALFIN i. m. 30-32.

A rendszer sajátosságaihoz hozzátartozik, hogy a múzeumok csak megfelelő anyagi eszközök birtokában képesek megfelelő ajánlatokat tenni. Ennek tudatában az ilyen vételek támogatásának egyre nagyobb hagyománya van az Egyesült Királyságban,⁵⁵ valamint a brit adórendszer is segíti ezeket a vételeket.⁵⁶ Mivel még így is sok fontos kulturális tárgy csúszott ki a nemzet kezéből a múzeumok finanszírozási forrásának hiánya miatt, a kormányzat bevezette a ‘halasztott export’ intézményét. E szerint a kritériumoknak megfelelő tárgy exportengedélyének megadását egy bizonyos fix időre⁵⁷ felfüggesztik, amely alatt a múzeumnak alkalma van összegyűjteni a szükséges forrásokat. Ha az időszak eredménytelenül telik el, a kiviteli engedélyt általában megadják.⁵⁸

A halasztott export időtartama alatt a tárgy tulajdonosa visszautasíthatja a piaci áron tett belföldi vételi ajánlatokat. Ez esetben, ha az exportáló egy állami intézmény (pl. múzeum, galéria) ajánlatát utasítja vissza, a Kulturális Miniszter általában megtagadja a kiviteli engedély megadását. A privát ajánlat visszautasítását a miniszter akkor veszi figyelembe, ha az egyéni vevő aláveti magát a tárgygal kapcsolatos meghatározott feltételeknek.⁵⁹ Ennek célja a kulturális javakhoz való nyilvános hozzáférés jogának erősítése. Ha a kivitel iránti kérelmet a tulajdonos visszavonja, a számára tett vételi ajánlatokat visszautasítottnak kell tekinteni. A visszaélések elkerülése végett, kiviteli engedély megtagadása esetén a tulajdonos következő tíz éven belüli kérelmét a Kulturális Miniszter halasztási időszakra bocsátás nélkül megtagadja.⁶⁰

2. Waverley kritériumok

A Waverley kritériumok néven ismert szempontrendszer adja a britanniai engedélyezési eljárás fő sajátosságait. Az engedélyezési rendszer európai viszonylatban nagyon fejlettnak mondható, azonban a végrehajtás terén vannak hiányosságai: az eljárás alá vonható tárgyak közül nagyon keveset utalnak a

⁵⁵ Erre specializálódott szervezetek például a Kulturális Ajándékok Rendszer, a Nemzeti Örökség Alap, a Lieu Elfogadási Rendszer és az Örökség Lottó Alap.

⁵⁶ Erre szolgál a ‘szívélyesség’ (douceur) néven ismert igazgatási megállapodás.

⁵⁷ Általában 2-6 hónap.

⁵⁸ POLONSKY, Michael – CANAT, Jean-François: The British and French Systems of Control of the Export of Works of Art. *International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 45/3, 1996. 566.

⁵⁹ Nyilvános hozzáférés biztosítása a tárgyhoz, megfelelő tartási körülmények biztosítása, stb.

⁶⁰ Export Controls on Objects of Cultural Interest - Statutory Guidance on the criteria to be taken into consideration when making a decision about whether or not to grant an export licence, DCMS, 2005. (a továbbiakban: DCMS Guidance 2005)

Bizottság elé a kritériumoknak való megfelelés vizsgálata céljából. 2013/14-ben összesen 28 eset került a Bizottság elé, ebből 25 tárgy felelt meg legalább egy pontban a Waverley kritériumoknak. Ezek közül végül 8 tárgy került megvételre különböző hazai intézmények által.⁶¹

A három kritérium közül az elsőként vizsgálja a Bizottság, hogy „a tárgy oly szorosan kapcsolódik-e az angol történelemhez és nemzeti élethez, hogy távozása nagy veszteség lenne az ország számára?” Olyan tárgyak tartoznak ide, amelyek fontosak az országos vagy helyi történelem szempontjából, beleértve egyébként azokat a tárgyakat is, amelyek külföldről lettek exportálva, de később ilyen jelentőséget nyertek. Ezt követően megvizsgálják, hogy „kiemelkedő esztétikai jelentőséggel rendelkezik-e a tárgy?” Ez a pont magában foglal némi szubjektív elemet, azonban a Bizottság a kitévelt objektíven vizsgálva figyelembe veszi a munka értékét, valamint a tárgy állapotát, nem sorolva ide automatikusan a neves képzőművészek összes alkotását, elhanyagolva például az iparművészet alkotásait.⁶² A harmadik és egyben utolsó Waverley feltétel kérdés („Kiemelkedő jelentősége van-e a tárgynak a művészeti ágak, az oktatás, vagy a történelem szempontjából?”) igenlő megválaszolása után kifogásolhatja a Bizottság a műtárgy exportját.

3. A kulturális javak lefoglalás alóli mentessége

Nagy-Britanniában a késői 2007. évi törvényszékekről és a végrehajtásról szóló törvény⁶³ az első kiterjedt garanciákat nyújtó törvényi rendelkezés a kulturális javak jogterületén, azonban ki kell emelni ennek okát is. Az angol jogászok nem alkottak hamarabb törvényi rendelkezést a területre vonatkozóan, mert álláspontjuk szerint a common law szabályok elegendő védelmet nyújtottak a területen. Főként a nemzetközi szokásjogra hivatkozva kívánták a lefoglalás alóli mentességről biztosítani a kölcsönadó államokat; ugyanis a szokásjog szerint a közhasználatra szánt kölcsönadott kulturális javak forgalomképtelen állapotúnak minősülnek. A másik érv, a Kulturális Miniszter által kibocsátott Mentességi szabályozások⁶⁴ néven elhíresült ‘puha jogi’ alkotás, mely mentes-

⁶¹ Export of Objects of Cultural Interest 2013/14. Annual report to Parliament By the Secretary of State for Culture, Media and Sport, May 2013 to 30 April 2014.

⁶² DCMS Guidance 2005 im.

⁶³ Tribunal Courts and Enforcement Act 2007.

⁶⁴ Immunity declarations

séget ígért a kiállításra, nem kereskedelmi célból kölcsönzött tárgyaknak.⁶⁵ Az angolok érvelésükben hivatkoztak az 1789. évi immunitási törvény⁶⁶ védelmére is. Ez a törvény az Egyesült Királyságnak kiállítási célra kölcsönadott javakat védi a lefoglalás alól, azonban csak akkor, ha a tárgy kereskedelmi céloktól mentesen érkezik az országba,⁶⁷ és tulajdonosa egy külföldi állam (az állam feje, a kormány, vagy annak további szervei).⁶⁸ A kereskedelmi célok kritériuma azonban igen széles, nem teljesen egyértelmű kategóriája az angol jognak, valamint a magángyűjtemények tulajdonosait nem nyugtatja meg a kizárólag állami tulajdont védő szabályozás.

Egyértelműen újítani kellett, azonban sok aggodalom érkezett a lopott kulturális javak helyzetével kapcsolatban a Kormányzathoz. Az erősebb mentességi szabályozás korlátozza a kulturális javakkal kapcsolatos bűncselekmények elleni hatékony fellépést, a tisztázatlan tulajdoni helyzetű tárgyak eredetének felgöngyölítését. A két szempontot, a köz jogát a művelődéshez, valamint a tulajdonos jogát a jogellenesen külföldre vitt tárgyához kellett kiegyensúlyozni a törvényhozás során.⁶⁹

A 2007. évi reformtörvény megalkotásának egyik fő kiváltó oka a svájci Noga eset volt. 2005 novemberében a svájci vámhatóságok 54 világhírű festményt foglaltak le, köztük Picasso, Matisse alkotásokat is. A képek az Oroszországi Puskin Múzeum tulajdonában álltak, mely kiállításra adta kölcsön őket egy svájci múzeumnak. Svájc a hatósági intézkedések megtörténte után nem kérelmezte a lefoglalás alóli mentesség megállapítását, mivel az őt erre kötelező törvény a kiállítás kezdetekor még nem lépett hatályba. A hatóságok egy svájci áru kivittel és behozattal foglalkozó cég, a Noga SA kérelmére hozott bírósági végzés szerint jártak el, amely keresetét az orosz állam vele szemben fennálló 15 éves, milliós tartozására alapította.⁷⁰ Az eset Oroszország nagymértékű felháborodását váltotta ki, a kulturális javak ügyét a kereskedelmi viták eszközévé téve. Az ügy a svájci hatóságok visszaközösítésével végződött, azonban annak tanulságait nem lehetett többé figyelmen kívül hagyni. Oroszország közölte, hogy ezen túl nem hajlandó kulturális tárgyakat egyetlen országnak

⁶⁵ WOUDEMBERG, Nout van: *State Immunity and Cultural Objects on Loan*. Martinus Nijhoff Publishers, Prague, 2012. (a továbbiakban: WOUDEMBERG) 232.

⁶⁶ State Immunity Act 1978.

⁶⁷ State Immunity Act 1978. 3. 1.

⁶⁸ State Immunity Act 1978. 14. 1.

⁶⁹ WOUDEMBERG i. m. 233.

⁷⁰ A cég korábban már számos módon próbálta érvényre juttatni követelését, sikertelenül.

sem kölcsönadni, ha annak nincsenek hatályba léptetve konkrét lefoglalás alóli mentességet garantáló törvényi rendelkezései.⁷¹

Nagy-Britanniát Oroszország kijelentése készítette a gyors intézkedésre. 2007-re elkészült az új mentességi szabályozás tervezete, a hatályba léptetés 2008. január 7. napján lett volna esedékes. A moszkvai Puskin, és további három orosz múzeummal való együttműködésben tervezett 2007. év végi nagyszabású kiállítás⁷² azonban lemondással fenyegetett, mivel megfelelő biztosíték hiányában, a Noga esetből tanulva a négy orosz állami múzeum nem volt hajlandó a briteknek kölcsönözni. Az 1978. évi Állami Immunitás Törvény nem biztosított egyértelmű mentességet ezen intézmények számára,⁷³ hiszen több festmény az 1917-es bolsevik forradalom alkalmával került nemzeti tulajdonba, és Moszkva tartott attól, hogy a brit jog nem védi a festményeket az egykori tulajdonosok leszármazóinak tulajdoni igényeitől.⁷⁴ Az angol kormányzat engedve a nyomásnak felgyorsította a törvényhozás folyamatát, és az új védelmi rendelkezés 2007. december 31. napján hatályba lépett, megmentve a tervezett kiállítást.

A szabályozás igyekszik megadni azt a biztonságot, amire a kölcsönadónak (származási országoknak) az esetekből láthatóan nagy szüksége van. A lefoglalás alóli mentességre a törvény 6. része vonatkozik, vagyis a 134-138. szakaszok.

A törvény az Egyesült Királyság számára, időszaki kiállítás céljából egy múzeum vagy galéria részére kölcsön adott külföldi kulturális javakat védi. A védelem immár nem csak az állami tulajdonú műkincsekre vonatkozik, mint azt a korábbi szabályozás⁷⁵ tette, hanem védelme körébe vonja a külföldi magántulajdonú, intézményi tulajdonú tárgyakat is. Főszabály szerint lefoglalás alóli mentesség addig van biztosítva a tárgy számára, amíg az a kijelölt célból (időszakos kiállítás) az Egyesült Királyságban tartózkodik. A védelem attól fogva él, hogy a tárgy belépett az Egyesült Királyságba, s legfeljebb 12 hónapig

⁷¹ O'CONNELL, Anna: The United Kingdom's Immunity from Seizure Legislation. *LSE Law, Society and Economy Working Papers 20/2008* London, School of Economics and Political Science Law Department.

⁷² Oroszországból: a francia és az orosz művészet remekművei 1870-1925.

⁷³ Russia calls off major art loan as ties with UK worsen. *Guardian*, 19 December 2007. <http://www.lootedartcommission.com/MU3X9V82944> (letöltve: 2015. október 23.)

⁷⁴ <http://www.theguardian.com/artanddesign/artblog/2007/dec/21/fromrussiawithoutlove> (letöltve: 2015. október 23.)

⁷⁵ State Immunity Act 1978.

tarthat.⁷⁶ A védelmi időszak újra kezdődik minden alkalommal, amikor a védelmi feltételeknek megfelelő tárgy belép az Egyesült Királyságba.⁷⁷

A 134. szakasz (9) pontja előírja a múzeumok és galériák számára a nyilvános adatszolgáltatás kötelezettségét. A nyilvánosan elérhető információknak a tárgy eredetét és tulajdoni helyzetét kell bemutatniuk, valamint minden olyan vonatkozó adatot, amit az államtitkár előír számukra. Ha ez az intézkedés elmarad, a védelem nem vonatkozik a tárgyra.⁷⁸

Az esetleges visszaélések elkerülése érdekében a törvény meghatározza, hogy mely intézmények kölcsönzési aktusára vonatkoznak a törvénybe foglalt szabályok.⁷⁹ A törvény erős védelmet garantál – ha egy tárgy a törvény szerint védett, azt az állam semmilyen rendelkezése alapján nem lehet lefoglalni vagy elkobozni.⁸⁰ A védelem magában foglalja a tárgy elleni végrehajtás valamennyi formája alóli mentességet. A törvény célja, hogy kizárja a lefoglalás vagy őrizetbe vétel lehetőségét akár a tárgy igénylője, akár a bűnüldöző hatóságok kérelmezik azt.⁸¹

A törvény megfelelő szintű mentességet biztosító, európai színvonalú szabályozást alkotott, mely biztonságot ad a származási országok számára. A nemzetközi visszhang azonban nem volt egyértelműen pozitív a szabályozást illetően. Az Európai Bizottság aggodalmát fejezte ki a tulajdonhoz való jog, valamint a bírósághoz fordulás jogának csorbulását illetően.⁸²

⁷⁶ Ez az időszak meghosszabbodik, ha a tárgy sérelme okán javítás, konzerválás vagy restaurálás miatt kénytelen tovább tartózkodni az országban, ekkor a védelem egészen addig tart, míg a javításra szorult tárgy el nem hagyja az Egyesült Királyságot. Tribunal Courts and Enforcement Act 2007., 134. (4) (5) (7)

⁷⁷ Tribunal Courts and Enforcement Act 2007., 134. (6)

⁷⁸ Explanatory Notes of Tribunal Courts and Enforcement Act 2007.

⁷⁹ Az alkalmas hatóságokat a Tribunal Courts and Enforcement Act 2007., 136. (5) határozza meg: ezek az intézmények azon Egyesült Királyságbeli múzeumok vagy galériák lehetnek, melyek ilyen minőségét alkalmas hatóság előzetesen jóváhagyta. Csak olyan intézmény felelhet meg a hatóságok követelményeinek, amelyek korrekt eljárást biztosítanak a tárgy származásának és tulajdonjogi helyzetének megállapítására.

⁸⁰ Az általános védelmi rendelkezés alóli kivételt jelent, ha a lefoglalás vagy elkobzás az Egyesült Királyság bírósági végzése alapján történik, és a bíróság rendelkezését Közösségi kötelezettség, illetve nemzetközi szerződés alapján, vagy annak érvényt adva hozta meg. Nem vonatkozik a mentesség a külföldi tárgyra például olyan esetben, amikor a bíróság egy másik ország bíróságának rendelkezését érvényesíti a tárgy elkobzására vonatkozóan, amit bűncselekményből származó jövedelem visszaszerzése végett rendeltek el. Explanatory Notes of Tribunal Courts and Enforcement Act 2007.

⁸¹ Tribunal Courts and Enforcement Act 2007., 135. (3)

⁸² A brit kormányzat válasza szerint a 2007-es szabályozás megtalálta az egyensúlyt a közérdek és az egyén jogai között, hiszen: az egyén a tárgy származási országba való visszakerülése után perelheti a származási országot; az igénylő jogának a tárgy országban tartózkodása folyamán

4. Konklúzió

Elemzésem tanulsága tehát, hogy kell és érdemes vizsgálni a külföldi országok kulturális javak védelmére vonatkozó szabályozását a magyar szabályozás fejlesztése érdekében, azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy a létező megfelelő szabályoknál azok végrehajtásának minősége nagyobb hangsúllyal érvényesül. Jól látható ez a tendencia haladó szellemű brit egyéni kiviteli engedélyezés vizsgálatakor, mely korrekt, az ország örökségvédelmi és a sajátos piaci szempontokat is figyelembe vevő eljárási rendszer, ugyanakkor hatékonysága – műtárgyvédelmi szempontból – alatta marad a szükségesnél.

Megjegyzendő ugyanakkor, hogy az egyre növekvő méreteket öltő illegális műtárgy kereskedelem ellen lehetetlen egyénileg, pusztán a hazai szabályozásra támaszkodva felvenni a harcot, az államok erősebb összefogása kívánatos. Az erre irányuló kezdeményezések, az európai jogharmonizáció, valamint a témában születő nemzetközi egyezmények pozitív fejlemények, azonban a fejlődés útját erős korlátok övezik. Először is, a szövegezés során eddig erős kompromisszumok születtek a védelem határfokának kárára, hiszen a hatékonyság növelése a nagy műtárgypiaccaal rendelkező országok számára jelentős gazdasági hátrányt okoz. Másodsorban, az elfogadott szabályok végrehajtása az adott állam szervei által nem mindig történnek a kívánatos módon.

A jelenleg átültetett uniós szabályok hiányosságai az eljárások megindítására szabott időbeli korlátokban, a jóhiszemű vevő pozíciójának túlzott védelmében, a rendeletek alkalmazhatóságának időbeli szűkösségében, valamint az igényét érvényesíteni kívánó államra rótt hatalmas eljárási költségekben keresendő. Ezen problémákat részben figyelembe véve készült el az új, 2014-es szabályozás, amely minden bizonnyal erősíteni fog a védelmi szinten. További lépésként azonban szükséges lehet a magánszemélyek keresetindítási jogának elismerése, s az eljárás megindítására szabott 3 éves korlát növelése.

A kulturális javak védelmi szintjének növelése érdekében az állami szuverenitás terhére egységesen kell meghatározni a konkrét nemzetközi eljárási és végrehajtási szabályokat. Megfelelő védelem végső soron akkor jöhet létre, ha a nagy műtárgypiaccaal rendelkező államok kulturális örökségük megóvását gazdasági érdekeik elé helyezik.

való érvényesítéséhez egyéb eszközök is rendelkezésre állnak (pl. kártérítési per indítása a befogadó intézmény ellen). A bírósághoz fordulás joga ugyan abszolút jog, de határok övezik, és az uniós hozzáférés érdeke a kulturális javakhoz ennek arányos korlátozása. WOUDEMBERG i. m. 235–236., 247.